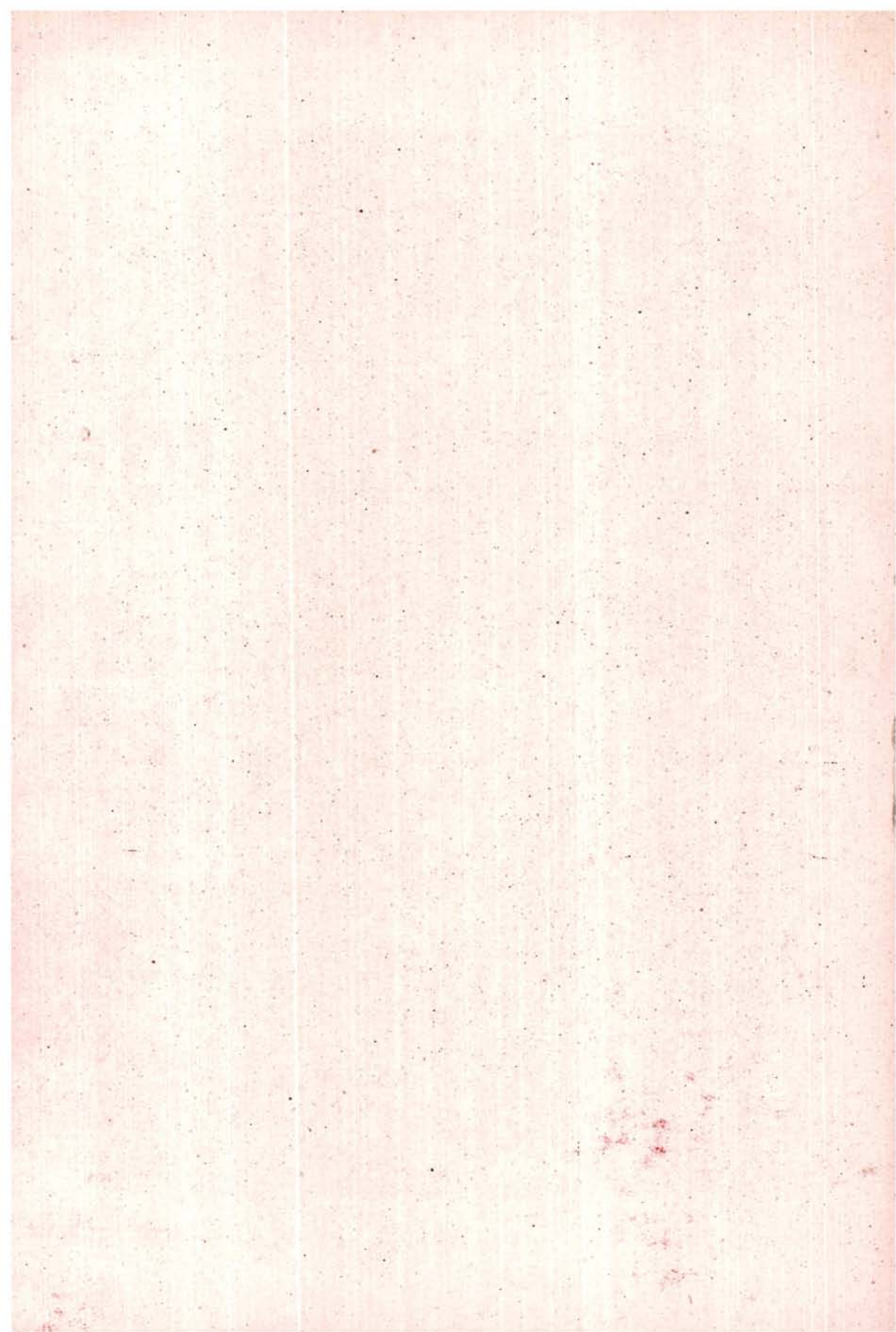

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

19

60

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

—

1960

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

—
1960

BUDAPEST, 1962

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÉLLEY PÁL
HAJDU HELGA
KERESZTURY DEZSŐ
LÁZÁR PÉTER

FELELŐS SZERKESZTŐ:

DEZSÉNYI BÉLA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

FALTA ROSEMARIE

TARTALOMJEGYZÉK

I. A könyvtár életéből

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1960-ban	11
<i>Babiczky Béla</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtára	38
<i>Nagydiósi Gézánné</i> : A Hirlaptár raktári helyzete az új épület berendezésének perspektívájában	54

II. A könyvtári munka módszertani kérdéseiről

<i>Tombor Tibor</i> : A nagykönyvtárak építésének új útjai	77
<i>Orosz Gábor</i> : Kétsoros jelmezőjú adattárolólapok alárendeléses jelkulcsrendszereinek elmélete	109
<i>Kókay György</i> : Könyvtárhasználati vizsgálatok az Országos Széchényi Könyvtár Hirlaptárában	128
<i>V. Windisch Éva</i> : Megjegyzések az ETO 93/99 Történelem főrészének kérdéséhez ..	141
<i>Besenyeyné Bálint Eszter</i> : A Szovjetunió könyvtárosképzésének néhány kérdése	151

III. Az OSZK gyűjteményeinek anyagából

<i>Mezey László</i> : Problémák és megoldások a kódexkutatásban	159
<i>Schütz Ödön</i> : Régi örmény nyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban	166
<i>Fazakas József</i> : Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. (Második közlemény)	174
<i>Markovits Györgyi</i> : Üldözött költészet. (Kitiltott, elkobzott, perbe fogott verseskötetek a Horthy-korszakban)	185

IV. Könyvtár- és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Borsa Gedeon</i> : A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok	241
<i>Izslai Zoltán</i> : Sándor István „Magyar Könyvesház”-ának fogadtatása	280
<i>Vargha Balázs</i> : „Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jóvendölései” (Apokrif Csokonai-jóslatok kéziratban és ponyván)	289
<i>S. Lengyel Márta</i> : A negyvennyolcas osztrák forradalom eszmei előtörténetének problémáiról	296
<i>Резюме</i>	307
<i>Summaries</i>	332

СОДЕРЖАНИЕ

I. Из жизни библиотеки

Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1960 году	11
<i>Б. Бабицки:</i> Микрофильмотека Государственной библиотеки им. Сечени	38
<i>И. Надьдиоши:</i> Положение хранения периодики в перспективе оборудования нового здания библиотеки им. Сечени	54

II. Вопросы методологии в библиотечной работе

<i>Т. Томбор:</i> Новые направления в строительстве крупных библиотек	77
<i>Г. Орос:</i> Теория системы подчиненных кодов для двухрядных перфорированных карточек с отверстиями по краям, служащих для хранения данных	109
<i>Д. Кокаи:</i> Кого и что интересует в Газетном архиве Государственной библиотеки им. Сечени	128
<i>Э. Виндиш:</i> Примечания к вопросу 93/99 отдела УДК И с т о р и я	141
<i>Э. Бешенеи:</i> О некоторых вопросах подготовки библиотечных кадров в СССР	151

III. Специальные фонды Государственной библиотеки им. Сечени

<i>Л. Мезей:</i> Проблемы и решения в исследовании кодексов	159
<i>Э. Шюц:</i> Древние армянские печатные произведения в Государственной библиотеке Сечени им.	166
<i>Й. Фазакаш:</i> Дополнения к томам 1—3 «Старинной венгерской библиотеки» Кароя Сабо. Библиографически не описанный старинный венгерский печатный материал, находящийся в Государственной библиотеке им. Сечени. II.	174
<i>Г. Маркович:</i> Гонимая поэзия. Запрещенные, конфискованные, привлеченные к суду тома стихов и стихотворения в Хортистскую эпоху	185

IV. Статьи по истории библиотек и культуры

<i>Г. Борша:</i> Индульгенция 1500 года, объявленная в Венгрии в ее борьбе против турок и связанные с этой печатные произведения	241
<i>З. Ислай:</i> Отклик о выпуске первого венгерского библиографического произведения „Magyar Könyvesház” Иштвана Шандора	280
<i>Б. Варга:</i> «Непогрешны ер едсказывания Чоконаи Витез Михая». Апокрифичные предсказания Чоконаи в рукописи и в макулатуре	289
<i>М. Лендьел:</i> О проблемах идеологической подготовки австрийской революции 1848 года	296
<i>Резюме</i>	307

CONTENTS

I. The activities of the Library

Report on the activity of the National Széchényi Library in 1960	11
<i>B. Babiczky</i> : The Microfilm Service of the National Széchényi Library	38
<i>I. Nagydiósi</i> : The storage situation in connexion with periodicals in the light of the layout of the new national library building	54

II. Questions of methodology in library work

<i>T. Tombor</i> : New ways in the construction of large libraries	77
<i>G. Orosz</i> : Theory of subordinated coding systems of the double-row marginal punched cards	109
<i>G. Kókay</i> : Analysis of the research use of the Periodicals Division in the National Széchényi Library	128
<i>E. Windisch</i> : Remarks to division 93/99 of the UDC: History	141
<i>E. Besenyei</i> : Some questions relating to the training of librarians in the Soviet Union	151

III. On the collections of the National Széchényi Library

<i>L. Mezey</i> : Problems and solutions in codex research	159
<i>O. Schütz</i> : Old Armenian printed works in the National Széchényi Library	166
<i>J. Fazakas</i> : Additional material to Vols. I—III of „Régi Magyar Könyvtár” (Old Hungarian Bibliography) by K. Szabó. Titles in the National Széchényi Library bibliographically not yet described. II.	174
<i>G. Markovits</i> : Persecuted Poetry. Suppressed, confiscated and prosecuted books of verse during the Horthy-régime.	185

IV. History of libraries and history of culture

<i>G. Borsa</i> : Printed documents connected with the indulgence proclaimed in Hungary, 1500—1503	241
<i>Z. Iszlai</i> : Public reaction to the first Hungarian bibliographical attempt „Magyar Könyvesház” by István Sándor	280
<i>B. Vargha</i> : Spurious prophecies attributed to the poet Csokonai	289
<i>M. Lengyel</i> : Problems about the ideological preparing of the Austrian revolution of 1848.	296
<i>Summaries</i>	332

I.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1960-ban

BEVEZETÉS

Ha megkísérelnők az utókor szemüvegén keresztül vizsgálni az Országos Széchényi Könyvtár 1960. évi működését, lényeges eseményeket vagy változásokat az előző évekhez képest alig tapasztalánk. Szerényebb mértékkel, a kortárs helyzetéből nézve azonban, az 1960. évi munka sok-sok részlete közül ki tudjuk emelni az előremutató, a fejlődés határozott jeleit magán viselő mozzanatokot, melyek joggal vetítik már elénk a szocialista nemzeti könyvtár megvalósítandó képét. A közeli szemlélet természetesen a fények mellett mély árnyékokat is észlel, fájdalommal tapasztalja, hogy a mostoha elhelyezési viszonyok 1960-ban sem változtak, az állomány jelentős része kötetlenül maradt, a modern munkaszervezés elvei és a modern technika eszközei még csak szerény keretek között honosodtak meg.

Örömmel állapíthatjuk meg mégis azt az alapvető tényt, hogy a könyvtár, 1960. évi működésére több olyan fontos eredmény is jellemző, melyek jól illeszkednek az 1952-es minisztertanácsi határozattal megindított, a könyvtári törvényben rögzített és az 1957. évi felülvizsgálattal előrelendített folyamatba. Sok jel mutat arra, hogy a könyvtár végre egyre tisztábban átérzi központi jellegéből adódó felelősségteljes hivatását és ha jelenlegi fizikai körülményei méltatlanok is e fontos szerephez, ha egyes funkciók végzésének vagy nem végzésének kérdése még felmerül is, nem kétséges, hogy az egyszer kijelölt utat a túlnyomó többség jónak érzi és az újtípusú nemzeti könyvtár ügyét egyre öntudatosabban szolgálja.

Az eredményekre és hiányosságokra az alábbiakban részletesebben kitérünk. Itt húzzuk alá még azt az általános pozitívumot, hogy a könyvtár 1960-ban a korábbi évekhez képest szigorúbban alkalmazkodott az év elején kidolgozott tervhez, a számszerű előirányzatokat is többnyire teljesítette.

Jelentésünkben, az eddigi Évkönyvek beszámolóitól eltérően, összefoglaló képet adunk az egyes fő munkaterületekről és nem követjük a könyvtár szervezeti felépítésének rendjét. Az általános igazgatási, szervezeti, pénzügyi kérdésekkel kezdjük, majd a gyűjteményekkel rendelkező, az I., II. és III. főosztályokba tartozó osztályok közös feladatainak ismertetésével folytatjuk. Azután térünk át az országos könyvforgalmi tevékenység (IV. főosztály) és a Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ munkájának tárgyalására. A jelentéshez csatoljuk a számszerűen mért munka legfontosabb táblázatait.

IGAZGATÁS

A vezetés a főigazgató és helyettese kezében, illetőleg az általuk vezetett kollégiumban összpontosult. Ez az utóbbi években bevezetett testületi vezetés jól bevált módszernek bizonyult, bár a kollégium elé kerülő témák kiválasztása és a határozatok végrehajtásának ellenőrzése terén akadtak zökkenők. Ennek egyik fő oka az volt, hogy 1960-ban sem sikerült megszervezni a tervezés, statisztika, ellenőrzés, stb. adminisztratív teendőinek ellátására hivatott igazgatási csoportot.

A kollégium az év folyamán a folyó ügyek mellett a következő fontosabb ügyeket tárgyalta: 1. A modern különgyűjtemények gyűjtőkörével és központi katalógusaikkal kapcsolatos kérdések. 2. A modern sokszorosító eljárásokkal készített könyvtári anyagok. 3. Az 1959. év második felében beérkezett külföldi irodalom értékelése. 4. A szervezeti szabályzat egyes pontjainak módosítása, 5. Az OSzK-ban folyó középfokú könyvtárosképzés. 6. A Nemzetközi Csereszolgalát új feladatai. 7. A Raktári osztály fejlesztése és a raktári dolgozók munkakörülményeinek rendezése. 8. Rendelettervezet a módszertani munkáról és a KMK-ról. 9. Az állományeltárolás reformja. 10. A várépület tervezési feladatai. 11. A könyvelosztó munkájának átszervezése.

A szervezeti felépítésben 1960-ban változás annyiban következett be, hogy az év elején létrejött a Raktári osztály, azzal a rendeltetéssel, hogy ez az eddig némiképp gazdátlan terület a jövőben egységes vezetés és elvek mellett folytassa működését. Sajnos csak az év végén került sor a belső szabályzatok továbbfejlesztésének, élő tartalommal való megtöltésének ügyére. Ugyancsak az igazgatási csoport hiánya folytán zökkenők mutatkoztak az ügykezelés, irattározás, kiadmányozás stb. területein is. A főosztályokra és azokon belül osztályokra tagolódó szervezet életképessége véglegesen beigazolódtott.

A könyvtár személyzetében lényegesebb változások nem következtek be, kivéve néhány más könyvtárból jött szakember minőségjavító bekapcsolódását. Változatlanul egészségtelen volt a tudományos és nem tudományos dolgozók közötti arány; az előbbieket végezték részben a rendes könyvtári munka viszonylag egyszerű folyamatait is. Nagy volt a hiány középkaderekben és technikai munkaerőkben. Meg kell emlékeznünk arról, hogy 1960-ban vált meg a könyvtártól és került nyugállományba dr. Goriupp Alisz, az I. főosztály vezetője. Goriupp Alisz 1919-től kezdve végésvégig könyvtárunkban dolgozott, oroszánrésze volt annak modernizálásában, s országos tekintélyre tett szert katalóguskérdések terén.

A Várba való átköltözés előkészületeivel külön munkacsoport foglalkozott, mely 1960 folyamán folytatta e nagy feladat szakmai és technikai kimunkálását. Állandó konzultációt folytatott az illetékes hatóságokkal és a tervezést végző mérnökökkel, pótlást készített az eddigi programtervezethez, a szakfolyóiratok és a napisajtó, valamint a kérdésnek kiállításokon való szerepeltetése útján gondoskodott az átköltözés propagandájáról, mozgatta a várbeli elhelyezkedéssel kapcsolatos pályázatok ügyét. Mindezekkel párhuzamosan a csoport fokozatosan kiépítette a maga szakmai bázisát, amennyiben folyamatosan tanulmányozta a könyvtárépítés külföldi szakirodalmát és terjedelmes dokumentációt fektetett fel a legkorszerűbb könyvtárberendezési és felszerelési leírásokról.

Fontos kérdés dolgozóink fejlődése szempontjából a továbbképzés. Ország-szerte egyre nagyobb hangsúlyt kap ez a feladat, de nálunk különösen indokolja

a folyamatban levő átszervezés, az új, bővülő funkciókra való felkészülés. Sajnos, kialakult módszerek sem házon belül, sem azon kívül nem állnak rendelkezésre; sőt nehezíti a jó megoldást, hogy az elmúlt években nem egy balul sikerült vállalkozás történt ezen a téren. Az új, kísérleti jellegű továbbképzés a KMK keretében indult meg, ahol négy párhuzamos formát indítottunk el: 1. folyóiratszemle, 2. egy-egy könyvtártudományi téma társas feldolgozása (kiselőadások, symposium), 3. vita, 4. tapasztalatcsere-látogatások. Az állandó érdeklődéssel kísért összejövetelek beváltották a hozzájuk fűzött reményt, nem kis mértékben járultak hozzá a dolgozók fejlődéséhez. Kitűnt, hogy legtöbb eredményt a folyóiratszemlék és a kiselőadások nyújtják, az érdeklődés is ennél a két formánál volt a legnagyobb.

A *pártszervezettel* és *szakszervezettel* való viszony 1960-ban is pozitív és fejlődő volt. Mindkét szervezet sokat tett a dolgozók neveléséért, politikai és szakmai tudatosodásáért, a soron levő feladatokra való mozgósításáért. Nagy lendületet vett az ideológiai oktatás, több szinten rendezett tanfolyamainkkal a dolgozók rétegeit sikerült megmozgatni. Külön ki kell emelnünk azt a segítséget, amelyet az 1961. évi terv előkészítése során nyújtott a párt- ill. szakszervezet. A terv alapelveit megvitatta először a pártvezetőség, majd a kibővített taggyűlés, utána pedig a párttagok és a szakszervezet egész apparátusa közreműködött abban, hogy az osztályonként rendezett tervmegbeszélés minél szélesebbkörű, elevebb és eredményesebb legyen. Fontos szerepet töltött be egyre növekvő létszámával a KISZ szervezet is. Szakszervezetünkkel kapcsolatban pedig ezúttal is meg kell említenünk az OSZK Híradót, amely immár harmadik éve munkálkodott az egységes és pozitív intézeti szellem kialakításáért. Rendszeresen beszámolt a könyvtár eseményeiről, a vezetés döntéseiről, de ugyanakkor helyet adott a problémáknak is, vitát nyitott az aktuális szakmai kérdésekről.

A könyvtár *nemzetközi kapcsolatai* egyrészt a bővülő csere- és kölcsönzési forgalom útján különösen a szocialista országok irányában fejlődtek, másrészt a személyes tapasztalatcserek és konferenciák eszközeinek felhasználásával szélesedtek. A Budapesten rendezett európai kiadványcsere-konferencia határozatai az OSZK javaslatai alapján a szocialista gyakorlat bizonyos vonásait is tükrözték. Résztvettünk a német könyvtárügyi intézet jubileumi találkozóján, a német demokratikus könyvtárak olvasószolgálati problémáit tárgyaló szocialista összejöveteleken, folytattuk a baráti országokkal, valamint az UNESCO-val, az IFLA-val, a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesületével és más szervezetekkel folyó együttműködést. A könyvtárat 1960-ban is sok külföldi kereste fel, közülük elsősorban a K. Brückmann elvtárs által vezetett NDK-könyvtáros delegáció, amely a Könyvtártudományi Ankéton is résztvett, valamint a Cserekonferencia résztvevői, továbbá J. Stummvoll, a bécsi Nemzeti Könyvtár igazgatója, a pozsonyi egyetemi könyvtár két, könyvtárunk munkáját alaposan tanulmányozó munkatársa említendő.

A *könyvtár költségvetéséről* az 1. táblázat ad tájékoztatást. A gazdasági és pénzügyi igazgatással megbízott Gazdasági hivatal gondoskodott a pénzügyi fedezet tervszerű felhasználásáról, ügyelt a pénzügyi fegyelem betartására, év közben átszervezte és pontosabbá tette a hitelnyilvántartások rendszerét.

Amint a táblázatból is látható, év közben a rendelkezésre bocsátott pénzügyi fedezet nem bizonyult elegendőnek és ezért *póthitel*t kellett kérni. Ez azután többek között növelte az állományon kívül dolgozók 02-es rovatát, bár ennek

összege így is elégtelennek bizonyult; ez gátolta a KMK-kiadványtervét, a könyvtárosképzést, a tiszteletdíjak kifizetését stb. A társadalmi juttatásokra (04) főleg az új besorolások folytán emelkedő családi pótlékok és ösztöndíjak miatt kellett nagyobb összegeket fordítani. A vártnál nagyobb kiadások keletkeztek a Magyar Nemzeti Bibliográfiával kapcsolatban is.

Az *állománygyarapításra* fordított összeg előirányzata az emelés után is elégtelennek bizonyult. Az arányokat vizsgálva újra meg kell állapítanunk, hogy a gyarapításra biztosított összeg alacsony volt. Különösen szembetűnő ez, ha hasonló külföldi könyvtárak költségvetésével hasonlítjuk össze.

A *jelentősebb beruházások* köréből megemlítjük, hogy megindult a Polláck Mihály téri épület hátsó szárnyában egy új vasszerkezetű raktárterem felépítése, beszereztünk egy szedőírógépet, egy mikro-leolvasó készüléket, alkatrészeket a Vari—Typer géphez, egy automata vágógépet, egy könyvkötőgépet és egy szárítógépet. Ezek a felszerelések tovább javították a könyvtár egyébként eléggé hiányos technikai felkészültségét. Sor került még a Polláck Mihály téri épület udvari részének és a keszthelyi Helikon könyvtár hivatali helyiségeinek felújítására is.

G Y A R A P O D Á S

Az *állománygyarapítási munka* minősége 1960-ban határozottan továbbfejlődött, ha fogyatékoságok még akadtak is. A rendelkezésre álló pénzügyi fedezet magasabb volt az előző évi keretnél, ami a nagyobbvonalú beszerzés ügyét szolgálta. Bár a gyűjtőkori szabályzat a beszerzési politikát illetően jótékonyan érezteti hatását, egyes határterületeken maradtak még megoldásra váró problémák is. A külföldről történő beszerzés munkáját illetően az egyes kategóriák arányait év közben minisztériumi vizsgálat mérte fel. A gyarapítási munka területén tervezett egyes elvi, rekonstrukciós célok megvalósítását főleg személyzeti nehézségek lassították.

A *Gyarapítási osztály* az év végén kidolgozta a súlyponti feladatként kitűzött új leltári rendszert, amely javítani fogja az állománybavételi munkafolyamatokat. A vártnál jobban elhúzódott az elveszett vagy más okokból hiányzó nem kis számú könyv utólagos pótlása. Ugyancsak nehezen ment a Várépület olvasótermeiben felállítandó anyag beszerzése. Jelentős munkát végzett az osztály egyes magángyűjtemények átvételével kapcsolatban (pl. Szimonidesz-anyag, Bölöni-hagyaték stb.) és különösen említésreméltó néhai Zsirai Miklós nyelvtudós értékes nyelvtudományi könyvtárának átvétele. Az osztály elkészítette a jelentősebb hazai magángyűjtemények kataszterét és megkezdte a védetté nyilvánított gyűjtemények nyilvántartását is.

Az *osztály külföldi csoportja* személyzeti nehézségek ellenére megjavította az előszereményezés munkáját. A gyűjtőkör határterületeinek említett tisztázatlansága főleg a hungaricum fogalma terén mutatkozott, ezért megindult de sajnos az év végéig nem fejeződött be a beszerzési határok igen bonyolult feladatnak bizonyuló pontosabb kidolgozása, ami a gyűjtőkori szabályzat kiegészítéseként fog megjelenni. Fontos eredmény, hogy a szomszéd népek irodalmának beszerzése számottevően javult. A Nemzetközi Csereszolgálat útján érkezett be a kurrens szocialista irodalom túlnyomó többsége és mind csere, mind külföldi antikvár vételek útján (pl. Csehszlovákia) erőteljesen megindult

sok hiány retrospektív pótlása is. Összesen 300 külföldi antikvárium kapott körlevelet, aminek nyomán igen sok katalógus és árjegyzék érkezik most már folyamatosan.

A *Hírlaptárba* a kötelezpéldányok csekély mértékű visszesése folytán valamivel kevesebb kurrens periodika érkezett, mint 1959-ben, annál jelentősebb mértékben emelkedett viszont a nem kurrens beszerzés volumene (1959: 1235 db., 1960: 5954 sb), ami elsősorban a nagyobb összegű beszerzési hitelnek, továbbá a Könyvelosztótól származó szállítmányoknak köszönhető. A kurrens beszerzés terén különösen a külföldi hungarica periodikák számának emelkedését emeljük ki, mert ez minden eddigi számnál magasabb volt (199).

A *különgyűjtemények* közül a Színháztörténeti osztály és a Térképtár gyűjteményei a tervezettnél kétszer nagyobb mennyiségű anyaggal gyarapodtak, de meghaladták előirányzataikat a Zeneműtár és a Kisnyomtatványtár is.

A *Kézirattár* tervezett évi vásárlási keretének csak $\frac{2}{3}$ -a felett rendelkezett, ezért gyarapítási tervét nem teljesíthette. A gyűjtőkörök lefaragása és határozott mederbe terelése óta szükségképpen csökkent a műemlékkönyvtárak gyarapodási üteme, sőt a Keszthelyi Helikon könyvtár nagyarányú állományrendezéssel jelentősebb mennyiségek leadását is előkészítette. A Zárt Kiadványok tára 777 egységgel, túlnyomó részben külföldön megjelent anyaggal gyarapodott.

A *jelentősebb* szerzemények közül a következőket említjük: a) könyvek: 4 ősnymtatvány, 37 régi magyar könyv, 107 XVI. századi külföldi könyv, 2 régi hungarica, 65 újabkori ritkaság. Arany, Bessenyei, Kisfaludy, Vörösmarty egyes műveinek első kiadásai, egy Mikszáth mű szovjet kiadása, egy szovjet bibliográfiai és egy lengyel életrajzi lexikon, Móricz és Bartók egy-egy művének csehszlovák kiadása, Gottwald összes művei magyarul, egy 60 kötetes olasz irodalmi, 47 kötetes osztrák zenei lexikon, 12 kötetes osztrák levéltári kiadvány.

b) folyóiratok: értékes évfolyamok a Nova Posoniensa, a Magyar Újság, a Literatura, a Színházi Élet (1919) és a Borsszem Jankó c. folyóiratokból.

c) *különgyűjtemények*: Dohnányi hagyaték, mikrobarázdás zenetörténeti hanglemezsorozat, színháztörténeti magángyűjtemények, 3819 db. exlibris, egy 1595-ös világtérkép és egy Mercator Atlasz 1607-ből, egy XIV. és egy XV. századi kódex, Kazinczy, Eötvös, Babits autográf kéziratái, stb.

Az *összgyarapodás* 1960-ban 5 tétel híján elérte a 150 000 bibliográfiai egységet, ami kerekén 10 000 tétellel volt több az 1959. évi összgyarapodásnál. Jóval meghaladta az eredmény az előirányzott tervet is. E kedvező fejlődés okait vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy ajándékokból, vagyis főleg a Könyvelosztótól származó másodpéldányokból közel 30%-kal több érkezett, mint 1959-ben, kb. 8%-kal volt nagyobb a kötelezpéldányok mennyisége, a külföldi csere útján is több anyag jutott a könyvtárba, végül új elemként számítani kezdtük 1960-ban a könyvtár saját kiadványtermeléséből származó gyarapodást is. A már említett — még mindig alacsony, de 10%-kal felemelt — állománygyarapítási hitel (1. a 2. sz. táblázat) lehetővé tette, hogy kb. 10%-kal több könyvet és folyóiratot is vásároljunk. A vétel útján beérkezett gyarapodás végösszege csupán azért alacsonyabb az előző évi adatnál, mert 1959-ben egy rendkívülien nagy arányú kéziratvásárlást eszközöltünk.

*A beszerzés módja szerinti megoszlás
(1. az 1. sz. táblázatot)*

	Összgyarapodás	Könyv-	Periodika-
		gyarapodás	
Vétel	15,3%	10%	32%
Ajándék	8,8%	12%	38%
Csere	4,0%	10%	10%
Kötelempéldány	70,0%	68%	20%
Termelés	1,9%	—	—
Összesen	100,0%	100%	100%

Az 1960-ban beérkezett dokumentumok a következő megoszlást mutatják a fő fajták szerint:

Könyvek	33%
Periodikák	10%
Kéziratok	3,0%
Zeneművek, hanglemezek, térképek, földgömbök	1,4%
Plakátok, kisnyomtatványok, szabványok, metszetek	45,0%
Reprodukciók (filmek, lemezek, fényképek)	2,3%
Egyéb dokumentumok	5,3%
	100,0%

A *könyvek nyelv szerinti megoszlásának* vizsgálatánál (1. a 4. sz. táblázatot) kiderül, hogy 1960-ban 1959-hez képest különösen a magyar-, német- és orosznyelvű anyag aránya, továbbá a szomszédnépek nyelveinek és a héber könyveknek az aránya növekedett, csökkent számban érkeztek angol, finn, francia, kínai, latin és lengyelnyelvű könyvek

A *könyvek megoszlása ETO szakok szerint* (1. az 5. sz. táblázatot) főleg a 0-ás és a 3K szakok javára és a 9-es szak rovására mutat változásokat. A társadalomtudományok erősen dominálnak, az 5-ös és 6-os szakba tartozó természeti- és műszaki tudományok anyagának aránya az összes beszerzett könyveknek csak mintegy 10%-a.

F E L D O L G O Z Á S

A jó és gyors katalogizálás minden könyvtár működésének központi kérdése és még inkább így van ez a nemzeti könyvtárban, melynek címléírásai, szakozásai, stb. tovább sugároznak az egész országban. Éppen ezért a feldolgozási munkafolyamatban mutatkozó nehézségek 1960-ban is a legfontosabb problémák közé tartoztak.

A *könyvfeldolgozó osztályra* hárult természetesen a leglényegesebb feladat: a feldolgozás ütemének és egész szervezetének racionalizálása és gyorsítása, minthogy a katalogizálás viszonylagos lassúsága mind az olvasók, mind a könyvtár egyéb tevékenysége szempontjából már évek óta hátrányosan érezteti hatását. Bár a dolgozók itt is, mint a gyarapítás területén, napi munkájuk ellátása terén

derekasan helyt álltak, az elvi rekonstrukciós programot csak részben sikerült megvalósítani. A nehézségek fő forrása a sokrétű anyag feldolgozásának szükség-szerű bonyolultságában, a sok oldalról megnyilvánuló igényekben és az adréma-üzem kapacitásának alacsonyágában rejlett. Az átlagosnál nagyobb mértékű munkaerőkiesés és a nyomasztó helyhiány itt is útjában állt a korszerűsítési törekvéseknek. Az erőket tehát arra kellett összpontosítani, hogy legalább a régi keretek között folyó napi munka és a tervteljesítés ne szenvedjen hátrányt, ami általában sikerrel is járt.

Az osztály feldolgozta a *Gyarapítási osztálytól* és a *Könyvelosztótól* érkezett könyvanyagot. Az említett nehézségek ugyan kihatottak a címleírás munkájára is (l. a. 9. sz. táblázatot), de a tervhez képest mutatkozó lemaradás nagyobb fennakadást nem okozott. Az a jelentős reform, amely 1959-ben a kurrens magyar kötelempéldányanyag feldolgozását a Bibliográfiai osztályra bízta, sikerrel megvalósult ugyan, de a Könyvfeldolgozó osztálynak még 1960-ban is folytatnia kellett a Bibliográfiai osztály címleírásainak folyamatos revízióját és az adréma lehetőségeihez való alkalmazását. Ez a kettős munkafolyamat az eddigieknél is világosabbá tette az egységes, külső és belső célokra egyaránt alkalmas címleírás bevezetésének szükségességét.

1960-ban befejeződött a rekatalogizálást ideiglenesen helyettesítő nagy-szabású fényképezés, melynek révén az ún. „*müncheni katalógus*” céduláinak javarésze az olvasók számára a betűrendes katalógusban hozzáférhetővé vált. Megtörtént a Varia szak teljes rekatalogizálása is.

A régi „muzeális” jelzetű műveket, továbbá várbeli előkészületként az olvasó-terem régi anyagát az osztály nagy munkával *átszámolta*.

Veredy Gyulának, a szakozás vezetőjének hosszantartó betegsége folytán csak nagy nehézségekkel sikerült a *szakozás* tervét teljesíteni (l. a 10. sz. táblá-zatot) és a szakkatalógusok átszerkesztését folytatni. Túlteljesítéssel zárult a *katalógusszerkesztés*, cédulabeosztás munkája (l. a 11. sz. táblázatot). Bár az *adréma-üzem* a tervét teljesítette, végeredményben ennek alacsony kapacitása okozta a legtöbb lemaradást, a katalogizált könyvek felhalmozódását és egyes munkák fennakadását a különgyűjteményekben.

A *Hírlaptár* feldolgozó munkájának nagyobb zökkenők nélkül, a tervnek megfelelően haladt. 118 címmel bővült a hungarica-katalógus, túlteljesítéssel zárult a cikkek címleírása és szakozása. Egy munkaerő kiesése folytán az egyszerűsített címleírás tervét nem sikerült teljesíteni. A kronológikus katalógus (1920—1944) elkészült, az osztály lezárta a cikkkatalógus első 10 éves periódusát, a kataló-gusokba a tervezettnél több cédulát osztott be. Sikerült teljesíteni a rekata-logizálás tervét is.

A *külonggyűjtemények* feldolgozó munkájának fontosabb eredményei: A Zeneműtár, a Színháztörténeti osztály, a Kisnyomtatvány- és a Térképtár folya-matosan készítettek címleírásaikat, anyagukat szakozták, céduláikat beosztották, és legtöbb előírányzatukat kisebb-nagyobb mértékben túlteljesítették. A Zene-műtár jó ütemben folytatta a rezidenciális kéziratok anyag feldolgozását. A Szín-háztörténeti osztály a tárgyi bibliográfiai katalóguson, az eseménynaptáron és a Nemzeti Színház szerepkataszterén eredményesen dolgozott, bár munkáját a személyzeti nehézségek némileg lassították. A Kisnyomtatványtár elkészítette „Az OSzK grafikai plakátjai az első világháborúig” c. leíró katalógust, a Térkép-tár felállította a térképészeti analecta-gyűjteményt, folyamatosan készítette az

atlaszkatalógust és szervező munkát végzett a központi térkép-katalógussal kapcsolatban.

A *Kézirattár* a nem kötetes kéziratok feldolgozásának tervét főleg a kutató-folyosói felügyeletben való nagyobb igénybevétel miatt csak felerészben teljesíthette, viszont a tervezettnél jóval több kötetes kéziratot dolgozott fel. A tár megjelentette „Az OSZK francia nyelvű kötetes kéziratának katalógusa” c. kiadványt, tervszerűen folytatta az újkori latin, a kötetes német, a kötetes újkori magyar kéziratok katalógizálását ill. bibliografizálását, eredményesen fejlesztette a kéziratok országos központi katalógusát, a kéziratbibliográfiai katalógust és a verslexikont. Az érintett munkatárs betegsége és másirányú igénybevétele miatt a tervezettnél valamivel lassabban haladtak a Régi Magyar Könyvtár adrémázott katalógusának munkálatai a *Régi és Ritka Nyomtatványok tárában*. Nem kerülhetett sajnós sor az RMK központi katalógusának előmunkálataira és a külföldön található RMK művek mikrofilmjeinek tervszerű be-kérésére sem. Jelentősen előrehaladt viszont e gyűjtemény másik két fontos munkája, a XVI. századi külföldi könyvek feldolgozása és az országos központi ősnymtatványkataszter előkészítése.

A *gyöngyösi könyvtár* ősnymtatványokat, a XVI. századi anyag egy részét és egyháztörténeti műveket dolgozott fel. A *Keszthelyi könyvtár* a kurrensen be-érkezett anyagon kívül megkezdte a törzsanyag rekatalógizálását, a folyóiratok feldolgozásával sok éves mulasztást pótol, szakozta a balatoni tárgyú könyveket stb. A *zirci könyvtár* folytatta az eredeti könyvanyag ellenőrzését, a hiányzó adatok pótlását. A vártnál nagyobb munkának bizonyult az ömlesztett periodika-anyag rendezése.

A *Zárolt kiadványok tára* a tervnek megfelelően folytatta betűrendes és szak-katalógusának felépítését.

BIBLIOGRÁFIAI MUNKA

A könyvtár bibliográfiai munkájának előterében a legfontosabb központi, bibliográfiai vállalkozás, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* szerkesztése állt. A bibliográfia soronlevő számai késéssel ugyan, de folyamatosan megjelentek. A munkát a Bibliográfiai osztály végezte, mely párhuzamosan feldolgozta az év teljes kötelespéldányanyagát, kisebb mértékben túl is teljesítette a címleírások és szakozások tervét. (1. a 9. és a 10. sz. táblázatokat.) A Zeneműtár folyamatosan készítette a bibliográfia részére a zeneművek, a Térképtár a térképek címleírásait. A *Magyar Folyóiratok Repertóriumából* a Hírlaptár három 1959. évi és kilenc 1960. évi számot jelentetett meg.

Igen nagy problémának bizonyult azonban az évi tervnek azon súlyponti feladata, amely a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztésének *teljes újjászervezését* célozta. A terv lényege abban állt, hogy a nemzeti bibliográfiát az ún. műszaki kötelespéldányok alapján szerkesztjük, házilag sokszorosítjuk és majdan kéthetenként jelentetjük meg, hogy e rendkívülien fontos kiadványnál ne csak az elmaradást hozzuk be, hanem szoroson nyomon kövessük a magyar könyvek megjelenésének ütemét.

Sajnos ez a terv 1960-ban még nem valósulhatott meg, mert a műszaki példányok beszolgáltatása részagos és bizonytalan volt, beérkezésük így időelőnyt

nem biztosított, továbbá — devizanehézségek folytán — csak az év végére sikerült a házi előállítást végző Vari-Typer szedőgép hiányzó matricáit beszerezni.

Az új rendszerre való áttérés előmunkálatai és kísérletei azonban már 1960-ban is jó eredményekre vezettek: az osztály teljesebbé, finomabbá és mégis gyorsabbá tette a leírási rendszert, új adatokat vetített ki, javította a szakozás korrekcióját és a szakcsoportbeosztást, tökéletesítette az utalási rendszert, a mutatókészítést stb., — és mindezzel már 1960-ban is megrovidította a bibliográfia átfutási idejét. Sikerült ezenkívül az évi kumuláció előfeltételeit is biztosítani. Megemlítjük meg, hogy a Bibliográfiai osztály folyamatosan összeállította a varsói egyezményben részes országok számára a rájuk vonatkozó címleírásokat.

A „Magyar Könyvészet 1945—1959” c. összefoglaló retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztésén a Bibliográfiai osztály retrospektív csoportja dolgozott. E munka főbb fázisai: Az 1945—58 évek és az 1959. év anyagának hozzáadása az 1945—54 időszak 80 szakcsoportjához, az anyag selejtezése, a sorozati anyag feldolgozása, a pótlások, javítások stb. rendezése. Az év végén megkezdődött a nagyszabású és súlyos hiányt pótló vállalkozás utolsó fejezete, azaz a címek egységesítése, a 80 szakcsoportnak 300-ra való bontása, szakutalók jelölése, vagyis az egész anyag sajtó alá rendezése. Mindent összevéve a munka elég lassan haladt, főleg a válogatás időközben megváltozott szempontjai miatt.

Az Olvasószolgálati és Tájékoztatási osztály a bibliográfia-szerű írásbeli tájékoztatásokon kívül az „*Új bibliográfiai füzetek*” c. sorozat következő kötetének anyaggyűjtésével foglalkozott és megjelentette a „*Magyar bibliográfiai bibliográfiája 1956—57*” c. kiadványt. A Hírlaptár — részben akadémiai támogatással — folytatta az *1878—1919. évi sajtóbibliográfia* szerkesztését, a címanyag 500 tétellel bővült. A Zeneműtár a Zenei Könyvtárak Nemzetközi Egyesülete részére retrospektív magyar zenei anyagot dolgozott fel és vállalta a *Répertoire International des Sources Musicales* c. magyarányú nemzetközi bibliográfiai vállalkozás magyarországi szerkesztőmunkáját is. A *magyarországi színházi zsebkönyvek* bibliográfiáját a Színháztörténeti osztály az év végén már elkezdte sajtó alá rendezni.

OLVASÓSZOLGÁLAT, TÁJÉKOZTATÁS, PROPAGANDA

Az olvasószolgálati, tájékoztató és propagandamunka az adott súlyos helyviszonyok következtében csak kis mértékű fejlődést mutatott. A teljes személyforgalom kb. 8%-kal emelkedett, a használt anyag mennyisége kb. 1%-kal csökkent (l. a 12., 13. és 14. számú táblázatokat).

A könyvek forgalmazását végző *Olvasószolgálati és Tájékoztató osztály* munkájában mélyreható változások nem következtek be, erre a jelenlegi körülmények között nem volt lehetőség. Ennek ellenére sikerült az 1959. évi eredményeket felülmúlni és részben az 1960. évi tervet is túlteljesíteni. Az általános és a tudományos olvasóteremben a személyek összeforgalma kb. 11%-kal, a használt anyagé kb. 2%-kal emelkedett. Az osztály az év folyamán 3718 napijegyet adott ki, a beiratkozottak száma az év végén 9675 volt. 1959 óta emelkedett a kölcsönzések száma és a kikölcsönzött tételek mennyisége is.

E számszerű eredmények mellett az osztály az olvasószolgálati munkát *minőségileg* is igyekezett megjavítani és harcot kezdett a sekélyes irodalom olvasása ellen. Személyzeti és a könyvkiadásban rejlő okoknál fogva azonban a kellő tapintattal elvont művek helyett nem mindig tudott újabb és értéke-
sebb műveket ajánlani.

Fontos feladata volt az osztálynak a várbeli perspektívát is figyelembevevő *új olvasótermi kézikönyvtár* felállítása. Különbőféle okoknál fogva azonban mind a régi anyag felszámolása, mind az újnak a felállítása csak lassan haladhatott előre.

Jelentős szolgálatokat tett az osztály a belföldi és külföldi érdeklődők szá-
mára a *nagyobb írásbeli tájékoztatások elkészítésével*. 76 ilyen nagyobb összeállítás készült a belföld és 42 a külföld számára (pl. svéd—magyar, dán—magyar, indiai—magyar, tadzsik—magyar bibliográfiák készítése, irodalomjegyzékek a Horthy-korszak művelődéspolitikájára és értelmiségi politikájára vonatkozólag stb.). Néhány nagyobb írásbeli tájékoztatás az 1960-ban megindított *képdoku-
mentáció* munkájával függött össze.

Az olvasótermi folyosón egy-egy nagyobb vagy kisebb alkalmi *kiállításon* új szerzeményeinket mutattuk be, vagy könyvekkel, képekkel, grafikai ábrázolá-
sokkal csatlakoztunk az irodalmi vagy politikai évfordulók megünnepléséhez (pl. Csehov, Mikszáth, Tolsztoj, Apáczai Csere, Bólyai, Chopin, Lagerlöf, Schu-
mann, Kaffka évfordulók, vagy November 7-ének, Vietnam alapításának, Albánia felszabadulásának évfordulói stb.). Nagyobb kiállítást állítottunk fel a finn-ugor nyelvészeti kongresszus alkalmából és ugyanígy ismertettük a nem-
zeti könyvtár várbeli terveit. E kiállítások anyagához a különgyűjtemények is
érdekes dokumentumokat szolgáltatottak.

A *Hírlaptár* olvasóinak száma ugyancsak magasabb volt az 1959. évinél,
az általuk használt egységek száma valamivel kevesebb volt.

A *küloingyűjtemények* közül a Zeneműtár, a Kisnyomatványok tára, a Szín-
háztörténeti osztály és a Kézirattár olvasó- és kutatóforgalma az 1959. évinél
kis mértékben alacsonyabb volt. Az első két helyen említett gyűjtemény 1959.
évi látogatottsága ugyanis a Haydn év, illetőleg a tanácsköztársasági évforduló
miatt a szokottnál jóval nagyobb volt. A Régi és Ritka nyomtatványok tárát,
a Zárolt anyagok gyűjteményét és a Zirci könyvtárat több olvasó látogatta,
mint 1959-ben. A Térképtár olvasóforgalma az előző év szintjén maradt. Érdekes
jelenségeként említjük meg, hogy pl. a Kézirattárban és a Színháztörténeti osz-
tályon az előző évinél sokkal kevesebb volt az olvasó, de azok jóval több anyagot
használtak.

A *könyvtár értékes ritkaságainak*, nyelvemlékeinek, kódexeinek stb. vonzereje,
a Kézirattár dolgozóit vették elsősorban igénybe. Míg 1959-ben 67 alkalommal
tartott a tár vezetéses bemutatókat, addig 1960-ban már 108-szor került erre
sor, ebből 38 alkalommal külföldiek számára. Ez a kulturális szempontból örven-
detesen megnövekedett érdeklődés viszont kihatott a dolgozók tervmunkájára.
A szóbanforgó ritkaságok számára természetesen 1960-ban sem állt megfelelő
kiállítási helyiség rendelkezésre.

A *gyűjtemények széles körben való ismertetése és a propagandamunka terén*
különösen a Zeneműtár tűnt ki azzal, hogy részt vett az Erkel ünnepekkel
kapcsolatos kiállítás, konferencia, előadássorozat, énekverseny stb., megren-
dezésében. Az Erkel anyag tudományos feltárását a dolgozók publikációi jelzik.
Megindult a Liszt—Bartók év előkészítése is.

A különgyűjtemények az év folyamán jelentős segítséget és dokumentációt nyújtottak a hozzájuk forduló színház-, film- és kiállításrendezők, a sajtó, rádió és televízió stb. munkatársai részére.

A *műemlékkönyvtárak* kultúrpolitikai fontosságára élesen rávilágított idegenforgalmuk 1960-ban bekövetkezett emelkedése. A Gyöngyösi Könyvtár látogatóinak száma 53%-kal, a Keszthelyi Könyvtár forgalma pedig 27%-kal emelkedett 1959-hez képest. Keszthelyen összesen 44 200 látogató fordult meg. (köztük 3600 külföldi), ami a fennálló személyzeti nehézségek közepette nem kis gondokat okozott a műemlékkönyvtár dolgozóinak. A nyitvatartási idő meghosszabbításával, a többnyelvű magyarázószövegeknek magnetofonszalagra való vételével stb., részben sikerült a nehézségeket áthidalni. Zircen az előző évhez képest csökkent a forgalom, ami az újonnan bevezetett belépődíj fékező hatásának tulajdonítható.

Mindhárom műemlékkönyvtárban nagy gondot fordítottak a propaganda-munkára. Gyöngyösön a vezető könyv- és könyvtártörténeti előadásokat tartott, egy állandó és négy alkalmi kiállítást rendezett. A keszthelyi Helikon Könyvtár a Zeneműtár segítségével Goldmark szobát, a Színháztörténeti osztály közreműködésével helytörténeti kiállítást rendezett be és alkalmi kiállításokkal emlékezett meg április 4-ről, a Helikon ünnepségekről és a Georgikon napokról. A Zirci könyvtár látóivalóit ugyancsak egy állandó jellegű kiállítás egészítette ki.

Mind a központi könyvtár, mind a műemlékkönyvtárak propagandamunkáját különféle zökkenők nehezítették. Nagyon hiányzott egy többnyelvű tájékoztató az egész könyvtárról, későn érkezett meg a helyszínre a keszthelyi tájékoztató és egyáltalában nem készült el a zirci. A képeslapok ugyancsak az idegenforgalmi idény végén készültek el.

RAKTÁROZÁS, ÁLLOMÁNYVÉDELEM, MIKROFILMEZÉS

Amint a bevezetésben is említettük, könyvtárunk tűrhetetlen *raktározási* viszonyai 1960-ban az elég tekintélyes gyarapodás következtében tovább romlottak. A könyveket részben már a padlón tároljuk. Bár nehéz megmondani, hogy az olvasók százainak férőhely miatti kiszorulása vagy a könyvanyag ilyen módon való „elhelyezése”-e a súlyosabb jelenség, mindenképpen világos, hogy ez az állapot tarthatatlanná vált.

A súlyos helyhiány nemcsak a fő könyvanyag raktározását bénította, hanem krónikus jelenséggént lépett fel a könyvtár úgyszólván valamennyi gyűjteményében és munkahelyén. Az elmúlt néhány esztendő során beszerzett és főleg a Könyvelosztótól származó másodpéldányokat pincékben kellett tárolni, anélkül, hogy az egyes példányokhoz hozzá lehetne férni. A különgyűjtemények úgyszólván kivétel nélkül helyhiánnyal küzdöttek és ugyanezen okból egyre nehezebbé vált egyes könyvforgalmi feladatok ellátása is.

A *Raktári osztály* az év elején jött létre, mint az első főosztály egyik új része. Legfontosabb kurrens feladata az olvasók kiszolgálása volt, amit 167 425 könyv kiemelésével és az új szerzeményekkel együtt 216 470 könyv visszahelyezésével — a tervet túlteljesítve — meg is oldott. A katasztrofális helyhiányon az osztály nagy arányú belső átrendezésekkel igyekezett és tudott is segíteni. 3521 polc-

folyómétert (kb. 200 000 kötetet) mozdított el a helyéről és szállított át más raktári részekbe. Minthogy azonban ezek az átcsoportosítások is csupán pillanatnyi enyhülést eredményeztek, az osztály megtervezte a Polláék Mihály-téri épület új vasszerkezeti raktári termét és megkezdte az átköltözés előkészítését is.

Foglalkozott az osztály a raktári munka *elvi és gyakorlati korszerűsítésének* feladatával is. Felülvizsgálta a jelenlegi túlságosan bonyolult raktározási rendszert és különös tekintettel a várbeli perspektívára, új rendszerre dolgozott ki javaslatokat. A munka megjavítását azonban más gyakorlati eredmények is jelezték: új kötési napló, új őrlapok és kérőlapok bevezetése, ill. tervezése, 26 800 kötet címkéjének átírása, 2309 polcfolyóméter portalanítása stb. Súlyosbította a raktári munkát az, hogy kevés volt a raktári dolgozó, a raktárakba való belépés rendjét pedig nem lehetett szabályozni, sőt egyes munkahelyeknek a raktárakba történt telepítése révén ez a helyzet tovább rosszabbodott.

A *Hírlaptár* raktározási viszonyainak súlyossága semmiben sem különbözött a könyvanyag helyzetétől, sőt a halaszthatatlan szükségétől sürgetve a ruhatár feletti térségbe új vasszerkezeti raktári termet építettünk.

A *különgyűjtemények* munkaterületén meg kell emlékeznünk az állományát-csoportosítási, ill. rendezési munkálatokról. Így pl. az év folyamán tovább folyt a Színháztörténeti osztály és a Kisnyomtatványtár közötti jobb együttműködést biztosító színlapmegosztás, melynek során az előbbi kb. 220 000 db színlapot válogatott és rendezett, de a kellő számú doboz hiánya folytán már csak nagy nehézségekkel helyezhetett el. A Kisnyomtatványtár befejezte a kb. 1/2 millió darabból álló gyászjelentésgyűjtemény rendezését és elkezdte az exlibrisek és levelezőlapok rendezését is. Az eddig papírsomagokban tartott ponyva-aprónyomtatványok címkékkel ellátott dobozokba és polcokra kerültek. A Térképtár értékes kéziratos anyagának egy része új vasszekrényekbe került és megtörtént az eddig részben ömlesztve tárolt közel 2000 db archivális térkép és 15 doboznyi anyag előrendezése is. Nagyarányú állományrendezés folyt a keszthelyi könyvtárban is; az új gyűjtőköri határozat értelmében oda nam tartozó anyag kiemelése és más könyvtárak részére történő felajánlása részben már 1960-ban megvalósult.

A *köttetés*, bár 1960-ban emelkedő irányzatot mutatott, továbbra is egyik legsúlyosabb gondja volt a könyvtárnak és távolról sem közelítette meg a nemzeti könyvtártól elvárt szintet. Ha az évi gyarapodás adatait a 20. táblázatban látható kötetési adatokkal hasonlítjuk össze, a kép akkor is elszomorító, ha figyelembe vesszük, hogy a könyvek nagy része kötötten jelenik meg. A köttetési problémája azonban még jelentősebb a régebbi anyag védelme szempontjából, és különösen magától értetődő követelménykellene hogy legyen folyóirat-évfolyamok esetében. Sajnos, azonban éppen a folyóiratállomány nagyarányú elhasználódását és ennek következtében a nemzeti könyvtár sokszor egyedülálló gyűjteményi darabjainak rohamos pusztulását nem sikerült gyökeresen megállítani.

Mindennek oka nem a Kötetészet dolgozóiban rejlik, akik tervüket részben jelentősen túlteljesítve derekasan megállták helyüket, hanem abban, hogy a Kötetészet kapacitása az év közben történt személyzeti és felszerelési bővítés ellenére sem volt elegendő. Ezért a költségvetésben nagyobb összeget irányoztunk elő külső köttetési munkákra, sajnos, azonban a részben speciális igényeink szempontjából megfelelő és még kapacitással rendelkező üzemet erőfeszítések ellenére sem sikerült találni. Így azután a szóbanforgó összegnek csak egy részét használhattuk fel külső köttetésekre.

A *Mikrofilmtár* 1960-ban új vezetőt, fotolaboratóriuma az eddiginél lényegesen korszerűbb és tágasabb helyiséget kapott. A tár költségvetési és személyzeti kapacitása a nagy feladatok ellátására semmilyen tekintetben sem volt elegendő, mégis az osztály egészének munkája az 1959. évi eredményeket felülmúlta, amint az a 19. sz. táblázatból látható. Míg a konzerválási célból történő, az állomány legértékesebb darabjait reprodukáló negatív mikrofilmezés valamivel a terv mögött maradt, a pozitív mikrofilmezés azt meghaladta. Ez viszont azzal a következménnyel is járt, hogy a megrendelésekre vagy más könyvtárak részére végzett munka az OSZK érdekét szolgáló állományvédelmi program ütemét lassította (pl. hírlapoknál és kéziratoknál). A tár egyébként feldolgozta, szakozta és tárolta új anyagát és az 1959. évi számnál több olvasót szolgált ki.

A *fotolaboratórium* az új helyiségekben néhány új felszerelési tárgyat is kapott (pl. a nagy teljesítményű dobszáritót). Az első évnegyedben készített 30 870 felvétellel és 76 994 nagyítással befejezte az ún. müncheni katalógus fényképezési munkáját. A laboratórium egyéb termelése meghaladta az előző évi szintet, dolgozói jelentős munkát végeztek a különféle kiállításokkal, a budapesti cserekonferenciával stb. kapcsolatban. A *xerografikus* sokszorosítás munkáját 4852 másolat elkészítése után a 2. évnegyed elején az osztály a KMK-nak adta át.

K Ö N Y V F O R G A L M I Ü G Y E K

Az országos könyvtárközi ügyekkel foglalkozó IV. *füosztály* nagy anyag- és ügyfélforgalommal, szoros határidőkkel dolgozott, igyekezett megfelelő munkatempót alkalmazni, és így nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az OSZK ezen a területen 1960-ban is hathatós segítséget nyújtott a magyar könyvtárügynek.

Az idetartozó osztályok előirányzataikat általában túlteljesítették. Munkájukra ezenkívül jellemző volt az elvégzendő feladatok racionálisabb megoldására való törekvés, valamint az, hogy részben új országos feladatokat vettek át, részben nagyszabású átalakítási terveket dolgoztak ki a közeli vagy távolabbi jövőre nézve.

A *Könyvelosztó* 1960-ban is pontosan a tervének megfelelő ütemben végezte átvevő, feldolgozó és szétosztó munkáját (l. a 15. sz. táblázatot).

Legjelentősebb eredménye az volt, hogy az 1958 novemberéig begyűjtött u. n. *törzsanyag*nak nem csupán a tervezett 10%-os, hanem 14,5%-os csökkentését hajtotta végre. (1958. október 15-én 2 608 000 volt a könyvtári egységek száma, ez 1960. november 1-én 1 847 000 egységre apadt le.). A tervhez képest csupán két változás következett be: raktári, szállítási és egyéb okokból egyes kijelölt állományrészek helyett más anyag feldolgozására került sor és a folyamatban levő változásokra való tekintettel nem valósult meg az 1950 előtti hungarica könyvek raktárának felállítása.

A törzsanyaggal kapcsolatos tevékenységgel párhuzamosan folyt a könyvtáraktól átvett főlőpéldányok feldolgozása és szétosztása is. A főlőpéldányok átvétele azonban hátráltatta törzsanyag feldolgozásának fontosabb munkáját, ezért az átvétel 1960. szeptember 15-ével megállt, illetve korlátozódott.

A szétosztásban az OSZK és műemlékkönyvtárai, 36 közművelődési könyvtár, 141 egyetemi, szak- és múzeumi könyvtár, 32 pedagógiai és iskolai könyvtár

és 9 egyéb könyvtár, összesen 222 könyvtár részesült. Ezek kívánságainak kielégítése után a Fölőpéldányraktár, a nemzetközi duplumcsere, az ÁKV és a Kultúra Vállalat szükségleteinek kielégítése került sorra. Az osztály a Nemzetközi Csereszolgálaton keresztül 8284 könyvet adott a német klasszikusok weimari könyvtára részére, továbbá 1441 kötetet vett át a budapesti román könyvkiállítás anyagából.

Az idevonatkozó jogszabályok alapján az osztály ellátta a *könyvvédelem* országos irányítását és a budapesti MÉH-telepek ellenőrzését. Ez a munka azonban nem lehetett kielégítő eredményű, mert a MÉH Vállalat az ellenőrzés lehetőségét csak szórványosan biztosította. Nem volt viszont fennakadás a Kultúra Vállalat külföldi duplumértékesítési akciója során beküldött igénybejelentési jegyzékek ellenőrzése terén.

Rendszeresen folyt a kötelespéldány-csoporttól átvett maradékok szétosztása az utóvalogatók és a vidéki könyvtárak között.

Az osztály igen fontos elvi előkészítő munkát végzett a *tároló könyvtár* hazai alkalmazási lehetőségeinek felmérése terén. Ezzel, valamint a Könyvelosztó keretében kialakítandó fölőpéldányközponttal kapcsolatban tanulmányt szerkesztett és részletes javaslatot dolgozott ki a kollégium számára.

Javaslat készült a nemzeti tulajdonban levő *RMK művek és ősnymtatványok* feldolgozására és szétosztására, melyet az Országos Könyvtárügyi Tanács jóváhagyott.

A *könyvtárközi kölcsönzés* 1960-ban is igen fontos támasza volt a Magyarországon folyó tudományos kutatásnak. Munkáját a 16. sz. táblázat szemlélteti.

A közvetített *kérések* száma az elmúlt évekhez viszonyítva 1960-ban erősen megnőtt, a tervezett 10 000 helyett megközelítette a 12 000-et. A kérések legnagyobb részét sikerült késedelem nélkül kielégíteni, ami fontos eredmény, tekintettel arra, hogy legnagyobb részük az ipar területéről érkezett, amely többnyire az új gyártási eljárásokhoz, ésszerűsítésekhez kéri a legfrissebb és sokszor igen nehezen beszerezhető irodalmat. Az ipar után számszerűség és fontosság tekintetében az orvosi és mezőgazdasági kérések következtek. Az osztály munkájában komoly eredmény, hogy a tervben is kitűzött súlyponti feladatnak megfelelően felszámolta a restanciákat és így 1960 folyamán már kizárólag a kurrens ügyekkel foglalkozhatott.

Két tényező mégis akadályozólag hatott: nem bizonyult elegendőnek a devizakeret és a személyzeti kapacitás. A legfontosabb feladatokat megoldották ugyan, de nem jutott elegendő idő egyes, a gyorsaságot előmozdító részműveletekre.

A *kölcsönzésben részt vevő* magyar könyvtárak közül jó szolgálataival különösen a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, a Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára, a vidéki egyetemi könyvtárak, közülük is a debreceni tűntek ki. A budapesti könyvtárakkal 1959 folyamán a részvételükre vonatkozóan kötött megállapodásokat a csoport 1960-ban vidéki *megállapodásokkal* kívánta bővíteni és bár erre ideje nem volt, a vidéki könyvtárak enélkül is készséges együttműködésről tettek tanúságot. Ugyancsak időhiány miatt, nem került sor a tervezett könyvtárközi kölcsönzési *tájékoztató* elkészítésére sem.

Külföldi viszonylatban a kérők között első helyen továbbra is Csehszlovákia áll, majd a Szovjetunió, Bulgária, Németország, Ausztria következnek. Az év folyamán sikerült számos új kapcsolatot teremteni több szovjet, francia és svéd

könyvtárral. A legtöbbet kölcsönző országok változatlanul Németország, a Szovjetunió, Anglia és Franciaország, mikrofilmek tekintetében az Egyesült Államok, Japán és Ausztrália.

A *Kötelespéldány Csoport* működésében fontos határkö volt az 1960. év, mert 1951 óta első ízben került sor a kötelespéldány-beszolgáltatás új, átfogó *országos szabályozására*. A csoport közreműködésével szerkesztett 2/1960. (V. 25) M. M. sz. rendelet májusban jelent meg, ezt egy hónappal később követte a Kiadói Főigazgatóság 1/1960. K. F. sz. végrehajtási utasítása.

Az új rendelet a kötelespéldányokból történő válogatójogot kiterjeszti az Országos Pedagógiai Könyvtárra, a Szegedi és Pécsi Egyetemi Könyvtárakra. Kultúrpolitikai szempontból tehát fejlődést hozott. A rendelet egyes hiányosságainak kiküszöbölésére az év végén megfelelő lépések történtek.

A csoport *folyamatos* működése, azaz a kötelespéldányok átvétele, naplózása, kardexelése, valamint szétosztása a tervnek megfelelően, sőt nagyjából a tervszámok túlteljesítésével történt meg, bár a hosszabb betegségek, nyugdíjazás és egyéb személyzeti változások bizonyos problémákat okoztak. Egyedül a szolgáltatás ellenőrzése, azaz a nyomdavezérgátatok terén volt lemaradás (55 helyett 38) (1. a 8. sz. táblázatot).

Az új rendeletről függetlenül is, a csoport eredményesen *kiterjesztette hatóságát*: sikerült a kötelespéldány-beszolgáltatásba bevonni néhány hazai sokszorosító üzemet, amelyek anyagot eddig nem adtak és új lépések történtek a magyar külképviseleti szervek kiadásában megjelenő sajtótermékek beszerzésének érdekében is.

A *Központi Katalógus*. A Könyvtár egyik fontos 1960. évi célja az volt, hogy az éveken át háttérbe szoruló országos fontosságú Központi Katalógus számára feladatainak súlyához méltó korszerű szervezeti kereteket teremtsen. E feltételek biztosítása és annak rögzítése után, hogy az osztály alapvető feladata a könyvek és folyóiratok lelőhelyeinek minél szélesebb körű nyilvántartása és megállapítása, valamint a könyvtárközi kölcsönzés hathatós segítése, sor került a legfőbb cél végrehajtásához szükséges elvi kérdések kidolgozására.

A *könyvek központi katalógusának* minél eredményesebb működése érdekében egyrészt sikerült a bejelentő könyvtárak körét az Országos Mezőgazdasági Könyvtárral és teljes hálózatával kibővíteni, másrészt elvi előkészítő munka folyt az országos szinten tervezett *központi feldolgozás* lehetőségeinek kihasználása tekintetében.

Bár a terv kitűzte a modern *magyar anyag* nyilvántartásának megszervezését a kötelespéldánycsoporttal létesítendő együttműködés útján, erre 1960-ban nem került sor. Közben ui. a magyar anyag nyilvántartásának a szükségessége is kérdésessé vált, tekintettel arra, hogy a lelőhelyek a gyűjtőkörök elhatároltsága és a kötelespéldányok válogatási joga révén amúgy is ismertek. Lényeges eredmények jöttek létre a katalógus tartalmi és formai *kereteinek* megállapításával kapcsolatban. Az osztály felülvizsgált bizonyos kiadványkategóriákat, melyeket nem kíván nyilvántartani.

Fontos eredmény volt a tervben is súlyponti feladatként kitűzött *összeosztásban* történt jelentős előrehaladás: A több betűrendet képező anyag 1945 utáni részében az összeosztás révén a kereső munka máris könnyebbé vált.

A *folyóiratok központi katalógusa* három év hátralékával terhelten kezdte meg az új szervezetben a munkát. Minthogy azonban a katalógus rendszere

elavultnak bizonyult, egyelőre nem is került sor a restancia felszámolására. Annál is inkább kérdésessé vált az, hogy a jelenlegi rendszernek megfelelően történjék a hátralék megszüntetése, mert a *Külföldi Folyóiratok Központi Ölmjegyzéke* c. tervezett kiadvány adatgyűjtése kapcsán az utóbbi 3 év anyaga a központi folyóiratkatalógusba amúgy is belekerül. A KFKC egyébként jó ütemben épült tovább; ez a részben a helyszínen történt meggyőzősnek is köszönhető, amelynek nyomán a könyvtárak a bejelentés fontosságát belátták. (A folyamatosan végzett munka statisztikáját lásd a 18. sz. táblázatban.)

A *Nemzetközi Csereszolgálat* éveken át végzett funkcióit az 1960. január 1-én kibocsátott 101/M. M. sz. utasítás kodifikálta, mely új nevet is adott neki. A „szolgálat” szó kíván utalni a magyar könyvtárak részére végzett csereközponti feladatokra, melyhez 1960-ban is kapcsolódott az OSZK állományának külföldi csere útján történő gazdagítása, valamint — az igazgatóság nevében — az egyéb külföldi kapcsolatok gondozása.

A csereközponti feladatok a rendelet értelmében az összes magyarországi cserélő intézmény adatait tükröző *országos kataszter* felállításának, az adatok összesítésének és értékelésének feladatkörével bővültek. E kataszter egyben megkönnyítette mintegy 50 felesleges közvetítésnek a tervben is kitűzött átírányítását.

A szocialista országokkal folyó és kibővített *kultúregyezményes* csere keretében az előirányzatnál jóval nagyobb anyag ment ki és érkezett be. A beérkezett anyagból rendszeresen válogató magyar hálózati központok ilyenmódon jelentős mennyiségű devizát takarítottak meg. Az igen súlyos helyhiány viszont nem kis akadályokat gördített e cserefejta még eredményesebb lebonyolítása elé. A *nemzetközi duplumcsere* fellendült: a Könyvelosztó anyagából eredő viszonylag kismértékű exporttal szemben sokezer régebbi külföldi értékes könyv és periodika érkezett, melyekkel 30 magyar könyvtár devizamentesen egészíthette ki állományának hézagait. A *hivatalos kiadványok* cseréje során további országok anyagát sikerült az Országgyűlési Könyvtár részére rendszeresen biztosítani. Nagytömegű parlamenti anyag ment ki ajándékként a Német Demokratikus Köztársaságba. A *csomagközvetítés* kifelé az új rendelet hatására továbbra is csökkent, befelé viszont mennyiségben és a bonyolult elvámoltatási, szállítási folyamat miatt adminisztrációban tovább növekedett.

Az OSZK *cserekapcsolatai* ugyancsak bővültek. Továbbra is az osztály szállította a szocialista könyv- és folyóiratanyag túlnyomó részét. Különösen koreai, lengyel, román és szovjet, továbbá skandináv és angolszász viszonylatban bővült a forgalom, itt-ott sor került retrospektív beszerzésekre is, továbbá említésreméltók a rokon népekkel létesített kapcsolatok.

Az osztály az *OSZK saját kiadványainak* kb. 2500 példányát juttatja el a világ minden részébe. (A Nemzetközi Csereszolgálat munkájának számszerű adatait a 17. sz. táblázat tartalmazza.)

Az osztály 1960-ban több *racionalizálási* intézkedést hajtott végre, hogy az adott személyzet lépést tarthasson az egyre növekvő forgalommal. Az évi 1500 idegen nyelvű levél elkészítésének egyszerűsítése érdekében részben áttért az előnyomtatott formalevelek használatára, korszerűsítette a csomagolást stb.

Fontos esemény volt nemcsak az osztály, hanem a magyar könyvtárügy szempontjából a *Nemzetközi Kiadványcsere Európai Konferenciája*, melyre az év őszén az UNESCO támogatásával került sor 19 ország részvételével. Magyar

résről az osztály végezte a tartalmi előkészítést, résztvett a rendezésben, vezetője a magyar delegáció tagjaként, tagjai a konferencia irodájának munkatársaiként működtek. A külföldi résztvevőkkel folytatott megbeszélések már az év végéig is éreztették a cserekapcsolatokra ható ösztönző hatásukat.

A *szocialista országok könyvtárügye* és az OSZK közötti kapcsolatok elmélyítésének ügyét az osztály főleg külföldi kiállítások anyagának közvetítése (Kisinev, Berlin, Peking stb.) és 15 baráti országból érkező vendég kalauzolásával szolgálta. Az osztály ellátta az *UNESCO Könyvtári Albizottság* teendőit és fenntartotta az OSZK *tagságát* egyes külföldi szervezetekben. A legtöbb külföldi vonatkozású munkát az osztály számára a más osztályok kérésére végzett fordítószolgálat adta, 1960 folyamán összesen kb. 450 oldal terjedelemben.

A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT MŰKÖDÉSE

Míg az 1959. évi munkaterv még több olyan elemet tartalmazott, amely azt inkább feladattervhez tette hasonlóvá, az 1960. évi már reálisabban tudta mérni az elvégezhető és konkrét teendőket. Még inkább segítettek a tisztázásban az év nagyobb arányú vállalkozásai, mint a könyvtártudományi ankét előkészítése, majd a távlati kutatási terv munkálatai, a közművelődési könyvtárügy széleskörű analízise, a különféle tanfolyamok tapasztalatai. Mindezek alapján a KMK munkája hasznosan illeszkedett a könyvtárügy fejlődésébe.

Bizonyos mértékig azonban még hátráltatta a KMK munkáját, hogy szerepe még nem eléggé tisztázott a magyar könyvtári köztudatban, munkájának eredményeit nem használják fel a kívánt mértékben. Az a tény azonban, hogy a közművelődési könyvtári hálózatokon kívül egyre több tudományos és szakkönyvtári hálózat is felismeri a KMK elméleti és gyakorlati segítségének jelentőségét, reményt nyújt arra, hogy a jelenlegi akadályok el fognak hárulni.

A *Könyvtártudományi osztály* második évi munkája az első évihez képest jelentősen bővült: a könyvtártudományi kutatások szervezése és a könyvtártudományi dokumentáció megszilárdítása lépett különösen előre. A Könyvtártudományi Szakkönyvtár hiányosságainak felszámolása terén is komoly eredményeket lehet felmutatni, a kiadványszerkesztést és a sokszorosítási tevékenységet új alapokon szervezte meg az osztály. A munka legfőbb fogyatékosága az, hogy nem eléggé érvényesül még a kellő tervszerűség, amit csak részben magyaráz, hogy több újszerű és bonyolult feladattal kellett megküzdeni.

A *kutatócsoport* tevékenysége az év folyamán egyre inkább eltolódott a könyvtártudományi kutatások tényleges végzésétől a kutatások szervezése irányában. Az országban folyó könyvtártudományi kutatások felmérése, értékelése és szervezése keretében a csoport előkészítette és megszervezte az 1960. júniusában megtartott *könyvtártudományi kutatási ankétot*. Az ankéton mintegy 100 fő vett részt, három előadás hangzott el (Kovács Máté: A könyvtártudomány helye a szocialista tudománypolitikában; Lázár Péter: A könyvtártudományi kutatás helyzete és feladatai; Sebestyén Géza: A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai terve).

A könyvtártudományi kutatómunka 1959. évi országos felmérése tapasztalatainak alapján utasítástervezet került kidolgozásra a könyvtárakban folyó

tudományos kutatás szabályozásáról. A tervezet alapján adta ki a *művelődésügyi miniszter a 77 114/1960. számú utasítását.*

Az osztály részt vett a könyv- és könyvtártudományi távlati tudományos tematikai terv kidolgozásában, megállapodva az érdekelt könyvtárakkal a *távlati tudományos kutatási terv* keretében feldolgozandó könyvtártudományi kutatási témák tekintetében.

Az OSZK Kollégiumának elvi határozatai és a tényleges lehetőségek figyelembevételével a második félévben újra kellett szabályozni a *Könyvtártudományi Szakkönyvtár* külső és belső tevékenységét. A Szakkönyvtár folyóirat- és fordítástárában a folyó munkákon kívül a régi folyóiratok hiányainak pótlása folyt. Még nem volt megfelelő a referenz munka sem mennyiségi, sem minőségi tekintetben. A könyvtár 1960-ban 1366 kötet könyvvel gyarapodott, a járatos folyóiratok száma 192 (177 külföldi, 15 magyar) volt.

A *dokumentációs csoport* munkája általánosságban megjavult az előző évhez képest. A dokumentáció új rendszere, az új folyóirat-repertórium feldolgozásának menete megszilárdult. Mind a fordítási, mind a lektorálási tevékenység mennyiségben meghaladta az előírányt. A belső fordítások minősége megfelelő volt, a külső fordítók esetében elég vegyes. Összesen 242 fordítás készült el, a lefordított oldalak összterjedelme 3663. A lektorált oldalak száma 5677.

Legfontosabb dokumentációs kiadványunk a *Könyvtári Figyelő* összesen 43 ív terjedelemben jelent meg. A könyvtártudományi publikáció terén folytatódott a *Külföldi könyvtári szakirodalom* és a *Könyvtári Szakfordítások* c. sorozat kiadása s megindult az *Új könyvtári füzetek* közreadása (1. a 23. sz. táblázatot).

A *kiadványszerkesztéssel és kiadással* kapcsolatban sok nehézség akadályozta munkánkat. Nem voltak kellő tapasztalataink nagy kapacitású szerkesztési és sokszorosítási tevékenység megszervezésében és lebonyolításában, sem pedig a Xerox eljárásra épített új szerkesztési technikában. Az is nehézséget jelentett, hogy a Xerox-berendezés áprilisig a Mikrofilmtár keretében működött, s hogy az anyagellátás ezután sem volt megfelelő. Akadályozta a kitűzött feladatok elvégzését a KMK elavult, kis méretű sokszorosító rotaberendezése stb. A tervezett önálló kiadványrészleg megszervezése — személyzet, helyiség, berendezés hiányában — nem oldódhat meg. A *kiadványszerkesztő és sokszorosító csoport* összesen 175 ívnyi anyagot adott ki.

A csoport terven felül kidolgozta a Magyar Nemzeti Bibliográfia új kiadási eljárását, részletes javaslatot készített a központi gyarapodási jegyzék előállítására és kidolgozta a sokszorosító részleg bővítési tervét.

A *Módszertani osztály* munkatervét globálisan teljesítette, bár gátlólag hatottak az év folyamán felvett, terven kívüli, alkalmoszerű feladatok. Általános tapasztalatként azt szűrtük le, hogy egy-egy kérdés beható tanulmányozása és az eredmények tanulmány formájában való közreadása jelenti a legtöbb segítséget a könyvtárak munkájában.

A dolgozók *világnézeti nevelése és a termelési kultúra fejlesztése* érdekében jelentős erőfeszítéseket tettünk. A kiadott útmutatások, az év folyamán elkészült és kiadás alatt levő kiadványok, a helyszíni tanulmányozások, instrukciók, az olvasószolgálati munka ellenőrzése, a modern szocialista olvasószolgálat kialakítására irányuló törekvések, a falusi és szakszervezeti könyvtárak állománygyarapításának irányítása mind ezt a célt szolgálta.

A megyei könyvtárak szakkönyvellátására vonatkozó, a lépcsőzetes ellátás elvének kialakítására és alkalmazására irányuló munka lehetővé teszi a *munkásosztály szakkönyvellátásának megjavítását*. Sikertült elvileg tisztázni ezen a téren a közművelődési könyvtárak önálló és a tudományos és szakkönyvtárakkal való együttműködés útján ellátandó feladatait.

A különböző könyvtártípusok közötti *együttműködés* fokozása az osztály munkájának előterében álló feladat volt, azonban — bár az év folyamán intenzíven tanulmányoztuk az együttműködés lehetőségeit és legjobb formáit — a kérdést nem sikerült lezárni.

A *tudományos és szakkönyvtárakkal* való foglalkozás a módszertani munka új területe s így érthető, hogy még a csoport működésének második évében is sokszor mutatkozott indokolatlan ellenállás a tudományos és szakkönyvtárak részéről, bár egyre több hálózati központ ismerte fel az osztály elvi és gyakorlati segítségének jelentőségét.

Az évi munka komoly eredménye, hogy a *tervezés és jelentéskészítés részletes elveinek kidolgozása* lehetővé tette a tudományos és szakkönyvtárak egységes terv- és jelentéskészítését s ezáltal az elvégzett és elvégzendő munka központi áttekintését.

A közművelődési könyvtárakkal kapcsolatos munkakörben a legnagyobb előrehaladás a falusi és a kis szakszervezeti könyvtárak területén történt. Elkészült a falusi könyvtárak 2. sz. és a szakszervezeti könyvtárak 1. sz. *törzsanyagjegyzéke*. A megjelent műveknek a falusi és szakszervezeti könyvtárak számára történő minősítése tervszerűen folyt. Az állománygyarapítás terén végzett munka eredményei ma már meglátszanak mind a járási könyvtárak irányító tevékenységének minőségi javulásában, mind a falusi könyvtárak állományának gyűjtésményé válásában.

A *könyvtári belső munka* módszertani segítése 1960-ban az SZMT könyvtárak viszonylatában volt legjelentősebb, számukra az állománybavétel, feldolgozás, raktározás és nyilvántartás egységes rendszerét dolgoztuk ki és útmutató formájában kiadtuk. Elkészült a közművelődési könyvtárak állományvédelmi útmutatója is.

Az *olvasószolgálati, tájékoztató és propaganda munka* egységes irányelveinek kialakítása érdekében az osztály széles körben tanulmányozta a kérdést. A szabadpólc rendszerű könyvtárak felállítására vonatkozó útmutató olvasószolgálati része elkészült. A könyvtári propagandamunka megjavítása érdekében figyelemmel kísértük a fontosabb országos eseményeket és mozgalmakat, módszertani leveleinket, bibliográfiáinkat ehhez szabtuk.

A József Attila olvasómozgalom fejlesztéséhez az osztály megadta a szükséges módszertani és bibliográfiai segítséget. Minthogy magában a KISZ-ben megtorpant a mozgalom, az év második felében az ezirányú munka meglehetősen háttérbe szorult.

A közművelődési könyvtárak *szervezeti és igazgatási* kérdéseinek területén jelentős volt a könyvtárügy statisztikai jelentésszerűségének kidolgozása a statisztikai szakbizottsággal együtt. Ennek alapján megterveztük a tanácsi közművelődési hálózatok új statisztikai összesítő űrlapjait, az évi beszámoló és a munkaterv egységes készítésére új útmutatót adtunk ki, kidolgoztuk a szakszervezeti könyvtárak statisztikai rendszerét.

A *gyermekkönyvtárügy* kérdéseivel való rendszeres foglalkozás az év elején kezdődött meg. A munka a gyermekkönyvtárak 15 éves távlati fejlesztési terve,

a gyermekkönyvtári statisztikai adatszolgáltatás rendszerének tervezete. Az illetékes előadó az őszi folyamán más munkaterületre ment át s az osztály tevékenyége ezen a területen átmenetileg megszakadt.

Az *Oktatási osztály* igyekezett 1960 folyamán feladatait pontosan körülhatárolni. A munka súlyponti kérdését 1959-hez hasonlóan továbbra is a szakképzés jelentette.

Megkezdtük az *alapfokú szakképzés* megszervezését. Kidolgoztuk ennek tematikáját, ebből útmutatót állítottunk össze és elkészítettük az alapfokú szakvizsga letételéhez szükséges jegyzeteket. Ezt az új oktatási formát egyelőre a szakszervezeti hálózatokban vezetjük be.

Nyári továbbképző tanfolyamot 18 megyei könyvtár rendezett az osztály útmutatásai alapján. Országosan kb. 1200 könyvtáros vett részt a tanfolyamokon.

Az 1960-as év a *középfokú könyvtárosképzés* tartalmi és szervezeti megszilárdulását eredményezte. Az Oktatási osztálynak hármas tevékenysége van: egyrészt elméleti munkát végez, másrészt irányítja és szervezi a tankönyvtárakban folyó képzést, végül közvetlen oktatómunkát is végez. (Közvetlenül mintegy-110 hallgatót oktatunk mindkét évfolyamon, mindhárom tagozaton). Az osztály mellett mellékfoglalkozású oktatókból tanári kart alakítottunk ki. A tanári kar az oktatómunkán kívül módszertani segítséget nyújt a tankönyvtáraknak.

A szeptemberben kezdődött új tanévben a nagyobb létszám és a szerzett tapasztalatok bizonyos szervezeti változásokat tettek szükségessé. A tankönyvtárak számát tízre csökkentettük és a fővárosi hallgatók részére esti tagozatot szerveztünk, ahol a hallgatók a négy legfontosabb tantárgyból hetenként két alkalommal előadásokon és gyakorlati foglalkozásokon vettek részt. A levelező hallgatók részére félévenként két konferenciát rendeztünk, a konferenciák között írásbeli házi feladatok útján irányítottuk a tanulást.

A középfokú képzés az 1960/61. tanévben, tehát három tagozaton, két évfolyamon folyik. Az első évfolyamon 200, a másodikon 180 hallgató tanul: közülük 12 fő nappali tagozaton (csak 2. évfolyam), 70 fő esti tagozaton (csak 1. évfolyam), 298 fő levelező tagozaton (az 1. évfolyamon 130, a másodikon 168 fő).

A levelező hallgatók nagy létszáma sürgetővé tette a tananyagról való gondoskodást. Az év folyamán elkészült és a hallgatókhoz eljutott a legszükségesebb 5 jegyzet (1. 23. sz. táblázat). Négy nyelvből könyvtári szakszöveggyűjteményt készítettünk.

A *felsőfokú képzés* egyelőre két levelező tanfolyamon folyik és két éves időtartamú. Mindkét tanfolyamot az osztály szervezi, mellékfoglalkozású tanári kar segítségével. Az egyetemet nem könyvtárszakra végzett közművelődési könyvtárosok ebben a tanévben fejezik be tanulmányikat. A hallgatók száma 17. A főiskolát nem könyvtárszakra végzett könyvtárosok két éves tanfolyama ősszel, indult meg 43 fővel.

Az osztály eddig *több továbbképzési* formával kísérletezett. Legeredményesebbnek bizonyultak a kislétszámú, viszonylag szűk témakörű tanfolyamok, ahol a gyakorlati foglalkozásokra is nyílik alkalom. Két ilyen jellegű tanfolyamot rendeztünk az év folyamán: egyhetes bibliográfiaszervezési tanfolyamot 30 résztvevővel és egy általános szakozói tanfolyamot. Előkészítettük a mikrofilmes és fotós, valamint a dokumentációs tanfolyamot is. Megtartottuk a járási könyvtárvezetők számára már tavaly megindított tanfolyam második, befejező részét is.

A KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI

Az Országos Széchényi Könyvtár 1960-ban is számos kiadvánnyal gazdagította a könyvtárügyi irodalmat. Ha nyomdai és sokszorosítási nehézségek miatt nem sikerült is minden részletében a tervet teljesíteni, a kiadványok száma és színvonala a várakozásnak általában megfelelt. A kiadványok két fő csoportra, a központi kiadványokra és a KMK kiadványaira oszlottak. A központi kiadványok szerkesztési munkáját a II. főosztály vezetője fogta össze, a KMK szerkesztési tevékenységéről a megfelelő fejezetben már szóltunk.

A két legjelentősebb kiadványt, a Magyar Nemzeti Bibliográfiát és a Magyar Folyóiratok Repertóriumát már említettük. Ezekhez csatlakozott a Magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—1957. c. összeállítás. Az év elején jelent meg a könyvtár 1958. évi Évkönyve, az év végén nyomás alatt állt az 1959. évi Évkönyv. Közreadtuk a Helikon könyvtár tájékoztatóját, az OSZK francia nyelvű kéziratának katalógusát, a Magyar folyóiratok válogatott jegyzékét és az OSZK kiadásában megjelent művek jegyzékét. Az OSZK kiadványai c. sorozatban két tanulmány jelent meg, egy a gyarapodási jegyzékek megjelentetésének egyik modern módszerét ismertette, egy másik a várbeli új nemzeti könyvtár tervlátait tárgyalta.

A KMK a Könyvtári Figyelő mellett szerkesztette a Külföldi könyvtári szakirodalom című és a Könyvtári szakfordítások c. sorozatot. A Módszertani osztály számos gyakorlati útmutatót adott közre és megjelentette az 1959. évi egyetemi könyvtári konferencia anyagát. Az oktatási osztály a könyvtárosképzés céljaira több jegyzetet bocsátott ki.

Végül említsük meg, hogy a könyvtár dolgozói élénk egyéni publikációs tevékenységről is tettek tanúságot.

TÁBLÁZATOK

A gyarapodás megoszlása a beszerzés módja szerint 1960-ban

1. táblázat

	Vétel	Ajándék	Csere	Kötelese- példány	Termelés	Összesen
Könyv (kötet)	4 992	5 686	4 873	33 702	—	49 253
Időszaki kiadvány ...	2 791	3 360	645	1 795	—	8 591
<i>Ebből kurrens évfolyam</i>	<i>405</i>	<i>61</i>	<i>376</i>	<i>1 795</i>	—	<i>2 637</i>
<i>nem kurrens db .....</i>	<i>2 386</i>	<i>3 299</i>	<i>269</i>	—	—	<i>5 954</i>
Kézirat (db)	4 353	176	19	—	—	4 548
Zenemű (db)	493	27	29	1 098	—	1 647
Térkép (db)	470	15	31	172	—	688
Plakát, színlap (db) ...	409	132	4	24 004	—	24 549
Kisnyomatvány (db) ..	847	202	69	34 862	—	35 980
Szabvány, szabadalom (db)	—	—	—	7 836	—	7 836
Mikrofilm tekeres (pos. és neg.) 800□	1	12	3	—	546	562
Diafilm tek. 50□	—	—	—	113	—	113
Fénykép negatív (db) ..	—	—	—	—	532	532
Fénykép pozitív (db) ..	1 277	23	—	—	1 659	2 959
Hangmez (db)	69	2	6	227	—	304
Egyéb dokumentum (db)	7 358	306	—	1 355	—	9 019
Műemlékkönyvtárak ...	79	3 171	—	164	—	3 414
<i>Ebből: Könyv (köt.) ..</i>	<i>10</i>	<i>2 902</i>	—	<i>84</i>	—	<i>2 996</i>
<i>Periodika .....</i>	<i>69</i>	<i>269</i>	—	<i>80</i>	—	<i>418</i>
OSZK és Műemlékkönyv- tárak összesen:	23 139	13 112	5 679	105 328	2 737	149 995

A könyvgyarapodás* megoszlása nyelvek szerint

	1959	1960		1959	1960
Magyar	12 806	14 119	Holland	17	17
Német	2 790	3 201	Komi	3	16
Angol	1 702	1 668	Szlovén	32	15
Orosz	1 104	1 249	Albán	9	12
Francia	937	762	Mari	2	12
Latin	1 114	736	Dán	9	12
Többnyelvű	590	690	Lett	—	8
Cseh	242	388	Görög	10	6
Román	355	351	Norvég	6	5
Lengyel	416	310	Japán	—	4
Olasz	140	309	Kínai	19	3
Szlovák	157	219	Eszperantó	1	2
Héber	17	213	Ószláv	—	1
Horvát	84	172	Kirgiz	—	1
Bolgár	85	143	Litván	2	1
Szerb	92	125	Tadzsik	—	1
Spanyol	105	68	Vietnámi	—	1
Ukrán	48	51	Izlandi	—	1
Mordvin	1	30	Örmény	3	—
Finn	170	29	Csuvas	1	—
Udmurt	2	27	Macedon	1	—
Svéd	32	26	Újgörög	1	—
Észt	25	23			
Portugál	—	21	Összesen	23 149	25 065
Török	19	17			

3. táblázat

A könyvgyarapodás* megoszlása ETO főszerzők szerint

	0	1-2	3K	3	4	5	6	7	8	9	Összesen
1959	6665	1037	823	2655	595	416	2101	1060	5683	2114	23149
1960	7370	1184	1476	2806	532	398	2311	1087	6427	1474	25 065

* A fenti kimutatásban a kötelezpéldány könyvgyarapodási rovatából csak a nyomtatott és sokszorosított könyvek szerepelnek (füzet, különlönyomat nem); a Műemlék-könyvtárak könyvgyarapodása szintén nem szerepel.

A Hírlaptár gyarapodásának megoszlása

	Eredet szerint								Összesen	
	Belföld		Szovjeturói		Népi dem.		Egyéb			
	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.
1959	2003	845	58	25	189	68	316	297	2566	1235
1960	1821	4212	82	111	177	91	378	1540	2458	5954

Szerzeményezés módja szerint

	Kötelespld.		Vétel		Ajándék		Csere		Összesen	
	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.	Kurr.	nem kurr.		
	1959	1986	—	283	552	5	628	292	55	2566
1960	1792	—	327	2386	45	3299	294	269	2458	5954

A gyarapodás és az állomány fejlődése 1958-tól

	Gyarapodás			Állomány		
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Könyv (kötet)*	50 512	50 078	52 249	1 360 110	1 410 188	1 462 437
Periodika (kurrens évf. és nem kurrens db)*	4 172	4 125	9 009	146 164	150 289	159 298
Kézirat (db)	4 142	10 493	4 548	303 039	313 532	318 080
Zenemű (db)	1 540	1 988	1 647	50 657	52 645	54 292
Térkép (db)	338	460	688	70 338	70 798	71 486
Plakát, színlap, kisnyomatvány (db)	64 063	56 284	60 529	1 626 600	1 682 884	1 743 413
Mikrofilm (pos. és neg. tekercs)	1 186	478	562	4 579	5 057	5 619
Egyéb dokumentum* (db)	8 805	15 459	20 763	131 563	147 022	167 785
Összesen	134 758	139 365	149 995	3 693 050	3 832 415	3 982 410

* Műemlékkönyvtárak adatai is belefoglaltatnak.

	Mű	Kötet	Darab
I. Feldolgozás			
Feldolgozott könyvek és periodikák száma	103 407	124 200	27 522
Ennek során:			
a) Egyszerűsített címléírás	65 561	13 536	—
b) Egyszerűsített szakozás	—	55 217	—
c) Cédulabeosztás (betűrendbe)	—	—	10 168
d) Felvilágosítások száma	—	—	224
II. Szétszétás			
Szétszétott könyvek és periodikák száma	88 547	101 408	94 102
Ebből:			
a) Könyvtáraknak:			
1. Országos Széchényi Könyvtár	7 722	8 761	6 667
2. Állami közművelődési könyvtárak	8 964	9 964	138
3. Szakszervezeti könyvtárak	153	165	—
4. MTA Könyvtára és intézeti könyvtárak ..	4 758	5 481	122
5. Központi szakkönyvtárak	4 675	5 642	414
6. Egyetemi könyvtárak	20 057	23 765	70 770
7. Múzeumi könyvtárak	6 149	7 639	3 276
8. Egyéb szakkönyvtárak	8 745	9 717	143
9. Országos Pedagógiai Könyvtár	1 338	1 495	877
10. Pedagógiai intézetek könyvtárai	1 463	1 606	—
11. Főiskolai könyvtárak	9 175	9 932	210
12. Egyéb könyvtárak	3 106	3 699	11 485
Összesen:	76 305	87 866	94 102
b) Cserére és értékesítésre	10 659	11 560	—
c) Főlépeldány-raktárba helyezve	1 583	1 982	—
III. Kötelezpeldány szétszétása			
Átvett kötelezpeldány-maradék	—	—	22 726
Szétszétott kötelezpeldány-maradék			
Ebből:			
a) Utóválogató budapesti könyvtáraknak	—	—	7 566
b) Vidéki könyvtáraknak a főlépeldány-elosztás útján	—	—	6 298
Összesen:	—	—	13 864
IV. Főlépeldány-átvétel			
Könyvtáraktól és más intézményektől átvett főlépeldányok száma	52 594	könyvtári	egység
Ebből:			
a) Budapesti könyvtáraktól	44 256	könyvtári	egység
b) Budapesti MÉH-telepektől	768	könyvtári	egység
c) Vidéki könyvtáraktól	7 570	könyvtári	egység

1. Beérkezett kérések		
a) Budapestről:	5 950	
b) vidékről:	4 415	
c) külföldről:	1 372	
Összesen:	11 737	
2. Kiment kérések:		
a) Belföldre:	6 348	
b) külföldre:	9 781	
Összesen:	16 129	
3. Megszerzések:		
I. Nyomtatott kölcsönművek és kölcsönfilmek:		
a) Külföldről érkezett kölcsönművek:		
Budapestnek:	2 570	
vidéknek:	1 422	
Összesen:	3 992	
b) Külföldről érkezett kölcsönfilmek:		
Budapestnek:	30	
vidéknek:	10	
Összesen:	40	
Összesen:	4 032	
c) Külföldre küldött kölcsönművek:	607	
d) közvetlen:	1 996	
Összesen:		6 635
II. Mikrofilmek, fénymásolatok:		
a) Érkezés külföldről: Bp.-nek:	1 905	
vidéknek:	686	
Összesen:	2 591	
b) kiküldés külföldre:	683	
c) közvetlen:	1 051	
Összesen:		4 325
Megszerzések összesen:		10 960

A Nemzetközi Csereszolgálat 1960. évi statisztikája
1. Csereforgalom

8. táblázat

Ország	Kiküldés			Átvétel		
	könyv	periodika		könyv	periodika	
		db	évfolyam		db	évfolyam
Szovjetunió	8 545	10 151	570	5 964	10 536	546
Népi dem.	8 538	24 999	1649	5 945	27 847	1009
Egyéb	3 292	8 678	410	7 164	10 958	882
Össz.	20 375	43 228	2629	19 073	49 341	2437

2. Csomagközvetítés

Ország	Kiküldés	Átvétel
Szovjetunió	79	5
Népi dem.	198	945
Egyéb	424	3204
Összesen	701	4154

3. Ajándékforgalom

Ország	Kiküldés	Átvétel	
		könyv	periodika
Szovjetunió	53	—	—
Népi dem.	283	227	—
Egyéb	552	985	15 300
Összesen	888	1212	15 300

4. Magyar anyag szétosztása belföldön	3840
5. Cserелеvezetés ikt. könyv szerint	1939
6. Csomagolás	7427

Az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtára

BABICZKY BÉLA

Két éve ünnepelték világszerte a fényképezés feltalálásának 120. évfordulóját. A könyvtári szakirodalomban ugyanakkor megemlékeztek a mikrofényképezés feltalálásának 100. évfordulójáról is, melyet a francia *Dagron* szabadalmához (1859) kapcsolnak.¹ Újabb kutatások azonban bebizonyították, hogy a mikromásolás a fényképezés feltalálásával egykorú.² Az angol *Dancer* már *Daquerre* találmányának bejelentése évében (1839) készített 1:160 kicsinyítésű daguerrotyp mikromásolatokat. Az első újságreprodukciót pedig az *Illustrated London News* egy oldaláról, már kollodium emulziójú üveglemezre, 1853-ban készítették, és a *Notes and Queries* c. angol lap 1854. január 28-i száma hirt ad arról, hogy 14.—15. századi kéziratokról készítettek 1,5 × 2 inch (3,75 × 5 cm) méretű mikromásolatokat.³ Ezután egyre gyakrabban lehet találkozni iratok erős kicsinyítésű fényképezésével, a könyvtári, levéltári és dokumentációs mikromásolási eljárások igazi története mégis csupán a 20. század elején veszi kezdetét Robert *Goldschmidt* és Paul *Ollet* munkásságával.⁴ Propagatív tevékenységük nyomán a kialakuló dokumentáció keretében és hatására a második világháború előtti években kezdett nagyobb mértékben elterjedni a mikromásolás. A 35 mm-es mikrofilm használata 1935—1937 táján vált általánossá. Az igazán nagyszabású mikrofilmezési munkálatok világszerte az utolsó másfél évtized alatt bontakoztak ki. Ez az időszak a mikromásolás terén gyors technikai fejlődést eredményezett, különféle mikromásolási formátumok és méretek alakultak ki, új eljárások és gépi berendezések szinte áttekinthetetlen sokasága jött létre.

A mikromásolási eljárások könyvtári alkalmazásával párhuzamosan jelentkezett a szabad szemmel olvasható fotomásolatok iránti igény is. A párizsi Bibliothèque Nationale már 1877-ben rendezett be fotolaboratóriumot. Az 1909-i drezdai fényképkiallításon mutatták be szélesebb körben az első prizmás fotokópia gépet, melyet akkor még csak néhány nagyobb európai könyvtár (Páris, Cambridge, München, Róma, Nápoly) szerzett be és készítette vele az első fotokópiákat (fekete alapon fehér betűkkel).⁵

1. Mikrofilmtárunk fejlődése

Az Országos Széchényi Könyvtárban a fotoszolgálat az 1930-as évek elején indult meg egy fotokópia géppel. Készültek negatív felvételek és nagyítások is, amint azt az 1936-ból megmaradt pénztári naplók is tanúsítják. A 30-as évek végén a könyvtár laboránsa a Történeti Múzeum fotolaboratóriumába társult

be. A második világháború után csak 1950 ősztől lett a könyvtárnak újra saját fényképész, aki munkáját most is a Történeti Múzeum laboratóriumában végezte. Bár a kutatói igények kielégítése mellett már a 40-es évek elején is készítettek kis számban felvételeket megőrzési célból, de a megrendelések során készített negatívok rendszeres gyűjtése és egy fényképnegatív-archívum kiépítése, katalógizálása csak 1950 ősztől kezdődött el.

A mikrofilmzés 1951 júliusában indult meg az Unesco által Magyarországnak ajándékozott mikrofilmfelvevő berendezésen, melyet az akkori Műszaki Dokumentációs Központ, a mai Országos Műszaki Könyvtár egyik elődje üzemeltetett. A létesítendő mikrofilm-tár munkálataihoz 3 főre, majd 1952-ben — midőn az Országos Könyvtári Központ megszűnésével a könyvtárközi mikrofilmkölesönzés is könyvtárunk feladatkörébe került — 4 főre emelkedett a csoport létszáma, mely tulajdonképpen ekkor alakult önálló csoporttá és ekkor kapott önálló helyiséget és egy kis fotolaboratóriumot. A mikrofilm és fényképnegatív gyűjtemény anyagának növekedésével a tár dolgozóinak létszáma 1954 végén 6 főre emelkedett. A mikrofilmzési munkák azonban még továbbra is idegen laboratóriumban folytak. Saját mikrofilm laboratóriumunkat csak 1959 júliusában rendeztük be.

Könyvtárunk 1951 óta évről-évre jelentős összegeket fordított mikrofilmzésre és a mikrofilm-tár fejlesztésére. A mikrofilmzés üteme és a mikrofilm-tár gyarapodása azonban igen lassú volt, az önálló mikrofilmlaboratórium, a megfelelő szakemberek és a hazai tapasztalatok hiánya rendkívül hátrányosan éreztette hatását.⁶ A készült mikrofilmek nem kis százaléka minőségileg nem volt megfelelő és később ki kellett őket selejtezni az állományból új, jó felvételekkel pótolva őket. Az 1951 óta folyó mikrofilmzés eredményeként — leszámítva az első kísérletezések sikertelen termékeit — az első öt esztendő alatt mikrofilm-tárunkban 651 tekercs (à 800 felvétel) összesen 520 800 felvétel negatív mikrofilm gyűlt össze, mely mintegy 3323 művet — főleg kéziratokat és régi nyomtatványokat — tartalmazott.

Mikrofilm-tárunk állományában ekkor egész kis kivételtől eltekintve majdnem teljes egészében csak könyvtárunk saját anyagáról készült mikrofilmek foglaltak helyet. A mikrofilm adta lehetőségeket az állományt kiegészítő művek mikrofilmen való szerzeményezésére még nem használták fel.⁶ Azonban már ekkor kielégített könyvtárunk külföldi mikrofilmzési igényeket, így 1955-ben és 1956-ban Csehszlovákiának a Népszava, Dániának zenei anyag mikrofilmzése folyt, és összesen mintegy 86 000 felvétel készült el.

Az 1956-os ellenforradalom során *jelentős veszteségek érték mikrofilm-tárunkat*. A páncélszekrényekben elhelyezett mikrofilmek sértetlenek maradtak, a szabad polcokon elhelyezettek közül azonban sok megsérült vagy tönkrement. Az 1957-es esztendő jelentős részben a hiányok megállapításával és pótlásával, valamint a mikrofilmek és fényképnegatív-archívum katalógusainak rendezésével telt el. Elpusztult a fotolaboratórium gépi berendezése, és tönkrementek a mikrofilm-tár 3 olvasókészülékének optikai alkatrészei is. Mindezek pótlása igen nehéz és hosszadalmas munka volt és a fotolaboratórium a legszükségesebb eszközök felújításával csak 1957 végén kezdhetette meg újra munkáját. A mikrofilmzés azonban az Országos Műszaki Könyvtár sértetlenül maradt laboratóriumában már 1957 elején ismét megindult. Ennek köszönhető, hogy mikrofilm-tárunk állománya 1957 végén — leszámítva az ellenforradalom okozta veszteségeket

és a korábban készült nem megfelelő minőségű mikrofilmeket — nagyobb volt, mint 1956 őszén.⁷

Ettől kezdve könyvtárunk mikrofilmzési munkáját és mikrofilmtárunk gyarapodását az 1958 óta kiadott évkönyvek és a könyvtár sokszorosított évi jelentései ismertetik.⁸⁻¹⁰ Meg kell azonban mondani, hogy a mikrofilm-állományról közölt statisztikai adatok a gyűjtemény méreteiről megtévesztő képet adtak, mivel a gyarapodást, illetve az állományt csupán tekerceekben közlik és összegezik, viszont az 1956 előtti adatok azonos statisztikai egységnek vették a fényképnegatív-archívum 1,60 m-es és a mikrofilmtár 30 m-es filmtekerceit. Megtévesztőek az adatok továbbá azért is, mert nem tettek különbséget a negatív mikrofilmek és a róluk készült pozitív filmmásolatok között. Az OSZK 1958. és 1959. évkönyvében szereplő adatoknak ezt a korrekcióját a filmnaplók alapján igyekszünk most utólag megközelítő pontossággal, de a tényleges helyzetnek megfelelően korrigálni.

Az *állomány-mikrofilmzés* keretében 1958-ban 131 022 negatív mikrofilm és ugyanannyi pozitív mikrofilm készült el. Jelentős eredmény volt, hogy ezen felül a korábban gyulékony filmre készített pozitívok helyett 371 880 felvételt biztonsági filmre másoltak le. Az állomány-mikrofilmzés mellett ebben az évben jelentős feladat volt a Jugoszláviának átadásra került anyag közel fél éven át végzett mikrofilmzése, melyben könyvtárunk a többi könyvtárban folyó munka szervezését is végezte és maga ennek keretében mintegy 237 000 felvételt készített el.⁹

Jelentős változást hozott a mikrofilmtár és laboratórium munkájában az 1959-es esztendő. Az állomány-mikrofilmzés mellett, melyet az Országos Műszaki Könyvtárban tovább folytattunk, megkezdtük könyvtárunk régi, ún. müncheni katalógusának fényképezését és annak szabvány katalóguscédula méretre való nagyítását. Ez a munka az 1958-ban végzett kísérletek után 1959 márciusától 1960 áprilisáig egy éven keresztül folyt és ez alatt az idő alatt 119 070 katalóguslapot fényképeztünk le és erről 285 320 nagyítást készítettünk. E feladat elvégzésére kölcsönkértük az Akadémiai Könyvtár Dokumator mikrofilmfelvevő gépét és kiegészítettük a fotolaboratórium felszerelését több nagyítógéppel, az osztály létszáma pedig 7-ről 11-re emelkedett.

Laboratóriumunk ebben az évben egyébként is jelentős felszerelési tárgyakkal bővült. Kisfilmes nagyítógépeken kívül Linhof-Technika 9×12-es fényképezőgépet szereztünk be és üzembe állítottuk az évek óta használaton kívül álló és 1956-ban megsérült fotokópia gépet. Legjelentősebb esemény azonban az év folyamán a saját mikrofilm-felvevő készülék (Micro-Jumma) és automatikus filmelőhívógép (Kinotechniek—Kiton 136) megérkezése volt, valamint az, hogy az Országos Műszaki Könyvtártól átvettük az automatikus filmmásológépet. Ezekkel a gépekkel az év folyamán egyelőre a meglévő helyiségekben berendeztük saját mikrofilm laboratóriumunkat. Átmenetileg az osztályon került felállításra a könyvtár Xerox-berendezése is, mely 1960 áprilisáig — a sokszorosító részlegünknek történt átadásig — itt működött.¹⁰

Az új gépek, a megnövekedett létszám és az egyre nagyobb feladatok következtében a régi laboratóriumi helyiségekben a munka igen sok nehézségbe ütközött. Ennek következménye volt részben az is, hogy az új feladat mellett az állomány-mikrofilmzés ütemét lényegesen növelni a beállított új géppel sem lehetett. Egyre sürgetőbb volt egy új laboratórium berendezése, mire azonban ez

Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm-állományának gyarapodása*

	1951-56	1957	1958	1959	1960	Összesen
Kézirat	292	29	15	9	3	348 tekercs
Régi és Ritka nyomtatvány ..	161	5	12	5	11	194 tekercs
Hírlap	10	10	434	196	161	811 tekercs
Zenemű	70	14	21	6	9	120 tekercs
Térkép	—	—	—	1	—	1 tekercs
Színháztörténeti anyag	31	4	—	—	17	52 tekercs
Modern anyag ...	—	4	24	8	49	85 tekercs
Összes negatív mikrofilm:	564	66	506	225	250	1611 tekercs
Pozitív mikrofilm:	125	22	629	95	266	1137 tekercs
Összesen:	689	88	1135	320	516	2748 tekercs

* A mikrofilm-állományba nincsenek beleszámítva a gyűjtemény fénykép-negatív archívumában elhelyezett kis tekercsek és filmsíkok. Az 1951-56 években készült mikrofilmek számából az 1956. évi veszteségeket leszámítottuk.

Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm- és foto-termelése

	1957	1958	1959	1960	Összesen
Negatív mikrofilm	78 000	237 000	225 739	307 983	848 722
Pozitív mikrofilm	17 000	502 902	106 075	469 094	1 095 071
Fényképfelvétel (kisfilm)	2 022	12 013	8 352	12 210	34 597
Fényképfelvétel (9 × 12 cm)	—	447	44	937	1 428
Nagyítás	1 562	5 695	13 543	13 757	34 557
Fotokópia	—	—	2 899	4 014	6 913
Müncheni katalógus filmfelvétele ...	—	3 000	88 200	30 870	148 400
Müncheni katalógus nagyítása	—	5 110	208 326	76 994	290 432

elkészült (1960 május), a rendkívüli feladatot jelentő müncheni katalógus fényképezése már befejeződött, az erre a célra kölcsön kapott Dokumátor filmfelvétőt visszadtuk és az osztály létszáma ismét 7 főre csökkent.

Ettől az időtől fogva elsőrendű feladatnak ismét az állomány-mikrofilmmezést és az egyéb fotoszolgáltatásokat tekintettük. A mikrofilmzés munkájában azonban a műszaki munkatársaknál beállott személyi változások jelentős kieséseket okoztak. Nem csekély azoknak a nehézségeknek a jelentősége sem, melyek a, fotolaboratórium gépeinek erős elhasználódásából adódnak, annak ellenére, hogy munkánkat néhány korszerű berendezés és műszer beszerzésével (nagy teljesítményű dobszáritó, luxmérő műszer, filmmérő óra) tudtuk megkönnyíteni.

Mikrofilmtárunk és laboratóriumunk jelenleg a következő helyiségekből áll:

1. Mikrofilm és fotokópia felvételi helyiség Micro—Jumma felvevőgéppel és Clark-típusú fotokópia-géppel.

2. Mikrofilm előhívó helyiség (Kinotechnik automatikus filmelőhívó géppel).

3. Filmmásoló helyiség (Depue típusú automatikus mikrofilmmásoló géppel).

4. Fényképező szoba (Leitz reprodukciós berendezéssel).

5. Fotolabor fényképnegatív előhívás és nagyítás céljára (3 nagyító-hellyel).

6. Fotolabor speciális fotomunkák (színes, infravörös, ultraibolya fényképezés) céljára. (Berendezés alatt.)

7. Szárító és rendező helyiség. (Kindermann dobszárítóval.)

8. Vegyszerraktár.

9. Öltözők és mellékhelyiségek.

10. Mikrofilm raktár.

11. Mikrofilmtári munkahelyiség (2 személy részére) 2 db Dokumátor és 1 db Kodagraph olvasókészülékkel. Ez a helyiség szolgál egyúttal a kutatóknak olvasóhelyül is.)

12. Tájékoztató és katalógus szoba a megrendelések intézésére. Itt van elhelyezve a fényképnegatív-archívum is. (2 személy számára munkahely.)

A könyvtár új laboratóriumi helyiségeiben a jelenleginél jóval több műszaki munkaerő dolgozhatna, ugyanakkor azonban a mikrofilmtár elhelyezése igen szűkös. Különösen nagyon hátrányos az, hogy az olvasók, kutatók számára nem áll rendelkezésre külön olvasóhelyiség, hanem ugyanott olvashatnak, ahol a filmek ellenőrzése, tekerceselése, katalógizálása stb. folyik. Ehhez járul még az is, hogy a mikrofilmtár és laboratórium a főépületen kívül, az olvasószolgálati helyektől távol van elhelyezve. Ilyen körülmények között érthető, hogy a mikrofilm használat könyvtárunkban igen alacsony. Nem kedvező ez az elhelyezés a munka szempontjából sem, mert a fényképezésre kerülő anyagokat messziről kell szállítani. Nehezíti a munkát az is, hogy a mikrofilmtári és adminisztratív részleg és a laboratórium között is emeletszint különbség és meglehetősen nagy távolság van.

E nehézségek ellenére, melyet nemzeti könyvtárunk új épületbe, a budai várpalotába való felköltözése oldhat csak meg, a mikrofilmezés munkája egyre tervszerűbben, eredményesebben és folyamatosabban halad, és mikrofilm állományunk jelentős értéket képvisel.

2. Mikrofilmtárunk állománya

Mikrofilmtárunk állománya negatív és pozitív mikrofilmekből áll. Az elmúlt években arra törekedtek, hogy minden negatív mikrofilmről pozitív filmmásolat is készüljön. Ez az elképzelés az olvasófilmek használatára épült. Problematikussága miatt revízió alá kellene azonban vennünk. A negatív és pozitív mikrofilmek párhuzamosságának rendszere *helyrajzi naplójaink*-ban is tükröződik: lényegében minden mű csak egyszer kerül naplózásra, a róla készült pozitív másolat csupán a napló külön rovatába lesz bejegyezve.

Ezt a párhuzamosságot testesíti meg a *mikrofilm raktár* rendszere is: egyazon mű negatív és pozitív mikrofilmjének azonos jelzete van betűjellel megkülönböztetve. A pozitív mikrofilmek raktározása a negatívokénak tükörképe. (A negatívok páncélszekrényekben, a pozitívok nyitott polcokon vannak elhelyezve.)

E raktározási rendszer kétségtelen egyszerűsége és áttekinthetősége mellett néhány problémát megoldatlanul hagy, mivel elsősorban a saját előállítású mikrofilmek elhelyezésére alkalmas; a máshonnan, pl. külföldről beszerzett pozitív mikrofilmek beiktatása ebbe a rendszerbe nehezen oldható meg.

Az utóbbi esetben a negatív mikrofilm helye üresen marad, vagy pedig a pozitívról átmásolással másodnegatívot kell készíteni, ami azonban természetesen nem lehet azonos minőségű az eredeti negatívval. Külön problémát jelent a más méretű, például perforátlan mikrofilmek elhelyezése. Ezek naplózása és raktározása véglegesen csak akkor történhet meg, ha egy teljes 30 m-es tekerestet megtöltő mennyiség összegyűlik.

A helyrajzi naplók a 30 m-es mikrofilm-tekercek sorszámát, valamint a mű számjelzetét és a rövid címadatokat tüntetik fel. Minden filmtároló doboz is párhuzamosan két számot kap: az egyik a művek számjelzete, a másik a tekerces sorszáma.

A *mikrofilm állomány* — a könyvtár különgyűjteményei szerinti tagozódásnak megfelelően — 7 főcsoportban nyert elhelyezést. Ezeken belül a művek és tekercek sorszámozása újra kezdődik. Így a mikrofilmek jelzete három elemből tevődik össze: a mikrofilmgyűjteményt jelölő FM betűjelből, az 1—7 terjedő csoportszámból és a mű sorszámából, pl.: FM 2/1125. A filmtároló dobozokon feltüntetett tekerceszám csak a raktári rend és a keresés megkönnyítését szolgálja.

A mikrofilm-állomány 7 főcsoportja a következő:

Kéziratok	FM 1
Régi és ritka könyvek	FM 2
Hírlapok, folyóiratok	FM 3
Zeneművek	FM 4
Térképek	FM 5
Színháztörténeti anyag	FM 6
Modern anyag	FM 7

A helyrajzi naplókön kívül a mikrofilmtár állományáról a következő *katalógusok* tájékoztatnak:

1. Betűrendes katalógus.
2. Szakkatalógus FM számok szerint, az egyes gyűjtemények sajátos csoportosításában.
3. Topográfiai katalógus a mikrofilmre vett eredetiek származási helye szerint.

A *mikrofilmek katalógizálása* a megfelelő gyűjtemény közreműködésével történik. A mikrofilmzésre kerülő kéziratokat, könyveket stb. megfelelően elő kell készíteni: rendezni, hiányokat kiegészíteni, paginálni stb. Az előkészítéshez tartozik a mű címeírásának elkészítése is, melyet a mikrofilm jelzetével együtt ráfényképeznek a filmre. Sok esetben elegendő a mű azonosításához szükséges adatokat tartalmazó rövidített címeírás is, esetleg megfelelő bibliográfiai hivatkozással például *Hain*, *Szabó Károly* stb. számára. A külföldről, más könyvtárból

érkezett mikrofilmeket utólag látjuk el jelzettel, címleírását pedig a megfelelő gyűjtemény közreműködésével készítjük el. Könyvtárunk az utóbbi időben fokozottan törekszik az állományunkból hiányzó hungaricák mikrofilmen történő megszerzésére a Könyvtárközi Kölcsönzés és a Szerzeményi Osztály segítségével, de gyakran kerül gyűjteményünkbe ilyen mikrofilm többi osztályunk bekérése folytán is.

Az egyes gyűjtemények valamilyen formában (füzetes nyilvántartás, sokszorosított kötet-katalógusba való bejegyzés stb.) nyilvántartják, hogy milyen gyűjteményüket érintő filmek vannak mikrofilmtárunkban, illetve mi lett a gyűjtemény állományából mikrofilmre felvéve. A könyvtár nagy katalógusaiban azonban nincs következetesen feltüntetve, hogy mely művekről készült mikrofilm.

Negatív mikrofilm állományunk megoszlása állományfajták szerint (1960. december 31-én):

Kézirat	1326 mű	348 tekercs	278 400 felvétel
Régi és Ritka Nyomt. ...	1217 mű	194 tekercs	155 200 felvétel
Hírlap	215 mű	811 tekercs	730 000 felv. (kb)
Zenemű	1152 mű	114 tekercs	91 200 felvétel
Térkép	44 mű	1 kerecs	65 felvétel
Színháztörténeti	93 mű	52 tekercs	41 600 felvétel
Modern anyag	343 mű	85 tekercs	68 000 felvétel

Összesen: 4390 mű 1605 tekercs 1 364 265 felvétel

Kézirtárunk anyagából elsősorban legrégebb, legértékesebb kézirataink mikrofilmezése történt meg eddig. Mint legjelentősebbeket meg lehet említeni *Kálti Márk Képes Krónikáját*, a *Corvin-kódexeket* és a *Kálmáncsehi-kódexet*. Általában középkori latin kódexeink már mind mikrofilmre kerültek. Ezenkívül több irodalomtörténetileg jelentős újkori kézirat-anyag mikrofilmje is elkészült.

A *Régi és Ritka Nyomtatványok Tára* folyamatosan mikrofilmezte a gyűjteményébe tartozó értékes könyveket, elsősorban az RMK anyagot. A mikrofilmezés sorrendjében előre vettük a jelentősebbeket, az unikumokat, ritkaságokat és az irodalomtörténeti szempontból fontosabb műveket, főként az *RMK I. és RMK II.-ből*. Az *RMK III.-ból* eddig főleg csak az ősnymtatványokat és a XVI. sz. elejéről származó nyomtatványokat vettük filmre. A könyvtár más ősnymtatványai közül egyelőre még csak a magyar vonatkozásúak kerültek mikrofilmezésre. A cél az, hogy a nemzeti könyvtárban fokozatosan minden *RMK-műnek* meglegyen a mikrofilmje. Egyelőre a Magyarországon nem található, csak külföldön meglevő művek mikrofilmjeinek szerzeményezése folyik szisztematikusan, ezek közül is a hangsúly először a hazai nyomtatású műveken, tehát az *RMK I. és II.-be* tartozókon, mégpedig ott is egyelőre az 1600 előtti régi anyagon van. A *Hess-féle* első magyar nyomda termékei közül például megvan RŰ gyűjteményünkben az első 1473-ból keltezett nyomtatvány, de nincsen meg a másik. (*Basiliius Magnus: De legendis libris gentiliūm.* — [*Xenophon*]: *Apologia Socratis*. Buda [1473 körül], A[ndreas] H[ess]. RMK II. 2.) Ezt a bécsi Nationalbibliothek példányáról mikrofilm formájában szereztük meg. Meg kell

említeni, hogy a csonka példányokat a fényképezéskor a saját gyűjteményünkben meglevő vagy másik könyvtárból kölcsönként példányból igyekszünk kiegészíteni, hogy a mikrofilm az eredeti teljes művet tartalmazza. Előfordult az is, hogy más könyvtárak csonka példányaiból készítettük el valamely, a könyvtárunkból hiányzó mű teljes példányát. Így például az Egyetemi Könyvtár és a *Ráday*-gyűjtemény külön-külön csonka példányaiból fényképeztük össze Bornemissza Péter Ördögi kísérteteket is tartalmazó híres munkáját. (*Bornemissza Péter: Negyedik része az evangéliumokból és az epistolákból való tanúságoknak.* [1. kiad. Az ördögi kísértetek c. résszel együtt.] Sempte 1578. RMK I. 146.)

Hírlaptárunk anyagáról készült mikrofilmjeink mennyiségileg mintegy felét alkotják mikrofilmgyűjteményünknek. Ennek ellenére e téren végzett munkánkkal a még filmezendő anyag terjedelme miatt nem lehetünk megelégedve. Sajnos a hírlapok mikrofilmezését laboratóriumunkban saját felvevőgépünkkel megoldani még ma sem tudjuk, hanem azt az Országos Műszaki Könyvtár Recordak felvevőgépén készítjük, mely azonban csak igen korlátozott időben áll rendelkezésünkre. A hírlapjainkról készített mikrofilmek közül legjelentősebb a *Népszava* (1868—1944) 216 tekercsből álló teljes mikrofilmje, valamint a *Budapesti Hírlap* (1881-től) folyamatban levő mikrofilmezése, mely 1913-ig készült el. Nagyobb arányú hírlapfényképezés történt 1957-ben, midőn a Jugoszláviának átadott hírlap és folyóirat anyagot vettük fel mikrofilmtárunk részére. Mennyiségében nem ilyen nagy, de jelentős a könyvtár állományában meg nem levő ritka hírlapok mikrofilmezése, illetve mikrofilmjének megszerzése. Ilyenek például az 1848-as bécsi forradalom hírlapjai és rölapjai, és az 1918-as és 1919-es forradalmi újságok, valamint más külföldről kapott magyar vonatkozású hírlapok mikrofilmjei, például a *Gazeta Transilvaniei* és *Telegraful Roman* múlt század közepéről való több évfolyama.

A *Zenetörténeti gyűjtemény* fontossági sorrendben mikrofilmezteti legértékesebb XVIII. és XIX. századi zeneszerzőinek kéziratait, elsősorban Joseph *Haydn*, Michael *Haydn*, Gregor *Werner*, Johann Georg *Albrechtsberger*, Johann Joseph *Fux* és Franz Xaver *Süssmayr* eredeti kéziratait, a magyar zenetörténet legértékesebb dokumentumai közül pedig *Erkel* Ferenc, *Liszt* Ferenc, *Mosonyi* Mihály, *Bartók* Béla és *Kodály* Zoltán kompozícióinak eredeti kéziratait. Ezeket a mikrofilmeket kiegészítik azok, melyeket a Zenetörténeti Gyűjtemény külföldről szerez be. Ezek közül mint legjelentősebbeket ki kell emelni a *Mozart Requiem*-jének és *Liszt Faust-szimfónia*-vázlatainak eredeti kéziratairól készült mikrofilmeket.

A *térképek* mikrofilmjei számára mikrofilmtárunk FM 5 jelzésű szakcsoportja van fenntartva. Eddig azonban Térképtárunk anyagáról csak igen kevés felvételt készítettünk mikrofilmre, mert a 35 mm-es perforált mikrofilm erre a célra kevésbé alkalmas. Szükség esetén ezért inkább nagyobb alakú fényképnegatívra készitünk felvételeket.

Színház-történeti osztályunk számára elsősorban színházi plakát-sorozatokról készítettünk mikrofilmeket. (Egyébként többnyire nagyítások készültek a Színház-történeti osztály fényképparchívuma számára.)

Mikrofilmtárunk Modern anyagában (FM 7) olyan magyar vagy magyar-vonatkozású műveket fényképeztünk le, melyeknek eredetije nincs meg könyvtárunkban, pl. külföldi kiadású, be nem szerezhető műveket.

3. Fotoszolgálat és fényképnegatív-archívum

A mikrofilmezés mellett a könyvtári belső és a kutatói igények szabad szemmel olvasható másolatok készítését is megkövetelik. Ezért tovább folytatjuk a fotoszolgálati tevékenységet is. Ennek keretében vonalas és tónusos felvételeket készítünk kisfilmre, vagy 6×9 és 9×12 cm-es negatív méretben, s ezekről valamint mikrofilmről a kívánt méretben nagyításokat állítunk elő. Gyakran kérnek nagyításokat kéziratokról, régi és ritka nyomtatványok címlapjáról, nevezetesebb részleteiről, illusztrációiról stb. tudományos munkához, vagy nyomdai sokszorosítás céljára. Ritkábban teljes művekről is készítünk gyűjteményeink számára olvasható méretű másolatokat be nem szerezhető könyvek vagy kéziratok esetében. Az 1959-ben újra üzembe helyezett régi fotokópiagéppel 21×30 cm-es papírmásolatokat (fekete alapon fehér betűkkel) is készítünk, mely a kutatókon kívül különösen a könyvtárközi kölcsönzés igényeit szolgálja.

Fotoszolgálatunk statisztikai felbontása hiányában visszamenőleg sajnos nem tudjuk kimutatni, hogy a végzett munkák hogyan oszlanak meg a könyvtár gyűjteményei között. Hozzávetőleg a megrendelések $1/3$ része a könyvtár belső, $1/3$ része a könyvtárközi és $1/3$ része a közvetlen kutatói igények kielégítését szolgálta. Egy osztaályok számára (pl. színháztörténeti gyűjtemény) nagyobb mennyiségű fotonagyítási munkákat is végzünk fotoarchívumunk gyarapítása céljára.

A fotoszolgálat működésének eredménye és annak további bázisaként a mikrofilm-gyűjtemény mellett *fényképnegatív-archívum* létesült. Ennek állományát 1956 előttről származó 25—36 felvételt tartalmazó kisfilm tekercsek, 1957 óta filmsíkok, valamint 6×9 cm-es és 9×12 cm-es negatívak alkotják (Van néhány régebbiről származó nagyobb méretű lemezünk is.) A fényképnegatív-archívum főként képszerű ábrázolásokat (portrékat, metszeteket, híres művek címlapjait stb.) tartalmazza. A könyvtár igen gyakran keresett, legértékesebb darabjairól az egész művet tartalmazó, nagyobb méretű negatív felvételeket is készítünk. Így például 1960-ban a *Bécsi Képes Krónika* minden oldaláról, és ezen kívül minden illusztrációjáról 9×12 cm méretű felvétel készült. Ez lehetővé teszi, hogy az igen becses eredeti újabb igénybevétele nélkül a legkényesebb nyomdai igényeket is kielégítő másolatokat tudjunk szolgáltatni.

4. A mikrofilmezés jelentősége és szerepe könyvtárunkban

A második világháború szomorú tapasztalatai, értékes gyűjtemények pusztulása, hiányossá vált könyvállományok kiegészítésének szükségessége, minden korábbi elképzelést felülmúló méretekben előtérbe helyezte a mikrofilmezés ügyét.

A világ legnagyobb nemzeti könyvtárai, a moszkvai Lenin Könyvtár, a párizsi Bibliothèque Nationale, a washingtoni Library of Congress, az olaszországi és az északi államok könyvtárai évente sok százezer, sőt több milliányi mikrofelvételt készítenek el, s évente világszerte milliószámra készülnek mikrofilmek. Jóformán nincs a földnek olyan országa, ahol ne folya a könyvtárakban, elsősorban a nagy nemzeti könyvtárakban, valamilyen mikromásolási munka.¹¹ A technikailag fejletlen országokban az Unesco támogatásával mozgó mikrofilmlaboratóriumok is teljesítenek szolgálatot, melyek sorba járnak ezeket az

országokat (pl. Latin-Amerika országait), hogy a történelmileg értékes forrásokat mikrofilmre vegyék.¹²

Hazánkban a felszabadulás előtt mikrofilmezés egyedül az Országos Levéltárban indult meg. A felszabadulás után — mint már bevezetőnkben is említettük — a Műszaki Dokumentációs Központban indult meg elsőnek 1949-ben a könyvtári és dokumentációs anyagok mikrofilmezése. Mint láttuk, az Országos Széchényi Könyvtár is rátért erre az útra 1951-ben, ha még nem is saját mikrofilm laboratóriumában.

Könyvtárügyünk irányító szervei a mikrofilmezés jelentőségére, ha talán nem is mindig kellő hangsúllyal, többször felhívták a figyelmet. Az Országos Könyvtárügyi Tanács programjaiban és a könyvtárügy fejlesztési terveiben rámutattak, hogy könyvtárainkban a *múzeális állomány védelme* (biztonságos elhelyezése, konzerválása, fertőtlenítése) lényegében megoldatlan és a mikrofilmezés lassú ütemben halad. A könyvtárosok munkája korszerű eszközök (sokszorosítógépek, fotolaboratórium stb.) híján nem elég termelékeny. Elhangzott olyan megállapítás is, hogy a kérdést *könyvtárkultúránk egyik kulcskérdésének lehet tekinteni* és az OSzK viszonylatában a történeti becsű, ritka állományi rész konzerválását, fertőtlenítését és modern eszközökkel való többszörözését a háborús vagy más károsodás ellen való biztosítás céljából sürgős és tervszerűen lebonyolítandó feladatnak kell tekintetni.¹³ Bár időközben bizonyos haladás történt, meg kell állapítani, hogy a mikrofilmezés könyvtárunkban még ma sem halad olyan ütemben, ahogyan az kívánatos lenne.

A mikrofilmezés terén tapasztalható lemaradás okát — személyi és dologi keret hiánya és egyéb okok mellett — talán abban is kereshetjük, hogy nem értékeltük és nem értékeljük még mindig kellőképpen a mikrofilmezés szerepét, jelentőségét és jövő feladatait nemzeti könyvtárunk életében.

A *mikrofilmezés jelentőségének* kérdésében a világos állfoglalást kétségtelenül bizonyos tekintetben megnehezíti az, hogy a mikromásolás célja, jellege, eszközei és módszerei éppen olyan sokfélék lehetnek, mint amilyen sokféle és színes képet mutatnak a különböző típusú könyvtárak és dokumentációs intézmények maguk. Egészen más igények mozgatják a mikromásolást a gyors tájékoztatást szolgáló dokumentációban és egészen mások pl. egy múzeális jellegű nemzeti könyvtárban. De több szerepet tölthet be a mikrofilm ugyanabban a könyvtárban, így a nemzeti könyvtáron belül is. A mikromásolás különféle technikai lehetőségeinek, formáinak, vagy más modernebb másolási eljárások alkalmazása tekintetében szintén az adott feladatra való alkalmasságot és gazdaságosságot kell döntő szempontnak elfogadni alapos elemzés, nem pedig esetleg tetszetős elképzelések alapján.¹⁴

A mikrofilm és mikromásolat könyvtárban betöltött szerepének vizsgálatánál elsősorban két alapvető különbséget kell figyelembe vennünk: a) a mikromásolat az eredeti mű helyett, vagy b) az eredeti mű mellett foglal-e helyet a könyvtár állományában.

Nem kétséges, hogy ma már a könyvtári szerzeményezés nem korlátozódhat csupán az eredeti kiadványok vételére, cseréjére, hanem a mikromásolás és más reprodukciós eljárások megsokszorozzák a beszerzés lehetőségeit. Ma már egyetlen modern könyvtár sem nélkülözheti a reprodukciós technikát, mely segítséget nyújt azoknak a műveknek a beszerzésében, melyek egyébként már nem szerzethetők be. Alkalmas eszköz ez a valamilyen okból csonka művek (pl. háborús

veszteségek) kiegészítésére. A fototechnika lehetővé teszi például azt, hogy a könyvtárak saját sérült, csonka példányukat egy másik könyvtár példányának segítségével mikrofilm vagy más fotomásolási eljárás útján kiegészítsék. De ez teszi lehetővé azt is, hogy a könyvtár működési helyétől távoli könyvtárak állománya, illetve a könyvtár állománya működési helyétől távoli könyvtárban használhatóvá váljék a könyvtárközi kölcsönzés útján. Ezzel a mikrofilm nagy segítséget nyújt a tudományos kutatás számára.¹⁵

A mikrofilm nélkülözhetlenségét a könyvtári és dokumentációs szolgáltatások között mindenki elismeri és értékeli, előnyei a tudományos kutatás szempontjából ma már nem is vitatottak. Ez az a dokumentum-forma, mely bizonyos esetekben egyedül állhat rendelkezésünkre az eredeti mű helyett. Ez a viszonylag olcsó eljárás lehetővé teszi a kutatók számára, hogy a különböző, esetleg csak külföldi könyvtárakban meglevő forrásokat a kutatás helyén egybegyűjtsék és ott tartósan tanulmányozhassák. Megkíméli a kutatót a felesleges jegyzeteléstől is. A mikrofilm szerepe jelentős a könyvtárközi kölcsönzésben is, melynek keretében a mikrofilmek megküldése sokkal könnyebb és veszélytelenebb, mint az eredeti műveké.¹⁶

Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy míg bizonyos esetekben, pl. a dokumentációban a mikrofilmen közölt szöveg az információ teljes értékével bír, addig a múzeális jellegű nemzeti könyvtár esetében csupán nélkülözhetetlen szükségmegoldásnak tekinthetjük. Ezt a szükségmegoldást azonban két szempontból is el kell fogadnunk. Egyrészt nem szabad elfelednünk, hogy a mikromásolat mégis csak képes a könyv, írásmű legfontosabb elemét, annak tartalmát megőrizni és tovább adni. Ez a szerepe annál jelentősebb, mert a másolás, többszörözés ténye és további lehetősége folytán szükség esetén a mű szélesebb körben válik hozzáférhetővé. Így jut szerephez a mikrofilm az egyébként be nem szerezhető művek, régi és ritka kiadványok, kéziratok stb. szerzeményezésében. Így válik lehetővé például az eredetiben meg nem szerezhető hungarikák beszerzése nemzeti könyvtárunk számára.

A legtöbb fenntartással a legnagyobb méretű feladatokat jelentő állományvédelmi mikrofilmezéssel kapcsolatban találkozunk. Nem mindenki számára meggyőző, hogy miért van szükség a könyvtár állományában az eredeti mellett a mikrofilmre, van-e célja és értelme ebben az esetben a mikrofilmezésnek.

Mint már említettük, az állományvédelmi vagy biztonsági mikrofilmezési munkálatokat világszerte a szomorú háborús tapasztalatok hívták életre. Célja, hogy az eredeti esetleges megsemmisülése esetén (háborús vagy természeti csapások, az eredeti anyagának elporladása pl. régi újságok esetében stb.) legalább a mű szövege fennmaradjon az utókor számára, ha a mikromásolatot — esetleg több példányban — biztonságos helyen őrzik. Ugyanakkor az állomány védelme érdekében fennáll annak lehetősége, hogy az eredeti példányt őrzik fokozott védelemben és a mikrofilmet, illetve annak másolatát adják használatba a veszély ideje alatt. A biztonsági mikrofilmezés fontosságát bizonyítva a külföldi szakirodalom többek között épp a mi Országos Levéltárunk 1956. évi veszteségének példáját említi meg.¹⁷

A *állományvédelmi mikrofilmezéssel* kapcsolatos fenntartások oka nálunk inkább egyrészt az állományvédelem fogalmának leszűkítésében, másrészt a mikrofilmek használata és felhasználása kérdésének megítélésében keresendő. Helytelen felfogás, ha állományvédelmen csak a könyvek köttetésének, fertőt-

lenítésének és konzerválásának problémáit értjük és az állomány megelőző védelméről, vagyis az igénybevételtől való tehermentesítéséről megfelelünk.

Nyilvánvaló, hogy a mikrofilmrevétel önmagában az eredeti példány megvédését még nem jelenti. Legfeljebb biztonsági intézkedésnek, vagy mondhatnánk úgy is, biztosítási díj lefizetésének foghatjuk fel arra az esetre, ha az eredeti elpusztulna, hogy legalább a kár egy része megtérüljön, a mű tartalma a mikrofilmen továbbra is megmaradjon. A mikrofilmezés tehát ebben az esetben nem közvetlen állományvédelem, de közvetve az állomány megelőző védelmét szolgálja.

Az állomány védelmét szolgálja végeredményben a mikrofilm a könyvtárközi kölcsönzésben is, midőn az eredeti helyett mikrofilmet adunk, s ezzel nem tesszük ki a művet a sérülés vagy elveszés veszélyeinek. De szolgálhatja az állomány közvetett védelmét a mikrofilm a könyvtáron belül is, ha megoldást nyer — legalább is a nagyon értékes műveknél, hogy bizonyos kivételektől eltekintve az eredeti helyett mikrofilmet, olvasófilmet, vagy más mikromásolatot, esetleg olvasható méretű papírmásolatot adnak használatra az olvasóknak.

Az eredeti helyett a mikromásolat használatának akadályai egyelőre eléggé komolyak: megfelelő számú, megfelelő fajtájú és megfelelően elhelyezett olvasókészülékek nem állanak rendelkezésünkre. Az olvasók szívesebben használják az eredeti példányt és talán maguknak a könyvtárosoknak is problémamentesebb, ha minden fenntartás nélkül az eredeti példányt adják ki az olvasónak. Sok esetben azonban előbb-utóbb el fog érkezni az az idő, amikor az eredeti példány elhasználtsága olyan erős lesz, hogy az olvasók kénytelenek lesznek már beérni a mikromásolattal. A mikrofilmezés kérdésénél nem szabad megfeledezni arról, hogy idő haladtával a könyv is egyre elhasználtabb lesz, nőni fognak a könyvrestaurálás gondjai is, és egyúttal az erősen megrongálódott könyvek nemcsak nehezebben menthetőek meg, hanem jó mikromásolat készítése is egyre nehezebb. A még nem agyonhasznált, nem szakadozott, nem foltos, nem elsárgult és nem fakult betűjű vagy éppen csonka példányokról könnyebben és gazdaságosabban lehet jó másolatokat készíteni.

Ha így értelmezzük az állományvédelmi mikrofilmezést nemzeti könyvtárunkban, a feladat jelentősége, végrehajtásának sürgőssége világos, és problémát csak a választandó eljárás jelent.

A gyors technikai fejlődés a könyvtári másoló eljárások nagy differenciáltságát hozta létre. Kialakultak különféle mikromásolat formátumok, méretek és tárolási lehetőségek mikrofilmtekeres, mikrofilm csík, mikrolap (síkfilm) és mikrokártya (átlátszatlan mikrolap), valamint speciális alkalmazási lehetőségek, pl. a lyukkártyával való kombinálás vagy az eljárásoknak egyéb, a gépi válogatás céljára való alkalmazásai.¹⁸ A hagyományos fényképezési eljárások mellett új másoló eljárások (elektromos, mágneses, termikus eljárások) is keletkeztek. Ezért sokan úgy érzik, hogy a mikrofilm ma már elavult s egyelőre várni szeretnének a feladatokkal az újabb eljárások bevezetésének lehetőségéig. A mikrofilm tartósságának határait is érvként hozzák fel az állományvédelmi mikrofilmezés ellen. Megjegyzendő, hogy csupán becslés alapján álló adat, hogy a mikrofilmek tartóssága 50 évre tehető. A korszerű dokumentumfilmek helyes kidolgozás mellett ennél minden bizonnyal tartósabbak lesznek.¹⁹ De még ennyi időre is megéri a költségeket egy-egy értékes dokumentum mikrofilmen való használhatóságának kiterjesztése. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt

sem, hogy a mikrofilm egyik nagy előnye az átmásolhatóság, és később ez az átmásolás már a mai filmanyagnál tartósabb új anyagra történhet. Ha ezzel az elképzeléssel egybekapcsoljuk az előbb elmondottakat, hogy ti. a másolás munkáit addig célszerű elvégezni, míg az eredeti jó állapotban van, mert később már egyre nehezebb jó másolatot készíteni, feladataink nagysága és sürgőssége nemzeti könyvtárunk állománya tekintetében nem kétséges.

Éppen ezért *nemzeti könyvtárunk mikrofilmjezési programját* két szempont összehangolásával kell megtervezni és végrehajtani: a) a történelmileg legértékesebb anyagot kell legelőször mikrofilmre venni, b) gyakorlati okokból a pusztulás veszélyének leginkább kitett, a romlás állapotában levő és sűrűn használt anyag mikrofilmjezését kell legjobban szorgalmazni, c) igyekezni kell a mikrofilmjezés technikáját magas színvonalra emelni²⁰.

Az eljárás megválasztása tekintetében — a minőségi követelmények betartása mellett — továbbra is a mikrofilmet, mikrofilmtekerceset kell alkalmaznunk, mely a nagy állományvédelmi mikrofilmjezési programok végrehajtására legalkalmasabbnak látszik. Világszerte 35 mm-es filmtekerceseken történik pl. a nagy hírlapgyűjtemények visszamenőleges mikrofényképezése, melyet egyik legsürgősebb és legfontosabb feladatnak tekinthetünk a hírlapok gyorsan pusztuló papírányaga miatt.²¹

Annak ellenére ugyanis, hogy a mikrofilm csak vetítéses nagyítással olvasható és a hosszú tekercesek kezelése az olvasókészülékekben, a szükséges rész kikeresése és azonosítása nehézségekkel jár, általában nagyobb terjedelmű könyvek, folyóirat és újságévfolyamok sorozatos mikromásolására a munka gyorsasága és a költségek szempontjából ez látszik legalkalmasabbnak. A párizsi Bibliothèque Nationale mellett a hírlapok mikrofilmjezésére létrehozott szervezet is 35 mm-es filmre dolgozik.²² Külön érdekesség, hogy a szokásos 30 m-es tekercesek helyett 120—300 méteres hosszú tekerceseket használnak. Erre egy egész újságévfolyam ráfér. Leolvasásukra speciális filmtartóval felszerelt különleges olvasókészüléket (Audio-matic) használnak, melynél a film továbbítása automatikusan történik és biztosítja a szükséges részlet könnyű megkeresését.²³

A kurrens folyóirat- és hírlap-anyag mikromásolásánál ugyanakkor sokfelé a *mikrolapot* vagy *mikrokártyát* részesítik előnyben, melyet vagy az eredeti megjelenése után azonnal, esetleg azzal egyidőben készítenek el, vagy időszakonként, pl. havonta vesznek filmre. A mikromásolat tehát az eredetivel gyakorlatilag egyszerre kerül a könyvtárak állományába. (Régi nagy hírlapgyűjtemények mikrolapra való fényképezése visszamenőleg az eljárás viszonylagos lassúsága és munkaidényesebb jellege miatt nehezebben lenne megoldható.)

A mikrofilmek használatáról különféle nézetek alakultak ki, de általában igaz az, hogy használatától sokan idegenkednek. Ha a könyvtárban meg nem levő műről van szó, a mikrofilm használatát mint szükségmegoldást, kielégítőnek tekintik, de ha az eredeti is rendelkezésre állhat, az olvasókat nehezen lehet rákényszeríteni. Gyakori eset, hogy az olvasók — ha az eredeti művet nem használhatják — szabad szemmel olvasható papírmásolatokat kívánnak. A mikrofilm-használat kérdésének megítélése tekintetében a fejlődés különböző szakaszai figyelhetők meg, melyen a könyvtárak világszerte végigmennek. Kezdetben a könyvtárak olvasófilmek készítését és nagyobb mikrofilm olvasó termek berendezését tűzték ki célul. Később kezdett kialakulni az a vélemény, hogy a mikrofilm az anyagkeresésnek, kutatómunkának csupán kiindulópontja, s a szükséges

oldalak megtalálása után az olvasható méretű papírmásolás lehetőségét kell biztosítani.²⁴

Több szakíró véleménye szerint is téves az, hogy a mikrofilmet az íróasztalra kell vinni, mert a mikrofilm inkább olyan speciális gyűjtemény, amelyből a szükséges részeket olvasókészülék segítségével lehet kikeresni, a tartós használathoz azonban a kutatónak olvasható papírmásolatra van szüksége.²⁵ Ebből levonják azt a következtetést is, hogy a könyvtárakban nem is annyira igen sok olvasókészülékre van szükség, mint inkább a megfelelő gyors és olcsó visszagyártás lehetőségére.²⁶ Ennek az elvnek elfogadása mellett is hangoztatják azonban, hogy a könyvtárakban növelni kell az olvasókészülékek számát! Az olvasható méretű másolatok igényének kielégítésére a mikrofilmek visszagyártásának különféle eljárásai alakultak ki. A szokásos fényképnagyítási eljárás mellett több olyan megoldás született, mely olvasókészülékeket használ fel a mikrofilmek visszagyártására és olcsóbb anyagokat (diazóanyagok) alkalmaz.

Érdekes megemlíteni, hogy a Holland Dokumentációs Intézet reprodukciós központja csaknem a teljes mikrofilmre felvett anyagról 18×24 cm méretű nagyításokat készít. (Ezen az igen költséges megoldáson felül még jelentős számban készítenek olvasható méretű kontakt másolatokat is.)²⁷ Ezzel szemben a washingtoni Library of Congress gyakorlatában mind a hagyományos nagyítási eljárás, mind a fotokópiák készítése rohamosan csökkenő irányzatot mutat a folyamatos xerografikus eljárás (Copyflo) bevezetése (1958) óta, mely a mikrofilmből kiindulva rendes sokszorosító papírra gyors és gazdaságos másolást tesz lehetővé. Ez az eljárás akár a fotokópia készítésnél, akár a hagyományos nagyítási eljárásnál lényegesen gyorsabb, gazdaságossága azonban csak az első tíz oldal másolása után jelentkezik, ettől kezdve azonban több mint 75% a megtakarítás a további oldalaknál. Előnye az is, hogy a betűk fehér alapon jelentkeznek, hátránya viszont, hogy képek sokszorosítására csak mérsékelten alkalmas és e téren a hagyományos fényképezési nagyítóeljárás létjogosultsága továbbra is megmarad. A leglényegesebb következtetést azonban abból vonhatjuk le, hogy az új másolási technika a mikrofilm további hasznosíthatóságát tette lehetővé és ennek következtében jelentősen nőtt a mikrofilmezés üteme.²⁸

Nemzeti könyvtárunk értékeinek fokozott mikrofilmezése és az állományvédelem, valamint a kutatói szolgáltatások korszerű ellátása és fokozása érdekében a jelenleginél tökéletesebb, új eljárások bevezetése a következő évek feladata. Állományunk tervszerű mikrofilmezésének meggyorsítása szükségessé tenné laboratóriumunk gépparkjának és a laboratóriumi személyzet (3 fő) létszámának szakképzett műszakiakkal való kibővítését. Elsősorban a hírlapanyag házon belül történő és nagyobb ütemű mikrofilmezésének megvalósíthatósága érdekében egy második felvevőgép (Recordak C-3) lenne szükséges könyvtárunk számára. A mikromásolás és az olvasható méretű másolatok technológiájának korszerűsítésére újabb eljárások bevezetésére is gondolnunk kellene, így például nemzeti könyvtárunk több olyan feladatot is elláthatna, melyhez mikro-kártya felvevőgép lenne szükséges (mikrokiadás, könyvtárközi csere stb.) Az olvasható méretű másolatok előállítására állományvédelmi, könyvtárközi és kutatói igények kielégítésére a későbbiekben kívánatos lenne a xerografikus Copyflo eljárás bevezetése. Meg kell még említenünk azt is, hogy nemzeti könyvtári feladataink között nem kis jelentősége van annak, hogy könyvkincsünk, történelmi értékeink publikálásához fotolaboratóriumunk segítséget nyújt.

A régi kéziratok és nyomtatványok fényképezésénél okvetlenül szükséges lenne a terveink közt már régebben szereplő infravörös és ultraibolya fényképezés megvalósítása, hogy ezekkel a speciális lehetőségekkel is elősegítsük könyvtárunk és kutatóink munkáját. Ugyancsak hasonló okokból meg kellene kezdenünk könyvtárunkban, más külföldi könyvtárak példájára, a színes fényképezést is.

Végigtekintve a mikrofilmezés mai helyzetén, látnunk kell, hogy feladataink e téren is egyre nőnek és lemaradásunkat minél előbb meg kell szüntetnünk. Új nemzeti könyvtárunk kialakításakor gondolnunk kell a hozzá méltó technikai felszerelés megteremtésére, mellyel feladatainkat korszerű színvonalon tudjuk ellátni. Nincs azonban időnk addig sem a késlekedésre és mikrofilmezési munkánkat minél nagyobb intenzitással tervszerűen folytatnunk kell, hogy negatív mikrofilm-gyűjteményünk jövő feladataink alapjává válhasson.

Jegyzetek

1. La microcopie en France dans les bibliothèques et centres de documentation. = *B. Biblioth. de France*. 1959. pp. 161—182, 229—248.
2. Pointron, Paul: La microcopie. Regards vers le passé et perspectives d'avenir, à propos d'un centenaire = *Rev. Doc.* 1960. pp. 119—122.
3. Luther, Frederic: *Microfilm: a history 1839—1960*. Annapolis, 1959.
4. Goldschmidt, R. — Otlet, P.: Sur une forme nouvelle du livre. Le livre microphotographique. Bruxelles, 1906. I. I. B. Publ. 81.
5. A fényképezészet könyvtártechnikai jelentősége. = *Magy. Könyvszle.* 1910. p. 92.
6. *Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár vizsgálatáról. 1957. június 8—20.* [Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács. Soksz. 1957.] 36. p.
7. Az OSzK irattárában őrzött beszámolók és jelentések alapján.
8. *Az OSzK Évkönyve 1957.* Bp. 1958.
9. *Az OSzK Évkönyve 1958.* Bp. 1959. *Az OSzK 1958. évi beszámolója.* [1959].
10. *Az OSzK Évkönyve 1959.* Bp. 1960. *Az OSzK 1959. évi jelentése.* Bp. 1960. (Soksz.)
11. A könyvtári és dokumentációs szakfolyóiratok, elsősorban a *Bulletin de l'Unesco à l'Intention des bibliothèques* rendszeresen beszámolnak a világ különböző részein folyó nagyobb mikrofilmezési munkákról.
12. Microfilm de documents d'Amerique Latine. = *Bull. Unesco Bibl.* 1960. pp. 90—91.
13. *Könyvtárpolitikánk alapprolémái.* (Bp. 1957 Művelődésügyi Minisztérium soksz.) és *Az Országos Könyvtárügyi Tanács Szakbizottságainak programja.* (Bp. 1858. Művelődésügyi Minisztérium soksz.)
14. Spohr, O. H.: Photographische Dokumente — ihre Herstellung und Verwendungsmöglichkeiten. = *Nachr. Dok.* 1952. pp. 108—114.
15. Busse, G.: L'accès aux livres. = *Bull. Unesco Bibl.* 1956. pp. 293—284.
16. Zain, A.: Microfilming — the situation to-day. = *Aslib Proceedings*. 1955. pp. 23—30. (Magyarul: *Könyvt. Tájékoztató* 1956. október.)
17. Arntz, H.: Der Schutz der Dokumente im Rahmen des zivilen Luftschutzes. = *Nachr. Dok.* 1957. pp. 65—67, 116—118.
18. Übersichtsbericht der Unesco für Mikrofilmgebrauch (1951). Die Mikrokopie im Dienste der Bibliotheken. = *Nachr. Dok.* 1952. pp. 40—43, 88—91.
19. Würs'lin, K.: Einige Voraussetzungen für die Haltbarkeit des Mikrofilms. = *Nachr. Dok.* 1951. pp. 59—61.
20. Kaiser, L.: Die Verwendbarkeit des Mikrofilms in Archiven und Bibliotheken. Eine schwedische Untersuchung. = *Nachr. Dok.* 1951. pp. 130—132.

21. *Iben, J.*: Zur Sicherung der Zeitungsbestände. = *Libri*. 1955. pp. 22—28. (Magyarul: Könyvt. Tájékoztató, 1957: 2. sz.)
- 21a *Wyczanski, A.*: A folyóiratok mikrofilmezése. (*OSZK* ford. 1117. sz. a *Przeład Biblioteczny* 1953: 3. számából)
22. *Raux H. F.*: L'association pour la conservation et la reproduction photographique de la presse. = *B. Biblioth. de France*. 1959. pp. 341—347.
23. *Prinet, J.*: Conservation et lecture des microfilms de long métrage. = *B. Biblioth. de France*. 1957. pp. 191—195.
24. *Knigge, H. J.*: Der Mikrofilm als Hilfsmittel der Rationalisierung. = *Nachr. Dok.* 1953. pp. 158—164.
25. *Schmiedel, U.*: Die Verwendung photomechanischer Vervielfältigung in den Betrieben der gewerblichen Wirtschaft und der öffentlichen Hand. = *Nachr. Dok.* 1953. pp. 39—43, 111—114.
26. *Knigge, H. J.*: id. mü.
27. *Donker-Duyvis, F.*: Les services de reproduction de documents. = *Bull. Unesco Bibl.* 1960. pp. 257—278.
28. *Holmes, D.*: L'emploi de la Xerographie à la Library of Congress. = *Bull. Unesco Bibl.* 1961. pp. 19—22.

A Hírlaptár raktári helyzete az új épület berendezésének perspektívájában

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Az Országos Széchényi Könyvtár életének jelentős állomásához érkezett azzal, hogy államunk áldozatkészségéből új otthont kap a helyreállítandó Vár épületének nyugati szárnyában. Ezzel az örvendetes eseménnyel, reméljük, lezárul az OSzK-nak az a korszaka, amelyet a helyért folytatott nehéz és sokszor reménytelen küzdelem jellemezett és magvalósíthatunk sok olyan tervet, amire eddigi helyzetünkben nem is gondolhattunk.

Ez az esemény azonban súlyos felelősséget és egész sereg gondot is hoz magával. A felelősség abból adódik, hogy a költözés és újrendezkedés minden intézmény életében döntő jelentőségű és évtizedekre meghatározhatja annak életét, — különösen áll ez egy olyan könyvtárra, amelynek anyaga annyira nagytömegű és sokrétű, mint az OSzK-é. Ennek tudatában hosszú ideje folyik az adatgyűjtés, a külföldi megoldások tanulmányozása, a tervezés és tárgyalás, hogy a könyvtár költöztetése és átrendezése fellendülést, virágzást és gazdagodást hozhasson magával.

Éppen ezért hasznosnak ígérkezik az OSzK egyik igen jelentős és rendkívül értékes anyagának: a hírlap- és folyóiratgyűjteménynek költöztetésére és elhelyezésére vonatkozó elképzeléseket, adottságokat és terveket, érveket és aggodalmakat a lehetőséghez képest összefoglalni abban a reményben, hogy a leg-helyesebb út megtalálása ezzel megkönnyíthető. A hírlapanyag raktározása ugyanis a könyvek raktározásával szemben bizonyos — az anyag természetéből és eltérő feldolgozásából adódó — specialitást mutat. A külföldi példák is szegényebbek ezen a téren, mert bár folyóiratgyűjteménye majdnem minden nagyobb könyvtárnak van, hírlapgyűjteménye még a nagykönyvtárak közül is kevésnek; ilyen megközelítően teljes gyűjteménye pedig a külföldi nemzeti könyvtáraknak is alig. Cseppet sem felesleges tehát a gyűjtemény problémáinak külön figyelembevétele és végiggondolása.

A Hírlaptár kialakulása

A könyvkultúra fejlődéstörténetében egyre jelentősebb szerepet játszanak a periodikák. A XX. században mozgalmak indultak a régebbi újságszámok felkutatására, gyűjtésükre, így pl. az 1910 körül Martin Spahn, Max Weber által indított mozgalom. Több kitűnő tudós, kutató, államférfi kritikai állásfoglalása pedig — mint pl. *Hatin* Franciaországban, *Mott* és *Salmon* az Egyesült Államokban, *Fattorello* Olaszországban, *Dovijat* és *d'Ester* Németországban — külön

tudományos hírlapintézet alapítására vezetett. *Hatín* már 1864-ben kiadta az első nagy nemzeti hírlap-bibliográfiát.

Az OSzK hírlap- és folyóiratállománya 1802-től kezdve gyarapszik a helytartótanács rendelkezése, majd az 1848. XVIII. t. c. határozata folytán. Ez a sajtószabadságot első ízben kimondó magyar törvény ugyanis már gondoskodott kötelespéldányok beszolgáltatásáról. A *Szinnyei* József kezdeményezésére szervezett hírlapgyűjtemény — az 1884-ben alakult „Országos Hírlapkönyvtár” — 1888-ban beolvadt a Széchényi Könyvtárba és annak egyik osztálya lett. A külön hírlaptári munka: rendezés — eleinte nyelvek szerinti csoportosításban és betűrendben —, a folyamatos gyűjtés, a kiegészítés, a különleges igényeknek megfelelő raktározás ettől kezdve folyik. A rendkívüli méretekben növekvő anyag többször kiszorult bérelt helyiségekbe, amíg az 1927-ben megépült 654 m² rakterületű *Schlick—Vajda* rendszerű háromszintes „vasterem” (beépített acélszerkezetű állványokkal és huzalhálóbetétes üveglemez-födémrel) egyesítette az anyagot. De az átmeneti javulást ismét az anyag ide-oda költöztetése és ideiglenes raktározása követte, melyet a második vasterem (az előzőhöz hasonló, de a födémek itt üvegbeton-lemezből vannak), az úgynevezett „kisvasterem” megépítése enyhített. Ebben a két raktárteremben van elhelyezve a jelenlegi Hírlaptár anyagának majdnem fele polcfolyóméterben számítva, súlyban azonban lényegesen több, mert az itt elhelyezett anyag nagyrésze újság, kettedrét és nagykettedrét formátumban. Ezenkívül van hírlapanyag: a hírlaptári bejárati folyosó két magas szintjén (faállványokon), a ruhatári folyosó felső szintjén a Kézirattárig (ugyancsak faállványokon), az V. és VI. számú karzatos teremben körül a falak mellett és a hírlaptári olvasóteremben, főleg a karzaton (ugyancsak fapalcokon), a ruhatár fölött 1960-ban épült kisméretű vasterem két szintjén, és a hírlaptári olvasóterem melletti könyvraktári vasterem földszintjén. Terjedelme mintegy 5400 polcfolyóméter. (Segédkönyvtári anyag nélkül.) Ez a felsorolás hozzávetőleg érzékelteti azokat a nehézségeket, amelyekkel a Hírlaptárban a raktározás területén meg kell küzdeni.

A Hírlaptár gyűjtőköre

A Hírlaptár az OSzK-nak nagyságban második különgyűjteménye, — teljeségében majdnem egyedülálló a világon. Anyagán érezhető nyomokat hagyott a periodikák kiadásának és terjesztésének tervszerű vagy nem tervszerű fejlődése, szervezése, a társadalmi átalakulások, a nyomdák és papírgyárak technikája, nyersanyaga és üzleti szelleme, a kötelespéldányrendeletek végrehajtásának szorgalmazása, a periodikák számának növekedése illetve csökkenése, cserekapcsolataink stb.

A periodikák gyűjtése és megőrzése — mint maradandó tanúságtétele az emberi akaraterőnek — ma már nem lehet vitatott, különösen nem egy nemzeti könyvtárban. A gyűjtemény relatív teljessége, mennyisége, értékbeli súlya (nagy-részük unicum) pedig döntően hatnak a Hírlaptár funkciójára és megjelölik helyét az OSzK egészében.

Id. *Szinnyei* József minden magyar hírlapot gyűjtött. Magyar periodika alatt minden az akkori Magyarország területén megjelent időszakos sajtóterméket értettek, a kötelespéldány beszolgáltatás is ebbe az irányba hatott. A második

világháború után ez a gyűjtőkör az új határokon belülré szűkült. (Határokon kívüliekből csak a magyar nyelvűekre korlátozódott.) Elvileg jelenleg is ez adja a gyűjtés gerincét. A második világháború után az egyes megszüntetett könyvtárak történelmileg jelentős anyagával is duzzadt a Hírlaptár állománya. Jelenleg az OSzK Gyűjtőköri Utasításának megfelelően a Hírlaptár a Magyarországon megjelent periodikákon kívül gyűjti a finn-ugor népek és nyelvek periodikáit, a szomszédos országok (Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia, Ausztria, Csehszlovákia és Lengyelország) népére, földjére, kultúrájára vonatkozó periodikákat, különös tekintettel magyar kapcsolataikra, Olaszország, Németország és a Balkán félsziget többi országai periodikáit pedig a történeti érintkezés vonatkozásaiban, s végül a sajtótörténeti jelentőségűeket.

A periodika fogalmát a legtágabban értelmezik, tehát ide tartoznak a hírlapokon és folyóiratokon kívül a nem folyóiratjellegű periodikák (évkönyvek, rész cím nélküli sorozatok) és a periodikus bibliográfiák is. Ha valamely periodika indulásakor magyar területen jelent meg, de később megjelenési helye más ország területéhez tartozott, általában, ha fennállásának bármely szakaszán a magyar határokon belül jelent meg, teljes egészében, tehát összes évfolyamaival, kötetivel és részeivel együtt a gyűjtőkörbe tartozónak tekintendő.

Ma már a hírlapgyűjtés és a hírlapkönyvtárak nemzetközi helyzetét ismerve, — lehetőleg a teljes gyűjtemény eszményét kell megközelítenünk és a dokumentáció iránti igényt szükségszerűen a legmesszebbmenően növelnünk.

A változó, de minden időben széles gyűjtőkör magyarázza a Hírlaptár anyagának rohamos növekedését és indokolja az anyag feldolgozásában, kezelésében jelentkező eltéréseket is.

Az állomány

Az anyagot elvileg egyetlen számrendben numerus kurrens szerint rendezték, azonban a folyamatos számsorrenden kívül raktározási, származási, politikai vagy egyéb okból egyes anyagrészek az 1—120 000-ig terjedő számsorrend külön területét foglalják el, így pl. a jelenlegi kurrens a 40 000—50 000 között kap számot, de e fölött is vannak lefoglalt számsorok. Az archivális anyag pedig — megkülönböztetésül az azonos számú használatitól — 500 000-en felüli számsorban kapja ugyanazt a számot. (Pl. ha valamelyik lap használati példánya 40 115, akkor archivális példánya 540 115.)

A periodikákat nagyság szerint négy méretbe csoportosítjuk: nyolcadrét (25 cm-ig), negyedré (26—35 cm), kettedrét (36—50 cm), nagykettedrét (50 cm-en felül). A mérésnél mindig a lap magassága az irányadó; a méretek jelölése: 8r, 4r, 2r, n2r. A gyakorlatban ez a valamely formátumba való behelyezés nem jelenti azt, hogy ugyanaz a cím végig első formátuma mellett marad. Egyáltalában nem ritka ugyanannál a címnél 4—5 cm-es eltérés az egyes évfolyamok között vagy akár egyetlen éven belül. Pl. az *Erdélyi Híradó* élete folyamán 15 cm-es nagyságbeli változást mutat, a *Pressburger Zeitung* 8r nagysággal indult, azután 4r lett és utolsó éveiben 2r. Vagy a *Pesti Napló* alakja n2r-ből 2r-be ment át, és sorolhatnánk így tovább. Ilyen változások előfordultak a közelmúltban is, pl. a *Szabad Nép* közismert nagyságbeli változása 1952. aug. 20-tól (2r-ből n2r, 12 cm-rel nagyobb lett).

1961 tavaszán végzett felmérés szerint az állományból:

8r =	1510 folyóméter	(29,26%)
4r =	1520 folyóméter	(29,45%)
2r =	1785 folyóméter	(34,6 %)
n2r =	345 folyóméter	(6,69%)

Ez az összesen 5,160 polcfolyóméter nem foglalja magában az évi kurrens anyagot, amely mintegy 240 fm-re tehető, de amelynek formátum szerinti megoszlását ugyanilyen százalékarányban vehetjük (pontos felmérésük különböző elhelyezésük miatt nem volt lehetséges).

A költözködés szempontjából jelentőséggel bír — ezért meg kell említenünk —, hogy ez a sokfelé osztott anyag zsúfoltan, helyenként a polcokon többsorososan, vagy éppen halmozva van a raktártérben. Az állványokon belül a nagyobb méretűek lehetőleg az alsó (szélesebb) polcokon, a kisebb méretűek a felsőbb polcokon nyertek elhelyezést. A nehézségeket fokozza az, hogy még az új épületbe költözés előtt a két vasteremből túlterhelés miatt el kell vinnünk más épületbe kb. 500 fm-t, ezenkívül az évenkénti gyarapodásra is helyet kell teremteni. A költözködés idejére tehát a jelenleginél is bonyolultabb raktári helyzettel kell számolnunk.

Távlati raktárigény

A költözés idején mennyiségben és súlyban hatalmas állományt kell különböző helyekről összehordanunk, átköltöztetnünk és új otthonában elrendeznünk. Távlati terveinkben azonban a fentemlített mennyiségnél lényegesen nagyobb kell számolnunk. Az új raktárakban pedig további, legkevesebb 15—20 évre kell helyet kapnunk.

Hogy mekkora lesz a jövőben a gyarapodás, arra csak következtetni tudunk. Általános felfogás az, hogy 15—20 évenként az állomány megkétszereződik. (Sebestyén Géza is erre a megállapításra jut. I. Magy. Könyvszle. 1960. 2. sz. 101. l.) Pascsenko szerint az évi állománygyarapodás (könyvben!): egymillió egységnél kisebb könyvtárakban kb az összállomány 5%-a, nagyobb könyvtáraknál 4—3%. Periodikákra vonatkoztatva is megfelelnek számításaink a nemzetközi tapasztalatnak, ezt igazolja az alábbi felmérés:

A Hírlaptár évi gyarapodása kurrensben kb. 4000 kötet, nem kurrensben kb 2000—3000 kötet, összesen 6000—7000 kötet. Egy méteres szabványpolcon átlagban 20 kötet periodika helyezhető el, tehát az évi összes gyarapodás (kurrens és nem kurrens együtt) 300—350 polcfolyóméter. Ez 20 évre számolva 6000—7000 folyóméter, ami a jelenlegi 5400 polcfolyóméteres állományunknak és a beköltözésig történő gyarapodásnak kétszeresét jelenti.

Ezek a feltevések azonban még nélkülöznek egy megfontolást, azt ti., hogy a periodikák jelentősége és ennek megfelelően mennyisége állandóan növekszik. Erre mutat rá Kovács Máté *A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában* c. cikkében. A periodikák tudományos jelentősége is egyre nő. A helytörténetírók anyaguk legnagyobb részét a hírlapokból és folyóiratokból bányásszák. Ezek a társadalomtudomány, közgazdaságtudomány, az irodalomkutatás, amellet minden bibliográfiai munka legfontosabb forrásai is. De jelen-

tőségük a történetírók szempontjából is fokozódik. Mint kutatási és forrás-
anyagának egyre növekvő jelentősége van a kutatási távlati tudományos terv
legújabbkori történelmi, irodalom- és tudománytörténeti témáiban is. Tudomásul
kell vennünk és számolnunk tehát azzal, hogy a periodikák majd nagyobb men-
nyiségben gyarapítják az állományt, mint eddig, és a 20 évre feltételezett 6000—
7000 folyóméteres növekedés esetleg könnyen 8000—10 000-re duzzadhat. Az új
elhelyezésben, 20 év gyarapodását véve figyelembe, 14 000—17 000 poleméter-
nyi raktárigény merül fel. Meg kell jegyeznünk, hogy itt csupán azzal az állo-
mánnyal számolunk, amely a Hírlaptár jelenlegi rendszerében van elhelyezve,
tehát tervezéseink nem vonatkoznak a periodikus bibliográfiákra és a nem folyó-
irat jellegű periodikákra.

Raktározási rendszer

A periodikák hatalmas tömegének új otthonában való elrendezése szükség-
szerűen felveti azt az elsődleges kérdést, hogy milyen rendszer mutatkozik leg-
célszerűbbnek a raktározásra. Szembe kell néznünk ugyanis azzal a sajnálatos
igazsággal, hogy a jelenlegi raktározási és elrendezési rendszernek funkcióbeli
szerepe nincs, csupán tárolja az anyagot, a vele való kapcsolat csak a személy-
zetet át a kiszolgálás keretében áll fenn és nem nyújt lehetőséget a kutatónak
közvetlenebb kapcsolat megteremtésére. Mennyivel közelebb kerülhet pl. a kutató
egy olyan könyvtár kincseihez, amelyik akár időrendben, akár szakok vagy
nyelvek szerint, akár földrajzi elkülönítés, vagy más szempont szerint foglalja
össze anyagát! A méret szerinti elrendezésnél viszont csupán a katalógusokon
keresztül férkőzhet hozzá; a raktár tehát ahelyett hogy segítené munkáját, inkább
egy hegyhez hasonlít, melyből fáradtságos munkával kell kibányászni a nemes
ércet.

Ez a felismerés többször jelentkezik a könyvtártudomány irodalmában.
A Bibliotekar²-ban is többször folyt vita erről a kérdésről. (1956. 6. sz., 1957.
2. sz.) Ezeket a vitákat mérlegelve, egybevetve a gyakorlati tapasztalattal,
és főleg számításba véve a nagykönyvtárak mennyiségi növekedését, az a véle-
mény alakult ki, hogy a raktár funkcióbeli szerepét sajnos fel kell áldozni a gazda-
ságosság és jobb kihasználás érdekében, és mindenféle térvesztesség — mind
horizontális, mind vertikális — megszüntetésére kell törekedni. (l. még *Sebestyén
Géza A könyvtári munka. A raktári rend* c. cikkét.) Vigasztal meg kell említenünk,
hogy a milliós vagy többmilliós nagykönyvtárak mind kénytelenek erre a zárt-
soros elrendezésre áttérni.

A hírlaptári raktár új elhelyezésében tehát szükségszerűen a jelenlegi rend-
szer elvi alapjai fognak érvényesülni. Az eddigi tapasztalatokat azonban érté-
kesítenünk kell. Ezeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze:

a) Nem váltak be a csak létrával elérhető magas állványok, a többemeletes
és csigalépcsővel összekötött liftnélküli szintek.

b) Indokolatlan a vasállványok alsó polcának vagy polcainak kiszélesítése.
Az elgondolás valószínűleg az volt, hogy a legnagyobb méretű köteteket itt
tárolják. A gyakorlatban azonban nem vált be, hogy csak az alsó polcokon
helyezzük el a nagy köteteket, mert részben sokkal több ilyen kötet van, mint
amennyi az alsó polcokon elférne, részben pedig a raktározást tenné bonyolulttá,
ha bizonyos anyagot csak a legalsó polcokon helyezhetnénk el. Igaz ugyan, hogy

a legalsó polcok szélesebb volta a közlekedést lényegesen nem akadályozza, de mindenképpen tévesztetést eredményez.

c) Ha a polcok végig egyenlő szélességűek, csökkenteni lehet az állványok közötti távolságot (az úgynevezett tengelytávolságot). Vastermeinkben ugyanis 90, illetve 97 cm széles tér (utca) van a polcok belső széle között.

d) Az egyes polcvégek (támasztók) (most 17 cm) a középmeretű köteteket csak félmagasságban, a nagyobbakat csak egyharmadában támasztják meg, ami miatt a kötet felső része támasz hiányában elhajlik, kifordul, deformálódik. A polcvégek felmagasítása tehát feltétlenül szükséges legalább a kötet két-harmadáig.

e) Az egyelőre még meg nem telt polcokon biztosítani kellene a kötetek megtámasztását valamilyen támasztóval, amely az állományt kíméli. (Leghelyesebbnek látszik a polc lapjára tehető és csúsztatható derékszögben hajlított vaslemez.) Ugyanezt a támasztót kellene alkalmazni akkor is, ha a teljes sorból több kötetet emelünk ki. Így a kötetek egymásra borulását és rongálódását megakadályozhatnánk.

f) Egy fő utca (a könyvkocsival járható szélesebb út) elegendő az állványok között; felesleges az állványokat körüljárhatóvá tevő második fútca.

Az állványzat

Az állványrendszer kiválasztásánál kerülünk szembe azzal a problémával amit általában „tömör raktározásnak” nevezünk. Ez a raktározási forma költséges volta miatt olyankor kerül általában előtérbe, amikor a raktártér bővítése építéssel vagy más módon meg nem oldható. A tömör raktározás kérdése jelen helyzetünkben nem aktuális, de a Hírlaptár további fejlődésével kapcsolatban érdemes megfontolni, és már az új épület berendezésekor figyelembe venni az erre vonatkozó szempontokat. Ezért erre — a későbbi perspektívák tárgyalásakor — még visszatérünk.

A fém könyvtári állványok szabványosak (1 m-es polcok, 210—230 cm magas állványok), szerkezeti részleteikkel nem érdemes foglalkozni. Azonban a polcszélesség, a tengelytávolság tekintetében a hírlaptári állomány különleges követelményeket támaszt. Az állványok között nagyobb utcaszélesség szükséges ugyanis a nagykettedrét kötetek raktározásánál, ugyanitt a polcszélességnek is legalább 50 cm-nek kell lenni. Viszont nyolcadrétnél felesleges fényűzés lenne ugyanolyan tengelytávolság, ezen felül itt a polcszélességnek is elegendő a 21—22 cm. Ez a kétszer kb 30 cm-es differencia a jobb térkihasználás szempontjából rendkívül fontos.

Itt jutottunk el az egyik legégetőbb problémához: minden más szempont figyelembe vétele nélkül nem kellene-e kizárólag a formátum szerint csoportosítani az állományt? Ez annál fontosabb kérdés, mert megvalósítása az egész állomány átdolgozását vonná maga után.

Az állomány formátum szerinti átdolgozása többféleképpen valósítható meg:

1. A jelenlegi számsor elvetésével minden formátumnak egy bizonyos számcsoporthoz jelölnék ki (pl. a 2r 1—10 000, a 2r 20 000—50 000 stb.). E számcsoporthoz belül a teljes állományt numerus currens szerint átrendeznék. Ez kétségtelenül nagyon munkaigényes lenne. Hogy némileg is reális képet nyerjünk

ennek kihatásairól, idézzük *Csüry István* számításait (*Magy. Könyvszle* 1956. 1. sz.), melyeket nem teljesen a mienkével azonos, de bizonyos tekintetben hasonló munkálatok elvégzésére adott. Szerinte kb 200 kötet kiiktatása az állományból és a katalógusokból 6—7 napi teljes munka, munkabérben 250—300 forint. A Hírlaptár kb. 150 000 kötetét 5250 munkanap alatt lehetne ezek szerint átdolgozni (a kötetek átszámozása, naplók, katalógusok javítása stb.), ami kb 20 embernek több mint egy évi állandó munkája. De ez csak elméleti számítás, gyakorlatban az egész anyagot az új számsor szerint össze is kellene rakni. Erre a Hírlaptár jelenlegi szűk raktártere és az állomány szétszórtsága lehetőséget nem ad.

2. Nem a teljes állományt számoznánk át, csupán azokat a címeket, amelyek mérete túlságosan eltér a környezetétől (pl. a negyedrétből kiemelkedő kettédretek stb.). Ez az eljárás szintén jelentős időt venne igénybe és nem állana arányban az elérhető eredménnyel. Ezenfelül a jelenlegi számsor-rendszer bonyolultabb lenne és ismét meg kellene bontani és mozgatni a teljes állományt, ami a mostani raktári viszonyok közt megoldhatatlan.

3. Megtartva a mostani számszert, csupán egy jellel különböztetnénk meg egymástól a formátum-csoportokat. Erre legalkalmasabbnak látszanak az A, B, C, D jelzések a 2r, a 2r, a 4r és a 8r megjelölésére. De lehetne alkalmazni külön címkét, esetleg négyféle színben, hogy még szembetűnőbb legyen a megkülönböztetés. (Előre elkészített, nyomtatott címkékkel dolgoznánk.) A formátum-jelölést keresztül kell vezetni a köteteken kívül a naplókon, és katalóguscédulákon is. Az anyag a helyén maradhatna, ez az egyetlen előnye az előző lehetőségekkel szemben, mert a változtatásokkal járó munkálatokat itt is ugyanúgy el kellene végezni, mint a két fentebbi megoldásnál.

4. A legkönnyebben járható útnak az látszik, hogy majd a költözködéskor osztályozzuk nagyság szerint az állományt és az új elhelyezés alkalmával végezzük el a szükséges átjelöléseket.

5. Volna még egy lehetőség, az ti. hogy csupán a költözködés után állományba kerülő anyagot raktározzuk formátum szerint, a korábbi maradjon tovább jelenlegi rendszerében. Ennek a megoldásnak több szembetűnő hátránya van: a) a régi rendszert tartósítaná, hiszen nem remélhető, hogy a költözködés jó alkalmát elmulasztva a közeljövőben felszámoljuk ezt a terhes örökséget de b) az átrendezésnek az állványzat módosításával is kellene járnia, mert a rég, rendszerhez más állványok kellene és c) a későbbi áttérést a már formátumi szerint rendezett anyag újabb átcsoportosításával lehetne csak megvalósítani, vagy pedig külön kellene kezelni ezt az anyagot beláthatatlan ideig.

A négyféle formátum szerinti raktározásra való áttérés mindenképpen nagy áldozatokkal jár. Vajon érdemes-e ezt meghoznunk? Milyen előnyökkel járna az állomány elhelyezésének ez a módja?

Hozzávetőleges számítás szerint a nagy 2 rétből a normál állványra 3 polcsor helyezhető, a 2 rétből 4 sor, a 4 rétből 5 sor és a 8 rétből 6 polcsor. Ha az első kettő keveredik, akkor 4 sor helyett csak 3-at használhatunk fel, egy sor elvész. Ugyanez a helyzet a többi formátumnál is. Átlagosan ez 20% veszteséget eredményez. Ez a veszteség azonban nem mindenütt jelentkezik, hanem csak ott, ahol a méretek váltakoznak. A Hírlaptárban a különböző formátumok keveredése a felmérések szerint 10% valószínűségű, az anyag 10%-ánál jelentkezne tehát 20% veszteség, ami 5400 polcfolyómétert kitevő raktárban 108 fm elvesztését

jelentené. Csak ezért nem volna érdemes ilyen átrendezést végrehajtani. Ezenfelül azonban még egy helyen jelentkezik jóval nagyobb veszteség. — A különböző nagyságcsoportoknak különböző szélességű polc szükséges. Jelenleg 21, 31 és 41 cm-es széles szabványpolcokat készítenek. A Hírlaptárban még 51 cm-es polc is szükséges a nagykettedrét-mérethez. Ha nem teszünk különbséget az állványok között olyan szempontból, hogy milyen formátumú anyagot helyezünk el rajta, akkor az állványok tengelytávolságát olyan nagyra kell venni, hogy minden nagysághoz felhasználhatók legyenek. Az állványok tengelytávolságát két tényező befolyásolja: 1. a polcszélesség, 2. a szembenlevő polcok belső széle közötti üres térség („utcaszélesség”), amelynek legalább akkorának kell lenni, hogy az állványról a kötet könnyen leemelhető és visszaosztható legyen. Ez a helyszükséglet (az „utcaszélesség”) a legtakarékosabb megoldásnál 60—80 cm között változik, az eltérés tehát 20 cm, amihez hozzá kell venni a polcszélességek között jelentkező differenciát: az 51 cm-es polcnál a 21 cm-essel szemben ez 30 cm, de a 41 cm-es és a 21 cm-es között is legalább 20 cm. A különbség azonban kétszeresen jelentkezik, mert a duplasoros állványokon az utca mindkét oldalán van egy-egy polcsor. Így legalább 40 cm a különbség, ami a korábbi 20 cm-rel együtt már 60 cm eltérést mutat. Ennyivel különbözik az állványok tengelytávolsága aszerint, hogy minden állványt egy bizonyos egyenletes középtávolságra veszünk-e (ez a Hírlaptárban a kettedréthez való távolság), vagy pedig alkalmazkodunk az anyag formátumához, és a nyolcadrét anyag állványsorait jóval közelebb hozzuk egymáshoz. Ez az eltérés már jelentős, mert tekintélyes helymegtakarítást eredményezhet. (A kettedrétnél pl. $80 + 2 \times 41 = 162$ cm-es tengelytávolság felel meg, a nyolcadrétnek elég $60 + 2 \times 21 = 102$ cm. A helymegtakarítás kb. 20%.)

Az egy címen belüli formaváltozás miatt a címet természetesen nem választanánk szét, hanem elhelyezése a saját legnagyobb mérete szerint történnék. Helytelen volna ugyanis, hogy egy cím folyamatos évfolyamait két vagy több helyről kellene összehordani a raktári munkaerőknek, hogy a kutatóhoz eljuttassák. (Egy helyen található meg a Lenin Könyvtárban is pl. a *Gornüj Zsurnál*-nak 123 évre terjedő, több mint 20 polcot elfoglaló egész gyűjteménye.)

Helyszükséglet

Az eddigiekben többször használtuk a polcfolyóméter kifejezést. Szükséges annak megállapítása, hogy a hírlaptári polcfolyóméter helyigény szempontjából nem azonos a könyvtári hasonló fogalommal. A különbségtételt a hírlaptári nagyformátumú állomány indokolja. Egy nagykettedrét méret számára készített kettős állvány ugyanis két egyenkint 51 cm széles polcsort tartalmaz, ebből egy állványtagon 3 polc fér el egymás fölött a szabványos állványmagasságon, vagyis 6 polcsor jelent 6 polcfolyómétert, és ennek helyszükséglete 102×100 cm, hozzávetőleg 1 m^2 .

A kettedrét anyaghoz 41 cm polcszélesség elegendő, itt tehát a kettős polc 82 cm széles. A polcok is sűrűbben helyezhetők el, mégpedig 4 sorban. Összesen 8 fm helyszükséglete $82 \times 100 = 0,82 \text{ m}^2$. Hogy összehasonlítást is tehessünk, m^2 -re átszámítva ebből a méretből 10 fm igényel 1 m^2 -t.

A negyedréte alak polcszélessége már csak 31 cm, az állványon elhelyezhető sorok száma 5. 10 polcsor $0,6 \text{ m}^2$ -t kíván. A nyolcadrét formátumból ugyanezen

számítással 0,4 m² helyigénye van 12 polcfolyóméternek. A 0,6 m² és a 0,4 m² éppen 1 m²-t ad, amiben vegyesen 10 sor negyedrést és 12 sor nyolcadrést anyag fér el, összesen tehát 22 polcfolyóméter. Ez utóbbi két formátumot azért kezeljük együtt, mert a könyvtárakban ez a méret az általános, tehát általában ezzel a két nagysággal számolnak.

Összevetve a fentieket, a hírlaptári polcfolyóméterben együtt kell értenünk az 1 m²-t igénylő 6 sort kitevő nagykettedrést, a 10 fm-t adó kettedrést és a 22 fm-t kitevő nyolcad és negyedrést méretű anyagot.

Ezek a számok azonban természetesen nem a teljes raktárterületet mutatják. Nem lehetséges olyan raktár, ahol a polcok között valamilyen közlekedési lehetőség ne volna. Ezek a munkautak jelentős helyet igényelnek. A nyugati könyvtárakban 65%-ra veszik azt a területet, ami nincs állványokkal elfoglalva, a szovjet könyvtárakban 70%-ra. (Tehát az állványokra csak 35—30% jut.) Hazánkban a zsúfoltság ennél valamivel nagyobb. Pontos számítást tenni azért nem lehet, mert a raktárterület alakja erősen befolyásolja a munkautak nagyságát. Legideálisabb az a helyzet, ha egy középső út mindkét oldalán állnak az egyenlő hosszúságú állványok. Ez az eszményi megoldás azonban nem valószínűsíthető meg keskenyebb raktáraknál, vagy L, U stb. alakú helyiségekben. Tegyük fel, hogy a helykihasználást elég gazdaságosan tudjuk megoldani és egyharmad beépített területtel szemben csupán kétharmadot kell munkautakra igénybe venni. Ebben az esetben 6 fm nagykettedrést formátumú anyag helyigénye 3 raktárnegyzetméter, 10 fm kettedrést alakú anyagé ugyanennyi, míg a negyed- és nyolcadrést anyagból erre a területre 22 fm-t vehetünk.

Ezzel a megfontolással a Hírlaptár jelenlegi anyagának helyigénye

nagykettedréstből	(345 fm)	172,5 m ²
kettedréstből	(1785 fm)	535,5 m ²
negyed- és nyolcadréstből	(3030 fm)	414,— m ²

(Ellenőrzésül megemlítjük, hogy 1 m² területen általában 7 fm könyv elhelyezésével szoktak számolni. Ezt a kiindulási adatot más országok ismert tényadataiból veszik, így pl. a szovjet közlemények normatíváiból. Fenti számításunk szerint 3 m²-re 22 könyvfolyóméter esnék, ami csaknem teljesen egybevág a könyvraktározási tapasztalatokkal.)

Összegezve: a Hírlaptár teljes anyagának raktárigénye 1961-ben ezek szerint (figyelembe véve a mintegy 240 fm-t kitevő kurrens anyagot másféle, nem lemérhető tárolásban) kb. 1200 m²—1300 m². Az új Nemzeti Könyvtárunk viszonylatában a nagyobb számot kell alapul vennünk, tekintettel arra, hogy az ott megadott raktárterületek nemcsak hogy nem közelítik meg az ideális alapterületet, hanem töréseket, szűküléseket mutatnak.)

Még valamit az állványok súlyáról. Számításaink szerint egy kettős-állvány megrakva mintegy 800 kg/m², amiből a kötetsúlyra kb. 700 kg-ot veszünk. Ez a súly nem változik lényegesen, bármilyen méretű is az anyag.

Ha elvileg elfogadjuk a formátum szerinti raktározást, a raktárakat ennek megfelelően kell állványzattal ellátni. Az állványzatok lehetnek azonos szerkezetűek, de a polcok szélességének és az állványok tengelytávolságának a reákerülő anyag nagysága szerint változnia kell. Ez különös gondot nem okoz akkor, ha az épület olyan szerkezetű, hogy az állványok bárhol rögzíthetők. Ha azonban

az állvány-vasszerkezet több szinten azonos tengely-felhasználással van megalkotva, akkor már az építkezésnél figyelembe kell venni az állványzat tengely-távolságát, vagyis közvetve azt, hogy az illető raktárrészbe milyen méretű anyag kerül.

Perspektívikusan számítva a Hírlaptár helyigénye:

nagykettedrétre kb. 300 m² (jelenleg 172,5 m² helyet foglal el), (úgy véljük, hogy ez a nagyság előreláthatólag kevésbé lesz népszerű),

kettedrétre kb. 1300 m² (jelenleg 535,5 m²), (ebből az alakból erősebb mérvű szaporodás várható a napi és hetilapok számának növekedésével),

negyed- és nyolcadrétre kb. 1300 m² (jelenleg 414 m²) összesen 2900 m², hangsúlyozva itt is, hogy ez a minimális igény, legfeljebb a beköltözést követő 15 évig számolva és feltételezve, hogy az anyag növekedésének ütemében lényeges változás nem következik be.

Vízszintes tárolás

Nem hallgathatjuk el, hogy a hírlaptári raktározásban nem az a legmegfelelőbb mód, amivel eddig terveztünk. A nagy formátumú kötetek állított elhelyezése ugyanis közismerten nagyon rongálja az állományt. A rossz súlyelosztás következtében a belső rész könnyen kiszakad, polcrahelyezésnél súrlódik, szakad, nehéz kezelni. Még rosszabb a helyzet az úgynevezett „tégák” (két vastag karton közé szorított újságpéldányok kötege) esetében, ahol az állított tárolás miatt az alsó szélek kirongyolódnak, a saját súlyukat megtartani nem tudó hírlapok hullámosan meghajolnak, gyűrődnek, porosodnak, beleesnek a kartonok közé stb. Sokszor a fedéllel együtt meghajlik az egész kötet. Az igazán korszerű és az anyag megóvására szükséges raktározás ezek számára a vízszintes tárolás lenne. Ez több külföldi könyvtárban (olasz, amerikai, angol, francia) már megvalósult. A mai olasz könyvtárosok mintaképe, a milánói Biblioteca Comunale — melynek igen sok a folioalakú kötete — vízszintes tárolási módszerét a Könyvtáros c. folyóiratunk ismertette. Több amerikai könyvtárban a Bracket-típusú, polcrendszer alkalmazták. (Wheeler—Morton.) A vízszintes raktározás lényege, hogy a nagy köteteket egyesével, a vékonyabbakat kettesével, legfeljebb hármával vízszintesen helyezik el a polcokon olyan távolságra, hogy kiemelésük lehetővé váljék. Lehet alkalmazni fiókokat, rekeszeket stb. is, de drágább és nem előnyösebb.

A horizontális raktározás helyigényesebb és főleg emiatt nem vált általánossá. Használata állványzat szempontjából is nagyobb beruházást kíván és költségesebb. A nagykettedrét méretét figyelembe véve (pl. *Egyetértés*, *Hon*, *Novoje Vremja*, *Curentul* stb. 56 × 64 cm) 3 polc helyett 10—12 polcot is alkalmazhatunk egymás fölött 16—18 cm távolságban. Ez természetesen költségesebb, de a költségek csökkenthetők, ha elhagyjuk az állványtartók fogasozását, vagyis állandó, fix polcmagasságokat veszünk és a kisebb igénybevételnek megfelelően a polcot olcsóbb kivitelben készítjük, esetleg rácsosan, polcvégek nélkül, vagy csak 3—5 cm széles polcvéggel. A polcvégeknek támasztószerepük itt úgy sincs, nem úgy, mint az állított köteteknél. A rácskozás pedig célszerűbb is lenne a kötetek könnyebb kiemelése miatt. Az ilyenfajta polcok tervezésénél számításba

kellene venni az elhelyezésre kerülő anyag méreteit. A szabványos 1 m-es polc itt gazdaságosan ki nem használható. A leggyakorlatibb volna a polc hosszúságát a kötet kétszeres, háromszoros hosszában megállapítani (1 kötet hossza 48—65 cm). Egy polcra 2—3 kötetet helyeznénk (egy régi kötet 6—8 cm, az újabbak 4—5 cm vastagok) 15—16 cm magasságig. Fölötte minél kevesebb légteret hagyva, mert ez a tulajdonképpeni veszteség ennél a raktározási módnál. Az állvány hosszúságát a szabványtól eltérően ugyancsak a kötetek méreteihez, kell alkalmazni (a kétféle újságmérethez).

A részletes számítások közlését mellőzve végső eredményképpen közölhetjük, hogy az ilyen elhelyezésnek raktárigénye kb. 25—30%-kal nagyobb. A vízszintes raktározás — beleszámítva a drágább állványokat is — mintegy, 30—40%-kal lenne költségesebb. Ebből le kellene vonni azt a megtakarítást, ami a kisebb mértékű rongálódás következtében a restaurálás, köttetés stb. terén jelentkezik. Ekkora áldozatot érdemes lenne vállalni egy archivális könyvtárban, ahol az anyag óvása és minél hosszabb ideig való megőrzése a legfontosabb feladatok közé tartozik.

A vízszintes tárolás megfontolásánál megjegyezzük még, hogy az erre szánt állomány-részleg főleg a leggyakrabban használt fővárosi napilapokból és vidéki újságokból, és a külföldi úgynevezett „világlapokból” tevődik össze, tehát aránylag a „legforgalmasabb” anyag. Elhasználódásuk állandó javítást tesz szükségessé.

„Tömör raktározás”

Eddig még nem tárgyaltuk, de feltétlenül beszélnünk kell az úgynevezett tömör raktározás kérdéséről. Ez a raktározási mód sokak szemében mint a végszükségben szenvedő könyvtárak utolsó menedéke szerepel. Történeti jelentése valóban erre utal. Ha ebből a nézőpontból ítéljük meg a kérdést, indokolatlannak látszik az OSzK-ban tömör raktározásról beszélni éppen most, amikor reményekkel telve egy megfelelő, új tágasabb elhelyezkedésről tervezgetünk.

Azt hisszük azonban, hogy a tömör raktározást, mint a modern technika által a raktári kapacitás bővítésére nyújtott lehetőséget mindenképpen számításba kell vennünk és ha pillanatnyilag nem is szükséges, már eleve gondolnunk kell arra az időre, mikor egyik vagy másik fajta tömör raktározási rendszerrel kell megoldanunk a raktározás újra és újra jelentkező problémáit.

A tömör raktározás a technika szülöttje. Míg a könyveket faállványokon helyezték el, minden talpraesett ötlet és igyekezet megfeneklett a kivitelezés nehézségein. A fa nem bírta a különleges igénybevételeket. Mikor azonban a vasállványok megjelentek, sőt egyre tökéletesedtek és kiszorították a fapalcokat, lehetővé váltak olyan konstrukciók, amelyekkel a több mázsa súllyal megterhelt állványokat, vagy azoknak egy részét is ide-oda lehetett mozgatni. Egyes tőkés országok könyvtárai (Anglia, USA, Svédország) már régebben foglalkoznak intenzíven a tömör raktározás problematikájával; több módszert próbálnak ki a gyakorlatban is.

Röviden vázoljuk a kialakult négyféle rendszert.

Történetileg nem a legrégebb, de elvileg a legegyszerűbb az a megoldás, amelynél a — legtöbbször beépített — állványok közötti folyosót használják

fel — feltéve, hogy a folyosó elég széles —, és ezt valamilyen mozgatható állvánnyal oldják meg. Ez a kerekeken mozgó állvány többé-kevésbé kitölti a folyosót. Ha az anyaghoz hozzá akarnak férni, az állványt kihúzzák a széles főútvonalra. A stockholmi királyi könyvtárban ezzel 176%-os növekedést is elértek.

A glasgowi Mitchell Library raktárában 150 db. ilyen állványt használnak, és 195 m² területen 81 000 kötetet tudtak elhelyezni, míg a normál állványokon csak 44 000 volna lehetséges.

1939-ben *Pascenko* a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Könyvtára számára ugyancsak kihúzható állványsort tervezett. Jelenleg tovább dolgozik a tömör raktározás tökéletesítésén. A Szovjetunió Állami Lenin Könyvtára „vasraktár”-ában az állványok közti folyosók kihasználására ugyanezt a rendszert használják és ezzel a raktár befogadóképessége 80—83%-kal növelhető. (Ez a „vasraktár” a XIX. század végén készült és a beépített állványok között 115 cm, tehát igen széles a bejárási lehetőség.)

Az előző rendszernek némileg módosított formáját vezették be a British Museumban. Itt az állványokat a mennyezet magasságában acélgerenda kereten görgők segítségével mozgatják. Az állványokat oldalirányban egy folyosóra kihúzzák használat közben.

Az Egyesült Államokban igen elterjedtek a különféle típusú tömör raktározási berendezések. Ott a csuklós rendszereket fejlesztették ki. A *Snead & Co Orange* cég által bevezetett állványzatnál egy beépített állvány előtt újabb egyes vagy kettes állvány van, amely középen ajtószerűen kinyitható. A mozgatást a padozaton elhelyezett vassín könnyíti meg. A helyszükséglet 1,96 cm, a szárny (legfeljebb 80 cm) — erre nyílik ki. Ennek a csuklósan kinyitható rendszernek több módzata van, de vetekszik vele elterjedtségben és népszerűségben az a mozgatható állványrendszer, amelynél az állványokat közvetlenül egymás mellett helyezik el és mint a könyvespolcon a könyveket egymástól eltávolíthatják, így nyitnak utat közöttük.

Ezt a rendszert *Hans Ingold* svájci mérnök tökéletesítette. Az ő rendszerében nem süllyedő cementalapon két sín között két vajat van. Az állványok (10—20 db) kettősek és keréken ide-oda mozgathatók a sinen. Az állványtömböket egy $\frac{3}{4}$ lóerős motor mozgatja; minden állvány végén indítókar segítségével csatlakoztatják az állványt a vajatban mozgó drótkötélhez, amely vízsi jobb-balra, percnként 11 m-es húzósebességgel, tehát meglehetősen lassan. Biztosítóberendezés akadályozza meg, hogy a mozgó állványok közé a dolgozó be ne szoruljon. A legcélszerűbb állványhosszúság 5—6 méter.

Ez a rendszer terjedt el Európában leginkább. *Stromeyer* szerint a berni városi könyvtárban 240%-kal több kötetet tudtak elhelyezni ezzel a rendszerrel, mint a szabványos állványzattal, Düsseldorfban 290%, ugyanott egy másik könyvtárban 190%, Leverkusenben szintén 190% volt a kapacitás emelkedés. A leggyakorlatibb rendszernek ez látszik, ezért érdemes vele röviden foglalkozni.

Az összeszorított nagy mennyiségű és természetesen nagyobb súlyú anyag megfelelő teherbíró alapot kíván. A teherbíróképességnek 500—1400 kg-ig kell terjednie, ezért általában pincében állítják fel a tömör raktárakat. Ezenkívül csak ott rentábilis, ahol a beraktározott anyagra ritkán van szükség, vagy a kezelését időszakonként is végezhetik. De használták már eredményesen könyvtári forgalmazási idő alatt, állandó kiszolgálás mellett is.

Hátránya az igen tekintélyes előállítási költség. Új létesítménynél az építési költség természetesen kisebb, hiszen ugyanazt a mennyiséget sokkal kisebb helyen lehet tárolni, tehát kisebb épületben lehet ugyanannyi könyvet elhelyezni. Az állványzat-költség azonban kb. háromszorosa a normális állványzat-költségnek és ezáltal az egy kötetre eső raktározási költség új létesítménynél valamivel nagyobb, mint az egyéb raktárban.

Stromeyer összehasonlította az *Ingold* és a *Snead*-féle rendszert. Számítása szerint az *Ingold*-rendszerrel 190%-os kötetemelkedést lehet elérni a *Snead*-féle 155%-os emelkedésével szemben. Személyzet-megtakarítás is jelentkezik mindkettőnél, mert kisebb területen aránylag kevesebb dolgozó tudja ugyanazt a munkát elvégezni és a takarító szükséglet is kisebb. Az *Ingold*-rendszerű állványsor úgy is elkészíthető, hogy teljesen záródjanak egymáshoz, így portmentesen őrzik meg az anyagot, napsütéstől óvják és tűzbiztosak. A *Snead*-rendszerénél ezek az előnyök legfeljebb a belső állványra érvényesek, a külső, szétnyitható állványszárnyak éppolyan nyitottak, mint bárhol másutt. Az *Ingold*-rendszernek még egy előnye, hogy kézikocsival az állványok közé be lehet menni, a *Snead*-rendszerénél a kinyíló szárnyak a közlekedést erősen zavarják. Végül az *Ingold*-állványsor bárhová áthelyezhető, míg a *Snead*-rendszer gerince a beépített központi állványsor, és erre vannak erősítve a kinyitható szárnyak. Az *Ingold*-rendszer terhére kell írunk viszont gépi üzemeltetését, ahol üzemzavarral is számolni kell. A polcok ide-oda mozgatása több időbe kerül, mint a *Snead*-rendszerű polcnyitás. Viszont állítólag a jól elkészített mozgó szerkezetű állványzat emberi erővel is könnyen elmozdítható, áramszünet esetén sem kell tehát szüneteltetni a munkát.

Összefoglalva a fentieket: a kerekeken mozgatható állványok látszanak légcélszerűbbeknek, ha olyan széles folyosó áll rendelkezésre, hogy az állványok a sorból kihúzhatók, akkor ez a legegyszerűbb rendszer, egyébként az *Ingold*-féle a gyakorlatibb.

Raktáraink berendezésénél már a tervezőknek figyelembe kellene venniük a tömör raktározás igényeit. Nem csupán azokon a helyeken, ahol már valószínűleg az induláskor tömör raktározás lesz (pl. az archivális anyagnál), hanem mindenütt, ahol tömör raktározás a jövőben egyáltalában szóba kerülhet. Itt elsősorban az épület teherbírására, a megfelelő alap kiképzésére és az állványzat célszerű elhelyezésére kell gondolni.

Ha pedig már a beköltözéskor használunk tömör raktározást, a legjobbnak mutatózó svájci rendszert lehetne alkalmazni a Hírlaptár viszonylatában az ún. „holt” (l. később) és az egész archivális anyagra. Ha a formátum szerinti rendezés megtörtént, különleges fenntartásra nincs szükség. Ha azonban ilyen rendezést nem hajtottak végre, a legnagyobb polcszélességű állványokat kellene alkalmazni, mert különben az anyag szétrázódása és elcsúszása több nehézséget okozna. (A svájci rendszerénél az anyag nem terjedhet túl a polcon.)

Raktározási csoportok

Egy költözésnél mindig felmerülnek olyan problémák, amelyekkel évtizedeken át nem tudtak foglalkozni, de amelyek éppen a költözködés miatt már elkerülhetetlenek. Ilyen a Hírlaptárban a *külföldi, idegennyelvű, nem hungaricajlegű periodikák ügye*. Több száz folyóméterre tehető ez az anyag, amely leg-

inkább ajándékozás folytán, magán- vagy közgyűjteményből került ide, és ami nem tartozik szorosan a hírlaptári gyűjtőkörbe, amiről azonban nem mondtak le különböző okokból. (Pl. értékesnek ítélték, vagy az ajándékozó iránti tapintatból, esetleg az adományozó kikötése folytán, vagy csupán a felelősségvállalást igyekeztek elkerülni.) Ebből az állományrészlegről a szaklapokra vonatkozóan a Hírlaptár már a múltban készített jegyzéket azzal az elgondolással, hogy ezeket a megfelelő szakkönyvtárakba juttatnák át. Ez nem történt meg.

Egy ilyen mértékű „selejtezés” a Hírlaptár életében jelentős és nagy kihatású esemény, amely különös felelősséget ró a végrehajtókra. Az összes érdekek figyelembevételére megfelelő bizottságot kellene-e létrehozni, amelynek feladata volna minden egyes címmel külön foglalkozni, elvi és gyakorlati megfontolásuk mérlegelésével elbírálni, hogy különleges értékük, múzeumi jellegük, magyar vonatkozásaik, vagy egyéb szempontból nem kellene-e mégis a Hírlaptár keretében visszatartani. A többi anyag tekintetében meg kellene keresni azt a könyvtárt, ahol a magyar művelődéspolitikai, kultúrtörténeti stb. szempontok mellett a legtöbb hasznot hozná. Itt elsősorban a szakkönyvtárakra gondolunk, mert igen sok esetben csak ott keresik ezt a külföldi anyagot, nem is gondolva arra, hogy a nemzeti könyvtárhoz forduljanak igényükkel.

Nem vitás, hogy az anyag átnézése, elbírálása, a naplókából, katalógusokból való kivezetése jelentős többletmunkával, sőt költséggel is jár. (l. fentebb *Csűry István* számítása.) De ez is megtérülne a megtakarított raktárhellyel és azzal a haszonnal, hogy a megfelelő szakanyag olyan helyre kerülne, ahol használni tudnák.

Ha ez a kiválasztás nem történik meg, még mindig érdemes gondolkodni azon, hogy ezeket a dokumentumokat a többitől elválasztva tároljuk, fenntartva a lehetőséget egy későbbi kiválogatásra, s elkülönítve a szorosan vett nemzeti anyagtól.

Érdemes továbbá a jövőre vonatkozólag bizonyos óvatossági rendszabályokat alkalmazni az irányban, hogy a társadalom, vagy egyes szervek jóakarató kezdeményezése esetében se vegyünk át olyan anyagot, amely nem tartozik szorosan, gyűjtőkörünkbe, mert különben előre nem látott mértékben duzzadó állományunk fokozni fogja raktározási nehézségeinket: gondoljunk a Lenin Könyvtárra, amely 1959-ben fejezte be építkezéseit s már szinte megtelt, vagy a francia Nemzeti Könyvtár pótépületes sorsára (Versailles-ban), vagy a Washington Library of Congress-éra vagy több egyéb szovjet könyvtáréra is (pl. a Moszkvai Egyetem Központi Könyvtára, a Szovjetunió Tud. Akad. Keleti Oszt. stb.).

Ugyanitt kell megemlítenünk a *másod-, harmad-, negyedpéldányok* kérdését. Bármennyire jól esik a könyvtárosnak, ha gazdagodni látja könyvtárát, mégis némi korlátozást kell tenni a bővítés irányában tekintettel az OSzK múzeális feladataira is. Különösen áll ez olyan esetben, mikor valamely sorozatnak egy-egy kötete lenne csak a harmad-, negyedpéldány, — itt ugyanis a gazdagodás nincs arányban a feldolgozásbeli hátrányokkal, avval a többletmunkával, amibe ennek az anyagnak számontartása, kezelése és raktározása kerül.

Az új raktárban az anyagot formátumok szerint szétválasztva, de lehetőleg egységesen kezeljük, tehát arra kell törekednünk, hogy ne legyenek külön kezelt részek, amelyek zavarják az áttekintést. Bizonyos elkülönítést úgyis meg kell valósítanunk, pl. az archivális anyagot külön kell kezelni és tárolni.

A különböző formátumú anyagok más és más polcszélességet és tengelytávolságot is igényelnek, tehát már az építkezésnél fel kell becsülni a meglevő állományt, annak 20 (vagy több) éven át való növekedését, és az anyaghelyét úgy kell kijelölni, hogy a raktár célszerű felhasználása, illetve továbbfejlesztése megvalósulhasson.

A raktározás folyamatoságát akként lehetne biztosítani, hogy a már lezárt, megszűnt periodikákat (a következőkben „holt” anyagot) külön raktározzuk azoktól, amelyeknek terjedelme még előre meg nem állapítható (következőkben „élő” anyag). Ilyen szétválasztást a Lenin Könyvtár is eszközölt már jóval előbb, hogy megkönnyítse a helytartalékokkal való gazdálkodást, amikor a *Rumjancev* könyvtár időszakos kiadványait teljesen új raktárba helyezték. Itt a „holt” anyag „sűrűn egymás mellett” volt raktározva, az „élő” anyag nagy helytartalékokkal. Ha ezt nem tennénk, mindig nagy üres helyeket kellene hagynunk a polcok között, mert előre nem tudhatjuk, hogy mennyi helyre lesz majd szükség.

Ha az „élő” és „holt” anyagot különválasztjuk, két megoldás kínálkozik. Az egyik szerint a zárt sorosan, kihagyások nélkül raktározott „holt” anyag után tartjuk fenn azt a helytartalékot, amelyre az elkövetkező 15—20 évben az illető formátumú anyag számára szükség lehet. Ezt követően helyeznénk el az „élő” anyagot, az egyes címek között a szükséges helytartalékkal. Ez az anyag valóban él és mozog, mert a közben megszűnt címeket kiemeljük (átszámozva a „holt” rész végére tesszük) és az így megürült felesleges helyeket bizonyos nagyobb időközönként az anyag áttolásával szüntetjük meg. Ennek a hátránya az elkerülhetetlen átszámozás, ami — az évi mintegy 250 megszűnt cím mellett — igen jelentős munka.

A másik megoldás az volna, hogy a költözködés alkalmával gondoskodnánk arról, hogy a „holt” anyag számsorban az „élő” elé kerüljön. Ez különösebb nehézséggel nem járna, hiszen a megszűnt címek viselik általában az alacsonyabb raktári számot. Ha mégsem így lenne, a kivételeknél átszámozást eszközölnénk. Raktározásnál az „élő” anyagot közvetlenül a „holt” után helyeznénk el és amikor egy cím megszűnik „élővé” lenni, a régi helyén hagyjuk. Ebben az esetben megtakarítjuk az átszámozás munkáját, időnként azonban sokkal nagyobb mennyiséget kell tologatni, mert az összes szaporulat ebbe a mozgó raktárrészbe kerül.

A tulajdonképpeni legtökéletesebb megoldás az lenne, ha minden formátumnak megvolna a maga számtartománya és ezen belül külön számterület a „holt” anyagnak és külön az „élőnek”. Pl. a kettedrét 20—40 ezerig terjedne, amiből 20—35 ezerig lenne a „holt” számoké, 35—40 ezerig az „élőké”. Amikor egy cím megszűnik, új száma a soronkövetkező „holt” szám lenne. Ilyen ideális helyzet azonban csak egy teljes átszámozással jöhetne létre. Érdemes lenne arányba állítani a könnyebb állományrevízió, anyagkezelés, áttekinthetőség stb. előnyeit az átszámozás tagadhatatlan nagy munkájával, mint ellentétellel. (NB. A Lenin Könyvtárban a megszűnés utáni kezelés kérdése eldöntetlen maradt közvetlenül a Nagy Honvédő Háború előtt, s azóta is várnak arra az időre, míg a külön periodika-könyvtár létrejön. L. *Klevenszkij*.)

Még egy külön kezelt anyagról kell beszámolnunk, ez az úgynevezett „védett” vagy „bizalmas” részleg, amit máshol, esetleg a többitől elzárva tartunk a könyvtárban. A különkezelés oka lehet: ritkaság, különös érték, politikai ok, célszerűségi (egyes képeslapok, pornográf irodalom) stb. Egy-egy magánkönyv-

tár anyagának elkülönítése ill. együttartása is indokolt (pl. az 1959-ben megvásárolt *Lamotte* periodikagyűjtemény). Ezeknek tárolása független lehet a többi rendszerétől, formátum szerinti csoportosítás sem szükséges, mert általában nem nagy tömegről van szó. A Hírlaptár részére tervbevetett raktárhelyiségeknek mind a négy szintjén vannak benyúló, elkeskenyülő részek, ilyen részt vagy részeket lehetne erre a célra felhasználni és a zártságot esetleg dróthálával, ajtóval biztosítani.

Az új épület raktárproblémái

A Hírlaptár a jelenlegi tervek szerint a budavári palota F. épületének déli traktusára kerül és a IV. szinten nyer elhelyezést, raktára pedig a III. és IV. szinten, melyeket lift köt össze a folyóiratolvasóteremmel (mely kb 300—400 m²), a VII. szint ugyanezen traktusán. *Sebestyén Géza* és *Farkas László* beszámolójából (*Magy. Könyvszle*, 1960. 2. sz.) láthatjuk, hogy a műemlék jellegű és nem könyvtárnak készült épület könyvtári célra való átalakítását nyitott szemmel, nagy körültekintéssel és a modern könyvtári elvek figyelembevételével igyekeznek megvalósítani. A könyvtár belső beosztása a klasszikus hármas tagoltság elvén alapul: vagyis a szolgálati helyiségek, az olvasótermek és a raktárak egymástól külön állnak. Ez a megoldás a helyi adottságokból folyik. Igyekeznek azonnal a nagy funkcionális egységek együtt tartását, a horizontális és vertikális összeköttetéseket megfelelő lépcsők, átjárók, liftek útján biztosítani és a raktárakat úgy felszerelni, hogy megfeleljenek a modern követelményeknek. Jó világításon, tűzbiztonsági berendezéseken felül a légkondicionálás is megvalósításra kerül, ami nemcsak a raktár tisztaságát fokozza, hanem az anyag megőrzésének is egyik fontos eszköze.

A Hírlaptár funkcionális szervezetét mellőzve csupán a jelenlegi tervek raktári problémáit tekintjük át.

A szolgálati helyiségekkel kapcsolatba hozható mintegy 1300 m²-es raktárterület egy részéről már eleve le kell mondani, mert azok feldolgozási területekre vannak fenntartva. Ezek kb 200 m²-t igényelnek. A megmaradt 1100 m² az előzőekben már részletesen indokolt 2900 m² szükségletnek csak a kisebbik fele. A többi raktárterre vonatkozólag nincsen kialakult terv. Ezeket már semmiképpen nem lehet közvetlenebb kapcsolatba hozni a szolgálati helyiségekkel, csupán a lift szolgál kapcsolatul.

A teherliftet természetesen úgy kell megszerkeszteni, hogy az kizárja is be tudjon fogadni, hogy az anyagot a raktárból közvetlenül, egyetlen rakodó aktussal juttassák el az olvasókhöz vagy a feldolgozókhöz. Mindenesetre a feldolgozás helyéhez legközelebb az élő anyagot kell hoznunk. Mivel pedig négyféle állványtípussal dolgozunk, még az állványszerelések előtt el kell dönteni, hogy melyik raktárterület milyen anyagnak, milyen nagyságcsoportját foglalja magában.

Kurrens-tároló

A Hírlaptári raktározás egyik speciális kérdése a kurrens anyag tárolása. Külön kell ugyanis gyűjteni és tartani a folyó évi anyagot az év befejezéséig, illetve kötetberendezésig (pl. a napilapokat, egyes évenként több kötetet kitevő

folyóiratokat stb. havonkinti ill. negyedévenkinti feldolgozásáig). Ezek elhelyezése és kezelése rendszerében is, helyileg is független a rendes raktártól mindaddig, amíg be nem sorolják azokat. Ezek tárolása különleges (esetleg fiókos vagy szekrényes) elhelyezésben történék, hasonlóan a Műszaki egyetemi hálózat könyvtáraiban látható szabadpolcos kezeléshez. Ugyanígy lehetne az olvasótermi szabadpolc anyagát kezelni. Az utolsó szám láthatóan, a korábbi számok pedig mögöttesen a szekrénykében lennének elhelyezve egy évig. Ha átlátszó műanyagból megoldható lenne ez a szabadpolcos elhelyezés, igen tetszetős lenne és védené a szabad számokat, egyes darabokat. A szabadpolcos elhelyezés nem tartozik témakörünkbe, említést csupán azért teszünk róla, mert a Hírlaptárnak ez a terve — mely részletes kidolgozásra később kerül — strukturájában formailag a kurrens-tárolással függ össze.

A periodikák kurrens része (évi kb. 300—350 fm.) ezidőszere szerint nagyrésztben függőlegesen, állított helyzetben, dobozokban vagy doboz hiányában szabadon, választólapokkal elkülönítve vagy bezsúfolva raktárainkban több helyen. Ekkora mennyiségnek természetesen egy közös helyet kell biztosítanunk és egységes külön raktárt. S mert ennek az anyagnak feldolgozási munkálatai (címfelvétele, kötetberendezése stb.) egész éven át folyamatosan történnek, azért ezt a munkát végző dolgozók is itt lesznek elhelyezve. Sajnálatos, hogy a legértékesebb raktár-részből kell kiszakítanunk tekintélyes mennyiségű helyet a kurrens-tárolásnak és a kurrensanyag feldolgozóinak, de a feldolgozáshoz nélkülözhetetlen karex, szolgálati katalógus stb. és a szalagrendszer megköveteli, hogy egy szinten legyen a kollacionáló — anyagával együtt — az egyéb feldolgozó munkákkal.

Az állomány megőrzése

Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, de mivel raktári probléma, úgy érezzük, szóvá kell tennünk az állomány megőrzését. Az OSzK nem lehet szerény igényű, anyaga minden Hungarica-kutató bázisa. Funkcióinak betöltéséhez feltétlenül legalább kétféle tagolású raktárt kell kialakítania: a) archiválist (melyet forgalomba nem ad), b) használatit (az olvasók számára). E kétféleség látszatra nem férhet meg egymás mellett, — de csak látszatra, mert archiválás célra megőrizzük az eredeti példányt, a használók számára kiépítjük mind kurrensen, mind retrospektíve a használati anyagot. S itt kell megemlítenünk, hogy az állomány megőrzéséért állandóan folytatni kellene a vegyi kísérleteket, különös tekintettel a XIX. század második felétől használt olcsó nyersanyagból (fapép) készült papíryanagra. Ezekből — a sokszor savtartalmú papírból készült újságokból — egyesek már ma teljesen tönkrementek, szétmállottak. Köztudomású, hogy a hírlapok a legolcsóbb papíryanagból készülnek, tehát legkevésbé időállóak.

De egyéb fajta megőrzésre is gondolunk — főleg a használati példányoknál —; egyben mint tehermentesítési módszerre is: a mikrofilm, mikrokártya, fénykép stb. eljárásokra, melyeket igénybe kellene vennünk mindannyiszor, amikor egyetlen példány-ritkaságunkat kellene kézbe adnunk. Vannak már államok pl. Finnország, amelyek teljes hírlapállományukat mikrofilmezették. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy nagy mennyiségű anyag mikrofilmezése többbe kerül, mint új raktár építése. (*Pascenko*.) 1 m³ raktári hely létesítése (építés és vasállványzat) és 100 éven át való üzemeltetése alig több 1000 Ft-nál, ugyanennyi helyen elraktározható közepes nagyságú kötetek kb. 40 000 oldalának mikro-

filmeztetése kb. 8600 Ft. (Csüry.) Igaz, hogy 90—95%-kal kisebb helyet foglal el (Sebestyén). Ezen a téren tehát csak alapos gazdasági megfontolások után tehetünk lépéseket, de a mikrofilm-technika sok kihasználatlan rejtett lehetőségével foglalkozni kell.

A közelmúltban folyó kísérletek szerényebb keretek között is lehetővé teszik a művek pótlását (Gorkij Könyvtár!).

Költözködés

A Hírlaptár átköltöztetésénél az első gondolat az, hogy milyen súlyú az anyag. Ezt elég könnyen megállapíthatjuk, hiszen korábbi számításaink során ahhoz az eredményhez jutottunk, hogy 1200 raktári m² anyagunk van. Egy polc-négyzetméter anyag súlya átlagosan 700 kg-ra tehető. Ebből következik, hogy legalább 8400 métermázsra ill. 840 tonna az elszállításra váró anyag; 3 tonnás teherautókkal mintegy 300 kocsirakomány, 5 tonnás kocsikkal 170—180 kocsirakomány.

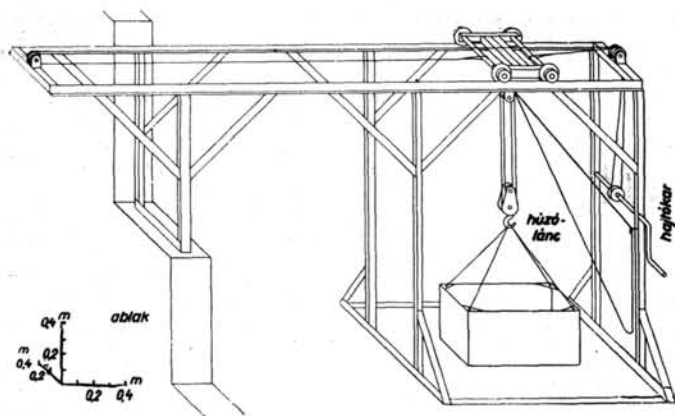
Az ideális költöztetés az volna, ha az anyagot egyetlen fogással át lehetne tenni egyik helyről a másikra. Ez nem valósítható meg, viszont annak nem szabad megtörténnie, hogy egy átlagos költöztetés következő ütemeit járjuk végig: 1. az anyag leemelése és összekötözése, 2. lefordása a kocsihoz, 3. kocsira rakás, 4. szállítás, 5. kocsiról lerakódás, 6. az anyag fölszállítása rendeltetési helyére, 7. állványrahelyezés. Ez az út hosszadalmas, fárasztó, költséges és veszélyes.

A periodika-anyag jelenleg az utca szintjétől egy emelet magasságban van, elég messze a legközelebbi rakodóhelytől. Ha a köteteket együtt akarjuk tartani, valamilyen módon össze kell fogni azokat (kötél, szíj stb.), ami komoly sérülésekkel járhat. További károkat okozna a hurcolás, az autókra emelés vagy dobás: Még rosszabb a helyzet az új épületben, ahol még annyira sem lehet megközelíteni a raktárhelyiséget, mint nálunk. Végül a sok kis részre szétparcellázott, összekötözött vagy kötözés nélkül szállított anyag a rendeltetési helyére csak halomba rakva érkezhetne meg, — szétválogatása és elhelyezése hozzáértő munkaerőt és sok időt kíván.

Arra kell tehát törekednünk, hogy a munkafolyamatot minél rövidebbre fogjuk és a lehetőség szerint a nehéz fizikai munkát küszöböljük ki. Ezt egy úton érhetjük el, úgy, hogy az anyagot az állványról közvetlenül valamilyen szállító-eszközre tesszük, ezzel együtt visszük el új helyére és ott ebből kiemelve tesszük fel rögtön a polcra. Ez nem is olyan megvalósíthatatlan. Aránylag nem nagy számú, igen erős anyagú — lehetőleg vaslemez — ládát kellene készíttetni, az alján 3 vagy 4 görgővel és a felső sarkain az emelőkötél vagy kampó beakasztására négy füllel. Az alsó görgőket el lehet hagyni akkor, ha a régi és az új raktárhelyiségben gondoskodunk olyan kézikocsiról vagy akár négy kerékről, amire ezt a szállítóládát nagyobb erőfeszítés nélkül rábillenthetjük.

Az anyagot az állványról közvetlenül ebbe a rekeszbe helyezük és ráírjuk azt a megegyezés szerinti sorszámot, ami útmutatóul szolgál a rendeltetési helyen a kirakodáshoz. Ezt a rekeszt az utcai ablakon keresztül közvetlen a kocsira engedjük csigaszerkezet segítségével. Ez a mód teljesen biztonságosan és nehéz fizikai munka nélkül megoldható akként, hogy egy kettős sínnel ellátott vasállványt szerkesztenek az ablakhoz. A kettős sín lejtősen fut le a raktár padozata felé. A síneken mozog a kézierővel működő áttételes kézidarú. A két sín közé

toit rekeszt beleakasztjuk a daru horgába, a lejtőn felhúzzuk az ablakon át az épület falán túlnyúló ütközőig, majd a kézidarut igénybevéve leeresztjük az autóra. A rekeszek segítségével az autók rakodását egyenletesen és gyorsan el lehet végezni. A rendeltetési helyen a leghelyesebb volna ugyanezen a módon

kiemelni az anyagot és a kocsiról közvetlenül az ablakon át olyan helyiségbe beemelni, ami egy szinten van a raktárral, hogy közvetlenül odatolható legyen a rekesz az anyag új helyéhez. Ha ilyen megoldás nem is lehetséges, teherliffel biztosan meg lehet valósítani a rekesz rendeltetési helyre juttatását.

Az állványokra helyezés a rekeszen levő szám figyelembevételével már nagyobb gondot nem okoz.

Ezzel a módszerrel az anyagot mindennemű rongálódástól megóvjuk, a szállítást meggyorsítjuk és az emberi munkaerőpocsékolást elkerülhetjük.

Azt felesleges is mondanunk, hogy a rekeszeket nem csupán a hírlaptári anyag, hanem bármilyen más raktári anyag elszállítására felhasználhatjuk. A rekeszek előállításának költsége sokszorosan megtérül a szállítási költségek terén elért megtakarításból.

Az elmondottakban nem léptünk fel a teljesség igényével. Vannak olyan részletkérdések, amelyek még ezután fognak kikristályosodni és vannak mások, melyek taglalása újat már nem hoz. Célunk elsősorban az, hogy felhívjuk a figyelmet a Hírlaptár speciális helyzetéből adódó különleges feladatokra, célkitűzésekre és eszközökre. Ha e sorok újabb megfontolásokra vagy vitákra indítanak, szolgálják azok is a Hírlaptár fejlődését.

Irodalom

- Ashburner, E. H.: *Modern public libraries. Their planning and design.* London. 1946.
 Bleton, Jean: Könyvtárépítés és berendezés a francia könyvtárakban 1945 óta. = *Nachrichten — Nouvelles*, 1955. 5. sz. 137—147. p. Megj. *Könyvt. Tájékoztató* 1956. 8. sz. 57—65. p.
 Collison, Robert Lewis: *Modern storage equipment and methods for special materials in libraries.* Colchester, Essex. 1955.
 Cserkasin, A. — Voljanszkaja, B. — Puskar, B.: K voproszu racional'nogo ispol'zovanija knigohraniliscs. = *Bibliotekar'*, 1956. 6. sz. 44—45. p.
 Csűry István: Nagy könyvtáraink raktározási problémái. = *Magyar Könyvszemle*, 1956.

1. sz. 15—26. p. — V. ö. Manual on document reproduction. = *The Hague*, 1953, FID. 222. p. 3. Fl. Raabe, Hermann: Einige Vorschläge zur Verbesserung der Arbeitsweise der allgemeinen wissenschaftlichen Bibliotheken. = *Der Bibliothekar*, 1953. 664. p. — Die Mikrokopie im Dienste der Bibliotheken. = *Nachr. Dok.* 1952. 40—43. p.
- Dezsényi Béla: A hírlapkönyvtár gyűjtőköre. = *Magy. Könyvszemle*, 1943. 136—149. p. Az OSzK Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé.) = *Az OSzK Évkönyve* 1957. Bp. 1958. 84—105. p.
- Genslein: Die moderne technische Einrichtung von Büchereien. = *Dokumentation — Fachbibliothek — Werksbücherei*. 1956. 5/6. sz.
- Goriupp Alisz: *A Magyar Nemzeti Múzeum hírlaposztálya fenállásának első félszázadában 1884—1934*. Bp. 1934.
- Iben, Ieko: Zur Sicherung der Zeitungsbestände. = *Libri*. 1955. 1. sz. 22—28. p.
- Hill, F. J.: A tömör raktározás. A különféle módszerek és berendezések vizsgálata. = *Documentation*, 1955. 4. sz. 202—216. p. Megj. ford.: *Könyvt. Tájékoztató*. 1956. 10. sz. 44—56. p.
- Klevenzskij, M.: A Szovjetunió Állami Lenin Könyvtára könyvvállományának rendezése. = *Bibliotekar'* 1949. 6. sz. 21—29. p. OSzK ford. sz. 342.
- Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = *Magy. Könyvszle*. 1960. 4. sz. 377. 1.
- Leszjuk — Szabitov: Op'it primenenija peredvizsnüh metallicheszkij sztellazsej. [Tapasztalatok a mozgatható fémállványok alkalmazásánál.] = *Bibliotekar'* 1958. 8. sz. 37—38. p.
- Liebich, Werner: Anwendungsmöglichkeiten der Vertikalablage. Köln. 1959.
- Luce: Time-savers and space-saver. [Periodikák gyors és gazdaságos tárolása.] = *Wilson Libr. B.* 1959. 3. sz. 210—221. p. OSzK ford. sz. 744.
- Mathews — Murdoch: Weeding and replacement. [Los Angeles]. 1959.
- Mevisen, Werner: Büchereibau — Public Library Building. Essen. 1958.
- Muller, Robert H.: Evaluation of compact book storage systems. [A tömör raktározási rendszer értékelése.] = *The Third Library Building Plans Institute*. Chicago. 1954. ACRL Monographs No. 11.)
- OSZK Gyűjtőköri Utasítása.
- Pascenko, F. N.: A könyvtári raktározás új szervezési és berendezési módjairól. Biblioteki SzSzSZR. Opüt robotü. Szbornik. 1959, 199—234. p. OSzK ford. sz. 2310.
- Planning the Library. *A guide to those considering problems of library design, book storage and shelving*. London. 1950.
- Podonyi András: A folyóiratok tárolásáról. = *Könyvtáros*, 1953. 11. sz. 19—20. p. *Public library buildings*. London. 1960.
- O racional'nom ispol'zovanii knigohraniliscs. [A raktárak észszerű kihasználásról.] = *Bibliotekar'*. 1957. 2. sz. 56—57. p. OSzK ford. sz. 1803.
- Sebestyén Géza: Egy kísérletező magyar könyvtár. Kísérletek a férőhelygond csökkentésére a Gorkij Könyvtárban. = *A Könyvtáros*, 1961. 4. sz. A könyvtári munka. A raktári rend. = *A Könyv*, 1955. 7. sz. Tömör raktározás. = *A Könyvtáros*. 1957. 7. sz.
- Sebestyén Géza — Farkas László: Új Nemzeti Könyvtárunk a Várban. = *Magy. Könyvszle*. 1960. 2. sz. 101—147. p.
- Sejko, I. P.: A folyótólágosan megjelent kiadványok raktározása és katalogizálása. = *Szovetszkaja Bibliogr.* 1956. 42. sz. 23—28. p. OSzK ford. sz. 1729.
- Stromeyer, Rainald: Moderne Probleme des Magazinbaues in Deutschland und seinen Nachbarländern. Köln. 1958.
- Tassy Ferenc: A milánói Városi Könyvtár. = *A Könyvtáros*. 1961. 1. sz.
- Tombor Tibor: Könyvtári raktári rendszerek. [Bp. 1955.]
- Ward, Gilbert: Periodical storage revisited. = *Special Libr.* 1959. 1. sz. 9—12. p.
- Wheeler, Joseph L[ewis] — Morton, Githens Alfred: *The American public library building, its plannig and design with special reference to its administration and service*. (2. print.) Chicago. 1950.

1871-1872
1872-1873
1873-1874
1874-1875
1875-1876
1876-1877
1877-1878
1878-1879
1879-1880
1880-1881
1881-1882
1882-1883
1883-1884
1884-1885
1885-1886
1886-1887
1887-1888
1888-1889
1889-1890
1890-1891
1891-1892
1892-1893
1893-1894
1894-1895
1895-1896
1896-1897
1897-1898
1898-1899
1899-1900
1900-1901
1901-1902
1902-1903
1903-1904
1904-1905
1905-1906
1906-1907
1907-1908
1908-1909
1909-1910
1910-1911
1911-1912
1912-1913
1913-1914
1914-1915
1915-1916
1916-1917
1917-1918
1918-1919
1919-1920
1920-1921
1921-1922
1922-1923
1923-1924
1924-1925
1925-1926
1926-1927
1927-1928
1928-1929
1929-1930
1930-1931
1931-1932
1932-1933
1933-1934
1934-1935
1935-1936
1936-1937
1937-1938
1938-1939
1939-1940
1940-1941
1941-1942
1942-1943
1943-1944
1944-1945
1945-1946
1946-1947
1947-1948
1948-1949
1949-1950
1950-1951
1951-1952
1952-1953
1953-1954
1954-1955
1955-1956
1956-1957
1957-1958
1958-1959
1959-1960
1960-1961
1961-1962
1962-1963
1963-1964
1964-1965
1965-1966
1966-1967
1967-1968
1968-1969
1969-1970
1970-1971
1971-1972
1972-1973
1973-1974
1974-1975
1975-1976
1976-1977
1977-1978
1978-1979
1979-1980
1980-1981
1981-1982
1982-1983
1983-1984
1984-1985
1985-1986
1986-1987
1987-1988
1988-1989
1989-1990
1990-1991
1991-1992
1992-1993
1993-1994
1994-1995
1995-1996
1996-1997
1997-1998
1998-1999
1999-2000
2000-2001
2001-2002
2002-2003
2003-2004
2004-2005
2005-2006
2006-2007
2007-2008
2008-2009
2009-2010
2010-2011
2011-2012
2012-2013
2013-2014
2014-2015
2015-2016
2016-2017
2017-2018
2018-2019
2019-2020
2020-2021
2021-2022
2022-2023
2023-2024
2024-2025

II.

A KÖNYVTÁRI MUNKA MÓDSZERTANI
KÉRDÉSEIRŐL

A nagykönyvtárak építésének új útjai

TOMBOR TIBOR

A könyvtárak építésével kapcsolatos elvek s az elvekkel összefüggő gyakorlat évszázadunk huszas-harmincas éveitől kezdve fokozatosan megváltoztak. Ez a változás jelenleg is folyamatban van. Ennek oka abban rejlik, hogy magának a könyvtárnak társadalmi funkciója is ma már jelentősen más, mint egy jó emberöltővel ezelőtt volt. A könyvtárt még ugyanúgy hívják, mint korábban, de feladata, szerkezete már nem a régi. E változásnak mélyreható oka, hogy a társadalom, amelyben az emberiség él, megváltozott. A ma embere sokkal inkább használja a könyvet, mint az előző nemzedékek. Megnőtt a könyv társadalmi jelentősége nemcsak irodalmi vonatkozásban, de tudományos téren is. A könyvtárak könyveket, folyóiratokat és még sok más állományféleséget gyűjtenek, rendeznek, feldolgoznak, tárolnak és feltárnak. A sokoldalú, korszerű reprodukációs technika szinte önti a sokféle nyomtatványt. A hagyományos könyvtári „anyag” mellett sokrétű dokumentációs „termék” is keletkezett, éppen a tudományos kutatásnak világszerte bekövetkezett módszertani elmélyülése és differenciálódása következtében. Világszerte sokféle könyvtártípus alakult ki a nemzeti, muzeális jellegű könyvtárak mellett, éspedig az egyetemi könyvtárak, a tudományos szakkönyvtárak, a kutatóintézeti, s a vállalati szakkönyvtárak. Szinte gombamódra nőttek ki a közművelődési könyvtárak. Mindezeket a könyvtártípusokat szervezett hálózatokba tömörítik s ahol könyvtárat telepíteni nem lehet, ott a „könyvbuszok”, a mozgó könyvtárak teljesítik társadalmi kultúrális-nevelő feladataikat.

A világ bármely részén nyilvántartott bármelyik kötetről, vagy kéziratról mikrofilm vagy mikrokártya készíthető s könyvtárközi kölcsönzés útján az ilyen fényképeszeti vagy egyéb úton másolt anyag bárhol elérhetővé válik. A fotokópia szolgálat lassan már elavulttá válik, hiszen csak kémiai és fizikai kérdés a nyomtatott normál-oldalnak gombostűfej nagyságúra való kicsinyítése. Bevonult a könyvtárakba a hanglemez, a hangszalag s az új eljárások (Xerox stb.) szinte naponként újabb és újabb lehetőségeket biztosítanak.

A többmillió kötetes óriási könyvtárak, mint a moszkvai Állami Lenin Könyvtár (állománya közel 25 millió könyvtári egység), vagy a washingtoni Kongresszusi Könyvtár (hasonló nagyságrendű állománnyal) stb. mellett a 2—6 millió kötet állománnyal rendelkező könyvtárak ma már nem mennek ritkaságszámba.

Az ilyen nagy könyvtár természetesen korszerű üzemszervezést követel. A könyvtár nemcsak a szellemi munka termékeinek a gyűjtőhelye, de egyben a szellemi munka jelképe is. A korszerű, nagy könyvtár bonyolult, sokrétű „nagy-

üzem”, mégpedig sajátos nagyüzem, mely a belső, sok tekintetben tudományos és adminisztratív munka mellett (tervszerű állománygyarapítás, feldolgozás stb.) hatalmas tároló üzem is. Ez a raktár sokféle anyagot tárol, melynek állaga gyakran összetett (papír, enyv, textília, fém, bőr, film, hanglemezt stb.), éppen ezért az állag megóvása sokrétű könyv- és könyvtár-higiéniai feladattal párosul.

A könyvtár azonban nagy félfogalmat is lebonyolít állományának nyilvános használata (kölszönzés, helybenolvasás stb.) során, de sajátosan kibővült feladatai következtében kiállításokat is szervez, amelyeket nem egy esetben százezrek tekintenek meg. Helyiségeiben előadásokat is tartanak, sok esetben pedig hangversenyeket rendeznek. A társadalom minden rétege számára és minden korú egyednek van valami mondanivalója.

A könyvtári munka területén világszerte nagy fellendülés tapasztalható s ezzel velejár az is, hogy a könyvtárak számára a megváltozott, új feladatok jegyében mindenütt új épületeket létesítenek.

Ez a nagy fejlődési folyamat hazánkban is megindult. Nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár helyet kap a Budavári Palota nyugati (ún. Krisztinavárosi) szárnyában. Új könyvtár épül Szekszárdon, Kaposvárott, s egyébütt. Széles közben megindult a régi könyvtárépületek átépítése. A következő években elkerülhetetlenül szükségessé válik, hogy ez a meginduló könyvtár-építkezési tevékenység még szélesebbé, még terebélyesebbé váljék. A várható változások ezen a téren elkerülhetetlenek, éppen ezért szükséges a vonatkozó kérdéseknek idejében történő megismerése mindazoknak, akik ennek az elkerülhetetlen építkezési programnak cselekvői: tervezői és megvalósítói lesznek. Erre annál is inkább szükség van, mert a könyvtárépítéssel foglalkozó szakirodalom ma már óriásira duzzadt s találón jegyzi meg Marcel *Elsen*,¹ hogy ma „ha valakinek könyvtárt kell építenie, úgy nyújtsa be a nyugdíjaztatás iránti kérelmét s ilymódon biztosítson magának időt a tekintélyes mennyiségű irodalom elolvasására.”

Mindenesetre feltétlenül szükség van arra, amire F. N. *Pascenko* szovjet építész hívta fel a közelmúltban a könyvtárosok figyelmét:²

”...nagyon időszerű, ha megismerkedünk a könyvtártervezés és könyvtár-építés külföldi gyakorlatával, melyben különösen az utóbbi években állapították meg a könyvtárépületek legésszerűbb tervezési elveit és a könyvtári berendezések ésszerű tervezésének fogásait.”

1.

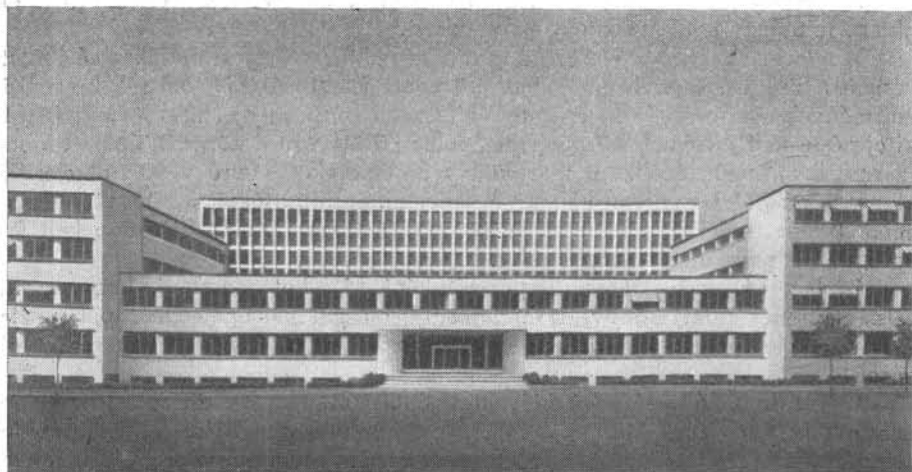
A könyvtárépület nagy könyvtár esetében országos jelentőségű létesítmény.

A hasznosság és szépség igénye mellett a feladatok kifogástalan szolgálata a tervezés és az építés uralkodó szempontja, de a gazdaságos, kevés személyzettel biztosított üzemelés is a fontos követelmények közé tartozik.

A könyvtár tervezésének és megépítésének két fő szempontja van, és peddig:

1. minőségi szempont: célja biztosítani a könyvtár egyes részeinek legjobb elrendezését annak érdekében, hogy az „egész” a legjobban működhessék;

2. mennyiségi szempont: célja a tér jó kihasználása, de úgy, hogy az épület a feladatkörből folyó működés ellátására is megfeleljen; mindenre jusson elégséges tér, a gazdaságosság szempontjainak figyelembevételével; a helyes tervezés szükségszerűen magában foglalja a tér jó kihasználását.

1. ábra. Bern. Svájci Nemzeti Könyvtár. Főhomlokzat, a központi bejáratnál. Az épületre jellemző, hogy a raktárban az állványok tengelytávolsága 1,52 m, a magas raktárablakbeosztása ezt a távolságot jelzi. Az irodaszobák traktusán az ablakok tengelytávolsága ennek kétszerese, azaz 3,04 m, az olvasótermekben pedig a háromszorosa, azaz 4,56 m. Tervezők: Oeschger, Kaufmann, Hostettler. 1928—1931.

Egy nagy könyvtár valóságos „élő szervezet”, melynek központi és mellérendelt részei vannak, ezeknek egymással jól kell kapcsolódnok, hogy a legmagasabb igénybevételnek is eleget tudjanak tenni.

Néhány évtizeddel ezelőtt az építészek az Amerikai Egyesült Államokban és Európában egyaránt pompás homlokzatú, tágas térhatású épületeket terveztek. Hatalmas kapukon átjutva tágas, pompás előtérbe lépett az olvasó, ahol díszlépcsők, bronz falikarok, aranyozott csillárok, fényes márványfelületek fogadták.

Ez a felfogás ma már a múlté. Korunkban, — mint *Zabel* helyesen jegyzi meg³ — első alaptétel az, hogy egy épületet saját különleges feladatának megfelelően kell felépíteni, tehát célszerűen, hogy a belső funkciók folyamatosságát lehetővé tegyék. Ez azonban nem lehet a tervezés egyetlen alaptétele. Ehhez még egyéb szempontok is járulnak: a szerkezet, az alaprajzi elrendezés kérdései, valamint városépítészeti szempontok. Ezek azonban sorrendben — ha értékben nem is feltétlenül — mind mögötte állnak a funkció szempontjának.

Az amerikai könyvtárépítési szakemberek legutóbbi értekezletén a könyvtárépülettel kapcsolatban a következő — bár közhelynek tetsző és mégis fontos — megállapítást tették⁴: „a könyvtárépületet úgy kell megépíteni, hogy szerkezeti biztonsággal rendelkezék, ezen túlmenően az időjárástól szigeteltnek kell lennie, fel kell szerelni olyan berendezésekkel, amelyek lehetővé teszik a világítást, a levegő és a hőmérséklet-ellenőrzését. Úgy kell az épületet megtervezni, hogy „rendeltetésének megfeleljen”.

A könyvtárépítésekben tehát előtérbe kerül a helyiségösszefüggések célszerű megszervezésének követelménye.

A funkcionális építészeti felfogás szerint a könyvtár merőben célépület, olyan, mint egy gyár vagy egy pályaudvar.⁵

Mindazonáltal (s erre is *Zabel* mutat rá) egy könyvtár nem merőben célépület, hanem a művelődésügyben elfoglalt központi jelentőségénél fogva a kulturális építmények sorába tartozik és ennek az épület külső megjelenési formájában is kifejezésre kell jutnia. E között a két pólus között van a könyvtárépület, innen származik „feszültség”. A mai könyvtárépületeket egyrészt a funkcionális alaprajz, másrészt az olyan kialakítás jellemzi, ami indítékait a könyvtár lényegéből (tehát funkciójából) veszi. A könyvtárépületet tehát célszerűen kell felépíteni, de nem merőben célépület.

Elyben és gyakorlatban alapigazsággként ki lehet mondani, hogy az új, célszerűen megépített könyvtári épületet teljességgel más épület nem pótolhatja. A mindenféle átépítések, hozzáépítések, megosztások végül is csak szükségmegoldások.

Idegen funkció kielégítésére létesített épület átalakítása könyvtári funkcióra nem mindig lehetséges. Minden átépítés kompromisszummal jár! A kijelölt épület elfogadásának megvizsgálásakor meg kell fontolni, milyen kompromisszumokkal jár majd az adott épület átépítése. Vitális kérdésekben kompromisszumot kötni soha sem szabad!⁶

Miután a könyvtári épület bizonyos vonatkozásokban egy ország kulturális fejlettségének is a kifejezője, s egyben a szellemi munka jelképe, harmonikusan bele kell illeszkednie a maga — rendszerint nagy — térhatásával a városképhez.

A terület megválasztásakor ma is alapkövetelmény, hogy a főlvasótermek lehetőleg keletre nézzenek s ha ez nem lehetséges, csak akkor fogadható el az északi tájolás.

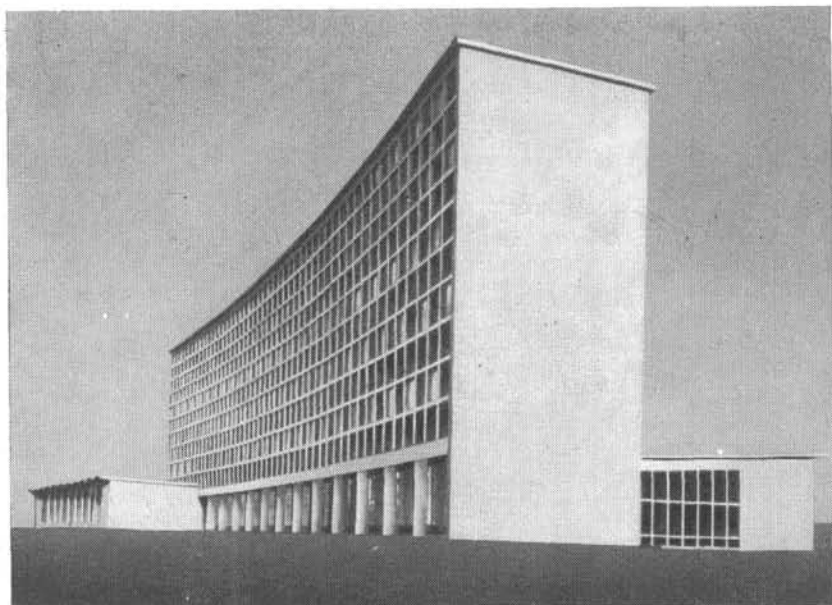
Gondoskodni kell a telepítés során az épület vízszintes, vagy függőleges illetve mindkét irányú terjeszkedéséről, mert a nagykönyvtárak növekvő organizmusok, állományuk hihetetlenül gyorsan gyarapodik.

A könyvtár-épületnek a település központjában, de a főforgalmi utak melletti csendes utcában kell helyet biztosítani, olyan csendes helyen, ahol ma már a gépkocsik parkirozását is meg lehet oldani.

Nagyjából eldőlt a vita, hogy vajon a vízszintes vagy a függőleges terjeszkedési lehetőség előnyösebb-e, éspedig a „méréskelten horizontális” elv javára. A főszempont mindig a belső könyvtári utak, összeköttetések minél biztosabb, sikeresebb lerövidítése, valamint az egymással szorosan összeműködő térségek minél jobb kapcsolása.

Vannak természetesen olyan esetek is (gondoljunk sűrűn beépített településekre), amikor el kell fogadni, főleg a raktárak vonatkozásában a függőleges település, illetve terjeszkedés elvét.

Elfogadott megoldási mód az is, amikor a könyvtár épületét (a fejlődés esetleg több évtizedes területi igényeit figyelembevéve) már eleve olyan nagyá építik, hogy később hozzáépítésre nincs szükség. Ilyen esetekben átmeneti időszakra nem könyvtári feladatok ellátására rendelkezésre bocsátják a könyvtári épület meghatározott részét, s ha a könyvtár fejlődése e fenntartott területre meghatározott évek elteltével igényt tart, a befogadott intézmény elköltözik az épületből s a területet a könyvtár birtokába veszi. Ezt a megoldást választották Svájcban, ahol a berni Nemzeti Könyvtár (1. ábra) egyik szárnyépületébe a 30-as évek elején beköltözött néhány hivatal, amely még ma is az épületben székel.

2. ábra. Berlin. Amerikai Emlékkönyvtár, Berlin Központi Könyvtár épületének főhomlokzata, baloldalon a főbejárat. Terv: G. Jobst, W. Kreuer, H. Wille, F. Bornemann. 1953—54.

A függőleges irányú terjeszkedés esetében már eleve gondoskodni kell arról, hogy az elkészített épületrész statikailag hordani tudja majd a ráépítés és a raktárba helyezett vasszerkezetek, valamint az ott tárolt állományegységek jelentős terhét.

2.

Jó könyvtári épületet csak a könyvtári funkciók alapos ismeretében lehet megtervezni, éppen ezért a könyvtárosoknak és az építészeknek az együttműködése ezen a téren világszerte sokkal elmélyedtebb, mint bármilyen más épület esetében. A funkcionális tervezés időszakában, a tervezési program kialakításakor építész és könyvtáros a munkát a legszorosabb együttműködésben, úgy szólván együtt alakítják ki.⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a könyvtáros az építészeti alkotómunkából ki akarna hasítani egy részt. A könyvtáros segíti az építész minden vonatkozásban a bonyolult könyvtári funkciók megértésében s a legjobb megoldások kialakításában. Világszerte az összes nagy könyvtár-építkezések esetében a tervező építész mellett könyvtári szakértő működik. Egészen nagy könyvtár-építkezések esetében épülettervező bizottság létesül, mely résztvesz a funkcionális tervezésben, de ezen túlmenően ellenőrzi a tervezési munkálatok minden szakaszát. Együtt készítik el a könyvtárosok és építészek a programot, valamint mindazon tevékenységek pontos leírását, amelyek céljaira a tervezett épület készül.

Az Amerikai Egyesült Államokban általában a szakemberek szervezett csoportja alkotja a tervező együttest („planning team”), melynek három legfontosabb tagja: az állami (felügyeleti) hatóság képviselője, a könyvtáros (aki a programot adja) és az építész. Két további személy egészíti ki a bizottságot és pedig a tanácsadó (könyvtárépítésekben szakértő könyvtáros), valamint a belső tervező.⁸

Az együttműködést országonként ma már országos, helyenként szakmai-társadalmi jellegű bizottságok látják el. A Szovjetunióban F. N. *Pascsenko* építész vezetésével a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárügyi Tanácsa mellett Könyvtárépítési, berendezési és gépesítési bizottság működik. Hasonló szerv működik az Amerikai Egyesült Államokban is, és számos európai országban.

Magyarországon az Országos Könyvtárügyi Tanács egyik szervezeti egysége, a Könyvtárépítési Szakbizottság végzi ezt a munkát. Feladata igen sokrétű: szóban és írásban tanácsokat ad minden könyvtárépítkezési kérdésben. Működési területe kiterjed a belső térség és a berendezés kiképzésére is. E szakbizottság könyvtárépítkezésekben járatos könyvtárosokból és építészekből áll. Minden jelentős könyvtárépítkezés esetében közreműködik anélkül, hogy a szakbizottságnak hatósági jellege lenne.

Az európai nemzeti könyvtárak, melyek az UNESCO védnöksége alatt 1958-ban Bécsben tartották megbeszéléseiket, felhívták a Könyvtárosok Nemzetközi Szövetsége (FIAB) figyelmét arra, hogy könyvtárépítkezések területén meg kell valósítani az európai együttműködést, s ennek jegyében minden ország számára lehetővé tenni a többi országokban szerzett tapasztalatok felhasználását.⁹

A bécsi kollokvium nyomán a FIAB (Fédération Internationale des Associations des Bibliothécaires) 1959-ben Varsóban tartott közgyűlésén, felismerve a könyvtárépítés nemzetközi fontosságát, Könyvtárépítési Szakbizottságot hívott életre.¹⁰

3.

Régi alapigazság, hogy minden építészeti terv saját probléma-komplexumát adja és mindegyiket a maga útján kell megoldani. Egy sikeres könyvtári épülettel kapcsolatban legfontosabb kívánalom a gondos tervezés, s aligha lehet túlbecsülni az egyes részkérdéseknek a tervezést megelőző részletes vizsgálatát. Annak ellenére, hogy minden építészeti tervnek megvan a maga sajátossága, a könyvtárépítkezések területén kialakultak bizonyos általános elvek, amelyek meghatározott országokban sajátos módon érvényesülnek.

Az Amerikai Egyesült Államok könyvtárépítkezései alakították ki együttesen az „amerikai utat” nemcsak a nagy könyvtárak esetében, de különösen az egyetemi könyvtárak, valamint a közművelődési könyvtárak területén is.

Európában ilyen jellegzetes, sajátos könyvtárépítési koncepcióról századunkban csak svéd vonatkozásban beszélhetünk. Léteznek ugyan országok szerinti sajátosságok, ezek azonban eléggé elmosódnak és keverednek. Az északi államok — s elsősorban a svédek — könyvtárépítkezéseit viszont általában az jellemzi, hogy szabad teret adnak minden modern építészeti gondolatnak, mindennek, ami új, de kerülnek a túlzásokat. Egyszerű formák, tiszta belső térkiképzés, funkcionálisan jól megtervezett bútorzat e könyvtárak jellemzői. (E kérdésre még visszatérünk.) Az északeurópai könyvtárakat a szabadpole jellemzi.

3. ábra. Berlin. Amerikai Emlékkönyvtár szabadpolcos olvasói térsége. (A Bode—Panzer A.-G. által épített fémvázás bútorzattal)

Anglia nagyjából ugyanezeket az elveket követi, a hagyományok nagyfokú tisztelete jegyében.¹¹

A francia könyvtárépítkezéseket ma is bizonyos konzervatívizmus jellemzi, gazdaságos mértéktartás.¹²

Svájc néhány korszerű, szép könyvtárral rendelkezik, ebben az országban az „amerikai utat” legjellegzetesebben az ENSZ genfi könyvtára képviseli.¹³

A Német Szövetségi Köztársaság a második világháború után néhány nagy könyvtári létesítménnyel gazdagodott. Az amerikanizmus sajátos európai átértékeléssel és a hagyományos hármastagoltság bizonyosfokú figyelembevételével itt, ebben a vonatkozásban is tért hódít. Ennek legjellegzetesebb példája a Nyugat-Berlinben 1952—1954 között épített Amerika Emlékkönyvtár (Amerika Gedenkbibliothek).¹⁴ (Ld. 2—4. ábrákat.)

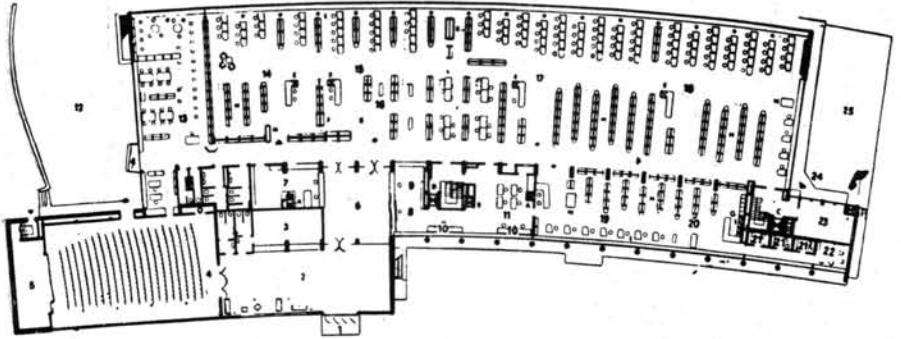
A Szovjetunióban hosszú viták után feltétel nélkül diadalmaskodott a szabadpólc elve. E gondolat jegyében most vannak kialakulóban az újtípusú nagy könyvtárak, jelesen a moszkvai Állami Egyetem új nagy könyvtárépülete (5—6. ábra) és a novoszibirszki hatalmas új könyvtári létesítmény, mely szinte mint a Szovjetunió második nemzeti könyvtára a keleti területek egyik legfontosabb kulturális góccaként van kialakulóban.

Nagy könyvtárak vonatkozásában ma világszerte a következő könyvtár-típusok vannak, amelyek sajátos funkciók jegyében alakultak ki;

1. egyetlen raktárral és egyetlen olvasóteremmel rendelkező könyvtárak;
2. egyetlen raktárral és olvasói kategóriák, valamint állománytípus szerint tagolt olvasótermekkel rendelkező könyvtárak;
3. egyetlen raktárral és szakszempontok szerint elkülönített anyaggal ellátott különleges olvasótermekkel rendelkező könyvtárak;

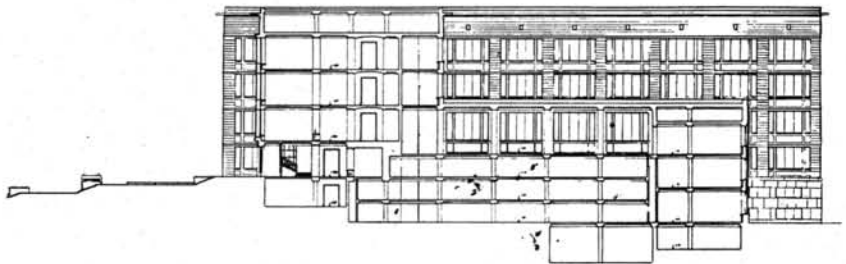
4. szakosított raktárakkal és szakosított olvasótermekkel rendelkező könyvtárak.

A nagykönyvtárak között sok a nem-kölcsönző, de számos nagy könyvtár meghatározott állományegységeit kölcsön is adja. A kölcsönző könyvtárak esetében természetesen gondoskodni kell megfelelő külön *kölcsönző-helyiségről* (illetve helyiségekről), vagy az olvasói tér meghatározott részét (részeit) használják fel a kölcsönzés lebonyolítására.

4. ábra. Berlin. Amerikai Emlékkönyvtár. Az épület földszinti alaprajza. Szám-
magyarázat: 2 — bejárat, 4 — előadóterem, 16 — katalógusok, 14, 17, 18, 19, 20 —
szakosított olvasóterek, 13 — gyermekkönyvtári tér

Az ismertetett felsorolásból kiviláglik, hogy vannak ún. *központosított* (centralizált) könyvtárak, amikor egy olvasóterem áll az olvasók rendelkezésére bármely tárgykör irodalmát kívánják is olvasni. Ezzel szemben az ún. *decentralizált* könyvtárak esetében minden egyes ismeretág külön olvasóteremmel és hozzácsatlakozó külön raktárral rendelkezik. Ennek továbbfejlesztése az ún. *teljesen decentralizált* könyvtár, amikor egy-egy ismeretág az adott városban annak meghatározott pontján külön könyvtárral rendelkezik. Egy-egy ilyen könyvtár szakágazat szerinti fiókjellegű intézmény, mely a többi szakosított „fiókkal” együtt adja úgyszólván „hálózat” jellegével az adott városban az *egész* könyvtárat.

5. ábra. Moszkva. Állami Egyetem Alapkönyvtára vázlatlatterve.
Az épület keresztmetszete

Más jellegű decentralizálásról van szó olyan nagy könyvtárak esetében, amikor a központi épület raktárainak tehermentesítésére az adott könyvtár külső épületekben — esetleg vidéken — nagy raktárakat létesít. Ilyen pl. a párisi Bibliothèque National versaillesi dépôt-ja¹⁵ és a londoni British Museum Könyvtára hendoni lerakata.

Minden esetben az olvasók mennyiségi és minőségi vizsgálata szabja meg, hogy egy adott könyvtár olvasótermeit milyen mértékben szakosítsa.

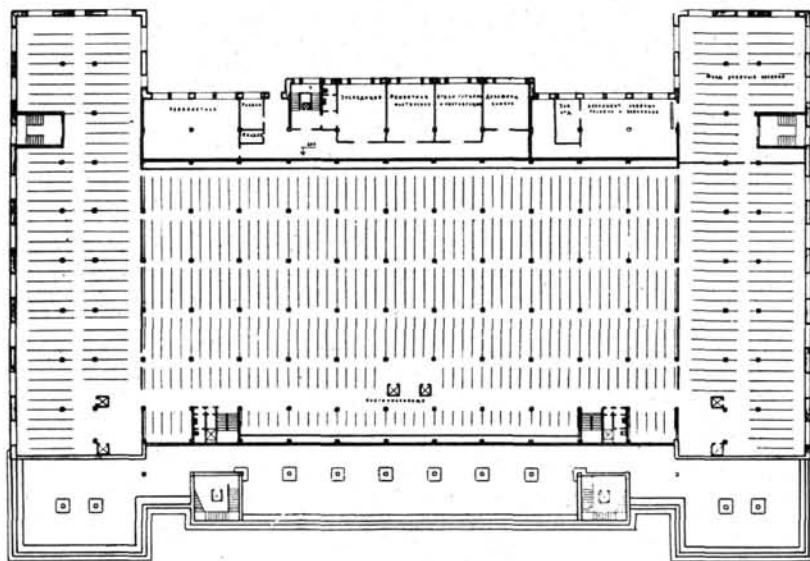
A kisebb és közepes nagyságú könyvtárakban egyre inkább az egyetlen, egységes olvasói tér gondolata válik uralkodóvá, amelyben együtt települ és működik könyv, könyvtáros s ugyanott biztosítanak helyet a kölcsönzésnek és a helybenolvasásnak egyaránt.

Az egységes könyvtári tér azonban *rész-terekre* és *elhatároló övezetekre* oszlik anélkül, hogy az egyes részek közé falakat emelnének. Ilyen rész-tér pl. a klubszerűen kiképzett előtér, melyet kölcsönző (s egyben ellenőrző) övezet követ. Csak ezen átjutva kerül az olvasó a szabadpolcos könyvkiválasztó térbe, ahol még „böngésző” és „lapozgató” helyek is vannak. Ezt a teret követi a tanácsadó- és tájékoztató-szolgálat övezete s végül az olvasói és kutatói tér.

Ez a gondolat, tehát a feladatok szerint ugyan megosztott, de mégis egységes nagy olvasói térség eszméje bizonyos vonatkozásokban befogadásra talált a tudományos nagy könyvtárak építkezéseiben is. A nagy könyvtár azonban még ilyen esetekben is (s ezt alaposabb vizsgálat után megállapíthatjuk) megtartja a klasszikus hármas tagoltság elvét: vagyis külön vannak az adminisztrációs (hivatali, feldolgozó, bibliográfiai stb.) helyiségek, külön terület a könyvraktár

1 3 4 *

КНИГОХРАНЕНИЕ

6. ábra. Moszkva. Állami Egyetem Alapkönyvtára vázlatterve. I. emeleti alaprajz

(egységes tömbjében vagy tagoltságában), s külön települ az olvasóterem esetleg egyetlen nagy térben s azon belül a bútorok által létesített tagoltságban, vagy az olvasók számára biztosított térséget az építész már eleve valamilyen szempont szerint (olvasói rétegek, állomány szakosítás stb.) felosztja. Az ilyen klaszszikus tagoltságú, de a korszerű elvek figyelembevételével létesített könyvtári épületben még üzemek (sokszorosító műhelyek, foto- és mikrofilm-laboratóriumok, könyvkötő és restauráló műhelyek) működnek. Széles körben alkalmazott gépészeti egységek (fűtés, kondicionálás, horizontális és vertikális szállítóberendezés, jelzőberendezés, audió-vizuális felszerelés stb.) egészítik ki az ilyen nagy könyvtár műszaki (gépészeti) berendezését. Nem egy könyvtárnak saját rádió adóállomása is van.¹⁶

4.

Ehhez a modern könyvtárepülethez hosszú út vezet s a múlt ismerete nélkül nem lehet megérteni a jelent sem. „Ismernünk kell a hagyományokat, hogy a jelent szolgálhassuk és a jövőt előkészíthessük” (H. Uhlendahl).¹⁷

Ha elfogadjuk ezt az állítást alapigazságnak, meg kell vizsgálnunk igen röviden, hogy a könyvtári épület lényegileg hogyan alakult ki az évezredek során.

Az ókori könyvtárban raktár és olvasóterem, valamint feldolgozó munka egyetlen teremben települ. A tárolás falmenti állványzaton történik, sok esetben falba süllyesztik a szekrényeket. Ezekből esetenként kisebb-nagyobb kiszélesedéssel külön raktári helyiségek létesülnek.

Ismeri ez a könyvtár a térben szabadon elhelyezett kétoldalas állványt is. Meg kell jegyeznünk, hogy sok modern gondolat csíráját találjuk meg az ókori könyvtárepületekben.

A népvándorlás vihara Európában, az izlam előtörése pedig az északafrikai területen szinte elsöpri a könyvtárepületeket.

A 13—15. században alakul ki Európában a *pultkönyvtár*, a középkori egységes könyvtári térség, mely gyakran valamely adott épület egy meghatározott terme, rendszerint téglalap alakú, kétoldalról természetes megvilágítással, a terem közepén a téglalap hosszirányában végigfutó főfolyosóval. A kétoldalt épített ablakok tengelyébe helyezve a főfolyosó két oldalán két sor pult áll. A pult olvasói asztal s egyben tároló állványzat. Olvasóterem és raktár ennél fogva egyetlen teremben van, ugyanitt bonyolódik le a feldolgozó munka, a tájékoztatás is.

A könyvnyomtatás szinte „felrobbantja” a pultkönyvtárat. Egyre több könyv áramlik a könyvtárakba. A pultok egyideig megmaradnak, de ahol csak lehet, a falak mentén szekrények, állványok kerülnek, először a könnyen elérhetőség magasságáig, majd az állványzat felkúszik a falra, egészen a mennyezetig. Ilyen magas állványt létrával sem lehet már használni, ezért *galériával* látják el.

A pultok egy része kikerül a teremből. Ezzel a nagy átalakulással létrejön a *teremkönyvtár*, karzat nélkül, vagy egy illetve kétemeletes karzattal. Olvasó és könyv még egyetlen teremben van, az olvasó még kevés, de egyre több dörömből bebocsátásért. A teremkönyvtár kivirágzásának korszaka a barokk. Minden könyvtári munka, illetve tevékenység egyetlen térben zajlik le (raktározás, feldolgozás, olvastatás), sőt, ezek a könyvtárak néha múzeumok is. Könyv és hasz-

nálója között a könyvtárban a legszorosabb kapcsolat áll fenn. A könyvek egyre inkább meghatározzák a tér jellegzetességét. A forma és a tartalom harmonikusan összeolvad.

A XIX. század első fele építészeti szempontból a könyvtárak történetében a területi felbomlás, a tagozódás, az ún. *raktárkönyvtárak* kialakulásának nagy időszaka. A könyvtermelés növekedésével és könyvtárba áramlásával egyre bonyolultabbá válik a könyvtári gyarapító- és feldolgozó munka, egyre több könyvtárosra van szükség a feldolgozásra s a katalógusok elkészítésére. Nagyobb az állomány s egyre szélesebb olvasói rétegek dörömbölnek a könyvtárak kapuin. Általánossá válik a kölcsönzés.

E nagy fejlődésben alapvető változásnak kell bekövetkeznie. E változás első meghirdetője egy olasz polgár, Leopoldo della Santa, aki 1816-ban Firenzében teszi közzé alapvető fontosságú művét, melynek címe: „*Della costruzione e del regolamento di una pubblica universale biblioteca*”.

Della Santa hirdeti meg elsőnek a könyvtári épület hármastagolásának elvét. Elváltatja egymástól a könyvet, az olvasót és a feldolgozó munkát.

Míg a teremkönyvtár az „*et visui et usui*” elv alapján¹⁸ rendezkedett be, *della Santa* terve „eszmenyi” terv, mely már magában hordja a funkcionális követelményeket. *Della Santa* a kor könyvtárépítészeti kérdéseinek nagy úttörője, de teoretikus. Soha sem épít könyvtárt.

Münchenben 1832—1843. között építik át F. Gärtner építész tervei szerint a „Münchener Bibliothek”-ot. Ez az első nagyszabású modern könyvtár, mely sokáig szolgál Európa számára példaképül. E könyvtári átépítés során tisztán érvényesül a hármastagoltág nemrég meghirdetett elve. A raktár itt már világosan elkülönül az épület másik két funkcionális területrendszerétől.

A XIX. század közepe a nagy európai könyvtárépítések időszaka. Ekkor építi meg Jean de Laborde¹⁹ a párizsi Bibliothèque Royale-t (1845).

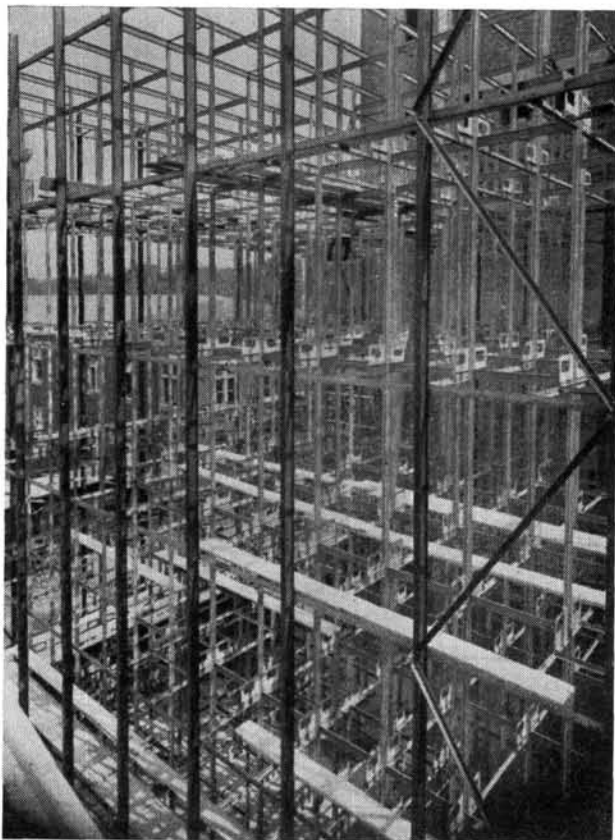
H. Labrouste 1843—1850. közt irányítja a St. Geneviève könyvtár építését. Őt követi egy Angliába szakadt olasz emigráns, A. Panizzi, aki a müncheni példa nyomán építi át az új londoni könyvtárt, a British Museumét.

Néhány évvel később H. Labrouste a Bibliothèque Nationale-t tervezi (1859).

E tervezők következetesen a hármastagoltág gondolatának megvalósítói. Elváltatják a könyvraktárt az olvasótermektől és a könyvtár valamennyi egyéb helyiségétől. Ezáltal a raktár sajátos önálló alakot, méreteket és struktúrát kap.²⁰

Elkészül a washingtoni Nemzeti könyvtár, a Library of Congress épülete is, Németországban pedig 1874 és 1914 között az egyetemi könyvtárak jelentős része önálló épületet kap. Ugyanerre az időszakra esik az amerikai nagy egyetemi könyvtárak létesítése is.²¹

Az új könyvtárépítkezések során új anyagokat is alkalmaznak. A Harvard University 6 emeletes raktára 1876-ban épül önhordó acélszerkezettel épül. A Marburgi Egyetemi Könyvtárnak ugyancsak tiszta vas és acélszerkezetből épült többemeletes raktára 1897-ben készül el. Itt alkalmazzák először könyvtári épület esetében a vasbetont. Míg a század közepén az öntöttvas az uralkodó elem, a század utolsó negyedében kialakul az állítható polcozatú acélszerkezet, a „Stahlregal” (R. Lipmann strassburgi műlakatos találmánya). Csökkennek a tengelytávolságok a kétoldalas harántállványok között 3 méterről 1,30 méterre.²²

7. ábra. Amerikai típusú korszerű önhordó acélszerkezetű raktár. (Bode—Panzer A.-G. Hannover konstrukciója egy városi könyvtár számára.) Az oldalfalakat és emeletközötti födémeket az acélszerkezet elkészülte után építik meg

Valósággyá válik világszerte a hármastagolású könyvtár, melynek súlypontjában a raktár áll. A közvetlen élő kapcsolat az olvasó és a könyv között, helyesebben az olvasók nagyobb száma és a kötetek nagyobb tömege között megszűnik. Közéjük iktatódik a katalógusok rendszere és a tájékoztató szolgálat.

5.

A hangsúly tehát határozottan a könyvraktár irányában tolódik el. Az egész könyvtárápítkezés és a funkcionális működés középponti helye a raktár.

G. Ley fogalmazza meg a leghatározottabban ezt az elvet Németországban.²³ Szerinte a könyvtár építéskor mindig a raktár funkciójából kell kiindulni. A raktár az épület középpontja, az összes többi helyiségek helyét a könyvraktár szabja meg.

A raktár központi jelentősége valójában a nagy nemzeti könyvtárakban domborodik ki, ahol egy-egy nemzet minden nyomdászati termékét gyűjteni kell, a kötele példány előjoga alapján.

A könyvtárépítés területén felállítják ekkor az arány kérdését, mégpedig a következőképpen:

könyv: raktárhoz = olvasó: olvasótermekhez.

Ez az arány ezidőtájt az Amerikai Egyesült Államokban 1:4 a raktárak javára, Németországban 1:1.²⁴

Leyh állásfoglalását az egész világon figyelembeveszik. Központi szemlélete lesz ez a harmincas években a francia könyvtárépítésnek is.²⁵

Valamivel később *M. Roux-Spitz* a neves francia könyvtárépítész, a Bibliothèque Nationale újjáépítési munkáinak s a versaillesi depót épületének tervezője megállapítja,²⁶ hogy a raktár a könyvtár uralkodó eleme.

A raktár elhelyezése szabja meg az egész épület kialakításának formáját, attól függően, hogy a raktárt a tervezés a könyvtári épület hátsó, középső, illetve, perem területén helyezi-e el, vagy megosztja a raktárt az épület különböző részeibe helyezve, illetve attól függően, hogy tornyot alakít-e ki.²⁷

A korszerű raktár alapjában véve acélszerkezetű épületrész az épületben, mely azzal összefüggésben készül el, de lehetséges az is, hogy szerkezetileg az épülettől teljesen független. A falak és az acélszerkezet kapcsolatát illetően két felfogás alakult ki:

1. *Amerikai felfogás* (rendszer): az épület és a raktár között szerkezetileg úgyszólván alig van összefüggés. A raktár acélszerkezete, bármilyen nagy és akármennyi is az emelete, mélyen belenyúlva a földbe, saját talpán áll, vasbetonba ágyazva. Minden súlyt a raktár vasszerkezete tart, és pedig függőleges megterheléssel. Az egész acélszerkezet tehát „önhordó”. Az acélszerkezet a maga mechanikai és statikai összefüggéseiben független az épülettől. Falainak nincs statikai jelentősége, csak burkolják, tehát az időjárástól stb. védik magát az acélszerkezetet, helyesebben a benne tárolt állományt. (7. ábra).

2. *Európai felfogás* (rendszer): az acélszerkezet az épület szerves mechanikai, statikai része. A szerkezet egyes elemei ugyan mélyen belenyúlnak a földbe, tehát, vertikálisan a terhelés egy részét átadják az alapzatnak. Más részei azonban horizontálisan beleilleszkednek az oldalfalakba s a terhelés meghatározott részét annak adják át. A fal tehát nemcsak burkolat, hanem fontos szerkezeti elem is.²⁸

E két rendszer vegyes alkalmazása sokoldalúan lehetséges.

Újabban az építészek azt a módszert is szívesen alkalmazzák, hogy a raktár vasszerkezetének vertikális ágai nem nyúlnak le a talajig, hanem az épület földszinti, vagy valamelyik emeleti erős födémére támaszkodnak. Ilyen esetekben ez az igen erősnek méretezett födém veszi át a súly jelentős részét s átadja a fennmaradót az oldalfalnak. Az acélszerkezet emeleti részei az alaptól függetlenül csatlakozhatnak statikailag az oldalfalakhoz, illetve azoktól függetlenek lehetnek.²⁹

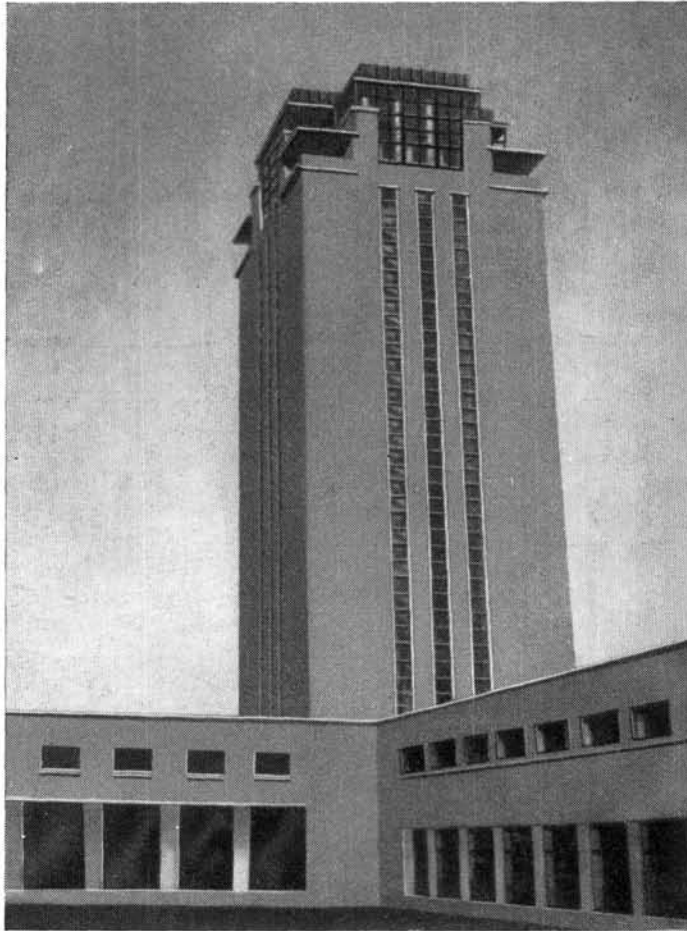
A toronyraktár kérdése ma is érdeklődésre tarthat számot, különösen ott, ahol a telekviszonyok miatt a terjeszkedés csakis függőleges irányú lehet. E típus első nagy megálmodója a német *Paul Ladewig* volt (1910), az első nagyszabású típusokat viszont az amerikai *Green* építész valósította meg (1915 táján).

A vélemény azonban ebben a kérdésben ma már egyértelmű. A könyvtárak nem annyira vertikálisan, mint inkább *mérsékeltén vízszintes* irányban fejlődnek.

A könyvtárosok közt az a vélemény alakult ki, hogy a raktártorony ma már nem a legmegfelelőbb, nem rugalmas, a korszerű könyvtári elveknek nem felel meg.³⁰

Stromeyer egyenesen elveti abban az esetben, ha a tornyot nem funkcionális, hanem csak formai okokból tervezik.³¹

Kétségtelen azonban, hogy a toronyraktár még ma is hódít. A függőleges közlekedés nehézségeit liftekkel, szállítóberendezésekkel stb. hidalják át. Lehetőleg elvetik a kerek alaprajzot, sőt kerülnek a négyzet alakot is. Leginkább a mérsékelt téglalap alakú a megfelelő. Jellemző, hogy a régebbi (Cambridge, Oxford, Kopenhága, Yale, London University Library, Hannover stb.) toronyraktárak mellett újabbak is épültek (8. ábra), s egyre épülnek

8. ábra. Gent. Az Egyetem Központi Könyvtára 17 szintes, négyzetes toronyraktára. Tervező: H. Van de Velde, J. Cloquet. 1936—1940.

(Saarsbrücken) (9. ábra). Újabbban a Berlin-Dahlem-i Egyetemi Könyvtár és a Deutsche Bücherei (Frankfurt a/M.) raktárát oldotta meg a tervezés torony alakjában (10. ábra). A Berlin-Dahlem-i Könyvtárban a 11 szintes torony a 3 emeletes könyvtári épülethez kapcsolódik, az épület alatt alagsori raktárral. A torony alapterülete $12,77 \times 22,44$ m, beépítve $11,85 \times 21,75$ m, 1 raktári emelet alapterülete $257,7$ m², a beépített légtér 7265 m³, az egész torony magassága a földszinttől számítva $22,65$ m. Anyaga teljesen acélszerkezet.³²

Kétségtelen, hogy a toronynak sokféle változata még sokáig divatos marad. Ez a típus azonban egyre inkább csupán a nagy állományú könyvtárak esetében lesz alkalmas a viszonylag gazdaságos, gyors, üzembiztos üzemelés igényeinek kielégítésére.

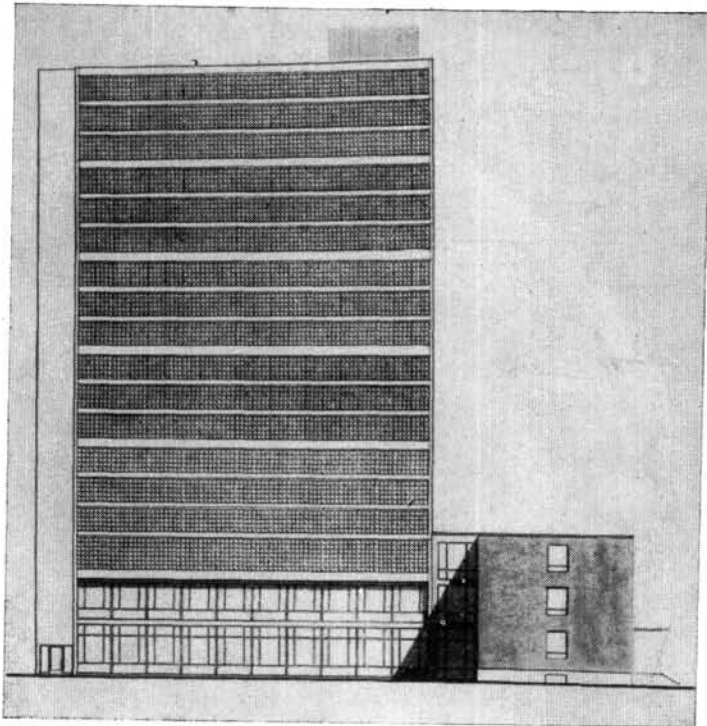

9. ábra. Saarbrücken. Egyetemi Könyvtár. Az épület keleti szárnyában 750 000 kötet befogadására emelt raktártoronyal

Nemzeti Könyvtárunk a Budavári Palotában a volt fejedelmi lak építészeti adottságait figyelembevéve a toronyraktár-megoldást választhatta az épület átépítésének tervezése során. Az épület két hatalmas udvarát alakítja át a tervezés két toronyraktárrá azzal a törekvéssel, hogy a két acélszerkezet mélyen belenyúljon az épület alatti mésztufa rétegbe s az épület falrendszerét statikailag nem terheli meg. Ily módon a két acéltorony az épülettől szinte függetlenül fog állni, csak a két acéltorony alatti összekötő raktárszakasz s a két torony tetőpereme kapcsolódik majd bele szervesen az épület statikai rendszerébe. Ezzel a megoldással a tervezés két 11 emeletes (raktári szintes) acéltornyot tud biztosítani, egy-egy torony-szint 24×14 méter méretű, egy szint alapterülete tehát 336 m^2 . A tornyok 4—4 alsó szintje Compactus-rendszerű, tömör raktározási berendezés terhelésére fog felépülni (kb. 2000 kg/m^2). A raktár teljes területe a tetőraktárakkal és a tornyokhoz csatlakozó raktárakkal együtt 15000 m^2 lesz.

Mintán a két udvar beépítésével létesül a két torony, ez a raktár is ún. „vakraktár” lesz, vagyis természetes világítás nélküli. Ilyen „vakraktár” sok van a világon.³³

E vakraktárak legsúlyosabb problémája a szellőztetés kérdése és a nyirkosság elleni védekezés. Különösen akkor súlyos ez a kérdés, ha az ablak nélküli toronyraktárak alsó szintjei a föld színe alá kerülnek. Ilyen esetekben

10. ábra. Frankfurt a/M. Deutsche Bibliothek, 1958. Terv: Giefer és Mäckler. Az épület háttérében elhelyezett 16 emeletes raktártorony hosszanti látképe

a szigetelés kérdését csakis a legelmélyedtebb tanulmányozás után, a legtökéletesebb technológiai eljárásokkal szabad megoldani.³⁴

Stromeyer jegyzi meg nagyon is találóan, hogy a föld alatti raktárak szigetelésének és szellőztetésének kérdését még nem sikerült mindenütt megelégedésre megoldani.³⁵

6.

A raktár tehát a modern könyvtáráépítésnek fontos kérdése, különösen a nagy, archivális feladattal is felruházott nemzeti könyvtárak esetében. A könyvraktár azonban, *jelentőségét hangsúlyozva*, ma már nem tekinthető a tervezés központi kérdésének, csupán egyik legfontosabb, de nem kizárólagos fontosságú problémájának. A könyvtár ma széles körű tudományos—kulturális—társadalmi feladatokat lát el világszerte, még a nemzeti könyvtárak is (bár éberben őrködnek jellegükből fakadó archivális-konzerváló funkciójukra) egyre szélesebbre tárják kapuikat. A könyvtár, amely korábban raktár („tartály”) volt, ma aktív kulturális funkció jegyében „forrássá” változott s e szemlélet széleskörű változásokat hozott és hoz a könyvtáráépítés terén is.

Azokban a könyvtárakban azonban, ahol az állományt selejtezni nem lehet, ahol tehát meg kell őrizni az állományt a minél távolabbi utókor számára, ott a raktár — mint említettük — továbbra is fontos része marad az épületnek.

A raktár s a raktározás kérdése összefügg az acélszerkezettel s azon belül a tárolásra szánt bútorzat, állványzat (berendezés) kialakításával. Világszerte nagy a tárolási válság. A nemzeti könyvtárakba és más, nagy könyvtárakba hihetetlen mennyiségű könyv, folyóirat s egyéb állományegység áramlik évente. E hatalmas könyvtári „anyag” tárolása óriási nehézségekkel jár. Évszázadokon, sőt nyugodtan állíthatjuk, hogy évezredekken át ezen a téren *semmi lényeges* változás nem történt a raktári bútorzat terén.³⁶ A raktározási válság azonban néhány szellemes, gyakorlati, jól alkalmazható új raktári berendezést hozott létre. *Virgo* bradfordi városi főkönyvtáros 1878-ban kezdte alkalmazni könyvtárában a „csuklós állványokat” s ma már a „tömör” raktározásnak számos válfaját ismerjük *Ingold* svájci mérnök „Compactus” elnevezésű gördülő szekrény sorától A. Sz. *Szabitov* szovjet mérnök tömör állványán keresztül a „Strafor” és a „Foulkes Mobil Storage System”-ig stb. terjedő tolós állványzatokig. Nem feladatunk ehelyütt e kérdést mélyebben elemezni, csupán rá kell mutatnunk arra, hogy a tömör raktári berendezések, melyek közül pl. a Compactus—*Ingold* lehetővé teszi, hogy 53 700 kötet helyett ugyanazon a területen 130 440 kötetet tároljunk (243%!),³⁷ számos fontos építészeti következménnyel járt. A legfontosabb az, hogy az összes födémeket, ahol tömör raktározást kíván alkalmazni a tervezés, kb. 1100—1500—2000 kg/m² terhelésre kell alkalmassá tenni. Ugyanakkor e raktározás azzal a nagy gonddal is jár, hogy biztosítani kell a tömör raktári térség s a tároló szerkények teljes kondicionálását és klimatizálását. Mindez természetesen az építési kiadások gépészeti részének gondjait és kiadásait növeli.

A tömör tárolóberendezések valóban nagyszerű lehetőségeket biztosítanak ugyanazon a területen nagyobb mennyiségű állomány tárolására, azonban az állomány-használat gyakorisága esetén a szabad folyosók számát növelni kell, ami csökkenti a berendezés gazdaságosságát, ezért elsősorban ritkán használt irodalom tárolása szempontjából jöhet számításba. Ésszerű tehát, hogy a rak-

táráknak csak meghatározott részeit lássa el a tervezés tömör raktári berendezésekkel.³⁸

A nagy könyvtárban tehát a raktár tovább él az épület hagyományos, hármas tagoltságú rendszerében. A múlt század közepétől határozott hangsúlyeltolódás észlelhető az olvasóteremtől a raktár felé s mint *Zabel* találóan jegyzi meg³⁹: „Ebben a fejlődésben bizonyos tragikus elem rejlik. Az ember csak technikailag tudott urává lenni az állandóan növekvő könyvtermelésnek, szellemileg azonban nem. A könyvtárosokat annyira igénybevette a könyvek kiválogatása, rendezése és felállítása, hogy többé nem voltak képesek a könyv és az olvasó kapcsolatát kielégítő mértékben biztosítani. Rendezési okokból száműzték a könyvet az olvasóteremből és helyébe a katalógust tették. Ezáltal megszűnt az eleven kapcsolat az olvasó és a könyv között.”

A hármas tagoltságú könyvtárnak megvannak a kétségtelen előnyei (a feldolgozó munka jó telepítése, takarékos raktározás, koncentrált olvasótermek stb.). Lehetőséget ad az épület világos architektonikus kialakítására, a hármas funkciót tehát az épület külsejében is jól kifejezésre tudja juttatni.

A hármas tagoltságú könyvtártípust ma is alkalmazzák és még igen sokáig alkalmazni fogják, azonban az alapok változtatása, átalakítása máig megindult. Megkezdődött az a folyamat, amely feloldja a hármas tagoltságú könyvtár egyes részeinek korábbi elszigeteltségét.

Az új típusú könyvtár arra törekszik, hogy a hármas könyvtári belső tagoltságot újból egyetlen egységgé alakítsa, építészeti szempontból is, egymásbafolyó térségekkel, jól átgondolt technikai berendezésekkel.⁴⁰ Az új könyvtárépítkezési fejlődés ismét közvetlenül a könyvhöz igyekszik irányítani az olvasót, közvetlenül magát a könyvet akarja nyújtani, bármilyen nagy is és bármennyire is gyorsan növekszik az állomány. Ennek az új útnak alapjai az Amerikai Egyesült Államok könyvtáraiban alakultak ki.

7.

A könyvtárépítés az Amerikai Egyesült Államokban az utolsó negyed évszázadban nagy fejlődésen ment át. Az új szellem a korábban főleg az esztétikai szempontok vezérelte tervezéstől olyan irányba fordult, mely elsősorban a használhatóság és a használók szempontjait tekinti. Azt az újabb törekvést, amely azt hirdeti, hogy *a forma alkalmazkodik a működéshez*, ma már az összes újabb építkezések bizonyítják.⁴¹

A „public library”-k az Egyesült Államokban már a 18. században kialakultak. A 19. század e könyvtártípus kivirágzási időszaka. Ehhez kapcsolódnak a „college library”-k, melyekből a nagy egyetemi könyvtárak (Harvard, Cambridge, Yale, New Haven stb.) kinőnek. Szabad szellem, praktikus szemlélet jellemzi e könyvtárakat: 1900-tól kezdődően kialakul az „open shelv”, a szabad polc, melynek nagy amerikai úttörője B. R. *Greene* és Ch. H. *Soule*.

A public library-k mellett tehát az egyetemi könyvtárak azok, amelyek épületei az amerikai könyvtárépítési utat a legjellemzőbb módon képviselik.

Az egyetemi könyvtárak építkezését két szakaszra lehet osztani:

1. 1890—1910 ún. „átmeneti időszak”, amikor a könyvtárak építéskor a raktárt „L”, „U” vagy „T” alakú alaprajzban az épület domináns elemeként tervezik meg.

2. 1911—1939 ún. „modern korszak”, amikor a raktár általában az épület hátsó részébe kerül, erre a periódusra esik a nagy toronyraktárak építkezése is.⁴²

Az összes könyvtárépítkezéseket vizsgálva nagyjából a második világháborút befejező évekig, a következő három csoportba sorolhatók az amerikai könyvtárak⁴³:

a) Régebbi típusú könyvtári épületek, mint pl. a washingtoni Kongresszusi Könyvtár, óriáskapukkal, hatalmas előcsarnokkal, nagy olvasóteremmel, nagy méretű raktárakkal. Kompakt épületek, telekhiány miatt már sok esetben függőleges raktári terjeszkedéssel.

b) Perimetrális elhelyezésű raktárak, kompakt alaprajzzal, számos esetben a raktár fölé helyezett olvasóteremmel.

c) Függőleges terjeszkedésű könyvtárak, a „tudás katedrálisai”, ahogy az amerikaiak a toronykönyvtárakat elnevezték.

Ezzel szemben már a húszas-harmincas években mindjobban érvényesülni kezd az követelmény, hogy az olvasószolgálat helyiségeit lehetőleg a földszinten kell elhelyezni s ott minél több könyvanyagot kell szabadpolcon elhelyezni. A toronykönyvtárak építésének nagy időszakában már felüti a fejét az új kíváncsi, hogy a vízszintes és függőleges elvet a jó funkció-kialakítás jegyében keverni szükséges. *Liebers* szerint⁴⁴ „ez az együttes alkalmazása még ma is igen életképesnek mutatkozik.”

Hangsúlyozzuk, hogy különösen az egyetemi könyvtárak építései nyomják rá a bélyeget az amerikai könyvtárépítkezésekre. E könyvtáraknak azonban az amerikai kulturális-társadalmi életben más a szerepük, mint Európában, a tengeren túl sokkal inkább központjai a tudományos munkának, mint Európában. Az amerikai egyetemi hallgatónak alig van magánkönyvtára, minden szellemi munkát a könyvtárban végez, a könyvtár tehát sokkal inkább közvetlen befolyást gyakorol a diák ismeretrendje, világképe kialakításában.⁴⁵ A könyvtár tehát az egyetemi hallgatónak valóságos munkahelye. A diákok egy része bemehet a könyvraktárakba (open access), ahol olvasóhelyek is vannak (carrels, cubicles).

A nagy olvasótermek jelentősége csökken, mert funkciójukat átveszik a szakolvasótermek. Ezek elszigeteltségének kikerülésére alakítják ki a központi szabadpolcos olvasói térséget. Kényelmes lapozgató, böngésző termek („browsing room”-ok) állnak rendelkezésre a tudományos könyvtárakban elsősorban szép-irodalmi olvasás céljaira, pihenésképpen. A katalógus vesztit jelentőségéből, viszont növekszik a reference-szolgálaté.⁴⁶ A reference elvégzi a kutatómunkát a diák helyett. Az intenzív helybenolvasás miatt a kölcsönzés csökken.

Kialakul az amerikai könyvtárépítkezésben az ún. „departmentalized library”, melyben a zárt könyvraktár kikerül korábbi, hátsó elhelyezésű helyzetéből, középre kerül, ahol körülveszik az egyes (szak) olvasótermek. Tömbjellegét a raktár elveszti. Bekerülhet a raktár szakanyaga a szakolvasókba, ugyanis az olvasóterem is feloszlik szakolvasótermekre.

A korábban koncentrált épület jelleme megszűnik. Az új felfogás inkább a vízszintes tervezésnek kedvez. Ebben a részekre tagolt könyvtárban természetesen közelebb kerül egymáshoz a könyv és az olvasó.⁴⁷

A másik típust az ún. „divisional system” képviseli. E felfogás szerint az egész épület szakmailag meghatározott egységben tagolódik, egy-egy ilyen egység olvasó és raktár is. A szakanyag a szakolvasóban az állványok telepítésével

(pl. fülkék kialakításával) tovább bontható. A környezet meghitt, az állomány rendezett, könnyen áttekinthető.⁴⁸

Összefoglalva az előadottakat, megállapíthatjuk *Zabel* nyomán,⁴⁹ hogy az amerikai egyetemi könyvtár új épülettípusát a következők jellemzik:

1. a könyv és az olvasó korábbi szétválasztásának megszüntetése s az állomány legnagyobb részének szabadpolcra helyezése,

2. a nagy olvasóterem helyett szakosított olvasói terek létesítése szakszerinti, egymáshoz csatlakozó szabadpolcokkal,

3. kisebb általános jellegű olvasótermek bekapcsolása a szakolvasótermi rendszerbe,

4. szemináriumi helyiségek, előadótermek, zenetermek és kiállítási helyiségek létesítése azzal a céllal, hogy a könyvtár a főiskolai élet kulturális központjává váljék,

5. a tudományos, továbbképzési és nevelési feladatok hangsúlyozása,

6. alkalmazkodási képesség a változó követelményekhez, a messzemenő alakíthatóság (flexibilitás) által.

Építészeti szempont az, hogy megszűnik az épületnek a korábbi hármastagoltsága, olyan épületek alakulnak ki, melyekben az alakíthatóság minél fokozottabb biztosítása érdekében az ún. „modular system”-et is alkalmazzzák. Az építész lemond az egyéni térformákról és térhatásokról az alkalmazkodóképesség kedvéért.

A flexibilitás szervezési követelmény, melynek technikai, építészeti megoldását legkövetkezetesebb formában a „modular system” nyújtja.

A modularis rendszert *Angus Snead Macdonald* dolgozta ki 1933-ban *Alfred Guthens* segítségével. Az első kísérletet a *Snead*-gyárban végezték el.

Alapelve a következő: az épület rácsszerkezetből áll, voltaképpen fém vagy vasbeton váz, erős, üreges, négyszögű vagy téglalap alakú támasztó oszlopokkal. Minden oszlopsor gerendákkal van összekötve, ezeken nyugszanak a fémből vagy betonból készült mennyezetek. Négy oszlop zár körül egyet-egyét a tetszés szerint megismételhető egységekből, amelyeket beilleszthető falak útján helyiségekké lehet lezárni vagy tetszés szerinti számú további egységgé lehet kinyitni, és ezáltal funkcionálisan alkalmas helyet nyerni ott, ahol erre éppen szükség van, olvasótermek vagy raktárak részére. Minden mozgatható és kicserélhető. A mennyezeteket néha ki is lehet hagyni, hogy kétszer olyan magas helyiségek keletkezzenek. Az üreges gerendákban és mennyezetben a fűtés, szellőztetés, villanyvezetékek stb. kerül elhelyezésre.⁵⁰

A rendszer alapja a szabványosítás, a „modulus”, a mozgatható, változtatható, beszerelhető vagy kiszerelhető *térellem*, ezek az önmagukban egyenlő egységek, amelyek tetszőleges egymáshoz illesztése útján áll elő az épület belső rendszere. *Angus Snead Macdonald* alapmérete 22.5 inch, vagyis 56,15 cm. Minden más elem a könyvtárban ennek az alapelemnek a többszöröse.⁵¹ Minden ilyen kialakított elem összeilleszthető egymással. A modularis rendszer jegyében épült az amerikai Iowa City University Library, a Princeton University Library és még számos amerikai egyetemi könyvtár épülete.

Ez az építkezési forma az USA-ban ma már általánossá vált a maga acélváz vagy vasbeton elemeivel, amelyek tehát mechanikusan ismétlődnek függőleges és vízszintes irányban. Az épület belső terének hagyományos kialakításáról a modularis rendszer esetében már szó sem lehet, hanem csak az egyes

helyiségek egymásutánjáról. Az alapterület univerzális értékű, tehát bármire használható. A meglehetősen alacsony emeletmagasság (kb. 2,5 méter) bizonyos korlátozásokat jelent a tér kiképzése szempontjából.

A fődémek mindenütt olyan erősek, hogy az épület bármely pontján el lehet helyezni könyvanyagot s így lehetséges raktári részeknek az épület egyéb részeivel való felcserélése. Az egész épület, mint *Liebers* megállapítja,⁵² könyvraktár, illetve más oldalról nézve olvasóterem.

A „moduláris rendszer” a könyvtárépítésben Amerikán kívül is tért hódít. Indiában az 1960. évi könyvtárépítési szabvány⁵³ a könyvtárépítési és berendezési eszmei modulust (térelemet) 10 cm-ben szabja meg. Minden épület és bútor (berendezés) csak ennek lehet a többszöröse. A méretek meghatározásakor elsősorban a gazdaságos térkihasználásra és az olvasók kényelmére kell törekedni.

A moduláris rendszer európai szempontból természetesen sok problémát vet fel, kissé zavarbaejtő fejlődés ez az európai könyvtáros és olvasó számára. Kérdés, hogy ez a rendszer esztétikailag kielégíti-e az olvasót még akkor is, ha a színhatásra, a kondicionálásra és a hangszigetelésre messzemenőleg ügyelnek a tervezők és a kivitelező mérnökök. Kérdés, szükség van-e arra, hogy az egész könyvtárépület átalakítható legyen? Nem elégséges-e, ha annak csak meghatározott részei alakíthatók át? A 2,50 m magasság azt jelenti, hogy a raktár-tér-ségben az állvány felső része csak zsámollyal érhető el, s ez nehézségeket jelent a raktárhasználatban. Nyilvánvaló, hogy csak közép vagy kisebb nagyságú gyűjtemények esetében jár haszonnal, hiszen nagy állomány mozgatása nehézkes, csak rendkívüli esetekben indokolt.

A kísérlet kétségtelenül érdekes, bár egyes szakírók, mint pl. a német *Liebers* arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a rendszer az európai könyvtárügy számára „nem sokat jelent”.⁵⁴

Helyesen mutat rá *Zabel* arra,⁵⁵ hogy az amerikai értelemben vett flexibilitás által *nem lesz nagyobb* a könyvtár épülete. Ha szükségszerűen növekedik az állomány, elkerülhetetlenül több, nagyobb területre is szükség van. „A flexibilitás elvének alkalmazása — jegyzi meg — sokszor jogos lehet, értékelhető azonban úgy is, mint az elénk állított feladat előtti bizonytalanságunk kifejezése. A döntés felelősségvállalást jelent és a flexibilitás szükségességének hangoztatása egyszerű kitérés is lehet a felelősség vállalása elől.”⁵⁶

Bleton mutat rá helyesen arra, hogy az amerikai értelemben vett flexibilitásnak mi az oka?⁵⁷

Az amerikai könyvtárak javarészeiben a raktározás szakrendi. A keresést az olvasó maga végzi el, vagy a szolgálat végzi el helyette. Ez a tény azt jelenti, hogy mindig újabb és újabb anyagot kell a felállított raktárakba közbeiktatni, tehát az egyes szakrendi „telepek” szünet nélkül mozgásban vannak. Ahol az állományt numerus kurrens szerint s a nagyságrendnek megfelelően tárolják, ott az amerikai értelemben vett flexibilitásnak nem túlságosan nagy a jelentősége.

Az európai út nyilvánvalóan más. Biztosítani kell *Zabel* idézett megjegyzése ellenére is az újonnan létesített vagy átépített könyvtári épületek flexibilitását a belső terek jövőbeni felhasználhatósága érdekében, nem a felelősségvállalás kikerülése miatt, hanem annak az egyszerű alapigazságnak a jegyében, hogy egy több évtizedre épülő épület esetében az építő nemzedék nem tudhatja, hogy

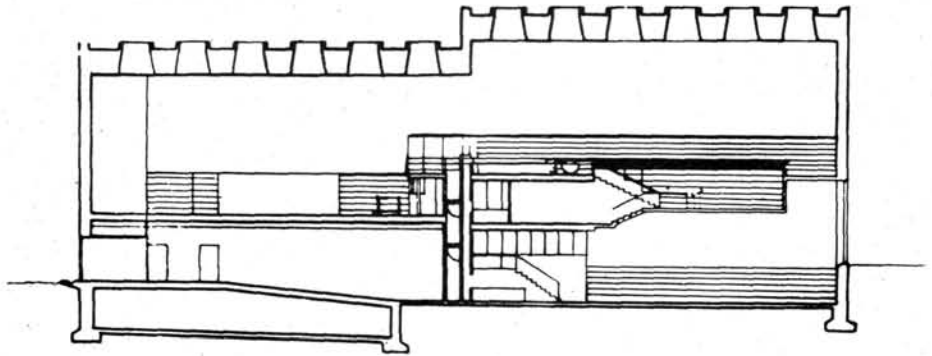
a könyvtárnak 2—3 évtized múlva milyen kulturális funkciót kell végeznie. Helyes tehát, ha a könyvtárt építő nemzedék eleve gondol a minden bizonnyal bekövetkező funkció-változásra vagy kibővítésre, s ezt az épület tervezésekor mint egy előlegezett követelményt szolgálja is.

8.

A könyvtárépítés európai útjáról vagy útjairól e tanulmány 3. tételében már említést tettünk.

Kétségtelen, hogy a kérdés sokrétű, az európai könyvtárépítés fejlődése nagyon is sokirányú, elemző feltárása túlmegy e tanulmány tájékoztató jellegén.

Európában az első világháború utáni időben a meginduló könyvtárépítkezések úgyszólván kivétel nélkül a klasszikusnak nevezhető hármastagoltság jegyében épülnek fel. Jellemzőjük a formális és a „szimmetrikus elrendezés”.⁵⁸

11. ábra. Viborgi Városi Könyvtár. Az épület keresztmetszete. Tervezte: A. Aalto, 1935. A bal oldali olvasótermi térség jobboldali szegélyén van a kölcsönzőállomás. Innen nyílik az amfiteátrum-szerű szabadpolcos térség

A harmincas években új elvek kezdenek érvényesülni. Jellemzőjük, hogy áttörik a korábban érvényben volt zárt formákat. A szabálytalan vonalak követésének korszaka kezdődik. Az első, legfontosabb törés a tervezésben a viborgi könyvtár, melynek tervezője Aalto *Alvaro* (11. ábra).

A második világháború után az új útkeresés tovább folyik, sok tekintetben az amerikai nyomokon, figyelembe véve az északi államokban (elsősorban Svédország és Finnország) (12. ábra), s egyebütt bekövetkezett fejlődést.

F. N. *Pascsenko* építész, docens, a szovjet könyvtárépítési és berendezési munkacsoport vezetője a közelmúltban Svédországban járt. Útjának tapasztalatairól szóló érdekes beszámolójában⁵⁹ rámutat arra, hogy a nyugati államokban a könyvtárépületek tervezési és építési gyakorlatában ma két fő állásfoglalás van, az amerikai és a Svédországban kialakult skandináv állásfoglalás. Az amerikai könyvtárépítési tervek széles körben elterjedtek a latinamerikai országokban, számos nyugateurópai országban (Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország és a legtöbb gyarmati és félgymarmati országban). A svéd könyvtárépítési elvek

12. ábra. Turku. Egyetemi Könyvtár. 1953—1954. Jellegetes horizontális könyvtáráépület, nagy ablakfelületekkel

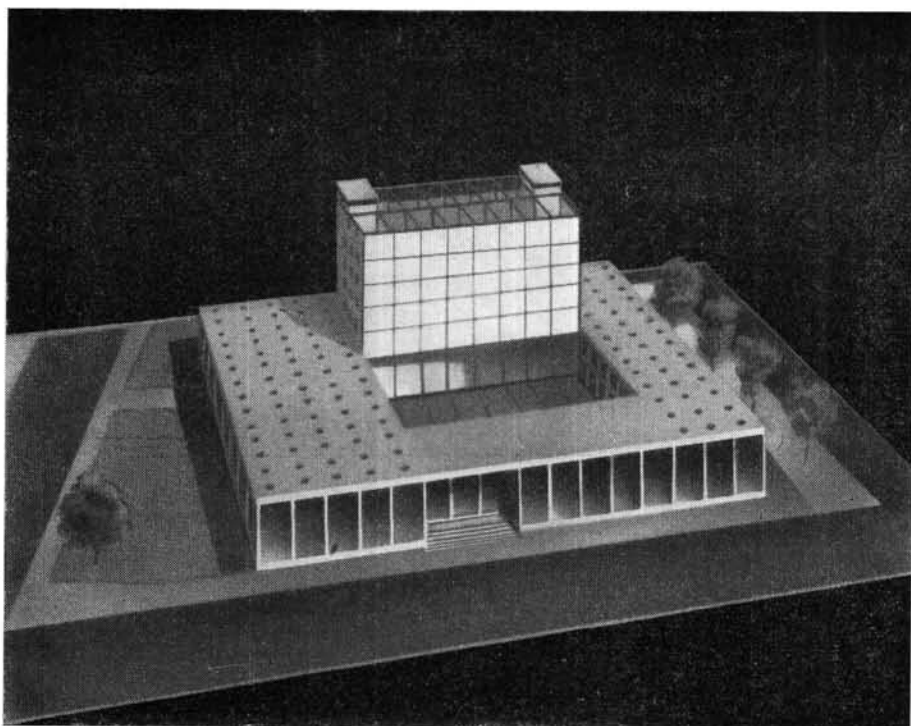
mélyreható gyökereket eresztettek Norvégiában, Finnországban, Dániában és részben Hollandiában. Hozzá kell tennünk, hogy Angliában is.

Anglia (s az Egyesült Királyság) legjobban sikerült⁶⁰ új könyvtárának, a Holborn Central Library-t tekintik, amelyet 1960. augusztusában adtak át a forgalomnak. E könyvtár tervezése előtt S. G. Cook építész „hosszú és hasznos” tanulmányutat tett Svédországban. Svéd tanulmányutak előzték meg azonban több más új angol könyvtár tervezését is (Norwich Central Library—13. ábra—, Luton Central Library stb.). A svéd tapasztalatokról az angol könyvtárosok és építészek elragadtatással nyilatkoztak.⁶¹

A Szovjetunióban a könyvtárak tervezési és építési gyakorlatában is kialakultak az utóbbi időben *Pascenko* szerint bizonyos irányzatok, amelyeket e hatalmas országban folyó nagyszabású elmélyült könyvtári munka méretei és a könyvtárak szolgáltatásainak jellege szabtak meg.

A Szovjetunióban 1928—1956 közötti időben (1928-ban kezdték meg a Lenin Könyvtár tervezését) az új könyvtáráépületek szerkezetének megállapításakor a raktárak vertikális kialakításának elve uralkodott (14. ábra).

Ettől kezdve csak 1948-ban tértek el a petrozavodszki Állami Nyilvános Könyvtár új épülete tervezésekor. Itt alkalmazták a Szovjetunióban először a vízszintes kiterjedésű raktár elvét, melynek megfelelően a raktárat az épület alsó emeletein helyezték el, míg az olvasószolgálat helyiségei számára a felső emeletet tartották fenn. Ennek az elhelyezésnek előnyei: több lehetőség nyílik a differenciált olvasószolgálat megszervezésére, ami éppen az összes kölcsönzési helyiségeknek a raktár minden részével való összeköttetése révén válik lehetővé.

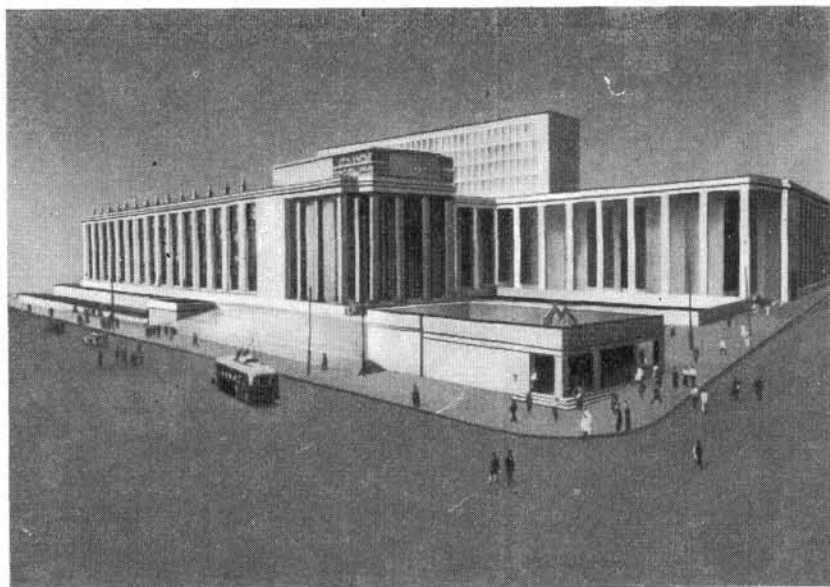

13. ábra. Norwich. Központi Könyvtár. Épület terv. Terv: D. Percival, 1956. A lapos horizontális épület udvart zár körül, a hátsó traktus nem torony, hanem magasraktár

E horizontális szerkezeti megoldás jegyében alakították ki az elmúlt években a moszkvai Állami Egyetemi Könyvtár és a novoszibirszki Akadémiai Könyvtár épületének tervét. Új lépést jelentett előre e tervekben az épület horizontális összeköttetését biztosító folyosók és előcsarnokok, mint speciális toldalék-helyiségek elhagyása.⁶²

Jelentős lökést adott a Szovjetunióban a Szovjetunió Kommunista Pártja 1959. októberében a könyvtári munka megjavítása tárgyában hozott határozata és a hétéves terv számos célkitűzése, melynek nyomán egymásután készülnek el a helyszükében levő nagy- és középkönyvtárak új épülettervei. „A Szovjetunió sok könyvtári létesítménye a következő években valósággal újjászületik.”⁶³

Az új szovjet könyvtárépületekre az a jellemző, hogy az olvasók érdekeinek legmesszebbmenő szemmel tartásával, mindamelllett a specifikus könyvtári érdekek elhanyagolása nélkül épülnek fel. Az olvasók rövid úton jutnak el a tanulmányi körüknek megfelelő szakolvasótermekbe, ott részükre messzemenő módon biztosítja a tervezés a könyvekhez való szabad hozzáférhetést és változást, az olvasók könyvtári igényeinek gyors és célszerű, maradéktalan kielégítését, mindezt pedig olyan környezetben, mely az olvasó számára kellemes, kötetlen és otthonos.

14. ábra. Moszkva. Állami Lenin Könyvtár épülete. Terv: W. S. Scsuko, G. V. Gelfrich. Elkészült 1930-ban

A szovjet könyvtártervezés elveti a nagy olvasótermeket, legfeljebb 100 olvasóhelyet biztosítanak egy-egy olvasói térségben. A novoszibirszki Akadémiai Könyvtárban például csak 40–50 férőhelyesek lesznek a szakolvasótermek.

Európa nyugati területén, Franciaországban a második világháború után a könyvtárépítkezések terén új törekvések jelentkeztek és valósultak meg: 1945–1950 között építettek Caen, Marseille, Aix városokban könyvtárakat, amelyeket azonban a szakértők csak „kísérleti létesítményeknek” tekintenek. Újabb 15 könyvtár építése vagy már folyik, vagy a tervek kidolgozása befejezés előtt áll.

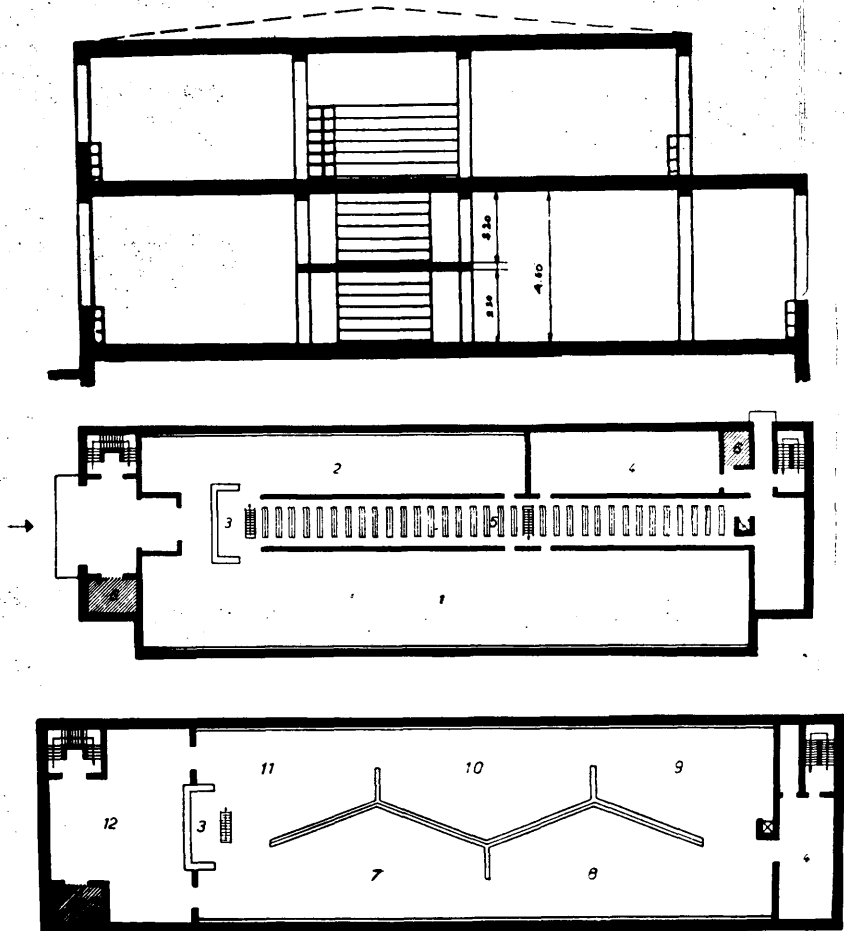
A legújabb francia felfogás azt az utat követi, amely helyet biztosít a könyvtárépületben az általános olvasóteremnek, ehhez csatlakoztatja a szakosított olvasótermet. E komplex szabadpolcos olvasószolgálati térséghez kapcsolódik a ritkán használt könyvek raktára. Az egyetemi könyvtárépítési program keretében két tanulmányt dolgoztak ki a „Bibliothèque de la Faculté des Sciences de Rennes” számára. Az egyik terv a hagyományos elveken nyugszik, a másik pedig az amerikai „divisional” elvet követi. A terv négy szakosított olvasótermet (olvasói térséget) kíván kialakítani, a flexibilitás igen széleskörű felfogása jegyében. Ez az új terv (15. ábra) nem költségesebb, mint a hagyományos.⁶⁴

A hármas tagoltság tehát Európában is fellazult. Ez a fellazulás egyre szélesebb területen érvényesül. Főként a raktár és az olvasóterem közötti határterületen, azaz a könyv és az olvasó között megy végbe. Nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az olvasó helyenként behatolhat a raktárba, ahogyan az Amerikában már régtől fogva történik, hanem abban is, hogy a könyv elindul az olvasó felé, amennyiben egész raktárrészletet hoznak át az olvasóterembe.⁶⁵

Bekövetkezik az olvasó és a könyv elhelyezésére szolgáló területek össze-
vegyülése.

Építészeti szempontból mindez komoly statikai kérdéseket vet fel. Az
olvasóterekben az eddiginél sokkal nagyobb mennyiségű könyvanyagot kell
elhelyezni.

Az olvasói tér tekintetében általában egységes szemlélet van kialakulóban.
E nagy térségben nagy mennyiségű szabadpolcos anyagot helyeznek el a könyv-
tárosok. Minden szabadpolcra kerül, ami a használat szempontjából az olvasó

15. ábra. Francia egyetemi könyvtár flexibilis terve. 1960. Terv: Arrêteche. Az amerikai „divisional” elv alapján központi raktárt telepít a földszinten két raktári szinttel s az emeleten egy raktári szinttel. Ehhez kapcsolódik emeletenként a 2—2 olvasó tér, amelyben a bútorszat elhelyezésével (nyújtott Y állványokkal) határolja el a tervező a szakosított tereket. Számmagyarázat: 1, 2 — olvasótermek, 3 — ellenőrzés és kölcsönzés, 4 — igazgatás, 5 — raktár, 6 — öltözők, mosdók, 7, 8, 9, 10, 11 — szakosított olvasói terek, 12 — katalógus, folyóiratok.

számára sürgősen érdekes. A raktár eddigi kizárólagos helyzete ezzel megváltozik, egyre inkább csak a ritkán keresett könyvek őrzőhelye lesz.

Megváltozik az új olvasóterem „légköre” is. Itt történik meg a találkozás a könyv és az olvasó között, most már szabadabb, kötetlenebb, újszerű, otthonos formák között. Kisebb térségekre osztják a nagy olvasói teret, de csak a bútorzattal, melynek terelő, irányító jelentősége van. A bútorzat felállítása is laza. Különböző nagyságú és alakú asztalok állnak az olvasók rendelkezésére. Bőséges természetes világítás áramlik be az olvasói térségbe, szükség esetén pedig a mesterséges világítás magasfokú megvilágítási erőssége biztosítja korszerű világítóberendezések útján az igényelt fényt.⁶⁶

Ebben az újszerű olvasói térben az olvasó ellenőrzése feltűnés nélkül és csak a legszükségsebb mértékben történik meg.

Az olvasók ellenőrzése tehát szinte „láthatatlan”, nem zavarja az olvasót. E gondolat jegyében pl. a müncheni Bajor Állami Könyvtár az olvasótermi ellenőrzés korszerű, kötetlen, de mégis hatásos (a hagyományos ellenőrzéssel szemben mindeképpen fokozottabb) ún. „televíziós-kamrás” ellenőrzést kívánja bevezetni.⁶⁷

A szabadpolcos olvasói térben a *könyv adja meg a terem jellegzetességét* s egyben legszebb dekorációját. A falmelletti állványokon kívül a teremben szabadon, az ablakok síkjára harántirányban elhelyezett állványok is állnak, tengelytávolságuk nagy, a közéjük helyezett asztalok és olvasók befogadása következtében.

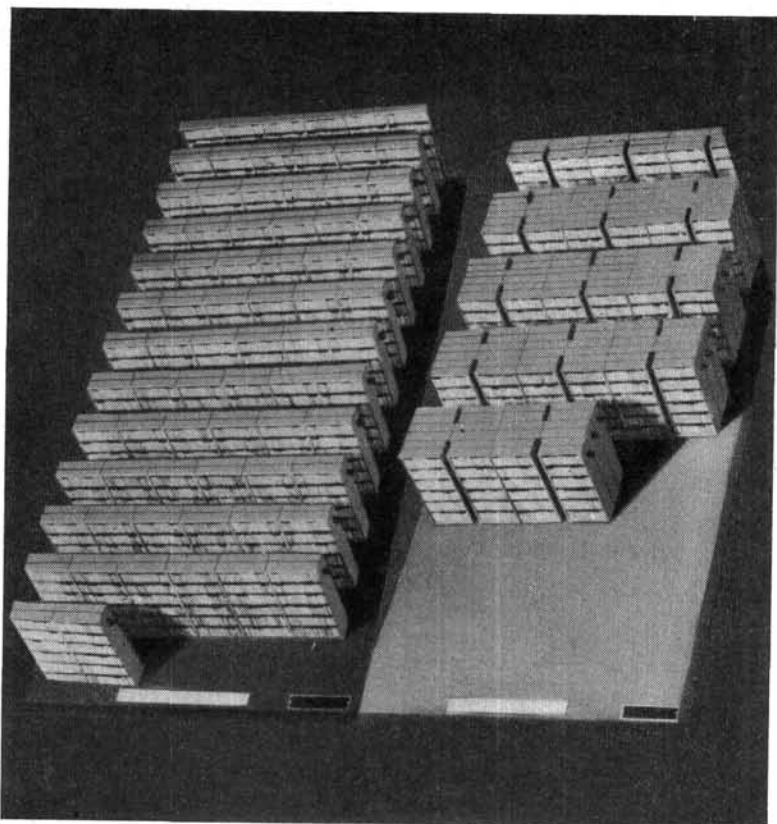
A hármas tagoltságú könyvtárban szigorú szabály volt az olvasók útja és a könyvtárosok útja keresztezésének tilalma, de a könyv útjának sem volt szabad kereszteznie az olvasó útját. Az új fejlődés jegyében a könyvtárosok közül többen szolgálatot teljesítenek a szabad polcok között, és pedig igen jó eredménnyel.⁶⁸ A könyv, s az olvasó szoros kapcsolata pedig az új olvasói tér kialakítás egyik alapelve.

Az ember, az olvasó saját egyénisége szerint szabadon illeszkedik bele tehát az új térségbe, abban szabadon mozoghat, az általa kívánt kötetek legjelentősebb részét maga keresi ki (ha szükséges azonban, akkor a jelenlevő könyvtáros segítségével) a szabadpolcos állványokon.

A szabadpolcos szakterületek az olvasói térségben azt jelentik, hogy lazább, nyíltabb alakban a raktár kerül közelebb az olvasóhoz. A raktár fontos szerepe helyenként még megmarad, csupán a régihez képest más jelleggel. A megmaradt raktári területeken a tömör raktározás valamelyik típusa egyre inkább tért hódít (16. ábra). Háttérbe szorul a katalógushasználat is, a reference szolgálat azonban, mely a szabadpolcos térségben helyezkedik el, az amerikai könyvtárak mintájára előtérbe kerül.

Az új könyvtárakban a szabadpolcos központi térségen kívül ma már szerte a világon új típusú helyiségek is állanak az olvasók, kutatók rendelkezésére sajátos berendezéssel és különleges technikai felszereléssel. Ilyen helyiségek például a következők: kutató helyiségek (stúdiók, kutatószobák, tudósszobák), kutató fülkék (carrels, cubicles), írógép—diktáló—magnetofon szobák, mikrofilm és mikrokártya leolvasó, audio-vizuális berendezésű termek, előadótermek, kiállítási térségek, könyv és hírlap klubok, dohányzó, tárgyaló és társalgó termek, büffék, „zöld olvasók” kertekben, továbbá szabadlevegőjű olvasók erkélyeken és tetőrészekben stb.

Mindezek az elvek s az ezekkel kapcsolatos gyakorlat (mely ismét visszahat az elméletre) alakítja ki az európai értelemben vett új könyvtárépület-típust.

16. ábra. A Strafor—Snead-szabadalom alapján készített raktár modellje. Mindkét esetben 140 m^2 az alapterület. Baloldali kép: hagyományos kétoldalas állványokkal berendezett raktár. Jobboldali kép: a négyoldalas Strafor—Snead-típus állvány az alapterületből csak 84 m^2 -t foglal el, ugyanannyi könyv tárolásával

Egyre több gép kerül alkalmazásra, az elektronika a könyvtár területére is egyre inkább behatol az újszerű fénymásolási eljárásokkal s egyéb gépei, önműködő szerkezetekkel,⁶⁹ audio-vizuális és egyéb berendezésekkel.

Az emberi gondolat rögzítése terén a könyvnyomtatás európai alkalmazása forradalmat jelentett. Nyilvánvaló, hogy az atom, a világűr meghódítása, az elektronika időszakában a romlandó papír helyett a fizikusok, kémikusok, fotokémikusok, elektronikus szakértők új anyagokat találnak fel, melyek a papírnál maradandóbban, talán örökérvényű módon rögzítik az ember gondolatait.

Az „új szót” ki kell mondani ezen a téren is és korunk embere képes lesz ennek kimondására.

A könyvtárak világszerte új, szélesebb, jobb utakat és módszereket keresnek és találnak az emberiség szolgálatában.

Könyvtárosok és építészek közös feladata, hogy jó könyvtárépületekkel és berendezésekkel segítsék elő az új feladatok minél sikeresebb megoldását.

— A könyvtárépítés gazdag szakirodalmát rendszeresen közli a következő két periodikus kiadvány: „Library Literature” (1921-től) „Architecture and building” címszó, a „Library Science Abstracts” pedig (1950. Vol. 1-től) „Library buildings: architecture and design” címszó alatt.

1. *Elsen, M.*: Probleme des modernen Bibliotheksbaues. Vortrag gehalten auf der Tagung des V. d. B. des Landes Nordrhein-Westfalen. Enschede, 1957. 26 p.
2. *Pascsenko, F. N.*: Svéd könyvtárak építészete és felszerelése. (Arhitektura i oborudovanie svedszkih bibliotek.) = *Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom*. 1960. 5. vúp. 161—184. p.) Magyar ford. *OSZK archivum*: 2437. sz.
3. *Zabel, Klaus-Jürgen*: Der Wandel im Bibliotheksbau unserer Zeit. Stuttgart, 1959. 138 p.
4. Guidelines for library planners. Proceeding of the Library Buildings and Equipment Institute. Chicago, 1960. American Library Association. 8. p.
5. *Alker, H.*: Bibliothekarische Zeitfragen in West- und Nordeuropa. = *Zentralbl. f. Bibl. Wesen*. 1951. 5/6. 177—201. p.
6. Az átépítés kétségtelenül nehezebb építészeti feladat, mint új könyvtári épület létesítése. „Az átalakítás nagyobb szentalitást kíván, mint az új épület felépítése.” (*Wheeler-Githens: The American public library building*. Chicago, 1941. 355. p.)
7. Könyvtáros és építész együttműködésére vonatkozólag, 1. a köv. tanulmányokat: *Williams, J. R.*: An architect speaks. = *Library Journal*. 1955. May 15. 1229—1230. p.; *Asburner, E. H.*: An architect's letter. = *Library World*. 1951. 614—615. 319—320.; *Ladewig, Paul*: Politik der Bücherei, Leipzig, 1912. 91. p.; *Ellsworth, R. E.*: Library architecture and buildings. = *Library Quart.* 1955. 1. 66—75. p.; *Gallo, M.*: Gli scaffali metallici. *Boll. Ist. di Patologia del Libro*. 1955. fasc. 1—2. 151. p.; *Harrison*: The librarian and the architect. *Library World*, 1960. 3. 177—180. p.
8. *Van Buren, M.*: Layout plans and library interiors. (Guidelines for library planners. Proceedings of the Library Buildings and Equipment Institute.) Chicago, 1960. 10—11. p. L. még: *Ellsworth, R. E.*: Consultants for college and university library building planning. *College & Research Libraries*. 1960. 4. 263—268. p.
9. Colloque des bibliothèques nationales d'Europe, tenue sous les auspices de l'UNESCO. Vienne, 8—27 Septembre 1958. = *Nachrichten — Nouvelles*. 1959. 1. 21—26. p.
10. Vö: Actes du Conseil de la FIAB. 25e Session. Varsovie. 14—17. sept. 1959. La Haye, 1960. Nyhoff, 206 p.
11. Az angol könyvtárépítés összefoglaló, válogatott bibliográfiáját közli az 1950—1960. évekre: Public library building in the U. K. — A select bibliography, 1950—1960. = *The Library Association Record*, 1960. 11. 378., 386. p.
12. *Bleton, J.*: Aperçu sur les travaux réalisés dans les bibliothèques françaises depuis 1945. = *Nachrichten-Nouvelles*, 1955. 5. 137—147. p.; *Bleton, J.*: Les nouvelles bibliothèques universitaires et municipales. Association des Bibliothécaires Français = *Bulletin d'Information*. 1960. 31. 29—43. p.
13. *Hoffmann, W.*: Neuere Bibliotheksbauten der Schweiz. = *Nachrichten f. wiss. Bibl.* 1953. 6. 101—104. p.
14. Amerikanische Gedenkbibliothek in Berlin. = *Neue Bauwelt*, 1951. 6. 47. 760—761. p., 51. 826—828. p.; Amerika Gedenkbibliothek. Berliner Zentralbibliothek. = *Bücherei u. Bildung*. 1956. 5. 148. p.; *Koepcke, W.*: Neubau der Amerika-Gedenk-Bibliothek. = *Beton u. Stahlbetonbau*. 1954. 6. 129—133 p.; *Breitenbach, E.*: The American Memorial Library in Berlin, its aims and organization. = *Libri*. 1954. 4. 281—292. p.; *Landsberg, K.*: Amerika-Gedenkbibliothek, Berliner Zentralbibliothek. = *Innenarchitektur*. 1955. 9. 525—532. p.
15. Le dépôt annexe de la Bibliothèque Nationale à Versailles. = *Construction Moderne*. 1954. 4. 129—133. p.
16. Ilyen működik a louisville-i (Kentucky, USA) Public Library-ben; 250 wattos adója naponként 14 órán át közvetít zenei és bibliográfiai műsort a könyvtárnak és a város egyetemének, iskoláinak stb. telefonikus úton. Vö. *Gallo, M.*: La formula di Wheeler e Githens ... = *Boll. Ist. di Patologia del Libro*. 1953. fasc. 3—4. 41. p.
17. Bibliotheken Gestern und Heute. 1932. 132. p.

18. A nürnbergi régi városi könyvtár egyik olvasótermének felirata, amely azt a gondolatot fejezi ki, hogy a könyvtár terme szép legyen, tetszetős a szemnek és alkalmas a használatnak.
19. Alapvető művének címe: *Organisation des bibliothèques de Paris*. 1845. — Megjegyzi a szerző e tanulmányában: „Le moment est venu... de... loger les livres selon leur nature et les lecteurs selon leurs besoins.”
20. Vö. *Carbonara*, P.: Edifici per la cultura, Biblioteche. 61—110. p.
21. *Bleton*, J.: Les problèmes de locaux et d'équipement mobilier dans les bibliothèques universitaires françaises. = *Cahiers des Bibliothèques de France*. 1. *Bibliothèques universitaires*. 1953. Paris, 1954. 49—70. p.
22. *Jürges*, Paul: Die modernen Systeme von Büchergestellen mit verstellbaren Legeböden. Leipzig, 1895. 30 p. — Sytem Lipmann. Strassburger Patent-Büchergestell. Fabrik. Bauanstalt für Wellblech- und Eisenkonstruktionen Holzbearbeitungs-Werkstätten etc. Strassburg i/E.—Berlin. é. n. 67 p. Figyelemre méltó, hogy az első vasszerkezetek alkalmazása könyvtári raktári berendezések építésére kb. 110%-os helynyeréssel járt.
23. Probleme des Bibliotheksbaues. = *Zeitschr. f. Bibliothekswesen*. 1928. 9/10. 471—513. p., továbbá *Das Büchermagazin in seiner Entwicklung*. Berlin, 1929. 15. p.
24. *Gallo*, M.: La formula... Boll. Istit. di Patologia del Libro. 1953. fasc. 3—4. 41—42. p.
25. *L'architecture d'aujourd'hui*. 1938. Mars. 9—29. p., „Les grandes bibliothèques modernes” c. tanulmányában írja *A. Hermant*, a neves építész: „Le magasin de livres est l'élément essentiel d'une bibliothèque, toutes les autres parties en dépendent.”
26. ... „Le magasin apparaît donc comme l'élément dominant...” *Architecture et aménagement (L'Encyclopédie Française*. tom. 18. Paris, 1939.)
27. Vö: *Burchard*, J. E.: Planning the university library building. 1949. 55. p.
28. Vö: *Gallo* M.: Argomenti di edilizia bibliotecaria. *Boll. Istit. di Patologia del Libro*. 1954. fasc. 1—2. 124—125. p.
29. R. *Stromeyer* vizsgálatai szerint (*Moderne Probleme des Magazinbaues in Deutschland und seinen Nachbarländern*. Köln, 1958. 142 p. 1 t.) 34 újabb építkezésű acélszerkezetű raktár esetében (a megvizsgált 34 raktár közül 6 toronyraktár) ebben a vonatkozásban a következők állapíthatók meg: európai felfogás szerint épült 11, önhordó (amerikai felfogás szerint épült) 9, önhordó, de nem a pincéig, hanem egy adott erős födémig épült 5, vegyes: európai és amerikai felfogásban épített, a függőleges szerkezeti elemek nem nyúlnak le a talajig 4, ua, de a függőleges szerkezeti elemek a talajig nyúlnak 5, vasszerkezet.
30. Planning the university library building. Princeton, 1949. 56. p.
31. I. m. 20. p.: „... Türme sind abzulehnen, wenn sie nur aus architektonischen Gründen geplant werden.”
32. *Stromeyer*, R.: Der Magazin-Turm in Berlin-Dahlem. = *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie*. 1958. 2. 120—121. p. — A második világháború után épített könyvtárak közül a következők rendelkeznek toronyraktárral: Berlin-Dahlem: egyetemi könyvtár; Dortmund: nyilvános könyvtár; Frankfurt: városi könyvtár; uo. Deutsche Bücherei; Giessen; egyetemi könyvtár; Hannover: városi könyvtár (újjaépítés); London: egyetemi könyvtár; Pozsony: egyetemi könyvtár; Saarbrücken: egyetemi könyvtár (Vö *Stromeyer*: *Moderne Probleme des Magazinbaues* stb. 1958. 121—126. p.
33. Néhány jellegzetes vakraktáros könyvtár: Bázeli (Egyetemi Könyvtár), Berni (Egyetemi Könyvtár); Cambridge (Mass. Ch. Hayden Memorial Library); Chicago (Midwest Inter-Library Center); Göteborg (Városi és Egyetemi Könyvtár); Manchester (Központi Könyvtár), New York (Columbia Egyetem Könyvtára); Oslo (Egyetemi Könyvtár) stb.
34. E kérdés súlyosságára mutat rá: *Pausewang*, M.: Richtlinien für den Bau von Bibliotheks-Bücherspeichern in Kellern. = *Biblos*. 1957. 6. 112—116. p. (Sok értékes bibliográfiai utalással.)
35. *Moderne Probleme des Magazinbaues* stb., 17. p.: „Gewiss, die Schwierigkeit, ein in die Erde verlegtes dunkles Magazin trocken und gut belüftet zu bauen, ist noch nicht überall zur Zufriedenheit gelöst worden.”
36. *Hill*, F. J.: The compact storage of books. = *J. Doc*. 1955. 4. 202—216. p. — *Max*, E.: Die Strafor-Snead-Bausystem. = *Dokumentation-Fachbibliothek-Werksbücherei*. 1955/56. 4. 126—131. p.
37. *Strahm*, H.: Eine umwälzende Neuerung im Magazinsystem. = *Nachr. Vereinigung Schweizerischer Bibliothekare*. 31. 1955. 163. p.

38. Vö. Zabel, i. m. 107. p.
39. I. m. 22—23. p.
40. Zabel, i. m. 111. p.
41. Ellsworth, R. E.: Library architecture and buildings. = *The Library Quarterly*. 1955. 1. 66—75. p.
42. Reynolds, H. M.: University library. = *College and Research Libraries* 14. 1953. 149—157., 166. p. — Az amerikai könyvtárépítésre vonatkozóan l. még az alábbi tanulmányokat: Pinto, O.: Le biblioteche in America. = *Accademie e Biblioteche d'Italia*. 1937. 1—2. 25—38. p.; Pirani, E.: Biblioteche d'università negli Stati Uniti d'America. = *Accademie e Biblioteche d'Italia*. 1952. 1—2. 45—52. p.; Hopp, R. H.: Recent trends in university library buildings. 1950. 14. p.; Planning the university library building. A summary discussion by librarians, architects and engineers. Princeton, 1949. 146 p.; Schenk, F.: Über die amerikanischen Bibliotheksgebäude. = *Libri*. 1954. 3. 270—272. p. — Alapvető kézikönyv (1940-ig): Wheeler, J. L. — Githens, A.: The american public library building. Chicago, 1941. ALA. 484 p.; bő irodalmi utalásokat közöl Thompson, A.: Public library buildings. References in literature, az *UNESCO Bulletin for Libraries* több számában. L. még: *American Institute of Architects*: The library building. Chicago, 1947. ALA.; Library building for library service. 1947.; Ellsworth, R. E.: Library architecture and building. = *Library Quarterly*. 1955. jan.; Galvin, H. R. — Deveraux, C.: Planning a library building. Chicago, 1955. ALA.; Hamlin, T.: Forms and functions of 20. century architecture. N. Y. 1952. Vol. 3. Githens, A.: Libraries. 675—715. p.; Guidelines for library planners. Proceedings of the Library Building Equipment Institute etc. Chicago, 1960. ALA. 128. p.; értékes adatokat közölnek az „ACRL Monographs” könyvtárépítési kiadványai, a sorozat első füzet (ACRL Monographs 4.) 1952-ben jelent meg „Proceedings (illustrated) of the 1952 Library Building Plans Institute” stb. címmel; a sorozat többi tagjai évenként jelennek meg.
43. Carbonara, P.: Biblioteche, L'architettura in America. Bari, 1939. 108—114. p.
44. Liebers, G.: Bibliotheksbau in USA. Zur Praxis der wissenschaftlichen Bibliotheken in den USA. *Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen*. B. V. 1956.
45. Ellsworth, R.: The library as a teaching instrument.
46. Zabel, i. m. 38—39. p.
47. E könyvtár típus kezdete visszanyúlik az 1893-ban létesített Newberry Library, Chicago épületére. Kialakulása 1933-ra esik: Baltimore, Enoch Pratt Free Library.
48. E koncepció jegyében épült fel Berlinben 1952—1954. között az „Amerika Gedenkbibliothek”. Vö: Ernestus, A.: New library. = *Library Assoc. Rec.* 1957. 6. 187—196. p.
49. I. m. 74. p.
50. Liebers, G.: Der Gedanke der „flexibility” im neueren amerikanischen Bibliotheksbau. = *Nachr. f. wiss. Bibl.* 1952. 5. 225—242. p. — A „modular system”-re vonatkozóan l. még az alábbi tanulmányokat: Bean, D. E. — Ellsworth, R. E.: Modular planning for college and small university libraries. 1948. 19 p.; Ellsworth, R. E.: Determining factors in the evaluation of the modular plan for libraries. = *College and Research Libraries*. 1953. 125—128., 142. p.; Angus Sneed Macdonald: Building design for library management. = *Library Trends*. 1954. jan. 463—469. p.; Flexible plan for library through modular design. Firestone Memorial Library, Princeton University. = *Engineering News-Record*. 1947. XII. 112. p.; La Technique des Travaux, Bruxelles, 1951. I—II. 17—22. p.; Keffer-Jones: „Modular” library for University of Iowa. = *Architectural Record*. 1946. Nov. 111—115. p.
51. A fix, el nem mozdítható tartóoszlopok tengelytávolsága 3, 3.66, 3.90, 6.10, illetve 6.50 méter. A Iowa Egyetem könyvtárában 5.8, a Princeton Egyetemében 5.4, a Cincinnati Egyetemében 6.4, a Massachusetts Institute of Technology Könyvtárában 9.4 méter a moduláris épületméret. Vö Bleton, J.: Les magasins à livre dans les bibliothèques françaises du début du XIXe. siècle à nos jours. = *Bulletin des Bibliothèques de France*. 1956. 3. 203. p.
52. Bibliotheksbau in USA. i. m.
53. Indian Standard. Code of practice relating to primary elements in the design of library buildings. (IS: 1553—1960.) New Delhi, 1960. 16. p. „Dimensions” c. fejezet.
54. Der Gedanke der „flexibility” stb. id. tanulmány.
55. I. m. 59—60. p.
56. I. m. 72. p.
57. Les magasins a livres stb. id. tanulmány 204—206. p.

58. *Witteck, A.*: Some noteworthy. = *The Parthenon*. 1951. XXV. 90—96. p.; 127—132. p. — E korszak legjellegzetesebb épületei a stockholmi Városi Könyvtár, a manchesteri City Library, a berni Nemzeti Könyvtár, a moszkvai Állami Lenin Könyvtár, a cambriidgei Egyetemi Könyvtár stb.
59. Svéd könyvtárak építészete és felszerelése, id. tanulmány 161—184. p. A svéd könyvtár-építkezésekre vonatkozóan l. még az alábbi forrásokat: *Kalén, I.*: Östersunds nya bibliotek. = *Biblioteksbladet*. 1958. 10. 731—735. p.; Nya bibliotekslokaler. = *Biblioteksbladet*. 1956. 9. 642—645. p.; *Järbe, B.*: Sundbybergs Stadsbibliotek i nya lokaler. = *Biblioteksbladet*. 1959. 5. 343—346. p.; *Ström, F.*: Ny byggnad för Medicinska Biblioteket i Göteborg. = *Biblioteksbladet*. 1959. 9. 660—664. — Svédországban 1959-ben avatták fel a göteborgi Városi és Egyetemi Könyvtárt, *Boberg, Stig—Nils, Sandberg*: *Göteborgs Stadsbiblioteks*. Göteborg, 1955. valamint a Chalmers Politechnikai Felsőiskola Könyvtárát; 1959-ben készült el a Svéd Királyi Könyvtár (Stockholm) raktárnagyobbítása, ekkor fejeződött be az uppsalai Egyetemi Könyvtár átépítése. *Vö: Ottervik, G.—Heintze, I.*: Les bibliothèques suédoises en 1958—1959. = *Actes du Conseil de la FIAB*. 1959. 184—185. p. Értékes tájékoztatást nyújt *Leyh, G.*: Von schwedischen Bibliotheken. = *Nachr. f. wiss. Bibl.* 1950. 3. 1—5. p. c. tanulmánya is.
60. *Vö: „Room to breathe” és „London pride. Holborn-fact”.* = *The Library Association Record*. 1960. 11. (British Public Library Buildings Number.) 345., 358—361. p. Ez a forrás e könyvtárt a második világháború után épített európai könyvtárak között a legsikerültebbnek minősíti.
61. „Scandinavia was a revelation” — írja pl. *Frank Gardner* (Luton. = *The Library Association Record*. 1960. 11. 371—372. p.)
62. *F. N. Pascenko* szíves írásbeli közlése az Országos Széchényi Könyvtár igazgatóságának, 1958. X. 13-án.
63. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár új székházának tervezése kapcsán tett külföldi tanulmányutakról. (1959. dec.—1960. febr.) Bp. 1960. 5. 12. és 27. p.
64. Journées d'étude des bibliothèques scientifiques. = *Bull. Bibliothèques de France*. 1961. 5. 216—221. p.
65. *Liebers, G.*: Baufragen bei neuen Lesesaalformen. = *Zeitschr. f. Bibliothekswesen und Bibliographie*. 1956. 3. 206—212. p.
66. *Mevisen, W.*: Büchereibau — Public library building. Essen, 1958. könyvében 250—300 lux megvilágítási erősséget jelöl meg. — *Galvin, H. R.—Van Buren, M.*: Le bâtiment d'une petite bibliothèque publique. Paris, 1959. 150 p. (Manuels de l'UNESCO à l'usage des bibliothèques, 10.) pedig az olvasói térben nem kevesebb, mint 480—590 lux megvilágítási erősséget ír elő. Egyéb források még ennél is magasabb értékeket javasolnak.
67. Jelentés az OSZK... i. m. 21. p.
68. Kisebb szakkönyvtárakban vagy közművelődési könyvtárakban az olvasói térségben elhelyezett könyvtárosi munkahelyek elkerülhetetlenek. Nagyobb könyvtárakban is egyre többen könyvtáros tartózkodik az olvasói térségben. A genfi ENSZ Könyvtárban csaknem valamennyi dolgozó munkahelye ott van. (Jelentés az OSZK... i. m. 11. p.)
69. *Lister, Hill*: The library of the future. = *Alabama Librarians*. 1957. 8. 49—52. p.

Kétsoros jelmezőjű adattárolólapok alárendeléses jelkulcsrendszereinek elmélete

OROSZ GÁBOR

A dokumentációtechnikában használatos kétsoros peremlyukasztású kártyáknak, mint adattároló közegeknek, ismert szelektív jelkulcsrendszerei — vagyis ama kódrendszerek, amelyekkel egyértelmű leképezés és visszakeresés egyaránt teljesérvényűen végrehajtható — mellérendeléses viszonyú jelzetekkel dolgoznak. Ez azt jelenti, hogy a jelkulcsrendszer valamennyi jelzete teljesen egyenrangú, tehát minden adatot, fogalmat körére és tartalmára való tekintet nélkül egyformán egy esetlegesen választott jelzet képez le. E jelzetek egymástól függetlenek, alárendeltségi viszony nincs közöttük. Az ilyen jelkulcsrendszerekkel gradációs jellegű adatnyilvántartás és visszakeresés nem érhető el. Viszont a dokumentációs munkában — nem is ritkán — szükség lehet arra, hogy az adatok közötti hierarchikus jelleg a tárolásban és visszanyerésben nyilvánítható legyen, azaz fennálljon annak lehetősége, hogy valamely csoport összes egyedi eseteinek adatlapjai egyetlen válogatási aktussal kiemelhetők legyenek. Indokolt tehát kivizsgálni oly jelkulcsrendszerek szerkesztésének lehetőségeit, amelyeknél úgy a jelzetek szerkezetében, mint a rendszer alkalmazásában alárendeléses viszony érvényesül.

A tárgyalásra kerülő rendszertípusokra az jellemző, hogy azok több genusból s a genusokon belül több — de valamennyi genusban azonos számú — speciesből állanak. A genusok és speciesek számossága az egyes rendszerekben — a rendszer szerkezetétől függően — igen különböző. Néha több a genus, mint az egyes genusokon belül a species, máskor fordított helyzettel találkozunk, vagy esetleg mennyiségeik közel állanak egymáshoz.

A vizsgált rendszerek mind kétfokozatúak, mert a kétsoros kártyákhoz szerkeszthető alárendeléses viszonyú jelkulcsrendszerek eddig föl nem derített problémáinak alapvető kimunkálása a célunk. Többfokozatú rendszerek a jelmezők multiplikálása útján — az előadottak felhasználásával — könnyen előállíthatók.

0

0.1 A kétsoros peremlyukasztású kártyák alárendeléses viszonyú jelkulcsrendszereinek szerkesztéséhez az alapot tulajdonképpen maga a kártya szolgáltatja. Az a körülmény, hogy a kártya jelzetfelvevő mezeje két lyuksort tartalmaz, természetes lehetőséget nyújt a kétfokozatú alárendeléses rendszerek szerkesztéséhez. Ha ugyanis az egymással párhuzamosan futó két lyuksort gondolatban egymástól elválasztjuk és mint két önálló jelmezőt szemléljük, akkor önkéntelenül adódik, hogy az egyiket a generikus, a másikat a specifikus fogalmak jelzeteinek felvételére vegyük igénybe. Erre az elvi felismerésre épül a gyakorlati kivitelezés.

0.2 A kétsoros jelmezőjű kártyán kétféle bejelölés eszközölhető: a belső lyuksorba mély, a külsőbe sekély hornyolással. Tehát a kártya bármelyik oszlopába (oszlopnak nevezzük a két egymásfölötti lyukból álló lyukpárt) e kétféle hornyolás valamelyike tehető. A kettő egyidejűleg nem, mert a mély horony a sekélyt elnyeli, megsemmisíti. A külső sor valamelyik jelhelyére szűrva a szelektáló tűt, nemcsak az eme jelhelyen hornyolt, azaz a sekély hornyolású kártyák fognak kiesni, hanem a mélyen hornyoltak is.

A legegyszerűbb leképezési mód, hogy egyetlen jelhelyre tett bejelöléssel, azaz egyetlen lyuk hornyolásával rögzítjük a kártyán a bejelölendő adatot. Ez az ún. közvetlen bejelölés. Ebben az esetben a jelkulcsrendszer kapacitása a lehető legkisebb: a rendszer jelzeteinek számossága egyenlő a jelmező jelhelyeinek számosságával. Növelhető azonban a kódkapacitás az ún. kombinatorikus jelzetek alkalmazásával, amikor a jelzetek a jelmező jelhelyeiből képzett kombinatorikus formációk, melyek számossága a jelhelyekét — főleg terjedelmesebb jelmezők esetén — jelentősen meghaladja.

0.3 Ezek előrebocsátása után lássuk, mik lesznek az alárendeléses rendszerek szerkesztésének alapelvei.

Mivel a mély hornyolásnak a sekéllyel szemben bizonyos magasabb rendű jellege van, a generikus gradus leképezéséhez ezt vesszük igénybe; a specifikus jelleget pedig a sekély hornyolással képezzük le. A generikus jelzeteknek csupán az eme sajátosságot érvényesítő tényezőből kell állaniuk, ezért csak mély horonnyal vannak a jelmezőbe jelölve. A specifikus jelzeteknek ellenben komplex struktúráknak kell lenniük, amelyek a generikus és a specifikus jelleg tényezőit egyaránt tartalmazzák. A generikus tényező a jelzet csoportbeli hovatartozandóságát juttatja kifejezésre, a specifikus tényező viszont a genus számos specifikus jelzete közötti diszkriminációt biztosítja. Tehát a specifikus jelzet egyik részét a genus mély hornya(i), másik részét pedig a specifikus komponens sekély hornya(i) teszik.

A generikus jelzet szerinti szelektálás a belső lyuksorba szűrt annyi tűvel történik, ahány mély horonyból áll a jelzet. A specifikus jelzet szelektálásához ellenben ezeken a tűkön, mint a generikus komponens válogatóin kívül még a specifikus komponenset kiszűrő tűk is szükségesek, melyek a külső lyuksorba kerülnek. Ha egy csoport (genus) teljes anyagának kiemelése a cél, akkor a generikus jelzet szerint szelektálunk. Ha viszont egy specifikus adatra vonatkozó anyagot keresünk, akkor a teljes specifikus jelzetet, azaz annak mindkét komponensét kell tekintetbe vennünk.

A specifikus jelzeteknek hiánytalan egészeknek kell lenniük, vagyis a két alkotónak — a generikus és a specifikus komponensnek — teljes egészében kell szerepelnie a jelzetben. Ezért a specifikus komponens képzésére rendelkezésre álló jelmezőrést mindenkor úgy kapjuk, hogy a teljes jelmezőterjedelemből kivonjuk a generikus jelzet képzéséhez szükséges oszlopokat.

0.4 A tárgyalásra kerülő problémakört négy részre bontottuk. Az elsőben az alapvetőnek tekintendő eljárással foglalkozunk. Ennél mind a generikus, mind a specifikus komponens közvetlen leképezésű. A következő részekben a kombinatorikus formációkkal dolgozó eljárásokat vizsgáljuk; mégpedig a specifikus jelzeteiket illetőleg a második részben, a generikussal kapcsolatban a harmadikban. A negyedik rész pedig ama esetről szól, amikor mindkét komponens egyaránt kombinatorikus.

A jelkulcsrendszerek megalkotása különleges szerkesztő munkát igényel. A rendszer struktúrájára, jelzeteinek összetételére vonatkozó alap-elgondolások nyomán a rendelkezésre álló jelmezőhöz kell képezni a jelzetek formációit. Ez, főleg terjedelmesebb jelmezők és komplikáltabb jelkulcsok esetén, eléggé körülményes munka. Kívánatos tehát, hogy a készítendő rendszer összes jellemző adatai már előre kiszámíthatók legyenek, hogy elbírálnak legyen, vajon a célnak megfelel. Ezért a tárgyalat típusok mindegyikénél megállapítjuk a jellemző adatok kiszámításához szükséges képleteket.

Az egyes részeken belül két esetet vizsgálunk. Az egyik a vonatkozó típusú rendszernek tetszészerinti terjedelmű jelmezőhöz való szerkesztésével (általános eset), a másik pedig ama típus maximális jelzetkapacitású rendszerének problémájával foglalkozik. Az általános eset alsó határát az a rendszer képezi, amely a lehető legkevesebb — de egynél több — generikus, illetve specifikus jelzetet tartalmaz. Az ehhez szükséges jelmezőterjedelmet nevezzük a vonatkozó eljárás minimális jelmezőterjedelmének.

Tárgyalásunkban, valamint a tanulmányhoz csatolt jelzettáblázatokban a mély hornyolást, mint a generikus jelzetnek, illetve a specifikus jelzet generikus komponensének jelelemét nagy betűvel, a sekély hornyolást, azaz a specifikus komponens jelelemét kis betűvel jelöljük.

1

1.1 A legyegeyszerűbb szerkezetű alárendeléses jelkulcsrendszer úgy állítható elő, hogy a generikus jelzeteket, illetve a specifikus jelzetek generikus komponensét egyetlen mély, a specifikus komponensét pedig egyetlen sekély horonnyal jelöljük a jelmezőbe. Egy teljes specifikus jelzet tehát két jelelemből fog állani: egy sekély és egy mély horonyból. — Ez a kivétel tekinthető ama alaphelyzetnek, amelyből a problémakör további megoldásai is leszármaztathatók.

Példaként az ilyen típusú jelkulcsrendszerek legkisebbikét mutatjuk be. A jelmező terjedelme 3 oszlop. Ebbe a jelmezőbe három jelhelyre tehető változtatva egy-egy mély horony. Ezért a rendszer 3 genust (csoportot) fog felölelni. A generikus jelzetek az 1. ábrán láthatók.

Mindegyik jelzetben a mély horony mellett még két oszlop van. Ha ezekben egy-egy sekély hornyú bejelölést eszközölünk, akkor azok a mély horonnyal együtt specifikus jelzeteket fognak képezni. A fenti generikus jelzeteknek megfelelő csoportok specifikus jelzeteit a 2. ábrán mutatjuk be.

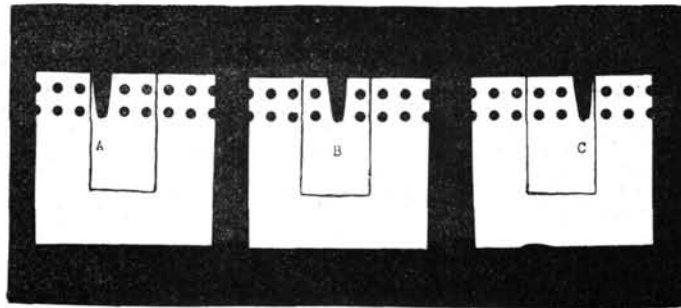
Jelkulcsrendszerünk összesen 9 jelzetet tartalmaz.

A jelzetekkel ellátott kártyakvantum szelektálása a kihornyolt jelhelyekre szűrt tűkkel történik. Ha egy teljes csoport anyagát akarjuk kiemelni, akkor a vonatkozó oszlop belső jelhelyére szűrt egyetlen tűvel dolgozunk, ha ellenben valamelyik specifikus jelzettel jelölt lapokat óhajtjuk kiválogatni, két tű szükséges: egy a belső, egy pedig a külső lyuksor megfelelő jelhelyére.

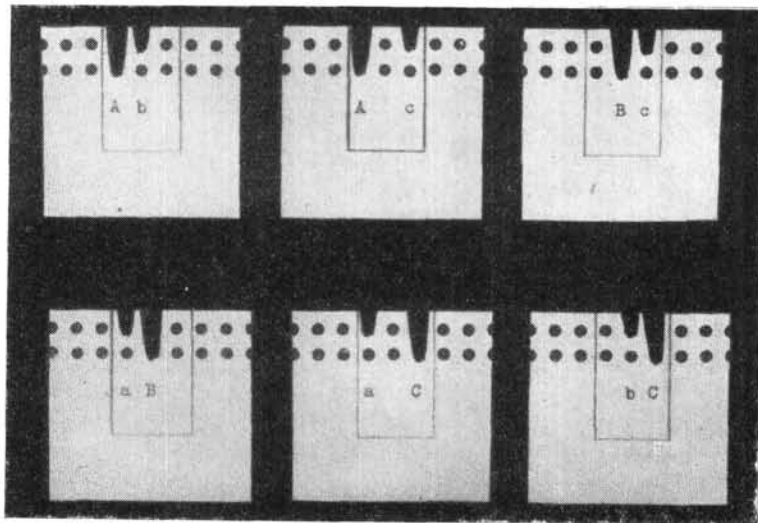
1.2 Ilyen típusú jelkulcsrendszert természetesen bármekkora terjedelmű jelmezőhöz szerkeszthetünk. A rendszer jelzetkapacitása nyilvánvalóan a jelmező terjedelmétől fog függeni. Meg is tudjuk határozni a kettejük közötti kapcsolatot.

Legyen a jelmező terjedelme n oszlop. A generikus jelzetek számossága ugyanennyi, tehát a rendszer n csoportot fog tartalmazni. Egy csoportban viszont

$n - 1$ specifikus jelzet lesz, mivel az n oszlopból egyet a generikus komponens számára foglalunk le és így $n - 1$ oszloponyi jelmezőrész marad a csoporthoz tartozó jelzetek specifikus komponenseinek képzésére. E jelkúlszrendszereket

1. ábra. Generikus jelzetek

2. ábra. Specifikus jelzetek

tehát az jellemzi, hogy az egyes csoportokban levő jelzetek mennyisége eggyel kevesebb a rendszer csoportjainak számánál.

Valamennyi csoportban együttvéve

$$n^2 - n$$

mennyiségű specifikus jelzet van. A rendszer pedig összesen

$$n^2$$

jelzetet (generikus + specifikus) tartalmaz.

A minimális jelmezőterjedelem 3 oszlop, mert 2 oszlop esetén a létező két csoport mindegyikében már csak egy-egy specifikus jelzet lehetne.

Az $n = 3, 4, \dots, 10$ oszlopnyi jelmezőterjedelemhez szerkeszthető jelkulcsrendszerek jellemző adatait az 1. táblázatban közöljük. A gyakorlati alkalmazás elősegítése érdekében pedig az 1. függelékben a jelkulcsrendszerek teljes jelzetkészletét adjuk az $n = 3, 4, \dots, 7$ jelmezőkhöz.

1. táblázat

(1 mély + 1 sekély bejelölés)

	$n=$	3	4	5	6	7	8	9	10
Generikus jelzetek	n	3	4	5	6	7	8	9	10
Egy csoport specifikus jelzetei	$n - 1$	2	3	4	5	6	7	8	9
Specifikus jelzetek összmennyisége	$n^2 - n$	6	12	20	30	42	56	72	90
Teljes jelzetkapacitás	n^2	9	16	25	36	49	64	81	100

Vizsgáljuk meg, hogy az 1 pontban leírt jelkulcstípuson miként hajtható végre olyan értelmű kapacitásnövelés, hogy abban a csoportok számának változatlanul maradása mellett az egyes csoportok specifikus jelzeteinek mennyisége emelkedjék.

Egy csoporton belül a specifikus jelzetek mennyisége a képezhető specifikus komponensek számosságától függ. Ez viszont a leképezés módjától. Az egyetlen horonnyal történő leképezésről a több hornyot alkalmazó leképezésre való áttéréssel a specifikus komponensek, s ennek következtében a specifikus jelzetek számának emelkedése érhető el. Mégpedig minél több sekély hornyot használunk a specifikus komponens leképezéséhez, annál nagyobb lesz a jelkulcsrendszer specifikus jelzetkapacitása.

Az így szerkesztett jelkulcsrendszerek annyi csoportot tartalmaznak, ahány elemből áll a jelmező, azaz aránylag keveset; az egyes csoportokban azonban viszonylag sok specifikus jelzet van.

2.1 A rendszerek jellemző adatainak kiszámításához szükséges képletek most a következőképpen alakulnak.

Az n oszlopból álló jelmezőhöz itt is n számú generikus jelzet képezhető, mivel e jelzetek most is egyetlen mély horonnyal jelöltetnek a jelmezőbe. A specifikus jelzetek leképezéséhez viszont 1 mély és b sekély hornyot használunk (ahol $b \geq 2$); a rendelkezésre álló jelmezőrész $n - 1$ oszlopnyi.

Mivel $n - 1$ elemből b elemet sorrendjük megtartása mellett

$$\binom{n-1}{b}$$

féleképpen lehet választani, ennyi egy csoport specifikus jelzeteinek számossága.

Valamennyi csoportban összesen

$$n \binom{n-1}{b}$$

specifikus jelzet van.

A rendszer teljes jelzetkapacitása pedig

$$n + n \binom{n-1}{b}.$$

A minimális jelmezőterjedelem

$$n = 2b + 1.$$

És pedig azért, mert ha $n = 2b$ jelmezőterjedelmet veszünk, akkor $n - 1 = 2b - 1$ lesz; s a specifikus jelzetek számosságára ezt kapjuk:

$$\binom{2b-1}{b}.$$

Azonban

$$\binom{2b-1}{b} = \binom{2b-1}{b-1}.$$

Azaz a rendszer specifikus jelzetkapacitása (összakapacitása is) akkora, mintha eggyel kevesebb sekély hornyot alkalmaznánk a specifikus komponens képzéséhez. Tehát $2b + 1$ -nél kisebb jelmezőterjedelem esetén b horonnyal való leképezés nem gazdaságos.

A szelektáló tűk száma:

generikus jelzeteknél 1 (belső sorban)
specifikus jelzeteknél 1 (belső s.) + b (külső s.)

A 2. táblázatban az $n = 5, \dots, 10$ jelmezőhöz $b = 2$,

$n = 7, \dots, 10$ jelmezőhöz $b = 3$,

$n = 9, 10$ jelmezőhöz $b = 4$

esetén szerkesztett rendszerek adatai találhatóak. A 2. függelékben pedig az $n = 5, 6, 7$ jelmezőhöz $b = 2$ -vel alkotott rendszerek teljes jelzetállományát közöljük.

A 2. táblázat adatain jól megfigyelhető a minimális jelmezőterjedellel kapcsolatosan tett fentebbi elméleti megállapításunk érvénye. Ha pl. $b = 3$ esetén $n = 6$ -ot veszünk, akkor egy csoport specifikus jelzeteinek száma 10, a specifikus jelzetek összmennyisége 60, a teljes jelzetkapacitás pedig 66 lesz. De ugyanezeket az adatokat találjuk a táblázat $b = 2$ zónájának $n = 6$ oszlopában. Tehát $b = 3$ esetén a jelmezőt legalább 7 oszlopból állónak kell venni, hogy a $b = 2$ -vel képezett rendszerhez képest a jelzetek számának emelkedését érzük el. Hasonló jelenség figyelhető meg $b = 4$ esetén az $n = 8$ terjedelmű jelmezőnél. A jelzetkapacitás ugyanakkora lesz, mintha $b = 3$ -at alkalmazunk. Kapacitásnövekedés csak $n = 9$ -nél kezdődik.

(1 mély + b sekély bejelölés)

	n =	b = 2					b = 3				b = 4		
		5*	6*	7	8	9	10	7*	8*	9	10	9*	10*
Generikus jelzetek	n	5	6	7	8	9	10	7	8	9	10	9	10
Egy csoport specifikus jelzetei	$\binom{n-1}{b}$	6	10	15	21	28	36	20	35	56	84	70	126
Specifikus jelzetek összmennyisége	$n \binom{n-1}{b}$	30	60	105	168	252	360	140	280	504	840	630	1260
Teljes jelzetkapacitás	$n + n \binom{n-1}{b}$	35	66	112	176	261	370	147	288	513	850	639	1270

A táblázat csillaggal jelölt hasábjában található adatok egyúttal a vonatkozó jelmezőterjedelem maximális kapacitású jelkulcsrendszerének adatai is.

2.2 Mivel az egyes csoportokhoz tartozó specifikus jelzetek specifikus komponensei a rendelkezésre álló jelmezőrész jelhelyeiből képezett ismétlés nélküli kombinációk, amelyeknek számát a binomiális együtthatók formulájával számíthatjuk ki, minden jelmezőterjedelemhez megállapítható, hogy hány sekély horony alkalmazásával szerkeszthető a lehető legtöbb specifikus jelzetet tartalmazó jelkulcsrendszer. Ismeretes ugyanis, hogy valamely szám binomiális együtthatóinak értéke mikor éri el a maximumot, az a szám páros vagy páratlan jellegétől függ.

A mi esetünkre vonatkoztatva tehát az

$$\binom{n-1}{b}$$

kifejezés akkor fogja elérni maximális értékét, ha $n-1$

páros szám esetén

$$n-1 = 2b.$$

páratlan szám esetén

$$n-1 = 2b + 1.$$

Tehát

$$b = \frac{n-1}{2}$$

$$b = \frac{n-2}{2}$$

sekély horonyt kell igénybevenni a specifikus komponens leképezéséhez, hogy a szerkeszthető specifikus jelzetek kvantuma a maximumot érje el.

Egy csoport specifikus jelzeteinek számossága mármost

$$\left(\begin{array}{c} n-1 \\ \frac{n-1}{2} \end{array} \right) \quad \left(\begin{array}{c} n-1 \\ \frac{n-2}{2} \end{array} \right)$$

Az összes specifikus jelzetek száma:

$$n \left(\begin{array}{c} n-1 \\ \frac{n-1}{2} \end{array} \right) \quad n \left(\begin{array}{c} n-1 \\ \frac{n-2}{2} \end{array} \right)$$

A rendszer összes jelzeteinek mennyisége:

$$n \left[1 + \left(\frac{n-1}{2} \right) \right] \quad n \left[1 + \left(\frac{n-2}{2} \right) \right]$$

A generikus jelzetek szelektálásához most is egyetlen tú szükséges. A specifikus jelzetekhez pedig

$$1 \text{ (belső s.)} + \frac{n-1}{2} \text{ (külső s.)} \quad \left| \quad 1 \text{ (belső s.)} + \frac{n-2}{2} \text{ (külső s.)} \right.$$

Tehát összesen

$$\frac{n+1}{2} \quad \left| \quad \frac{n}{2}$$

A 2. táblázat csillaggal jelölt rovatainak megfelelő jelkulcsrendszer a vonatkozó jelmezőterjedelem maximális specifikus jelzetkapacitású rendszere.

3

A jelkulcsrendszer bővítésének kívánalma nemcsak a specifikus jelzeteket illetőleg merülhet fel, hanem a generikus jelzetekkel kapcsolatban is adódhatik ilyen igény. Szükség lehet oly jelkulcsrendszerre, melyben a csoportok számossága tetemes. Nyilvánvaló, hogy ennek érdekében a generikus jelzetek képzésénél kell áttérni az egyetlen helyett a több mély horonnyal való leképezésre. Ennek viszont az a folyománya, hogy a specifikus komponens képzése számára fennmaradó jelmezőrész az eddiginél, az $n-1$ -nél kisebb lesz. Ezért a most tárgyalásra kerülő eljárással oly jelkulcsrendszereket állíthatunk elő, amelyek aránylag sok csoportot ölelnek fel, de a csoportok jelzetállománya elég csekély.

3.1 Lássuk, miként alakulnak most a jellemző adatok kiszámítására szolgáló képletek.

Ha a jelmezőterjedelem n oszlopnyi, s egy generikus jelzet leképezéséhez felhasznált mély hornyok száma c , akkor a generikus jelzetek mennyisége

$$\left(\begin{array}{c} n \\ c \end{array} \right)$$

ahol

$$c \geq 2.$$

Egy csoport specifikus jelzeteinek száma

$$n - c,$$

mivel ennyi oszlop marad a jelmezőben az egyetlen sekély horonnyal bíró specifikus komponensek képzéséhez.

Valamennyi csoport összes specifikus jelzeteinek száma nyilvánvalóan

$$(n - c) \binom{n}{c}.$$

A rendszer teljes jelzetkapacitása pedig

$$\binom{n}{c} (n - c + 1).$$

A minimális jelmezőterjedelem

$$2c.$$

Ha ugyanis $2c - 1$ terjedelmű jelmezőt veszünk, akkor a generikus jelzetek száma

$$\binom{2c - 1}{c};$$

s a specifikus komponensek számossága $(2c - 1) - c = c - 1$. Viszont ugyanezen jelmezőhöz $c - 1$ mély horony alkalmazása esetén

$$\binom{2c - 1}{c - 1}$$

generikus jelzet és $(2c - 1) - (c - 1) = c$ specifikus komponens szerkeszthető.

Mivel

$$\binom{2c - 1}{c} = \binom{2c - 1}{c - 1},$$

a generikus jelzetek száma mindkét esetben ugyanannyi, viszont a másodikban több a specifikus komponens. Tehát c mély horony esetén a $2c - 1$ terjedelmű jelmező alkalmazása előnytelen; a jelmezőnek legalább $2c$ -nek kell lennie.

A generikus jelzetek szelektálásához c tű szükséges a belső sorba szúrva, a specifikus jelzeteknél ezekhez még egy tű járul a külső lyuksorban.

A 3. táblázatban az $n = 4, \dots, 10$ jelmezőhöz $c = 2$,

$n = 6, \dots, 10$ jelmezőhöz $c = 3$,

$n = 8, 9, 10$ jelmezőhöz $c = 4$

esetén szerkeszthető rendszerek adatait közöljük. Az $n = 4, 5, 6, 7$ jelmezőhöz $c = 2$ -vel alkotott rendszerek jelzetállománya pedig a 3. függelékben található.

(c mély + 1 sekély bejelölés)

	n =	c = 2							c = 3					c = 4		
		4*	5*	6	7	8	9	10	6*	7*	8	9	10	8*	9*	10
Generikus jelzetek	$\binom{n}{c}$	6	10	15	21	28	36	45	20	35	56	84	120	70	126	210
Egy csoport specifikus jelzetei	n - c	2	3	4	5	6	7	8	3	4	5	6	7	4	5	6
Specifikus jelzetek összmenyisége	$(n - c) \binom{n}{c}$	12	30	60	105	168	252	360	60	140	280	504	840	280	630	1260
Teljes jelzetkapacitás	$(n - c + 1) \binom{n}{c}$	18	40	75	126	196	288	405	80	175	336	588	960	350	756	1470

A táblázat csillaggal jelölt hasábjaiiban található adatok egyúttal a vonatkozó jelmezőterjedelem maximális kapacitású jelkulcsrendszerének adatai is.

A minimális jelmezőterjedelemre vonatkozókat jelen esetben is igazolják a táblázat adatai. Tekintsük az $n = 5$ és $c = 3$ alapadatokkal bíró rendszert. Ebben a generikus jelzetek számossága 10, egy csoport specifikus jelzeteié 2, a specifikus jelzetek összmenyisége 20, a teljes jelzetkapacitás 30. Ha ezeket az adatokat a táblázat első, azaz $c = 2$ zónájának $n = 5$ oszlopában levő adatokkal összevetjük, szemléletesen igazolódik, hogy $n = 5$ esetén két mély horony alkalmazásával jobb eredményt érünk el, mint három mély horony gazdaságos alkalmazásához legalább $n = 6$ terjedelmű jelmező szükséges.

3.2 A generikus jelzetek mennyiségének emelése kapcsán is felmerül a maximalitás kérdése. Meg kell határozni milyen feltételek mellett állítható elő egy adott jelmezőterjedelmehez a lehető legtöbb generikus jelzet.

A probléma itt is oda megy vissza, hogy a generikus jelzeteknek, mint a teljes jelmezőterjedelemből képezett ismétlés nélküli kombinációknak száma mikor éri el a csúcspontot.

Az

$$\binom{n}{c}$$

kifejezés maximális értéke attól függ, hogy n páros vagy páratlan szám. Éspedig ha n

páros szám, azaz

$$n = 2c$$

páratlan szám, azaz

$$n = 2c + 1$$

akkor

$$\left(\begin{array}{c} n \\ n \\ 2 \end{array} \right) \quad \Bigg| \quad \left(\begin{array}{c} n \\ n-1 \\ 2 \end{array} \right)$$

képlet szolgáltatja a generikus jelzetek (csoportok) maximális számát.

Mivel a generikus komponens képzése számára mindkét esetben c számú jelmezőoszlop van lefoglalva, azért a specifikus komponens képzésére $n - c$, azaz

$$\frac{n}{2} \quad \Bigg| \quad \frac{n+1}{2}$$

oszloponyi jelmezőrész marad; tehát ennyi lesz az egyes csoportokban levő specifikus jelzetek száma.

A specifikus jelzetek összemennyisége

$$\frac{n}{2} \left(\begin{array}{c} n \\ n \\ 2 \end{array} \right) \quad \Bigg| \quad \frac{n+1}{2} \left(\begin{array}{c} n \\ n-1 \\ 2 \end{array} \right)$$

A rendszer teljes jelzetkapacitása

$$\frac{n+2}{2} \left(\begin{array}{c} n \\ n \\ 2 \end{array} \right) \quad \Bigg| \quad \frac{n+3}{2} \left(\begin{array}{c} n \\ n-1 \\ 2 \end{array} \right)$$

A szelektáló tűk száma a generikus jelzeteknél (tehát a belső sorba szűrva)

$$\frac{n}{2} \quad \Bigg| \quad \frac{n-1}{2}$$

A specifikus jelzeteknél ezekhez még egy — a külső sorba szűrt — tű járul, tehát összesen

$$\frac{n+2}{2} \quad \Bigg| \quad \frac{n+1}{2}$$

tű szükséges.

A 3. táblázatban az $n = 4, \dots, 9$ oszloponyi jelmezőkhöz szerkeszthető olyan jelkulcsrendszerek, amelyek a lehető legtöbb generikus jelzetet tartalmazzák a csillaggal jelölt rovatokban található.

4

E pontban azzal az esettel foglalkozunk, amikor a generikus és specifikus jelzetek számának fokozása egyaránt szükséges. E célból mind a generikus, mind a specifikus komponensnél többhornyos leképezést kell alkalmazni. Azaz mindkettő a jelmező megfelelő részeinek jelhelyeiből képezett kombinatorikus formáció.

4.1 A probléma általános megfogalmazásban oly jelkulcsrendszerek szerkesztését jelenti, melyeknél úgy a generikus, mint a specifikus komponenseket leképező hornyok száma tetszészerinti mértékben választható egynél többnek. Illetve a mély és a sekély hornyok száma úgy vehető fel, hogy bizonyos felmerülő igényeknek megfelelő jelkulcsrendszer létesüljön, amely kellő mennyiségű csoportot, s azokon belül elegendő sokaságú specifikus jelzetet tartalmaz. Így nyilvánvalólag igen különböző kapacitásviszonyokkal rendelkező rendszerek állíthatók elő. Akár olyanok, amelyekben a generikus jelzetek mennyisége nagyobb a specifikus jelzetekénél, de olyanok is, amelyekben éppen fordított a helyzet, azaz több jelzet van egy csoportban, mint ahány csoportból áll a rendszer.

A szerkesztendő rendszer struktúrája és jelzethezésének mennyiségei a jelmező terjedelmétől (n), a generikus jelzetek mély hornyainak számától (d), valamint a specifikus komponens sekély hornyainak számától (f) függ. A specifikus komponens képzésére rendelkezésre álló jelmező rész $n - d$ oszlopnyi.

Mivel a generikus jelzetek a teljes jelmezőből képezett d -ed osztályú ismétlés nélküli kombinációk, számosságuk

$$\binom{n}{d}.$$

A specifikus komponensek viszont az $n - d$ terjedelmű jelmező rész helyeinek f -ed osztályú ismétlés nélküli kombinációi, ezért egy csoport specifikus jelzeteinek mennyisége

$$\binom{n-d}{f}.$$

A specifikus jelzetek összemennyisége

$$\binom{n}{d} \binom{n-d}{f};$$

a rendszer összes jelzeteinek száma pedig

$$\binom{n}{d} + \binom{n}{d} \binom{n-d}{f}.$$

A szelektáló tűk száma:

generikus jelzetek esetén d (belső sorban)
specifikus jelzetek esetén d (belső sorban) + f (külső sorban).

Mivel a d és az f értékeinek változtatásával rendkívül sokféle rendszer szerkeszthető, azért csupán a legegyszerűbb típusnak, melynél $d = f = 2$ adatait közöljük az $n = 6, \dots, 10$ terjedelmű jelmezőhöz a 4. táblázatban. Most $n = 6$ a minimális jelmezőterjedelem, mert az $n = 5$ -höz szerkeszthető jelzésrendszer ugyanolyan, mintha az egyszerűbb — 2 mély és 1 sekély hornyú — leképezést alkalmaznánk (ld. 3. táblázat $n = 5$ rovatát). — A 4. függelékben az $n = 6, 7$ jelmezőkhöz szerkeszthető rendszerek teljes jelzetkészletét adjuk.

(2 mély + 2 sekély bejelölés)

$n =$	6	7	8	9	10
Generikus jelzetek $\binom{n}{d}$	15	21	28	36	45
Egy csoport specifikus jelzetei $\binom{n-d}{f}$	6	10	15	21	28
Specifikus jelzetek összmennyisége $\binom{n}{d} \binom{n-d}{f}$	90	210	360	756	1260
Teljes jelzet-kapacitás $\binom{n}{d} + \binom{n}{d} \binom{n-d}{f}$	105	231	388	792	1305

4.2 A maximálkapacitás problémája természetesen most is felmerülhet, de meg kell határozni, hogy mire vonatkozik. Mi a generikus jelzeteknél a teljes jelmezőre, a specifikus jelzeteknél viszont a specifikus komponens számára rendelkezésre álló jelmezőrszre vonatkoztatva értelmezzük. Azaz azt fogjuk vizsgálni, hogy milyen feltételek mellett szerkeszthetők olyan jelkölcszrendszerek, amelyek valamely jelmezőhöz az egyáltalában elérhető legtöbb generikus jelzetet, s az így kapott csoportokon belül pedig a lehető legtöbb specifikus jelzetet tartalmazták.

Legyen n a jelmezőterjedelem és k a generikus jelzetet leképező mély hor-nyok száma abban a határhelyzetben, amikor a jelmezőhöz szerkeszthető gene-rikus jelzetek számossága a legmagasabbra emelkedik; akkor az

$$\binom{n}{k}$$

formula fogja szolgáltatni a generikus jelzetek maximális számát. Eme kifejezés értéke attól függ, hogy az n páros vagy páratlan szám. Ha n

páros szám
azaz $n = 2k$

páratlan szám
azaz $n = 2k + 1$,

akkor a fenti kifejezés így alakul

$$\binom{2k}{k} \quad \left| \quad \binom{2k+1}{k}$$

Ez az n oszloponyi terjedelmű jelmezőhöz szerkeszthető generikus jelzetek maxi-mális száma.

Ha az n oszlopból álló jelmezőnek k oszlopát használjuk fel a generikus komponens képzéséhez, akkor a specifikus komponens képzése számára

$$n - k = m$$

oszlopyi jelmezőrész marad. Az m értéke szintén attól függ, hogy az n páros vagy páratlan számú. Ha ugyanis

$$\begin{array}{c|c} n = 2k & n = 2k + 1 \\ \hline & \text{akkor} \\ \hline m = k = \frac{n}{2} & m = k + 1 = \frac{n + 1}{2} \end{array}$$

Jelöljük s -el a specifikus komponens leképező sekély hornyok számát abban a határhelyzetben, amikor a specifikus jelzetek számossága emelkedik a legmaasabbra. Így

$$\binom{m}{s}$$

egy csoport specifikus jelzeteinek maximumális száma.

Nyilvánvalólag itt is fennáll az előbbi analogonja: az m páros vagy páratlan szám lehet. Mégpedig e kettősség egyaránt fennforoghat n páros vagy páratlan jellege mellett. Tehát összesen négyféle eshetőség adódik. Éspedig ha

$$\begin{array}{c|c|c|c} n = 2k & & n = 2k + 1 & \\ \hline & \text{akkor } m \text{ lehet} & & \\ \hline \begin{array}{c} \text{páros} \\ m = 2s \end{array} & \begin{array}{c} \text{páratlan} \\ m = 2s + 1 \end{array} & \begin{array}{c} \text{páros} \\ m = 2s \end{array} & \begin{array}{c} \text{páratlan} \\ m = 2s + 1 \end{array} \end{array}$$

Ezek nyomán az s -et úgy fejezhetjük ki:

$$\begin{array}{c|c|c|c} s = \frac{m}{2} & s = \frac{m-1}{2} & s = \frac{m}{2} & s = \frac{m-1}{2} \\ \hline = \frac{k}{2} & = \frac{k-1}{2} & = \frac{k+1}{2} & = \frac{k}{2} \\ \hline = \frac{n}{4} & = \frac{n-2}{4} & = \frac{n+1}{4} & = \frac{n-1}{4} \end{array}$$

Az összefüggéseket figyelembe véve az $\binom{m}{s}$ értéke a négy különböző helyzetben így alakul

$$\begin{array}{c|c|c|c} \binom{m}{\frac{m}{2}} = \binom{k}{\frac{k}{2}} & \binom{m}{\frac{m-1}{2}} = \binom{k}{\frac{k-1}{2}} & \binom{m}{\frac{m}{2}} = \binom{k+1}{\frac{k+1}{2}} & \binom{m}{\frac{m-1}{2}} = \binom{k+1}{\frac{k}{2}} \\ \hline = \binom{2s}{s} & = \binom{2s+1}{s} & = \binom{2s}{s} & = \binom{2s+1}{s} \end{array}$$

Mivel az alapvető és kiindulásul szolgáló tényező a jelmezőterjedelem, azért fejezzük ki n -ben a rendszerszerkesztés szempontjából lényeges formulákat. Így eme egyetlen adat ismeretében kiszámíthatjuk a szerkesztendő rendszer összes jellemző adatait.

Az n oszlopnyi jelmezőhöz szerkeszthető jelkulcsrendszerben a generikus jelzetek számossága, azaz $\binom{n}{k}$

ha n páros szám

$$\binom{n}{\frac{n}{2}};$$

ha n páratlan szám

$$\binom{n}{\frac{n-1}{2}};$$

egy csoport specifikus jelzeteinek számossága, azaz $\binom{m}{s}$

ha n páros szám és ha $m = \frac{n}{2}$

páros szám

$$\binom{\frac{n}{2}}{\frac{n}{4}}$$

páratlan szám

$$\binom{\frac{n}{2}}{\frac{n-2}{4}}$$

ha n páratlan szám és ha $m = \frac{n+1}{2}$

páros szám

$$\binom{\frac{n+1}{2}}{\frac{n+1}{4}}$$

páratlan szám

$$\binom{\frac{n+1}{2}}{\frac{n-1}{4}}$$

A specifikus jelzetek összmennyiségét az

$$\binom{n}{k} \binom{m}{s}$$

képlet szolgáltatja, mely e négy helyzetben ilyen lesz:

$$\binom{n}{\frac{n}{2}} \binom{\frac{n}{2}}{\frac{n}{4}} \quad \left| \quad \binom{n}{\frac{n}{2}} \binom{\frac{n}{2}}{\frac{n-2}{4}} \quad \left| \quad \binom{n}{\frac{n-1}{2}} \binom{\frac{n+1}{2}}{\frac{n+1}{4}} \quad \left| \quad \binom{n}{\frac{n-1}{2}} \binom{\frac{n+1}{2}}{\frac{n-1}{4}} \right.$$

A rendszer összes — generikus és specifikus — jelzeteinek mennyisége

$$\binom{n}{k} + \binom{n}{k} \binom{m}{s}.$$

Ennek is négyféle változata van, amelyek a fentebbiek felhasználásával könnyen előállíthatók.

Az $n = 7, \dots, 10$ jelmezőhöz szerkeszthető maximális kapacitású rendszerek adatait az 5. táblázat tartalmazza.

(k mély + 2 sekély bejelölés)

$n =$	7	8	9	10	
Generikus komponens leképező mély hornyok	k	3	4	4	5
Specifikus komponens képzéséhez rendelkezésre álló jelmezőszopek	m	4	4	5	5
Specifikus komponens leképező sekély hornyok	s	2	2	2	2
Generikus jelzetek	$\binom{n}{k}$	35	70	126	252
Egy csoport specifikus jelzetei	$\binom{m}{s}$	6	6	10	10
Specifikus jelzetek összmenyisége	$\binom{n}{k} \binom{m}{s}$	210	420	1260	2520
Teljes jelzetkapacitás	$\binom{n}{k} + \binom{n}{k} \binom{m}{s}$	245	490	1386	2772

A függelékek táblázatai a különböző típusú jelkulcsrendszerek jelzetállományát tartalmazzák. A kizárólag nagy betűkből álló jelzetek a generikusak, a nagy és kis betűkből összetettek a specifikus jelzetek. Az n valamely értékéhez tartozó jelzetkészlet a vonatkozó négy szögű kereten belül található. Mégpedig a kereten belül levő valamennyi jelzet a rendszer állományához tartozik, tehát az n alacsonyabb értékeihez tartozó kisebb keretekben levő jelzetek is.

1. Függelék

Jelkulcsrendszerek 1 mély és 1 sekély horonyból álló jelzetekkel

$n = 7$	$n = 6$	$n = 5$	$n = 4$	$n = 3$	A	B	C	D	E	F	G
					Ab	Ba	Ca	Da	Ea	Fa	Ga
					Ac	Bc	Cb	Db	Eb	Fb	Gb
					Ad	Bd	Cd	De	Ec	Fc	Gc
					Ae	Be	Ce	De	Ed	Fd	Gd
					Af	Bf	Cf	Df	Ef	Fe	Ge
					Ag	Bg	Cg	Dg	Eg	Fg	Gf

2. Függelék

Jelkulsrendszerek 1 mély és 2 sekély horonyból álló jelzetekkel

$n = 7$	$n = 6$	$n = 5$	A	B	C	D	E	F	G
			Abc	Bac	Cab	Dab	Eab	Fab	Gab
			Abd	Bad	Cad	Dac	Eac	Fac	Gac
			Abe	Bae	Cae	Dae	Ead	Fad	Gad
			Acd	Bcd	Cbd	Dbc	Ebc	Fbc	Gbc
			Ace	Bce	Cbe	Dbe	Ebd	Fbd	Gbd
	Ade	Bde	Cde	Dce	Ecd	Fcd	Gcd		
	Abf	Baf	Caf	Daf	Eaf	Fae	Gae		
	Acf	Bcf	Cbf	Dbf	Ebf	Fbe	Gbe		
	Adf	Bdf	Cdf	Def	Ecf	Fce	Gce		
	Aef	Bef	Cef	Def	Edf	Fde	Gde		
	Abg	Bag	Cag	Dag	Eag	Fag	G; f		
	Acg	Bcg	Cbg	Dbg	Ebg	Fbg	G'f		
	Adg	Bdg	Cdg	Deg	Ecg	Fcg	Gcf		
	Aeg	Beg	Ceg	Deg	Edg	Fdg	Gdf		
Afg	Bfg	Cfg	Dfg	Efg	Feg	Gef			

3. Függelék

Jelkulsrendszerek 2 mély és 1 sekély horonyból álló jelzetekkel

$n = 7$	$n = 6$	$n = 5$	$n = 4$	AB	ABc	ABd	ABe	ABf	ABg
				AC	ACb	ACd	ACe	ACf	ACg
				AD	ADb	ADc	ADe	ADf	ADg
				BC	BCa	BCd	BCe	BCf	BCg
				BD	BDa	BDc	BDe	BDf	BDg
				CD	CDa	CDb	CDe	CDf	CDg
	AE	AEb	AEc	AEd	AEf	AEg			
	BE	BEa	BEc	BEd	BEf	BEg			
	CE	CEa	CEb	CEd	CEf	CEg			
	DE	DEa	DEb	DEc	DEf	DEg			
	AF	AFb	AFc	AFd	AFe	AFg			
	BF	BFa	BFc	BFd	BFe	BFg			
	CF	CFa	CFb	CFd	CFe	CFg			
	DF	DFa	DFb	DFc	DFe	DFg			
	EF	EFa	EFb	EFc	EFd	EFg			
	AG	AGb	AGc	AGd	AGe	AGf			
	BG	BGa	BGc	BGd	BGe	BGf			
	CG	CGa	CGb	CGd	CGe	CGf			
	DG	DGa	DGb	DGc	DGe	DGf			
	EG	EGa	EGb	EGc	EGd	EGf			
	FG	FGa	FGb	FGc	FGd	FGe			

4. Függelék

Jelkulsrendszerek 2 mély és 2 sekély horonyból álló jelzetekkel

$n = 7$	$n = 6$	AB	ABcd	ABce	ABcf	ABde	ABdf	ABef	ABcg	ABdg	ABeg	ABfg
		AC	ACbd	ACbe	ACbf	ACde	ACdf	ACef	ACbg	ACdg	ACeg	ACfg
		AD	ADbc	ADbe	ADbf	ADce	ADcf	ADef	ADbg	ADcg	ADeg	ADfg
		AE	AEbc	AEbd	AEbf	AEcd	AEcf	AEdf	AEbg	AEcg	AEdg	AEfg
		AF	AFbc	AFbd	AFbe	AFcd	AFce	AFde	AFbg	AFcg	AFdg	AFeg
		BC	BCad	BCae	BCaf	BCde	BCdf	BCef	BCag	BCdg	BCeg	BCfg
		BD	BDac	BDae	BDaf	BDce	BDcf	BDef	BDag	BDcg	BDEg	BDfg
		BE	BEac	BEad	BEaf	BEcd	BEcf	BEdf	BEag	BEcg	BEdg	BEfg
		BF	BFac	BFad	BFae	BFcd	BFce	BFde	BFag	BFcg	BFdg	BFeg
		CD	CDab	CDae	CDaf	CDbe	CDbf	CDef	CDag	CDbg	CDeg	CDfg
		CE	CAab	CEad	CEaf	CEbd	CEbf	CEdf	CEag	CEbg	CEdg	CEfg
		CF	CFab	CFad	CFae	CFbd	CFbe	CFde	CFag	CFbg	CFdg	CFeg
		DE	DEab	DEac	DEaf	DEbc	DEbf	DEcf	DEag	DEbg	DEeg	DEfg
		DF	DFab	DFac	DFae	DFbc	DFbe	DFce	DFag	DFbg	DFcg	DFeg
		EF	EFab	EFac	EFad	EFbc	EFbd	EFcd	EFag	EFbg	EFcg	EFdg
		AG	AGbc	AGbd	AGbe	AGbf	AGcd	AGce	AGcf	AGde	AGdf	AGef
		BG	BGac	BGad	BGae	BGaf	BGcd	BGce	BGcf	BGde	BGdf	BGef
		CG	CGab	CGad	CGae	CGaf	CGbd	CGbe	CGbf	CGde	CGdf	CGef
		DG	DGab	DGac	DGae	DGaf	DGbc	DGbe	DGbf	DGce	DGcf	DGef
EG	EGab	EGac	EGad	EGaf	EGbc	EGbd	EGbf	EGcd	EGcf	EGdf		
FG	FGab	FGac	FGad	FGae	FGbc	FGbd	FGbe	FGcd	FGce	FGde		

Könyvtárhasználati vizsgálatok az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában

KÓKAY GYÖRGY

Az újabb könyvtártudományi szakirodalomban egyre többen mutatnak rá, hogy az olvasók megismerésére az eddigi út ma már nem járható a könyvtárak számára, ha korszerű színvonalon akarják tartani olvasószolgálatukat.¹ Eddig ugyanis az olvasók és az olvasók igényeinek a vizsgálata nem jelentett külön problémát: többnyire megelégedtek azzal az „összbenyomással”, amelyet olvasóikról kaptak. Ez a kép azonban, mint az újabb vizsgálatok kimutatták, az olvasókra vonatkozóan csak nagyon szubjektív, és ezért többnyire csak pontatlan, sőt hamis lehetett. Ma már tudjuk, hogy a könyvtárak olvasóiról, az olvasók könyvtárhasználatáról és igényeiről csak konkrét vizsgálatok által kaphatunk biztos képet.

E vizsgálatok módszerei még nem alakultak ki: kísérletek és viták folynak velük kapcsolatban. Az olvasók tanulmányozásának az eszközei (kérdőívek, tesztek, könyvtári statisztikák stb.) közül egyesek a lélektani, mások a statisztikai módszereket helyezik előtérbe. A helyes megoldást valószínűleg a kétféle eljárásnak megfelelő arányú, és a könyvtár jellegét szem előtt tartó kombinációja adhatja meg.

A világszerte jelentkező felismerés mellett, amely a könyvtárak olvasói körében végzendő vizsgálatok szükségességére mutatott rá, még fontos belső indítékok is közrejátszottak abban, hogy kísérletet tettünk az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának olvasói körében végzendő igénykutatásokra. Ezek közül az egyik az a tény volt, hogy művelődéspolitikánk, főleg az MSzMP művelődéspolitikai irányelveinek közzététele óta, egyre nagyobb figyelmet szentel kulturális és tudományos intézményeink, így a könyvtárak munkájának a tömegekkel való kapcsolataira. Semmiképpen sem lehet érdektelen művelődéspolitikai szempontból sem az a vizsgálat, amelyet az ország egyetlen hírlap- és folyóirat-hungarica gyűjteményében végeztünk, hogy választ adhassunk e legfontosabb kérdésekre: kik és hányan használják az OSzK Hírlaptárának anyagát? Mit és mennyit olvasnak e gyűjteményből 1961-ben?

Végül időszerűvé tette e vizsgálatot az a körülmény, hogy a Széchényi Könyvtár a közeljövőben új épületben, kedvezőbb körülmények között folytathatja munkáját. Ahhoz azonban, hogy az új épületben a könyvtári munka, s így az olvasószolgálat is megfelelhessen az egyre növekvő követelményeknek, alapvetően szükség van arra is, hogy közelebbről megismerkedjünk olvasóinkkal. A tervezett, modern szakosított olvasószolgálat kiépítésének is egyik alapja lehet annak felmérése, hogy kik és milyen igénnyel használják gyűjteményünket, még akkor is, ha ez igények egy részét a jövőben esetleg befolyásolni is akarjuk:

akár az esetleges helytelen igények helyes irányba terelésével, akár pedig az olvasásnak és a könyvtárhasználatnak olyanok körében való népszerűsítésével, akiknél ilyen igény még nem jelentkezett.

2.

Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára sorrendben a könyvtár második leglátogatottabb gyűjteménye: olvasótermében évenként kb. 25 ezer olvasó fordul meg, akik több mint 100 ezer kötet hírlapot és folyóiratot használnak. Ez azt jelenti, hogy ha olvasói számában el is marad a két könyv-olvasóterem használóinak számától, de a kikért és olvasott anyag mennyisége szempontjából csaknem eléri az általános-, és a tudományos könyv-olvasótermekben együttesen használt könyvek számát.

A Hírlaptár e nagyfokú látogatottságáig és anyagának ily méretű kihasználásáig hosszú volt az út. Ismeretes, hogy noha a Széchényi Könyvtár már alapításától kezdve tartalmazott hírlapokat és folyóiratokat, mégis elsősorban Szinnyei József előrelátó felismerésének és tevékenységének köszönhető a magyar hírlapok gyűjteményének teljessé tétele és a Hírlaptár megalapítása.² Szinnyei — mint azóta beigazolódott: valóban szinte korát megelőzve — Európában az elsők között ismerte fel azt a jelentős szerepet, amelyet a hírlapok játszanak a különböző történeti kutatások szempontjából. De az akkori Széchényi Könyvtárat illető bírálataiban nemcsak azt hibáztatta, hogy a Nemzeti Könyvtár hírlapgyűjteménye nagyon hiányos, hanem azt is, hogy a könyvtár a meglévő lapokat sem tudja a kutatók rendelkezésére bocsátani, mert azok „igen mostoha sorsban részesültek”: összecsomagolva, hozzáférhetetlenül heverték a könyvtár raktáraiban. És noha 1884-ben Szinnyei irányítása mellett komolyan megindult a munka az akkor alakult Hírlaptárban, és ennek következményeképpen fokozatosan elkezdődött a periodikáknak az olvasók számára való feltárása — 1884/85-ben 1070 hírlapolvasó fordult már meg a könyvtárban! — mégis az olvasók és a használt kötetek száma aránylag csak lassan emelkedett, és még 1920-ban is csak 1640 olvasónál és 4110 hírlapnál, 1930-ban pedig 4679 olvasónál és 12 244 hírlapnál tartottak. E lassú fejlődést a polgári és fél-feudális művelődési politikán kívül még az a körülmény is indokolja, hogy az államtól csak igen szűkös anyagi támogatást kapott könyvtár nem győzte a beáramló hatalmas tömegű periodikaanyag feldolgozását és köttetését. Ez, valamint az állandóan napirenden levő raktári problémák — a gyűjtemény rendszerint több különböző, nem egyszer csak igen körülményesen hozzáférhető helyen volt elhelyezve — mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Hírlaptár a felszabadulás előtt nem tudta kellően kielégíteni az olvasók igényeit.

Az OSzK hírlap- és folyóiratgyűjteményének az olvasók és kutatók számára való hozzáférhetővé tétele szempontjából legfontosabb mozzanat a hírlaptári olvasóterem megnyitása volt 1950-ben. Ekkorra voltak együtt azok a feltételek, melyek lehetővé tették végre azt, hogy a könyvtár Hírlaptárának a gyűjteménye teljes egészében, a nap nagy részében rendelkezésre álljon minden olvasónak. E változás motorját művelődéspolitikánknak a szocializmus felé fordulásában kereshetjük. A másik feltétel az volt, hogy az állomány végre együtt volt, hozzáférhető állapotban. Az új olvasóterem pedig lehetővé tette, hogy a kedvező lehetőségek között a periodika-gyűjteménnyel kapcsolatban is megvalósuljon az,

ami az egész könyvtárt jellemezte ekkor: nemzeti könyvtárhoz méltóan, szélesebbre tárta kapuit az olvasók és a kutatók előtt.

A hírlaptári olvasóterem 10 éves fennállása bebizonyította, hogy milyen jelentős társadalmi igényt elégített ki: megnyitásától kezdve hamar népszerűvé vált, és már 1953-ban majd hatszor annyi volt a periodika-olvasók száma, mint 1933-ban. Megnyitásától kezdve, télen-nyáron egyaránt csaknem ugyanaz a kép fogadja az olvasóterembe lépőt: a terem zsúfolásig tele van olvasókkal, akik előtt gyakran tornyokban állnak a kikért kötetek. Kísérjük meg e képet alaposabban szemügyre venni; s nem elégedve meg csak a látszattal, próbáljunk meg alapos vizsgálat után felelni ezekre a kérdésekre: kik használják e gyűjteményt, hányan, milyen célból?, és: mit olvasnak ebben az olvasóteremben?

Hogy e kérdésekre felelni tudjunk, el kell döntenünk: az olvasók vizsgálatára rendelkezésünkre álló lehetőségek és módszerek közül melyiket választjuk. Anélkül, hogy elvitátnánk a kérdőíves vizsgálatok bizonyos értékeit, úgy gondoltuk, hogy a mi esetünkben a statisztikai módszer segítségével messzebb juthatunk. Amikor Lengyelországban előtérbe kerültek az olvasók tanulmányozásának problémái, rámutattak arra, hogy az olvasás tanulmányozásánál és az olvasókkal kapcsolatos vizsgálatoknál elsősorban a statisztikai módszerekkel lehet biztosítani a vizsgálatok reális eredményét, objektivitását és megfelelő színvonalát.³ Pszichológiai érvekkel támasztották alá, hogy a kérdőívek, valamint egyéb írásbeli vagy szóbeli beszámolók az olvasók részéről szubjektív jellegűek és kisebb értékűek, mint bármilyen objektív adat az olvasásról. Többet mond és megbízhatóbb az olvasók olvasótermi kéréslapja, vagy kölcsönzési térítvénye, mint szóbeli vagy írásbeli közlése arról, hogy milyen műveket kedvel. E külső hatásra adott válaszokban ugyanis az olvasók jelentékeny része — tudatosan vagy tudat alatt — de meghamisítja a valóságot.

De a mi esetünkben a gyűjtemény jellege is megnehezítené a kérdőíves olvasó-vizsgálatot. E módszer egyik alapvető követelménye ugyanis az, hogy a feltett kérdések egységesek, tehát a kapott válaszok összehasonlíthatók, lemérhetőek legyenek. A könyvtárakban, különösen közművelődési könyvtárakban végzett igénykutatások esetében a leggyakrabban feltett kérdések: kinek a műveit, vagy pedig: milyen műveket szeret legjobban olvasni? — egységesen minden olvasó számára feltehető, és a kapott válaszok összevethetőek. A mi esetünkben azonban hírlapokról és folyóiratokról van szó, melyek tartalma igen sokrétű. A Hírlaptár olvasói többnyire nem egy-egy hírlapot vagy folyóiratot olvasnak végig, hanem valakinek azokban található valamely cikkét, vagy tanulmányát. Kétségtelen, hogy lehetne bizonyos fajta kérdéseket itt is felvetni, de ez véleményünk szerint csak távolabbi, és bizonyos fókig részletkutatások tárgya lehet. Ami számunkra pillanatnyilag a legfontosabb és legérdekesebb, arra nézve jó és megbízható (mert dokumentumokkal alátámasztható), objektív választ a könyvtári statisztika adataiból kapunk. E könyvtári statisztikai adatokat, melyeket helyenkint kibővítettünk bizonyos kiegészítő adatgyűjtéssel, az alábbiakban úgy kívánjuk csoportosítani, hogy azokból a lehető legtöbbet állapíthassunk meg a Hírlaptár olvasóinak számáról, érdeklődéséről, igényeiről. Az adatokat egybevetjük a Széchényi Könyvtár többi olvasótermének, meg más fővárosi nagy könyvtár folyóirattárának használati statisztikájával, hogy összehasonlítás révén is tisztább képet kapjunk olvasóinkkal kapcsolatban, és könnyebben vonhassuk le a szükséges tanulságokat.

3.

Már volt szó arról a fejlődésről, amelyet a Hírlaptár mind az olvasók száma, mind pedig a használt kötetek mennyisége szempontjából megtett. Az alábbiakban a fejlődést csupán néhány számadattal szeretnénk még illusztrálni:

Hírlapolvasók száma:

1884/85:	1 070
1889 :	1 249
1900 :	2 877
1910 :	3 250
1920 :	1 640
1930 :	4 679
1950 :	3 456
1960 :	25 150

Használt hírlapok:

—
3 130
6 215
6 341
4 110
12 244
11 559
102 882

Mint az adatok mutatják, 1930-tól az olvasók száma több mint ötszörösére, a kiköleszönzött köteteké pedig több mint nyolcszorosára nőtt.

Nem érdektelen az utóbbi év adatainak a Széchényi Könyvtár könyvolvasótermei (az általános-, és a tudományos olvasótermek) adataival való egybevetése sem:⁵

	<i>Hírlapolvasó:</i>	<i>Könyvolvasó:</i>	<i>Hírlap: (db)</i>	<i>Könyv: (db)</i>
1960:	25 150	48 658	102 884	122 639

Ez az egybevetés azt mutatja, hogy míg a könyvolvasók száma kétszer annyi, mint a hírlapolvasóké, az olvasásra kikért hírlapok és folyóiratok száma alig marad el a könyvekétől. Ennek magyarázata: könyvet átlagban egy olvasó csak kettőt kér ki, hírlapot, ill. folyóiratot azonban négyet.

Tanulságos az az összeállítás is, amelyik alapján összehasonlíthatjuk a Széchényi Könyvtár Hírlaptára 1959. évi forgalmának adatait a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Folyóiratolvasótermének ugyancsak 1959-es forgalmával:⁶

OSzK Hírlaptára:

<i>Olvasók:</i>	24 923
<i>Kötetek:</i>	108 188

Főv. Könyvtár Folyóiratolvasója

29 939
6 387
(9 824)

(E szám csak a köteteket jelenti, ehhez hozzászámítandó 80 242 db kurrens hírlap, amit ha könyvtári egységnek átszámolunk, a könyvtár évi kimutatása szerint 3 437 kötetet kapunk, ezt hozzáadva a 6 387-hez, kapjuk a 9 824-es végösszeget). (L. 64. 1.)

Ebből az tűnik ki, hogy bár a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár folyóiratolvasótermét kb. 20%-kal többen látogatták, a használt anyag túlnyomó többsége azonban kurrens hírlap volt, melyet ha könyvtári egység formájában fejezünk ki, azt tapasztaljuk, hogy még 10%-át sem teszi ki a Széchényi Könyvtár Hírlaptárában használt köteteknek. Vagyis: míg a Szabó Ervin Könyvtár folyóiratolvasóterme olvasóinak zöme kurrens lapokat használ, a Széchényi Könyvtár Hírlaptárának használói főleg régebbi évfolyamokat, köteteket kérnek ki.

Érdekes a Hírlaptár olvasóinak foglalkozás szerinti elemzése is. Az OSzK olvasóiról hivatalosan csak nagyon általános foglalkozási statisztikát készít, mindössze három kategóriába sorolja őket (1. tudományos kutató, 2. egyetemi, főiskolai hallgató, 3. egyéb). E kategóriák annyira tágak, hogy nem túl sokat mondanak egy olyan jelenségről, amely az olvasók elemzése szempontjából alapvetően fontos lenne. Jó lenne a könyvtárak részére egységes foglalkozási kategóriákat alkotni, mert különben az összehasonlítás is nagyon bonyolult: majdnem minden könyvtár másképp csoportosítja olvasóit.

A rendelkezésünkre álló adatok azonban így is mondanak valamit a Hírlaptár olvasóinak az összetételéről:

	1958	1959	1960
1:	7 209 (30%)	7 343 (30%)	7 410 (22%)
2:	5 198 (21%)	5 040 (20%)	5 668 (30%)
3:	11 985 (49%)	12 540 (50%)	12 072 (48%)
	24 392 (100%)	24 923 (100%)	25 150 (100%)

A legszembetűnőbb először is az a jelenség, hogy az olvasók három kategória szerinti eloszlása az utolsó három évben nagyjából egyforma volt. A legtöbben a 3., ún. „egyéb” olvasói kategóriából (a gyakran — és mint később rá szeretnénk mutatni — nem egészen szerencsésen „közművelődési”-nek nevezett olvasói kategóriából) látogatták a Hírlaptár olvasótermét; az olvasók fele közülük került ki. A második helyen a tudományos kutatók állnak, kb. 30%-os arányszámmal, az egyetemisták, főiskolások, illetve tanulók 20%-ban voltak képviselve.

Érdemes ezzel kapcsolatban is összehasonlítást végezni az OSzK könyv-olvasóterméinek olvasói statisztikájával. Ott 1960-ban így oszlottak meg foglalkozási főkategóriák szerint az olvasók:

Könyvolvasók:		Hírlapolvasók:	
1:	6 685 (14%)	7 410 (30%)	
2:	23 778 (49%)	5 668 (22%)	
3:	18 195 (37%)	12 072 (48%)	

Szembeötlő, hogy a Hírlaptárban a „közművelődési” kategória a legmagasabb: csaknem felét teszi ki az olvasóknak, míg a könyveknél csak 37%-ot; és hogy a kutatók aránya több, mint kétszerese a könyvolvasók százalékának (30%, a könyveknél: 14%), sőt számuk a valóságban is nagyobb (7410—6685). A hírlaptári olvasóteremben viszont lényegesen kisebb az egyetemisták és főiskolások aránya (22% — 49%).

A Hírlaptár olvasóinak zöme tehát a 3., „egyéb” kategóriából kerül ki. Olvasóink további elemzését itt kellene folytatnunk, de nehézséget jelent, hogy a könyvtár statisztikai rendszere nem bontja tovább e kategóriát. Pedig, hogy e kategória mennyire nem egységes, és hogy mennyire nem fedi a valóságot e csoport nagy részével kapcsolatban a „közművelődési-olvasó” elnevezés, arra nézve szolgáljon bizonyoságul az a szűrőpróba-szerű vizsgálat, amelyet e kategórián belül a Hírlaptár olvasótermében végeztünk. Az alábbiakban részletezzük, hogy egy tetszés szerint kiválasztott napon, 1961. július 19-én pl. e kategóriába tartozók milyen foglalkozási ágakból kerültek ki, feltüntetve az általuk használt hírlapok és folyóiratok címeit és évfolyamait. E napi statisztika

egyébként a 3 fő kategória megoszlása szempontjából nagy vonalakban megegyezik a már ismerttetett három évi statisztika átlagával, azzal a csekély eltéréssel, hogy — a nyári időszakra való tekintettel — csökkent az egyetemisták, de növekedett a harmas kategórián belül főleg a tanárok száma.

Az 1961. júl. 19-i nap olvasóstatistikája:

1:	29	30%
2:	10	10%
3:	56	60%

1958—1960 átlaga:

30%
20%
50%

A 3. kategóriát tovább elemezve, az alábbi foglalkozású olvasókkal találkoztunk:

1. <i>Tanár (12)</i> —	Hírnök	1840—4.
	Jelenkor	1840.
	Századunk	1840.
	Életképek	1845.
	Abony	1898—1916.
	Hivatalos Közlöny	1908—11.
	Siebenbürgische Vierteljahrschrift	1932.
	Friss Újság	1935—1936.
	Társadalomtudomány	1936—1944.
	Kis Újság	1936.
	Hétfői Napló	1936.
	Esti Kurir	1941.
	Magyar Nép	1943.
	Színházi Újság	1943.
	Képes Újság	1945.
	Szabad Nép	1947.
	Ifjúság	1947.
	Népszabadság	1960.
	L'Humanité	1961.
2. <i>Tisztviselő (12)</i> (Elnökök, adminisztrátor, gépiró).	Felsőmagyarországi	1827—28.
	Minerva	1838.
	Társalkodó	1841.
	Pesti Hírlap	1841.
	Vasárnapi Újság	1899—1900.
	Világ	1913.
	Uránia	1921.
	Rádió Újság	1931.
	Nemzeti Sport	1931.
	Népszava	1942.
	Munkaügyi Közlöny	1951.
	Magyar Nemzet	1952.
	Magyar Közlöny	1955.
	Népsport	1956.
	Élelmiszeripari Értesítő	1959.
	Magyar Közlöny	1960.
3. <i>Mérnök, technikus. (7)</i>	Pester Lloyd	1887.
	Technológiai Lapok	1892—1893.
	Magyar Szalon	1902.
	Nagyváradai Napló	1914.
	Debreceni Újság	1914.
	Ludas Matyi	1945.
	Népszabadság	1959.
	Népszava	1959.

4. Nyugdíjas (7).	Budapesti Hírlap	1912.
	Új Nemzedék	1917.
	Bécsi Magyar Újság	1921.
	Ungarische Jahrbücher	1930.
	Századok	1940.
	Magyar Közlöny	1955.
	Munkügyi Közlöny	1958.
	Esti Hírlap	1961.
5. Alkalmazott (6).	Századok	1890.
	Esperantó	1905.
	Magyar Nemzet	1942.
	Zenei Nevelés	1947.
	Népszava	1960.
6. Könyvtáros (4).	Bécsi Magyar Merkurius	1795.
	Nyírvidék	1925—1926.
	Mérleg	1932—1930.
	Magy. Kémikusok Egyes. Közl.	1955—60.
	Orsz. Húsipari Kutató Int. Közl.	1959—60.
	Településtud. Közlemények	1959—60.
	Magyar Textiltechnika	1959—60.
	Magyar Mezőgazdaság	1959—1960.
	Erjedésipari Kutató Int. Közleményei	1959—60.
	Ipari Építészeti Szemle	1959—60.
Délmagyarország	1960.	
7. Egyéb (8): (ügyvéd, orvos, újságíró, karmester, fizikus, keres- kedő)	Magyar Kurir	1800.
	Magyar Hírmondó	1800.
	Hazai s Külföldi Tudósítások	1828.
	Pester Tageblatt	1842.
	Pester Post	1854.
	Pester Lloyd	1854.
	Proletárjog	1919.
	Nemzetközi Jog Tára	1927—1934.
	Esti Kurir	1936.
	Budapesti Közlöny	1941.
	Haladás	1947.
	Képes Figyelő	1948.
	Irodalomtörténeti Közlemények	1961.
	Sztálinvárosi Hírlap	1961.

A Hírlaptár olvasóinak zömét — mint láttuk, átlag 50%-át — kitevő, és eddig az ún. „egyéb”, illetve „közművelődési olvasó” kategóriába sorolt olvasóknak foglalkozás szerinti továbbelemzése több értékes tanulsággal szolgál.

Az olvasók között a legkülönbélebb foglalkozási ágak vannak képviselve; és a foglalkozások száma még nőne is, ha nem csak egy napi forgalmi statisztikáját elemeznénk. Feltűnő, hogy az egyes foglalkozási ágak különbözősége ellenére, a használt anyag szempontjából nem találunk túl nagy különbséget: tanárok, tisztviselők, mérnökök, nyugdíjasok és a többi foglalkozásúak is egyaránt nagyon vegyes anyagot használnak. Csaknem mindegyik kategóriánál kértek ki XIX. és XX. századi hírlapot és folyóiratot, és tárgykör szerint is erősen megoszlott az anyag. Közsnek mondható még, hogy a 3-as kategória egyes foglalkozási ágai által használt anyagból kitűnően, szinte csaknem teljesen hiányzik az olyan

jellegű kikérés, ami a kategória nevét adta: a — természetesen szorosabb értelemben vett — „közművelődési” anyag. E használati jegyzék átfutása meggyőző arról, hogy a Széchényi Könyvtár Hírlaptárát felkeresők — a kutatókat és az egyetemistákat leszámítva — főleg két okból használják a gyűjteményt:

a) Az egyik réteg, főleg tanárok, könyvtárosok és a nyugdíjasok egy része is: bizonyos tudományos érdeklődésből. Többnyire valamilyen tudományos munka elkészítéséhez szükséges forrásmunkák felkutatása, tehát tulajdonképpen tudományos kutatás szempontjából veszik igénybe a Hírlaptár anyagát. Erre vall a régebbi hírlapok és folyóiratok nagy kereslete is. E réteghez számíthatjuk még azokat, akik valamilyen tudományos intézet számára végeznek adatgyűjtést régi hírlapokból és folyóiratokból.

b) A másik ok, mely mindegyik foglalkozási ágnál megtalálható, bizonyos gyakorlati cél: néhány év, esetleg néhány évtized előtti újságokban megjelent bizonyos cikkek, hirdetések elolvasása, illetve a különféle hivatalos lapokban megjelent rendeletek, kinevezések stb. kikeresése. Gyakran előfordul, hogy pályázatok alkalmából, melyeket egyes lapok, illetve a Televízió hirdet, nagyon sokan keresik ugyanazt az anyagot. (E pályázatok értékelésével ezúttal ugyan nem kívánunk foglalkozni, de annyit mégis megjegyezhetünk, hogy ezeknek a hasznossága — mind a pályázók műveltségének emelése, mind pedig a könyvtár állományának felhasználása szempontjából — többnyire nagyon kétes. Többször előfordult, hogy ilyen pályázat alkalmával számos olvasó csak azért kérte ki a Nemzeti Sport (!) bizonyos évfolyamát, hogy megállapíthassa valamilyik nemzetközi labdarúgó-mérkőzés góllövőinek a nevét.)

A Hírlaptár olvasóinak a zömét kitevő 3-as kategória vizsgálata után ráteherhetünk a sorrendben következő csoportra, az 1-es, a tudományos kutatók kategóriájára. Mint láttuk, átlag 30%-át teszi ki a hírlapgyűjtemény használóinak, s abszolút értékben felülmúlja a Széchényi Könyvtár könyvolvasótermei (az általános és a tudományos olvasótermet együttvéve!) kutatóinak a számát. Vegyük szemügyre egy kicsit e tudományos kutatókat.

E csoportba tartozók között legnagyobb számban a tudományos intézetek munkatársait találjuk. Rajtuk kívül még ide tartoznak az egyetemi tanszemélyzet, valamint azok a könyvtárosok, levéltárosok, akik tudományos munkán dolgoznak, valamint természetesen az aspiránsok és a tudományos fokozattal rendelkezők.

A tudományos kutatókat és az általuk használt anyagot elemezve, egy bizonyos napon (1961. júl. 19.) az alábbiakat tapasztaltuk:

1. *Tudományos intézeti munkatárs (20).*

Tudományos Gyűjtemény	1826.
Pressburger Zeitung	1837.
Társalkodó	1842.
Budapesti Szemle	1860.
Magyar Sajtó	1862—63.
Vasárnapi Újság	1865.
Magyar Nyelv	1900—10.
Népszava	1903.
Független Magyarország	1903.
Hazánk	1903.
Magy. Társad. tud. Szemle	1910—18.
Alkotmány	1913.

	Városi Szemle	1913—14.
	Budapesti Szemle	1926.
	Korunk	1931.
	8 Órai Újság	1932.
	Magyar Statisztikai Szemle	1936.
	Magyar Mérnök és Építőegylet Közl.	1937.
	Archeológiai Értesítő	1937—8.
	Szabad Nép	1945.
	Állam és Igazgatás	1957—59.
	Irodalomtörténeti Közlemények	1959.
	Művészettörténeti Értesítő	1960—61.
	Magyar Építőművészet	1960—61.
	Történeti Szemle	1961.
	Studia Slavica	1961.
2. Egyetemi, főiskolai tanszemélyzet. (6)	Der Ungar	1843—44.
	Nyomda és Papíripar	1920.
	Literatura	1929.
	Kelet Népe	1941.
	Utunk	1957.
	Irodalomtörténet	1958.
3. Tud. könyvtárosok, levéltárosok. (4)	Alföld	1861.
	Magyar Polgár	1881.
	Nemzet	1886.
	Korrespondenzblatt	1901.
	Kassai Munkás	1912.
	Kultúra	1912.
	Déliháb	1942.

Ez az összeállítás azt mutatja, hogy a tudományos kutatói kategóriába tartozók közül legtöbben a tudományos intézetek munkatársaiból kerülnek ki. Ami az általuk használt anyagot illeti, azt kell mondanunk, hogy lényeges különbség nem mutatkozik az általuk és a 3-as kategória által kikért anyag között, ha csak az nem, hogy náluk valamivel több az irodalomtörténeti, történeti ill. társadalomtörténeti folyóirat. Hírlapok itt is jelentős számban vannak képviselve és zömében e kategória is a régebbi évfolyamokat használta.

Végül vegyük szemügyre a 2-es kategóriába sorolt egyetemi és főiskolai hallgatók csoportját. Ők vannak, mint láttuk viszonylag a legkisebb arányban képviselve a Hírlaptár látogatói között — évi átlagban 20%-ban. Számuk a tavaszi hónapokban — a szakdolgozatok írása idején — felszökik: eléri ekkor a 25—30%-ot is. Az egyetemisták és főiskolások nagy része ugyanis elsősorban bölcész, és főleg szemináriumi-, vagy pedig szakdolgozat készítése céljából keresi fel a Hírlaptár olvasótermét. Az olvasói vizsgálat napján — nyári időszak lévén — mindössze 10% volt az arányuk és az alábbi elosztásban, a következő anyagokat használták:

1. Bölcsészhallgató (5)

Regélő	1838—40.
Jászkunság	1870—71.
Pesti Napló	1907.
Az Est	1938.
Képes Figyelő	1947.
Tiszatáj	1961.

2. Középiskolai tanuló (4)

Nyugat	1939—40.
Film-Színház-Muzsika	1957—58.
Esti Hírlap	1960.
Pszichológiai Szemle	1961.

3. TTK-hallgató (1)

Magyar Kémiai Folyóirat	1960.
-------------------------	-------

Mindhárom kategória által használt anyagnál a szakfolyóiratok között az irodalmi és a társadalomtudományi folyóiratok voltak túlsúlyban, a mindenhol vezetőszerepet játszó hírlapok mellett. Ugyanezt mutatja az évi, szakok szerint összeállított használati statisztika is. 1960-ban az alábbi módon oszlottak meg a Hírlaptár olvasói által olvasott művek az ETO szakszámok szerint:

07 (hírlapok)	31 755
0	5 904
1	287
2	2 214
3	12 331
3K	1 451
37	2 394
4	2 621
5	1 892
6	6 610
61	2 250
7	6 152
8	23 621
9	3 402
	<hr/>
	102 884

Vagyis a használt anyagnak kb. 30%-át a hírlapok teszik ki. Természetesen a „hírlap” és a „folyóirat”-kategóriák, valamint a folyóiratoknak és hírlapoknak a tizedes osztályozás szerinti felosztása nem egészen összemérhető. A folyóiratok szakok szerinti tagolása reálisnak mondható: ebből a szempontból igen tanulságos — ha nem is váratlan — az irodalmi-irodalomtörténeti folyóiratok nagy fölénye, és a társadalomtudományi-jellegűek második helye. Az 5—6-os szakok mindössze 10%-kal vannak képviselve. És mivel a hírlapok használata is túlnyomórészt irodalom- és társadalomtörténeti kutatások vagy tanulmányok céljából történik, tulajdonképpen a hírlapstatisztika jelentékeny része is az irodalmi, illetve a társadalomtudományi szakokhoz tartozók számát kell, hogy növelje. (Az utóbbi években különösen előtérbe került egyes íróink hírlapokkal kapcsolatos munkásságának a felkutatása; különösen *Ady*-val, *Mikszáth*-tal és *Móricz* Zsigmonddal kapcsolatban.) Ha tehát — bizonyos fokig önkényesen, de a valósághoz mindenesetre közelebb járva — a használt hírlapok felét a 8-as szakhoz, negyedét pedig a 3-ashoz adjuk hozzá, akkor kb. így alakul a Hírlaptár anyagának valószerűbb használati statisztikája a fő szakokkal kapcsolatban:

8-as szak:	40%
3-as szak:	20%
5—6-os szak:	10%

Ez az eredmény egyenes következménye az OSzK és benne a Hírlaptár jellegének, sajátos összetételének: annak, hogy az állomány hungarica-jellege elsősorban a magyar irodalom- és társadalomtörténet kutatóit vonzza magához.

Természettudományos, orvosi és műszaki jellegű anyaga! — tekintettel e tudományágak nagy nemzetközi irodalmára — tudományos szinten csak kisebb mértékben tarthat érdeklődésre számot.

A Hírlaptár olvasóival kapcsolatos vizsgálataink eddig túlnyomórészt a könyvtári statisztikán, illetve azokon a dokumentumokon alapultak, amelyek a statisztika alapját is képezték. Végezetül vizsgáljuk meg az olvasói igényekkel kapcsolatban az olyan dokumentumokat, amelyek szintén függetlenül léteztek a mi vizsgálatainktól, és ezért hasznosan egészíthetik ki a statisztikai adatokat: a Panaszkönyv bejegyzéseit. A Panaszkönyvet vizsgálva — ha mellőzzük azokat a bejegyzéseket, amelyek az épület és a helyiségek korszerűtlenségével, illetve zsúfoltságával és a berendezés elavultságával kapcsolatosak — azt tapasztaljuk (bizonyos mértékig ellentétben eddigi megállapításainkkal), hogy abban az élő hírlapokkal és folyóiratokkal szemben táplált igény ismétlődik újra és újra. E bejegyzések többször hiányolták ugyanis, hogy az olvasók nem kapták kézhez a legfrissebb újság-számokat és folyóiratokat, vagy azért, mert „még nem érkezett be”, vagy — ha előző évi, esetleg negyedévi anyagot kerestek — azért, mert „kötészetben volt”. E panaszok arról tanuskodnak, hogy a Hírlaptár olvasói nem csak régi évfolyamokat, hanem az újságok és folyóiratok legújabb számait is kívánják használni. Ez az igény a statisztikából azért nem tűnt ki, mert a kurrens hírlapokat és folyóiratokat az olvasók többnyire a szabadpolcra használják, e használatot pedig nem tükrözi a statisztika.

Már a Hírlap-olvasóterem létrehozásakor gyökeresen szakítottak azzal a régi „hagyomány”-nyal, hogy az OSzK-ban a kurrens anyag nem volt hozzáférhető. Ezt részben a szabadpolc-rendszerrel, részben pedig a kurrens anyagnak olyan raktározásával valósították meg, mely lehetővé tette e friss anyagnak az olvasók számára való hozzáférhetővé tételét. Természetes, hogy korszerű folyóiratolvasóteremben nem is lehet másképp, hiszen a legfrissebb lapok: a tudományos kutatások legújabb eredményei éppen úgy érdeklik a kutatókat, mint a régi kötetek forrásértékű cikkei. Emellett viszont az is kétségtelen, hogy a Hírlaptár olvasótermét *elsősorban* mégsem ezek miatt az új folyóirat- és hírlapszámok miatt keresik fel, amelyek nagyrészt más könyvtárakban is megtalálhatók; sőt sokszor meg is vásárolják, illetve járatják őket, hanem a régebbi évfolyamok kikérése végett, amelyek gyakran nem is találhatók meg máshol. Hogy a Panaszkönyv néhány bejegyzése mégis hiányolta a friss lapokat is, több okra vezethető vissza.

Elsősorban is arra, hogy noha sok történt a kurrens anyag hozzáférhetővé tétele érdekében, a kérdést teljesen megoldani addig nem lehetett, amíg a leggyakrabban használt és igénybevett újságokból és folyóiratokból a köteles példányokon kívül még többes-példányt is nem szerzett be a könyvtár. A szabadpolcra kitett folyóiratok ugyanis a használat következtében annyira tönkrementek, sőt néha el is kallódtak, hogy ezeknek a köttetésére már alig lehetett számítani. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kötés céljából mégis csak kiegészített évfolyamok a kötési idő tartamáig egészen kivonódtak a használatból, megérthetjük a fenti panaszokat. A leghasználtabb újságokból és folyóiratokból beszerzett többes-példányok hatása megmutatkozott többek között éppen abban, hogy csökkent az ilyen jellegű panaszok száma.

Hátra van még, hogy bizonyos általános tanulságokat és következtetéseket vonjunk le az elmondottakból.

Az olvasók összetétele, valamint az igényelt anyag azt bizonyítja, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára olyan igények kielégítésére hivatott elsősorban, amelyek a tudományos kutatás, másodsorban pedig a nagyközön-ség gyakorlati érdekeit szolgálják. Az olvasók elemzésével kapcsolatban láttuk, hogy a gyűjteményt főleg tudományos kutatás céljából veszik igénybe. A hiva-tásos kutatók száma is felülmúlja a könyvtár két könyv-olvasóterme kutatói-nak számát; de ehhez még — mint rámutattunk — hozzá kell számítani tulajdon-képen azt a sok „egyéb” olvasót is (elsősorban tanárokat, könyvtárosokat, levéltárosokat, múzeológusokat, sőt esetleg egyetemi hallgatókat,) akik szintén tudományos anyaggyűjtés céljából használják a gyűjteményt. Mindez azt jelenti, hogy a könyvtár valamennyi gyűjteménye közül — beleszámítva a könyvgyűj-teményt is — a Hírlaptárat látogatja a legtöbb tudományos kutató.

Jelentős azonban azoknak a száma is, akik azért keresik fel a Hírlaptárat, hogy ott — többnyire bizonyos gyakorlati célból — megtaláljanak olyan ada-tokat, elolvassanak olyan cikkeket, amelyek hivatalos, vagy magán érdekből kifolyóan szükségesek számukra.

E két csoportba tartozó olvasók többnyire határozott céllal, pontos igények-kel jönnek és a könyvtár olvasószolgálatát elsősorban bibliográfiai jellegű tájé-koztatás végett veszik igénybe.

A használt anyag szakok szerinti statisztikája arra figyelmeztet, hogy a hírlaptári olvasószolgálatnak a könyvtártudományi ismereteken, és a sajtótör-téneten kívül elsősorban magyar irodalom- és társadalomtörténettel foglalkozó könyvtárosokból kell állnia, hogy a nagyszámú kutatónak a megfelelő felvilágos-ításokat meg tudják adni. Az olvasóterem kézikönyvtárának kiegészítését és fejlesztését is ebből a szempontból kell továbbfolytatni: e kézikönyvtárnak az általános jellegű kézikönyvek mellett tartalmaznia kell e szaktudományok legfontosabb műveit is.

Az a körülmény, hogy a Hírlaptár olvasóinak jelentékeny része tudományos jellegű munkát végez, nem jelentheti, hogy a könyvtár e gyűjteményével kap-csolatban elvitassuk azokat a feladatokat, amelyeknek minden szocialista könyv-tár meg kell, hogy feleljen: a műveltség terjesztésében e gyűjtemény is kiveszi részét. Nem is lehet élesen szembeállítani ebben az esetben sem a kutatási és a közművelődési feladatokat, hiszen láttuk, hogy a Hírlaptár olvasói is igénylik — esetleg kutató munkájuk előtt, vagy közben — a tájékozódást, melyet a friss lapokból kaphatnak meg legjobban. De azt sem szabad elfelejteni, hogy az itt folyó szoros értelemben vett kutató munka — közvetve ugyan, de meg is sokszorozva — a közművelődést is szolgálja: nemzeti kultúránk haladó hagyományainak itt összegyűjtött dokumentumai legtöbbször kiadásra is kerülnek, és így a társadalom szélesebb rétegeinek a műveltségét is gyar-apítják.

De szolgálja a Széchényi Könyvtár Hírlaptára — és a jövőben, kedvezőbb körülmények között, még inkább szolgálni fogja — közvetlenül is a művelődést: a tanulni, művelődni kívánó olvasók igényeit is a legteljesebb mértékben szán-dékozik kielégíteni. Ehhez azonban a tágabb olvasótermen és a kedvezőbb rak-tári és technikai lehetőségeken kívül még az is szükséges, hogy megoldásra találjon a gyűjtemény állományának védelme a legkorszerűbb módok felhasz-nálásával. A magyar hírlapoknak és folyóiratoknak ez a pótolhatatlan gyűjteménye ugyanis a nagymértékű kihasználás következtében aggasztóan ki van téve a

rongálódásnak, pusztulásnak; a gyűjtemény jelentős része konzerválásra szorul. A társadalomnak az a széles köre, amely igényt tart a Hírlaptár használatára, joggal tart igényt arra is, hogy az állomány épsége ne szenvedjen csorbát. A jövő legfontosabb feladatai közé tartozik ennek a kérdésnek a modern könyvtári konzerválási módszerek felhasználásával való megoldása, hogy a Nemzeti Könyvtár pótolhatatlan hírlapállománya erős és még fokozódó igénybevétele ellenére is épen megőrződjék a jelen és a jövő kutatóinak és olvasóinak.

Jegyzetek

1. Az olvasók könyvtárhasználatával és az olvasói igénykutatással kapcsolatos gazdag külföldi irodalomból ld.: *Stevens, R.*: A kutatók könyvtárhasználati vizsgálata. = *Libr. Quarterly*. 1956. 1. sz. (*Könyvt. Tájékoztató*, 1957. 4. sz. 48—61. l.) *Ruhl, H.*: A szubjektív olvasói igénytől az objektív olvasói szükséglethez. (Hozzászólás az olvasók tanulmányozásának kérdéséhez.) = *Bibliothekar*. 1958. 6. sz. (*Könyvt. Tájékoztató*, 1958. 9. sz. 1—13. l.) *Caregradszkij, I.*: Fokozzuk a könyvtárak eszmei-nevelő szerepét. = *Bibliothekar*. 1958. 2. sz. (*Könyvt. Figyelő*, 1958. 4. sz. 1—10. l.) *Kukulcska, J.*: Az olvasás tanulmányozásának módszertani kérdései. = *Bibliothekar*. 1957. 2. sz. (*Könyvt. Figyelő*, 1958. 1. sz. 61—68. l.) A még kis-számú magyar irodalomból: *Dobos Piroska*: Az igénykutatás problémái és módszerei a közművelődési könyvtárakban. *Főv. Szabó Ervin Könyvt. Évkönyve 1958—1959*. Bp. 1961. 129—143. l. és *Sebestyén Géza*: A könyvtár-tudományi kutatás távlati tematikai terve. = *Magy. Könyvszle*. 1961. Különszám. 80—84. l.
2. *Dezsényi Béla*: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. *A Orsz. Széchényi Könyvt. Évkönyve*. 1957. Bp. 1958. 84—105. l.
3. *Kukulcska, J.* i. h.
4. Az adatokat l. *Dezsényi, i. m.*
5. *Beszámoló az Országos Széchényi Könyvtár 1960. évi munkájáról.* (Soksz.)
6. *A Szabó Ervin Könyvtár Folyóirattárának adatait l. A Főv. Szabó Ervin Könyvt. Évkönyve 1958/59.* (Bp. 1961)

Megjegyzések az ETO 93/99 Történelem főrésszének kérdéséhez

V. WINDISCH ÉVA

A magyar könyvtárügy legújabb korszakának jelentős vívmányai közé tartozik az egységes szakozás bevezetése. Az ETO kötelező használatának elrendelése az újonnan alakuló vagy új szakrendszerre áttérő könyvtárakban megteremtette az alapot az e téren eddig mutatkozó szervezetihiány felszámolására. Ma úgyszólván valamennyi tudományos és szakkönyvtárunk az ETO rendszerében készíti szakkatalógusát, s erre az elvre épülnek a dokumentációs munkálatok is. Az egységes és rendszeres munkát a nemzetközi ETO táblázatok több mint 22 000 tárgyszót tartalmazó magyar nyelvű kivonatának 1958-ban nyomtatásban történt megjelenése biztosítja.

Az ETO fontossága hazai könyvtárügyünkben indokolttá teszi, hogy a rendszer még meglévő hiányosságainak kiküszöbölésére törekedjünk. Közismert az Országos Osztályozó Bizottság rendszeres és szakszerű tevékenysége az ETO állandó fejlesztése és tökéletesítése érdekében. Úgy érzem azonban, a szempontok minden irányú tisztázása, s a szakrendszer minél kedvezőbb használhatósága érdekében talán mégsem felesleges, hogy a rendszert kívülről, az egyes szakterületek szempontjából is vizsgálat tárgyává tegyük. A következő megjegyzések a történettudomány szemszögéből szeretnék ezt a feladatot elvégezni.¹

Kétségtelen, hogy a történéshoz nem könnyű dolga akkor, amikor a tizedes rendszerre felépülő szakkatalógus segítségével kíván hozzáfogni valamely történeti kérdés irodalmának összeállításához. Az ETO alapelvei közé tartozik ugyanis — mint közismert — hogy a könyvek csoportosítását „mindenekelőtt a tárgynak, a tartalomnak megfelelően” végzi, s azt a körülményt, hogy a mű milyen korszakból meríti tárgyát, csak másodlagos vonatkozásnak tekinti, amit az idő szerinti közös alosztással fejez ki.² Így a szakkatalógus szerkesztésénél a könyv címe elsősorban a tárgyának megfelelő szakcsoportban nyer elhelyezést: „minden kérdés történetét az illető kérdés szakjába kell beosztani (091) formai alosztással”; s „a történelem főréssze, 93/99 alá csak az általános és politikai történeti munkák kerülnek”.³ A táblázatok magyar kiadásának bevezetése ezt az eljárási módszert példával is illusztrálja: egy Magyarország XIX. századi szénbányászatról szóló műnek „legfontosabb mondanivalója, tárgya a szénbányászat — ahogyan tárgyát kifejti, amit arról mond, az a könyv tartalma —, tehát ez — a szénbányászat — jelen esetben az osztályozás elsődleges eleme. A magyarországi szénbányászat, illetve a magyarországi jelző a tárgy helyi vagy földrajzi vonatkozása; a XIX. századbéli: a tárgy idővonatkozása; mindkettő (helyi és idő szerinti vonatkozás) másodlagos eleme az osztályozásnak.”⁴

A gyakorlatban ez az elv tehát azt jelenti, hogy az ETO valamennyi jelzete ellátható a (091) alosztással, s annak a történésznek, aki nem speciálisan valamilyen világosan elhatárolható szakterület történetével foglalkozik, kedvezőtlen esetben ugyancsak nagyszámú szakcsoporthoz kell áttanulmányoznia, hogy témája történeti irodalmát összegyűjtse, — de még ekkor is állandó bizonytalanságban maradhat affelől, nem felejtett-e ki valamilyen szempontot, melynek alapján az ETO az őt érdeklő kérdés valamely oldalát feltárja. Helyzetét némileg megkönnyíti az a körülmény, hogy a társadalom-, gazdaság-, politikatörténeti kérdések jó részét a 3-as főosztály különböző pontjain találhatja meg: a politikai pártok történetét csakúgy, mint a jobbágyság, a munkásmozgalmak, a kül- és belpolitika egész történetét, a forradalmak történetét épp úgy, mint a történeti statisztikai műveket, a nemzetiségi kérdés történetét, a gazdasági élet, jog, közigazgatás, hadügy, oktatásügy, kereskedelem történetét.⁵ De emellett, mint említettük, nincs egyetlen szak sem az egész rendszerben, melynél ne volna meg a lehetősége annak, hogy szakjellegű anyaga mellett egy vagy több történeti mű katalóguscéduláját rejtegeti.

Nem vélünk újat mondani annak megállapításával, hogy ez a körülmény a rendszer hiányosságai közé tartozik. Az ETO problematikus vonásaira a magyar és a hatalmas külföldi szakirodalom nem egy ízben és minden oldalról rámutatott.⁶ A modern német könyvtártani irodalom *Diesch* régebbi megállapítására hivatkozva a tizedes osztályozást társadalomtudományi szakok rendszerezésére általában igen kevésbé találja alkalmasnak;⁷ egyes szovjet könyvtártani írók pedig a burzsoá osztályozási rendszereket, köztük a tizedes osztályozást is élesen bírálják, amiért „a történettudományok tartalmát . . . elszegényítik, kizárják belőle mindazt, ami a társadalmi fejlődés törvényeinek objektív jellegét tárja fel”, — a munkásmozgalmak történetét, a pártharcok, a forradalmi megmozdulások, a nemzeti felszabadító mozgalmak s az ezzel rokon kérdések történetét a politikai tudományok szakcsoportjába sorolva.⁸ Magyar részről *Gulyás Pál* a történelem szak elégtelen részletezésére hívta fel a figyelmet: jelentős magyar intézmények, kérdések a tizedes rendszerben csak igen bonyolult módon fejezhetők ki, s míg a természettudományok aprólékos részletességgel bonthatók, a magyar mult és jelen fontos intézményei és problémái semmitmondó szakokban sikkadnak el.⁹

Ahelyett, hogy e megállapítások felsorolását folytatnánk, kíséreljük meg részletesebb vizsgálat tárgyává tenni az ETO és a történettudomány viszonyát. Kiindulópontként nem felesleges talán leszögeznünk azt az alapelvet: mi a célja általában az osztályozásnak?

A szakirodalom kínálta bőséges választékból emeljük ki *A könyvtáros kézikönyvének* meghatározását, mely a fogalmat két irányból is megvilágítja: „Az osztályozásnak az a célja, hogy az azonos tartalmú, jellegű művek együvé kerüljenek. Vagy más oldalról: a katalógus minden szakcsoportjában az odatartozó irodalom teljességét kell az olvasónak fellelnie.”¹⁰ Fentiekből következik, s e rövid meghatározást egészíti ki az a megállapítás, hogy „egy-egy osztály . . . csak olyan fogalmakat vagy tárgyakat tartalmazhat, illetőleg foglalhat össze, amelyek egymás között több közös ismérvet, több közös jelleget mutatnak fel, mint az ebből az osztályból, szakból, címből kizárt bármely más fogalom vagy tárgy.”¹¹ Ha pedig a célt gyakorlati oldaláról kívánjuk megfogni: ez nem más, mint hogy „a szakembereknek, a tudományos kutatóknak . . . felhívjuk figyelmét szak-

területük új eredményeire . . .¹² S e célt tekintve nyer különös súlyt az a figyelemztetés, mely szerint az osztályozónak „mindig jusson eszébe, hogy a közönség számára dolgozik, a tervszerű kutatást és az olvasát mozdítja elő jó munkájával. Osztályozó munkáját nézze a kutató, az olvasó szemével is . . .”¹³

Ha most ezeket az alapelveket a történelemnek az ETO rendszerében elfoglalt helyére alkalmazzuk, arra az eredményre kell jutnunk, hogy a történeti művek elhelyezése nem felel meg a szakrendszer céljaként felállított igényeknek. Mert míg egyfelől a történetkutató nem találja meg a szaktudományára vonatkozó irodalom teljességét a 9-es főosztályban, s az a körülmény, hogy a történelem önálló, sajátos forrásanyaggal, sajátos célkitűzésekkel rendelkező tudomány (nem pedig a többi tudományok multbatekintő szektora), teljességgel háttérbe szorul,¹⁴ — másfelől a történeti művek olyan munkákkal együtt nyerne elhelyezést, amelyekkel kevesebb közös ismérvet mutatnak fel, mint a más szakcsoportokban elhelyezett történeti művekkel. Erre vonatkozólag a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1956—1958. évfolyamaiból könnyen hozhatunk fel néhány példát.

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* 1956. évi 1. számában *A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején* c. anyaggyűjtemény a 331 *Munka* szakcsoportba került. E szakcsoportban ugyanakkor — a szakszervezeti mozgalomra vonatkozó művek mellett — biztonságtechnikai iránytervgyűjtemény, szakszervezeti évkönyvek, munkaügyi jogszabályok gyűjteménye szerepelnek. Ugyan-ebben a számban *Dolmányos István: A dekabristák* c. műve a 32 *Politika* szakban foglal helyet — a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének alkalmi kiadványai, vietnami tárgyú feljegyzések mellett. *Kubinyi András* tanulmánya *A kincstári személyzet a XV. század második felében* a 33 *Politikai gazdaságtan. Közgazdaságtan* szakba nyert besorolást; ugyane számban ugyanezen szakban főleg a földművesszövetkezetekre vonatkozó kiadványok találhatók (1958. 1—3. sz.). *Nagy Lajos: Mezőgazdaság Pesten a XVIII. században és Szántó Imre Adalékok a magyarországi mezőgazdaság fejlődéséhez a napoleoni háborúk korában* c. tanulmánya egyformán a 63 *Mezőgazdaság* szakba került, — e terjedelmes szakcsoport állattenyésztési kutatások eredményeitől a *Tejkezelés* c. művön át a fűszerpaprika éghajlati igényeiig számos kérdést felölel, — ugyanakkor *Eckhart Ferencnek Szántó Imre* tanulmányával tárgyánál fogva szorosan összefüggő műve (*A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon 1780—1815*) a 33 *Politikai gazdaságtan* szakcsoport tagja. (1958. 1—3. és 7—9. sz.) S vajon *Babics András: A vasérckutató története a Mecsek hegységben* c. műve (622 *Bányászat*) azt a kutatót érdekli-e, akit az utána következő, a millszekundus robbantásról, a bányászati balesetelhárításról, a gyorsított vágathajtásról szóló szakmunkák, — vagy inkább azt, akit az ugyane szám *Történelem* szakcsoportjába beosztott *A pécsi ipar a feudalizmus végén* c. mű? (1956. 3. sz.)

Az összetartozó tárgyak ilyenfajta szétszakítása s össze nem tartozók együvé kényszerítése mellett olykor következtetések is felhívják magukra a figyelmet a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* hasábjain, — olyan következtetések, melyek a főtáblázatok tanulmányozása után megmagyarázhatóak, a kutató számára azonban csak bizonytalanság forrásává válhatnak. Hogy csak egyetlen példát mondjunk: a munkásosztály multjának kutatója *Sarlós Márton* könyvét *A munkásmozgalom harca Magyarországon a XX. században a választójogért és a szabadságjogokért* — nyilván e harc jogi jellegű követelményei folytán — a 34

szakban találja meg (1958. 10—12. sz.), *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai* c. kötetet azonban a 331-ben (1956. 3. sz.), *Leontyev művét* pedig (*A munkásosztály helyzete és harcai a kapitalizmusban*) a 32-ben. Ezek az elhelyezések teljesen megfelelnek a főtáblázatok előírásainak; a kutatót mégis zavarba hozzák.

Mindezek a nehézségek véleményem szerint egyetlen forrásból táplálkoznak. Az ETO ugyanis a tárgyhoz való ragaszkodás követelményével számos esetben — s éppen a történeti művek szakozásakor a legnagyobb mértékben — úgyszólván megoldhatatlan feladat elé állítja a szakozó könyvtárost. Viszonylag rendkívül csekély ugyanis azoknak a történeti műveknek a száma, melyek egy vagy akár két tárgy alapján kielégítő módon meghatározhatóak: a történeti művek nagy része — s éppen mai történetírásunkban — politikai, társadalmi, gazdasági, sőt gyakran ideológiai kérdéseket együttesen tárgyal, hiszen éppen az összefüggések keresésében látja egyik fő feladatát. Nem elégedhetik meg egy politikai esemény egyszerű bemutatásával: kísérletet tesz arra, hogy gazdasági-társadalmi alapjait is megkeresse, szükség esetén bőven elemezze is. Megfordítva: egy gazdasági kérdés kutatója szükségesnek fogja érezni a leírt jelenség társadalmi hatásának s ideológiai vetületének felmérését.

Az összefüggések általános felvázolásának folytatása helyett azonban vizsgáljuk meg állításunk helyességét egy-két példán. A főtáblázatok bevezetése, mint említettük, egy Magyarország XIX. századi szénbányászatának történetével foglalkozó művet hoz fel példaként, hangsúlyozva, hogy e műben a szénbányászat a tárgy, tehát az osztályozás elsődleges eleme. Nem ilyen egyszerű azonban a kérdés, ha a fiktív példát egy konkrét művel vetjük össze. 1952-ben jelent meg *Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története* c. műve. A 256 lapos kötet első harmada valóban elsősorban bányászati szakkérdésekkel foglalkozik (I. A pécsvidéki szénmező felfedezése és az első vállalkozások 1808-ig. II. A szakszerű bányaművelés kezdete 1808-tól 1852-ig. III. A pécsvidéki kőszénbányák koncentrációja (A Dunagőzhajózási Társaság szénbányavállalatának birtoktörténete 1852-től 1944-ig). IV. A termelés a Dunagőzhajózási Társaság pécsvidéki szénbányáiban.), — bár bizonyos vonatkozások más szakterületekre is utalnak: a műnek ez a része a magyarországi kapitalizmus kialakulásának kutatója számára csakúgy hasznos forrás, mint a magyarországi belföldi és külkereskedelem történetének kutatója számára (utóbbi A termelés értékesítése — piackérdés c. alfejezet érdekli), s a magyarországi vasutépítések történetével foglalkozó kutató szintén talál benne néhány speciális adatot; nem is említve azt, hogy a birtoklás kérdésének tárgyalása a mű egyes részeit a Bányabirtok (333.8) szakcsoportba utalja.

A mű második harmada az „A munkás” c. fejezet a munkásállománnyal és a munkateljesítménnyel, a bányások egészségügyi viszonyaival, a balesetekkel, a munkásbiztosítás kérdésével, a munkástelepekkel s a munkásművelődéssel foglalkozik, — tehát nem kis részben a 3 főosztály különböző pontjain elhelyezendő kérdésekkel. A mű utolsó harmada: „Munkásmozgalom: párt- és szakszervezkedés — sztrájkok” — ismét csak a 3 főosztályba tartozik.

Nagyjából hasonló eredményre jutunk *Babics András* másik bányászat-történeti művének (*A komlói kőszénbányászat története*. Pécs 1958.) vizsgálata alapján. A 270 lapnyi szöveget tartalmazó kötetben több mint 100 lap foglalkozik a bányások 1892—1944 közötti életével és harcaival; a mai Komlóról

szóló 100 lapban pedig kb. 60 lap tárgyalja a munkaverseny, újtómozgalom, munkamódszerátadás, szakoktatás kérdéseit, s a komlói bányamunkásság élet-körülményeit, kulturális viszonyait, — tehát a mű nagyobbik fele nem szorosan véve a bányászat tárgykörébe vág.

E két példával sikerült talán éreztetnünk mai történeti irodalmunk komplex jellegét, amely lehetetlenné teszi azt, hogy egy mű tartalmát tárgy szerint kiválasztott egy vagy akár több szakszámmal megnyugtató módon kifejezzük. Nem látszik teljes értékű — és gyakorlatilag keresztülvihető — megoldásnak az sem, hogy a tárgy szerint kiválasztott szakszámok számát szaporítsuk. A megoldás kézenfekvő: minthogy mindezek a kérdések a történettudomány széles területének részei, a történeti vonatkozásokat tartalmazó műveknek — a tárgy szerint adódó főosztályon kívül — elhelyezése a 93/99 főrészben is, s ennek a kettős beosztásnak határozott követelményként való kimondása. Ilyen módon a mult kérdéseivel foglalkozó kutató együtt találja „az odatartozó irodalom teljességét”, s bizonyos lehet affelől, hogy tárgya szempontjából lényeges művek nem kerülnek el a figyelmét. Hogy példánkat folytassuk: a kapitalizmus történetének vagy a munkásmozgalmak történetének kutatója nem kényszerül arra, hogy a 3 és 6 főosztályban széttagolt anyagot aprólékos munkával összegyűjtse, hanem a 9 főosztályban elrendezett anyagból válogathat. Változatlanul kedvező marad ugyanakkor annak a kutatónak a helyzete, akit egyetlen szűk szakterület történetének kérdése — például a szénbányászat technikai fejlődése Magyarországon — érdekel.

Javasolt megoldásunkat annál is egyszerűbben keresztülvihetőnek érezzük, mivel a Történelem szak kérdésének megoldatlansága mellett az ETO szakirodalma — több-kevesebb hangsúllyal — már gyakran rámutatott valamiféle kiegészítő megoldás alkalmazásának lehetőségére is.¹⁵ Hogy mégis szükségesnek éreztük e kérdések ilyen részletességű tárgyalását, ennek oka az, hogy e lehetőségekkel szakozási gyakorlatunk nem élt kielégítő mértékben: az ETO táblázatainak kiadása nem említi azokat a módszereket, melyek segítségével a teljes történeti anyag a 9 főosztályban egyesíthető; a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* a legújabb időkig nem alkalmazott utalásokat, s ezek 1959 óta történt bevezetésével sem vált még a Történelem szakanyaga teljessé (pl. az 1959-ben megjelent, a Tanácsköztársaság történetét különböző szempontok szerint megvilágító nagyszámú műnek csak töredéke kapott első helyet vagy utalást a 93/99 főrészben); s a tárgyak szerint elhelyezett történeti művek szakszámjai között kettős vagy többszörös szakozás esetén sincsen egyetlen olyan szakszám sem, amely a 93/99 főrészben való elhelyezést írná elő.¹⁶

Úgy véljük, hogy a kérdés ilyen háttérbe szorulásának okai között bizonyos elvi tisztázatlanságok a döntők. S hogy e tisztázatlanságok felszámolására a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség — legalább is tudomásunk szerint — nem tett kísérletet, ezt eléggé magyarázza az a körülmény, hogy a természettudományok hatalmas iramú fejlődése igen sokoldalú tevékenységet követel meg, s eltereli a figyelmet a nem közvetlenül mutatkozó problémákról. A szovjet könyvtárosok viszont — nem kis mértékben a 9 főosztály helyzete s az ebből fakadó problémák folytán — az egész decimális rendszert elvetendőnek találták, s új, a társadalomtudományok igényeit eleve jobban szem előtt tartó osztályozási rendszer megkonstruálásának munkájára vállalkoztak. Ha azonban a 9 főosztály problémáját az ETO keretein belül kívánjuk megoldani, nem zárkoz-

hatunk el ez elvi kérdések vizsgálatától sem. A továbbiakban mindössze csak felvetni szeretnénk néhány ilyen problémát, megoldásukat az illetékes szakemberek gondjaiba ajánlva.

A legközvetlenebbül jelentkező probléma annak a tudományterületnek körülhatárolása, melynek anyaga a Történelem szakban feltüntetendő. Vajon minden, a múlt valamely jelenségével vagy eseményével foglalkozó műnek itt van a helye?

Az ETO rendszerének mai alkalmazása szerint a 93/99 főrészben, mint említettük, csak az általános és politikai történeti munkák kapnak helyet. Az e tárgyban kialakított szovjet álláspont szerint viszont a Történelem szak magában foglalja a társadalom fejlődéstörténetének egészét, a társadalmi élet jelenségeinek minden összefüggését. „A 'Történelem. Történeti tudományok' szak szerkezete és bontása olyan legyen — írja Kamenckaja — hogy segítséget nyújtson az olvasónak a társadalmi élet konkrét jelenségeinek tanulmányozásához azok minden sokrétűségében, tegye lehetővé az általános történeti törvényszerűségek feltárását, az egyes történeti események és folyamatok sajátos jellemvonásainak a történeti források alapján való rekonstrukcióját.”¹⁷ Ez a megfogalmazás — bár az új szovjet szakrendszer számára lefektetett követelményt tartalmazza — megjelöli az ETO Történelem főrészének kívánatos tartalmát is. Fennmarad azonban még mindig a kérdés: hol húzható meg a határ a 93/99 főrész területe körül, illetve melyek azok a történeti jellegű munkák, amelyeknek e csoportbannincsen helyük?

E határ megvonása gyakorlatilag nem látszik nehéznek. A filozófia, a nyelv, a művészetek, az irodalom története kutatásaik tárgyát a múltból merítik ugyan, s eredetüket tekintve egy tőről fakadnak a mai értelemben vett történettudománnyal, — az elmúlt évszázadok során mégis önálló tudománysszakokká váltak, meglehetősen elhatárolható forrásanyaggal, sajátos módszerekkel, sajátos problematikával. Úgyanez nem mondható el másirányú történeti studiumokról. Nem szorul bővebb magyarázatra az a jelentős különbség, ami pl. az irodalomtudomány és irodalomtörténet egymáshoz való viszonya, s az orvostudomány és orvostörténet egymáshoz való viszonya között fennáll. Egy mai irodalmi alkotás vizsgálata lényegében nem történhetik más módszerekkel, mint egy antik mű elemzése, — egy patológiai vagy gyógyszeres értekezésnek azonban viszonylag kevés köze van az ókori Egyiptom gyógyászatának rekonstrukciójához. A fent említett négy szakban történeti és nem történeti anyag jóval szorosabb egységbe olvad, mint a tudományok más területein, s a határvonal e tudományok történeti szektora és a szorosan vett történettudomány között eléggé határozottan megvonható. A kutatás szempontjából így semmi sem indokolná, hogy pl. a *Hegel* filozófiájáról, vagy a magyar nyelvjárások történetéről szóló, *Ady*, *Erkel* vagy *Mednyánszky* művészetét elemző műveket is feltüntessünk a 9 főosztályban; a kutató számára is legmegfelelőbb helyen vannak ezek az 1, 4, 7 és 8 főosztály kereteiben. Másfelől azonban, amennyiben a négy tudománysszak kiadványai olyan kérdéseket tárgyalnak, melyek bizonyos vonatkozásokban a történettudományhoz kapcsolódnak, s a történész kutató számára is hasznot jelenthetnek (akár tudománytörténeti, akár egyéb vonatkozásban), jogosnak látszik az a kívánság, hogy ezek már a 93/99 főrészben is feltüntessenek, — mint például a materialista világnézet magyarországi fejlődéséről, a szótáriródalom történetéről, a XVIII. századi művészek mecénásairól és olvasóközönségéről, vagy *Ady* politikai nézeteinek alakulásáról szóló munkák.

E magától értetődőnek látszó gyakorlati megoldás elvi megfogalmazása már bonyolultabb feladat, — a tudományok rendszerének, felosztásának vizsgálatával azonban kétségkívül megvonhatók a határok elméletben is. Anélkül, hogy e kérdés megoldására kísérletet tennénk, annyit kétségtelennek látunk, hogy mindazok a múlttal foglalkozó művek, melyek tárgyukat az élet anyagi jelenségeinek köréből merítik, kivétel nélkül beiktatandók a 93/99 főrészbe is (tehát lényegében az 5 és 6 főosztályban elhelyezett történeti művek); a tárgyak szerint a 3 főosztályba tartozó történeti jellegű művek ugyancsak kivétel nélkül; a többi szakokból pedig — ezek (eltekintve a 4 főosztálytól) valamennyien a felépítmény körébe vágó kérdéseket tárgyalnak — a múltból merítő műveknek csak egy, még kidolgozandó elvek szerint körülhatárolható része kaphat második helyet vagy utalócédulát a 9 főosztály megfelelő pontjain.

A másik, érzésünk szerint ugyancsak elvi megoldást igénylő probléma elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár munkájában jelentkezik, de előbb-utóbb kétségkívül más könyvtárak is szembekerülnek vele. Köztudomású, hogy az Országos Széchényi Könyvtár a müncheni rendszer szerint feldolgozott régi anyagáról nemcsak modern címfelvételeket készít, de decimális rendszerű szak-katalógusába is bedolgozza a régi anyagot. Ez a rendkívül nehéz munka — hiszen a modern tudományos irodalom számára kidolgozott rendszer, és egy nagymennyiségű XVI—XVIII. századi könyvet tartalmazó anyag egybehangolásáról van szó — új aspektusból vetíti fel a Történelem szak problémáját. Hiszen a szóbakerülő művek nagy része, figyelmen kívül hagyva azokat, amelyeknek modern megfelelőit eleve a 93/99 főrészbe tartozónak érezzük, egyedül régisége folytán történetivé vált, s speciális szakozást igényel ahhoz, hogy a kutató számára feltalálható legyen. Egy törvény vagy egy urbárium két-három évszázad távlatából nem bír semmiféle közigazgatási vagy jogi jelentőséggel: egyedül a korszak történetének kutatója számára érdekes forrás. Egy XVI. századi fűveskönyv épp úgy tudománytörténetté vált, mint egy XVIII. századi bányászati szakmunka. S az alkalmi írások hatalmas tömege: költemények, röpiratok, vitairatok, dízművek: a mai olvasó számára teljesen megváltozott funkcióval, kizárólag mint egy korszak vagy egy esemény teljesebb megismerését előmozdító forrásanyag használhatók.

E körülmények folytán, úgy érezzük, az átdolgozásra kerülő anyagból jóval nagyobb százalék helyezendő el a 93/99 főrészben, illetve abban is, mint a modern könyvanyagból. Az elvi határok megvonása e területen, ha lehetséges, még szükségesebbnek látszik, mint a kurrens anyag esetében. E bonyolultnak ígérkező kérdéshalmazból csak egyetlen problémát emelnék itt ki: a gyakorlati értéküket elvesztett szakmunkák kérdését. E művek részére, úgy vélem, nagyobb témakörönként (földművelés, állattenyésztés, bányászat, orvostudomány stb.) kellene önálló helyet biztosítani, akár a tárgy szerint megfelelő szakban, akár a történelem főrészben; illetve ez utóbbiban legalább utalni kellene a szak-katalógus más részeiben elhelyezett ilyen jellegű művekre. Egyben felvetődik az a kérdés is, nem volna-e helyes megállapítani azt az időhatárt, melyen túl egy szakmunka már csak tudománytörténeti érdekekkel bír, — s nem kellene-e esetleg ezt az időhatárt tudományszakonként másutt és másutt megvonni? A probléma egyébként, mint erre a szakirodalom is rámutatott, tulajdonképpen állandó problémája minden szakkatalógusnak: 50—100 év távlatában történelemmé válik az, ami eredetileg szaktudomány, napi politika,

aktualitás volt. A kérdés, úgy véljük, felvetett problémánk egyik lényeges szektorát alkotja; s a szakkatalógus nagyobb időközönként a Történelem szak szempontjából szükségessé váló átrendezése s ez átrendezés elvi alapjainak meghatározásacsak e szak általános körvonalainak kijelölésével együtt végezhető el.

Végezetül külön problémaként jelentkezik a 92 *Életrajzok* szak kérdése. Az ETO táblázatok 1958. évi magyar kiadása megadja az utasítást az életrajzok, gyűjteményes életrajzok szákszámait illetően, — nem terjeszkedik ki azonban az életrajzok kettős szakozásának kérdésére.¹⁸ Érinti viszont ezt a kérdést az Országos Könyvtári Központ 1951. évi könyvtárostanfolyamán kiadott jegyzet: eszerint a történelmileg fontosabb személyek, pl. uralkodók életrajzai a Történelem szakba is beosztandók, szaktudományok művelőinek életrajzai, tudományos munkásságuk ismertetése pedig az illető szaktudomány jelzete alá.¹⁹ Igen egyértelműen foglal állást e kérdésben *Ambarcumjan*, aki szerint az életrajz jellegű művek a tudomány, technika, művészet megfelelő ágazataiba sorolandók, s a 92 szak — melynek fenntartását gyakorlati okokból helyesnek és szükségesnek tartja — csak az utalócédulákat tartalmazza. *Ambarcumjan* indokolását: hogy egy közéleti személy, tudós, feltaláló, művész élete és munkássága szorosabban függ össze annak a társadalmi tevékenységnek, tudományágnak, művészetnek területével, amelyen működött, mint más személyek életrajzaival, — teljes mértékben el kell fogadnunk.²⁰ Nem igényel külön magyarázatot az a körülmény, hogy *Kazinczy* életrajza a magyar irodalomtörténet, *Bethlen Gáboré* a magyar történelem, *Bartóké* a magyar zenetörténet körébe vág elsősorban, s hogy az életrajzi (még inkább a nem kifejezetten életrajzi, csak címükben egy, bár fontos szereplő személy nevét feltüntető) műveknek mechanikusan egy szakba történő egyesítése — anélkül, hogy az illető szakterületeken e művekre utalás történék — e szakterületek kutatóinak felesleges és gyakran nehezen áthidalható nehézségeket okoz.

Az egyes életrajzok hovátartozását a fentebb a történeti művekre vonatkozóan ismertetett szempontok szerint képzeljük el: tehát a filozófiai, nyelvtudományi, irodalomtudományi, művészeti vonatkozású életrajzok nyilvántartása a 93/99 főrészben nem szükséges. Ezen túlmenően azonban valamennyi életrajz felveendőnek látszik ide, — kivételt érzésünk szerint csak azok az elsősorban technikai vonatkozású életrajzok képezhetnek, melyek egy-egy tudós működésének szakszerű ismertetésével a szaktudomány területének kutatóihoz szólnak (főleg folyóiratcikkek, visszaemlékezések). Elhatárolási javaslatunk persze épp úgy gyakorlati jellegű, mint a fentiekben volt; a kérdés elméleti, esetleg számos konkrét példa alapján történő elemzésével nyilván ezen a területen is határozott elvi eredményekre juthatunk.

Az alábbiakban kísérletet teszünk javaslataink összefoglalására, néhány ponton, amennyiben szükségesnek látszik, kiegészítve eddigi érvelésünket.

1. Kívánatos lenne, hogy az Országos Osztályozó Bizottság leszögezze a történeti művek kettős szakbeosztásának szükségességét, illetve azt a követelményt, hogy ezek a művek legalább következetesen utalócédulát kapjanak a 93/99 főrészben.

2. A *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a legalább utalások formájában következetesen vigye keresztül a történelmi művek nyilvántartását a 93/99 főrészben.

3. Az Országos Széchényi Könyvtár szakkatalógusa a történeti művek kettős, szükség esetén többszörös beosztásával biztosítsa a történeti anyag messzemenő feltárását. Általános elv, hogy a szakkönyvtárakban „a legkisebb részletre kiterjedően a szaktudomány követelményei” legyenek döntők. A fogalmak, tárgyak csoportosításának célja itt az, „hogy a szakembernek biztosítsák a legnagyobb hasznot és használhatóságot”.²¹ Nem tévedünk talán annak megállapításával, hogy az Országos Széchényi Könyvtár — sok egyéb funkciója mellett — hungarica-jellegénél fogva arra is hivatott, hogy a magyar történeti jellegű studiumok kutatóinak mintegy szakkönyvtárává váljék — milyen más könyvtár láthatná el helyette ezt a feladatot? — s hogy ennek a feladatnak szakkatalógusával is meg kell felelnie.

4. Épp ezért, — jöllehet közismertek az Országos Széchényi Könyvtár szakkatalógusszerkesztésének súlyos problémái és az e téren mutatkozó feladatok nagy mennyisége — szükségesnek látszik legalább a távlati tervpontok közé iktatni a történeti anyag feltárásának visszamenőleges biztosítására irányuló nagyobbarányú katalógusszerkesztési munkálatokat.

5. Az 1945—1959. évi ciklus most készülő bibliográfiája az anyag szakcsoportokra bontásában vegye tekintetbe a történeti anyag együttes bemutatásának szükségességét. Amennyiben a ciklusbibliográfia a 93/99 főrészben csak a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* elmúlt évfolyamainak ide szakozott anyagát foglalná össze, nemcsak a történész számára válnék az új kiadvány alig, vagy csak nehezen használhatóvá, de általában is hiányos és méltatlan képet nyújtana történettudományunknak az elmúlt 15 évben elért jelentős eredményeiről.

6. Az Országos Osztályozó Bizottság, illetve az Országos Széchényi Könyvtár az ETO teljes táblázatainak felhasználásával határozza meg azokat az osztályokat, amelyekbe a történelmi anyag a történettudomány követelményeinek minél inkább megfelelően csoportosítandó, — tekintettel elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár szakkatalógusára és a készülő ciklusbibliográfiára.

7. Vegye fontolóra végül az Országos Osztályozó Bizottság, nem kellene-e feladatai közé iktatnia a Történelem szakkal kapcsolatos elvi problémák felfvetését és megoldását.

Az egyetemes tizedes osztályozás — létrehívóinak szándéka szerint — nem lezárt, merev rendszer: legnagyobb előnyei közé tartozik, hogy a tudományok fejlődésének megfelelően alakítható, tágítható. Az új tudományszakok által felvetett osztályozási problémák megoldása körüli tennivalók nem menthetnek fel azonban attól a feladattól, hogy olykor vizsgálat tárgyává ne tegyünk a hagyományos tudományágak elhelyezkedését az ETO keretei között, s az ETO általános elveinek sérelme nélkül ne keressünk olyan megoldásokat, melyek a decimális rendszerű katalógusokat a szaktudományok művelőinek minden vonatkozásban minél hasznosabb segítőivé tegyék.

Jegyzetek

1. E sorok írója nem szakember a szakozás területén. Azonban mint a *Századok* c. folyóirat — a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* és a *Magyar Folyóiratok Repertórium*a felhasználásával készülő — magyar történeti bibliográfiájának összeállítója, az évek során át összegyűlt tapasztalatait szeretné itt lerögzíteni. Megállapításainak forrása elsősorban a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* néhány évfolyama. Az egyes könyvtárak szakozási gyakorlatát és szakkatalógus-szerkesztési elveit, — ezek esetleges eltéréseit a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* gyakorlatától és az ETO táblázatokban nyomtatásban is lefektetett követelményektől — nem vettem figyelembe; a helyzet ilyen irányú felmérése külön vizsgálatot igényelne. — A tanulmány 1959. évi adatgyűjtés alapján 1960. elején készült.
2. *Egyetemes tízedes osztályozás. A nemzetközi táblázatok hivatalos magyar kivonata.* Bp. 1958. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 40.) 12. l.
3. Uo. 290. l.
4. Uo. 12. l.
5. Ld. ennek részletesebb kifejtését az *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) ismertetése* c. sokszorosított kiadványban. (Az Országos Könyvtári Központ Könyvtárostanfolyama. 1951. okt. 1.—dec. 22. Előadások 19—20. szám.) 40—60. l.
6. Magyar nyelven újabban összefoglalóan: *Sallai István—Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve.* Bp. 1956. 208—209. l.
7. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft.* (2. kiad.) II. k. Wiesbaden 1959. 303. l.
8. *Kamenckaja, K. R.: A könyvtári osztályozás vitás kérdései. = Szovetszkaja Bibliografija* 1957. (Magyarul: *Könyvtári Tájékoztató*, 1957. 1—16. l.)
9. *Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve.* Bp. 1941. I. k. 507—508. l.
10. *Sallai—Sebestyén*, id. m. 213. l.
11. *Witzmann Gyula: Elvi közös alapok a különböző szakrendszerekben. = Magy. Könyvszle.* 1940. 38. l.
12. *Veredy Gyula: Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink. = Magy. Könyvszle*, 1955. 264. l.
13. *Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) ismertetése* c. id. mű. 6. l.
14. Úgy érezzük, bárhogyán dől is el a vita, mely akörül forog, „vajon egy új enciklopedikus osztályozó rendszernek a kialakult disziplinákon... kellene-e nyugodnia, vagy első helyen a kutatás tárgyát figyelembe vennie-e” (*Veredy Gyula: A könyvtári osztályozás újabb kérdései különös tekintettel a tízedes rendszer fejlődésére.* Bp. 1959. Az Országos Könyvtárügyi Tanács Kiadványai 8. 8—9. l.), a kialakuló megoldásnak számot kell majd vetnie a történettudomány sajátos jellegével, melynek egységes feltárásáról való lemondás éppen a rendszer általános érvényiségének igényét veszélyeztetné.
15. Az Országos Könyvtári Központ id. jegyzete elismeri, hogy a történelem „számos rész-tudománya és segédtudománya” „a decimális rendszernek legkülönbözőbb helyire vannak szétszórva”, s ezek „viszonyítások segítségével egyesíthetők”. (129. l.) *Veredy Gyula* ismerteti *Donker Duyvis* elgondolását, melynek egyik sarkalatos pontja szerint ahhoz, hogy az osztályozott anyagot a kutatás felől érkező különféle kívánalmaknak megfelelően szelektálva kézbe adhassuk, az osztályozás primér tárgyi jelzetei mellett a járulékos jelzeteles szerint is biztosítanunk kell a feltárhatóságot — s ennek érdekében külön idő szerinti katalógus lehetőségét veti fel, „a kronológia vonatkozásainak első-helyi nyilvántartására”. (*Veredy Gyula: A könyvtári osztályozás újabb kérdései... c.* id. m. 16. l.) *O. P. Teszlenko* a történelem szak és az „ágazati szakok” összefogására az utalók és az időnkénti kettős szakozás alkalmazását ajánlja. (A „politika” szak a szovjet könyvtári osztályozásban. Magyarul: *Könyvtári Tájékoztató*, 1957. 1—17. l.)
16. Az OSZK szakkatalógusa kétségkívül jóval nagyobb mértékben él a többszörös beosztás lehetőségével, mint a Magyar Nemzeti Bibliográfia, erről azonban a katalógus 93/99 főrészenek jelenlegi, rendezés előtti állapota folytán nem alkothattunk képet.
17. *Kamenckaja*, id. h. 12. l.
18. *Egyetemes tízedes osztályozás* c. id. mű, 290. l.
19. Id. m. 128. l.
20. *Ambarcumjan, Z. N.: Könyvtári osztályozás.* II. k. Moszkva 1948. Magyar ford., 65—69 l.
21. *Witzmann Gyula: Elvi közös alapok... c.* id. cikk. = *Magy. Könyvszle*, 1940. 42—43. l.

A Szovjetunió könyvtárosképzésének néhány kérdése

BESZNYEINÉ BÁLINT ESZTER

A Szovjetunióban 1959-ben megjelent, a könyvtárüggyel foglalkozó párt-határozat¹ közzététele óta még az addiginál is nagyobb súlyt helyeznek a könyvtárosképzésre. A párthatározat többek között előírja, hogy fokozni kell a könyv-állomány forgási sebességét és meg kell oldani 2—3 éven belül minden lakott hely, minden család könyvellátását. E feladat és a többi hatalmas feladat megoldásához nyilvánvaló, hogy jóval több és képzettebb könyvtárosra van szükség.

Összefoglaló képet a Szovjetunió könyvtárosképzéséről csak az 1953-ban kintjárt küldöttség jelentéséből kaphatunk, a többi nálunk megtalálható irodalom mind a képzés vagy továbbképzés egy-egy részletével foglalkozik csupán.

Tudomásunk szerint azonban a könyvtárosképzés rendszere lényegében 1953 óta nem változott meg.

A falusi könyvtárosok képzésére a területi könyvtárak szerveznek 1—2 hónapos tanfolyamokat.

Ezenkívül tudunk egyéves, illetve hathónapos könyvtárossegédképzésről, az előbbi a területi könyvtárakban a járási könyvtárak számára, az utóbbi a járási könyvtárakban a falusi könyvtárak számára képez könyvtárosokat.

A könyvtárostechikumokba a hétosztályos iskola elvégzése után veszik fel a hallgatókat, a tanulmányi idő három év a nappali és az esti tagozaton, a levelező tagozaton itt is mint minden más oktatási formában egy évvel tovább kell tanulni. — A 10 osztályt végzett hallgatókat fele tanulmányi idő alatt képezik ki.

Felsőfokú könyvtárosképzés folyik a főiskolákon, valamint több egyetem és pedagógiai főiskola könyvtáros szakán. A felsőfokú tanintézményekben a tanulmányi idő 1959-től kezdve 5 év, addig 4 év volt.

A könyvtárosképzés egyik fajtája a más szakon felsőfokú végzettséggel rendelkező könyvtárosok tanfolyamon való átképzése, ezt az oktatási formát a legnagyobb tudományos könyvtárak maguk szervezik és bonyolítják le. Van ilyen tanfolyam a moszkvai Lenin Könyvtárban, a leningrádi Szaltükov-Scsedrin Könyvtárban, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Könyvtárában stb. Ezek a tanfolyamok nem egységesek, mert mindegyik könyvtár arra törekszik, hogy a saját céljainak legjobban megfelelő könyvtárosokat képezzen az egyéves tanfolyam ideje alatt.

Mindezekben a képzésformákban közös, hogy tananyaguk három részre oszlik: 1. ideológiai-politikai ismeretek; 2. irodalomismeret; 3. szakmai ismeretek; a könyvtárostechikumokban ezenkívül még az általános műveltséghez szükséges egyéb ismereteket is előadnak.

A párthatározat megjelenése után megerősödött az a tendencia minden oktatási formában, hogy a könyvtárosképzést közelebb vigyék a gyakorlati élethez. Ezt részint úgy óhajtják elérni, hogy mind a technikumokban mind a főiskolákban tanítják a modern természettudomány alapjait, az ipari termelés és a mezőgazdasági termelés alapjait.² Részint úgy, hogy minden oktatási formában fokozzák a gyakorlati foglalkozásokat.

A leningrádi könyvtáros technikumban például a gyakorlati foglalkozások során 22 falusi könyvtár könyvvállományát rendbehozták és ezekben betűrendes katalógust is állítottak fel.³ Ugyancsak a leningrádi könyvtárostechnikumban arra törekednek, hogy az általános műveltséget adó tárgyak oktatását összeegyeztessék a bibliográfiai oktatással, ehhez — véleményük szerint — arra lenne szükség, hogy az említett tárgyak tanárai értsenek a bibliográfiai munkához. Hasznosnak látnák, ha például egy időben tanulnak a hallgatók a „Bevezetés a mezőgazdaságba” c. tárgyat és a mezőgazdasági bibliográfiát.

1959-ben és 1960-ban a moszkvai és a leningrádi könyvtárosfőiskolák tanárai több vitacikket írtak a könyvtárosképzés reformjáról, és különböző véleményeket fejtettek ki ezzel kapcsolatban. Szkrüpnév elvtárs, a leningrádi főiskola igazgatója 1959-ben az UNESCO könyvtári bulletinjében megjelent cikkében⁴, a főiskola 40 éves fennállása alkalmából megírja, hogy a főiskolának az 1958/1959-es tanévben 3364 hallgatója volt és két fakultáson képzett hallgatókat. Ebben az időben közel 200.000 kötetes könyvtára volt a főiskolának, ekkor épült a 750 személyes diákszálló (a régi 500 személyes volt).

A tanárok és a hallgatók tudományos munkát is végeznek. Tankönyveket adnak ki, kiadják a hallgatók tudományos munkáit is. Már 1930 óta folyik a főiskolán az aspiránsképzés is. Hasonló munka folyik a Szovjetunió többi főiskoláján és könyvtárrosszáján is.

Az SzKP XXI. Kongresszusának irányelvei alapján a könyvtárosképzésben is reformokat hajtottak végre.⁵ Ennek eredményeként vezették be az ún. levelező-nappali szakot, vagyis a levelező oktatás és a nappali oktatás kombinációját és emelték 5 évesre a főiskolai könyvtárosképzést.

Az új tanmenet szerint az első évben minden hallgató dolgozik valahol és közben levelező hallgatóként tanul a főiskolán irodalmat, történelmet, idegen nyelvet, a szaktárgyak közül a népművelés alapjait, könyvtártant, könyvtörténetet, a könyvtárügy történetét. A felvétel után néhány napig az új hallgatókat arra tanítják, hogyan kell önállóan tanulni. A nyári vizsgaidőszak idején megint összefoglaló előadásokat tartanak számukra és gyakorlati foglalkozásokon vesznek részt. Az első év befejezése után maguk a hallgatók döntenek el, hogy továbbra is levelező úton óhajtanak-e tanulni, vagy a nappali, illetve az esti tagozatot választják-e. Az 5-ik évfolyamon megint minden hallgató levelező úton tanul és egyúttal már a Művelődésügyi Minisztérium által kijelölt könyvtárban dolgozik is.

Az egyes tantárgyak aránya úgy alakul, hogy a tanulmányi időnek kb. kétharmadát fordítják társadalomtudományi, politikai és általános tudományos tárgyra, csaknem kétszeresére emelték az idegen nyelvek tanulására fordított időt. Új tantárgyakként bevezették a mai természettudomány alapjait, az ipari termelés és a mezőgazdasági termelés alapjait. A hallgatók saját választásuk szerint behatóan tanulmányozzák a tudomány valamelyik ágának bibliográfiáját.

Minden hallgatónak 5 hétig katalógusszerkesztésben, 12 hétig pedig komplex könyvtári gyakorlaton kell résztvennie. Azok számára, akik közművelődési könyvtárakban dolgoznak, helyismereti bibliográfiát a tudományos könyvtárosok számára általános külföldi bibliográfiát adnak elő, a gyermekkönyvtárosok számára pedig pedagógiából és pszichológiából vezetnek be gyakorlati foglalkozást. A reformintézkedésekhez tartozik, hogy emelték a főiskolák esti és levelező hallgatóinak számát, elsősorban olyan hallgatókból, akik már legalább egy éve könyvtárban dolgoznak.

Az 1959—1960-as tanévben a moszkvai és leningrádi könyvtáros főiskolákon megindították a műszaki könyvtárosképzést technikusok, illetve olyan könyvtárosok számára, akik legalább két éve dolgoznak műszaki könyvtárban.

Szkrüpnév 1960 írott cikkében⁶ rámutat arra a hiányosságra, ami a Szovjetunió könyvtárosképzésében még mind a mai napig fennáll, hogy a technikumokban, a főiskolákon és az egyetemeken könyvtárszakain tulajdonképpen csak a közművelődési könyvtárak számára képeznek könyvtárosokat, még hozzá nem is az összes közművelődési könyvtártípus, csak a Művelődésügyi Minisztérium hálózatába tartozó könyvtárak számára, még az iskolai és a szakszervezeti könyvtárakra sincsenek a képzés területén tekintettel.

A tudományos és szakkönyvtárak számára — kivéve a már említett, saját szervezésű átképzést — csak a moszkvai és leningrádi főiskolák esti és levelező tagozatán képeznek összesen 150 műszaki könyvtárost, ez a Szovjetunió viszonylatában olyan kevés, hogy a problémát egyáltalán nem oldja meg. Mivel tudományos és szakkönyvtáros képzés eddig tulajdonképpen nem volt, így egyes intézmények és szervek lebecsülték a könyvtárügyet és a hatáskörükbe tartozó könyvtárakban sok véletlenül odavetődött embert alkalmaztak, akik számára a könyvtárosság csak átmeneti elfoglaltságot jelentett. Hiba volt, hogy a Művelődésügyi Minisztérium csak a saját könyvtárai káderellátására gondolt, sokkal nagyobb figyelmet kellene fordítani más főhatóságok körébe tartozó könyvtárakra is.

A könyvtárosképzést — írja *Szkrüpnév* — nem öncélúan, hanem az ország fejlődésétől függően kell fejleszteni. A technika, a termelés, az életszínvonal rohamos növekedése a könyvtárügyben a következőképpen tükröződik:

Egy-két éven belül egyesülnek a kis könyvtárak. A könyvtárak állománya és olvasótáborra növekszik. A műszaki könyvtárak száma az ipar fejlődésével egyidejűen nő. Nő az iskolai könyvtárhálózat szerepe az oktatásban, ugyanígy a gyermekkönyvtáraké is. Várható a letéti könyvtárak és a fiókok növekedése, de ugyanakkor csökkenteni kell az olvasószolgálatban dolgozók normáját. Ilyen körülmények között le kell küzdeni azt a tévhitet, hogy minden írni-olvasni tudó ember lehet könyvtáros. Követelménnyé kell tenni — mondja a szerző — hogy a könyvtárosok túlnyomó többsége, elsősorban az olvasószolgálatban dolgozók felsőfokú képzettséggel rendelkezzenek. Az elkövetkező 5—7 évben szakképzettséget kell szereznie minden könyvtári dolgozónak, ha továbbra is könyvtárban akar maradni. A közművelődési könyvtárossal szemben a következő követelményeket kell felállítani:

a) Rendelkeznie kell a társadalomtudományok alapjainak ismeretével, jó marxista-leninista képzettséggel, általános műveltséggel.

b) Ismerje a tudományok fejlődési tendenciáit, legyen képes a megjelenő könyvekben tájékozódni és ennek alapján a könyvállomány gyarapítását vezetni.

- c) Ismerje a könyvfeldolgozás folyamatát, annak gépesített formáit is.
- d) Tudjon katalógusokat és kartotékokat összeállítani és ajánlani azokat az olvasóknak.
- e) Tökéletesen ajánlja a könyveket és irányítsa az olvasást.
- f) Bibliográfiákat ne csak anyanyelvén, hanem legalább egy idegen nyelven is tudjon használni.
- g) Képes legyen maga és mások munkájának a tapasztalatait elemezni, általánosítani és terjeszteni.

A szakkönyvtárosok viszont ismerjék alaposan a tudomány, a technika, a kulturális élet adott területét és szakterületük határterületeit. Jól ismerjék az adott szakirodalmat, tökéletesen sajátítsák el a könyvtári munka egyik ágát (pl. katalogizálás, szakozás stb.). A szakkönyvtáros számára is nélkülözhetetlen a marxi-lenini elmélet és ennek alapján a társadalom fejlődési törvényeinek ismerete.

A feladatok végrehajtásához szükséges egy új könyvtáros főiskola létesítése 1000—1500 hallgatóval, mert a jelenlegi körülmények között csak a közművelődési könyvtárakban már dolgozók képzéséhez 15 évre lenne szükség.

Közbevetően megjegyezzük, hogy azóta Ulan-Udeban már létre is hoztak egy könyvtárosfőiskolát, több könyvtáros szakot létesítettek különböző egyetemeken és pedagógiai főiskolákon.⁷

Szkrüpnév javasolja, hogy kétféle kiegészítő tanfolyamot szervezzenek a más szakon végzett könyvtárosok számára:

- a) univerzális jellegű közművelődési könyvtárosok számára és
- b) szakkönyvtárosi tanfolyamot.

Javasolja továbbá, hogy a gyermekkönyvtárosi fakultást újra létre kell hozni. Az iskolai pedagógus könyvtárosok tegyenek a szaktárgyakból a könyvtáros főiskolán vizsgát, a pedagógiai főiskolákon és az egyetemeken filológiai fakultásain pedig létesítsenek iskolai könyvtárosi szakot.

Szkrüpnév elvtárs nézete szerint el kell érni, hogy a nagykönyvtárak könyvtárosainak csak 10%-a legyen középkáder, a középkáderek elsősorban falusi könyvtárosok legyenek.

A leningrádi könyvtáros főiskola igazgatójának nagyon érdekes, sok problémát felvető cikkére *Ambarcumjan* és *Szerov*, a moszkvai főiskola tanárai válaszoltak.⁸ Vitába szállnak Szkrüpnéval a tudományos könyvtárosok képzési módját illetően. Véleményük szerint a közművelődési és a tudományos könyvtárosok munkája területén lényeges különbség van a katalógus szerkesztésben, a bibliográfiai munkában, az olvasószolgálatban. Még az általános tárgyakban is különbözőek a követelmények, pl. a tudományos könyvtárosoknak legalább két idegen nyelvet kell tudniuk.

Helyeslik a más szakon egyetemet vagy főiskolát végzett könyvtárosok átképzését, de emellett — a káderproblémák jobb megoldása céljából — szükségesnek tartják, hogy külön szakkönyvtárosi szakon is képezzenek tudományos és szakkönyvtárosokat. A moszkvai könyvtárosfőiskolán már kidolgozták a tudományos könyvtárosi szak és a műszaki könyvtárosi kar tanterveit. Ezek sokban különböznek a közművelődési könyvtárosok tantervétől: 1) Néhány általános tárgyat más tárggyal cseréltek fel. Például a műszaki könyvtáros karon a Szovjetunió története helyett a technika történetét tanítják; az irodalmi

tárgyak rovására lényegesen kibővítik „az ipari termelés alapjai” tantárgyat; új tárgyként bevezetik „az iparvállalatok szervezését és gazdaságtanát”. 2) A szaktárgyakat, valamint az üzemi gyakorlatot és a gyakorlati foglalkozásokat az adott könyvtártípus szerint profilozzák.

Tehát *Ambarcumján* és *Szerov* elvtársak véleménye szerint külön közművelődési könyvtárosi, külön tudományos könyvtárosi (két szakkal) és külön műszaki könyvtárosi kart kell létesíteni és egyetértenek Szkrűpnevvel abban, hogy feltétlenül vissza kell állítani a gyermekkönyvtárosi kart, mert a jelenlegi gyermekkönyvtárosképzés nem kielégítő.

A szerzők úgy látják, hogy a reform utáni tanterv indokolatlanul kevés helyet biztosít a könyvtárosi szakismereteknek. E tanterv szerint teljesen kimarad a tantárgyak közül: „A könyvtárügy szervezete a Szovjetunióban”, „a könyvtári munka szervezése és normázása”, „a külföldi könyvtárügy története és jelenlegi helyzete”. Jelenleg az általános ismeretek a tananyag 65—70%-át, a szakismeretek pedig 30—35%-át teszik ki. Ezt az arányt a szerzők véleménye szerint felül kellene vizsgálni, hiszen így olyan visszás helyzet állt elő, hogy pl. a katalógusok tanulmányozására a főiskolákon lényegesen kevesebb idő jut, mint a technikumokban. A főiskolát végzett hallgatóknak feltétlenül alaposabb bibliográfiai felkészültséggel kell rendelkezniök, jobban kell ismerniök a könyvtárépítés és berendezés elméletét és gyakorlatát, meg kell ismerniök a könyvtári munkafolyamatok gépesítését. Úgy gondolják, hogy az 5 évre emelt tanulmányi idő módot ad majd arra, hogy a szaktárgyak arányát 40—45%-ra emeljék. Ugyanakkor a közművelődési és a gyermekkönyvtárosok számára szélesebb körű politechnikai képzést kell adni.

Már a reform bevezetésének első évében világossá vált, hogy nem helyes az első évfolyamot levelező formában megindítani. Olyan könyvtárosokat, akiknek legalább kétéves gyakorlatuk van (a hallgatók fele) nappali oktatásban kell az első évben részesíteni, azok, akiknek nincs megfelelő könyvtári gyakorlatuk, helyesebb, ha az első évet könyvtárban töltik és közben esti tagozaton tanulnak.

A megnövekedett követelmények, a levelező hallgatók számának növekedése nélkülözhetetlenné teszi a jó tankönyveket.⁹ Ezen a téren is sok tennivaló akad, bár a moszkvai és leningrádi főiskola az utóbbi időben kiadta: „Az általános bibliográfiá”-t, „Társadalompolitikai bibliográfiá”-t, az „Irodalmi és irodalomtudományi bibliográfiá”-t, „A könyvtörténet”-et, „A gyermekek olvasásának irányítása” és „Az olvasószolgálat” c. tankönyveket. Ez sokat jelent, de ezek még csak első kísérletek, valószínűleg tökéletesítésre szorulnak majd. Nagyobb baj, hogy pl. „a szovjet könyvtárügy szervezete”, „a külföldi könyvtárügy története”, „műszaki bibliográfia” stb. tantárgyakból, bár a témákon már dolgoznak, 2—3 éven belül aligha lesz tankönyv.

Abramov elvtárs, a moszkvai könyvtáros főiskola könyvtártani tanszékének vezetője azt javasolja, hogy a helyzet javítása érdekében meg kell csinálni a könyvtáros főiskolák tankönyvkiadásának távlati tervét és létre kell hozni a nagy könyvtárak tudományos munkatársainak részvételével szerzői kollektívákat. — Fontos a már kiadott tankönyveket a sajtóban és értekezleteken széles körben megvitatni, hogy kijavíthassák a hibákat, tökéletesíthessék a tankönyveket. Az egységes könyvtártan kidolgozása még nem fejeződött be, a régebben különálló tárgyakat mechanikusan egyesítették és így három önálló

részben jelent meg (általános könyvtárban, állományok és katalógusok, olvasószolgálat). Ezért nem tudták szem előtt tartani, hogy a könyvtárban minden részét az olvasószolgálat szempontjából vizsgálják.

E rövid szemle is megmutatja, hogy az új idők új követelményei a Szovjetunió könyvtárosképzésében is sok problémát okoznak, de a problémákat merészen, új módszerekkel oldják meg, és nem szégyelik levonni a következtetéseket (pl. első éves levelező tanulás), ha a reformok valamelyike a gyakorlatban esetleg nem válnék be. A vita a könyvtárosképzés új módszereiről nem zárult le, a továbbiakban az új módszerek gyakorlati alkalmazása során az álláspontok nyilván kikristályosodnak és a vita során fogják megtalálni a könyvtárosképzés elméletének és gyakorlatának legmegfelelőbb formáit.

Jegyzetek

1. O szosztjani i merah ulcssenija bibliotecsno go dela v sztrane. = *Partijnaja Zsizn'*. 1959. 20. sz. 25—29. p.
2. Szeperovics, N.: Izucsenie knigi — glavnoe v podgotovke bibliotekarej. = *Bibliotekar'*. 1959. 1. sz. 38—42. p.
3. Szokolova, N.: Peresztraivaem proizvodstvennuju praktiku. = *Bibliotekar'*. 1959. 12. sz. 48—51. p.
4. Szkrűpnev, N.: A leningrádi Állami Krupszkaja Könyvtárosképző Főiskola. = *Könyvtári Figyelő*. 1959. 6. sz. 27—31. p.
5. Timofeev, E.: Novoe v obucsenu buducsih bibliotekarej. = *Bibliotekar'*. 1959. 9. sz. 42. p.
6. Szkrűpnev, N.: Nazrevsie voproszű. = *Bibliotekar'*. 1960. 3. sz. 54—57. p.
7. Nakanune isztoricesszko go szversenija. = *Bibliotekar'*. 1961. 10. sz. 1—3. p.
8. Ambarcumjan, Z.—Szerov, B.: Differencirovat' podgotovku bibliotekarej. = *Bibliotekar'*. 1960. 5. sz. 41—43. p.
9. Abramov, K.: Blizse k trebovanijam zsizni. = *Bibliotekar'*. 1961. 5. sz. 42—44. p.

III.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEINEK ANYAGÁBÓL

Problémák és megoldások a kódexkutatásban

MEZEY LÁSZLÓ

I.

Írás és szöveg: e két pillérré épül fel egy kódex meghatározása. Írásmód és tartalom kölcsönös viszonyának vizsgálata juttathat egy kódex korát, származását illetőleg valamennyire megnyugtató eredményhez. A paleográfia, amely az írást veszi szemügyre, a história kutatás, amely a szöveg, a tartalom keletkezésének és változásainak körülményeit vizsgálja, egyaránt nélkülözhetetlenek abban a munkában, amit egy kódex helyének megjelölése időben és térben, a datálás és lokalizálás jelent. A kódexkutatás e két eszközének gyakorlati alkalmazására mutatunk be példát egy általánosnak mondható (Clmac. 340.) és egy különlegesebb esetben (Clmac. 33.).

A Széchényi Könyvtár 340. sz. középkori latin kódexét *Bartoniék* Emma katalógusában mint Auxerre-i breviáriuomt találjuk, míg Radó Polikarp „*Réper-toire hymnologique*”-jában a lorschi premontrei monostor zsolozsmáskönyveként szerepel.¹ Ami a datálást illeti, *Bartoniék* a kódex iratásának idejét a XIV—XV. század fordulójára teszi, *Radó* ellenben, óvatosabban és helyesebben, a XIV. századba helyezi.

Amikor egy szövegösszevetés igénytelen célzatával először vettem kézbe a kódexet, elsősorban a datálásra vonatkozó ismertetett véleményeket találtam a könyv paleográfiai jellegétől jelentősen eltérőnek. Egészen nyilvánvalónak látszott, hogy a XIV. századnál előbb kellett íródnia. A felső ívében még a, a nem túlságosan sok rövidítés, a betűk lazább egymásutánja, a paleográfiai „coup d’oeil”-t a XIII. század javára befolyásolták. Mindenesetre be kellett vallani, hogy a scriptor által használt gót minuszcula formája a gótikus írás szögletesebb formáihoz szokott középeurópai szem számára némi problémát jelent. A littera sokkal kerekesebb, mint az annak *parizsi*, *oxfordi* vagy akár *bolognai* változatában is előttünk ismeretes.² A betűforma *mintha* hasonló lenne ahhoz a lekerekített, „semihumanistica”-nak nevezett gót minuszculához, ami a XV. században annyira kedvelt lett. Gondolom *Bartoniék* datálásának ez volt az alapja. De a hasonlóság csak hasonlóság marad, míg az írás egyéb kritériumai a XIII. század jellegzetességeivel azonosságot mutatnak. Ezekután már bizonyosnak mondható, hogy a kódexet a XIII. században írták, a gótikus minuszcula olyan formájában, mely sem a *parisiensis*, sem az *oxoniensis*, sem a *bononiensis* jelzővel nem illelhető. Mindent összevéve azonban elég hasonlatosságot mutat azzal a gótikus írással, amit a „*Palaeographica Iberica*” kötetiből ismerünk meg.³ Tegyük hozzá sietve még azt is, hogy mivel „karoling” jelleg már nem észlelhető és a gótikus „ductus” határozott — a maga módján —, a század második felében kellett készülni a kódexnek. De hol?

Ha Európát az Alpok—Rhône—Loire vonallal két részre osztjuk, két írásvidéket kapunk — a gótikus írás formában — melynek első pillanatra megállapítható jellegzetességeit nagyon általánosítóan, de mégis a valóságnak megfelelően így állapíthatjuk meg, észak: szögletesebb, dél: kerekesebb. A különbségek okát most nem célunk megismerni, de az egészen nyilvánvaló, hogy az írásforma különbségének hátterében egy ugyanolyan módon differenciált esztétikai magatartás áll, mely a gótikus eszméket és művészeti eszményt másképpen fogja fel és valósítja meg Chartres-ban, Yorkban, vagy Nürnbergben, mint Firenzében, Toulouseban, vagy Salamancában. Délfranciaország, Itália és az Ibér félsziget között választhatunk, midőn a kódex születési helyét pontosabban akarjuk meghatározni. A kérdés eldöntése lényegében már a helymeghatározás, a lokalizálás munkája.

Kezdjük újra a külső kritériumokon. Az írás egyelőre már elmondta a magáét, más tanúvallomás után kell néznünk. Vegyük a kódex anyagát. A kódexkutató ugyan főként a szemével dolgozik, de néha alacsonyabbrangú érzékszervét is kénytelen igénybe venni, a tapintást. Kódexünk pergamenje sárgás és elég durva tapintású. Két ok, amiért Itáliát a további kombinációból ki kell zárni. Olaszországban ugyanis gondosan fehérített és kidolgozott hárttyákat használtak, míg a többi latin ország chartariusai nem olyan gondosan, meg azután másféle eljárással készítették elő a kódexek anyagát. E másféle eljárás módja eredménye a sárgás szín és az érdesebb tapintás. A pergamen elkészítésének első fázisa ugyanis az volt, hogy a bőrt néhány napig mézben tartották. Minél tovább volt a bőr mézben, annál fehérebb lett és annál vékonyabb és finomabb tapintású, de természetesen kevésbé tartós is. Mert bizony a majdnem papírvékonyágú és fehérségű olasz kódexek a századok viszontagságait nem igen bírták. A főként nedvesség által kikezdett itáliai kódexek további romlásának megállítása és legalább olyan mérvű restaurálása, mely a szöveget megmenti, nagy könyvtáraink komoly gondja. De térjünk vissza kódexünkhöz. Mivel az már a *Bartonek* által közölt adatokból is kétségtelen, hogy a breviárium francia sajtóságokat mutat, a délfrancia tartományok közül azt kell választanunk, ahol az írás ibér jellege leginkább magyarázható és ez a régi Gallia Narbonnensis, a Piréneusok északi oldala. De melyik város, székesegyház, monostor a kódex születési helye? Olyan kérdés ez, melyre már csak a belső kritériumok, a kódex szövegének vizsgálata adhat választ.

Radó Polikárp idézett munkájában, mint láttuk, a kódexet a lorschei premontrai monostor breviáriumának mondja. A premontrai liturgia jellegzetességeit nem találjuk meg kódexünkben, amint erről a nagyhét három utolsó napjának responsorium-rendje, az adventi O-antifonák egymásutánja, a premontrai Sancto-rale egyes jellegzetességeinek, pl. *szent Gereon és társai* ünnepe hiánya, azonnal meggyőzhet. Ami pedig a tudós liturgiátörténészt Lorsch felé irányította, az a kérdés eldöntése szempontjából igen értékes nyom, *szent Nazarius és Celsus* különleges kultusza.⁴ P. Lefèvre, La liturgie de Prémontré, Averbode. 1957. Ha *Leroquais* abbé hatalmas munkája segítségével utána nézünk, hogy Franciaországban hol vert a két milánói szent tisztelete gyökeret, azt találjuk, hogy Autun, Chalon-sur-Saône, Béziers és Carcassonne jönnek tekintetbe⁵⁵ A két első város a kódex paleográfiai úton megállapított délfrancia jellege miatt a további kutatásból kiesik. Béziers és Carcassonne, a két occitán püspöki székhely közt ingadozó kétségünket pedig úgy oszlathatjuk el, ha a két egyház-

megyei uzus különbségeit a liturgikus naptár speciálításain keresztül számbavesszük és megnézzük, hogyan viszonylik hozzájuk a kódex. Ez a következő összehasonlításból tűnik ki:

Carcassonne	Clmae. 340.	Béziers
I. 7. Iuliani et Basilissae	f. 233.	_____
I. 15. In natali s. Sulpicii confessoris	f. 234.	_____
V. 14. In natali ss. Victoris et Coronae	f. 266.	_____
V. 29. In natali s. Guillelmi	f. 266.	_____
VI. 3. In natali s. Ylarii episcopi Carcassonnensis	f. 268.	_____

Nem találjuk meg kódexünkben a béziersi patrónus *Szent Afrodizius* vértanú püspök ünnepét (IV. 28.). De hiába keressük a béziersi szokásban ünnepelt más szentek *Marius* (I. 27.), *Valerius* (I. 29.), *Matianus* (VI. I.), *Leoncius* VII. I.) ünnepét is.

Az összehasonlításból kétségtelen, hogy kódexünk a Carcassonne-i egyház szokása szerint készült breviárium. De az is bizonyos, hogy nem magában a székesegyházban használták, minthogy *Saint Hilaire* carcassonnei püspök ünnepének nincs külön officiuma, de oktavája sem. Ez székesegyháza klérusánál érthetetlen kegyelethiány lenne. Más nyomot kell keresni. *Szent Ágoston* ünnepét oktava teszi gazdagabbá (f. 333. „in octavis”), a Mindenszentek litániájában ott van az invocatio: „S. augustine pater” (f. 219.) és a rogatio: „ut episcopus et abbates nostros . . .” Mindezekből kitűnik, hogy a breviáriumot *Szent Ágoston* atyjukul tisztelő szerzetesek használták, akik, mivel apátjaikért is könyörögnek, csak ágostonos kanonokok lehettek. Ezekután már csak az van hátra, hogy dom *Cottineau* kitűnő munkájával a kézben⁶ utána nézzünk a *Gallia Christiana* köteteiben annak az ágostonrendi apátságnak, mely Carcassonnetól függött. Így tudjuk meg, hogy a kódex másolásának idején, magában a székvárosban létezett egy, az Üdvözítő és Miasszonyunk tiszteletére szentelt ágostonos kanonokrendi apátság.

Miután a szövegvizsgálat elsegített a lokalizálás kérdésének megoldásához, a datálásra vonatkozólag próbáljunk a tartalomból közelebbit megtudni. A Sanctoraleban megtaláljuk az 1297-ben szenttéavatott IX. Lajos király ünnepét: ff. 323—324 „Lodouci francie regis”. Viszont hiányzik az 1312-ben véglegesen kötelezővé tett Úrnap. Ilyenformán a kódex iratásának idejét e két évszám közé szoríthatjuk.

Az elmondottak alapján megalkothatjuk a konkluziót: a Széchényi Könyvtár Clmae. 340. jelzetű kódexe, a Carcassonne-i Saint-Sauveur et Notre-Dame ágostonos kanonokrendi apátság 1297 és 1312 között készült breviáriuma.

II.

A kódexek írásával és szövegével való ismerkedés nem egyszer meglepő fordulatok elé állíthatja a középkor könyveivel foglalkozót. Azzal a kódexkutató tisztában van, hogy a betű és tartalom vallomása nem minden esetben azonos. Időbeli eltolódás — mintegy ötven év erejéig — igen könnyen lehetséges. A gyakoribb eset mégis az, hogy az előny a szöveg javára jelentkezik. Ilyen esetben az írásvidék, vagy a scriptorium archaizáló hagyományai, esetleg a

könyv jellege — illuminált kódex — kielégítő magyarázatot adhat. *Ritkábban fordul elő*, hogy „modernebb” betűformába öltöztetve mutatkozik be egy minden jel szerint régebbi szöveg. Szövegen ez esetben természetesen legkevésbé sem csak egyes szövegrészt, hanem szövegek összefüggését, konstrukcióját, a könyv részbeni, vagy teljes tartalmát értjük. A kódexkutatás ilyen esetben nehezebbé válik ugyan, de egyúttal érdekesebbé is, lévén a szöveg mindig hálásabb beszélgetőtárs, mint a szűkszavúbb írás.

A tartalom vizsgálata ugyanis az éppen előttünk levő szöveg korát megelőző időbe vezethet el és a szövegek vallatása során megismerkedhetünk a másolás alapjául szolgáló és a legtöbb esetben már elveszett könyvvel is. Ilyesfajta meghatározás természetesen inkább csak olyan kódexeknél lehetséges, melyeknél a tartalmat módosító változások időbeli elhelyezkedése elegendő pontossággal állapítható meg. Ilyenek elsősorban a liturgikus kódexek.

Ezeknek előrebocsátása után vegyünk vizsgálat alá a Széchényi Könyvtár Clmae. 33. jelzetű kódexét. Másolója *Cerouabridai Miklós* pap. Róla nevezhetjük el a breviáriumot. A kódexenek különleges értéket ad az a tény, hogy a liturgiátörténeti kutatás eddigi állása szerint, az ország jelenlegi területén fellelhető legrégebbi magyar-római zsolozsmáskönyv⁸

A paleográfiai vizsgálat nem problémátikus. Nyilvánvalóan XIV. századi kéz írása, minden jel szerint a század második feléből. A „littera parisiensis” típusú gót textuális erősen „flamboyant” jellege, a tömör, sokrövidítéses betűsor, a kettőshurkos „a”, az „et” rövidítésmódja, mind erre vallanak.

Ha a datálást a szöveg alapján tesszük szóvá, a probléma kettős arcot ölt. Egyrészt ugyanis nyilvánvaló, hogy a kódex a XIV. század második felében készült. Az írás vallomása egyértelmű. Másrészt viszont a szöveg vizsgálata nem vezet el a XIV. századig. Az a különleges eset áll tehát fenn, amire előjárójában utaltam: XIV. századi betűformába öltöztetve, előttünk van egy régebbi szöveg. Ezért ró kettős kötelességet ránk a datálás, meg kell állapítani a kódex íratási idejét, de meg kell mondani a *mintakódex*, az *archetypus* keletkezésének korát is.

De lássuk a részleteket. A „terminus ante quem” az előttünk levő kódex másolásának idejére könnyen megállapítható. Az 1387-ben elrendelt Sarlós Boldogasszony ünnepe (Visitatio B. M. V.) *Miklós* pap breviáriumban még nem szerepel. Kétségtelen tehát, hogy még az említett év előtt másolta a könyvet. A „terminus post quem” megállapítása már nehezebb. *Leroquais* abbé kitűnő módszerével vegyünk vizsgálat alá a *Sanctoralét*. Ennek az állandóan és dátumszerűen gazdagodó breviáriumi résznek vizsgálata, egy-egy szent, vagy más ünnep jelenlétével, vagy távolmaradásával biztos segítséget nyújt a kódex időbeli elhelyezésére.⁹ Vizsgálódásunk első eredménye az a megállapítás, hogy Miklós pap breviáriumának *Sanctoraleja*, a XIV. század liturgikus állapotaihoz képest feltűnően szűkös. Kor szerint a *Sanctoraleban* a következő rétegek különböztethetők meg. Elsősorban megtaláljuk az első, Magyarországon működött hittérítők által népszerűsített szentek officiumait: ff. 270—271: *György* (ápr. 23.), ff. 293—294: *Elek* (júl. 17.), ff. 318—319: *Egyed* (szept. 1.), ff. 334—336: *Gál* (okt. 13.), ff. 338—339: *Demeter* (okt. 26.). De nem hiányozhatott a töredékesen ránk maradt *Sanctoraléból* *Márton* püspök ünnepe sem, (nov. 11.). Későbbi XII—XIII. századi réteget képviselnek: ff. 253—256: *Balázs* (febr. 3.), ff. 257—260: *Dorottya* (febr. 6.), ff. 34—36: *Canterburyi Tamás* (dec. 29.),

f. 277: *Antal* „fratrum minorum” (jún. 13.), f. 303: *Domonkos* (aug. 4.), f. 333: *Ferenc* (okt. 4.), f. 272: *Petrus* „nouis martir” (ápr. 29.). A XIV. század nincs képviselve. Így hiányzik az 1323-ban szenttéavatott *Aquinoi Tamás*.

A kódex 1387 előtt készült úgy, hogy a másoló *Miklós* pap, a XIV. század megkívánta liturgikus változások figyelmen kívül hagyásával írt le egy korábbi mintaszöveget. Önként következik a kérdés, mikor írták az *archetypust*. A *Temporale* vizsgálata érdekes útbaigazítást nyújt erre vonatkozólag. A XIII. század végén gazdagodik az egyházi „időben” szereplő ünnepek sora az *Úrnapjával*. Krisztus teste ünnepének történetéből tudjuk, hogy azt 1246-ban Liègeben kezdték először megülni. Amikor azután a város volt főesperese IV. *Orbán* pápa 1264-ben az egész Egyházban kötelezővé tette az ünnep megülését, *Aquinoi Szent Tamást* bízta meg egy új ünnepi officium szerkesztésével. Ez a „rómainak” nevezett úrnap i officium, melyet kezdő szavairól „Sacerdos in aeternum”-officiumnak is mondanak, a XIII. század végére kiszorította a régebbi „Sapientia aedificavit”-officiumot.¹⁰ Kódexünkben még ez utóbbi officium szerepel (ff. 157—161) a mindezideig *Aquinoi Tamásnak* tulajdonított „*Pange lingua*” és „*Verbum supernum*” kezdetű himnuszokkal, melyeknek szerzőségét azonban legújabbban az Aquinoi Doktortól elvitatták.¹¹ A mintakódex iratása tehát oly időre esik, mikor az *Aquinoi Tamás*-féle officium nagyobb elterjedésre még nem tett szert. A *terminus ante quem* így hozzávetőlegesen 1300 lesz. A *post quem* meghatározásánál *István* király kódexünkben szereplő (ff. 312—315) régebbi, részben prózai officiumának két verses antifónája jön segítségünkre. Ez a két antifóna ugyanis nem tartozott a Szent Király első officiumához, hanem ahhoz az újabb verses „históriáihoz”, amit 1280—1290 közt Esztergomban készítették.¹² *Miklós* pap breviáriumának mintakódexét ezek szerint 1280—1300 között írták.

A datálás kettős problémájának megoldása után ez a kérdés vár választ: melyik magyarországi egyház számára készült a mintaszöveg. A válaszadást jelentősen megkönnyíti az előbb említett tény, az archetypus másolója bár ismerte *István* király esztergomi officiumát, annak teljes átvételében, egy, a primási székétől különböző liturgikus hagyomány mégis megakadályozta. A pontosabb lokalizáláshoz közelebb segíthet a helyi liturgiákra legjellemzőbb ádventi és nagyheti responsoriumok összehasonlítása. A középkori Magyarországon eddigi tudásunk szerint három liturgikus szokás különböztethető meg Esztergom, Zágráb és a pálosok ránkmaradt misszáléi és breviáriumi alapján. Ezért *Miklós* pap breviáriumának *Radó* kitűnő katalógusában¹² is megtalálható responsoriáléját összehasonlítjuk az 1480. évi esztergomi és az 1505. évi zágrábi breviáriumok¹⁴ responsorium-soraival. A pálos breviárium sajátja a matutinumhoz mondandó himnusz, kódexünkben nincs meg, azért a remeteszerzet zsolozsmás rendjét figyelmen kívül kell hagynunk. Az alábbiakban csak a három breviárium egymáshoz való viszonyát megvilágító adatokat közlöm:

Esztergom	Cilmae. 33.	Zágráb
Ádvent I. vasárnap		
V. Resp. Audite verbum	Nox praecessit	Audite verbum
Ádvent II. vasárnap		
IV. Resp. Ciuitas Iherusalem	Ecce veniet	Ciuitas Jerusalem
V. Ecce veniet	Ciuitas Jerusalem	Ecce veniet

Ádvent III. vasárnap

III. Resp.	Suscipe verbum	Qui venturus est	Qui venturus est
IV.	Qui venturus est	Suscipe verbum	Suscipe verbum
VI.	Prope est tu	Qui venturus est	Prope est tu
IX.	Ecce radix Jesse	Docebit nos Dominus	Docebit nos Dominus

Ádvent IV. vasárnap

III.	Iuravi dicit Dominus	Non auferetur	Non auferetur
IV.	Non auferetur	Me oportet minui	Me oportet minui
VII.	Me oportet minui	Iuravi dicit	Iuravi dicit
VIII.	Intuem ni	Non discedimus	Non discedimus
XI.	Nascetur nobis	Intuemini	Intuemini

Nagycsütörtök

V	Eram quasi agnus	Judas mercator	Judas mercator
VI.	Una hora	Eram quasi agnus	Eram quasi agnus
VII.	Seniores populi	Una hora	Una hora
VIII.	Reuelabunt coeli	Sen ores populi	Seniores populi
IX.	O Juda	Reuelabunt coeli	Reuelabunt coeli

Esztergom

Cimae. 33.

Zágráb

Nagypéntek

V.	Tenebre facte	Barrabas latro	Barrabas latro
IV.	Barrabas latro	Tenebre facte	Tenebre facte
IX.	Caligaverunt oculi	Vadis propitiator	Vadis propitiator

Nagyszombat

IX.	Sicut ouis	O mors ero	P mors ero
-----	------------	------------	------------

A responsoriálék összehasonlítása után nyilvánvaló, *Miklós* pap breviáriuma nem esztergomi és bár sok tekintetben hasonlóságot mutat a zágrábigal, nem azonos vele.

Folytassuk a kutatást a *Sanctoraleban* *András* és *Benedek* vértanuknak az esztergomi könyvektől eltérően nincs külön officiuma.¹⁵ *Achatius* és társai, „a tízezer vértanú vitéz” ünnepét hasztalan keressük, oratioját is csak később írták be.¹⁶ *Johannes Chrysostomus* ünnepe és officiuma szintén hiányzik.¹⁷ Végül, és ez a legfontosabb, *Szent Adalbert*ről, az esztergomi érsekség pátrónusáról officiumot egyáltalán nem, hanem *Szent György* ünnepén (f. 270°) csupán megemlékezést találunk.¹⁸ Ez, a liturgikus disciplina ismeretében egészen feltűnő tény teszi bizonyossá, hogy a 33. kódex mintája olyan egyház liturgikus szokása szerint készült, ahol az Esztergomtól való jogi és ritusbeli függetlenség érzése a legerősebb volt és ami nem lehetett más, mint az ország másik érseksége: Kalocsa. A kalocsai származás mellett szól a f. 41-n olvasható rubrika is: „nota quod omnis octava cum tribus psalmis et lectionibus et Responsorijs est tenenda preter Octavam Epyphanie petri et pauli et assumptionis que tenende sunt cum IX. lectionibus et Responsorijs.” Ezzel a rubrikával kapcsolatban két dolgot kell megjegyeznünk: 1. Esztergomban, mint általában a középkori magyar liturgikus szokásban az oktáva 3 leckés, 2. az oktávanak ilyen mérvű kiemelését csak a templom — székesegyház — védőszentjének, jelen esetben *Szent Péter* és *Pál* apostolok, ünnepe teszi indokolttá. Ilyen patrocíniummal Magyarországon csak egy egyházmegyében találkozunk, a kettős székhellyel rendelkező kalocsabács

érsekségben. A kalocsai székesegyház védőszentje *Nagyboldogasszony* és *Péter* apostol, a bácsié *Pál* apostol.¹⁹

A Clmae. 33. kódex, *Miklós Pap* breviáriuma, tehát a XIV. század második felében (1387 előtt) készült másolata egy 1280—1300 között írt kalocsai breviáriumnak.

Jegyzetek

- ¹ *Radó*, Polycarpe: Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques des bibliothèques publiques de Hongrie, Budapest, 1945. p. 7.
- ² *Battelli* Giulio, Lezioni di Paleografia. Città del Vaticano 1939². pp. 202—209
- ³ *Burnam*, John: Paleographia Iberica. I—III. Paris, 1912—1925. *Galabert*, François: Album de Paléographie et de diplomatique — Facsimilés phototypiques de documents relatifs à l'histoire du Midi de la France. Toulouse — Paris 1932. —
- ⁴ Cl. 340. ff. 270—271: „In reuelatione ss. martirum nazarii et celsi”. — ff. 195—299: „In natali ss. martirum nazarii et celsi”.
- ⁵ *Leroquais*, V. Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France, Paris, 1933—34. Autun: T. I. pp. 73—77; 80—81, Chalon-sur-Saône: T. II. p. 86., Béziers: T. III. pp. 65—68. — Carcassonne: T. III. pp. 27—28.
- ⁶ *Dom L. H. Cottineau*: Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés. I—II. Macon, 1939. Z. I. col. 600. — Gallia Christiana. VI. 934.
- ⁷ 348 „Explicit liber psalterii per manus Nicolai sacerdotis Scriptoris de Ceronabrida Quicumque erit legens in isto breuare (!) semper sit orenê(!) deum pro me”.
- ⁸ *Radó* Polikarp szíves közlése.
- ⁹ *Leroquais* o. c. T. I. pp. LXII—LXXXIV.
- ¹⁰ *Lambot*, C.—*Fransen*, I. L'office de la Fête-Dieu primitive. Textes et mélodies retrouvées. Maredsous, 1946.
- ¹¹ *Lambot*—*Fransen*: o. c. p. 149.
- ¹² *Mezey* László: Szent István XIII. századi verses históriája. Magyar Századok. Budapest, 1948. 40—51. l.
- ¹³ *Radó* Polikarp: Libri manuscripti liturgici bibliothecarum Hungariae. Budapestini, 1947. p. 17.
- ¹⁴ *RMK*. III./i. i.; 133.
- ¹⁵ f. 293—293, csak az oratio és a lekciónk.
- ¹⁶ f. 277, marg. inf. „o(rati)o de decim (!) milia (!) militum”. m. s. XV. ine.
- ¹⁷ E két ünnep jelenlétét az esztergomi könyvekben bizonyára az magyarázza, hogy Egerben Chrysostomus és Achatius társai egyikének ereklyéjét őrizték. Az egri Ordinarius (Impr. Venetiis. 1514. *RMK*. III./1. 197.) meg is jegyzi: Sancti iohannis chrisostomi . . . oratio sola et non plures, ex quo manus sua sacra in hac ecclesia agriensi ueneratur”. — „sanctorum decem militum martirum Est festum tabulatum. Ex quo in hac ecclesia. Agriensi habetur caput unius ex ipsis.” Eger az esztergomi érseki tartomány leggazdagabb és legnagyobb püspöksége volt. Érthető, hogy az esztergomi metropolóriában liturgikus téren is éreztette hatását.
- ¹⁸ f. 270, „Ipso die (ápr. 23.) de sancto adalberto, antiphona. Gloria christo dimnino . . V. Corona aurea . . . (oratio) Omnipotens sempiterna deus qui bodierna die beatum adalbertum . . .”
- ¹⁹ *Radó* P. Libri liturgici . . . Bp. 1947. p. 14.

Régi örmény nyomtatványok az Országos Széchényi Könyvtárban

SCHÜTZ ÖDÖN

Az alábbiakban az Országos Széchényi Könyvtár raktárából nemrég előkerült, a 18. század első feléből származó néhány örmény nyomtatványt kívánunk bemutatni.* Előljáróban röviden ismertetjük a korszak örmény nyomdászatának történetét.¹

A tatár pusztítás után, a török és perzsa uralom alatt, az Örményország területén dúló háborúk közepette nem bontakozhatott ki az örmény nemzeti kultúra és így a 14—18. század az örmény irodalom hanyatlásának kora nemcsak minőségileg, hanem mennyiségileg is.²

A kulturális élet fellendítésében, a feudalizmus retardáló erőinek felszámolásában oly nagy szerepet játszó nyomdászat sem indulhatott meg ilyen körülmények között örmény földön, hanem — mint az amszterdami örmény nyomda történetével kapcsolatban másutt már vázoltam — különböző európai kereskedelmi—kulturális centrumokban.³

A 18. század (a század utolsó negyedéig) az örmény könyvnyomtatásban az átmenet korszaka a kezdeti rövidéletű nyomdai vállalkozások és az örmény nemzeti nyomdászat megindulása között.⁴

Addig is állandóbb jellegű örmény nyomdászat ott bontakozhatott ki, ahol erre a társadalmi-gazdasági feltételek megvoltak. Így lett ebben a korszakban az örmény nyomdászat otthona két örmény kereskedelmi központ, Velence és Konstantinápoly.

A két város örmény nyomdászatának indító rugói és körülményei között több lényeges eltérés mutatkozik. Az örmény kereskedők szempontjából Velence tranzitközpont, Konstantinápoly viszont a kelet-nyugati kereskedelem állandó telephelye. Velencében az örmény kereskedők jobbra csak átutazók, Konstantinápolynak jelentősszámú örmény lakossága van, élénk örmény kulturális élettel. Velencében uniált örmény papok egyes gazdag kereskedőket nyernek meg egy-egy könyv kiadásának finanszírozására, Konstantinápolyban örmény mesterek nyomdáiban készülnek a könyvek és az állandó örmény lakosság és a könyveket a világ minden táján forgalomba hozó kereskedők szilárdabb alapot jelentenek az örmény könyvek kiadása számára.

De éppen a mecénás-rendszer segítségével már ekkor is lehetett volna Velencében is anyagi alapot teremteni állandó örmény nyomda létrehozására. *Me-chitar Sebastaci*, az antoníanus uniált örmény kongregáció megalapítója, már a szerzetnek 1717-ben a Szt. Lázár szigeten való megteremtése óta igyekezett — gazdag örmény kereskedők támogatásával — megteremteni egy nyomdát,⁵ de a kiváltságaikra féltékenyen őrkdő velencei olasz nyomdák megakadá-

lyozták terve véghezvitelében és így a rend tagjai is olasz nyomdában voltak kénytelenek műveiket ill. a fordításokat kinyomatni.

A Velencében megjelent örmény könyvek száma tekintetében első helyen áll *Antonio Bortoli*,⁶ aki 1695 és 1774 között több mint 100 örmény könyvet nyomtatott ki.⁷

Megrendelői, ill. a költségek fedezői gazdag örmény-katolikus kereskedők voltak, tehát a könyvek vételárából befolyó összeg komoly nyereséget jelentett a nyomdásznak. A könyvek tartalmilag az uniált örmény papok akkori szükségletének felelnek meg; *Mechitar* és tanítványai néhány értékesebb könyvén (nyelvtanok, szótár, iskolakönyvek) kívül jobbára jezsuita skolasztikus-teológiai művek fordításai.

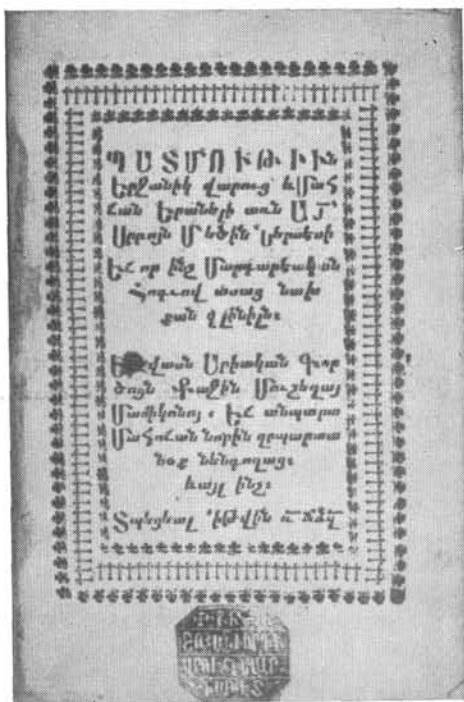
A mechitaristák, miután 1729-ben már teljes örmény betűkészlettel rendelkeztek, igyekeztek megszabadulni *Bortoli* monopoliума alól. 1751-et követőleg évekig tartó pereskedés után kapnak engedélyt rá, hogy más velencei nyomdával is dolgoztathassanak (*Stepanos Orlandjan*, 1772 után pedig *Demetrios Teodosjanc*, stb.) és csak 1789-ben nyithatják meg saját nyomdájukat.⁸

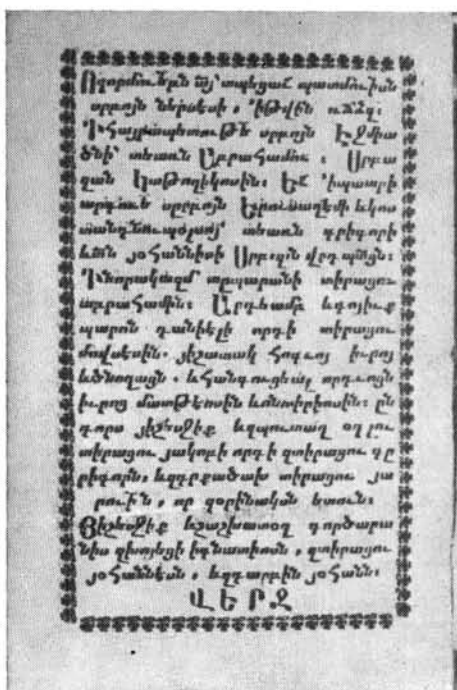
A bemutatott könyvek éppen ebből az átmeneti korszakból kerülnek ki, nyelvük többnyire fordításízű, sőt a latinománok a latin nyelvtan szabályaiba akarják kényszeríteni az örmény nyelvet.

A társadalmi-gazdasági feltételek következtében eltérő jellegű az örmény nyomdászat Konstantinápolyban.

Az egyházi könyvek gregoriánus⁹ szelleműek. Az örmény könyvek nyomtatói örmény nyomdászok, maguk vésik, öntik betűiket és igyekeznek mind tökéletesebbet nyújtani. A nyomdák — az előző századi próbálkozásoktól eltérőleg — hosszabb életűek, legtöbbjük legalább az illető nyomdász haláláig áll fenn, az apa többnyire fiait is betanítja a szakmára, sőt esetenként egész nyomdászdinasztia jön létre. Ezek között a leghíresebb *Astvadzatur*¹⁰ *Abučekhci* 1700-ban alapított nyomdája, mely több mint 150 évig áll fenn és unokája *Boghos Arabjan* a török szultáni nyomdaigazgatói címet nyeri el.

A nyomdászok elsősorban az örmény (gregoriánus) hitélet igényeit elégítik ki (biblia, egyh. szerkönyvek, énekeskönyvek, de régi egyházi irodalmi emlékek is). Ez érthető, hiszen a könyvek kinyomtatásának szorgalmazói itt is főként papok és a mecénás lelki üdvét az őtőlük ajánlott vallási tárgyú művel igyekszik biztosítani. De elég nagy számban találunk köztük világi jellegű könyvet (ábécésköny, nyelvtan, szótár, népkönyv), sőt régi örmény krónikákat is.

Az alább ismertetett könyvek közül a konstantinápolyi örmény nyomdászat gazdag termését mindössze két könyvecske képviseli. Az egyik nem árulja el a nyomdász kilétét, a másik *Araham* (Abraham) *Trakaci*¹¹ tbir¹² nyomdájában készült.

Araham 1734-ben¹³ nyitotta meg nyomdáját. A nyomda működésének egy évtizede alatt 7 könyvet produkált. Ezek — kiállításuk fogyatékosága mellett — érdekes egyházi-történeti emlékek többnyire első kiadásai.¹⁴

A nyomdatulajdonos nem volt pusztán kiadó, hanem tevékenyen közreműködött a nyomtatás munkájában, mint az egyik kolofon elmondja:¹⁵ „Emlékezzetek meg e könyv nyomtatójáról, *Araham Trakaci* tbirről, aki sajátkezűleg odaadón fáradozott, kente a fekete-színű koromfestéket a rézbetűkre, nem bízva ezt más munkásokra.”

1. *Girk ajbubenic*¹⁶ [Ábécéskönyv (és kathekizmus)]. 1—64 old. *Kerakanutean girk* [Nyelvtankönyv] 1—112 old. egybekötve. Amszterdam 1666. St. Edžmiasin és S. Sargis vezér nyomdájában.¹⁷ 9 $\frac{1}{2}$ × 12 $\frac{1}{2}$.

Horvát István könyvtárából.¹⁸

2. *Partez ogewor*. [Lelki kert]. 4. kiad.¹⁹ Ford.: Hovannes Gostantinubolseci vtb.²⁰ (Konstantinápolyi)²¹ Velence 1704. Antonio Bortoli nyomd. 288 old. (csonka). 7 $\frac{1}{2}$ × 12.

3. *Khačatur Erzrumeci*²² vtb.: *Hamarotutiwn barojakani A[stua]cabanutean*²³ [Compendium theologiae moralis]. Velence 1709. A. Bortoli nyomd. 792 old. 16 × 22 $\frac{1}{2}$.

4. *Albert Medz*²⁴: *Hamarotuti[wn] a[stua]cabanute[an]*²⁵ [Compendium theologiae veritatis]. „A régi időkben latinról örményre fordították kiváló vartabedjeink. Revideálás után kiadta Mechitar Sebastaci vtb.²⁶” Velence 1715. A. Bortoli nyomd.

Eredetileg is egybekötve, külön címlappal: *Lucmunk*... [Az Albertnél található nehezen érthető ill. kétes szavak magyarázata]. Velence 1716. 680 old. 10 $\frac{1}{2}$ × 16.

Tulajdonos: 1720 Garabed Arka²⁸ és Anna Takuhi²⁷.

5. *Patmagirk hogwoc hawataceal nndžeceloc*²⁷ [A halandó hívő lelkek könyve]. „Olasz spirituális könyvekből és egyházi történetekből összeállította”, örményre fordította és kiadta Honan Tokhateci ppk. Velence 1724. A. Bortoli nyomd. 576 old. 7 × 11.

A könyv régi tulajdonosai: Der Hohannes Voskeričjan, 1762. — Anton Lusik Torosjan aghč²⁹ (?) fia. — Martin Lutvik.

6. *Lukas Pinelos*:³⁰ *Girk jorum andzeri zhanderdzeloj kenē*³¹ [Gersone, della perfezione religioso]. „Konstantinápolyban 1721-ben örményre fordította Hohannes Nigomitaci (Nikomédia) vtb.” Velence 1731. A. Bortoli nyomd. 580 old. 8 × 15.

Tulajdonos: Karolin [Farkas]

7. *Girk arakac* [A példabeszédek könyve]. „Lenyomtatva külön, kis formátumban, a biblia kinyomtatásával egyidőben, miután annak kinyomtatását követőleg a nagyméretű oldalakat kettéosztottuk.” Velence 1734.³² A. Bortoli nyomd. 94 old. 9½ × 15½.

Tulajdonosok: 1782. Egh. Oh. Ml. Ci. (Zi?). — Ex libris R. P. Zacharia Wertan De Donogan. A. D. 1809. 18^a 9bris.

8. *Mechitar Sebastaci* vtb.: *Meknutiwn groc žoghowoghin*³³ [Az „Ecclesiastes” könyvének magyarázata]. Régi egyházatyák magyarázataiból összeállította és „a biblia latin, görög, szír, arab és kaldeus fordításainak egybevetéséből az eredeti héber értelmének megfelelően revideálta —”. Velence 1736. A. Bortoli nyomd. 454 old. 10½ × 17½.

9. *Alponso Rodriquez*: *Krtutiwn katarelutean ew kronaworakani arakinutean*³⁴ [Exercicio de Perfection, y virtudes cristianas]³⁵ Ford.: Bedros Tiflizeci³⁶ és az ő megbízásából korrigálta Mechitar főapát. Velence 1741.³⁷ A. Bortoli nyomd. 322 old. 8½ × 15.

Tulajdonosok: 1782. Oh. Ml. Ci. (Zi?), — Karolina Farkas.

10. *P. János* jezsuita: *Džokhk baceal*³⁸ [A megnyílt pokol, azaz elmélkedések a pokol kínjairól]. Fordították olaszról Mechitar apát tanítványai. Velence 1753. Stepannos Orlandjan nyomd. 160[helyesen: 260] old. 7½ × 12.

Tulajdonos: Manug, Oh. Asvadur Manug Megdezci³⁹ fia. 1789. Erzsébetváros.

11. *Mechitar Sebastaci* vtb.: *Krtutiwn aghotic*.⁴⁰ [Exercitio praecum] „és hozzáfűztem egy ábécé-achrostichonos verszetet a szent szűzhöz.” (253—317.) „Az [új-]dzulfai⁴¹ Baron⁴² Markar Khaldarenc fia Baron Melik kérésére írta —”. Velence 1772. Demetrios Teodosjanc nyomd. 352 + 10 (számozatlan) old. 10 × 15.

12. *Toma Kempeci*: *Hamahetewumn Kristosi*.⁴³ Imitatio Christi Thomae A⁷ Kempis. Ford.: Hohannes Gostantinobolseci vtb. Romae 1705. Typis S. Congreg. de Propaganda Fide. 612 + 16 (számozatlan) old. 10 × 15.

Tulajdonosok: Lusig o. h. Agh. Khnganos Danieljan (?) fia adta Der Krikornak 1794-ben. — Ex libris P. Z. W. de Donogan. 1810. 21^a 8bris.

13. *Kalust Amasjaci*⁴⁴ vtb.: *Girk or anuaneal koči lusašawigh*⁴⁵ [Könyv, mely neveztetik illuminatusnak]. Konstantinápoly 1704. 224 old. 10 × 15.

Tulajdonos: Ex libris R. P. Z. W. de Donogan A. D. 1809. 18^a 9bris.

A könyv nyelve már lépés a modern irodalmi nyelv felé: a grabar (a konzervatív klasszikus irodalmi nyelv), az askharhabar (az élő nyelvből kifejlődő irod. nyelv) keveréke, megtűzdelve (a konstantinápolyi környezet hatására) török szavakkal.⁴⁶

14. [*Mesrop erec*]: *Patmutiwn erdžanik varuc ew mahwan ... Mecin Nersesi ...*⁴⁷ [Az I(sten) választottja, Szt. Nagy Nerses boldog életének és halálának története és amit prófétai lélekkel megmondott még bekövetkezése előtt; valamint a

vitéz Mušel Mamikonean⁴⁷ hősi tetteiről és irigyei rágalmai révén bekövetkezett ártatlan haláláról, és más egyebekről]. Konstantinápoly 1737.⁴⁸ Apraham Trakaci nyomd. mkha [= 248] old. $9\frac{1}{2} \times 15$.

Az örmény történeti irodalom egyik becses emléke. Bár lényegében 10. századi kompiláció és szövege jórészt megegyezik Pawstos Buzand krónikájával (5. század), számos helye (különösen a Kaukázustól északra lakó népekről régebbi forrásokból adott tudósításai) ma is elsőrendű forrásértékkel bír.

A történeti irodalom a krónika 1853-ban Velencében kiadott verzióját tartja eredetibbnek, amely az idők folyamán egyre több interpolációval bővült.⁴⁹ Egy ilyen bővebb verziót tartalmaz az 1737. évi isztambuli kiadás.⁵⁰

A könyvecske kolofonjából: „... Szt. Nerses e története nyomtattatott 1186[=A.D.1737]-ban... diracu⁵¹ Apraham ujonnan felállított nyomdájában Baron Taniel fia diracu Movses anyagi eszközeiből... Emlékezzetek meg ezenkívül Budagh-oghlu diracu Hagop fiáról diracu Krikorról és a könyvvarusító Harutjunról, akik a mintapéldányt adták.

Emlékezzetek meg még a nyomda dolgozóiról, a khoji Iknadiosról [Ignatius], diracu (H)ohannesről és (H)ohan kovácsról.” (p. 248.)

Tulajdonos: Der Harutjun abegha, ...

*

Magyar kultúrtörténeti szempontból érdeklődésre tarthat számot, hogy a könyvek régi tulajdonosainak javarésze — a bejegyzésekben előforduló örmény nevek tanúsága alapján — erdélyi örmény lehetett. (A tulajdonos lakóhelyét azonban kimondottan csak egy esetben találjuk bejegyezve: № 10. Erzsébetváros.)

A régi tulajdonosok közül különösen felkeltette figyelmemet *Donogán* Vertán Zakariás neve, mivel az Erzsébetvárosból a kolozsvári Erdélyi Múzeumba (Museul Ardelean) került kéziratok javarészén is az ő neve szerepel.⁵² A kéziratok katalógusának összeállítója, Fr. Macler, a tulajdonos kilétével kapcsolatban megállapítja, hogy a *Vertan* (<*Vardan*, *Vartan*) név igen elterjedt Magyarországon és Erdélyben. Ennek szemléltetésére közli két *Vertán* nevű személy életrajzát *Szinyyei* „*Magyar írók élete és munkái*” c. művéből. A terjedelmes lapalji jegyzetből⁵³ azonban nem derül ki, hogy a két személyt végeredményben milyen kapcsolatba hozza a kéziratok tulajdonosával. Mivel azonban az adott esetben a *Donogán* szerepel, mint családnév helytelen a *Vertán*-ból kiindulni.⁵⁴ Ebben az időben (19. század eleje) az erdélyi (vagy akár lengyelországi, vagy moldvai) örményeknél is már kialakult a családnév akár patronimikonból, akár valamilyen cognomenből, így tehát inkább a *Donogán* család elágazását kellene vizsgálni. Bár a *Donogán* család számos tagja élt Erdélyben, D. Vertán Zakariás kilétét hosszú ideig nem sikerült kiderítenem. Erzsébetváros két monográfiaírója *Kovrig* Gergely és *Ávedik* Lukács sem tud róla. A kérdéshez a kulcsot az *Erzsébetvárosi Hírlapban* találtam meg.

A 18. század elejétől az örmény gyerekek tanítását Erzsébetvárosban Velencéből küldött mechitarista (antoniánus) szerzetesek végezték helybeli kolostorukban. Az erzsébetvárosi mechitaristákról, akik több mint 170 évig működtek ott, sem a városi levéltárban, sem az egyházyűlési feljegyzésekben, sem a me-

chitarista szerzetesek kolostorában semilyen feljegyzés nem maradt fenn — írja Kovrig.⁵⁵

Mindenesetre néhány elszórt adat maradt fenn működésükről. Az erzsébetvárosi egyházugyűlési jegyzőkönyvek azt mutatják, hogy a mechtaristák, valamint a városi tanács (és a plébános) között sok vita folyt az iskolázás kérdésében. Mindkét fél magának vindikálta az oktatás felügyeletét, a tanítás módjáról és helyéről való intézkedés jogát. Emiatt 1810-ben a mechtarista szerzetesek egészen beszüntették az örmény nyelv tanítását, miertis az egyházugyűlés feliratot intézett Kövér István (Sztepannosz Akonc *Kjuver*) velencei főapáthoz,⁵⁶ hogy az örmény nyelv tanítására „egy arra alkalmas személyt ide parantsolni ne terhelhetne”.⁵⁷

Az Erzsébetvárosban tanító mechtaristák közé tartozott az említett *Donogán* pap is. *Donogán* 1782. okt. 20 (30?)-án született Gyergyószentmiklóson. 1794-ben lépett be a szerzetbe, 1804-ben szentelték fel és 1808. jan. 15-én küldi a szerzet „Baspalov”-ra (Ibasfalva—Erzsébetváros). *Donogán* 1840-ben halt meg San Servoloban.⁵⁸

P. *Szarkiszjan* részletes jellemzésében különösen kiemeli, hogy az Erdélyben levő mechtaristák között *Donogán* ismerte legjobban az örmény nyelvet, és emellett hasonló jól bírta a latint, németet és a magyart is. Öröklött „febris nervosus” betegsége vitte sírba.⁵⁹ Feltehető, hogy *Donogán* az 1810. évi oktatási exlex állapot után visszatért Velencébe, mert ex libris-ei mind 1808—1810-ből vannak keltezve.

Erzsébetváros közönsége és a mechtaristák között úgy látszik mégis létrejött a megegyezés, mert az 1824. szept. 23-i egyházugyűlési jegyzőkönyv járandóságukról intézkedik.⁶⁰

Jegyzetek

*Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 5 örmény kódexet *Fogolyán V. A.* ismertette. *Magy. Könyvszle.* LXVII. (1943) 16—23. l.

¹ Irodalom: G. *Levonjan*: *Haj girkejev tpagrutjan arvesto* [Az örmény könyv és könyvnyomtatás művészete]. Jerevan 1946. G. *Zarbhanaljan*: *Patmutjun hajkakan tpagrutjan* [Az örmény könyvnyomtatás története]. Velence 1895. S. *Somal*: *Quadro della storia letteraria di Armenia*. Velence 1829. C. F. *Neumann*: *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur*. Lipsce 1836. Az ismertett könyvek címlapjának teljes szövege megtalálható: G. *Zarbhanaljan*: *Hajkakan matenagitutjun* [Bibliographie Arménienne]. Velence 1883. (A továbbiakban: *Bibl. Arm.*) — A nevek és címek átírásában csekély módosítással a nemzetközi átírásmódot használom.

² V. A. *Hakobjan*: *Manr zamanakagrutjunner XIII—XVIII dd* [Rövid krónikák a 13—18. századból]. I. Jerevan 1951. Bevezetés.

³ *Magy. Könyvszle.* LXXIII. (1957). p. 336—337.

⁴ Az edzsmiacini nyomda 1771-ben készült el.

⁵ *Magy. Könyvszle.* LXXIII. p. 345.

⁶ A könyvek címlapján az olasz nyomdászok neve nyugati örmény kiejtés szerint, többnyire örmény patronimikonképzővel szerepel: *Կորթոլի* — Bortoli, Stepannos Orlandjan — Stefano Orlando, stb.

⁷ *Zarbhanaljan* évek szerinti kimutatása a *Tpagrutjun*-ban (p. 258—276.) és a *Bibl. Arm.*-ben (XIX—XXXI.) nem pontos, mert több helyen nem jelzi a nyomdát, ahol pedig a címlapon szerepel. (E művek kritikáját lásd: H. S. *Anasjan*: *Hajkakan matenagitutjun V—XVIII dd.* [Örmény bibliológia, 5—18. század]. I. Jerevan 1959. p. XXIII.)

- ⁸ De még a Szt. Lázár szigeten készült nyomtatványok impresszumán is ott található 1795-ig Bortoli neve, aki leszedte a sápot. *Tpagrutjun*, p. 163.
- ⁹ Elnevezve Grigor Lusavoriéről (Világosító Szt. Gergely), aki a hagyomány szerint az örmény egyház megalapítója volt.
- ¹⁰ = 'Deodatus'.
- ¹¹ = tráciai. Apja, Sarkis, Tekirdaghból (Rodostó) származott. L. *Banber Matenadaraní* [A jerevani Archivum Közleményei]. No. 4. (1958) p. 427.
- ¹² (dpir) = deák.
- ¹³ *Teodik* szerint 1737-ben.
- ¹⁴ Pl. Grigor Tatevací (1340—1410), a tatevi akadémia unióellenes főnökének művei.
- ¹⁵ G. Tatevací „Oskeporik” (1746), apud *Levonjan*, p. 146.
- ¹⁶ *Bibl. Arm.* p. 26.
- ¹⁷ Oskan nyomdája. *Vö. Magy. Könyvszle.* LXXIII. p. 338.
- ¹⁸ Ugyancsak innen került a Széchényi Könyvtárba a Whiston fivérek ritkaság számba menő Horenaci fordítása.
- ¹⁹ *Bibl. Arm.* p. 579. szerint 3. ki
- ²⁰ vartabed (vardapet) = doctor (theologiae).
- ²¹ Melléknevén Holov (1635—1691) az örmény nyelvet a latin nyelvtan mintájára húzta rá és így eltorzította. *Vö. Somal*, p. 161. skk., *Neumann*, p. 254. skk.
- ²² azaz Kh. Arakeljan, a Propaganda tanítványa, művét eredetileg latinul írta és egy Maria Karakašjan nevű apáca fordította örményre. *Vö. Somal*, p. 170., *Neumann*, p. 266.
- ²³ *Bibl. Arm.* p. 257.
- ²⁴ Albertus Magnus (1193?—1280)
- ²⁵ *Bibl. Arm.* p. 13.
- ²⁶ A. M. e munkájának (Művei 13. köt.) volt egy régi örmény fordítása. Valószínűleg ez szolgált alapul Hakob örmény dominikánus 1344-ben készített fordításához, melyet Mechitar korrigálás után kiadott. *Anasjan*, op. cit. I. col. 389, 399—400.
- ²⁷ Köznévi jelentése: 'király' ill. 'királynő'.
- ²⁸ *Bibl. Arm.* p. 558—559.
- ²⁹ *agha'a* (?) = (Kuty, Moldva és Erdély örmény nyelvjárásaiban) 'úr'
- ³⁰ Luca Pinelli jezsuita, 1542—1607.
- ³¹ *Bibl. Arm.* p. 330. *Sommervogel* (VI. 802, 808.) ezt az örmény kiadást nem jelzi.
- ³² *Bibl. Arm.* p. 43. A *Tpagrutjun* tévesen 1733-ra datálja. 1733-ban a bibliát nyomtatta ki Mechitar főapát.
- ³³ *Bibl. Arm.* p. 419—420.
- ³⁴ Alphonso Rodriguez spanyol jezsuita, 1537—1616. *Bibl. Arm.* p. 591.
- ³⁵ A fordítás latinból történt.
- ³⁶ A Propaganda tanítványa. Stílusa: „corrottissimo e sopra modo stentato”. *Somal*, p. 170., *Neumann*, p. 266—267.
- ³⁷ Az örmény fordítás második kötete megjelent uo. 1742-ben, csak ezt az utóbbit említi *Sommervogel*, VI. p. 1952.
- ³⁸ *Bibl. Arm.* p. 156—157.
- ³⁹ = *mahdeszi* = Jeruzsálemet járt zarándok. *Vö. mohammedán viszonylatban hadzsi.*
- ⁴⁰ *Bibl. Arm.* p. 313.
- ⁴¹ Iszpahán elővárosa, örmény kereskedelmi központ.
- ⁴² Az 'úr' jelentésre devalválódott francia eredetű szó.
- ⁴³ *Bibl. Arm.* p. 211.
- ⁴⁴ Gajdzag (Kajcak) konstantinápolyi patriarcha.
- ⁴⁵ *Bibl. Arm.* p. 121.
- ⁴⁶ *Patma-banasirakan Handes* [Történeti-filológiai Szemle] Jerevan. 1960. 2. sz. p. 116.
- ⁴⁷ St. Nerses örmény katolikosz (353—373) már előre megjövendölte az önálló Örményország bukását. — Mušel M. a szaszanidák elleni felszabadító harc vezére ebben a korban.
- ⁴⁸ *Bibl. Arm.* p. 425. *Levonjan* szerint ez a mű — melyet tévesen 1735-re datál — volt a nyomda első kiadványa (op. cit. p. 145.), holott csak a harmadik volt. L. *Banber Matenadaraní*, loc. cit. — (Lásd a képeken e könyvecske címlapját és kolofonját.)
- ⁴⁹ *Langlois*: Collection des historiens... de l'Arménie, Paris. II. p. 20.
- ⁵⁰ *Dashian*: Catalog Mechit. Bécs, p. 179.
- ⁵¹ = (egyházi) iskolát járt; deák; írástudó ember.

- ⁵² Fr. Macler: Manuscripts Arméniens de Transylvanie, Paris, 1935. A kéziratkatalógusban a III, V, VII, IX, XXII, XXXI, XXXII, XXXIX, XLI, XLVII, XLIX. számú kéziratok szótárak, nyelvtan, vallásos művek.
- ⁵³ Uo. p. 23—25.
- ⁵⁴ Egyébként *Donogán* örmény írásban a felszenteléskor kapott *Zacharias* mellől a *Vertán*-t el is hagyja: „*Zakaria Tonokanean (Donoganjan)*”. Lásd MSS XXXII, XXXIX.
- ⁵⁵ Kr. *Kovrigjan* (Gr. Govrikjan): *Hajk Heghisapetubolis Transilvanio* [Az örmények az erdélyi Erzsébetvárosban] III. Bécs 1904. p. 94—95.
- ⁵⁶ Szül. Gyergyószentmiklóson, 1740—1824.
- ⁵⁷ Congreg. paroch. 1810. okt. 31. *Az erzsébetvárosi gimn. ért.* 1894/95. p. 6—7.
- ⁵⁸ *Erzsébetvárosi Hírlap* IX/39. (1911. szept. 24.). Dr. Vahan Inglisian bécsi mechitarista szíves közlése szerint a cikkíró M[erza] Gy[ula] értesülését valószínűleg a „*Bazmavep*” (Pazmaveb) velencei örmény folyóiratból (59. (1911) p. 220.) vette. — „*Armenia*” XV. (1901). p. 352.
- ⁵⁹ *Arakelakan gorcuneutiwn Mkhitarcan* [A mechitaristák missziós tevékenysége]. Velencei Mech. MS. p. 187. — A kézirat idevonatkozó részletét, valamint a fentebbi újságcikk kiegészítő adatait Dr. N. L. Fogolyán velencei mechitarista volt szíves eljuttatni nekem.
- ⁶⁰ *Az erzsébetvárosi gimn. ért.* 1894/95. p. 15.

Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN LEVŐ, BIBLIOGRÁFIAILAG MÉG LE NEM ÍRT
RÉGI MAGYAR NYOMTATVÁNYOK

MÁSODIK KÖZLEMÉNY

FAZAKAS JÓZSEF

23.

[NAGYSZOMBAT] [1599].

[Új kalendárium magyar nyelven az 1600. esztendőre.]

8°. 8 levélnyi töredék, címlapja is hiányzik. Knauz Nándor könyvtárából származik, és amint az 1870-ből való kézírásos bejegyzés tanúsítja, Pécsi Lukácsnak „Az test környül való hét irgalmasságnak cselekedetiről” c., Nagyszombatban, 1598-ban megjelent műve egy példányának egykorú kötéstáblájáról fejtették le.

A naptár nyomtatási helyének és idejének meghatározásához a felbukkanás körülményei már némi kiindulópontot nyújtanak. Ha összevetjük töredékünket az 1598 táján vagy attól nem messze eső években megjelent és máig is fennmaradt néhány nagyszombati naptárral, megállapíthatjuk, hogy töredékünk ugyancsak a nagyszombati nyomdában készült. A benne levő képes hónapábrázolások, a körzetekből és egyszerű lécekből alkotott keretezés, a naptári jelek és a betűtípusok megtalálhatók a nagyszombati kalendáriumokban. Különösen szembevető az egyezés, ha az 1599-re szóló naptárral hasonlítjuk össze a mienket. A nyomdai kiállítás egyezésén kívül még azt is megállapíthatjuk, hogy az egyes szentek ünnepei és a vasárnapi evangéliumok szövegei is majdnem teljesen azonos fogalmazásban és helyesírással vannak közölve a két naptárban. A tulajdonképpeni naptári rész — amelyen túl különben töredékünk nem is terjed — és valószínűleg a hiányzó címlap is, az általunk közelebről ismert négy korabeli (vagyis az 1579., 1584., 1599. és 1603. évre szóló) nagyszombati naptárhoz hasonlóan fekete-vörös nyomással készült.

Ami a naptár évét illeti, a húsvét pontosan kikövetkeztethető időpontja (ápr. 2.) alapján megállapítható, hogy az vagy 1589, vagy pedig 1600 lehet. A naptárilag lehetséges korábbi évekről (1553 és 1564) már csak azért sem lehet szó, mert a nagyszombati nyomdát jóval ezek után, 1577-ben alapították. Későbbi évekre (1673 stb.) pedig már csak a nyomdai kiállítás miatt sem gondolhatunk, nem is beszélve arról, hogy a kötés, amelyből töredékünket kiszedték, a jelzett megállapítás szerint 1598 táján készülhetett. A két figyelembe vehető év közül viszont a helyes évre a holdváltozások naptári helye alapján lehet következtetni. Töredékünkben négy újholdjelölés található. Ha összevetjük ezeket az 1589. évi Gergely-naptár újholdjaival, akkor azt találjuk, hogy töredékünk újholdjai három esetben 4 nappal, egy esetben pedig 3 nappal korábbi csillagászati képet mutatnak, mint amazok. Már pedig a naptárreform után készült magyarországi naptárak beható vizsgálata alapján — amelyről a 24. tétel alatt leírt kalendárium meghatározása során részletesebben is szólni fogunk — megállapíthatjuk, hogy a Gergely-naptár konvencionális újholdjai és az egyes délkörökre kiszámított asztronómiai újholdak között csak 1—2 nap különbség szokott lenni, nem pedig 3—4 nap. Naptárunk tehát nem szólhat az 1589. évre. Az

1600. évet illetőleg viszont azt találjuk, hogy töredékünk újholdjai három esetben 2, egy esetben pedig 1 nappal korábbi időpontra vannak téve, mint a konvencionális újholdak, s így ezekhez viszonyítva a szokásos eltéréseket mutatják. Mindezek alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy e töredék az 1600. esztendőre szóló nagyszombati naptárból maradt reánk, amely minden bizonnyal még 1599-ben megjelent.

(Jelzete: *RMK I. 313a.*)

24.

[D E B R E C E N] [1 6 2 8].

[Új és ó kalendárium magyar nyelven az 1629. esztendőre.]

16°. Csupán 4 levélnyi töredék, amelyből két levél a naptári részből, kettő pedig a „Sokadalmak”, vagyis az országos vásárok szokásos jegyzékéből való. A töredék utolsó lapján Debrecen címere látható, a zászlót tartó báránnyal és a címerhez tartozó körirattal: „Mint a baran meg nemvl a nirv előt. Esa. LIII.”

Ez a töredék a Todoreshku-féle régi magyar gyűjteménnyel együtt került könyvtárunk tulajdonába, két más évből való debreceni naptár töredékeivel egybekötve, amelyeket Todoreshku összetartozóknak és egy 1622. évből való kalendárium töredékeinek vélt. A szokásos második résznek (*Judicium astrologicum*) az egyvelegben talált töredéke valóban vélhető 1622. évinek, mert a benne levő „Rövid Kronicá”-ban felsorolt utolsó történelmi események 1621. júliusából valók. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a feltevés nem egészen bizonyos, mert régi naptárainkban olyan Krónikával is találkozunk, amelyben a naptár évét megelőző esztendőről semmilyen esemény sincs megemlítve. Így ez a töredék 1623. évi naptár töredéke is lehet. A naptári rész vizsgálata során viszont kiderült, hogy az ott talált B-ív két különböző évre szóló naptár töredékeit tartalmazza, amelyek közül egyik sem lehet 1622. vagy 1623. évre szóló. A B-ív 3—6. levele minden valószínűség szerint az 1630-ra szóló naptárból való. Mostani vizsgálatunk tárgyát azonban nem ez, hanem a B-ív első és utolsó két-két levele képezi. A B-ív két egybekötött részének különbsége már abból is kiténik, hogy az egyik rész vasárnapi betűje G, míg a másiké F, már pedig egy éven belül a vasárnapi betű — a szökőévek első két hónapját kivéve — nem lehet kétféle. A vasárnapi betű és a vasárnapi sorszám alapján megállapítottuk, hogy most vizsgált töredékünk a 25. számú hivatalos naptártípusnak felel meg, amely a következő évekre szólhat: 1607, 1618, 1629 és 1691. További lehetséges évek a töredék nyomdai kiállítása alapján már nem vehetők figyelembe. A fenti négy év közül a helyes évet a holdjelölések alapján kell meghatározni. Töredékünkben egy újholdjelölés található és ez július 20-ra esik. A Gergely-naptár szerint előirt júliusi újhold 1607-ben 5, 1691-ben pedig 6 nappal későbbre esett, mint itt, naptárunk tehát ezekre az évekre nem szólhat. A további összevetéseknél azt találjuk, hogy újholdunk az 1618. és az 1629. évre előirt gregorián újholdakkal sem egyezik, amennyiben 3, illetőleg 2 nappal korábbi csillagászati képet mutat, mint amazok. Lássuk, mi ennek a magyarázata!

Tudnunk kell, hogy a XVII. századi naptárszerkesztők — ha el is fogadták az új naptár újholdjait a húsvét időpontjának meghatározása szempontjából — az egyes holdfázisokat mégsem ezek szerint, hanem asztronómiai számítások alapján jelölték be naptáraikba. A különböző földrajzi pontokon észlelhető asztronómiai újholdak természetesen egymással sem egyezhetnek, úgyhogy szó sem lehet arról, hogy az átlagszámításon alapuló konvencionális újholdakkal mindig pontosan egyezzenek. A Gergely-naptár ciklusos újholdjait továbbá oly módon állapították meg az új naptár szerkesztői, hogy azok inkább essenek egy-egy nappal későbbre, mint a csillagászatiak, hogy elkerülhető legyen az a kellemetlen eset, hogy a hivatalos húsvét bizonyos esetekben a valódi holdtól elé kerüljön. (Vö. Grotefend, H.: *Abriss d.*

(Chronologie... 2. Aufl. Leipzig — Berlin 1912. 41. lap, 157. sz. jegyzet.) Ha e mellett az egy napnyi eltérés mellett figyelembe vesszük még a csillagászati valóságos eltéréseket és a sajtóhibákat, érthetővé válnak a XVII. századi naptáraknál általában is tapasztalható eltérések. Ezeknek az eltéréseknek a megvizsgálása céljából végignézttem 29 régi magyar naptárt a XVII. század első harmadából. 271 rendelkezésemre álló újhold-jelölést vizsgáltam meg az átnézett naptárakban, amelyekről meg kell jegyezni, hogy részben hiányosak voltak. Vizsgálataimat összegezve megállapítottam, hogy e naptárak újholdjai — amennyiben eltértek a hivatalos újholdaktól — mindig hamarabb és soha sem később következtek be, mint amazok. Az eltolódás az esetek felében (141 esetben) 1 napnyi volt, 100 esetben 2 napnyi, 21 esetben nem volt eltérés és csupán 9 esetben volt 3 napnyi, ez is csak úgy, hogy az év valamennyi újholdja közül egy, legfeljebb 2 esetben fordult elő 3 napos eltérés. Az egy éven belüli egyes eltérések továbbá szintén különbözőek voltak, sőt olyan esetet nem is találtam, amikor mind a 12 vagy 13 újhold egyforma eltérést mutatott volna. Ezeknek a vizsgálatoknak az alapján végül is megállapítottam, hogy az eltérések átlag 1—2 naposaknak tekinthetők és hogy az asztronómiai újholdak nem szoktak késni a konvencionális hivatalos újholdakhoz képest.

Töredékükben újhold-jelölés csak egy látható ugyan, a júliusi, de a többi holdfázisból (első negyed, holdtölte és utolsó negyed) kikövetkeztethető még kettő, az augusztusi és a szeptemberi. Ha most már ezt a három újholdat összevetjük az 1618. és az 1629. év újholdjaival, akkor az 1618. évnél 3—3, az 1629. évnél pedig 2—2 napnyi eltérést találunk, amiből a fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy töredékünk aligha szólhat 1618-ra, viszont minden valószínűség szerint 1629. évi naptár részét képezi.

További bizonyítékok után kutatva összevettem töredékünk 7 holdfázisát két 1629. évi és egy 1618. évi naptár holdfázisaival. Az 1618. évi naptár viszonylatában 6 összehasonlítási lehetőség közül három esetben 2 napnyi, egy esetben 3 és két esetben 1 napnyi eltérést találtam, a két 1629. évi naptár viszonylatában viszont a 7 összehasonlítási lehetőség teljes egyezést mutatott a holdfázisok napjait illetőleg. Összevetéseimnél a kassai 1618. évi (RMK I. 481.), a pápai 1629. évi (RMK I. 585.), valamint a lőcsei 1629. évi (Magyar Könyvszemle 1929. 215. l.) naptárt használtam. Az egybevetéseknél figyelembe vettem még a holdfázisok óráját, illetőleg a lőcsei naptárnál — ahol a percek is fel vannak tüntetve — a percét is. Vizsgálataim során megállapítottam, hogy töredékünk 2—2 esetben órára is egyezik a két 1629. évi naptárral, és legfeljebb csak 1—1 órával marad el azoktól vagy előzi meg őket. A két 1629-es naptár viszont egymástól is eltér, ami teljesen érthető, hiszen különböző csillagászoknak esetleg különböző délkörökre alapított számításait tükrözi. Ez az eltérés 0—2½ óra között ingadozik, két kivételtől eltekintve (25—25 óra), ahol a naptárszerkesztő nyilván egy-egy nappal eltevesztette a bejelölést, tehát ahol valószínűleg csak 1—1 órányi volt a számításbeli eltérés.

Mivelhogy töredékünk naptári adatai ilyen nagy mértékben egyeznek a két 1629. évi naptár megfelelő adataival, eldöntöttnek tekinthetjük, hogy az csak 1629-re szóló kalendárium töredéke lehet.

A bevezetőben említett debreceni címerrel már utaltunk a nyomtatvány előállítás helyére. Ezt a címert ábrázoló fametszetet egyébként már a XVI. században is használta a debreceni nyomda, először „Az két Sámuel könyveinek... fordítása” c., 1565-ben megjelent nyomtatvány címlapján (RMK I. 55.). Töredékünk különben nyomdai kiállítása tekintetében egyébként is Debrecenre vall, amennyiben alakja, beosztása, betűtípusai és naptári jelei úgyis szólván mindenben megegyeznek az 1630. évre szóló debreceni naptárával.

Kalendáriumunk tehát Debrecenben készült, minden bizonnyal az 1628. év vége felé, Rheda Péter nyomdász működése idején.

(Jelzete: RMK I. 578a.)

[Kalendárium magyar nyelven az 1632. esztendőre.]

8°, [2 ?] + A⁸ - C⁸/// = 26 /// sztl. lev.

Példányunknak hiányzik a címlapja és az ezt követő levél, amelynek a hátlapján január első felének a naptára volt. Az ez után következő naptári rész végig megvan, utolsó levelén a második rész címlapjával, maga a második rész hiányzik.

A kalendárium leírását még Fraknoi Vilmos közölte a Magyar Könyvszemle 1878. évi évfolyamának 269. lapján, de tévesen az 1621. évre helyezve. A naptár meghatározásakor nyilván nem vették észre, hogy az szökő évre szól és így csak 1632. évi lehet. A leírást Sztripszky is átvette és bibliográfiájának I. részében az 1891/98. tétel alatt közölte. A Csepregre való lokalizálás helyes. A többi csepregi naptár, különösen az 1630. és az 1635. évre szólóak nyomdai kiállítására (beosztás, betűk, különleges naptári jegyek, keretdísz, képes hónapábrázolások) teljes mértékben igazolja ezt. Példányunk selejt-példány lehetett, ami abból látszik, hogy az augusztusi hónapábrázolás fordítva van belenyomtatva. Nyilván ezért került makulaturaként valamely könyv bekötési táblájába, ahonnan azt Fraknoiék annak idején kiáztatták.

(Jelzete: *RMK I. 606a.*)

[Kalendárium magyar nyelven az 1642. esztendőre.]

8°, 4 levélnyi töredék (B₃ - B₆ lev.).

Ez a naptártöredék a Todoreshku-gyűjteménnyel együtt került könyvtárunk állományába és annak kiadott könyvjegyzékéből némileg már ismeretes is. (Ld. Akantisz Viktor: *Dr. Todoreshku Gyula ... Régi Magyar Könyvtára. Bp. 1922. 6. 1.*) Minthogy ez a leírás két lehetséges naptári évre utal (1623-ra és 1642-re), szükséges, hogy a helyes évet tisztázzuk. A Todoreshku-töredékről először is megállapítható, hogy az a vasárnapi betű és a vasárnapi sorszám alapján a 30. számú naptártípusnak felel meg és így — nyomdai kiállítását is figyelembe véve — az 1631., 1642. és 1710. évekre szólhat. Az Akantisz-katalógus 1623. éve tehát máris elesik. A három lehetséges év közül a helyeset az újholdak alapján állapíthatjuk meg. Amint megelőző naptár-meghatározásainkból is kitűnik, a Gergely-naptár újholdjainak figyelembevétele elősegíti ugyan a meghatározásokat, teljes eredményre azonban nem vezet. Itt ezt különösképpen tapasztalhatjuk. Az 1631. év újholdjait vizsgálva 3—4 napos eltérést találtunk töredékünkben, s ezzel az 1631. évet kizárhattuk a lehetőségek közül, az 1642. évnél 1—2 napos eltéréseket tapasztaltunk, míg az 1710. évnél — egy kivételtől eltekintve — egyezést mutattak összevetéseink. A Gergely-naptár alapján tehát az 1710. évnél kellett volna megállapodnunk. Korábbi vizsgálatainkból azonban tudjuk, hogy a XVII. századi naptárak újholdjai — minthogy azok csillagászati újholdak — nem szoktak megegyezni a Gergely-naptár konvencionális újholdjaival, hanem 1—2 nappal megelőzik azokat. Így tehát nem tarthattuk valószínűnek az 1710. évet, hanem 1642-re kellett gondolnunk. Tovább folytatva vizsgálatainkat összevetettük töredékünket egy 1642. évi és két 1710. évi régi magyar naptárral. Összevetéseink során megállapítottuk, hogy a töredékünkben fennmaradt

újhold-jelölések (t. i. a szeptemberi, októberi, novemberi és decemberi újholdak) az októberi kivételével megegyeznek az 1642. évi bécsi magyar kalendárium (RMK I. 724.) jelöléseivel, viszont az 1710. évi komáromi (Sztripszky I. 2239/445.) és kolozsvári (RMK I. 1774.) naptárak újholdjaitól — ugyancsak az októberi kivételével, amely egyezik — 1–2 nappal eltérnek. Töredékünk októberi újholdja különben egy napnyi eltéréssel órára egyezik a bécsi kalendáriuméval, úgyhogy itt a két naptár valamelyikének sajtóhibájára kell gondolnunk, annál is inkább, mert az újholddal összefüggő többi négy októberi holdfázis időpontjai is majdnem mindig órára egyeznek a két kalendáriumban. Egyébként töredékünk novemberi és decemberi holdfázisai is egyeznek — egy kivételével — az 1642. évi naptár holdfázisaival, mégpedig majdnem mindig órára is. Ezek után nem kétséges, hogy kalendáriumunk az 1642. évre szól.

Ami a nyomdát illeti, már Todoroszku észrevette, hogy a töredék nyomdai kiállítása a tejfalusi nyomtatványokéval egyezik. Ha összevetjük naptárunkat az 1638-ra szóló tejfalusi kalendáriummal, mindkettőben ugyanazokat a betűtípusokat és naptári jeleket találjuk, sőt még azt is megállapíthatjuk, hogy a lapok alján folytatólagosan közölt krónikának az egyes lapokra való nyomdai elosztása is egyező. Eddig két címlapos tejfalusi nyomtatványt ismerünk, az említett 1638. évi kalendáriumot és az 1639. évre szóló naptárt (ld. RMK I. 685. és Ráth György Régi Magyar Könyvtára. Bp. 1905. 10. l.). Mindkettőt Wechelius Zsigmond János nyomtatta. Töredékünk ennek a naptársorozatnak a tagja, amelyből még egy címlap nélküli, csonka negyediket is felfedezett Todoroszku, az 1646. évit (ld. a 27. tétel alatt). A Wechelius-nyomdának következő ismeretes kiadványa már nem Tejfaluban, hanem Somorján jelent meg, 1650-ben, Wechelius Zsigmond János utódjának, Wechelius Andrásnak a kiadásában (RMK I. 837–838.). A két Todoroszku-féle naptárról — sajnos — nem állapíthatjuk meg teljes bizonyossággal, hogy Tejfaluban készültek-e, mert nem tudjuk, hogy nem került-e át a nyomda még 1650. előtt a közeli Somorjára. Ugyancsak kérdés marad az is, hogy a két Wechelius — talán apa és fiú — közül melyik nyomtatta az 1642., ill. az 1646. évre szóló naptárat.

(Jelzete: RMK I. 730a.)

27.

[TEJFALU?] [1645].

[Kalendárium magyar nyelven az 1646. esztendőre.]

8°, A^s B^s /// lev. = 16 /// sztl. lev.

Címlap nélküli, csonka példány, a Todoroszku-gyűjteményből. Megvan belőle az A₂₋₈ és a B₁₋₈ lev., továbbá van egy D₁ lev. is külön, amely valószínűleg szintén hozzá tartozik, de mindenesetre ugyanakkor a nyomdának valamelyik naptárából való. Az 1646-ra szóló csonka naptárunk — amint már Todoroszku Gyula is sejtette (ld. Akantisz i. m. 11. l.) — a tejfalusi, helyesebben a Wechelius-nyomda terméke, amit az 1638. évi hiteles tejfalusi kalendáriummal való összevetés teljes mértékben igazol. Az 1642. évi Wechelius-naptár leírásánál (ld. az előző tételt) már utaltunk arra, hogy csonka példányainkból még nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy ezek az 1642-re, ill. 1646-ra szóló naptárak valóban Tejfaluban, vagy már esetleg Somorján jelentek-e meg, ahová a nyomda bizonytalan időben átköltözött, és hogy még Wechelius Zsigmond János, vagy már az utódja, Wechelius András nyomtatta-e őket.

(Jelzete: RMK I. 786c.)

KOLOZSVÁR 1558.

[Carmina.] Kolophon: CLAVDIOPOLI | In Officina Georgij Hoffgreuij. | Anno, D. M.D.LVIII.

4°, A⁴ B² = 6 sztl. lev. A nyomtatvány címlapja hiányzik. A füzet három latin nyelvű verset tartalmaz. Az első Csáky Mihály királyi kancellárhoz van intézve: CLARISSIMO VIRO DOMI- | NO MIHAELI CHYAKIO | Reginalis Maieftatis Can- | cellario. Salutem. (A₂ recto.) A második vers Izabella királynéhez és János Zsigmondhoz szól: DIVAE ISABELLAE REGI- | NAE ET FILIO EIVS SERE- | nissimo. Iohanni Sigismūdo E- | lecto Regi Vngariae Dal- | matiae Croatiae &c. (A₂ verso — B₁ recto.) Az utolsó vers címe: PSALMVS LXXIX. DEVS | Venerunt Gentes &c. continens | precationem. Contra per- | fecutores Ec- | clefiae. (B₁ verso — B₂ recto.) A kolophon az utolsó levél rectóján van, a verso üres. Mivel a kiadvány címlapja hiányzik, a versek szerzője ismeretlen.

Magyarországon még nem jelent meg róla bibliográfiai leírás, csupán az Országos Széchényi Könyvtár új szerzeményeiről szóló beszámolókhban van röviden megemlítve (Magyar Könyvszemle 1912. 263. l. és 1913. 198. l.). Veress Endre ismertette Bibliografia románă—ungară c. művének I. kötetében (București 1931.), a 43. tételszám alatt (18. l.).

(Jelzete: RMK II. 78a.)

BÁRTFA 1608.

Redmeczi T. János. PANEGYRIS | IN CELEBERRI- | MAS OMNIQVE ADMIRATIONE | DIGNISSIMAS LAVDES, SPECTABILIS AC | Magnif: D. VALENTINI DRVGETH de Ho- | monnah, Confiliarij Sacrae Caef: Regiaeq; Ma- | iest: Comitit in Huzth, Lib: Baronis in Kővar, | Comitit Comitatum Zempleni: ac Maru- | fiens. perpetui, nec non Capitanei part: Reg: | Hungariae Superi: Generalis. Domini ac | Patroni fui gratiofissimi, debitae ob- | fervantiae & grati animi significa- | tionis ergo scripta | A | Iohanne Redmeczi- no, Rectore Scholae | Oppidi Zempleni. | BARTPHAE | Typis Iacobi Klős. | M. DC. VIII.

4°, 3 (A₁₋₃) /// sztl. lev. A vége hiányzik. A címlapot egyszerű díszítő elemekből alkotott keretdísz övezi.

(Jelzete: RMK II. 330a.)

KASSA [1614].

Bocatius János. Ioannis Bocatij C. | Caffov. | MATTHI- | ADOS CARMI- | na heroica | Libri duo¹. Agonalia. | Secuturis (DEO dante) alijs decem ad | imitatione[m] Aeneidos Virgilianae, Coro- | nationes, Symbola &c. com- | plexuris. POTENTISS. & INVICTISS, | IMP. R. H. & B. REGIS | MATTHIAE I & II | Panegyrica. | AD | ILLVSTRISS. COMITEM | Sigismund. Forgatfchiű. | CAS- SOVIAE | Ex Officina Tipographica | Iohannis Fiferi.

8°, A⁸—E⁸ = 40 sztl. lev.

A szerzőnek Forgách Zsigmondhoz intézett ajánlása 1614-ben kelt. Ezt az évet tekinthetjük a verses kötet megjelenési évének is, amit az is megerősít, hogy a nyomdász a címlap tanúsága szerint Fischer János volt, akinek a működési ideje éppen ekkor tájt ért véget, hiszen az 1615-re szóló kassai kalendáriumot (ld. Sztripszky Hiador: Adalékok... I. 1877/84.) már nem ő, hanem az utódja, Festus János nyomtatta, minden bizonnyal az 1614. év vége felé.

(Jelzete: RMK II. 356a. Hozzákötvé az RMK II. 287. sz. mű 2. példányához.)

31.

LŐCSE [1622].

Duchon János. ZODIACVS | VOTIVVS | Pro auspicio Novi Anni | *Generosiffime,*
Antiquiff: ac Nobiliffime | DOMUI | MARIASIANAE | de Markusfalvá, | quae |
 CVM VLTRA ANNOS | QVINGENTOS FORTES, | togâ sagoque perilluftres
 Heroas Pa | triae HVNGARIAE fuppeditâffet; | nunc instar Zodiaci, XII Filiis |
 longè lateq; corufcat, | dicatus | *ab* | IOHANNE DVCHON, | Sch: Marcivill:
 Rect: | ANNO: | Mars faeVIIt: DeXtrâ nos tege ChrIFte tVâ. | *LEVTSCHOVIAE,*
Typis Danielis Schultz.

4°, A⁸ = 6 sztl. lev.

A latin nyelvű üdvözlő verseket tartalmazó füzet megjelenési éve a címlapon levő chronostichon alapján 1622.

(Jelzete: RMK II. 421b.)

32.

POZSONY 1624.

BREVIS | INSTRU- | CTIO, | PRO IIS, QUI AD SA- | CRAM CONFSSIONEM, |
 maximè generalem, & Sanctif- | limum Eucharistiae Sacramen- |
 tum accedere volut. | (IHS monogrammal ellátott nyomdadísz) | ANNO | M. DC. XXIV.
 (A kolophonban:) *Pofonii, in Aula Archiepifco- | pali, Anno 1624. | Impen-
 fis Admodum R. D. Nicolai Novák, | Archidiaconi Zolienf. & Canonici | Strigoni-
 enfis.*

12°, A⁸ B⁴ C⁸ D⁴ E⁸ F⁴ G⁸ H⁴ = [2], 93 (helyesen 91), [3] l.

A kiadvány a nagyszombati jezsuita kollégium engedélyével jelent meg, amint ez a 93. lap alján olvasható: Cum licentia Superior. ex Coll. | Tyrnavienf. Soc. IESU.

(Jelzete: RMK II. 429a. Koll. 3.)

33.

TRENCSÉN 1643.

Gerber, Gregor. Valet Predigt in dem | Kõn: Freyen Marckh Sanct |
 Georgen gehalten, auß der Apofto- | lischen geschicht am 20. von
 17. versu biß zu end deß | Capitels. | Von | GRÉGORIO GERBERO |
 Lichtensteinenfi Mysniaco, ober die | 8. Jahr alda gewestn E- |
 vangelischen Pre- | diger. | *Invidia comes Veritatis;* | Psalm: 77. |
 Ich muß daß leiden, die Rechte hand des | Hõchsten kan alles en- |
 dern. | Gedruckt in Trentchin bey Dorothea | Wocalin, Im Jahr
 Christi, 1643.

4°, A⁴—C⁴ = 12 sztl. lev.

Példányunk 1914-ben került az Országos Széchényi Könyvtár állományába, a könyvtári jelentésben annak idején röviden közölték is a munka címét (Magyar Könyvszemle, új folyam 22. köt., 1914. 165. l.), teljes leírása azonban még azóta sem jelent meg.

(Jelzete: RMK II. 630a.)

34.

NAGYVÁRAD [1646?].

Miskolczi Csulyak István. ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΊΣΤΟΡΙΚΗ | De | Vita & Obitu Reverendissimi & Clarissimi Patris, | STEPHANI CHULIAK MISKOLCINI, | Pastoris ovium Jefu Chrifti in oppido Lifzka fidelissimi; nec | non Ecclesiarum diocefeos in Comitatu Zemplen, Senioris gravissimi, | propriá operá conscripta. — A végén: *EX TYPOGRAPHIA VARADIENSI.*

Egyleveles nyomtatvány. 7 sor + 2 hasábban 37, ill. 36 sor + 1 sor. A példány nagysága 43 × 33½ cm, három oldalán körülvágatlan, s így magassága az eredeti méretet mutatja. Tükörmérete 34 × 28½ cm.

Miskolczi Csulyak István saját halálára írt latin nyelvű verse tartalmát tekintve rövid önéletrajz, amelynek adatait a margóra nyomtatott dátumok egészítik ki. A majdnem másfél hasábnyi vers után következnek: *EPIGRAMMA FILII.*, a következő aláírással: *Caspar Ch. Miskolci venerando parenti | lugens accinebat lubens.* (Az egykori hajtogatások okozta papírromlás miatt az aláírás első sorának betűhűsége bizonytalan.)

Amint ismeretes, Miskolczi Csulyak István 1645. december végén halt meg. Versének utolsó soraiban, amelyeknek végső formája bizonyára fiától származik, utalás van arra, hogy hetven esztendőskorában ragadta el a halál. A margóra itt már nem nyomtatva, hanem egykorúnak látszó kézírással van odajegyezve az 1645. év. Valószínű, hogy nyomtatványunk mindjárt a szerző halála után, de a nyomda messzi volta miatt már csak 1646 elején látott napvilágot. Kiadójának a nyomda akkori vezetőjét, Senczi Kertész Ábrahámot tekinthetjük. A keretdíszsel ellátott csinos kiállítású nyomtatvány az ő jó ízlésére vall.

Unikumunk Miskolczi Csulyak István kéziratos Diariumában maradt fenn, mint annak függeléke. Zsinka Ferenc, a Diarium ismertetése során röviden megemlékezett ugyan róla (Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XI., évf., 1927. 120. l.), de részletes bibliográfiai leírását nem adta.

(A Diarium jelzete Kéziratárunkban: Oct. Lat. 656. Nyomtatványunk a kötetstáblára ragasztott tokban van elhelyezve. A mű száma régi magyar gyűjteményünk katalógusában: RMK II. 670a.)

35.

TRENCSEN 1646.

Puecher János. JOHANNIS PUECHER | Nobilis Ungari, | Vera Relatio de virtute & efficaciâ | PULVERIS HERMETICI | & | AQVAE LUNARIS: | Aquae quidem quotidiano Ufu ultra viginti | Annos: Pulveris vero plusquam decen- | nali Experientiâ, in pluribus Germaniae | & Ungariae locis, comprobatorum. | TRENSCHINII. | *Typis Dorotheae Wocalii Viduae,* | CIO IOC XLVI.

8°, [4], 16. l.

A címlével hátlapján és a második levél rectóján latin nyelvű üdvözlőversek vannak, melyeknek szerzői a következők: MICHAEL ASCANIUS, haectenus Sere-niffimi Tranſylv. Principis Medicus; JOH. GEORG. REGULUS, dictus Villinger. Med. D.; FRID. HERMANNUS FLAYDER, Prof. Graecus Tubing. & Inſlytae Univerſitat[is] à Bibliothecá. Ezután következik az előszó az olvasóhoz, a második levél versóján.

Weszprémi István röviden megemlékezett erről a kis munkáról (Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. IV. 126.), adatát Szinnyi is átvette (Magyar írók élete és munkái. XI. 207.), de példányt nem ismertünk belőle. Néhány évvel ezelőtt, a keszthelyi Helikon Könyvtár régi magyar anyagának átvizsgálása során bukkant fel a most ismertetett unikum. Kissé sérült példány. Megjegyzendő, hogy Szinnyi Horányi Elek Memoria-ja alapján (III. köt. 107.) téves névalakban, Pucher János néven is nyilvántartja a szerzőt és művét (i. m. XI. köt. 255.). Példányunkban nemcsak a címlapon, hanem az üdvözlőversekben többször is megtalálható a szerző neve, amiből a Puecher névalak helyessége állapítható meg.

(Letét a keszthelyi Helikon Könyvtár állományából. Jelzete: RMK II. 669b.)

36.

[NAGYSZOMBAT 1651.]

TRIBVTVM | ELOQVENTIAE | Reverendis, Religioſis, Nobilibus, ac Eru-
ditis Dominis Ar- | tium Liberalium & Philoſophiae | NEO-DOCTORIBUS, |
Cùm | IN ARCHIEPISCOPALI | SOCIETATIS JESU UNIVERSITATE |
Tyrnaviae ſupremâ Philoſophiae Laureâ | coronarentur | A | R. P. STANISLAO
GASECKY E SOC: | JESV, AA. LL. & Philoſophiae Doctore, ejuſdemq; |
Profefſore ordinario, | Ab | ILLVSTRISSIMIS, MAGNIFICIS, | Generoſis,
& Nobilibus Oratoriae Facultatis Auditoribus | perſolutum | ANNO | qVo FranCISCVS
PICoLoMIneVs soCietatIs IesV GeneraLIs | fatIs fVngItVr, TyrnaVIAe Coro-
nantVr ſapientes. | Typis Academicis, per Philippum Iacobum Mayr.

4°, A⁴ B⁴ D (helyesen C)¹ = 9 sztl. lev.

Latin nyelvű ódákat tartalmazó libellus promotionis, a filozófiai doktorrá avatandó Grieskircher Ferdinánd Ignác pálos szerzetes, Novoszedlik György Ferenc, a magyar papi kollégium növendékei, és Wanek Lukács Bernát, a nemesi konviktus tagja tiszteletére. A nagyszombati egyetemi nyomda e kis kiadványa — amint a nagyobb részét magyar szerzőktől származó chronostichonokból kitűnik — 1651-ben jelent meg. A címlapon levő chronogramm az éven kívül még többet is elárul, amennyiben Francesco Piccolomini, a jezsuita rend generálisának halálára utal. Minthogy pedig ez 1651. június 17-én történt, a kiadvány nyilván ez után jelent meg.

(Jelzete: RMK II. 755a.)

37.

[LÓCSE] 1653.

Epithalamia | in | Nuptias ſecundas (utinam ſecundas.) | Nobiliſſimi Cir-
cumſpectiq; Viri | DN. SIGISMVNDI | MOES h. n. 2di. | Liberae atq; Regiae
Civit. Cae- | fareof. Civis primarij | cum | Honeltiffima, Lectiffimaq; Faemina |
DN. ANNA, | Praeſtantiffimi, prudentiffimi Viri, | DN. STEPHANI SCHMITZ,
Civis quondam Varalienſ: | primarij relicta viduâ | Anno 1653. die 23. Febr. |

bonis avibus celebrantis, | contexta ac oblata | ab | alumnis Scholae Caefareofor.
E TYPOGRAPHO [!] *BREVERIANO*.

4°, 4 sztl. lev.

Az üdvözlő versek szerzői közül Conradi János, a késmárki iskola kántora erdélyi, Göts Izsák selmecbányai, Guhr Mihály késmárki, a többi pedig sziléziai származású. A latin nyelvű üdvözlőversek után egy német nyelvű tréfás találóskérdés zárja le a kiadványt. Az üdvözlőirat Brewer Lőrinc löcsei nyomdájában készült.

(Letét a *Keszthelyi Helikon Könyvtár állományából*. Jelzete: *RMK II. 789a*, koll. 3. ad *RMK III. 1028*.)

38.

NAGYSZOMBAT 1654.

CVPRESSVS | PLORATA | AD TVMVLOS | *SPECTABILIS ET* | *MAGNIFICI* | *ADOLESCENTIS* | THOMAE | DE REVA. | *TYRNAVIAE*, | *Typis Academicis*, per Melchiorem | Wenceslaum Schneckenhau, | Anno 1654.

12°, A¹² B¹² C¹² = [6], 62. l.

Tizenöt, sorszámmal ellátott, ROSINELLA c. latin nyelvű gyászvers az ifjú Révay Tamás halálára. Szerzője ismeretlen.

(Jelzete: *RMK II. 805a*, koll. 1.)

39.

[NAGYSZOMBAT 1654.]

Pongrácz Mihály: | *Aquila clangens*.|

12°, A¹² — C¹² = [8], 64 l.

Hiányzik a címlap és a 25—28. l. A könyv élőcíme szerint *Aquila* | *Clangens* címet viselő, tizenhárom EPISTOLA-t és egy EPITAPHIUM-ot tartalmazó verses munka Jézus Krisztusról. A szerző testvérének, Pongrácz Györgynek ajánlja baccalaureussá avatása alkalmából. Az ajánlólevél zárószorai a következők: Ita vovebat Tyrnaviae 20. Aprilis. 1654. | *Frater Totus tuus* | Michaël Pongracz. A nyomtatvány betűtípusai és az egyik fejléc megtalálható az előző szám alatt leírt nagyszombati kiadványban, amellyel emez össze is van kötve, feltehetőleg egykorú kötésben. Az elmondottak alapján ez a könyvecske, amely műfaját tekintve libellus promotionis, szintén a nagyszombati nyomda 1654. évi kiadványának tekinthető.

(Jelzete: *RMK II. 807a*, koll. 2. ad *RMK II. 805a*.)

40.

[LÖCSE 1660.]

Bittere Klage | über dem | früzeitigen und hochbetrubten | ab-
leben | deß weyland | Wohl Ehrwürdigen, Vor Ahtbaren, und |
Wohlgelehrten Herrns | M. CHRISTOPHORI | Böhm's, | der deutschen
Pfar Kirchen in Leutichau bißhero | nicht gar zwey Jahr | trew-
wachsamem gewesenem Pfarherrns &c. | welcher den 19. Mertzens
in Gott seelig | eingeschlaffen, | bey dessen | ansehnlichen aber
traurigen | Leichbegängnüß | den 25. Mertzens deß 1660. Jahrs |
von | leidtragenden gutten Freunden | gehalten

4°, 4 sztl. lev.

A gyászverseket tartalmazó kis kiadványról megemlékezett ugyan Böhm Kristóf életrajzírója, Klein János Sámuel (Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in ... Ungarn. [1. Bd.] Leipzig — Ofen 1789. 17—18. l., jegyz.), ez azonban Szabó Károly figyelmét elkerülte, s így a régi magyar bibliográfia szempontjából nem vált ismeretessé.

A nyomtatvány első szöveglapján egy latin nyelvű „Epithaphium” [sic!] és annak német nyelvű változata áll, Gottlieb Balduin theologiai hallgatótól. A latin változatot Klein közölte is az említett helyen, azzal, hogy a szerző az elhunyt sógora volt. Minthogy Böhm Kristóf özvegye, Balduin Dorottya Zsófia, Balthasar Balduin regensburgi szuperintendensnek volt a leánya, ez a Gottlieb nevű testvére nyilván valamelyik németországi, talán éppen a wittenbergi egyetemnek volt a hallgatója, ahol annak idején atyjuk theologiai doktorságot szerzett és ahol a század elején nagyatyjuk, Friedrich Balduin professzorként működött. Gottlieb Balduin később regensburgi prédikátor lett. (Vö. Klein i. h. 16. l.; Jöcher, Chr. Gottl.: Allgemeines Gelehrten-Lexicon. 1. T. Leipzig 1750. 734—738. h.; Allgemeine deutsche Biographie. 2. Bd. Leipzig 1875. 16—17. l.; Szinnyi J.: Magyar írók élete és munkái. 1. köt. Bp. 1891. 414. h.)

A többi gyászvers mind német nyelvű. Az elsőnek a szerzője, amint az aláírt betűkből (M. H. Z. A. E. L.) is megállapítható, Magister Hiobus Zabler, Archidiaconus Ecclesiae Leutschoviensis, vagyis Zabler Jób, akinek egyébként az elhunyt fölött tartott gyászbeszéde is fennmaradt (RMK II. 957.). Utána Klesch Kristóf mateóci diakonus, Cuncius Pál szepesváraljai prédikátor és Hain Gáspár lőcsei gimnáziumi igazgató (R[ector] G[ymnasii] L[eutschoviensis]) versei következnek.

E kis alkalmi kiadvány egyébként nemcsak tartalmi szempontból kapcsolódik szorosan Lőcséhez, hanem betűtípusai is a lőcsei Brewer nyomdára vallanak, amelynek ekkor Brewer Lőrinc volt a tulajdonosa (vö. RMK II. 957. és 954.). Papírosának vízjegyét is megtaláltuk a Zabler Jób imént említett gyászbeszédét tartalmazó lőcsei kiadványban.

(Jelzete: RMK II. 951a.)

Üldözött költészet

KITILTOTT, ELKOBZOTT, PERBE FOGOTT VERSESKÖTETEK
A HORTHY-KORSZAKBAN

MARKOVITS GYÖRGYI

A költészet nem a Horthy-korszakban vált először veszélyessé az uralkodó osztályok számára. „Óh szent költészet, mint le vagy alázva, Miként tiporják méltóságodat Az ostobák...” — írja *Petőfi A költészet* című versében 1847-ben. Közismert igazság, hogy éppen azért, mert a politikusok századokon át a nép ellenére politizáltak, hazánkban a költészet fejezte ki legerőteljesebben a nemzet legjobbjainak vágyait, törekvéseit s vált az egész dolgozó nép szószólójává. A legnagyobbak tollából már a múlt században is együtt hangzott a nemzeti és a társadalmi haladás igénye.

A szocialista költészet kezdetei a századfordulóra nyúlnak vissza. A valóban osztályharcos költészet azonban a Tanácsköztársaság leverése után született meg. Ebben az időben már nem csak egyes verseket, de egész köteteket tiltott el az olvasótól a rend kultúrára: a cenzor, az ügyész. A horthysta cenzorok elsősorban a nyíltan osztályharcos költészetre figyeltek fel.

Marx Viták a sajtószabadságról c. cikkében azt írja, hogy „az ellenzék mutatja egy társadalom színvonalát”. (*Karl Marx és Friedrich Engels Művei*. I. köt. 1957. 38. l.) A szemben állók osztályhelyzete és kritikájuk tartalma élesen megvilágítja a kritizált társadalom igazi arculatát. A marxi megállapítás igazságát bizonyítja a Horthy-korszak kulturális ellenzéke is. Bátran állíthatjuk, ha csupán az üldözött irodalom s ezen belül a költészet ismeretében kellene megítélni a korszak osztályjellegét, társadalmi lényegét, ugyanarra a következtetésre jutnánk, mint amire a történetírás jutott a gazdasági és politikai dokumentumok alapján: a Horthy-rendszer szűk osztálybázisra támaszkodó, népellenes, fasiszta jellegű diktatúra volt.

Eddigi adataink szerint mintegy 55 haladó szellemű baloldali verseskötetet tiltottak be, koboztak el, illetve sújtottak a postai szállítás jogának megvonásával, kitiltással. Az egyes tiltott versek számát nehéz, szinte lehetetlen megállapítani. Így együtt a költészetet sújtó retorzió — az egész üldözött irodalomhoz viszonyítva (mintegy kétezer könyv) — látszatra nem jelentős. De ha tekintetbe vesszük, hogy a kiadók általában tőkés kézben voltak, s verskötetek megjelenítése nem jelentett „üzletet”, hogy voltaképpen az egész tárgyalt időszakban kevés verseskötet jelent meg, azok közül is sok a szerző kiadásában; továbbá, hogy a kényszerrendszabályok sorában a megfélemlítésen, az elkobzáson és vádemelésen túl jelentős szerepet játszott a cenzúra léte: egész kötetek megjelenésének úgynevezett szelíd megakadályozása, megjelenő kötetek megcsonkítása — általában: a „keresztény nemzeti” kultúrpolitika egész nyomasztó légköre, mely sűrűn ezópusi utakra kényszerítette a költőt —

akkor ez a fenti adat már korántsem jelentéktelen. Hozzá kell fűzni még azt is, hogy a hatalom képviselői a versek nagy részét meg sem értették, így a költészetet nem is tartották olyan veszedelmesnek, mint a prózai műveket. A hatósági üldözés célja nem utolsósorban a „légkör” szabályozása, a megfélemlítés lehetett, és nyilvánvaló, hogy megnyerni vagy legalábbis megszéledíteni igyekeztek az írástudókat.

A betiltott kötetek művészi érték és mondanivaló tekintetében egyaránt rendkívül eltérők. Találunk közöttük egyszerű, kiforratlan szocialista vagy szocialisztikus költészetet, találunk anarchista, „izmusos” verseket, ma már klasszikusnak elismert művek mellett. Az üldözött költők művészi és emberi magatartása sem egységes, mégis, a betiltott versesköteteken egy azonos uralkodó tendencia vonul végig: valamilyen módon mind kritizálja, támadja Horthy-Magyarországot, az ország uralkodó klikkjét.

A tizenkilences kommünt követő fehérterror könyvégetései formálisan megszűntek ugyan a bethleni konszolidáció után, de szellemük mindvégig rányomta bélyegét a huszonöt év kulturális politikájára. A könyvégetés helyébe lépett a gondolkodás bénítása, a postai szállítás megvonása, betiltás, elkobzás, vádemelés, fegyház. 1919 és 1944 között szinte minden esztendőben tiltottak be versesköteteket. A haladó, osztályharcos költészet üldözésének intenzitása azonban időszakonként változik. Több a betiltás a húszas évek elején, azután „enyhébb” idők jönnek, a „fügefalevél-demokrácia” időszaka, majd a nyílt faszálódástól, különösen a háború kitörésétől kezdve — amikor ismét életbelép

az előzetes cenzúra — újra felszökik a költészetet sújtó intézkedések száma. Sok a betiltás 1930—33 között, a világgazdasági válság és a munkásmozgalom fellendülésének idején.

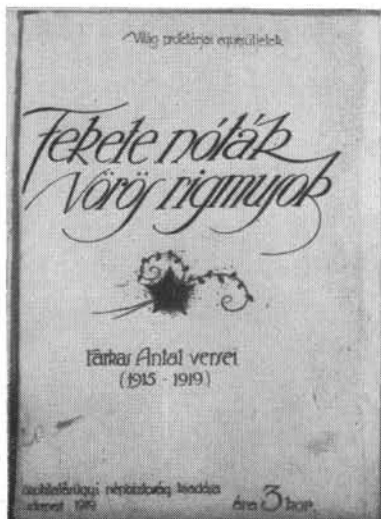
A Tanácsköztársaság leverése után a magyar forradalmi szocialista irodalom kettészakad. Itthon az akasztófák és börtönök árnyékában egy időre elnémul az irodalom. A hazai költészet fejlődésében 1919 után új korszak kezdődik. Talaja az ellenforradalomé, de útját a kommün emléke, az illegális kommunista párt s az élő Szovjethatalom világítja meg. A súlyos társadalmi ellentmondásokkal terhes helyzetben csak olyan ellenzéki irodalom fejlődhet ki, melynek fő törekvése, hogy reálisan ábrázolja a kor valóságát, a dolgozó nép érdekeit.

A magyar forradalmi szocialista költészet másik ága az emigráció. Először Bécsből, később Berlinből, Párizsból, Pozsonyból, Kolozsvárról s legfőképpen Moszkvából — az egyre

erősödő fasizmus idején Moszkva az egyedüli és fő emigrációs központ — küldik cikkeiket, regényeiket, versesköteteiket azok, akik bízva bíznak a második magyar Tanácsköztársaság megvalósításában.

A „lázító” verseket, versesköteteket tehát elkobozták, megsemmisítésre ítélték. A betiltott kötetek majdnem teljes számban megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtárban, amely megkapta a köteteket a nyomdától, mint köteles példányt; időnként az ügyészségről „remotaként” kezelendő anyagnak; Posta Vezérigazgató-ságtól a postán lefoglalt könyveket; s kapott ajándékként is ilyen kiadványokat, mint nemzeti könyvtár. Érdekesek azok a verseskötetek, melyeken ma is látható a régi „Zárt anyag” szövegű sárga cédula, sőt több olyan ügyészségi példányunk is van, melyekben az inkriminált vers vagy verssorok mellett ott láthatók a cenzori megjegyzések, felkiáltójelek s a vád alapjául idézett törvénycikk.

*

1919 végén a fehérterror miniszterelnökének, Friedrich Istvánnak szeptemberi rendelete nyomán (a Tanácsköztársaság összes kiadványainak megsemmisítéséről) fellángoltak a könyvmáglyák. Marx, Engels, Lenin, Kautsky, Kun Béla, Szabó Ervin, Vandervelde és mások művei mellett ott égtek el a mátyásföldi gépgyár falai között a proletárdiktatúra alatt megjelent verseskötetek is. Ott égett el a Farkas Antal szerkesztette *Proletárok verseskönyve*, melyben megtaláljuk *Petőfi A nép, Az országgyűléshez, A nép nevében* c. verseit; *Ady A hadak útja, Magyar jakobinus dala, Az Isten harsonája, Proletárfiú verse, A Délibáb üzenete, A grófi szérűn* c. költeményeit, a *Marseillaise-t* és más forradalmi verseket. Ott égett el *Bodrogi Zsigmond Virradóra* c. kötete, mely a költő 1905 és 1919 között írt verseit tartalmazza. Népdalszerű verseiben a falusi szegénység biztatása mellett:

Nos, aratólegények,
Hisz én is veletek tartok,
— Ha magatoknak arattok!...

(Fölszántom az ugart...)

fölszendül a „Föl, föl ti rabjai...” (Nótásország, Magyarország, Szabó Ervinnek lelkes szeretettel!)

Érthető, hogy tűzhálalra ítélték Farkas Antal *Fekete nóták vörös rigmusok* c., a Közoktatásügyi Népbizottság kiadásában megjelent kötetét. Szép *A vörös katona indul* c. verse:

Apám csatája ment
Búsan mogorván,
Sodorta az a szürke regiment,
Mint levelet az orkán;
Valahol oszt' levágta, eltemette,
Varjú se károg tán felette,
Csak édes szülém várja, hogy
Megveri még az ablakot,
De én azt mondom, hogy ne várja —
Inkább varrjon kend piros pántlikát
Az én sipkámra!

A fehérterror máglyái vártak a munkásosztályhoz halálig hű *Gyagyovszky*
Emilnek a Népszava kiadásában 1912-ben megjelent *Ünnepet várok* c. kötetére
is, melynek mindenén verse az ember, a munkás győzelmét hirdeti.

Ha eljő majd a végítélet napja:
Jármát az ember-állat földre csapja.
Gyűrött arcán rózsák teremnek.
Szikrája kél a besüppedt szemeknek.
Kérges kezek egymásra lennek,
Összeformnak a testvér-lelkek
S ahol eddig csak gyász borongott:
Dallal várják a kelő tűzkorongot.

Az Igazság fehér palástban
Kikél a sírból, hol eddig aludt
S a zúgó, bűgő harci harsonákkal
Fölébreszt pusztákat, várost, falut.
Megmozdult ami élt és ami él.
Sirok felől is dalt hord szét a szél:
A forradalmak izzó énekét...

A harsonák hívó szavára
A föld, a tenger megreteg.
És szedelődzködnék útrakészen
A régen elhalt emberek.
A szerte-mállott csontszilánkok,
Az elporladott agyvelők
Egymásra lennek, összefognak,
Megtint élőkké lesznek ők.

S hogy ember porcikák mozdulnak:
Tornyok ledülnek, gyárfalak lehullnak,
Halomra roskadnak a templomok.
A tenger mélye is dohog:
Akiiket elnyeit, visszaadja,
Emberlakott lesz minden partja.

A tölgyek is derékban elrepednek:
Lombotfakasztó életnedvek
Ember-rostok adták az erejét.
S e nagy ünnepen im csodák történnek:
Mind visszahódítja helyét!

Hát harsanjon meg az a kürt!
És mozduljon meg minden, ami holt,
Az ítéletre gyűljön össze mind,
Aki másoknak rabja volt.

Komját Aladár neve már az első indexen is szerepel: *Új Internationale* c. verseskötetét ítélték tűzhalálra.

Ugyancsak az 1919-es indexen találtjuk *Peterdi* Andornak *A föld énekel* címmel a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja által kiadott forradalmi verseit, melyekben lángoló lelkesedéssel éneкли meg a győzelmet:

Előre, most csak egyszer, utoljára,
Te vagy a győztes messiási gárda,
Minden proletár ujjongva idéz:
Vörös vitéz, vörös vitéz!

(*Vörös vitéz*)

Elégették a Közoktatásügyi Népbiztosság által röplap formában kiadott *Eszméletetek föld robotosai* (Somlyó Zoltán verse) és *Magyar földműves nép...* című verseket.

Máglyára vetették *Várnai Zseni Forradalmi verseit*, melyben a költőnő ma már mindenki által ismert híres költeményeit találjuk (*Vörös május, Forradalom, Katonafiának, Munkanélküliek, A háború, Proletáranya* stb.); máglyára vetették *Vörös Tavasz* c. kötetét is. A címadó vers a proletárforradalom végleges győzelmébe vetett hitet fejezi ki.

Már tudtam én, mikor orkán és szélvész
Vad hófúvás űzött és üldözött.
Már tudtam én, mikor mint zord vadonban,
Úgy bújdostunk az emberek között,
Ó tudtam én, hogy egyszer el kell jönni,
Vadonerdőbe egyszer be kell törni,
A tavasznak.

Én tudtam már, mikor fészünkre törtek.
Mert férfi kellett, drága férfikar,
Hogy öljön és ha kell halálra haljon
És zengett, zúgott, tombolt a vihar.
A testünket szöges csizmákkal törték,
A tavaszt benne mégis meg nem ölték,
Világra jött.

Világra jött, mert mérhetetlen lázban
Világra hoztuk, ó szent lázadás!
Szent tűz, amely tiprott szívekben érett,
S kiáradott, ó áldott áradás.
Kiáradott, mint vad vizek tavasszal,
Gátakat seprő haragos haraggal,
S tengerré nőtt.

Tengerré nőtt és hullámok taréján,
Roncokban úszik a kevély hajó,
Amely egy tengert leigázni vágyott,
Ám él a tenger, él a lázadó.
Ám él a tenger, örök élet ágya,
Vizek tisztító szent nagy áradása:
Gáttördelő.

És élni fog, amíg a vizek élnek
Míg a mélységben láz és tűz dohog.
Amíg a földön életek fakadnak,
Amíg a szívekben egy szikra lobog.
Ó élni fog az örök élet ágya,
Népek tisztító szent nagy áradása:
Vörös tavasz!

Magyar földműves nép, munkáld meg a földet.

Új élet tavaszra virradt a magyarra,
nem szelídkezdik már urak birtokán,
Leitutek örökre a rabizogatókát,
mészt meg lépés, a föld, a mogyány!
Ki a földet hűsíti, az a gyümölcs, azé a tavasz, mely lelket betölt...
Magyar földműves nép, menj ki a mezőre,
munkáld meg a földet, mert tiéd a föld!

Eddig ha dolgoztál, csak szegény munkásból,
mert hogyha kenyéret, az ur kiragott.
Mehetnél világra rongyosan, szegényen,
kezébe vehetted a koldusbotot.
Forradalmi szelű pirosok várják
úri zsarnokságot örökre megől...
Magyar földműves nép, menj ki a mezőre,
munkáld meg a földet, mert tiéd a föld!

Eztán másképp lesz már, az ur csak kenyéret
és aki kenyéret, az az is egyék!
Magyar földműves nép, most mutasd meg nekik,
hogy azoknak kalaszba a magyar megyek!
A földi gyöngy gyermek, ha mogy gondozása,
nem hoz az grimaszot, föld rüsz nem öl.
Magyar földműves nép, menj ki a mezőre,
munkáld meg a földet, mert tiéd a föld!

Hogyha nem dolgoztok, éhen kell itt halni,
fölburul a kordé, megdöglik a föld.
Ki a magot gondtal nem veti a földbe,
kenyerünk rabolja, hazatruó!
Akkor aztán sön majd a ura györ a zarnok,
aki sorainkban ély sokat megöl.
Magyar földműves nép, menj ki a mezőre,
munkáld meg a földet, lásd tiéd a föld!

Eszméjletek föld robotosa!

Mindég is robotos volt a magyar lélek,
csak kapcsaja volt itt a paraszt.
Nyútsa a földet az állam, az egyház —
van-e kedve hozzá, nem kérdésték azt.
Urak kapcsaja, földnek rabizogója
s börtöbe léte legkisebb gyász...
Eszméjlen végre, jusszunk öntudatra
az agyonkínzott, állítport falu!

Szabad szelétében a forradalomnak
rég bitangrendszert rabizogó dől.
Proletár kezében subag már az ostar,
mely az urakban szellett szellett.
Testvére szentesült a falu s a város,
együtté melle állt az éhs s a gyász...
Eszméj len végre és jusszunk öntudatra
az agyonkínzott, állítport falu!

Parasz, hogy látzák! Parasz, hogy jöndnek!
s pokol türelvél rége elmondik!
Ámde a magyar nép megöszött a harcra,
minden türes politik sem birnak velünk!
Ha kell: körmeinkkel állunk helyt megunkért,
miele a jöv, mely piros hajszu!
Eszméj len végre és jusszunk öntudatra
az agyonkínzott, állítport falu!

Piros lobogókon ott lang az igazság,
nem léte s fért, ha most léte!
Vörös hadserggel harcol a jogért
titén, viron éti a magyar proletár!
Pirus kezünkkel legyöl a szelben
szeltek ki vidáman minden kis zsalo!
Eszméj len végre, jusszunk öntudatra
felzabodott, drága, sok magyar falu!

Az ellenforradalmi rendszer úgynevezett konszolidációs, a *Bethlen* István miniszterelnökségével fémjelzett korszakában — 1922 és 1929 között — 14 esetben találkozunk közigazgatási illetve bírósági versüldözéssel. A 14 „eset” a következőképpen oszlik meg: 9 kitiltás, azaz a postai szállítás jogának megvonása, és 5 betiltás, illetve perbe fogás. E néhány számadat mutatja, hogy a cenzúra éle elsősorban a külföldről beáramló költészet ellen fordult.

Az első hazai betiltott kötet 1922-ben jelent meg: *Fenyő* László *Az építés orgonája* c. műve. A betiltás oka szeméremsértés, s a költő valóban úgy látszik, mintha csakis a férfi-nő viszony örök problémáinak kutatója lenne. De ez csak a felület. Egy felfordult világ minden jelensége felfordul, a költői tudat ezt tükrözi, s így *Fenyő* társadalombírálatára is rendkívül szimbolikus. Kiforratlan, fiatal még, útjának egészen az elején jár. A „keresztény” szellemet hirdetőknak mégis hangosan odakiáltja: „Éljen az Antikrisztus”.

Fenyő László sok évvel később, már mint elismert, jelentős költő, az egész rendszer kultúrpolitikáját mutatva meg, a következő interjút adta a *Magyar Hírlap* munkatársának:

„A mult évben 360 pengőt kerestem a verseimmel. Ez a megélhetésre édeskevés, munkát vállaltam hát a Baumgarten-könyvtárban, azonkívül németből meg franciából fordítok. Ha agyondolgozom magam, megkeresek havi 150 pengőt. — Jó lakás, rendes étkezés meg ruházkodás ilyen fizetés mellett, persze álom marad. Boldogság számba megy, ha a hónap közepén biztos lehetek abban, hogy elsején kifizethetem a hónapos szobámat. Vannak, akik arról beszélnek, hogy a költőt a társadalomtól kivételes jólét illetné meg. Én örülök, ha a mindennapi villamosjegyemet megválthatom... én még azokhoz a szerencsésekhez tartozom, akik verseik ötven százalékát el is tudják helyezni. A legtöbben mit tehetnek? Tehetetlenül és kiszolgáltatottan érzik, hogy a betevő falatért való szélmalom-harcuk mint őrli meg tehetségüket, alkotóerejüket.”

Fenyő Lászlót 1944-ben a fasiszta rendszer elpusztította.

A cenzúra vörös ironja áthúzza *Kassák* Lajos „*Világnyám*” című kötetét, mely Bécsben jelent meg, 1921-ben. A proletárdiktatúra bukása után *Kassák*-nak is menekülnie kellett. Igazi irodalmi és politikai központ alakult ki körülötte az emigrációban. A kitiltott kötet legszebb verseivel egy harsány hangú, zengő pátoszú szocialista forradalmár költő szól:

Márciusok aranyhullámain beszéltetem magamból.
Testvérek! Ó megharcolt kezek találkozása isten előtt.
Napok reménytelenségek zászlóznak.
Sikolytás
mindnyájunkért,
akik most szörnnyű reflektorok alatt állunk, összetört
lámpásokkal a szemünkben.
Csak állunk s fölborzolt álmaink szétesurognak az
éjszakában.
Szívünkön szeretettűzmáglyák szenvednek.
Oroszország!
Árva homlokunkon énekelnek a megbolondult öklök.
Oroszország! Oroszország!
Durunggal, késsel, csizmasarokkal és gépfegyverrel
szakított sebeink
bibor dieséretgyertyákkal világítanak feléd.
Ó elsősülött testvérünk.
Győzelem! Győzelem! Győzelem!
Moszkva lealázkodott tornyai fölött megállt az új csillag.

Határok föltüskézett határokat zabálnak.
Megharcolt emberek gyökeresedünk a térben.
Örömváltás.
Győzelem!
Győzelem!
Győzelem!

(Márciusok)

Kassák a kor minden modern költészeti formaeszközét végigkísérletezi, hogy kifejezze önmagát, osztályát — s ami megkülönbözteti sok proletárköltőtársától: az egész kétségbeesett emberiséget. A hit soha nem tűnik el belőle:

Mi nem vagyunk tudósok, se méla, aranyszájú papok
és hősök sem vagyunk, kiket vad csinadratta kísért
a csatába
s akik most ájultan hevernek a tengerek fenekén,
napos hegyeken
és a ménkövert mezőkön szerte, szerte az egész világban.
A kék firmamentum alatt most bitang vérben fürdenek
az órák . . .
De mi már távol vagyunk mindentől. Ülünk a sötét
bérkaszárnnyák alján:
szótlanul és teljesen, mint maga a megbontatlan anyag.
Tegnap még sírtunk s holnap, holnap talán a mi
dolgunkat csodálja a század.

...
Új színeket keverünk s a tenger alá új kábeleket húzunk
és megejtjük az érett, pártalan asszonyokat, hogy új
fajtát dajkáljon a föld
s örüljenek az új költők, akik az idők új arcát éneklük
előttünk:

RÓMÁBAN, PÁRIZSBAN, MOSZKVÁBAN,
BERLINBEN, LONDONBAN ÉS BUDAPESTEN.

(Mesteremberek)

A proletárdiktatúra bukása után Berlinbe menekül egy fiatal magyar költő. A *Fiatalok Könyvei* c. sorozatban lát napvilágot szerény, 42 lapos verseskötete, melyet a kurzus Magyarországá kitilt az országból. A Versek *Hernád- (Hercz)* Györgyöt korai és talán legforradalmibb időszakában, eszmei és formai forrongás közepette tükrözi. *Nyomor* c. versében így ír:

És milliók piros sapkáját húzom a fejemre
Így keresem most újra az álmok jobb értelmét
Beállok a seregbe és megmarkolom a biztos fegyvert . . .

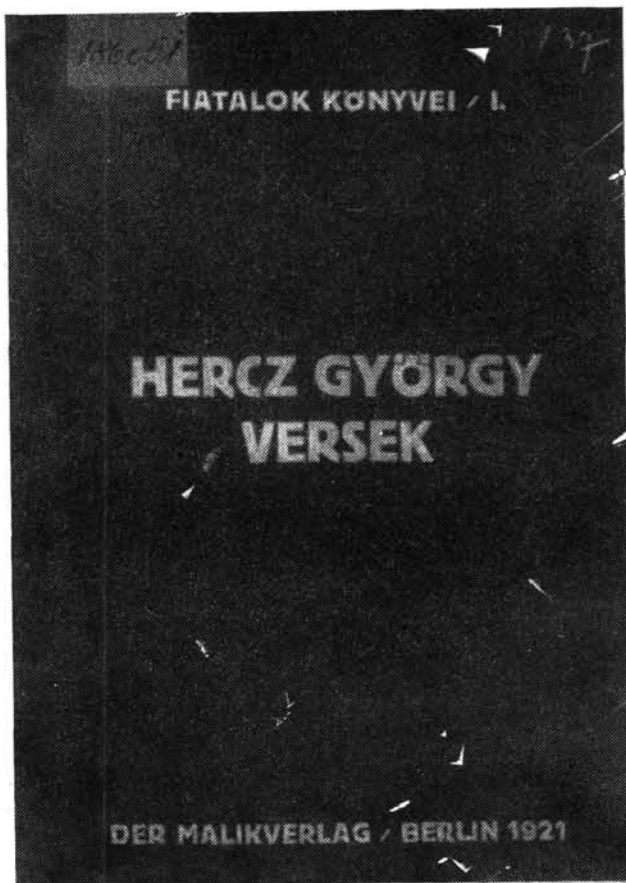
Bús életünkkel megöljük a Bűnt is
És igazabb szívünket temessük a jövő Embere alá.

Hitet tesz a párt mellett

Óh, kik atomjai vagytok az egyetlen kikovácsolt
Biztosságnak

Harcokon túl:
Érzitek a nagy Szív vonzóerejét
Felelősek vagytok a Testvéremberért
Politikán túl:
Minden életépítő szegények családja
Csak soraitok rendje menti meg a Világot.

(A pártnak)

Még szerelmes verseit bevezető ajánlásában is vállalja a kommunista sorsát, a harcot, és erre buzdítja kedvesét is:

A Nyomorúság piros szívét hordjuk a hónunk alatt
Kicsi Márta... de ki törődik velünk.
A földön mindenütt vérzik az ember.
Orosz testvéreink ellen megesküdtött a világ.
Pedig senki se tudja jobban az élet értelmét.
Ezért kell ma szeretni a harcot
Minden igaz sereg közlegényi sorsában hitünk.
Tartsuk szerelmünk, mert sok a sebesült,
Kicsi Márta, őrizzük egymást.

Ifjúi hittel, de szilárdan vállalja és hirdeti a mártírok emlékét. Ez világlik ki a *Szamuely* Tibor halálhírére írt verséből:

Reszket utánad a part
Ha kitépik két karunk
Ha testünkkel szuronyok hegyén
Lóbálnak pajzsot a Végzet elé

De volt hited
 Zuhanó patakok vize
 Mely tördeli bennünk a gátat
 És haláloed csak új startja életünknek
 Mert ha szédítőbb a mélység
 Ha feketébbek az éjszakák
 Csak magasabbak a tornyok
 Csak tüzesebbek a tetőn a szemek
 Az erdők sűrűjén jobban recsegnek a léptek
 Félelmesebb a bujdosók titka
 A völgyek sötétjén nagyobbak az árnyak
 És csak ragyogóbb a hajnalt leső sereg.
 Ha van álom: a miénk
 Ha van fény: a miénk
 Ha van szenvedés: a miénk
 Ha van boldogság: a miénk
 A csillagtalan Égen jóslatok lihegnek
 A felhőkől véresen csurognak a zászlók
 S mint földrengéskor tengerbe görgő sziklák
 Reszket utánad a part.

(Sz. T. halálára)

Miként *Kassák* Lajossal a cenzor „jóvöltából” még majd két ízben találkozzunk, *Hernádi Györgyre* is visszatérünk a háborús időszak kezdetén.

Az emigráns költők idősebb, kevésbé harcos típusát képviseli *Farkas Antal*, akinek Bécsben 1922-ben megjelent *Bujdosó Péter nótáskönyve* c. kötetét 1923-ban tiltotta ki a cenzor Magyarországról. Honvág, a levert forradalom miatti keserűség, egyedülmaradottság hangulata jellemzi a kötetet.

Az én hazámban fehér, szürke minden:
 A Gondolat, az Akarat, a Tett —
 Az én hazám de halvány, néma lett!

Az én hazámban tilos még a Fény is,
 Tilos a Hang, mi bátran tör elő —
 Az én hazám, haj, csöndes temető

Mi kósza lábaink nyomát keresd meg:
 Élők vagyunk és sírig szeretünk —
 Magyar szegfű, bujdosással csak velünk!

(Vers a piros szegfűről)

A legnagyobb magyar proletárköltő, *József Attila*, alig 19 éves, amikor *Lázadó Krisztusa* miatt perbefogják. A verset 1923-ban Makón írta, és 1924 elején vallásgyalázás vétsége miatt megindítják ellene az eljárást. *József Attila* kéziratos beadványában, melyet a budapesti királyi büntetőtörvényszék elnökéhez intézett, tiltakozik a vád ellen.

A tárgyaláson a hírhedt *Schadl*-tanács a költőt 8 hónapi fogházra és 200 000 korona pénzbüntetésre ítélte azzal az indokolással, hogy „... a vádbeli cselekményhez külön Istent gyalázó szándék nem szükséges. Elégséges a gyalázó szavak használata...” *József Attila* és védője — *Vámbery Ruzstem* — fellebbeztek az ítélet ellen. A királyi ítélőtábla a 8 hónapi fogházbüntetést 1 hónapra csökkentette. *József Attila* újból fellebbezett. A kúria 1925. március 4-i tár-

gyalásán megsemmisítette az ítéletábra döntését, és felmentette a költőt azzal, hogy az inkriminált költeményben nincsenek istengyalázó kifejezések.

1924-ben a cenzúra leesap *Palasowszky Ödön Reorganizáció* c. 30 lapos kis kötetére, melyet a Kner-cég nyomtatott ki. A kötetet bírói úton elkobozták. *Palasowszky* szabandversei a húszas évek viláforradalmat váró, avantgardista felfogásában szólnak a múlttól s az eljövendő proletárrendről.

A *Sajtó* c. lap 1930. 10. száma „A vallás elleni vétség és kihágás sajtódeliktum; nem szükséges hozzá a közbotrány valóságos bekövetkezése, hanem elegendő a használt kifejezéseknek erre alkalmassága” c. cikkében részletesen foglalkozik a *Reorganizációval*, illetve a betiltással kapcsolatos bírósági eljárásokkal. A kötet verseiből vett idézetek kommentálásával bizonyítja a vallás-gyalázást. Az ügyész a törvényszék előtt izgatással, vallás elleni vétséggel és vallás elleni kihágással vádolta a költőt. A törvényszék felmentő ítélete után a tábla elmarasztalja a vádlottat, a kúria pedig — bár az izgatás vádja alól felmenti — ugyancsak elmarasztalja.

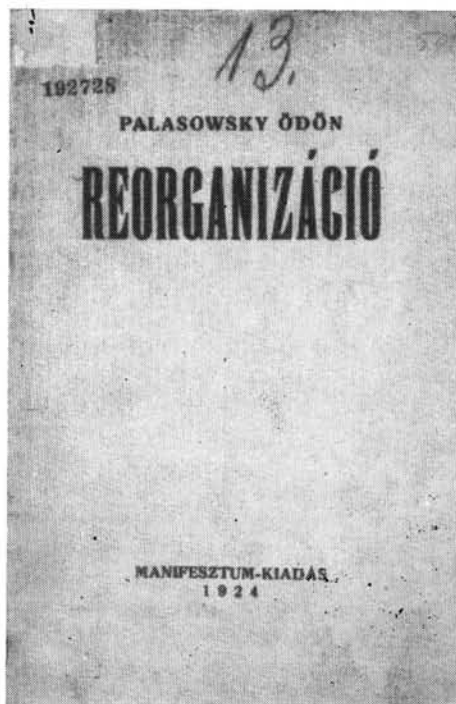
Az ítéletek szövege a következő:

Szegedi kir. ítéletábra:

„Az elsőbíróság ítéletének azt a részét, mellyel vádlottat a vallás elleni vétség és a vallás elleni kihágás vádja alól felmentette, a Bp. 385. §. 1. a) pontja alapján megsemmisíti. vádlottat, mint szerzöt bűnösnek mondja ki sajtó útján elkövetett a btkv 190. §-ába ütközö elleni vétségben és a kbtvk. 51. §-ában meghatározott vallás elleni kihágásban, A pénz-büntetést és a bűnügyi költséget a St. 40. §.-a értelmében a vádlottól úgyis mint kiadótól, másodsorban pedig ... nyomdatulajdonostól kell behajtani s csak a behajtás sikertelensége esetén hajtható végre a St. 41. §.-ához képest a pénzbüntetést helyettesítő szabadságvesztés büntetés.

... Magáévá teszi a kir. ítéletábra az elsőbíróság által vonatkozóan felhozott körülményekből vont azt a megállapítást, hogy ez a versfüzet a futurista költészet terméke, azonban nem osztja az elsőbíróságnak azt az álláspontját, hogy annak egyes részei a homályos, sejtető kifejezések és a zavaros stílus folytán nem alkalmasak bűncselekmény, jelesül a vallás elleni vétség és a vallás elleni kihágás megállapítására. Vádlott maga tudatában volt annak, hogy versfüzete a büntetőtörvénybe ütközö tartalmú, hisz maga mondja a vizsgálóbíró előtt történt kihallgatásakor, hogy ezzel számol s ezokból nyomtatta azt ki csupán 500 példányban...

Vádlott azzal védekezett, hogy nem állott szándékában az Isten, a vallás-gyalázás, versfüzetében csupán egyéni világnézetének és meggyözödéének akart kifejezést adni. Az Isten és a vallás gyalázásához különös sértési célzat nem szükséges, hanem elégséges annak belátása, hogy a fentebb említett kitételek a kat. vallású hívekre megbotránkoztató, felháborító hatással lehetnek Ennek meg-

ítélésére pedig vádlott, mint középiskolai érettségivel bíró egyen kellő belátással bírt, vizsgálóbírói beismerése szerint tudta is versfüzete tartalmának büntetendő voltát, védekezése tehát kellő alappal nem bír.

A „Reorganizáció” című versben a vád tárgyává tett következő kitételek foglaltaknak: „Az én testem a proletárok teste, ez az amit igába fogtak ez az amit sokszor fölmutattak ez az amit keréketörtek... Mikor a Wertheim-zárak föl pattannak meglátjátok az én arcomat... Az én arcom a proletárok arca, ismertek engem? Ujjaim alatt világok jönnek. Még csak most kezdődött el a harcunk...” Ezeket a kitételeket az említett vers vád tárgyává nem tett egyéb részeivel kapcsolatban vizsgálva, a kir. ítélőtábla arra a meggyőződésre jutott, hogy vádlottnak a proletáriátus eszméjétől átítatott lelkiülete a mostani világrenddel nincs megelégedve, a proletár világrendet tartja az emberiség boldogítójának, s ezen új világrend bekövetkezését kívánja, a lassú és küzdelmes átalakulás útját is leírja, azonban a vád tárgyává tett kitételekben arra való izgatás, hogy olvasóközönségében a mai állami és társadalmi renddel szemben elégedetlenséget vagy gyűlöletet keltsen és ezt a mai világrendet erőszakos módon felforgassa, fel nem ismerhető, de nem található fel azokban az olvasóközönséget a gyakorlati keresztültvitelre irányuló reábirni törekvés sem. Azért a kir. ítélőtábla az elsőbírói ítéletének most tárgyalat részeit az itt kifejtett indokok alapján a Bp. 423. §. 3. bekezdéséhez képest helybenhagyta”. (Szegedi ítélőtábla 1929. évi V. 15. 838/1928.)

Kir. Kúria:

... a semmisségi panaszokat elutasítja. *Indoklás:* I. A vádlott és védője részéről a Bp. 385. §. 1. a) pontja alapján bejelentett semmisségi panaszt, mint alaptalant a Bpn. 36. §. értelmében azért kellett elutasítani, mert a kir. ítélőtábla az ítéletében kifejtett indokból helyesen állapította meg azt, hogy a vádlott verseiből a másodfokú ítéletben idézett kitételek által részben Isten ellen gyalázó kifejezéseket használt, részben pedig a római katolikus hitfelekezet vallásos tiszteletének tárgyait nyilvánosan meggyalázta s ezáltal közbotrányt okozott. A kir. ítélőtábla ugyan nem állapított meg olyan tényeket, amelyekből a közbotrány okozásra következtetni lehetne, hanem csak annak a jogi álláspontjának adott kifejezést, hogy a szóbanforgó kitételek a közmegebotránkoztatás kiváltására alkalmasak, azonban a kir. Kúria álláspontja szerint ez elégséges is a Btk. 190. és Kbtk. 51. §.-ában foglalt fenti tényálladási elem megállapításához, mert különben a szóbanforgó bűncselekmények éppen azokban a legsúlyosabb esetekben, midőn sajtó útján vannak elkövetve, amidőn tehát a közbotrány, mint külsőleg észlelhető jelenség, a dolog természete szerint bizonyítható alig volna, megtorolhatók nem volnának. A bírói gyakorlat izgatási bűncselekmények megállapításához sem kívánja meg, hogy a hallgató vagy olvasó lelkületében az izgalomig fokozott gyűlölet érzése tényleg kiváltassék és külső jelekben is megnyilvánuljon, hanem elégségesnek tartja a beszéd, a szöveg tartalmának ez érzés kiváltására alkalmas voltát. Ennek megfelelően a Btk. 190. és a Kbtk. 51. §.-ai alá eső bűncselekmények megállapításához az erre vonatkozóan kifejlődött bírói gyakorlat szerint szintén elégséges a gyalázó kifejezéseknek a közbotrány kiváltására alkalmas volta s csak ez a gyakorlat képes a fenti szakaszok által védeni kívánt jogi értékeknek, tudniillik a hívők vallásos érzületének azt a védelmet biztosítani, amelyben a törvényhozó ez érzületet részesíteni kívánja. Egyébiránt a királyi Kúria megismerése szerint a szóbanforgó kitételek a botrányosság fogalmát kimerítik és mivel a vádlott ezeket a kitételeket körülbelül ötszáz példányban sajtó útján közzé is tette és így a nyomtatványt kétségkívül számosan el is olvasták, a közbotrány esete is fennforgott. II. A közvádló semmisségi panaszának a táblai ítélet felmentő része ellen a Bp. 385. §. 1. a) pontja alapján bejelentett részét, mint alaptalant a Bpn. 36. §.-a értelmében azért kellett elutasítani, mert a Btk. 248. §. és az 1921. évi III. tc. 5. §.-a címén vád tárgyává tett kitételek homályosságuknál és érthetlenségük-nél fogva nem alkalmasak sem az érzékiség felkeltésére, élesztésére, sem pedig a fennálló társadalmi rend elleni izgatásra. III. Végül mint alaptalan elutasítandó volt a közvádló részéről a II. Bn. 28. §.-a alapján bejelentett semmisségi panasz is, mert vádlott büntetlen előéletű s az iratok tanúsága szerint súlyosan tudóbeteg és cselekményének elkövetése óta hibáján kívül öt évnél hosszabb idő telt el, ezek a nyomtatékos enyhítő körülmények pedig a Btk. 92. §.-ának alkalmazását, a vádlott teljes vagyontalansága pedig pénzbüntetésének a kir. ítélőtábla által kiszabott összegben megállapítását indokolta teszik.” (Kúria 1930. I. 29. B. I. 4193/1929.)

A *Posta- és Táviráda Rendeletek Tárának* 1924. évi 72. száma közli *Kassák Lajos Máglyák énekelnek* c. kötetének kitiltását. A kötet 1920-ban jelent meg a *Bécsi Magyar Kiadónál*.

A költő hatalmas eposzban örökíti meg a Tanácsköztársaság történetét. A rendszer szemében vörös posztó minden, ami a proletárdiktatúrára emlékeztet,

tet, s nem kegyelmez Kassák modernista eposzának sem. A kötet ajánlása szemléletesen mutatja írójának felfogását, egyszersmind stílusát:

Az új költőknek ajánlom. Legyenek könyörtelenek a jószágukban és gondoljanak a lemészárolt emberekre, akik a magyar földek és vizek alatt fekszenek ma vérző nagy rózsákkal a homlokukon.

A bécsi kommunista emigráció legharcosabb íróköltője és publicistája Gábor Andor volt. Versei a *Bécsi Magyar Újságban*, az emigráció — túlnyomóan kommunista vezetés alatt álló — napilapjában jelentek meg. A fehérterror cenzorai 1924-ben megvonták a postai szállítás jogát *Az én hazám* c. kötetétől (1920), amelyben kérelhetetlen harc, engesztelhetetlen gyűlölet, sértett hazafiság szítja a szenvedély tüzeit az ellenforradalmi Horthy-rendszer ellen.

Az én hazám fekete föld,
 Min drága élet érik
 S hol bárgyú barmok, bőszi bírák,
 Az életet herélik.
 Az én hazám vértől бүdös,
 S kiloccsant agyvelőtől,
 Hol csámcsogó, csűf csőcselék
 Halált röhögni csődül,
 Az én hazám kéjtől hörög,
 Ha könnyt és kint fakaszthat;
 Az én hazám fekete föld,
 Az én hazám akasztat...

S az én hazám mégis hazám,
 A vérem és a nyelvem
 Mindig hozzá fog szítani,
 Át vágyon, célon, elven.
 S bár szegyen és bár iszonyat
 Magyarként állni gáton:
 Azt is, hogy nem vagyok magyar.
 Csak magyarul kiáltom!
 Az én hazám fekete föld,
 Amely véres vígaszt ad:
 Magyar leszek még akkor is,
 Ha érte felakasztat.

Ez az esztendő a szociáldemokrata *Diószeghy Tibor Bök* c. kötetének kitiltásával zárul. *Diószeghy* versei (Bécsben, 1920-ban jelentek meg) sem véletlenül keltik fel a cenzúra figyelmét: találó politikai szatírák, a gúny maró eszközeivel veszik célba a fehérterror tomboló Magyarországnak szörnyű eseményeit, szégyenletes jelenségeit. Így ír a hóhérokrol:

Horthy fizetése
 Évi három millió...
 De ha ő ennyit kap,
 Mennyit kaphat Bali?

A „kultúrpolitikáról”:

Azon jajgat otthon minden
 Hang,
 Hogy a magyar irodalom
 Pang.

Nagy a nyomor, nem ad pénzt a
 Bank,
 S üres has nem költ — mint mondá
 Kant.

Az egy Pekár* nem osztja e
 Tant,
 De őt kárpótolja magas
 Rang.

Csak ő alkot rendületlen
 Blank,
 Őtet nem gázolhatja el
 Tank.

*Pekár Gyula, harmadrangú író, a Horthy-korszak kultúrpolitikájának egyik exponense, 1919. augusztusától vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Rajta kívül néma minden
Lant,
Kultúránk felett domborul
Hant.

Nem értem, mit siránkoznak az irodalmi csődön?
Hisz ezelőtt néhány héttel
A magyar irodalom reneszánszát ünnepelték,
Mikor könyvet írt a Sréter.**

(*Tristia*)

Kötetét kitiltották, de őt magát szívesen látták volna Budapesten: a találkozás előmozdítása érdekében *Beniczky* belügyminiszter ezer korona vérdíjat tűzött ki *Diószeghy* Tibor fejére.

1925-ben megvonták a postai szállítás jogát *Gábor Andor* *Mert szégyen élni s nem kiáltani* c. verseskötetétől. A költő igazi ars poeticát ad:

Én mindent félretettem,
Mi embert halni gátol,
És éles penge lettem,
Mely már ölésre bátor...
Végy hát kezvedbe küzdő,
S vigy ellenséged ellen.

(*A kötet ajánlása*)

**Sréter István. 1920. jul. 19.—de. 16.-ig. honvédelmi miniszter, utána „vitézi törzskapitány”. A versben említett könyv: *Sréter* István: *Furcsa: Te mindent meglátsz: Képek a nagy világtérségből.* [Bp.] 1920, Honvédelmi Sajtóváll. Bp-i Hírlap ny. 55 l.

Miért c. versében magyarázza a kötetcímet:

Mily szégyen élni s nem kiáltani,
hogy minden, ami történik velünk,
csak álom-film, káprázat-valami,
mely eltűnik, ha jó a reggelünk!
Mily szégyen megnyugodni s nézni csak
vagy nézni sem, csak tudomásul venni:
ez ágyu, ez kard, ez rohamsisak,
gyerünk tovább, majd más segít rajt',
nem mi!

Egész életével, egy igaz kommunista következetességével állt helyt ezekért a sorokért.

1927-ben *Babits* Mihály két fordításkötete jut a kitiltás sorsára. A Posta-és Távirada Rendeleték Tára (15. és 31. sz.) közli, nem szállítható Magyarországra a Bécsben, 1921-ben megjelent *Erato*, (Az erotikus világköltészet remekei.). A másik kötet — *A bujaság himnuszai és egyéb erotikus költemények* — Savarius álneven került ki a nyomdából, Párizsban, 1926-ban.

Még a nagytekintélyű poeta doctus is veszélyes lenne? Megértünk mindent, ha arra gondolunk, hogy *Babits* a proletárdiktatúra alatt a modern magyar irodalom és a világirodalom nyilvános rendes tanára lett a budapesti Tudományegyetemen. A hatalom bitorlói sohasem felejtették ezt el neki. A kommün után rendőri felügyelet alá helyezték. *Fenyő* Miksa 1922 január 11-én *Babits* ügyében *Vass* József kultuszminiszterhez fordul:

„Az történt, hogy *Babits* Mihályt vagy három hét előtt beidézte a rendőrség toloncházi osztálya és egy régebbi verséért, melyben a rendőrszellem lázítást vél felismerni, most csaknem három évvel a vers megírása után eljárást indít meg, s *Babits*ot büntetéssel sújtotta, ami abból áll, hogy mint a fennálló társadalmi rendre veszélyes egyént nyilvántartja. Igaz, ez a legenyhébb büntetés, de nekem azóta az az érzésem, hogy nem kérek abból a rendből, melyre *Babits* költészete veszélyes lehet. Nyilvántartják a legnagyobb magyar költőt, aki ha verseit nyugati nyelven írná, ma a Nobel-díj kitüntettetje volna, Danténak utolérhetetlen fordítóját, majdan jobb, belátásosabb időben az ország büszkeségét . . .”

Figyeljük csak, milyen „szépen” válaszol *Vass* József:

„. . . Azonnal érintkezésbe léptem az illetékes rendőrhatalósággal . . . Örömmel közlöm Veled, hogy . . . felfogásomnak sikerült érvenyt szereznem: *Babits* töröltetett abból a szégyenletes listából . . .”

1927-ben kobozták el bírói úton *Berczeli Anzelm* Károly 300 példányban megjelent *Mise* című kötetét. A költő birtokában van a szegedi királyi törvényszék és a magyar királyi Kuria pecsétjével ellátott ügyészégi példány. Az akkor még egyetemista költő köteté valószínűleg feljelentés folytán hívta magára a figyelmet. Első fokon 8 verse miatt szeméremsértés vádjával illették, de a tábla előtt már vallásgyalázás (*Gloria in excelsis Deo*) és társadalomfelforgatásra való törekvés (*Kegyetlen óda a szegénységhez, Karácsonyi ének*) címén akarták kiterjeszteni a vádat. A tárgyalásra *Juhász* Gyulát és *Zolnay* Bélátrendelték be irodalomszakértőkként. *Juhász* Gyulát végül mint destruktív elemet kitessekkelték, a másik szakértő pedig csupa jóindulatból örültnek akarta deklarálni a költőt. A kötet irodalomtörténeti szempontból is érdekes: az inkri-

minált versek mellett ceruzával odajegyezve megtaláljuk *Zolnay* Béla széljegyzeteit. Így például a „szeméremsertő” *Új szerelmes ének* című vers mellett a következő feljegyzést találjuk: „Három utolsó strófája a tiszta eszményiség szép víziója egy örült agy képzeletében.” Az ugyancsak inkriminált *Fohász* széljegyzete: „Nincs benne semmi erkölcstelen, ha Ady vagy Szilágyi Géza versei mellé állítjuk.”

„A bordélyt látom s kényszer-mámorát,
a hóhért dermesztő, vörös ruhában,
a nyaktilót, a gyilkost sírni lágyan
és rettegek, vad utálat fon át.
Iszonyú! iszonyú! szorgos fejjel járnak
a nyárspolgárok, mindenük gyomor
s beléd döfnek, mint csúf, farsangi árnyak,
ha nem szokás szerint élsz s álmodol.
Zsivaj, tömeg, tiltott szerelmi-láz,
vad város-erdő, aljas áradat,
a sarkokon bús pandúrhad vigyáz,
hogy meg ne fojthasd, ölhesd önmagad ...
Dicsőség Istennek, dicsőség ...”

(*Gloria in excelsis Deo*)

A kúrián *Vámbéry* Rusztem mint védő azzal érvelt, hogy „a versek nehezen érthetőek, nem merítik ki a vádat” így néhány év után *Berczelit* végülis felmentették.

Az 1930—1933-as gazdasági világválság súlyosan érezte hatását a külföldi felvevőpiacoknak igen erősen kiszolgáltatott Magyarországon. Bukik a kormány, de ez csak a politikai külszín. Eladhatatlan árutömegek, nyomorgó, éhező embertömegek, forradalmasodás jellemzi a belső viszonyokat. E súlyos helyzetet érzékeny műszer módjára jelzi az irodalom, a költészet.

1932-ben a *Sarló és Kalapács* 2. száma hírül adja: „Pákozdy Ferencet a magyar fasiszta osztálybíróság hat hónapi fegyházra ítélte egyetlen verse miatt. Pákozdy most tölti fél évét a sopronkőhidai fegyházban. Megvonták tőle a ceruza, papír és könyv használatát, fél kosztra fogták és a zsákvarró műhelyben dolgoztatják ... Családja borzasztó nyomorban tengődik. Börtönlakó ideje alatt másik, újabb verse miatt fogták most perbe.”

Pákozdy Ferenc, az illegális kommunista párt tagja, a féllegalis 100% munkatársa, inkriminált versei a 100% 1929. 3., illetve 1930. 8. számában jelentek meg (*Kalapácsos emberek, Vers*). (M. 7539—7589: A. VI. 11/3. 1929/1928 — a periratok száma a Párttörténeti Intézetben.)

Véredet issza a föld, már hány ezer éve,
s még most is uraknak gyűlik a dús tele kéve;
tiéd az ocsú, a robot s üres a tenyered,
béres, béres, öklöd mikor emeled?

Fejed fölött csupa mázsasúlyú réteg,
nyomor, elnyomás, irtó, kegyetlen évek;
a tárna összemorzsol, összetipor,
bányász, bányász, mikor mozdulsz, mikor?

Lüktet a gép, véresre forgat, hajszol,
görnyedt testedből a tőke kincset sajtol,
sötét van, éj van, kell a fény, a harc,
vasas, vasas, mikor mersz és akarsz?

Ó akarások, vágyak és remények,
szétszórt, külön-külön hunyorgó fények,
mikor lobogtok mint egyetlen láng,
mely az éjbe vérvörös fénnel beleszánt?

Mikor indultok meg, fáklyaként lobogva,
mikor sorakoztok harcos oszlopokba,
mikor szórjátok földre az igát,
mikor, mikor épül hát az új világ?

(Vers)

Kalapácsos emberek, vörös kovácsok,
markukban súlyos, nagy kalapácsok.

Roppant ütésre lendül a vállunk,
de üres jelképpé mégse válunk.

A világ alá hatalmas lángot gyújtunk
előre lépünk, nem félünk, lesújtunk.

Leccapunk, leccapunk, karunk sose fárad
dübörögnek, rengenek a tanyák s a gyárak,

Szétúzzuk a proletárok láncát,
megostromoljuk a tőke acélsáncát.

Kalapácsunk a szervezetség,
egybekovácsolt, harcos, acélos egység.

Kalapácsunk sztrájkok, felvonulások,
s nyomukba lépnek mindig újak, mások.

Földből nyúlunk ki, növe, izmosodva
és a világot újjá formálja intésünk sodra

(Kalapácsos emberek)

1930-ban jelent meg *Korvin Lajos Harc* című kötete. A kommunista kiadó az ügyészségi köteles példányt éjjel mutatta be, s így az átcúszott a cenzúrán. 10—12 nappal a megjelenés után, valószínűleg feljelentésre, beidézték a költőt a rendőrségre. A kötet terjedelmét duplázó vádirat az 1921: III. tc. alapján, osztályellenes izgatással vádolta és 4 hónapos büntetésre ítélte a költőt. Egyheti vallatás után sem tudtak a költőből kommunista kapcsolataira vonatkozó adatokat kicsikarni s ezért, mikor egy hét múlva forradalmi könyvek csempészéséért lebukott, *Sombor-Schweinitzer* így fogadta: „Itt van a mi költőnk, akinek senkivel nincs összeköttetése.” Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Harc* példányán, melynek majdnem minden oldalát megjelölte a piros cenzori ceruza, látható az ügyészségi jel: IV. 5. | 722 | 1930. A kötet tematikája: a proletársors, a nyomor, a nagyzemmi robot.

A magyar munkásmozgalom fellendülésének korára esik *József Attila* nyílt forradalmi tartalmú új verseinek, a *Dönts a tőkét, ne siránkozz* c. kötetnek megjelenése. 1931. március 22-én mutatták be az ügyészségnek terjesztési engedélyért. Alig jelent meg a verskötet, néhány nap múlva megindult a bírósági eljárás. A vádiratban a *Szocialisták* és egy *Villon*-fordítás képezte a bűnper tárgyát. „A tényállások és kifejezések úgy tartalmilag, mint egyetemes hatásukban a

RENDŐR

All. Feje felett zöldpiros lámpák,
a város őrvényöbe ékelve, mint őrtorony,
élet villog, motor berreg, kerék zakatol,
ő süketen áll,
szívekben harci induló sikolt,
ő süketen áll,

ését házmesteriaktáshoz szándra dobosodnak a gyereket,

ő süketen áll,

Barra Gráns kit bástyává faragott

a Hatalom,

szemén kiltoln és tülelt betűmate

a parancs,

mint zavart vőreb, fut a konc után gazdája szavára,

emberchumpáncél,

sakkparaszti,

nyáron meglo, télen megfagy, de türelmesebb, mint a

lángoszlop,

ha kelt,

betoln a süvegbe.]

[L]?

Ki küldte ezt a zivalart?

Ezitek tavaszi emlék illatát?

Most hozza a szél,

most hozza a szél a mi magvainkat,

Se lőmjén, se myrrha, se lőtusa, sem virágok sajtoit illata,

més ez az illat

jobb forróbb izesebb,

ez a mi kenyérünk illata!]

és a piruló hajnalok is a mieink, a mieink!

Látjátok a mosolyát?

világszerólem aludt a szemekben.

Ki jön el úgy, ahogy ő jött? Ki erős, amilyen ő volt?

Tenyerében kelet a nap!

[Kicsiny viskók megnőnek, mint a templomok, buza-

kalászok kétakkorára, eldugult pörusokból kirobban-

nak a föld sugarai,

most tisztábo énekek következnek!

Végigment a világon, tettekre tanított, százmillió életet

duzzasztották agyvelejét,

homlokából virágok pattantak, simogató virágok ezek,

nem fogunk meghalni többé,

kiáltásaink végigfutnak a kontinenseken, holnap kibont-

juk a szárnyainkat, röpléni fogunk,

habó habó,

proletárok!

Halljátok? Proletárok!

Énekeljünk, ő a mieink volt!]

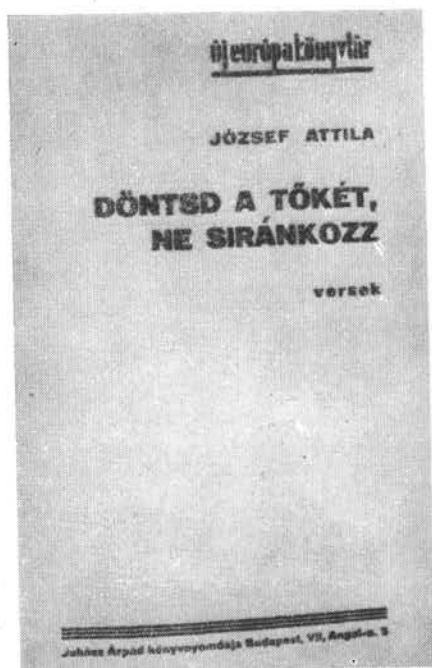
tárgyilagos bírálaton túlmenően, célzatuknak megfelelően a szenvedélyek felköltésére és a gyűlölet kiváltására alkalmasak, s ezért az izgatás büntették a tényelemeit tüntetik fel.” Mint ismeretes, ez a kötet tartalmazza *József Attila* nagy forradalmi verseit, melyek a munkásmozgalom fellendülő szakaszában születtek, és a marxista költő nyílt, osztályharcos hitvallásának kifejezői. Ebben a kötetben találjuk meg a *Tömeg* c. verset, a *Farsangi Lakodalmat*, melynek

mottója: „Tőke és Fasizmus jegyesek”. Ami a *Villon* fordításokat illeti, *Müller Lajos* (akinek nyomdájában a kötet készült) *József Attilával a vádlottak padján* c., a *Kortárs* 1958. 5. számában megjelent cikkében megírja, hogy a bíróság sajtó útján elkövetett szemérem elleni vétség címén is vádat emelt. Több mint két évtized távlatából emlékezve jeleníti meg *József Attila* nagyszerű replikázókész-ségét, aki a tárgyaláson közölte, hogy *Villon* verseit ófranciából fordította, ezek a versek a modern francia irodalom hajnalát jelentik, szerepelnek a hazai felsőbb iskolák tananyagában is, így tehát az iskolakönyveket is el kellene kobozni. A tárgyalás szünetében *József Attila* eredeti francia *Villon* kötetet szedett elő táskájából s az ügyész alulmaradt a vitában, elejtette a szemérem elleni vétség tárgyában emelt vádat. Fenntartotta azonban az osztályellenes izgatás vádját, de a büntetést — 8 napi fogház — 3 évre felfüggesztették.

1933 áprilisában a büntetőtörvényszék ismét foglalkozott a kötettel, s a kötet összes példányainak elkobzását és megsemmisítését rendelte el — ez a

szerző, a nyomdász, az elárusító és a terjesztő birtokában levő példányokra is vonatkozott. A kötet tehát tiltott könyvvé vált, így a *Döntsd a tőkét... több verse egész a felszabadulásig ismeretlen maradt a szélesebb tömegek előtt.*

A kötettel kapcsolatban a Fővárosi Levéltár a következő dokumentumokat őrzi:

34607 sz.
k. ü. 1931.

A BUDAPESTI KIR. ÜGYÉSZSÉGTŐL.

Budapecsten, a Juhász Árpád könyvnyomdájában József Attila szerzősége alatt „Döntsd a tőkét, ne siránkozz” című verses könyv — tehát nem időszaki sajtótermék — jelent meg.

A 34. oldalon „Szocialisták” felirat alatt közzétett vers a munkásokat írja le, akik a tőkésekkel állandó harcban vannak. Jellemzi a munkást, aki állandó nyomorban van, akinek kenyere megpenészedik, kásája megdohosodik, teje megsavanyodik, háza összeomlik, ruhája rongyos lesz addig, amíg azokat használhatja, s amíg végre „kalapácsával odavág, ahol legfehérebben izzik a vas”. Végül osztályharcra hívja fel a munkást.

Ennek a versnek egész tartalma, alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a munkásosztályban a tőkés osztállyal szemben a gyűlölet érzését felkeltse. Ez a cselekmény pedig kimeríti a Btk. 172. §-ába ütköző annak második bekezdése és az 1912. évi LVIII. tc. 19. §-a szerint minősülő izgatás büntetékének az ismérveit.

A köteles példány csatolása mellett kérem Méltóságod hozzájárulását ahhoz, hogy a felelős személy ellen az eljárást folyamatba tegyem.

Budapest 1931. évi április hó 1. napján.

Baróthy Pál
kir. főügyész
a budapesti kir. ügyészség elnöke

Tárgy:

„Döntsd a tőkét, ne siránkozz” című versesfüzet 34. oldalán „Szocialisták” c. vers

B. I. $\frac{2851}{1932}$ /19. szám

A Magyar Szent Korona nevében

A Magyar Királyi Kúria

A sajtó útján elkövetett izgatás büntette miatt vádolt József Attila és szemérem elleni vétség miatt vádolt József Attila, Müller Lajos és Juhász Árpád ellen indított bűnügyét, amelyben a budapesti kir. büntető törvényszék 1931. évi szeptember hó 5. napján B. XI. $\frac{6418}{1931}$ 12. szám alatt, a budapesti kir. ítélőtábla pedig a közvádlnak, továbbá József Attila vádlottnak és védőjének felebbezésére 1932. évi április hó 30. napján B. VII. $\frac{124}{1932}$ /16. szám alatt ítéletet hozott, a kir. főügyész, József Attila vádlott és védője részéről használt írásban nem indokolt semmisségi panaszra folytán megtartott nyilvános tárgyaláson vizsgálat alá vette és meghozta a következő

ítéletet:

A m. kir. Kúria a semmisségi panaszokat elutasította, azonban József Attila vádlott büntetésének végrehajtását a Bn. 1. és 3.§-a értelmében három évi tartamra felfüggesztette.

Indoklás:

A másodbíróság ítélete ellen semmisségi panasszal éltek: 1. a kir. főügyész a Bp. 385. §-ának 1. a pontja alapján az ítélet felmentő része ellen, a vádlottak elítélése végett; továbbá a II. Bn. 28. §-a alapján József Attila vádlott büntetésének súlyosbítása végett; 2. József Attila vádlott és védője a Bp. 385. §-nak 1. a. pontja alapján ezen vádlottnak az izgatás miatt történt elítélése miatt, az előző védekezés szerint nyilvánvalóan azért, mert a szóban forgó nyomtatványban osztályok nincsenek egymással szembe állítva és mert a versben említett kapitalizmus nem osztályt, hanem csupán termelési rendszert jelent.

Ezek a panaszok azonban minden irányban alaptalanok és mint ilyenek a Bpn. 36. §-a értelmében elutasítandók voltak.

A vonatkozó irányadó tényállás alapul vétele mellett ugyanis a kir. ítélőtábla ítéletének ide tartozó indokolásánál fogva és azon felül még azért is találta a kir. Kúria a kir. főügyész semmisségi panaszának a Bp. 385. §. 1. a. pontjára alapított részét alaptalannak és ez okból elutasítandónak, mert bár nem tényálladási eleme az 1929. évi VII. t. c. 2. §-a 1. pontja szerinti vétségnek az, hogy a szöveg a kéjvágy kiváltására alkalmas legyen még sem ismerte fel az adott esetben a kir. Kúria a vádbeli szemérem elleni vétség fennforgását, mert ezen vétségnek a nemi érzékiségre irányuló célzatos előadói modoránál fogva kell a közfelfogás szerint a szemérmet és a közérkölcsiséget sértenie. Már pedig a vádbeli szöveg annyira burkolt, hogy itt ilyen hatás kiváltása kizártnak mutatkozik. Ez okból nem sértették meg az alsófokú bíróságok a törvényt, midőn a vádlottakat a szemérem elleni vétség vádja alól felmentették.

Alaptalan továbbá József Attila vádlott és védője semmisségi panaszának a Bp. 385. §-a. 1. a. pontjára fektetett panaszrésze is, mert elfogadva a kir. ítélőtábla ítéletének ide vonatkozó helyes indokolását, a kir. Kúria az izgatási eset tényállásából szintén azt a következtetést vonta le, hogy a szóban forgó vádbeli szöveg az osztály elleni gyűlölet kiváltására annyival is inkább alkalmasnak bizonyult, mivel a versből a munkásságnak a tőkés osztállyal való szembe állítása a kapitalizmusnak költői képpel való behelyettesítése útján kétséget kizáróan megtörtént és félreérthetetlen.

Nem törvénytörő tehát József Attila vádlott bűnösségének megállapítása sem.

Végül alaptalan a kir. főügyész panaszának a József Attila vádlott büntetése súlyosbítására irányuló panaszrésze is, mert súlyosbító ok hiányában, a másodbírósági ítéletben felhozott s e helyütt is mérlegelt enyhítő okoknál fogva, valamint ama további enyhítő körülmény miatt is, hogy a verses kötetben csupán ezen egyetlen egy kifogás alá esett ész-

leltetett, a kir. Kuria úgy találta, hogy ezen vádlott büntetése annak bűnösségével kellő arányban szabott ki.

Azonban azon különösen méltánylandó körülményre való tekintettel, mely szerint József Attila vádlott könyvében csupán egy olyan vers találtatott, melynek tartalma törvénybe ütközőnek mutatkozott és hogy ez a törvénytörés a nevezett vádlott első esete volt: a kir. Kuria úgy találta, hogy a büntetés végrehajtásának felfüggesztése ezen vádlottnak jövőbeli magatartására kedvező hatással lesz.

Budapest, 1932. évi szeptember hó 27. napján.

Dr. Oswald István sk. másodelnök. dr. Slavek Ferenc sk. előadó.

A kiadmány hitelül:
Kováts Matild
sh. tisztviselő

Radnóti Miklós sok verse meg sem jelenhetett a Horthy-korszakban. 1954-ben kiadott *Versék és műfordítások* c. kötetéhez írt tanulmányában *Koczkás* Sándor a következőképpen szól a költőről: „Radnóti Miklós jelentősége a magyar irodalom történetében: saját emberi és költői lehetőségei vonalán *nemzeti* költővé tudott növekedni egy nemzetpusztító kor sötét pokla mélyén.”

1931. április 18-án az ügyészség elrendelte az *Újmódi pásztorok énekének* elkobzását, és vádat emelt ellene „vallásgyalázás és szemérem elleni vétség” miatt. Perének főtárgyalása 1931. december 8-án volt a büntető-törvényszék *Törekly*-tanácsa előtt. Kétrendbeli vallásgyalázás vétségében találták bűnösnek, s ezért nyolcnapi fogházra ítélték. Fellebbezés után 1932 májusában a tábla *Gadó*-tanácsa az elsőfokú ítéletet helybenhagyta, de a végrehajtást három évi próbaidőre felfüggesztette. Az egyetemen *Horger* Antal professzor kari ülés elé szándékozott vinni a költő ügyét, hogy az egyetemről kizárassa. Szándékát *Radnóti* irodalomtörténész professzora, *Sík* Sándor akadályozta meg.

„Ez a könyv azzal a balhírrrel került az asztalomra, hogy szerzője ellen az ügyészség — nem tudom már miféle címen — pört indított, a könyvet magát pedig lefoglalta. Hát hiszen 14 éves leányok kezébe talán éppenséggel nem valók ezek a versek; de hogy komoly urak, jogvégezt emberek megütődhettek rajtuk, azt igazán nem értjük. Adva van egy fiatal — s tegyük mindjárt hozzá —, fene tehetséges poéta, aki a versírás rendkívül anakronisztikus szenvedélyének hódol és mond és ír, 500 számozott példányban közli kortársaival mindazt, amit tavaszról és szerelemről fiatal parasztlányokkal kapcsolatban elmondanivalónak vél. Hogy ennek folytán combokról és mellekről is esik szó, hát persze, persze . . . De hát ki tehet arról, hogy a vén bűnös kerítő, a Természet immár így rendezte be a parasztlányok testét s nem volt tekintettel idősebb urak szexuális tájékoztatlanságára. Elvi álláspontunkat annyiszor és annyiszor leszögeztük: mi, minden történelmi tapasztalatok alapján, fölöslegesnek és károsnak ítéltünk mindenfajta cenzúrát. De ha már vannak ilyeszerű intézmények, hagyják ki a játékból legalább az „átkozott költőket”. Flaubert emlékezetes Bovarypöre amúgy is riszkáns dolog az irodalom és erkölcsstelenség között levő jogi határok megvonása . . .” írja a *Literatura* 1931. évi 7. számában a Radnóti-„esetről”.

Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött *Újmódi pásztorok énekén* ma is látható a „Zárt anyag” feliratú cédula.

A következő versek vannak megjelölve:

Táj, szeretőkkel	— piros ceruzával	
Tápé, öreg este	”	
Tavaszi vers	”	nyilván
Keseredő	”	„szeméremértés”
Elégia egy csavargó halálára	”	
Arckép	zöld ceruzával	
Pirul a naptól már az őszi bogó	”	„vallásgyalázás”

A kötet több verse mutatja a későbbi Radnótit.

... Láthatod: gazdagok szusszanó
tálai fölött még mindig pára leng
és tiszta szavaddal, ahogyan itt állsz:
orv vadölők állnak így orozva
erdőknek szélén és fiatal életed
s kedvesedé, szép tilos nyulként
csöndesen lóg az ujjad hegyén!"

(*Szerelmes keseredő*)

János ő is; az országu-ton csavargott
munkanélkül, néha vándorolt és néha
pihenve számolta öklén puhuló bütykeit
S nedveset ásított a tenyerébe.

Aztán újra csak ment tovább, ajándék
kenyérrel a szíve fölött és hogy ne legyen
egyedül, istent lehúzta az égből,
lábainál fogva magamellé s hódolt néki
ha kibicsaklott, kemény, rövidke imákkal.

És elkapta egy éjjel a gróf porzó
mótorja az úton s leteperte; most
félszemű s karú, béna; nem is hadirokkant.
Dolgozni nem tud, sem csavarogni, már
pörös, vacak iratokkal járkál éhesen
hivatalról hivatalra, mert nem fizet
a gróf a karért, szemért és patikáért.

Oly messzire gondol: akkor éjjel, mikor
a városba vitték, a gróf szeretője
ült mellette és fehér sikítósan,
szagos kendővel tartotta véres homlokát.

Rá gondol ő most s a balladás
kuvaszra, ki egyszer egy simogatásért
három nap nem mozdult a sarka mögül.

(*Elégia, vagy szentkép, szögetlen.*)

Nádass József *Te és ti c.*, a *Munka* kiadásában 1931-ben megjelent 43 lapos kötetéből az első néhány szerelmes vers után, a proletariátus sorsa és harcai mellett nyíltan, bátran hitvallást tevő fiatal költőt ismerünk meg. Versei szinte egytől-egyig szemet szúrhattak a cenzornak, aki ugyan csak két verset talált inkriminálandónak — *Éjszakai vers* és *Az elítéltnék* —, de ezek miatt aztán a kötetet el is kobozták, s a költőt a Gadó-tanács osztály elleni izgatás címén egy hónapra ítélte 1931 szeptemberében.

Így hangzik a vádirat:

„Fővárosi Levéltár Főügyészégi
iratok
VII. 3. 114./1931.

A lefolytatott vizsgálati iratokat ... idezárva a következő vádirat kíséretében küldöm vissza:

Szabadelábon levő Nádass József 1897. évi május hó 22. napján született, izraelita vallású író foglalkozású, budapesti (VII. Király utca 49. sz.) lakost, a Btk. 172. §-ának második bekezdésébe ütköző és az 1912 évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő sajtó útján elkövetett

izgatás büntette és az 1921 évi III. tc. 5. §-ának első bekezdésébe ütköző sajtó útján elkövetett izgatás vétség címén, mint szerzőt, azzal vádoló, hogy a Budapesten, az Admiral nyomdai műintézet rt. nyomdájában előállított „Te és Ti” című 1931. évi május hó 2-án bemutatott könyvben „Éjszakai vers” (40. oldal) felirat alatt közzétett versben a kivételes hatalom fennállásának ideje alatt a munkásosztályt a tőkés osztály elleni gyűlöletre izgatta és ugyanazon könyvben „Az elítéltnek” feliratú versben az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására és megsemmisítésére különösen a munkásosztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére izgatott.

Vádam tárgya a cikk egész tartalma.

Az eljárásra hatáskörrel bírónak és illetékesnek a budapesti kir. büntetőtörvényszéket jelölöm meg.

INDOKOK.

A vizsgálat adataival bizonyíthatónak mutatkozó tényállás szerint Budapesten az Admiral nyomdai műintézet rt. nyomdájában előállított „Te és ti” című 1931. évi május hó 2. napján kiadott könyvben „Éjszakai vers” és „Az elítéltnek” feliratok alatt egy egy vers jelent meg.

Az első közleményben az foglaltatik, hogy az éjszakai vers, amit munkások állítottak elő kevés bérral és nehéz munkával szolgálva a magas profitot. Ő — a szoba, amely malteros-lányok és kubikosok munkája s éhbéért dolgozó építészé, — akiből a házbérspekuláns kipréselte ezt a házat; — az ing szövetét gyárakban lányok szőtték órabéruk 50 pfennig vagy 50 groschen; — a kiegészítő villanykörte gyártása sok ezer üzemi balesetet okoz, a munkás bánja, de nem a munkáltató! Minden az övék, ami előttünk, ami rajtunk van, ami fölöttünk, — csak arra vigyázz, hogy az maradjon a miénk, ami belül van és akkor minden mást megváltoztatunk!

E tényállítások és kifejezések úgy tartalmilag, mint egyetemes hatásukban a tárgyi-lagos bírálaton túl menők, célzatuknak megfelelően a szenvedélyek felköltésére és a gyűlölet kiváltására alkalmasok; s ezért az izgatás büntettének a tényeleit tüntetik fel.

„Az elítéltnek” című vers tartalma pedig az, hogy „övék” a vak ítélet és hatalom, a börtönök, lakatja és a megoldás, — „miénk” az összeszorított fogsor, amely mögül nem szólhat igazság, — a visszatartott ökök, mely le nem sújthat, miénk csak a nehezen születő holnap. Miként a tavasz, úgy jövünk el majd mi is, erősebb karral és több hevülettel és biztosan, addig a kemény, fagyos földet ássuk szakadatlan, amit terem majd, csakis nekünk termi. Jön a tavasz és véle ítéletünk és igazunk.

Mindezeknél fogva alkalmasnak mutatkozik az 1921. évi III. tc. 5. §-ában meghatározott bűncselekmény tényálladékának megállapítására is. Mert kétségtelenül felismerhető az elnyomottak mondott munkásosztálynak a fennálló állami és társadalmi törvényes rend erőszakos felforgatására és megsemmisítésére s különösen a munkásosztály kizárólagos uralmának létesítésére irányuló izgatás tendenciája.

A vizsgálat adataival, az egyik kéziratral és terhelt beismerésével pedig bizonyíthatónak mutatkozik, hogy vádba helyezett hírlapi közleményt Nádass írta és tétette sajtó útján közzé. Az 1914. évi XIV. tc. 33. §-a értelmében tehát annak tartalmaért mint szerző sajtójogi felelősséggel tartozik.

A vád tárgyává tett izgatás büntettnek volt minősítendő figyelemmel az 1922. évi XVII. tc. 6. §-ában foglalt rendelkezésekre, mert a m. kir. Igazságügyminiszter 49.001/1922. I. M. IV. szám alatt kelt rendelete értelmében „A háború esetére szóló kivételes hatalom megszűnésével kapcsolatos igazságügyi rendelkezésekről” a nemzetgyűlés elé terjesztett törvényjavaslata §-a rendelkezést tartalmaz az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-ában foglalt büntető rendelkezés további alkalmazása iránt is.

Mindezeknél fogva a vádemelés indokolt és törvényes alappal bír.

Az illetékességet a Bp. 522. §-a állapítja meg.

A hatáskört a 6828/1919 M. É. sz. rendelet és az 1921. évi III. tc. 12. §-a szabályozza.

Budapest, 1931. évi július hó 30. napján.

Baróthy Pál
s. k. kir. főügyész
a budapesti kir. ügyészség
elnöke

Így hangzik *Nádass* versének egy részlete;

mi nem várunk kegyelmet.

övék a vak ítélet és a hatalom, a törtönök lakatja és a megtorlás bölcs kimérése, ez mind az övék.

miénk az összeszorított fogsor, amely mögül nem röppenhet szitok, igazság nem szólhat. miénk a visszatartott ököl, amely föl nem lendülhet, le nem sújthat.

övék a ma, mindig a ma s miénk még mindig csak a nehezen születő holnap.

nézd ezt a tavaszt, nézd ezt a hirtelenjött, zabolázhatatlan tavaszt, amelytől elzárták anyyi társunkat, nézd ezt a visszatarthatóan tavaszt, amely daccal szökkent ki, hosszú tél után, nézd:

így jövünk el majd mi is, erősebb karral és több hevülettel, tisztább szemmel és biztosan mégis,

ha apró gátat százszor is emelnek.

és addig e kemény, fagyos földet ássuk szakadatlan

hogy termékenyüljön, rögöt-röggre hányunk,

amit terem majd, csakis nekünk termi.

ezt a tavaszt még elzárták előlünk, de jön tavasz!

s véle ítéletünk

és igazunk!

(Az elítéltek)

A *Csendőrségi Nyomozati Értesítő* 1931-ben közölte a Párizsban, 1926-ban megjelent *Proletár Daloskönyv* kitiltását, melyhez Henri Barbusse írt előszót. A kis kötet nincs meg az Országos Széchényi Könyvtárban, de a Párttörténeti Intézet páncélszekrényben őriz egy becses, *Schönherz* Zoltán tulajdonában volt példányt. Megtaláljuk benne a nemzetközi munkásmozgalom legforradalmibb, leggyűjtőbb dalait, indulóit, kottával együtt. Benne van az *Internacionale*, a *Varsavianka*, a *Magyar Munkások indulója* (zenéje és szövege *Hidas* Antaltól), az *Előre proletár*, a *Tiszt urak* (*Gábor* Andor), a *Bugyonnij mars*, a *Föl vörösök*, *proletárok*, s *Gábor* Andor 1919-ben írt dala: a *Margitkörúti fogház*. Érthető, hogy Horthyék mindent elkövettek, hogy ez a daloskönyv el ne jusson azokhoz, akikről és akiknek szólt: a néphez, a munkásosztályhoz.

A Fővárosi Levéltárban őrzött Főü. Ir. 1931. VII. 3. 95. sz. ügyirat tanúsága szerint *Baróthy* Pál kir. főügyész indítványozta a *Proletár Daloskönyv* elkobzását és megsemmisítését, „A csatolt nyomtatvány ugyanis 25 olyan dal szövegét tartalmazza, melyek tartalmuk szerint a fennálló állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására felhívnak és izgatnak — illetve a „Tiszt Urak” és „A margitkörúti fogházban” című dalok olyan valótlan tényeket állítanak — melyek a magyar állam és magyar nemzet megbecsülését sértik.

A „Van még lámpavas” című vers pedig Magyarország kormányzója elleni sértést tartalmaz.”

Jogi indoklás: 1912. III. tc. 5. par. 1. bekezdésébe illetve a]. par. 1. bekezdésébe ütköző vétségek, továbbá az 1920: I. tc. 14. par.-ára figyelemmel az 1913: XXXIV. tc. 2. 2. par.-ába ütköző vétség.

De van még lámpavas,
De van még lámpavas,
Parlamentbe sok a gaz
Úgy ám sok a gaz,
De van még lámpavas.
De van még lámpavas.

Az állam bajba van,
Az állam bajba van,
Az osztályállam bajba van,
Úgy ám bajba van,
Az állam bajba van,
Az állam bajba van.

Védik az államot,
Kik féltik az államot,
Egytől egyig mind gazok,
Úgy ám mind gazok,
Kik védik az államot,
Az osztályállamot.

A Horthy nagy feje,
Az vízzel van tele,
Horthy Miki nagy feje,
Vízzel van tele,
A Horthy nagy feje,
A Horthy nagy feje.

Horthy nagy vitéz,
Lovastengerész,
Alma tenger, alma ész,
A ferébe mész,
Hej Horthy nagy vitéz,
Lovastengerész.

Horthy gavallér
De szorul a gallér
Hiába bösz gavallér
Nem kell ugrálni
Még fogtok kapálni
Még fogtok kapálni.

Bethlen nagy feje
Friss vízzel van tele
Hiába bög Nádcsy
Meg fogjuk csapolni
És fog majd csurogni
És fog majd csurogni.

Szükségben nincs tilos
Szükségben nincs tilos
A mi zászlónk vérpiros
Úgy ám vérpiros.
Szükségben nincs tilos.
Szükségben nincs tilos.

Most jó a bársonyszék
Most jó a bársonyszék
De hogy fogtok ti bögni még,
Úgy ám fogtok ti bögni még.
Hogy fogtok ti bögni még
Most jó a bársonyszék.

Van még lámpavas
Van még lámpavas
Minálunk még sok a gaz
Úgy van sok a gaz
De van még lámpavas
De van még lámpavas.

(Van még lámpavas)

1931-ben terjeszthették illegális röplapon a *Van egy babája Marionnak* c. verset (OSZK Komm. 738.), melynek betiltását a *Csendőrségi Nyomozókulcsban* közölték. A vers éles ellentétpárokban ábrázolja az elkényeztetett burzsoá kislány fényűző életét és a proletárgyermekek nyomorát, s kicsendül belőle a biztos hit, hogy a kis proletárok előtt is meg fog nyílni a világ. A vers valószínűleg fordítás — nehézkes is —, aláírás Gertrud Ring, de a fordító, amint az a „piros-fehér-zöld”-ből kiderül, „magyarította”.

Marionnak van babája,
sok babája van Marionnak,
egy, két három, négy öt, hat, hét babája,
szőke, barna, fekete fürtös babája,
ott fekszenek a bölcsőben, ágyacskában, gyerekkocsiban
és a legdrágább mennyezetes ágyban.
Nekünk nincsenek babáink
és nincsen mennyezetes ágyunk —
a földön alszunk, nem a menyországban,
mi egy, két három, négy öt, hat hét gyerek.

Marionnak kutyusa is van,
van sok kutyája Marionnak,
egy, két, három, négy, öt, hat, hét, kutyája
egy foxi, egy farkaskutya, egy csomó agár
kefélük, fürösztük, ápolják őket,
mindegyik külön tányérból eszik
krumplit és húst, és kalácsot és tejet
és sok-sok kockacukrot.
Mi nem kapunk kockacukrot, se húst, se kalácsot
és tejet is csak a legkisebb testvérünk kap néha
mi száraz krumplit eszünk héjastól
Mi egy, két, három, négy, öt, hat, hét gyerek.

Marionnak szép cipője van,
sok cipellője van Marionnak,
egy, két, három, négy, öt, hat, hét pár cipője
fehér, ha sétálni megy, szandál, ha fürödni megy,
barna turistacipő a kirándulásra, kalucsni, ha esik az eső
és aranycipő, hogyha bálba megy.
És külön cipője van az iskolába is.
Nekünk nincsenek cipőink,
mi mezitláb szaladgálunk az udvaron
és fázunk és ázunk fagyban és esőben,
mi egy, két, három, négy, öt, hat, hét gyerek.

Marionra vigyáz egy miss, egy freilein, egy francia,
külön tanítják tornára, művészetre és táncra
szépségére ápolónó vigyáz
egy, két, három, négy, öt, hat, hét nagy, komoly ember.
Velünk nem törődik senki
apa, meg anya a gyárba mennek,
a tanító csak hadar unalmasan
egy piros-fehér-zöld könyvből
és meg is szokott verni bennünket,
egy, két, három, négy, öt, hat, hét gyereket.

Marion autón utazik Angliába, Svájcba, a Riviérára,
egy, két, három, négy, öt, hat, hét országot ismer:
mi itt élünk a füstös városokban
És csak a sáros utcákat és a sötét lépcsőházakat ismerjük,
amerre zsemlet és újságot hordunk naponta.
Zárva van előttünk a világ ma még:
de tudjuk, hogy másképen is lehet,
ha felnőtt munkás-testvéreink győznek a harcban
s segíteni akarunk nekik mi is,
egy, két, három, négy, öt, hat, hét ezer gyerek.

Az inkriminált verseskötetek sorában találjuk — bár aztán levették az ügyet a napirendről, mégis említésreméltó — a *Dalok és szavalatok* című, 1903 [!] -ben megjelent kötetet is. Meglepő módon az ügyészség 1931-ben, tehát majdnem 30 év után figyelt fel erre a könyvecskére.

Föv. Levéltár Főügyészségi iratok
1931. VII. 3—103.

Tárgy: Népszava kiadásában megjelent „Dalok és szavalatok c. verses füzet.”

A Budapesti Kér. Ügyészségtől.

Méltóságodnak 1931 május 12-én kelt 4090/1931. f. ü. számú rendeletére vonatkozással a leadott verseskötény felterjesztése mellett véleményes jelentésemet a következőkben terjesztem elő.

A Budapesten Kramer és Erhardt könyvnyomdájában (Csömöri út 28) előállított és a Népszava könyvkereskedés kiadásában megjelent „Dalok és szavalatok” című verses könyvben „Munkásmarseillaise”, a A munkások riadója”, „A munka népe”, „Munkáshimnusz” „Takácsok dala”, „Piros zászlónk”, A nőkhöz”, „Március”, „Aratáskor”, „A gyár előtt” „A tőke”, „Kikelet”, „Népdalok”, A., munka diadala” „Rabszolgák”. „Nemzetközi munkás riadó”, „Feltámadunk”, „Fordított világ”, „Munkás vagyok”, „proletárok dala”, „A proletárokhöz”, végül „Szózat” címek alatt közzétett versek a munkások helyzetével foglalkoznak, a munkások, a proletárok társadalmi elnyomottságát és nyomorát színezik, őket szembeállítják a munkaadó, a tőkés és általában a vagyonos osztállyal és az elnyomóival szemben.

Ezen verseknek tartalma alkalmas a munkások osztályához tartozókban, a munkaadó a tőkés, illetve a vagyonos osztályakkal szemben a gyűlölet felkeltésére és így a Btk. 172 §-ba ütköző és annak 2. bekezdése és az 1912. évi LVIII. évi tc. 19. §-a szerint minősülő izgatás büntettének a megállapítására.

„A Marha” felirat megjelent vers a katonai sorozást támadja és az ellen izgat, s így alkalmas az 1921. évi III. tc. 6. §-ának 1. bekezdésébe ütköző a katonaság intézménye elleni izgatás vétségének a megállapítására.

A „Bűneim” feliratú vers tartalma a papok elleni támadás és alkalmas a Btk 172. §-ába ütköző annak második bekezdése és az 1912. évi LXIII. tc. 19. §-a szerint minősülő a papi osztály elleni izgatás büntettének a megállapítására.

A foganatosított nyomozás során az eljáró detektív jelentése szerint az nyert megállapítást, hogy a verses füzetet előállító Kramer és Erhardt könyvnyomda Budapesten, az azóta Thököly út elnevezést nyert Csömöri út 28. szám alatt nem létezik s a főváros egyéb részében sincs üzemb. Az előállítás ideje, tehát ez okból nem is volt megállapítható. Ugyancsak a detektív jelentés szerint a verses füzet az 1900-as években került forgalomba s lett terjesztve.

Ezek szerint a verses könyv terjesztése két évnél régebbi időben történt és így a terjesztés megkezdésétől számított két év elteltése folytán az 1914. évi XIV. tc. 48. §-a értelmében a bűnvádi eljárás megindítása elévült.

Az 1896. évi XXXIII. tc. 25. fejezete szerinti eljárásnak ugyancsak az elévülés indokából nincs helye eltekintve attól, hogy miután semmi adat nincs arra, hogy az iratokhoz csatolt egyetlen példányon kívül csak egy példány is forgalomban lehetne, a most nevezett eljárás célszerűnek sem mutatkozik.

Budapest, 1931, június hó 17. napján.

Baróthy Pál
kir. főügyész
a budapesti kir. ügyészség elnöke.
Kir. Főügyész Úrnak, Budapest.

1933. március 22-én kelt az az ügyészségi vádirat, mely többek között *József Attilát a Lebukott c. vers* lediktálásáért vádolja. Az első tárgyalásra május 6-án került sor. Az első és másodfokú (1934. január 15.) bíróság bizonyítékok hiányában felmentő ítéletet hoz. 1934. május 16-án azonban a kúria izgatás vétségében bűnösnek mondotta ki a költőt, és 50 pengő pénzbüntetésre ítélte a versnek pusztá lediktálásáért, hiszen a szerzőséget bizonyítani nem tudták.

A Kommunisták Magyarországi Pártja a kezdődő népfront-időszakban minden lehetséges módon igyekszik beépülni a legális munkásszervezetekbe. A szociáldemokrata párt legális ellenzékeként indul meg 1933-ban az *Új Harcos c. folyóirat*. A 2. számban jelent meg *Lukács Imre Munkásleányhoz c. verse*, Lázár József álnévvel jegyezve. A folyóirat ellen indított perben külön vádat emeltek a költő ellen, aki akkor egy más ügyből kifolyólag börtönbüntetését töltötte; verséért további négy hónappal sujtották.

Akit szeretek, az a lány
nem büszkélkedik mint a páva.
a tekintete nem talány,
nem finom carfrang a ruhája.
Nem sugdosok fülebe alkonyatkor
szép szavakat a fényes csillagokról,
nem dicsérem szemének ragyogását,
hogy nem láttam még annak soha mását,
nem csókolom kezeit forrón-szenvedéllyel
tavasszal, virágnylás idején,
nem lopódzom ablaka alá éjjel,
hogy halk szerenádom könnyet csaljon szemén.
Akit szeretek, az a lány
a könnyeit sűrűn nem ontja,
nem sujtja le a fájdalom.
ha sok a baja, sok a gondja,
munkásleány ő, proletár,
elszánt, kemény, tüzes az arca,
nem csügged sohse, küzd velünk
az elnyomók elleni harcba.
Akit szeretek az a lány
nem mondja: örökké enyém lesz,
de most a párom társam ő
s megyünk előre kéz a kézben,
iatal teste mint a kő
a küzdelmeket állja. bírja,
első sorokban küzd elől
mikor az osztály harcba hívja.
A régi rend recseg-ropog
a munkásság ellene támad,

akit szeretek az a lány
 is töri zúzza az igákat.
 Ma elnyomás, rabszolgasors
 az életünk az osztályrészünk,
 de én és párom egy ütemre a
 a harcolók sorába lépünk.
 nem rettenünk, hogy aki küzd,
 azt börtön várja,
 mert harcunk nyomán szabad lesz
 a világ összes proletárja!

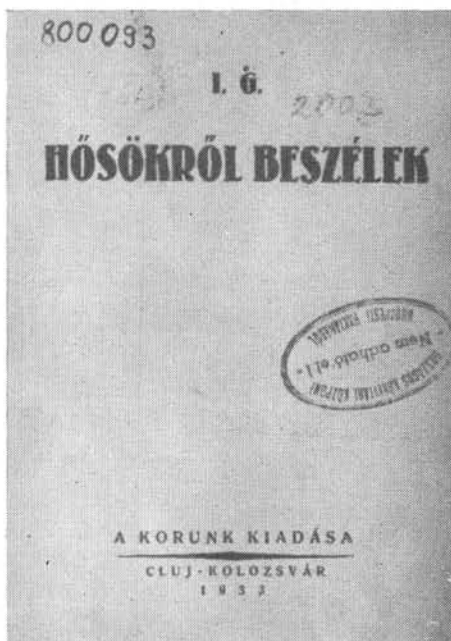
Az 1933-as betiltások között találjuk a jeles debreceni költő, *Oláh Gábor* nevét is.

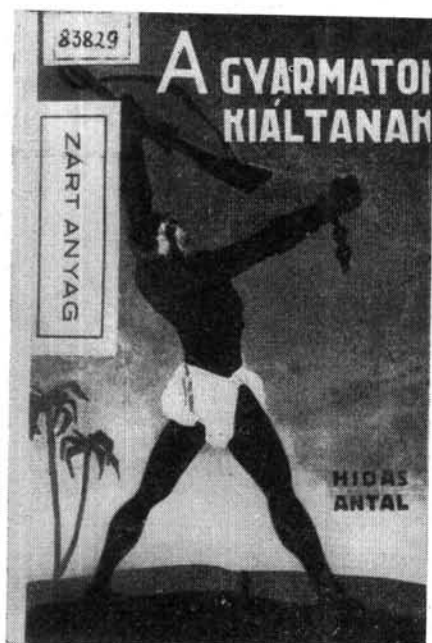
„100.185/2. A debreceni kir. törvényszék vádtanácsa 1933. évi okt. hó 4-én kelt B. 5.994/5. 1933. sz. végzésével *Oláh Gábornak*, a Debrecenben 1933 évben a Nagy Károly és Társai Grafikai Intézetében „*Panoráma*” címen megjelent verseskötetének 145—160. oldalait tartalmazó 10-ik íveinek, továbbá az ezen az íven levő „A visszaperdült bumeráng” c. költemény előállítására szolgált ölombetűszedésnek, előzetes lefoglalását rendelte el... Bp. 1933. okt. 6.”

A szöveget a Posta- és Távirida Rendeletek Tárából szószerint idéztük. Az 1933-ban megjelent *Panoráma* c. kötetnek az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött köteles példányából valóban hiányzik a 10. ív.

A rendelkezés alapján detektívek járták végig Debrecen könyvkereskedéseit, és a verseskötet minden példányából kitépték a kritikus 16. oldalt. De igazán *Bálint Györgynek*, a később mártírhaltalt halt kommunista publicistának abban (*Pesti Napló* 1933. október 8.), hogy ebben az esetben a költőt nem tekinti a szabadság vértanújának. Az inkriminált vers; magánügy — és *Oláh Gábornak* ez a verse egyáltalán nem remekmű. *Bálint György* cikkét azonban jelentősnek érezzük. Egy fontos általános tanulságra hívja fel a figyelmet: „... Vannak helyzeti mártírok és vannak potenciális mártírok és minden igaz ügyet kompromittál az, aki a kettőt összekeveri... Aki valamely ügyet igazán szolgáltni akar, jól teszi, ha a legszigorúbban igazoltatja a jelentkező mártírokat. A kitűnő *Oláh Gábort* bármikor szívesen fogadjuk majd mártírrá, ha erre valóban rászolgál, és nem a saját bumerángjától sebesül meg, hanem más, sötétebb és végzetesebb fegyverektől.”

Ugyancsak 1933-ban tiltották ki Magyarországról *Illyés Gyula* „*Hősökről beszéllek*” című nagyszerű elbeszélő költeményét, mely ebben az évben jelent meg Kolozsvárott.

A költemény arról szól, hogy az uradalmi cselédek megdézsmálják az uraság kertjét, csűrjét, kazlait. Így küzdenek a szegénység ellen. A kapitalizmusban nem bűn az ilyen lopás, ezt az erkölcsöt vallja a költő. De nemcsak a helyzetet rajzolja meg, hanem továbbmegy:

„Egy egész ország volt a föld s egy ország
 lesz azé, aki műveli,
 hamis a törvény, testvérek, mely
 másként és másnak rendeli!
 Nem vesztek hát, csak visszavesztek,
 nincs mit szégyelni! — nézzetek
 a vádlók, üldözők szemébe,
 míg tekintetük megremeg:
 ki itt a tolvaj, — emberek?!...
 ...készülj kis sereg
 keményebb harcokra és közben
 mint minden hadbaszállt sereg
 tartsd fenn magad ahogy lehet!
 Tartsd fenn magad és gyűjtsd erődöt
 barátokozva, bajtársian,
 amíg egy nap majd az egészért
 indul egy széles szép roham!”

Hidas Antal Sűrű csillagos az ég c. verses kötetét, mely a Sarló és Kalapács Kiskönyvtár első darabjaként jelent meg, a Magyar Posta Vezérigazgatóság hivatalos utasítására 1933-ban lefoglalta. A kötet versei ma már közismertek. „A harcban nem szabad megállni”, „A Vörös Hadsereg indulója”, „Rohambrigádok indulója”, „Vörös Csepel” stb. De akik a multban ismerték, nem is tudták, ki

e dalok szerzője, hiszen mint mozgalmi dalok és népdalok névtelenül terjedtek. Talán kevésbé ismertek a kötet satirikus versei, így például „*Jaj lesz neked spicli úr*” — *Büchler* és *Schweinitzer* barátkozásáról, vagy „*Szocdem banda*”.

Hasonló sors érte ugyanebben az évben A *gyarmatok kiáltanak* c. kötetét (A Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadóvállalata).

A kötet mondanivalója nyilvánvalóan nem vágott egybe a „kultúrfőlény” urainak nézeteivel... *Hidas* a világ elnyomottjainak hangját tolmácsolja közvetlenül, megindítóan lázítón. Néhány verscím: *Megáradt a Gangesz*, *Mert Afrika miénk*, *Jávai öreg asszony mondja*, *Kínai Partizán dala*, *A kuli mondja*, *Hindu dal*.

Az égre hát! Szovjetpilóták ezre.
A legendát, mely századokig forrt,
Erős karunk most vasszárnyakba verte
S szívünkbe gyújtott lángoló motort:
Csak följebb! Mind följebb! És följebb!
Föl magasba gépmadár!
A légsavar rengése zúgja,
Hogy megvédünk Szovjethatár!

Szállj gépmadár! Repüljed át a földet.
Lángolja át ötágú csillagod!
Ó, légy erős, hatalmas légi flotta:
Megvédeni a munkásállamot!
Csak följebb! Mind följebb! És följebb!
Föl magasba gépmadár!
A légsavar rengése zúgja,
Hogy megvédünk Szovjethatár!

Nézz bárhová, a dolgozók százezre,
Mind készen áll s várják a nagy napot,
Mert tudják jól, ha jó az ultimátum,
A légi flotta válaszolni fog:
Hogy följebb! Csak följebb! És följebb!
Föl magasba gépmadár!
A légsavar rengése zúgja,
Hogy megvédünk Szovjethatár!

A hegyen túl, a gránicoktól messze,
A proletár oly nagy reményben él,
És üzeni, ha megdördül a fegyver,
Együtt velünk majd véres harcra kél:
Csak följebb! Mind följebb! És följebb!
Föl magasba gépmadár!
A légsavar rengése zúgja,
Hogy megvédünk Szovjethatár!

...Magyar határ, tíz éve dőlt az éjbe.
Vörös madár... eltörték szárnyaid,
De küldjük már a föld alatt s a fényben
Új magyar szovjet tűzes szárnyait!
Csak följebb! Mind följebb! És följebb!
Föl magasba gépmadár!
A légsavar rengése zúgja,
Hogy megvédünk Szovjethatár!

(*Mind följebb!*
Szovjet pilóták indulója)

Komjáth Aladár a proletárdiktatúra leverése után először Olaszországba menekül, onnét Bécsbe, Berlinbe majd a Szovjetunióba. Még berlini emigrációja idején jelent meg Moszkvában 1931-ben a *Mindent akarunk* című kötete, melyet a Horthy-cenzúra 1933-ban kitiltott Magyarországról, benne találjuk a híres *Meghalt Lenin, Proletár-Magyarország marsol, Emigrációs ének, November 7* c. verset. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmét 44 év óta sokan és talán szebben is megénekelték már. Mégis kiemelkedőnek érezzük ezt a verset, mert mozgósító erővel fejezte ki a győzelem nagyságát, a Horthy-korszak elnyomott munkásainak szívéhez és értelméhez szólva. *A Forradalom meghalt! — Éljen a Forradalom!* c. költemény a kétkedőket, a hitetleneket, az árulókat gúnyolja, s harcba hívja a proletárt.

Kik álltunk már,
elsőkül,
a világforradalom véres posztján
nyugat felé,
hibáztunk,
buktunk,
törődtünk, hogy száz életre elég:
másodszorra jobban csináljuk!

(*Emigrációs ének*)

A Tanácsköztársaság vérbefojtása után *Madarász* Emil is Ausztriába emigrált. A bécsi *Proletárban* publikált versei meghozták a költői sikert. A „siker” kommunista költő számára abban a korban jórészt úgy nyilvánult meg, hogy a reakciós hatóságok fokozottan figyelték, ellenőrizték minden szavát, lehetőleg még a gondolatait is. Nem véletlen tehát, hogy megvonták *Madarász* műveitől is a postai szállítás jogát. *Szovjethajók* c. verseskötete ezért nem juthatott el akkoriban a magyar olvasó kezébe. A címadó verset 1930-ban előadták egy budapesti munkásegyletben — az est rendezőit a rendőrégg azonnal letartóztatta.

Egy nyári este Novorosszijszkból
egy vontató és négy uszály
elindult messzi napnyugatnak,
elindult csöndesen Galacnak
négy kis uszály, egy vontató:
öt szovjethajó...

S amerre jár az öt hajó,
dal-láng cikkáz az ár felett
s hogy Bécsbe ér az öt hajó, már
vele dalol falu, vasut, gyár,
kaszárnya, bányá, Alpések,
dalol, dalol az öt hajó és
felgyul a part a dal nyomán
s a Magyar Proletár Diktatura
százharminchárom égő napja
dalol a fasiszta Dunán:
Vörös Eperjes, Kassa, Bártfa
s a Kommunisták földalatti Pártja
dalol az öt szovjethajón.

(*Szovjethajók*)

A magyar királyi miniszterelnökség sajtóosztályának nyilvánvalóan nem tetszett *Madarász Lenin a Hortobágyon* c. verse sem:

Jönnek egyenként, jönnek kettesbe
a grófi csürben összeülnek este.

Pipáznak. Várnak. Olykor felhangzanak
a hortobágyi éjben furcsa szavak:

Omszk ... Irkuck ... Fergán ... Habarovszk ... Csita ...
s Kolesák, a fehér bandita

S halkan egyik megemlékezik,
hogy törtek Omszktól a Bajkál-vízig.
Másik a taskendi frontról beszél
S arról, hogy Frunze most merre s hol él.

Rohamra merre s hol rohantak
az Internacionális Zászlóaljok.

Majd felkel egyik azt modja: — Lehet.
s előkerül egy gyűrött kis füzet.

Egy gyűrött rongyos, fakó-veres
s valaki szól:
— Proletárii vszeh sztran szojevinyájitesz ...

Kint vastag, úri, éjjeli Hortobágy,
a grófi csürben sárga mécsvilág:
A zsíros kis füzet fölé hajolnak,
szolgaleányek

Lenint tanulnak ...

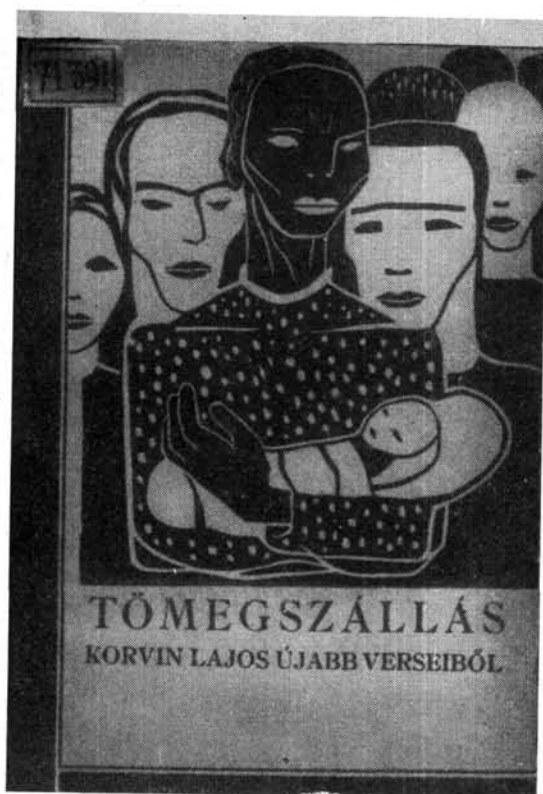
Egyenlőtlen harc folyik a költő és a cenzor között. Ezzel a megállapítással tartozunk az igazságnak. Mit tehet ugyanis szegény cenzor és egész apparátusa? Betilthat. Elkobozhat. Befoghatja a költő piros száját. A gondolatok azonban nem tehetőek indexre, nem foszthatók meg a postai szállítás jogától. S ott áll a cenzorral szemben a szegénységében szörnyű hatalmú költő, s mosolyogva veti papírra:

„... Ezen az estén Csepelen
piros tavaszt ígért a szél
s az érc-antennák, melyeken
Leninnel egykor Kun beszélt,
ma izzó ércmájusfa mind:
Csepel feltámadt, Csepel él,
Csepel velünk megint!

... Tizenkét évi harc után
a gyári pince mélyiten
ezen az estén alakult meg
a KMP-sejt Csepelen.”

(Csepel)

Hidas Antalnak 1934 elején újabb kötetét tiltotta ki a cenzúra Magyarországról. *Illyés* Béla így ír erről a kötetéről (*Néném kertje* 1958): „Ennek a Budapestben, az illegális mozgalom harcainak tüzeiben született verses könyvnek jelen-

tősége: híven tükrözte a Magyar Tanácsköztársaság emlékét, úgy, ahogy akkor a magyar proletariátus legjobbjainak szívében élt — és a népdalok hangján szólott (elsősül a magyar kommunista költők közül) a munkás-paraszt szövetségről. Ez a népdal-szerűség merész, következetes elfordulás volt a kommunista világszemléletű költők legtöbbször akkori béklyójától — a formalizmustól.”

1933 karácsonyán jelent meg 1000 példányban Lukács Imre „Mert mi nem felejtünk” c. verses kötete. Néhány hónappal később, 1934 elején a kötet miatt bíróság elé állították és osztályellenes izgatás, felforgatás vádjával két hónapra, majd az ügyész fellebbezése után hat hónapra ítélték.

„... Huszonkét éves lettem épp'
mint sok más — munkátlanná váltam.
Dolgoznék, de ha nincs kinek;
csak hugom keres a családban.

Aztán a börtön várt rám,
mert szóltam: „harca proletárok!” ...
Lázadó munkás sorsa ez;
nem baj, ha kell, mindig kiállok”.

(Egy proletár elmondja életét)

Az olvasó bizonyára megérti, hogy a rend őre miért sújtott le újra és újra Lukácsra:

„Míg kisgyerek volt, arról álmодott, detektív lesz vagy hajóskapitány. Labdát rugdosott, iskolába járt s járkált fáért, szénért, s kenyér után állt hosszú sort. Fázott lába-keze. Anyja eltartott három gyereket, apja arcképfestő volt hajdanán s a világháborúban elesett. Később azt hitte, mérnök lesz belőle. Szabómunkás lett. Hát tévedett. Hozzonnyolc éves most. Proli és költő. Nincs jó ruhája s nem nyujtott kezet a gazdagok felé és nem könyörgött alamizsnáért s nem is fog soha. Szava feszít, mint vasasok vésője és suhint mint a béres ostora!”

(Lukács Imre nyolc sorban.)

1934 elején jelent meg *Hollós Korvin Lajos Tömegszállítás* c. kötete. Fél évvel a megjelenés után betiltották, s a költőt bíróság elé állították. A kiadó ügytelenségből vagy provokációból felhívta a cenzori figyelmet a kommunista kötetre: Sztálin: Három év . . . c. könyvének hátlapján hirdette a költő új kötetét. A *Társadalmunk* 1935. december 20-i száma feltűnő betűkkel hozta a hírt: „Vasraverse hurcolták végig a városon Hollós Lajost, a Nyugat novellapályázat nyertesét.” A cikk közli a költő akkor írt gúnyversét:

Az 1921: III. törvénycikk alapján osztályellenes izgatás és vallásgyalázás miatt (ez utóbbi a címadó vers alapján) 6 hónapot kapott.

Rongy és romok. Fakó falak,
vén vakolatok omlanak.
Zúgokban odvas gomba nő,
penészt arat a vén idő
két ágy, egy rogyant kanapé
s a földön három szalmazsák
nyögi a füledt éjszakát.
A görcsös zsákokon heten,
kóttó a rossz kereveten
s öten a két ágy magasán,
megférve egymás szűk hasán.
Szagokból füledt, zagyva tor,
(fintorogna az úri orr!)
hagymát emészt facér vasas,
mosónó paszulytól hasas,
a többi gyomra csak korog.
savanykás éhbűzt párolog.
Bér s munka helyett rossz szavak,
evés helyett hát alszanak.
És lopnak is, mert élni kell,
az utcaseprő — míg vizez —
párnája alól kisgyerek
kicsen egy könyök kenyeret.
Döglődik itt a vén morál,
pap itt hiába prédikál,
mi „jámbor” volt és „tisza”, „szent”,
itt régesrégén tönkrement.
Hómunkás kolbászt álmodik
S hú hitvese az álmot itt
beváltja — ó pompás falat! —
az ifjú pékinas alatt.
Szűzmárja venné csak zokon,
ki függ fölöttük a falon,
de, bár ő szeplőtlen fogan,
lenevet rájuk boldogan.

(Tömegszállítás)

Berda József Férfihangon (1936.) c. kötetét *Egy politikus arcképe* c. verse miatt kobozták el. A vers *Gömbös Gyuláról* szólt félreérthetetlenül. A cenzor nyilván kerülni akarta a feltűnést, ezért pert nem indítottak a költő ellen.

Istenem, még ilyet, hogy te
nem hallottad a nagy miniszter
hatalmas beszédét az államháztartás
rendbehozatala tárgyában!

Én ott voltam lásd, s hazafiui
kötelességemnek eleget tevén, csupa
láz voltam a meghatottságtól; —
nemes indulat és honfibú!

Ily csodálatos elmét nem láttam
én még, mióta élek! Jó ebédektől
s vacsoráktól kidagadt szája oly
mélységes komolysággal rezgett, mely már
megdöbbent okosságával.

Szinte látni lehetett, hogy ömlik
az ige örök malasztokkal fűszerezett
buzgalmas, mint finom illatú moslék
a vályúba, minek a boldog disznók
már előre rőfögnek . . .

De ez mind kevés ama történelmi
pillanathoz, mikor az asztalra csapott,
s mint a kard, csörrent az irgalmatlan
parancs: „Míg én vagyok itt, nem tűrök
izgatást, hazátlan bitangok!”

Minden kommentár nélkül közöljük *Berda József* mottószerű „Megjegyzése”-t:
„Mivel a tiszta irodalmi szabadság az élő szó és betű nélküli képzeletben érvényesülhet inkább: meg kell említenem, hogy kötetem anyagának több mint egynegyed részét kénytelen voltam — mint önkéntes cenzor — kihagyni.”

1937-ben az ügyészség betiltja *Illyés Gyula* „*Rend a romokban*” c. kötetét. Indokolás: vallásgyalázás és osztályelleni izgatás. Elsősorban a *Megjelenik* c. verset inkriminálták:

Megjelenik akkor majd Jézus
nem mint király de nazarénus
beszélget int a békességre
de mintha albánul beszélne
nem érti senki rossz cipőjét
nézik csak lukas felöltőjét.

S megjelenik Mária véle
kis cselédkönyvével kezébe
szégyenül valaki beírta
hogy gyermeke van hogy nem tiszta
helyet keres de helyet nem kap
mindenütt ortodoxok laknak.

Én sejtem csak meg kik lehettek
a kocsmaszínbén kik pihentek
szomszajosan a meredek úttól
elérem őket a falun túl
kar-karban itallal kínálva
dalolva visznek a halálba.

Egyébként a kötet sok más verse is „méltán” háboríthatta fel az uralkodó osztály cenzorait. (*Nem menekülhetsz, Kacsalábon forgó vár, Rigómező, A kocsis sorról, Dózsa György beszéde a ceglédi picon*). A kötet betiltásának széleskörű visszhangjából idézünk: *Szép Ernő Rend a romokban* c. cikkéből:

Egy kis fáradságot kérek Magától kedves jó szerkesztő úr. Csak annyit: tegye a szívére a kezét, mondja meg ismer-e nálam törvénytisztelőt.

No ugye nem. Köszönöm.

Most azután elmondom a járatot amibe vagyok.

Talán szerkesztő úr figyelmét se kerülte el az a napihír, amelyik múlt csütörtökön újságot, hogy az Illyés Gyula Rend a romokban című verseskötetét az ügyészség rendeltére elkobozták.

Az elkobzás a könyvben foglaltatott Megjelenik c. költemény miatt foganatosították.

Valami kétszáznegyven példányt találtak a kiadói raktáron, azt a kétszáznegyven verseskötetét az olvasók zemei elől biztonságra helyezték. Nem kísérelték meg, az ügyészi utasítás erre nem is szólt, hogy azokat a példányokat is elkobozzák, amelyek már a közönség kezébe kerültek. . . .

Nékünk szorongatott árvácska nemzetnek az Égen kívül egyetlen segítségünk és védelmünk a mi magyar nyelvünk, gondolatunk, álmunk, haláltalan szerelmességünk. Ennek a kürtösei dobosai harangozói, a költőink. Akik ezt a lelket tovább adják az érkezendő testeknek. Illyés Gyulát nélkülözhetetlen költőnk gyanánt tiszteljük. A Rend a romokban című könyvében valami 150 vers foglaltatik. Az ügyészség 150 versből egyetlen egy versen talált kivetnivalót. Mi legyen a 149 verssel, ez a kérdés, akiket egyetlen hibás bajtársukkal egyetemben elhurcoltak a raktárról? Hiszen azoknak el kell jutni a magyarok eszéhez szívéhez, a nemzetnek valamely láthatatlan magasztos Tutora rendeli közénk a költőt, hogy éltető tüzével a szívünket gyujtogassa. . . .

Talán még érdekesebb a csehszlovákiai, kommunista szellemű *Magyar Nép* 1937. november 27-i számában megjelent cikk:

Ha megjelenik Jézus a puszták népe közt. . . .

Elkobozták Illyés Gyula új verskötetét

Fokozódik a hadjárat a Márciusi Front írói ellen

Pozsony, november 26. — A budapesti államügyészség intézkedésére a rendőrség elkobozta Illyés Gyula nemrég megjelent verseskötetét, a „Rend a romokban” című könyv összes feltalálható példányait. Az ügyészség a büntetőtörvénykönyv 51. paragrafusára alapján rendelte el az elkobzást és azzal vádolja a kitűnő magyar költőt, hogy különösen a „Megjelenik” című versében meggyalázta a vallási tisztelet tárgyát képező dolgokat. A könyv a Nyugat kiadásában jelent meg. A rendőrség házkutatást tartott a Nyugat kiadóhivatalában és az ott talált 233 példányt lefoglalta, azonkívül sorra járta a könyvkereskedéseket, ahol több száz kötetet szedett össze.

A budapesti ügyészségen s bíróságokon hónapok óta, úgy látszik, más egyebet sem csinálnak, mint a haladó szellemű írók új könyveit olvassák — piros ceruzával a kezükben. . . . Kezdték Veres Péterrel, következett Féja Géza két ízben is, azután a „Néma forradalom” szerzője: Kovács Imre, és most Illyés Gyulára került a sor. Mindnyájan a Márciusi Front vezető tagjai.

Illyés Gyula új kötete méltó folytatása eddigi műveinek és különösen szerves kapcsolatot fűzi a legutóbbiakhoz, a Puszták Népéhez s a gyönyörű Petőfi-könyvhöz. A két prózai munka közt írt verseket tartalmazza az új kötet, amelyből a magyar nép keserősége, panasza tör el érett művészi formában. Külön nagy ciklusai: a Magyarok, a Kacsalábon forgó vár és a Jelek a szociális nyavalyák ezernyi problémájától feszülnek. Néhány, régebben, folyóiratokban megjelent verseit itt gyűjtötte össze Illyés Gyula, többek között a Dózsa György beszéde a ceglédi várpiacon, a Cigánytemető, Ozorai példa, Galamb utca, Szegénység, örökös éhség stb. A könyvnek egyik legszebb, legklasszikusabb darabját, az Egy barackfára c. költeményt csak nemrégön közöltük lapunk hasábjain. Illyés Gyula Budapesten elkobzott kötete, a Rend a romokban a szlovenszkói könyvkereskedésekben beszerezhető.

Az ügyészség által kifogásolt vers Jézust, a szegény nazaréust jeleníti meg a puszták és falvak szegényei közt, rossz cipőben, lyukas kabátban, és vele együtt édesanyja, Mária cselédkönyvvel, de helyet hiába keresnek és így járják a világot, békességre intve az embe-

reket... Óh, szigorú ügyész és bíró urak, hol van itt a vallásellenesség, mivel gyalázza meg a költő itt a vallási tiszteletet... Aki ismeri a nép mai életét, tudhatja, hogy a szegény emberek nagy nyomorúságukban szívesen gondolnak a szegény názáreti ácsmester üldözött, és megfeszített fiára...

Különösebb kommentár nélkül közöljük a harmadfokú döntést:

„A MAGYAR KIRÁLYI KURIA

a sajtó útján elkövetett igaztás büntette és vallásgyalázás kihágása miatt Illyés Gyula ellen indított bűntügyet, melyben a budapesti kir. büntetőtörvényszék 1938. évi április hó 22.

napján B. XXXV $\frac{13877}{1937}$ /13. szám alatt, a budapesti kir. ítélőtábla pedig közzváltónak,

továbbá vádlottnak és védőjének fellebbezésére 1938. évi november hó 25. napján B. XI.

705 /18. szám alatt ítéletet hozott, a közzváltó, vádlott és védő részéről használt, semmisségi

panasz folytán nem nyilvános tárgyaláson vizsgálat alá vette és meghozta a következő

v é g z é s t:

A m. kir. Kúria a semmisségi panaszokat elutasítja.

I n d o k l á s.

Semmisségi panaszt jelentett be: 1. a kir. főügyész a Bp. 385. par. 1. a., pontja alapján az ítélet felmentő része ellen, 2., a vádlott és a védő a Bp. 385. par. 1. a., pontja alapján az ítéletnek a bűnösséget megállapító rendelkezése ellen.

A semmisségi panaszok alaptalanok.

Az alsófokú bírói ítéletek helyes és tüzetes okfejtését magáévá téve, a kir. Kúria is úgy találta, hogy a „Megjelenik” című vers. a rom. kath. hitfelekezet vallásos tiszteletének egyik tárgyát Szűz Máriát, sajtó útján, tehát nyilvánosan is közbotrányt okozó módon meggyalázza és így a Kbt. 51. §-ába ütköző sajtó útján elkövetett kihágás tényálladékát magában foglalja. — Nem tévedtek tehát az alsófokú bíróságok, amidőn a versért sajtójogi felelősséggel vádlott bűnösségét megállapították...

A „Dózsa György beszéde a czeplédi piacon” című költemény Dózsa Györgynek tulajdonított beszéd alakjában lázító hangon támad a nemesség ellen, amelyet azzal vádol, hogy kegyetlenül visszaél a parasztság alávetett helyzetével.

Minthogy azok a visszaélések, amelyek miatt a vers a nemességet ostromozza, a parasztság-nak a jobbság intézményén alapuló alávetett helyzetével függenek össze, az alsófokú bíróságokkal egyezően a kir. Kúria is úgy látta, hogy a vádbeli sajtótermék nem egyéb, mint költői formában megrajzolt történelmi életkép, amelynek a mai viszonyokra alkalmazható vonatkozásai nincsenek és így abban sem az osztály ellen irányuló igazgatásnak, sem más bűncselekménynek alkotó elemei nem ismerhetők fel. — A vádlottnak e részben való felmentése tehát törvényes.

A bűnösség megállapítása illetőleg a felmentés miatt bejelentett semmisségi panaszok e szerint alaptalanoknak bizonyulván, azokat a Bpn. 36 §-ának első bekezdése értelmében el kell utasítani.

Budapest, 1939. évi június hó 21. napján. Kvassay Gyula sk. tanácselnök. Dr. Soóky József sk. előadó Dr. Szolnok Jenő sk. Dr. Ruhmann Emil sk. Dr. Tóth István sk.

A kiadmány hitelél:
Fodor Ferencné
kir. kúriai főtitkár.”

1938 és 1944 között húzhatjuk meg az utolsó cenzura-szakasz határvonalait. 17 esetben csapnak le költői művekre. Megfigyelhetjük, hogy szinte csupa politikai ügyről van szó. Horthy-Magyarország fegyverkezik, és háborúba indul a nagy szövetséges, a Führer és a még szeretetesebb szövetséges, a Duce oldalán. Költőink felemelik szavukat az ostoba politika ellen.

A következő években sűrűsödnek a betiltások.

Betiltott verseskötet 1938-ból *Varga Ferenc Szabadon* című könyve. Egyszerű proletárversek: *Béna gyermek a napon, Építkezés, A diktátorokhoz, Ének a toledói ötszázról, Nem akarunk háborút*. Ezek a címek elárulják a költő világnézetét, s ha a versek igen gyengék is, mondanivalójuk félreérthetetlen.

A *Magyar Katona Újság* 1938. dec. 4-i számában olvashatjuk: „Eliültéltek egy költőt, mert izgatott a fegyveres erő ellen. Az elmúlt esztendőben *Hercz György* kiadott egy verseskötetet, melyben *A derék kannibálok* című versében kifakadt a fegyveres erő ellen.

Pattog a zene, az utca harsány, amint menetelnek
Vállukon fegyver.
Az ablakból nézem őket, pereg a dob, azután kong,
Kong minden, köröttem fordul a világ és már is
A csendes óceán szigetén vagyok,
Hol óriási füvek és kövér fák közt
Fekete bőrű testvéreim
Szép fehér fogakkal készülnek a lakomára.
Óh dicső kannibáлизmus, hogy is tudnék én rólad méltón énekelni!
Három foglyot ejtettek a harcban,
Most három szomorú emberke
Megadással és egykedvűen várja sorsát.
Éhesek a kis fekete gyermekek és a fekete hajadonok,
Csillog a szemük, ahogy nézik a három foglyot
És a konok öregek készítik már a tüzet.

Mert nem hiába és ok nélkül ölnek le ők három embert,
Mint mi, civilizáltak, ezret és ezreket.
Ők nem hagyják rothadni célnélkül isten teremtményeit,
Ölnek ők, mint az éhes állatok és a buja természet,
Ölnek ők, mert így parancsolja a félelmes
Pappályfejú isten, kinek kell az eledel,
Épp úgy, mint varázslóinak és éhes mindnyájunknak.
Óh de mi, mi csak irtjuk egymást haszontalanul
S a legyilkoltak milliói hevernek körülöttünk.
Dicső kannibáлизmus!
A fekete fejedelem asszony
Szerelmes tekintettel emeli maga elé
Szépen formált szívét az egyik fogolynak
Talán hálásan is emlékszik szegényre,
Amint kemény és villogó fogai őrlik most a szívét
És a többi falatozó feketék
Megbékélve, jóllakottan simogatják szemükkel egymást,
Érzik: ingere és jó íze van így a világnak.

Az óriási füvek közt alszom, tompán kong az ég,
Sötétedik, forog, forog velem a világ
És én szegény, nyomorult európai,
Gázbombák és tankok bús földjének fia
Ijedten kukkantok ki az álmok dunyhái alól:
Eljutunk-e mi is az Ősi Kannibáлизmushoz,
Mely szebb és ártatlanabb a mieinknél
És ujjé!!!
Az emberevők faját tisztán őrizte meg mindmáig.

(*A derék kannibálok*)

Az ügyesség fegyveres erő elleni izgatás címén vádat emelt ellene . . . Hercz azzal védekezett, hogy ő csak a gázbombák és a harcokcsik ellen emelt szót, Ezzel szemben a törvényszék megállapította bűnösségét és egyhavi fogházra ítélte.

Hernádi (Hercz) György első kötete, mint már említettük, az emigrációban, 1921-ben jelent meg.

Harcát folytatja hazatérése után is (1934), s hogy e harcnak fele sem volt tréfa, azt mutatja 1938. évi elítéltetése.

A sanzonszerző *Harmath Imre* 1938-ban megjelent, *Én már egyszer éltem* c. kötetét — szerző első verseskötete — egyetlen verse, a pacifista szellemű *Szegény húszévesek* miatt tiltották be.

... Én húsz éves is voltam,
de húszesztendős korban
csak húszesztendős voltam.
S ma húszévest ha látok,
mint elátkozott átok
úgy nehezedik rájuk
a vének szörnyű gondja
A múlt virágos dombja
s a jövő tarka völgye
előttük ismeretlen, mint az irokézek földje! . . .
Én azt mondtam, hogy csinn, meg stukk,
meg azt, hogy diablo.
Ők azt mondják, hogy deviza,
meg azt, hogy golyószóró.
Én azt mondtam, hogy csúzli, srác,
meg azt, hogy panoráma,
Ők azt mondják, hogy sárgagáz,
meg arbitrázs, meg ráta! . . .
Hát nem!!!
Hát nem kell semmisen!
Mi nem kívánunk lenni sem,
mi korszerint is vének,
csak ezt zengi az égbe fel e könnyvirágos ének,
ha már az ember úgy is embertársa vérét issza,
az Ifjúságnak add Uram az Ifjúságot vissza!

Kassák Lajos 1926-ban tért haza az emigrációból. *Anyám címére* c. prózai kötetében közzéteszi egy kínai vers fordítását. A szabadkai *Híd* 1938. ápr. 4-i száma hírül adja: „Kassák Lajost, az ismert író elítélték Magyarországon, mert egy kínai katona versét közölte!”

A gárda voltunk és az élsereg,
így harcoltunk száz császárért veled,
mit bántad ezt? Vérünk rőt harmatával
locsoltad mind a nyári réteket,
tábornok!

Tábornok!
Mi voltunk a császár oszlopa,
mikor halálba küldött ostoba
parancsod s ifjú sziveinknek búzhödt
varjak hasában lett az otthona,
tábornok!

Tábornok!

Veres szemedből ronda gúny ragyog,
pazar érdemcsillagok,
s az útkereszten térden állva koldul
a nő, ki hajdan minket szoptatott,
tábornok!

(Tábornok)

*Miskolc*zy Ágost koronaügyész helyettes a *Sajtó* című folyóirat 1939. 10. számában „A sajtó szabadsága és a sajtó ellenőrzése” címmel élesen megtámadta *Fodor József*et. A költő *Jelenések évei* című verse indítja a kommunistafaló, „szovjetszakértő” *Miskolc*zyt arra, hogy hazaárulást, pacifizmust emlegessen, s felvesse „az úgynevezett szabadságjogok” helyrehozhatatlan következményeit. A vers *Fodor József Összhang nélkül* című kötetében jelent meg, 1937 végén. Formális eljárást nem indítottak a költő ellen, de *Miskolc*zy cikke valóságos polgári kivégzés volt, mélységesen jellemző cenzor és költő viszonyára.

1938-ban (a később a szélső jobboldalhoz csatlakozó) *Erdélyi József* kerül a vádlottak padjára. Osztály ellenes izgatás címen két hónapi börtönre ítélik *Hörcsög* c. verse miatt.

Meghordta vermét télirevalóval,
megszedte a kalászkok elejét, —
a kapzsi hörcsög kiveti pocakját,
s élvezi most a nyárvég melegét.
Hantokra dül s örül a napsugárnak,
mely cifra szőrét cirógatva süt.
Az ádáz féreg szundikál szelíden. —
Hallgatja tán a tücsökhegedüt...

Állok merőn: lopom a ritka látványt:
a sütköző, elégült hörcsögöt...
Biztat az ördög: vágjak a hasához
egy jókora követ, avagy rögöt,
hogy pukkanjon ki, de megáll mellettem
egy jó angyal, megfogja kezemet,
s én állok, mint egy szobor, visszatartom,
meghalkítom a lélekzetemet...

Nézem, csak nézem azt a cifra patkányt,
mosolygok már, legyőzve magamat,
mint fenn az égen a hegyekre hajló
fürtérlő bölcs, nyárutói nap. —
Szánt-vet-arat, hord-csépel, örül az ember,
minden morzsára verejtéke hull.
A hörcsög? — Él, rabol, puhítja vackát,
alszik, zabál, mint valami nagyúr...

Az uralkodó osztály azaz cenzúratollnokai azonosítják magukat a hörcsöggel? Vállalják a goromba hasonlatot? Vagy csupán a „mint valami nagyúr” világosan rájuk utaló magyarázata riasztja meg őket. Érdekes lenne ismerni az eredeti cenzúra-példdányt, vajon már a vers elején felfigyeltek-e az allegórikus hasonlatra, vagy csupán az utolsó versszak utolsó fél sora döbentette rá őket az osztályvizgatásra?.

Fehér torony című kötetét ugyancsak 1938-ban tiltották be. A kötetben publikált *Lovaspóló a Vérmezőn* című versét inkriminálták.

Robog az ócska villamos velem.
Az őszi Vérmező mellett robog.
A Vérmezőn ma lovaspóló készül
Nemes játék, nagyúri, szép dolog.
Előkelő közönségére vár
a rögtönzött emelvény nyáriszéke.
Volt már itt más emelvény: vérpad is! . . .
De „jobb kor” ez és béke van ma, béke...

Robog az ócska villamos tovább,
Ott várnak a bokavédős lovak
s ott álldogálnak, ütővel kezükben,
pólódreszben a játékos urak.
Sárga csizmában és fehér nadrágban,
cigarettaízva állnak és beszélnek. —
Szép időnk lesz a mérkőzésre mégis,
s más ily lovagi eszméket cserélnek.

Hát szép a nap, szép tér a Vérmező,
történelmi tér s a budai vár:
történelmi háttér. Játékhoz illőbb
teret az ürlovasság nem talál.
A lóimádó történelmi osztály
s a lézengő világfi ritterek.
Igazi történelmi levegő!
Lovagi tornák arany fénye leng!

Lovagi tornák, hősi rohamok,
Buda vívása . . . Látom Petneházyt,
látom Nagy Sándor huszárait, látom
török és német császár katonáit . . .
Csak ez a jármű ne zörögne úgy,
s mába vissza ne zökkenetene,
világháború, forradalom, ínség
új rémlátásba ne kísértene! . . .

Huszár, kozák lekényszerült a porba,
de titeket kivetni nem lehet
a nyeregből. Urak maradtatok,
lőháton ültök az Idő felett.
Ti győztetek Berlintől Bagdadig,
Csikágótól Pekingig győztetek.
Ha mást nem is, de legyőztetek egyet:
a parasztot, a magyar nemzetet.

Istenért és hazáért, ugye, mindent,
csak zabot nem: az kell a paripáknak!
A magyarságból nektek az öröm kell,
kötelessége másoknak a bánat.
Ha nagyon bánatos a jó proli,
ugye, menjen ki a Városligetbe,
ott a ringlispil, üljön a falóra
s vágtasson vissza tündér Napkeletre!

Nyargaljon vissza boldog Ázsiába,
álmódja a lovasnemzetnek magát,
büszke magyarnak, úrnak és szabadnak,
csak ne érezze, ne tudja jogát,
jussát az élet minden öröméhez,
lovásjátékhoz és versenyző gépéhez.
Ne számítsa a nemzethez magát,
tartozzon csak az istenadta néphez!

Csak a ti lovatok kapjon zabot,
forduljon fel éhen a más lova,
áll a világok legjobbja szilárdan,
nincs egyéb kérdés, nem is volt soha.
Száguldjon csak a ti gépkocsitok,
úrvezetők!... Ha zökken: bizonyára
gázol valakit a silány tömegből,
szóra sem méltó pénzbírság az ára...

Robog az ócska jármű Pest felé.
Nem izgat a meccs kimenetele,
látom: verik a lapdát az urak,
s a lapda egy bolond fráter feje:
Martinovics mészbehullt feje ugrál,
pattog a Vérmező tiprott fűvén,
míg, — hogy is végződik e régi játék? —
jeltelen sírba nem gurul szegény...

Csak játszatok, sárgacsizmás, fehér-
nadrágos jó urak, csak játszatok!
Ne halljátok a villamos dübörgést.
ne lássátok a sápadt lázadót,
kinek a szíve gyermekek szívével
fáj, hogy a fűre lépni sem szabad,
s a korláttól is rendőr hajtja el:
ne nézze, hogy az urak játszanak.

Csak játszatok, ti gyarmatos urak,
pólódresszes balkáni angolok,
ne izgasson benneteket hogy én,
együgyű költő, mit is gondolok.
Hisz messze vagyok, messzebb töletek,
én, én, a puszták felszakadt fia,
mint lovatok csutakolója és mint
a maharadzsától a pária.

Éljetek a szép napokkal, urak,
játszatok míg be nem borul az ég,
sáros nem lesz a Vérmező és csúszós
törvényhozó kezetekben a fék.
Míg meg nem ered az őszi eső,
a Vérmezőre le nem hull a hó,
míg el nem fogy a zab, a türelem,
s ki nem döglik alólatok a ló!...

A losonci rendőrkapitányság 1939-ben elkobozta és beküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak *Kazimir Károly Uj tüzek* c. Kassán, 1933-ban megjelent verseskötetét, mely a költő 1906—1933 közötti válogatott verseit tartalmazza. A korábban keltezett versekből még csak ösztönös gyűlölet hangzik a gazdagok ellen, de a háborút már megrázó erővel tudatosan ítéli el. Későbbi

versei határozott és öntudatos proletárköltő hangját mutatják. Annak ellenére, hogy kisebbségi sorsban élt, írása minden nacionalizmustól mentesen a proletárösszefogás hirdetője.

... Dölyfös tőkések rabszolgahadának
 Nyomorsötétjében
 Lelked lett a fáklya.
 És mennek utána
 Éhezők,
 Szegények ...
 „Világ proletárjai egyesüljete!”

(Marx Károly halálának emlékezete)

Ugyancsak a losonci rendőrkapitányság kobozta el a következő sokszorosított kiadványt: *Csikarkov. Alex: A közös szoba: Drámai tanulmányok, Kórusok-versek*. H. é. ny. n. 11 lev. A külső címlapon olvasható Proletárművészet nyilván azonnal szemet szúrt. 1939-ben kapta meg az Országos Széchényi Könyvtár.

Munkanélküliek kórusa

Vil. szóló.:	Adjatok munkát!
Vil. kar.:	Munkát adjatok!
Söt. szóló.:	Szabadságot!

Női kar.:	Kenyeret!
Söt. kar.:	Jogot!
Söt. kar.:	Ma még nem kérünk
Vil. szoló:	De holnapra már
Vil. kar.:	Holnapra már senki sem vár
Egész kar.:	Ma adjatok!
Vil. szoló:	A városokban nem dolgoznak
Vil. kar.:	Millió kéz áll munkanélkül
Sötét. szoló:	A falvakban nem dolgoznak
Söt. kar.:	Millió száj vár kenyér nélkül.
Vil. szoló:	A falvakban
Női kar.:	A városokban.
Söt. kar.:	Egy millió
Világos kar.:	Öt millió
Egész kar.:	Munkanélkül, éhen, tétlen 65 millió
Világos szoló:	Proletárok! A világon, hol a tőke jármát nyögik, 65 millió testvérünk az éhhalállal küzdök.
Sötét szoló:	Az áruházak telve vannak!
Női kar.:	Habzik a pezsög, folynak a dáridók!
Sötét szoló:	Valahol, talán a mesében
Világos kar.:	Vagy talán a pékek polcain
Sötét szoló:	Illatoznak a ropogós, friss cipők
Női kar.:	És koldulnak a munkásanyák, éhenhalnak a gyermekek
Sötét szoló:	Lemegy a nap
Világos szoló:	Feljö a nap
Világos kar.:	És nem dolgoznak a munkáskezek
Sötét szoló:	Nem dolgoznak és nincs is remény
Sötét kar.:	A tőke könyörtelen és süket
Világos szoló:	A hegyesfogú bankárok olvasgatják a pénzüket
Világos kórus:	Egy millió
Sötét kórus:	Öt millió
Egész kar.:	Hatvanöt millió
Sötét szoló:	Millió font
Világos szoló:	Millió dollár
Egész kar.:	Millió és millió
Világos szoló:	De szám is millió van
Világos kar.:	És ököl is millió
Egész kar.:	És munkanélküli a világon hatvanöt millió!
Világos kar.:	Munkát adjatok
Sötét kar.:	Szabadságot
Női kar.:	Kenyeret
Világos kar.:	Jogot
Női kar.:	A szenvedést nem tűrjük már
Férfi kar.:	Holnapra már senkise vár
Egész kar.:	Ma adjatok!

1940-ben tiltották be *Berda József Béke* c. kötetét. A nehéz sorsú, mindig keservesen küszködő költő kemény igazságokat formál jellegzetesen egyéni hangvétellű soraiban. Minden versébe nem köthettek bele, a választás *Édes pihenés* és *Szemérem* c. verseire esett. Az eljárás jogcíme: szemérem sértés. Bizonyára azzal vétett költőnk az urak finom szeméremérezete ellen, hogy sorozáson vetkőző férfiakra írt. Vagyis nem az a baj, hogy bizony nem rokonszenves megvilágításba kerül a háborúba induló ország katonai gépezete — nem: szemérem sértés történt!

Első fokon a *Méhes*-tanács felmentette *Berdát*. Másodfokon *Gadó* táblabíró 2 hétre ítélte, a kúria jóváhagyta az ítéletet, illetve 200 pengővel megválthatóvá

tette. Többen, köztük *Hatvany Lajos*, *Benedek Jenő*, *Simonovits István* adták össze a pénzt.

Százhetven centiméter
magasságot mért a mérték,
mikor anyaszült meztelenül
te is előléptél a meztelen
férfiseregéből s nyomban arra
gondoltál: mily sokat nő
az ember harminenyolc
esztendő alatt!
A ferfi jött ide már,
ki egykor csecsemő volt
s most nem súlyát, inkább
magasságát mérik s miután
megméretett: hát itt áll a
meztelen férfiak sorában
és vár, félszegen várja sorsát,
mint egy szégyenlős kisleány,
ki nem tudja, mitévő legyen.
Különös szemérem ez, megzavart
szívem oly furcsa szórakozása,
hogy már-már bocsánatot szeretnék
kérni szégyenemben: bocsássatok meg,
hogy így láttok most engem s hogy
én is észreveszem, mily pocakosak
s girhesek vagytok immár ebben
a meztelen valóságban, melyre
csupán az elmulás árnyéka borult
az egykori fiatalság hamvas illata helyett!

(Szemérem)

Avilággal való elégedetlenség, a fennálló rend elleni lázadás csendül ki *Sztojka László* Gherlán 1934-ben megjelent és 1941-ben betiltott, *Tárogató* c. verseskötetéből. Bár versei ajánlásában azt vallja, hogy nem áll semmilyen zászló alá, *Körbe-körbe* c. versében az elnyomottakkal való közös sorsot vállalja, és velük várja a szabadságot.

... Körbe-körbe, sápadt testvéreim,
körbe-körbe forog az útunk,
bérkaszárnnyák, nyírkos műhelyek,
gyilkos-irodák: ez a mi jussunk
Körbe-körbe, a bányák mélyén,
érc kell, szén, mert mulat a gazdag,
körbe-körbe, a földnek hátán,
magot vetni s nézni, hogy aratnak ...
Mi nem aratunk, nekünk ide
rúgnak annyit, ami kell estig,
hogy ne hulljunk ki a gépezetből,
szelíd tehénkéik, tőgyünket fejik, fejik,
Körbe-körbe, sápadt testvérek,
no de már piroslnak az arcok,
keményednek öklök és mellek,
fényesednek ígéretes harcok
képei, hogy egyszer a körbe-
körbe végetér s mi aratunk majd,
körbe-körbe, de nem sokáig,
sápadt testvéreim, látjuk még magunk szabadnak!

1942-ben a m. kir. államrendőrség váratlanul megjelent Mátyás Ferencnél s lefoglalta az ő kiadásában megjelent *Illyés Gyula — József Attila: A nép nevében* c. versesfüzetet. Bírósági eljárásra nem került sor, „csupán” elkobozták a kinyomtatott verseket...

Ez a kis könyv, mely forradalmi ponyvának nevezhető könyvészet-i ritkaság, forradalmi versek legális kiadása az erősödő fasizmus idején. *Kovalovszky Miklós* előszava megjelöli a kiadvány célját: a népről a népnek akar szólni, azt akarják a költők remekeivel, „hogypetróleumlámpás falusi szobák félhomályában, az istállóécs lángja mellett az ő szellemük világítson...” Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány unikum: kék és piros ceruzajelekkel, paragrafusok idézésével bejegyzett ügyészégi példány, melyen látható az ügyészség 1942. március 20-i engedélyező pecsétje.

A cenzori ceruza *József Attila* majd minden költeményét megjelölte. A *Legutolsó harcos* és a *Kész a lettár* c. versek az 1921. III. tc.-re utalnak (Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelme). A *Vígasz* c. vers mellé a 172. §-t jegyezték oda (osztályellenes izgatás).

Illyés Gyula versei közül kettőt jelölt meg a cenzori ceruza. A *Nem menekülhetsz* és a *Nocsak* címűt.

A *Csendőrségi Nyomozókulcs* 1942-ben közli *Pákozdy Ferenc Főrgetegben* c. verseskötetének betiltását. Tekintettel azonban arra, hogy közelebbit nem tudunk, csupán a betiltás puszta tényét közöljük.

„A parázs tűzzé válik, terjed,
Elhamvasztja ezt a hazug, rothadt
Társadalmi rendet” —

írja *Krizsó Kálmán* 1924-ben Kolozsvárt megjelent *Proletárversek* c. kötetében, melynek betiltását a *Csendőrségi Nyomozati Értesítő* 1944-ben közölte. A bevezetésben *Ormos Ede* ígéretes, bátor, modern írásnak nevezi, s megállapítja, hogy a költő az eltiportak és meggyötörtek felé küldi verseit. Ez utóbbiban igaza van, már a verscímek is felbőszíthették a „derék” cenzort: „*Légy üdvöz proletár*”, „*Osztályharc*”, „*Vázlat a proletáréletről*”. A fent idézett mottó fejezi ki az egész kötet mondanivalóját. A versek művészileg gyengék, de a nyílt mondanivaló miatt felfigyelt rá a cenzúra. Általában jellemző a Horthy-cen-

József Attila

1905-ben született Budapesten. Apja munkás volt, de rejlélyes módon eltűnt, s magára hagyta családját, amely mély nyomorban élt. József Attila gyermekkorában hosszabb időt töltött Szabadszálláson és Ócsodón, ahova a Gyermekvédő Liga adta ki. Így ismeri meg a magyar falut és népet. Első költését 17 éves korában adja ki. Egyetemet végez, de nem lesz tanár. Különléle állásokban hányódik, irodalmi tehetségét nem méltányolják. A sok nélkülözés, keserűség felőrli lelkét. 1937-ben Balatonszázszón vonat alá veti magát és meghal. Összes versei 1940-ben jelentek meg.

A LEGUTOLSÓ HARCOS

Valami forró, nyári éjszakán
Gyárfüst oltott át lomha földszagot
S a legnagyobb félek szűkben belém
Az utca és a föld fia vagyok.

Ma hat földrésze nyílik bimbója —
Szép szívem őriás, piros virág
És villamos hullámok lengetik
Világbalengő, kitárult szögát.

Börtön, kaszárnya, templom nem elég
Hogy a hegyekről ledobja szavain
És minden ige fölöttem leber
És minden más szándék szándéktalan

Ha én sírok, a világ vére hull,
Ha káromkodok, minden trón remeg,
Ha nevetek, az Isten is örül
S tavaszba szöknek akkor a telek!

Hitem: a sors lesz: Szívbeli Urunk
Akar csodátlan, új, legszebb csodát
Kaszárnyái, börtönai elrombolnak az
Arcunkról ömlő, lelkes lavinák.

Minden jövendő tűz is bennem él,
Hogy az utolsó harcos én legyek
A simogatás az én lobogóm
S minden megindul, hogyha én megyek!

A lelkesedés zengő süvegét
Égig hajtják a görnyedt napok,
Ha szívelekben a tükör lesznek:
Az utca és a föld fia vagyok.

KESZ A LETAR

Magamban bíztam elejétől fogva —
ha semmije sincs, nem is kerül sokba
az az embernek. Semmikép se többé,
mint az állatnak, mely elhull örökre.
Ha félttem is, a helyemet megálltam —
születem, elvegyültem és kiváltam.
Meg is fizettem, kinek ahogy merle,
ki ingyen adott, azt szerettem érte.
Asszony, ha játszott velem hittegetve:
hittem igazán — hadd teljen a kedve!
Sikáltam hajót, rántottam az ampát

NEM MENEKOLHETSZ

Lenéztünk a hajógépházba,
ahol a dugattyúk között
a fűtők futkostak vörösen
és meztelenül, mint az ördögök;
a forró lég mintha valóban
pokolból zúdult volna ki —
Micsoda munka!... Megszokták már,
szólt könnyedén mellettem valaki.
Nyugszéken ültem a hajón már
esukott könyvemmel térdemen,
kétfelől kéklő hegyek üsztak,
ápolták megfáradt szemem.
Dombok és felhők... megirratlan
verse volt ez is, az utazás,
futó képeit lágy átembe
fonta a lenti tompa dohogás.

Üsztam a vízen, fűnt a fényen,
boldogan, hogy felül vagyok,
költői szintjén a világnak,
amely alattam békétlen dohog,
izzad és köpköd fuldokolva —
— Megszokták... — nyugtattam magam —
Megszokták? — nyilalt belém ekkor
a mult fagyasztó éllel, gúnyosan.

Megszokták? — Meg tudfád te szokni
— (volt benne részec) — a kapát?
Emlékszel? Emlékezz apádra!
Mit szokott ő meg? A halált!
Sorsa derekán mit szokik meg

mind-mind — (hisz tudod) — a szegény?
Kínulódva jártam föl-alá már
a hajó lüktető fedélzetén.

— Bolond vagy — sziszegtem magamban
— Áruól az vagy, semmi más! —
csattan egy másik hang szívemben
s tagolta egyre rá a dohogás.
— Áruól Hazug! Nyomorult vagy!
Lapuló bérenc!... — Ha megint
alul kerülnél, a fűtőköz:
megszoknád azt a fojtást, azt a kűnt?...

A korlátnak dőlve vívódtam
s úgy éreztem mintha apám
lőtene lent, mint rég fűtőt is
napszámra szegény a gróf birlokán
Mintha apám és minden ódam
dohogott volna ott alatt,
fajongott volna ott alatt,
fajongott volna föl a sírból, —
Verte a rengő padló talpamat

Néztem kapkodva a vizet, a
futó tájat, mintha velem
már nem is ez a hajó futna,
hanem a dohogó történelem.
Mintha dühöngve, hányingerlőn
az rázna, könyörtelenül
tagolva a szót: nem feledhetsz,
nem menekülhetsz, — bárhová kerülj!

zúrára és a rendőrség felfogására, hogy olyan kommunista írások, melyek nyelvüknél, stílusuknál fogva magasabb művészi színvonalat képviseltek, s nem voltak ennyire közérthetőek, szabadabban terjedhettek.

Ugyancsak Erdélyben, Szatmáron jelent meg *Sachalin P. L. A kiknek (!) fáj az élet* c. verseskötete 1929-ben. A szerző bizonyára nem kommunista, de az egyenlőség és szabadság világát óhajtja, s elítéli a társadalmi igazságtalanságot. *A pénz fejedelmei, Nem társadalom, Törvénytelen* c. verseiben világosan az elnyomottak oldalára áll. Éppen ez a világos — bár művészietlen formában közölt — mondanivaló okozta a kötet kitiltását. 1944-ben került erre sor. A Horthy-cenzúra — mint láthattuk — szorgalmasan tevékenykedett a „viszszatért” területeken is . . .

A megvilágítás nem homogén csapatot ér: eltérő világnézetek, politikai felfogások, erősen eltérő művészeti irányok képviselőit látjuk. Néhány nagyon fontos tényező azonban összekovácsolja költőinket. Ki így, ki úgy, ki következetesen, ki kevésbé, de mind szembenáll az uralkodó rendszerrel. Egyenlőtlen harc folyt, melyből mégis a költő, a humánus került ki diadalmasan. Hiszen az egykor betiltott műveket ma nagyrészt szép kiállítású „gyűjteményes” és „válogatott” és „összes” versekből bátran olvashatja az olvasó. S amiért az inkriminált versek, verseskötetek íródtak — sok súlyos társadalmi gond a történelem lomtárába került.

Bibliográfia

Tiltott versek, verseskötetek. 1919—1944. :

[*Babits Mihály*] Savarius: A bujaság himnuszai és egyéb erotikus költemények. Párizs 1926, Lafayette. 92 l.

Babits Mihály: Erato. Az erotikus világgöltészet remekei. [Ford.] — —. A rajzok François de Bayros eredeti munkái. [Wien 1921], Hellas, 143 l., 6 t.

Berczeli Anzelm Károly: Mise. Versek. Szeged 1926, Koroknay. 167 l.

Berda József: Béke. Versek. Újpest 1940, Ritter ny. 32 l.

Berda József: Férfihangon. Versek. Bp. [1936], Szerző, Ritter ny. Újpest. 30 l.

Bodrogi Zsigmond: Virradóra. Versek, dalok. Bp. 1919, Magyarországi Szocialista Párt, Pesti ny. 127 l.

Csikarkov, Alex: A közös szoba. Drámai tanulmányok. Kórusok-versek. H. é. ny. n. 11 lev. (Soksz.)

Csizmadia Sándor: Proletár versek. Bp. 1919, Világosság ny.

Diószeghy Tibor: Bök. [Versek.] Wien 1920, Steyer Mühl. 48 l. (Színes Epek övek 3.)

Erdélyi József: Fehér torony. — — válogatott versei. 1913—1938. [Bp. 1938], Bartha Miklós Társ. 388 l.

Erdélyi József: Hőrcsög. (Vers.) 1938.

Eszméletetek föld robotosai! — Magyar földműves nép, munkáld meg a földet! [Két vers.] [Bp.] 1919, Közokt. Népbizt. [4] l.

Farkas Antal: Bujdosó Péter nótás könyve. 1920—1922. [Versek.] Wien 1922, Szerző, Norbertus ny. 104 l.

Farkas Antal: Fekete nóták, vörös rigmusok. Versek. Bp. 1919, Közokt. Népbizt. ny. n. 70 l.

Farkas Antal: Proletárok verses könyve. Dalok és versek. Szerk. — — Bp. 1919, Népszava 64. l.

Fenyő László: Építés orgonája. — versei. [Bp.] 1922, Kiáltás. 62 l.

Fodor József: Jelenések évei. — Összhang nélkül [Bp. 1938], Athenaeum. 86 l.

- Gábor Andor: Az én hazám. Versek az emigrációból. Bécs 1920, Bécsi Magyar Kiadó. 112 l.
- Gábor Andor: Mert szégyen élni s nem kiáltani. [Versek.] Wien [192?] Ama Verl. 126 l.
- Gyagyovszky Emil: Ünnepet várok. [Versek.] Bp. 1912, Népszava. 94 l.
- Harmath Imre: Én már egyszer éltem. — — költeményei. [Bp.] 1938, Szerző. 93 l.
- Herez György: A derék kannibálok. — Idegenből idegenbe. [Versek.] Bp. 1938, Faust Imre, Paulovits ny. Sztl.
- Herez György: Versek. Berlin 1921, Malik. 42 l. (Fiatalok könyvei l.)
- Hidas Antal: Az ellenforradalom földjén. Wien (1926?) Arbeiter-Buchhandlung. (Munka és Tudás könyvtára 9.)
- Hidas Antal: A gyarmatok kiáltanak. [Versek.] Moszkva-Leningrád 1933, A Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadóváll. 181 l.
- Hidas Antal: Sűrű csillagos az ég. [Forradalmi] dalok.) Moszkva 1932, Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadóváll. 23 l. (A „Sarló és Kalapács” kiskönyvtára l.)
- I[llyés] G[yula]: Hősökről beszélek. (Költemény.) Cluj — Kolozsvár 1933, Korunk. 45 l.
- Illyés Gyula: Rend a romokban. [Versek.] [Bp. 1937], Nyugat. 219 l.
- Illyés Gyula — József Attila: A nép nevében. [Pestszentlőrinc 1942, Mátyás Ferenc Könyvkiadóváll.], 32 l.
- József Attila: Döntsd a tőkét, ne siránkozz. Versek. Bp. [1931], Új Európa Könyvtár, Juhász ny. 48 l.
- József Attila: Lázadó Krisztus. 1924. Kékmédár 1923. okt. 19.
- József Attila: Lebukott. 1933.
- Kassák Lajos: Tábornok. [Kínai vers fordítása] — Anyám címére. [Önéletrajz.] (Bp. 1938) Cserépfalvi 257 l.
- Kassák Lajos: Máglyák énekelnek. 1919—1920, Wien 1920, Bécsi Magyar Kiadó. 120 l.
- Kassák Lajos: Világanyám. — — összes versei. Wien 1921, Bán-Verl. 145 l.
- Kazimir Károly: Új tüzek. Versek. Košice [1933], Universum ny. 103 l.
- Komját Aladár: Mindent akarunk. Versek. Moszkva 1931, Centrizat. 56 l. („Sarló és Kalapács” könyvtára. Szépirod. sor. 5.)
- Komját Aladár: Új Internationale. [Versek.] Bp. 1919, Helios ny. 31 l.
- Korvin Lajos: Harc. Versek. Bp. 1930, I. „B. „C.” 32 l.
- Korvin Lajos: Tömegszállítás. — — újabb verseiből. Bp. 1934, Danton, Wilhelm ny. 38 l.
- Krizsó Kálmán: Proletárversek. Cluj 1924, Kadima. 38 l.
- Lukács Imre: Harca. — Ifjúgárda 1930. I. sz.
- Lukács Imre: Mert mi nem felejtünk!... (Versek.) Bp. 1934, Gyarmati ny. 30 l.
- Lázár József
- [Lukács Imre]: Munkásleányhoz. — Új Harcos 1933. 2. sz.
- Madarász Emil: Szovjethajók. Versek. Moszkva-Leningrád 1933, Szovjetunióban Élő Külföldi Munkások Kiadóváll. 54 l. (A „Sarló és Kalapács” Könyvtára.)
- Mi kantu. (Énekeljünk.) (Munkásdalok.) (A bírósági eljárást közli a Sajtó 1931. 9. sz.)
- Nádass József: Te és ti. [Versek.] Bp. 1931, „Munka”. 43 l.
- Nők májusa: Várnai Zseni: Így égtem, énekeltem... — Berkó Sándor: Lesznek még ők boldogok. [Bp. 1939, Világosság ny.] 8 l.
- Oláh Gábor: A visszaperdült bumeráng. — Panoráma. [Versek.] Debrecen 1933, [Nagy Károly ny.] 358 l. (A 145—148 l. hiányzik.)
- Pákozdy Ferenc: Förfögetegben. Versek. [A borítólapon Kohán György műve.] Hódmezővásárhely 1943, [Ladányiné ny. Bp.] 142 l.
- Pákozdy Ferenc: Kalapácsos emberek. — 100% 1930, 8. sz.
- Pákozdy Ferenc: Vers. — 100% 1929. 3. sz.
- Palasowsky Ödön: Reorganizáció. [Versek.] Gyoma 1924, Manifesztum-kiad., Kner ny. 30 l.

Peterdi Andor: A föld énekei. Forradalmi versek. Bp. 1919, Szoc.-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja, Stephaneum ny. 104 l.

Proletár Daloskönyv. — [24 forradalmi dal kottával.] Henri Barbusse előszavával. Párizs 1926, Párizsi Munkás. 32 l.

Radóti Miklós: Újmódi pásztorok éneke. — — versei. Bp. 1931, Fiatal Magyarország. 49 l.

Szachelin P. L.: A kiknek [!] fáj az élet. Költemények. Satu Mare 1929, Szerző. 135 l.

Sztojka László: Tárogató. Versek. [Gherla 1934, Auróra ny.] 78 l.

Van egy babája Marionnak. Vers. [Az illegálításban röplapon terjesztették.] [1931].

Varga Ferenc: Szabadon... Versek. [Bp. 1938, [Gleria ny.] 32 l.

Várnai Zseni: Forradalmi versei. Bp. 1919, Közokt. Népbizt., Athenaeum ny. 72 l.

Várnai Zseni: Vörös tavasz. — — új versei. Bp. 1919, Népszava. 111 l.

Források

Csendőrségi Nyomozókulcs

Belügyi Közlöny

Bűnügyi Körözések Lapja

Corvina

Posta- és Táviráda Rendeletek Tára

Irodalomtörténet 1945—1960 (1952. 3—4. l. Rejtő).

Fővárosi Levéltár Főügyészégi iratok

OSZK Növedéknaplók

Dezsényi Béla és Kozocsa Sándor szíves közlései

A cikkben szereplő élő írók szóbeli közlései, valamint az általuk rendelkezésemre bocsátott periratok, könyvek.

A Sajtó

IV

KÖNYVTÁR- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok.

BORSA GEDEON

A címben körvonalazott témának kidolgozása talán a túlméretezettség érzetét keltheti, a búcsúhirdetés történeti összefüggéseinek vizsgálata azonban mély bepillantást enged a kor viszonyaiba. A búcsúhirdetés ugyanis a reformációt megelőző évtizedek társadalmi és gazdasági helyzetére egyre jellemzőbb vállalkozás lett.

A XV. század végére a feudális rendszer Európa-szerte már a válság számos tünetét mutatta fel. A földbirtokok fokozódó kumulációja, az adóknak készpénzben történő fizetése stb. a parasztok helyzetének rendkívüli súlyosbodásához, majd a XVI. század első évtizedeiben a különböző parasztháborúkhoz vezetett. Az elnyomorodás egyik következménye az volt, hogy a parasztfiúk közül egyre nagyobb számban léptek a korábban biztos megélhetést nyújtó egyházi pályára. A papok számának ezzel a rendkívüli növekedésével nem tartottak lépést az egyházi jövedelmek. Így kialakult az alsópapság egy részéből az a nincstelen réteg, amely a főpapi jövedelmek koncentrációja folytán lassan minden biztos jövedelem nélkül maradt.

Az egyház — részben ennek a joggal elégedetlenkedő rétegnek lecsillapítására, részben a főpapok mohóságának további kielégítésére — tovább igyekezett fokozni jövedelmeit. Így lépett rá azután a búcsúhirdetésnek arra az útjára, amely — nem kis részben éppen e társadalmi feszítőerők hatására — az anyagi visszaélések melegágyává vált. Ez volt egyben azután az a pont is, ahol az egyház megreformálását követelők — Lutherrel az élükön — kirobbantották a nyílt harcot a pápasággal szemben, amely hamarosan magának az egyháznak a létét is veszélyeztette, és odavezetett, hogy a XVI. század közepén a tridentin zsinat betiltotta a búcsú pénzért történő hirdetésének minden formáját.

Mielőtt akár a történelmi események, vagy akár az ezek kapcsán megjelent nyomtatványokat vizsgálánk, röviden tisztáznunk kell a középkor végére már hirhedtté vált búcsú fogalmát.¹

Angliában és Írországból a VII. században kezdődött el, majd innen a kontinensre is áterjedt az a szokás, hogy a hosszantartó és gyakran kegyetlen vezeklést imádsággal és alamizsnával helyettesítették. Erre a lehetőségre a biblia több hely² nyújtott számukra biztatást. Ez az ú. n. redemptio (megváltás) egyengette az utat a XI. századtól azoknak a búcsúhirdetéseknél, amelyekben azoknak, akik a kereszteshadjáratokban résztvettek, akik alamizsnát adtak, akik bizonyos templomokat látogattak meg stb., bűneikért a túlvilágon reájuk váró ideiglenes büntetés egy részét az egyház elengedte. Ehhez mindenkor a római pápának, mint az egyház hívóinak jócselekedeteiből összegyűlt „lelki kincstár” kezelőjének engedélye volt szükséges.³

I.

A címben említett és 1500-ban együtt hirdetett két búcsút: a jubileumit, ill. a keresztes-hadjáratok javára szólót, korábban külön-külön osztották. A Magyarország ellenségei ellen harcolók javára szolgáló első keresztes-búcsút 1241 közepéről, a tatárok betörésének idejéből ismerjük.⁴ A rigómezei csata után (1389) a törökök már közvetlenül veszélyeztették hazánk déli határait. Ez időtől kezdve azután szinte se szeri, se száma az ellenük hirdetett kereszteshadjáratoknak és az ezek kapcsán hirdetett keresztes-búcsúknak. Így ismerünk ilyeneket — többek között — a következő évekből: 1391⁵, 1400⁶, 1405⁷, 1407⁸, 1433⁹, 1448¹⁰, 1463¹¹ stb.

A mai szóhasználatnak megfelelő jubileumi, azaz a meghatározott évben Rómába zarándoklók számára biztosított különleges búcsúról viszont először az 1300. évben beszélhetünk.¹² Már ekkorról van adatunk magyarokról, akik résztvettek e búcsún Rómában.¹³ Érdekességként megemlíthető itt az is, hogy *Gregorovius*¹⁴ *Martel* Károlyt, mint magyar királyt említi egyetlen koronás uralkodóként, aki ebben az évben Rómában járt a jubileumi búcsú elnyerése céljából. Amint ezt már Franz Xaver *Kraus* megállapította¹⁵ itt a tévedés kettős: egyrészt *Martel* Károly, jól lehet meg volt koronázva, sohasem volt magyar uralkodó, másrészt 1295-ben már meghalt.

Miután eredetileg százévenként tervezték megtartani ezt a jubileumi búcsút, egyre többen fordultak a pápához, hogy legalább emberöltőnként egyszer mód legyen ennek elnyerésére. VI. *Kelemen* pápa azután engedett is e kéréseknek: már 1350-re meghirdette a második jubileumi búcsút.¹⁶

Ez alkalommal is sok magyar zarándok kereste fel Rómát¹⁷. Érdekes epizód ezzel kapcsolatban az, amit a krónikások feljegyeztek: a sok idegen befogadására nem volt elég épület, így a hideghez jobban hozzászokott németek és magyarok közül számosan a szabad ég alatt töltötték az éjszeleket, a mezőkön gyujtott nagy tüzek közelében.¹⁸ A nagyszámú magyar zarándok gyóntatására pedig az akkori pápai székhelyről, Avignon-ból Rómába rendelték *Blasius de Ungaria* pápai poenitentiariust.¹⁹

1350 szeptembere végén — Nápolyból jövet — *Nagy Lajos* király is Rómába zarándokolt, hogy a jubileumi búcsút elnyerje.²⁰ A város vezetősége, élén *Cola Rienzi*-vel, ünnepélyesen fogadta az uralkodót, aki többnapos ajtatoskodás után négyezer aranyat tett le alamizsnaként Szt. Péter oltárára.²¹ Érdekes még megemlíteni, hogy már ekkor voltak a magyarok között olyanok, akik nem önszántukból, hanem bírói ítélet alapján zarándokoltak Rómába.²² Ezt történt például egy párbajban gyilkosságot elkövetővel is.²³

Azonban egyre többen voltak olyanok, akik a jubileumi búcsút el kívánták ugyan nyerni, de — különböző okokra hivatkozva — Rómába viszont nem akartak elzarándokolni. Így *Erzsébet* magyar királynő is — az általa épített óbudai monostor templomának felszentelése alkalmával — kérte e kedvezmény megadását. VI. *Kelemen* pápa azonban 1349 március 14-én elutasította ezt a kérést azzal az indoklással, hogy erre a multban még nem volt eset.²⁴

A következő évben azonban a földközítengeri Mallorca-sziget lakói kérésének már engedett a pápa: a jubileumi búcsú elnyerése feltételei közül — a nehéz közlekedési viszonyokra való tekintettel — felmentette őket a Rómába történő zarándoklás alól. Ez azután súlyos precedensül szolgált a továbbiakban.²⁵ Így 1351 január 8-án már a magyar királynő is megkapta személy szerint ezt a kedvezményt.²⁶

További lazulást jelentett az, hogy pl. 1392—1395 években München, Prága, Köln, Magdeburg és más városokban a jubileumi búcsú hirdetése nem csupán a Rómába történt zarándoklás nélkül, de már jóval a jubileumi év letelte után történhetett.²⁷ Mivel a jubileumi búcsú ilyen kedvezmények mellett történt elnyerése esetén a híveknek a megtakarított római zarándoklás költségeinek egy részét készpénzben kellett elhelyezniök az e célra felállított gyűjtőládákba, a pápák egyre bővebben osztották az ilyen kiváltságot.

VI. Orbán pápa azután egy alkalommal 40, majd a továbbiakban 33 évre csökkentette a jubileumi búcsúk közötti időt. Így már 1390-ben került sor a harmadik, jubileumi szentévre.²⁸ A magyarok részvételéről ismét *Gregorovius*²⁹ tudósít. Jóllehet a következő jubileumi évet 1423-ban jelölték ki, mégis 1400-ban ismét rengeteg zarándok lepte el Rómát. Bár hivatalosan nem hirdették meg, hallgatólagosan és főleg utólag ezt is szentévnak tekintették.³⁰ Az 1423. év után V. Miklós pápa ismét visszatért az ötvenéves periódusra és 1450-re hirdette meg a jubileumi évet.³¹

Miután ebben az évben is igen sokan készültek Rómába zarándokolni hazánkból, a pesti országgyűlés *Hunyadi* János kormányzóval az élén 1450 januárjában azzal a kéréssel fordult a pápához, hogy a jubileumi búcsút a hívek itthon nyerhessék el, és a befolyó pénzből a törökök ellen fegyverkezhessenek. A válasz kedvező volt ugyan³², de e kiváltságot csak a kormányzó, a főpapok, a főnemsek, a nemesek és ezek kísérete, valamint a katonák nyerték el. A rendek, ill. *Hunyadi* János újabb kérésére a pápa azután már minden hazánkban lakó számára — nemre, rangra és foglalkozásra való tekintet nélkül — engedélyezte a jubileumi búcsú itthoni elnyerését, megjelölve ennek feltételeit is.³³ Eszerint a három római főtemplom felkeresése helyett elég volt már ekkor *Szt. István* székesfehérvári és *Szt. László* nagyváradai sírjához zarándokolni. Ha ezt is nehéznek tartották volna a hívek, úgy elégséges volt bármelyik püspöki székesegyház felkeresése három egymást követő napon. A gyónás stb. mellett a további követelmény a pénzbeli adomány volt. Ennek összege a római zarándoklás és legalább kéthetes ottartózkodás költségeinek a fele volt³⁴, amelyet a háromszoros zárral ellátott ládába, vert pénz formájában kellett bedobni.³⁵ A befolyt összeg fele a törökök elleni háború céljára volt felhasználható.³⁶ Ily módon valóban jelentős összegeket bocsátottak Magyarország rendelkezésére még ebben az 1450. esztendőben.³⁷ Ez alkalommal kapcsolódott össze tehát hazánkban első ízben a jubileumi és a keresztes búcsú.³⁸

II. Pál pápa 1470 április 19-én kelt bullájával újból rendezte a szentévek kérdését, és minden 25-ik esztendőt jelölte ki e célból.³⁹ Az 1475. évi jubileumi búcsú sorrendben a hetedik volt. Ez alkalommal is sok magyar zarándok kereste fel Rómát, mégis humanista túlzásnak tűnik *Vetéssy* László *IV. Sixtus* pápa előtt 1475 február 2-án tartott beszédének az a kitétele, amely szerint „egyetlen nemzet fiai sem látogatják e szent ünnepeket nagyobb számban, mint a magyarok.”⁴⁰

Hazánkban az 1475. évi jubileumi búcsú az 1450. évi keretek között folyt le. *Gábor* erdélyi püspök volt az, aki mint „commissarius specialiter deputatus”⁴¹ bonyolította le a búcsú meghirdetését és terjesztését. Számos búcsúlevelet is ismerünk, amelyeket ez alkalommal bocsátottak ki. Az elnyert kiváltságról ugyanis ilyen oklevelet állítottak ki. Az említett pénzbeli megváltás — mint a búcsú elnyerésének egyik feltétele — általában megelőzte e levél

elnyerését, és így ez bizonyos értelemben nyugtául is felfogható. Egyedül az Országos Levéltár középkori gyűjteményében nem kevesebb, mint hét ilyen búcsúlevelet találhatunk, amelyet mind 1475 utolsó hetében állítottak ki Kassán.⁴²

E jubileumi búcsú hirdetése azonban áthúzódott a következő évre is, amint ezt a pápa 1476 február 23-i levele is tanúsítja.⁴³ Ennek emlékét őrzi a pozsonyi városi levéltár egyik búcsúlevele is, 1476 április 4-ről keltezte.⁴⁴ A szentévi búcsú bevételei ismét jelentős anyagi támogatást jelentettek Magyarországnak a törökök elleni harcában. 1476-ban a pápa és a velencei köztársaság nem kevesebb, mint 93 000 arannyal támogatták ezt a küzdelmet.⁴⁵

Az állandósult törökveszélyre való tekintettel és *Mátyás* király kérésére⁴⁶ 1479-ben a pápa újra jubileumi búcsút hirdetett Magyarországon a keresztieshadjárat érdekében, és ennek lebonyolítására *Aragóniai János* bíborost nevezte ki legátusnak és búcsúbiztosnak.⁴⁷ A bíboros, aki *Beatrice* révén rokona volt *Mátyás* királynak, 1479 decemberében érkezett Budára, de nem tartózkodott huzamosabban hazánkban, mert a következő év novemberében már ismét Rómában volt.⁴⁸ Magyarországi tevékenysége során megszervezte és megbízottai révén megindította a búcsú hirdetését. Erről ismét számos reánk maradt búcsúlevél tanúskodik.⁴⁹ Tudunk még a búcsú 1481 február 15-én kelt pápai meghosszabbításáról is.⁵⁰

A polgárság, jóllehet számára komoly anyagi megerőltetést jelentett az ilyen búcsú, vallásossága és a törököktől való félelme miatt alaposan kivette részét ebből az akcióból. A királyok is élénken támogatták ezeket a vállalkozásokat, és biztatták, ill. utasításokkal látták el e kérdésben a városokat.⁵¹ Ismerünk ilyen jellegű intézkedést *Mátyás* királytól is.⁵² Az uralkodók általában csak olyan feltétel mellett engedélyezték az országaikban történő búcsúhirdetést, hogy a befolyó összeg bizonyos hányadát ők maguk kapják meg.⁵³

Így azután a búcsúpénzekből — de nem csupán a hazaiakból, hanem több más országból is — jelentős összegek jutottak a magyar király kincstárába, hogy az fokozhassa a törökök elleni harcot.⁵⁴ Az említett segélypénzek átutalásában általában ugyanazok a bankárok vettek részt, akik többek között a hazai tizedpénzek Rómába való átutalását is lebonyolították. Így például 1466 tavaszán a *Mediciek* továbbítottak 10 000 aranyat, majd 1471 elején további 18 000 aranyat a pápától *Mátyás* királynak a törökök elleni háború költségeire.⁵⁵

II.

A XV. század utolsó éveiben az egyik leggazdagabb európai állam és tenger nagyhatalom, Velence érdekeit egyre inkább keresztelte a törökök terjeszkedése. Így elérkezettnek látta az időt, hogy leszámoljon a pogány hatalommal, amely a Földközi-tenger keleti medencéjében levő velencei birtokokat egyre jobban veszélyeztette.

A velencei köztársaság diplomáciája, amelynek ügyessége méltán világhíres volt, ez alkalommal is sikeresen összekapcsolta saját érdekét másokéval. Nem vállalkozott tehát a köztársaság egymaga a törökök elleni harcra, hanem a kereszténység megvédése címén, fegyverbe kívánta állítani egész Európát. Sikertült is a nagyravágyó *VI. Sándort* meggyőzni, hogy a pápa hivatása a törökök teljes kiűzése Európából. Úgy vélte ő, hogy a kereszténység egyetlen, roppant erőfeszítéssel meg tud szabadulni egyszer s mindenkorra a reá nehezedő ozmán

nyomástól. Erre számára biztatást inkább csak a törököknek e korszakban tanúsított viszonylag passzív magatartása, semmint a kereszténység egysége vagy ereje nyújthatott.

A nagyszabásúnak tervezett akció megszervezését, sőt részben a lebonyolítását is maga a becsvágyó pápa vállalta. 1499 április 15-én szövetséget kötött a franciákkal és a velenceiekkel a törökök ellen.⁵⁶ A cél természetesen az volt, hogy ebbe a megegyezésbe a többi európai országokat, elsősorban a stratégiai-lag legfontosabb Magyarországot is bevonják. A liga mindhárom tagja hamarosan meg is kezdte ez irányú erőfeszítéseit.

Velence már ez év májusában — a Dalmácia miatti évszázados viszálykodást ideiglenesen félretéve — felvette a kapcsolatot a magyar királlyal.⁵⁷ Szeptember 29-i levelében a Signoria arra kérte *Ulászlót*, hogy ne kössön békét a törökökkel. Egyben állandó diplomáciai képviselőjeként — Budán az első ilyen minőségben (!) — Francesco *de la Zuecha*-t küldte Magyarországra.⁵⁸

A pápa is erőfeszítéseket tett Magyarországnak a törökök elleni szövetségbe történő bevonására, és e célból 1499 októberében Budára küldte Caspar *Gulfi*-t, Cagli püspökét. *Ulászló* hajlandónak is mutatkozott arra, hogy hadra keljen a törökök ellen, ha a többi keresztény ország is hasonlóképpen cselekszik, feltételül azonban zavaros házassági ügyének rendezését szabta.⁵⁹ A következő év február elején azután még határidőt is szabott: békét köt a törökökkel, ha említett kérésére ötven napon belül kedvező választ nem kap. Így azután a velencei köztársaság unszolására áprilisban a pápa semmisnek nyilvánította *Ulászlónak* mind *Beatrice*-vel, *Mátyás* király özvegyével, mind ennek előtte Brandenburgi Borbálával kötött házasságát.

A király látta, hogy a törökök elleni háború címén további előnyöket is kicsikarhat, ezért közölte a pápával, hogy a szultán előnyös feltételek mellett kínált fel neki békét és ezt elfogadni kénytelen, ha csak gyors és hathatós segítséget nem kap. Erre a sürgetésre azután a pápa elhatározta, hogy a nagyszabásúnak tervezett, és az egész kereszténység részvételére számító vállalkozás helyett, az eredeti hármasszövetséget csupán a magyarokkal és a spanyolokkal egészíti ki. A vállalkozás anyagi alapjául az egész Európa valamennyi egyházi javadalmára három éven át kivetett tizedet szánták, amelynek fizetésére a pápa még saját magát és a bíborosi testület tagjait is kötelezte, ami ebben az időben szinte példátlan eset volt. Ugyanakkor kapóra jött VI. Sándor számára a jubileumi év, amelynek felhasználásával teljes búcsút biztosított a keresztieshad toborzásához.

A már korábban tárgyalt jubileumi búcsúk után 1499 január 23-án foglalkozott a bíborosok testülete az 1500. évben sorrakerülő, immár nyolcadik szentév részleteinek megtárgyalásával. Magát a jubileumi búcsút három bullával hirdették meg,⁶⁰ 1499 december 24-én azután nagy ünnepségek keretében tárult ki a Szt. Péter bazilika nagykapuja, a Porta Sancta, ami a szentév megkezdését jelentette.⁶¹

Ezzel megindult a zarándokok özönlése Rómába. A külföldiek között ismét számos magyar volt, amint erről több korabeli olaszországi feljegyzés is tanuskodik.⁶² A római zarándoklás — amint ezt az előző korszakokban is láttuk — igen elterjedt szokás volt az akkori Magyarországon.⁶³ Ez mint végrendeleti kikötés is gyakran szerepelt, ahogy ezt a századok pusztításaitól megkímélt városok levéltáraiban őrzött iratok egész sora bizonyítja.⁶⁴

Pedig ezek a zarándoklások meglehetősen költségesek, fárasztók és veszélyesek voltak. Az útvonalra és a költségekre vonatkozólag igen érdekes dokumentum a bártfai plébános 1494 november 18—1495 júniusa között tett útjának elszámolása.⁶⁵ A bizonytalan közállapotok rablóveszélyén kívül ebben az időben már a törökök is komoly veszedelmet jelentettek — elsősorban Isztriában — az utazók számára.⁶⁶ Így nem csodálkozhatunk azon az oklevelen sem, amelyet 1500-ban adott ki *Ulászló* a Rómába zarándokolni készült gersei *Pető* család néhány tagjának,⁶⁷ és amelyben adó, vám, harmincad stb. mentességen kívül fegyveres kíséretet is rendelt a bizonytalan útrészekre.⁶⁸ A zarándokokat sarcoló kisebb hatalmasságok ellen pedig 1500 március 4-én maga a pápa volt kénytelen külön bullát kibocsátani.⁶⁹

A magyar zarándokok nagyobb tömegeinek fogadására Rómában jól felkészültek. A régi zarándokházat 1497-ben újraépítették.⁷⁰ *Bodrogi* Fülöp esztergomi főesperes, *Ulászló* állandó római ügyvivője pápai káplán volt 1496 április 7 óta.⁷¹ Őt nevezték ki 1499 augusztus 23-án — nyilván a közelgő jubileumi búcsúra való tekintettel — „a magyar nyelv, vagyis nemzet” gyóntatójának a *Szt. Péter* bazilikába.⁷² Egy 1499 december 20-án kelt bullában ugyancsak *Bodrogi* szerepelt azok között az idegen nyelven gyóntatók között, akik rendkívüli felhatalmazást kaptak a jubileumi évre.⁷³

A nagyszámú magyar zarándoksereg idővel — nyilván szokásjog alapján — bizonyos privilégiumokra tett szert: így például külön hely volt részükre fenntartva pápai áldások alkalmával a *Szt. Péter* bazilika lépcsőin.⁷⁴ Okmányszerűen a legérdekesebb és leggazdagabb adatokat a római Szent Lélek testvérület anyakönyve tartalmazza.⁷⁵ Ebben az 1500. évben több mint ötszáz bejegyzésben közel kétezer magyarországi személy örökölte meg nevét az említett társulatba történt belépése alkalmával. A Rómában járt magyar zarándokok száma nyilván ennél lényegesen magasabb volt, hiszen nem ebbe a testvérületbe történő belépés volt a hosszú útra keltek közvetlen célja. Érdekes a bejegyzések hónapok szerinti megoszlása is, amely azt mutatja, hogy a zarándokok túlnyomó többsége a karácsony-újévi, ill. a nagybőjt-húsvéti időszakban kereste fel Rómát.

Jóllehet *VI. Sándor* 1501 január 5-én ünnepélyesen bezárta a jubileumi évet⁷⁶, amely eredetileg csak Rómára volt érvényes, azonban előzetesen, 1500 derekán — akárcsak elődei — kiterjesztette a búcsú elnyerésének lehetőségét előbb Itália többi részére, majd más országokra is. A feltételek között ezúttal is szerepelt a törökök elleni kereszteshadjárat céljaira nyújtott pénzbeli adomány.⁷⁷ A jubileumi búcsú bevételeit e célra a pápa mind Velencének, mind Lengyelországnak átengedte.⁷⁸ Ugyanígy járt el természetesen Magyarországgal szemben is, amelyet mint a törökök elleni harc egyik főbástyáját — mint már eddig is láttuk — be kívánták vonni a tervezett háborúba.

Ez ügyben *VI. Sándor* 1500 május elején a bíborosi testület egyik tagját kívánta Magyarországra és Lengyelországba küldeni. Miután ezt a megbízatást egyik bíboros sem vállalta, a választás⁷⁹ ismét Cagli püspökére esett.⁸⁰ E hírnek a budai udvarban leverő hatása volt: hazánk jelentőségének lebecsülését látták benne. Panaszkodott is erről *Ulászló* a velencei követnek, hogy bíboros helyett csupán egy „barát” érkezik.⁸¹

Caspar *Gulfi* meghatalmazó bulláját május 20-án állították ki,⁸² majd két napra rá a pápa a jubileumi búcsút a kereszteshadjárat javára szolgáló módon

(„per modum cruciatae”) kiterjesztette hazánkra is.⁸³ Ugyanezen a napon kelt egy másik bulla is, amely biztosította az egyházi tized felhasználását a magyar király számára a törökök elleni harc céljaira.⁸⁴

A pápa most ismertetett tevékenységével párhuzamosan Velence is tovább fokozta erőfeszítéseit a budai udvarnál Magyarországnak a törökök elleni tevékeny harcok felvétele érdekében. 1500 január 14-én — az eddigi követségi titkár helyére — két követet is választott a köztársaság *Sebastian Zustignan* és *Vetor Soranzo* személyében, akiknek legfontosabb feladatuk az volt, hogy *Ulászlót* egy általános keresztény ligába, vagy legalább is egy szűkebb, a pápával és Velencével megkötendő szövetségbe bevonják.⁸⁵ Hosszas készülődés és utazás után április 2-án érkeztek meg a diplomaták Budára.⁸⁶

A velencei követeknek az április 5-én tartott ünnepélyes bemutatkozó látogatásuk alkalmával, *Zustignan (Justinianus)* által mondott beszéd nyomtatásban maradt reánk mind latin, mind olasz nyelvű kiadásban, amelyeket *Bernardinus de Vitalibus* velencei műhelyében állítottak elő.⁸⁷ Ez az ünnepélyes beszéd, amely a nyilvánosságnak szólt, tele volt nagyhangú ígéretekkel és biztatással a törökök ellen indítandó háború érdekében.

Az ügy lényegét illető tárgyalások a velencei követek és a magyar főurak között hamarosan megindultak ugyan, de a nyilvánosság teljes kizárása mellett. Nem is volt valami épületes az a sok huzavona és alku, amely Magyarország hadbalépésének egyetlen igazi feltétele, a Velence által nyújtandó anyagi támogatás összszerzése körül hónapokon át folyt.

A György-nap (ápr. 24.) táján lezajlott rákosi országgyűlésen a rendek már elvben állást foglaltak a törökök ellen indítandó háború mellett, mégis július végéig tartott, amíg megegyezésre jutottak a köztársaság követeivel. Eszerint Velence a szövetség megkötésekor 50 000 aranyat, majd hat hónap múlva újabb 50 000 aranyat juttat Magyarországnak, hogy az a háború terheit elviselhesse.⁸⁸

A velenceiek és a magyarok között hosszú nyúlt tárgyalások, valamint az a hír, hogy nem túlságosan nagy a lelkesedés a magyarok körében a törökök elleni harcra kapcsolatban, igen kedvezőtlen benyomást keltett Rómában.⁸⁹

Időközben az 1499. évi hármasszövetség harmadik tagja, Franciaország is erőfeszítéseket tett a magyarok bevonására. *XII. Lajos* király még ez év végén követet küldött, aki azonban Zeng-ben, az akkori Magyarország tengeri kikötőjében partra-szállva váratlanul meghalt. De már a következő év január 29-én kinevezték *Valerien de Marigny*-t és *Mathieu Tautain de Mazury*-t követül *Ulászlóhoz*. A francia diplomaták április első felében Velencében tárgyalták meg a közös akció részleteit, majd május 15-én Budára érkeztek.⁹⁰

Május 19-i ajánlatukban a franciák részleges, helyi szövetséget javasoltak, *Ulászló* viszont egy általános liga mellett foglalt állást. A két ország jövődó kapcsolatainak elmélyítése és a további együttműködés zálogaként házassági szerződés terve merült fel *Ulászló*, ill. a francia király egyik rokona *Anne de Foix*, *Gaston de Candale* herceg leánya között.⁹¹ Végül mégis éppen a franciák hozták létre az első megállapodást a magyarokkal, megelőzve ezzel másik két ligatársukat. A Budán 1500 július 14-én megkötött szerződésnek⁹² még leginkább *Ulászló* házassága szempontjából volt később jelentősége.⁹³

A király — jóllehet ekkorra már véglegesen elhatározta magát, hogy megindítja a háborút a törökök ellen — annak érdekében, hogy a velenceiektől a legnagyobb összegű támogatást tudja kicsikarni, továbbá, hogy a szultánnal

szembeni barátságos magatartásának látszatát ne kelljen feladnia, hadi előkészületeit titokban kívánta tartani.⁹⁴

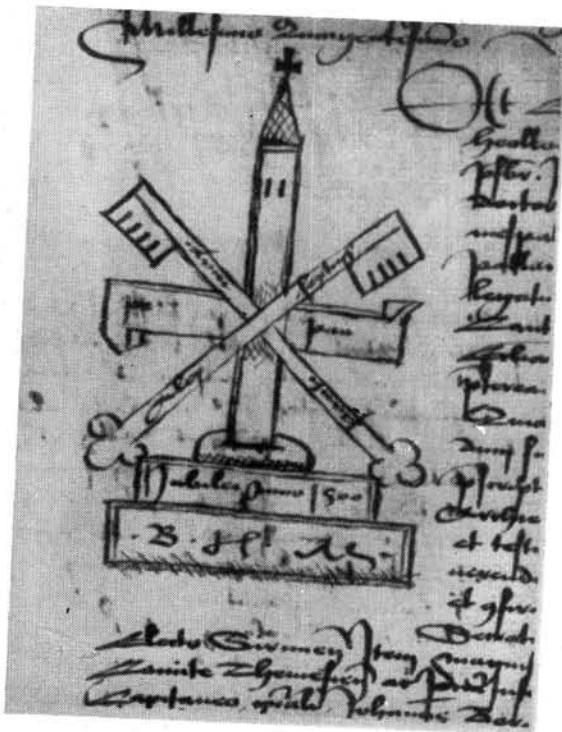
Nem sokkal később azután, a velenceiekkel folytatott tárgyalás befejezése, valamint a jubileumi búcsú később ismertetésre kerülő meghirdetése után fenti elhatározását nyilvánosságra hozta, és július 26-án hadba hívta a rendeket Mihály napra (IX. 29.) Bácsra. Ezzel kívánta bizonyítani Róma, ill. Velence irányába harckészségét, akiktől ezen az alapon komoly anyagi támogatásra számított.⁹⁵

Azonban elképzelhető az összegyűlteket lelkesedése és harckészsége, amikor maga a király csak jóval a kitűzött időpont után indult el Budáról és november 9-én érkezett meg Bácsra.⁹⁶ Ez azonban nem volt véletlen. A velencei követekkel történt júliusi megállapodások jóváhagyása, ill. megerősítése Velencéből egyre később. Sem *Ulászló*, sem a közhangulat nem volt valami lelkesen a háború mellett. Így a király nyilván szándékosan késve ment a csapatok gyülekezőhelyére, hogy a késői, hidegre fordult idő elfogadhatóan látszó ürügyet, ill. alapot szolgálthasson a hadrakelés elhalasztására. Ezzel a kifogással azután éltek is a „hadfiak”.⁹⁷

Mielőtt azonban szétoszlottak volna, éppen a kilátásba helyezett külföldi támogatás elnyerése céljából, újra állást foglaltak — de csak szóban — a törökök elleni háború mellett és a megjelent velencei követek előtt felvonultak az össze-

gyűlt csapatok. A nagyszabásúnak szánt parádé azonban a remélt 40 000 helyett csupán 10 000 lovasból állott, de fegyvere ebből is csak négyezernek volt.⁹⁸ A 73 megyéből 18 egyáltalában nem küldött senkit sem! E lehangoló látvány sem gyorsította Velence végleges döntését a magyar király anyagi támogatását illetően. A késedelemhez hozzájárult az egyik velencei követ, Vettor Soranzo Bácscon bekövetkezett hirtelen halála is.⁹⁹

Visszatérve Cagliari püspökének küldetésére, forrásainkból megállapíthatjuk, hogy ő 1500 június elején indult útnak Rómából Velencén át Budára, ahová július 12-én érkezett.¹⁰⁰ Még e hónap 26-án a budai Nagyboldogasszony (a mai u. n. Mátyás) templomban számos előkelőség és nagy tömeg jelenlétében¹⁰¹ hirdette ki a pápai legátus az egyházi tized és a keresztes hadak tárgyában kelt és már fentebb

A jubileumi búcsú szimbóluma
a Henckel-kódexből

említett pápai bullákat. Ezzel egyidőben viszont azt kívánta *Ulászlótól*, hogy az udvaránál tartózkodó török követ elküldésével szakítsa meg a szultánnal a diplomáciai összeköttetést.¹⁰²

A jubileumi búcsú kiterjesztése tárgyában kelt és sárga-vörös selyemzsinóron ömpeccséttel ellátott bullát *Thurzó* Zsigmond esztergomi kanonok királyi ura nevében eredetiben bemutatta *Bakócz* Tamás esztergomi érseknek, aki azt átírta és tanuk jelenlétében ugyanezen a napon, azaz 1500 július 26-án Budán közjegyzővel záradékoltatta.¹⁰³ Ez azt célozta, hogy a pápai bulla — kihirdetés céljából — egyidejűleg több hiteles példányban megküldhető legyen az ország különböző pontjaira.

A jubileumi búcsú meghirdetésének közlése a városokkal már a király feladata volt. Augusztus 5-én kelt *Ulászló* levele Visegrádról, amelyben — a fenti pápai bulla alapján — tudtul adta pl. a lőcseieknek, hogy a pápa búcsút engedélyezett a törökök elleni harc támogatóinak, utasításokat adott, hogy a prédikátorok terjesszék azt, végül mellékelte egy rendeletet is annak lebonyolításáról.¹⁰⁴ Egyben a legnagyobb egyházi büntetés, a kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy bárki is Rómába menjen elnyerni a jubileumi búcsút.¹⁰⁵

Érdekes ez a megkötés, amelynek nyilván az volt a célja, hogy a római zarándoklás költségei a búcsút elnyerni szándékozóktól — a törökök elleni harc költségeinek címén — a király kezeibe kerüljenek. Az intézkedésnek, mint *Ulászló* anyai más rendelkezésének is, csupán korlátotozott eredménye volt. A zarándokok száma ezután csökkent ugyan de ez főleg annak tulajdonítható, hogy már elmúlt a szentév ünnepélyes megnyitása és a nagybőjt is, amikor is a legtöbb hívő kereste fel külföldről Rómát. (Ezt a körülményt a búcsú kiterjesztése időpontjának megválasztásakor nyilván a pápai udvar illetékesei sem tévesztették szem elől.) Szerepet játszott a zarándoklás csökkenésénél az is, hogy a búcsú kiterjesztése Magyarországon a rómaiakkal azonos lehetőségeket nyújtott anélkül, hogy vállalni kellett volna a hosszú úttal járó fáradtságot és veszélyeket. Valóban a már említett római Szt. Lélek testvérület anyakönyvében a bejegyzéseknek csak tíz százaléka keleződött *Ulászló* említett, augusztus 5-i intézkedése után.¹⁰⁶

A királyi utasítás augusztus 15-én érkezett Lőcsére¹⁰⁷, majd országzerte meg is kezdődött a búcsú hirdetése.¹⁰⁸ A jubileumi búcsút eredetileg meghirdető pápai bulla¹⁰⁹ 1500 december 24-én jelölte meg a szentév bezárását. Ennek megfelelően, így Lőcsén is¹¹⁰, ezen a napon nagy ünnepélyességgel zárták be a jubileumi évet.

Közben a király nem kis erőfeszítést fejtett ki a befolyt pénzek begyűjtésére. Már december 15-én levelet küldött szerte az országba,¹¹¹ hogy szükség van a törökök elleni háború céljaira a már begyűlt pénzre és utasította a helyi hatóságokat ennek beszolgáltatására. Ezzel a feladattal *Ulászló Bornemisza* János kincstartót¹¹², ill. az ő meghatalmazottait bízta meg.

Miután mind a pápa, mind a király számára ez a jubileumi búcsú nagy anyagi lehetőséget biztosított, érthető, hogy minden féle módon újabb és újabb határidőkkel hosszabbították meg azt. Így az említett utasítást hamarosan, 1501 január 8-án követte egy másik,¹¹³ amelyet már *Bornemisza* küldött a gyűjtőhelyek számára. Ebben a pénz beszolgáltatásán kívül felhívta a helyi egyházi személyek figyelmét arra, hogy a búcsú hirdetése nem fejeződött be sem karácsonykor, sem újévkor, hanem tovább folytatható. *Gáspár* püspök,

a pápai legátus is így vélekedik, ezen kívül az apostoli bulla, amelynek másolatát már korábban eljuttatták, is így szól.¹¹⁴

A jubileumi búcsúnak Magyarországra történt és a fentiekben ismertetett kiterjesztésével párhuzamosan nyert teljesítést a hazai ferencesek azon kérése, hogy a szentévi búcsút ők a Rómába történő zarándoklás nélkül elnyerhessék.¹¹⁵ Ezt VI. Sándor az 1500 szeptember 24-én kelt bullájával engedélyezte is. Ezt azután Egidius Amerinus ferences generális október 5-én továbbította Laskai Osvátnak, az obszerváns ferencesek magyarországi provinciálisának kihirdetés végett.¹¹⁶

III.

A törökök ellen nagyszabásúnak tervezett összefogás igen lassan és jóformán eredménytelenül alakult. Európa majd minden országával folytak ugyan a tárgyalások: sok szó esett, de már kevesebb ígérlet, tett pedig egyáltalában semmi sem. Illetve csak a törökök részéről, akik Velence egyik fontos támaszpontját, Modon városát foglalták el. (1500. VIII. 10.) Ez azután felrázta némileg az európai hatalmakat és első sorban a pápát. A szeptember 11-i konzisztórium elhatározta, hogy a törökök elleni összefogás erősítésére a nagyobb európai államokba legátusokat küldenek ki a bíborosi testület sorából.¹¹⁷ Néhány nap múlva a pápai kuriában kiszámították, hogy egyedül a kivetett papi tizedből Európa-szerte összesen 147 000 katonára lett volna kiállítható, amikor is Magyarországtól 20 000 fegyveres kiállítását remélték.¹¹⁸ Hogy elkerüljék a májusi fiaskót, amikor egyetlen bíboros sem vállalta a magyarországi megbízást, szeptember 28-án tucatnyi új kardinális kreálását jelentették be, közöttük Bakócz Tamás esztergomi és *Isválies* Péter¹¹⁹ reggio-i érsekeket.

Október 5-én azután kinevezték azokat a bíborosokat, akiket a legmagasabb jogi felhatalmazással, „legatus a latere” rangban, a törökök elleni végleges eszámolásnak tervezett hadjárat sikere érdekében sokrétű feladatattal és megbízással küldtek szét egész Európába. Így a Németországba küldött, francia származású Raymondus *Peraudi* egyik főfeladata a Miksa császár és XII. Lajos király közötti viszály lecsillapítása volt. Magyarország, Csehország, Lengyelország, Litvánia és Poroszország területére a megbízást az előbb említett Péter bíboros kapta,¹²⁰ akinek viszont hazánkban a törökök ellen küldendő hadsereg megszervezésének közvetlen támogatását tűzték ki célul.

Miután mind a császár, mind a francia király egyaránt kedvezően nyilatkozott a törökök ellen tervezett háború ügyében, a pápa október 25-én a bíborosi testület előtt patetikusan kijelentette, hogy személyesen vesz részt a pogányok elleni hadjáratban.¹²¹ Hasonló kijelentést tett már október 16-án is, amikor a konzisztóriumban felolvasták *Ulászló* levelét. Ebben a király közölte, hogy kész ugyan hadat indítani a törökök ellen, de a kilátásba helyezett segítségnek nyoma sincs. Egyben kérte, hogy az európai hatalmasságok egyesítsék erőiket a küzdelemre. Az új magyarországi legátus, *Isválies* kardinális 1500 november 16-án hagyta el Rómát¹²² és december 15-én a velencei nagytanácsban tartott beszédet. Ennek során részletesen ismertette a VI. Sándor által pártfogolt tervet, amely azt célozta, hogy Velence olyan módon lépjen szövetségre a pápasággal és Magyarországgal, hogy a másik kettő hozzájárulása nélkül egyik se köthessen különbékét. A bíboros egyben azt is tudtul adta, hogy a pápa jövedelmének több mint húsz százalékát, évi 40 000 aranyat ajánlott fel három esz-

tendőn keresztül a magyar királynak. A doge erre közölte, hogy ők évi 80 000 arany támogatást helyeztek kilátásba Magyarország és Lengyelország számára, de azon lesznek, hogy ezt az összeget százezerre emeljék. Egyben kifejezte a velencei köztársaság készségét, hogy az említett szövetségbe lépjen. A bíboros kérte, hogy Velence már előre három évre ajánlja fel a fenti támogatást egyedül a magyar királynak, mert a lengyel uralkodónak rendelkezésére áll az egyházi tized, szemben Magyarországgal, ahol a főpapság — banderialis kötelezettségei miatt — ez alól fel volt mentve. A velenceiek ebbe a javaslatba is beleegyeztek.¹²³

A legátus magyarországi utazásának részleteit nem csupán Marino *Sanuto* által feljegyzett velencei, ill. budai keltezésű tudósítások alapján ismerjük, hanem a kíséretében hazánkba jött Tommasso *Dainero* modenai követtől is, akinek jelentései reánk maradtak a modenai levéltárban.¹²⁴ Ebben az időben, ahogy ezt a velencei követek utazásának leírásából is tudjuk,¹²⁵ Rómából, ill. Velencéből Budára általában két úton haladtak: az egyik Zeng-ből Zágrábon és Fehérváron át, míg a másik Villachon és Bécsen keresztül a Duna mentén vezetett.

Péter kardinális eredetileg — a jobb szállás-lehetőségek miatt — a kényelmesebb, bár hosszabb Bécsen keresztüli utat választotta, és *Ulászlót* is így tájékoztatták. Villachban azonban megváltoztatta elhatározását és a Dráva mentén haladva Marburgon át a Vasvár-Veszprém-Fehérvár útvonalon közeledett Buda felé. Útközben szemközt jött velük a szerémi püspök és a jubileumi búcsú terjesztésére már korábban hazánkba küldött cagli püspök kíséreteikkel együtt. A magyarok királyuk nevében szabadkoztak a bíborosnál, hogy csak megkésve fogadták, de tulajdonképpen egy héttel későbben és Bécs felől várták a magas vendéget. Az osztrák fővárosba *Ulászló* külön e célra összeállított, díszes fogadóbizottságot kívánt küldeni. Miután a király személyesen kívánta fogadni a legátust Budára történő bevonulásakor, az itáliai utasok egy hetet töltöttek várakozással Fehérvárott.¹²⁶

A közel száz lovasból álló menet január 27-én ért Téténybe, ahol már várta őket Velence budai követe, Sebastian *Zustignan*, hogy a bíborossal elsőként tárgyalhasson a törökök elleni harci szövetség állásáról. A követ közölte a legátussal, hogy a király hajlandónak mutatkozik elbocsátani a török követet, ha a többi keresztény országtól megfelelő segítséget kap.

Másnap Buda előtt négy mérfölddel *Somi* Józsa és a veszprémi püspök várta a vendégeket több száz lovas kíséretében. Kölcsönös latin nyelvű üdvözlések után haladt tovább a menet. Egy mérföldre a város előtt maga *Ulászló* várta *Isvalies*-t rendkívül fényes kísérettel: *Zsigmond* öccsével (a későbbi lengyel uralkodó), *Bakócz* Tamással és mintegy kétezer lovassal. Az újabb latin nyelvű üdvözlő beszédet ez alkalommal az esztergomi érsek mondta, amire Péter bíboros válaszolt. A legátus áldásosztása után indult meg a menet, hogy bevonuljon Budára. A pompás felvonulás két oldalán a konventuális és obszerváns ferencesek — a jubileumi búcsú fő terjesztői — haladtak zoltárokat énekelve egészen a Boldogasszony-templomig. Itt a legátus ünnepi szertartást celebrált, majd szállására vonult, ahová őt a király is elkísérte. Érdekes, hogy a látványosságnak maga a török követ sem tudott ellenállni, mert budai szállása ablakából végignézte a pompás menetet. A következő napon ünnepélyes kihallgatás volt *Ulászlónál*, amikor is *Isvalies* beszédében a kereszténység védelmének szükségességéről, a pápa áldozatkészségéről stb. csupán általánosságokat

mondott. Az érdemi javaslatok előadására a február 3-i titkos audiencián került sor. Ezek lényege a következő volt: a pápa évi 40 000 aranyat ad az összes többi egyházi segélyen felül, mint amilyen a papi tized, ill. a „jubileo e cruciata”, anyagi támogatásra másokat is ösztönöz, személyesen is hadba száll; Velence évi 100 000 aranyat küld és a tenger felől támad a törökökre; a magyarok felbontják a fegyverszünetet és tekintélyes erőkkal hadat indítanak; különbékét vagy akár csak fegyverszünetet is kötni csupán a többi szövetséges engedelmével lehet, végül más hatalmakat is felkérnek, hogy csatlakozzanak a szövetséghez.¹²⁷

A tárgyalásokba hamarosan bekapcsolódott a február 13-án Budára érkezett új velencei társkövet, Giorgio *Pisani* is,¹²⁸ aki a legújabb utasítások alapján csak megismételhette a legátus korábbi ajánlatát.

Ulászló hajlandónak mutatkozott e feltételek mellett szövetségre lépni és százezer főből álló hadat állítani a törökök ellen. Ebben az elhatározásában nem kis része volt *Bakócz*nak, akinek befolyása az uralkodónál egyre döntőbbé vált. A nagyravágyó és anyagi fűpapot ugyanis sikerült Velencének — éppen egyengeségeinek kihasználásával — teljes mértékben érdekeinek szolgálatába állítania. A köztársaság volt ugyanis az, amely a pápánál, annak vonakodása ellenére — éppen a törökök elleni háború érdekeinek címén — kieszközölte a primás számára a hón óhajtott bíborosi kalapot.

A három állam megbízottai között kialakult közös álláspontot azután *Péter* legátus budai szállásán öntötték végleges formába, ahová a magyarok küldöttségét maga *Bakócz* vezette.¹²⁹

Erről az előzetes megállapodásról szóló jelentést a cagli püspök vitte Velencén keresztül Rómába, ahová március közepén érkezett.¹³⁰ A pápa elégedetlen volt legátusa tevékenységével: megítélése szerint *Isválies* túllépte hatáskörét, amikor a pápai támogatásra vonatkozólag nem csupán három évre tett ígéretet, és amikor a pápa személyes részvételét is bevette a feltételek közé. Az ezek törlésére vonatkozó utasításokkal küldte vissza *VI. Sándor* III. 27-én Budára *Gulfi* püspököt, aki megbízásait és értesüléseit útközben Velencében is kiegészítette.¹³¹

Lengyelországnak a tervezett szövetségbe történő bevonása körül azonban nehézségek léptek fel. A bíboros legátus ugyanis ez ügyben Krakkóba küldte titkárát, de az ott kedvezőtlen választ kapott. A lengyelek ugyanis időközben négy évre békét kötöttek a törökökkel és a kereszt-hadjárat meghirdetésének engedélyezését is súlyos feltételekhez kötötték.¹³²

IV.

Isválies, mielőtt a tervezett szövetséget illetően értesült volna a pápa, ill. Velence végleges állásfoglalásáról, 1501 március 9-én¹³³ Budán ünnepélyesen meghirdette a törökök elleni kereszteshadjáratot, ill. a jubileumi búcsút június 27-ig meghosszabbította. Erre ugyan a szövetség végső jóváhagyása előtt nem volt felhatalmazása, mégis megtette, nehogy a nagybőjt¹³⁴ elműljék. A velencei követnek azonban kijelentette a legátus, hogyha nem jutnának megegyezésre, úgy *Ulászló* a búcsú bevételeiből egy fillért sem fog kapni, még erőszak árán sem.¹³⁵

Érdekesen bontakoznak ki előttünk — a reánk maradt iratokból — a búcsú hirdetésének egyes részletei. Az egyik első feladat a búcsút meghirdető bulla¹³⁶ több példányban történő másolása volt. Az eredetivel azonos értékű,

hiteles másolatok¹³⁷ kiadására az említett bulla a bíborosnak kifejezetten felhatalmazást adott. Ő azután élt is ezzel a lehetőséggel, amikor március végén számos példányban elkészíttette a búcsú hirdetésének részleteit is tartalmazó bulla másolatait.¹³⁸ Ezek alapján a búcsú hirdetése országsszerte újra megindult, amint ezt a reánk maradt kéziratos búcsúlevelek sora bizonyítja.¹³⁹

Még le sem telt a búcsú hirdetésére kijelölt idő (VI. 27.), a király június 23-án kelt oklevelében máris intézkedett, hogy a jubileumi ládákat azok kulcsainak őrzői nyissák fel és a bennük található pénzt *Bornemisza* János kincstárnok kezeihez juttassák el, mert a törökök elleni hadi készület céljaira pénzre van szüksége.¹⁴⁰ Ugyanezen a napon állította ki a nevezett kincstárnok *Tarczay* János részére a felhatalmazását, amelynek alapján az a pénzt felvehette.¹⁴¹ *Tarczay* július 2-án Huszton kelt írásában azután további személyeket bízott meg.¹⁴² A pénz közvetlen átvételére jogosítottak nem is késlekedtek sokáig, mert július 11-én Eperjesen,¹⁴³ majd a következő napon Bártfán¹⁴⁴ is nyugtázták a láda őrzőinek, a plébánosnak, ill. a bírónak a jubileumi búcsú során begyűlt („ex capsa sacri Jubilei”) pénzt.

Az említett bullák, különösen pedig a végrehajtásról szóló királyi utasítások meglehetősen részletesen ismertették a búcsú elnyerésének lehetőségeit is. Nem egy esetben a királyi rendelkezések túlmentek a pápai bullákban említett lehetőségeken, azonkívül sokkal konkrétabban jelölték meg a feltételeket.

Ezek szerint ez alkalommal olyan búcsúk állottak a hívők rendelkezésére, amelyeket részben a Szentföld felszabadítására a korábbi századokban indított keresztes-hadjáratokban résztvevők, részben a jubileumi évek alkalmával Rómába zarándoklók nyerhettek az ún. rezervált esetek¹⁴⁵ kivételével. Az igénybe vehető teljes bűnbocsánat két alkalomra szólt: „semel in vita et semel in mortis”, azaz egyszer a búcsú során, és másodszor a halálveszedelemben elvégzett gyónáskor. Ez utóbbi a keresztes seregeknél alakult ki a csaták előtt, de aki megmenekült a halálveszedelemből, az ezt a második kedvezményt hasonló alkalommal ismét igénybe vehette.

A teljes bűnbocsánat teológiai alapját képező gyónás mellé más jócselekedeteket is írtak elő. Ez a Szentföldet a pogányoktól visszafoglalni akaró harcosoknál önmagában adva volt. Idővel azután újabb és újabb rétegek és csoportok igényelték ezt a kedvezményt, akik a harcból nem vehették ki részüket (nők, öregek, nyomorékok stb.). Így a kiegészítő feltételek egyre bővültek: elég volt csupán bizonyos időt (pl. fél esztendő) táborban tölteni a törökök elleni készülődés során, vagy saját költségén mást odaküldeni. Idővel többen (akár huszan is) összeállhattak egy-egy katona harcbaküldési költségeinek fedezésére. Innen már csak egy lépés kellett e feltételek egyszerű pénzben történt megváltásáig. Hasonló devalválódási folyamatot mutattunk be már előzetesen a jubileumi búcsúkkal kapcsolatban is. Mindkét esetben azonos erők és tényezők határozták meg ezt a negatív előjelű fejlődést: a hívők bűnbocsánat utáni törekvése és főleg a vezető egyházi személyek pénzszerzési vágya.

Az 1500. évben a teljes bűnbocsánat említett elnyerésének kiegészítő feltétele a Rómába történő zarándoklás és a 15 napos ott-tartózkodás költségeinek egynegyede volt azok számára, akik erre az útra már elhatározták magukat. Az összeg különben ki-ki saját lelkiismerete alapján és a gyóntató tanácsa szerint került meghatározásra. A pénzt a templomokban felállított ládába, ill. zárt, fonott kosarakba sajátkezűleg kellett a hívőknek bedobni. A gyűjtő-ládákat

három zárral kellett ellátni: a kulcsok közül az egyiket Péter, ill. az általa megbízott deputatus-ok, ill. kisebb hatáskörrel bíró subdelegatusok, a másodikat a helyi egyházi vezetők (plébános), a harmadikat pedig a helyi világi vezetők (bíró) őrizték. Ha a legátus, vagy bárki más illetékes a gyűjtőládákat ki kívánta nyitni, úgy ez csakis a három kulcs őrzőinek és egy közjegyző együttes jelenlétében volt engedélyezhető. A kiemelt összegről hártýára írt és a jelenlevők peccsétjével ellátott okmányt kellett kiállítani. E nyugtákat a bíboros legátusnak az apostoli kamarába kellett felterjesznie.

Ezekre a meglehetősen bonyolult előírásokra nyilván a korábbi szomorú tapasztalatok adtak okot. További intézkedések szerint az így begyűlt pénzt csakis a megjelölt célra, vagyis a törökök elleni harc költségeire volt szabad felhasználni, addig pedig gondosan meg kellett őrizni.

A szegényeknek és a kolduló rendek tagjai részére — az utóbbiaknak a búcsú terjesztésében kiemelkedő szerepet szántak¹⁴⁶ — lehetőséget biztosítottak, hogy pénz helyett imádsággal egészítsék ki bünbánatukat. A búcsút — ebben a korban már — igénybe lehetett venni a tisztító tűzben szenvedő lelkekért is. A bíboros ezen kívül minden vonatkozásban rendkívül széleskörű felhatalmazást nyert kivételek tételére, részletek tisztázására, vitás kérdések eldöntésére, a világi hatalom eszközeinek igénybevételére stb.

Különösen érdekes a királyi utasításnak egyik kitétele, amely a pápai bulákban nem található. Eszerint a gyóntatók öt dénárnyi értéket átvehettek a maguk számára a gyónóktól. Többet a pap — kiközösítés terhe alatt — nem fogadhatott el, ill. a többletet köteles volt a gyűjtőládákba helyezni. Jó példa ez arra, hogy miként nyitottak ki egy újabb „kiskaput”, amelynek azután újabb, beláthatatlan következményei lettek, és amely a búcsúhirdetés körüli visszaéléseket a legvisszatartóbb végletekbe vitte. Az említett rendelkezések pontosan körvonalazták azokat az ünnepi külsőségeket (körmenet, harangzúgás stb.) is, amelyek között a jubileumi búcsú kihirdetését meg kellett kezdeni.

V.

Visszatérve a történelmi eseményekre, a cagli püspök a pápa végleges utasításaival a tervezett szövetséget illetően 1501 áprilisában érkezett vissza Budára. Az itteni végső tárgyalások már nem húzódtak el túlságosan, mert a magyarok beleegyeztek a pápa által a korábbi, ideiglenes megállapodásokból kifogásolt, kisebb jelentőségű feltételek megváltoztatásába. Velence pedig vállalta, hogy a magyaroknak nyújtandó segélyt a törökök teljes megsemmisítésére kiszabott három éven (!) túl is fizeti, amennyiben a háború elhúzódnék. Ez esetben maga a szerződés is érvényben marad a továbbiakig. *Ulászló* vállalta, hogy Szendrónél a cseh-morva-sziléziai, valamint a magyar rendek élén személyesen száll harcba a törökökkel. Május 12-én azután nagy ünnepélyesség mellett aláírták és kihirdették ezt a szövetséget.¹⁴⁷

Két napra rá már haditanácsot tartottak, amelynek során kijelölték a három magyar sereg vezérét: *Korvin* Jánost, aki Boszniában, *Somi* Józsat és *Drágfi* Bertalant, akik majd Szendrónél veszik fel a harcot.¹⁴⁸

Mind a szerződésről, mind az azt követő ünnepegekről rendkívül érdekes tájékoztatást nyújt az a névtelen idegen, aki mint Haller Róbert budai kanonok vendége szemtanuja volt mindennek. Tudósítása „Die Ordnung zu Ofen wider

**Die ordenung zu Ofen wider den
Thurcken gemacht/ buech vnsern aller heiligsten vatter
den pabst. Vnd aler eristlichen fürsten.**

„Die Ordnung zu Ofen“ strassburgi kiadásának címlapja

den Türken” címmel feltehetően még ugyanebben az évben, három alkalommal német nyelven nyomtatásban is megjelent.

A negyedrészt alakú és négy számozatlan levélből álló nyomtatvány egyik kiadása Matthias *Hupfuff* strassburgi műhelyében készült.¹⁴⁹ A másik két kiadás, amely csaknem szóról-szóra megegyezik az előbbivel, nem tünteti fel a nyomdahelyet. A betűtípusok azonban módot nyújtanak arra, hogy ezt is meghatározzuk. A szövegben alkalmazott betűk ugyanis az egyik kiadásban¹⁵⁰ az augsburgi *Schaur*-féle nyomdának a *Haebler*-féle típusrepertórium¹⁵¹ által 2*-al jelölt típusával, a cím pedig ugyanennek a műhelynek hármastípusával¹⁵² azonosítható. Némi gondot okoz ugyan az a körülmény, hogy a nagyobb betűtípus „S”-e eltér az eddig ismerttől, továbbá, hogy a szakirodalom¹⁵³ nem tud e műhely működéséről a XVI. században. De megállapításunk talán mégsem téves, hiszen az előző, 1500. évből még ismerünk e nyomdában készült munkát.¹⁵⁴ A másik, nyomda megjelölése nélkül készült kiadás a hazai szakirodalomban eddig ismeretlen volt.¹⁵⁵ A betűtípusok¹⁵⁶ megnyugtató tanúsága szerint e nyomtatvány a müncheni Schobser-féle műhelyben készült.¹⁵⁷

Ezt a hazai történelem szempontjából forrásértékű tudósítást *Johannes Adelphus* [Johann Adolf *Muelich*] a törökökről szóló művében néhány év múlva — szöveghűen — újra megjelentette.¹⁵⁸

Kultúrtörténetileg rendkívül érdekes az 1501 június 10-i, Budán megtartott úrnapi körmenet leírása, amelyet két forrás is megőrzött számunkra: az egyik az előbb ismertetett „Die Ordnung zu Ofen”, a másik pedig a már ugyancsak említett modenai követ, *Dainero* jelentése.¹⁵⁹

A szokásos körmenet ez alkalommal a törökök elleni háborúra készülődés jegyében, igen teátrális módon zajlott le. A Boldogasszony-templom melletti temetőnél felakasztották törökös környezetbe Mohamed jelképes koporsóját. Amikor a körmenet, amelyet maga a bíboros legátus vezetett, a királlyal az é é ide érkezett, belelöttek a lőporral megrakott koporsóba, amely nagy durranással szerteszét repült. Így kívántak hangulatot teremteni a kereszties hadjárat mellett a nép körében. A közhit szerint ugyanis a mohamedának hatalma akkor omlik össze, amikor prófétájuk koporsója megsemmisül. Ezt hirdette jövendölés formájában *Ulászló* nevében az a Sybillának öltözött alak, aki a robbanás után a helyszínen a tömeg között megjelent. A nép ugyanis a detonáció után — ahogy *Daninero* írja: „mint dühös kuttyák” — rárohant a török szimbolumok maradványaira és azokat darabokra szaggatta.

Ugyanez nap délutánján azután a velenceiek újabb látványosságról gondoskodtak: két gályát szereltek kocsikra, amelyek a keresztény, ill. török flottát jelképezték. Ezeket azután felvontatták a várdombra, ahol a király jelenlétében a hajókon helyet foglaló keresztények, ill. „törökök” látványos csatát vívtak egymással. A vár alatt felállított 36 ágyú pedig 33 ösztüzet adott.

Isválies erre a napra a szállása előtti tér közepén egy oszlopot állíttatott fel, amelyen egy felfegyverzett angyal szobra állt. Az angyal szájából a felvonulás egész tartama alatt vörös és fehér bor folyt. A velenceiek — a májusban megköttött hármasszövetség harmadik tagja — ugyancsak állíttattak egy oszlopot, amelyen városuk jelképe a szárnyas oroszlán állt. Ennek torkából is bor folyt az ünnepek során.

Ismeretesek ilyen bortköpő szobrok, ill. kutak már *Mátyás* király korából is hazánkban. Ezek célja — a látványosságon túlmenően — a nép hangulatának

biztosítása volt. A hatás ez alkalommal sem maradt el. Dainero leírta, hogy milyen példátlan jelenetek zajlottak le, amikor a medencéből, ahová a bor lefolyt, neki-láttak az emberek kancsókcal, serlegekkel, kalapokkal stb. kimerni a jókedvre derítő nedűt. A modenai követ — nem kevés iróniával — írt beszámolójában, hogy bár a jubileumi gyűjtőládákat is ennyien és ilyen buzgalommal keresnék fel.

Az ünnepségeket a sötétség beállta sem zárta le, mert egész éjjel örömtűzek égték, harangszó és Te Deum zengett stb. A bíboros például gyertyákkal kivilágíttatta szállása, a plébánia épületének összes ablakát. Virradatig tartott az ének és nagy vígság, amelyhez persze nem kis mértékben járult hozzá az alkalmi kutak bora.

A májusban megkötött hármasszövetség értelmében Magyarország június elsején megszakította a diplomáciai kapcsolatait a portával. *Ulászló* ezen a napon búcsúztatta és gazdagon megajándékozta a török követet, aki másnap el is hagyta Budát. Ez a barátságos gesztus nem volt véletlen, mert a királyban nem a törökök elleni harc lelkesedése, hanem a kilátásba helyezett aranyak utáni vágyódása győzött.

A hadiségély felvételében ugyanis *Ulászló* rendkívül serény volt. Már egy héttel a hármasszövetség megkötése után megbízta *Lónyai* Albert zengi várkapitányt, hogy az első részletet a velenceiektől Zeng városában felvegye.¹⁶⁰

Ulászló eddigi sok fogadkozása ellenére gyakorlatilag alig tett valamit a törökök elleni háború érdekében. Nem csoda tehát, ha a pápa május 30-án kelt levelében, amelyben újabb búcsúlehetőséget biztosított a hadrakeltek számára, utasította *Isválies* bíborost, hogy figyelmeztesse a királyt vállalt kötelezettségeire, amelyek értelmében személyesen is köteles hadra kelni.¹⁶¹

Végül is a király kénytelen-kelletlen elindult kis serege élén délnek. Augusztus és szeptember folyamán azonban csupán Tolnáig jutott, majd onnan — anélkül, hogy a törököket akárcsak megközelítette volna — visszafordult.¹⁶²

Ulászló helyett a már fentebb említett három magyar hadespoort kezdte meg akcióit az őszi hónapokban a Balkán-félsziget északi részén. Az első hadműveletek bizonyos sikereket értek el, akárcsak a velenceiek tengeri akciói az Égei tengeren. 1501 október-december hónapjaiban sikerült *Korvin* Jánosnak és *Geréb* Péternek seregükkel felmenteni Boszniában a törökök állandósult ostroma alól a stratégiaiul rendkívül fontos Jajca várát.¹⁶³

A hadi eseményeket Európa-szerte élénk érdeklődéssel figyelték, hiszen még folyt az ennek érdekében hirdetett búcsú terjesztése, amelynek Németországban Raimundus *Peraudi* bíboros volt a gazdája. Feltehető, hogy éppen ő az, aki szorgalmazta az alábbi nyomtatványok megjelentetését, amelyek beszámoltak a törökök elleni háború legújabb híreiről és alkalmasak lehettek arra, hogy hangulatot teremtsenek az ennek érdekében történő további áldozatvállaláshoz.

a) Ain brieff an den hochwirdigisten in got vatter vn herren herren Raimunden . . . [Augsburg: Johann Froschauer, 1501. XII. 4 után] 2° [3] lev.¹⁶⁴

b) Das ist abschriftt von dem brieff Den der Hertzog von venedig . . . [Nürnberg: Ambrosius Huber, 1501. XII. 4 után] 2° [2] lev.¹⁶⁵

Mindkét kiadás impresszum nélküli. A betűtípusok segítségével azonban a megjelenési helyet illetőleg a következő megállapításokat tehetjük.

Az első kiadásnál már *Fraknói*¹⁶⁶ felvetette és *Ballagi*¹⁶⁷ megismételte az ausburgi eredet valószínűségét. A részletesebb vizsgálat ezt meg is erősíti. Esze-

rint e kis nyomtatványt Johann *Froschauer* augsburgi nyomdájának, a *Haebler*-féle típusrepertorium által harmadiknak jelzett betűtípusával¹⁶⁸ állították elő.¹⁶⁹

A másik kiadásban használt betűtípust több nürnbergi nyomda is használta. Ezek közül *Koberger* 18.,¹⁷⁰ *Wolfgang Huber* 5.¹⁷¹ és Johann *Stuchs* 9. típusát¹⁷² ki kell zárunk, mert ezeket az 1502. év táján nem használták. *Georg Stuch* 12.¹⁷³ és *Hochfeder* 1*¹⁷⁴ típusait pedig méretük miatt kellett elejtenünk. Így egyedül az ugyancsak nürnbergi *Ambrosius Huber* 2. típusa jön számításba,¹⁷⁵ amely mind a méret, mind a felhasználás időpontja szempontjából megfelelő.

Ez a két kiadás, jóllehet címükben eltérnek egymástól, tartalmilag mégis azonos. Bevezetőben a velencei doge — egy 1501 december 4-én kelt levelében — tájékoztatja az említett *Peraudi* bíborost a törökök elleni küzdelem legújabb eseményeiről. E levél után — mintegy annak kiegészítéséül. ill. mellékleteként — következnek azok a tudósítások, amelyek beszámolnak a szárazon és vizen lefolyt hadi eseményekről. A magyarok harcairól a budai velencei követ 1501 november 18-i leveléből értesülünk. Eszerint november 15-én levelet kapott a Szerbiában harcoló *Somi Józsa*tól, aki a törökök ellen elért sikereiről tett jelentést. Ugyancsak kedvezően alakult Boszniában *Korvin János* akciója. A velencei követ gratulált ezekhez a hírekhez, amire a király kijelentette, hogy ez csupán a kezdet, mert 30 000 emberével maga fog hadbaszállni. E nyomtatásban megjelent tudósítás többi része a velenceiek és a johannita lovagrend tengeren elért sikereiről számol be.

A hadi események a továbbiakban is mérsékelt keretek között és váltakozó sikerrel folytak. 1502 márciusában a törökök becsaptak Szlavóniába, de a magyarok — ellentámadásaik során — egészen Nikápoly vidékéig hatoltak előre. A csapatok vezetői (*Korvin János*, *Somi Józsa* és *Drágfi Bertalan*) elért szerény hadi sikereikről nem csupán a fent idézett írásbeli jelentések útján számoltak be, hanem — az akkor kor ízlésével összeegyeztethető módon — levágott török fejeket is küldtek Budára diadalmi jelvényekként. Ezeket azután a budai palota kertjében levő szökőkút köré tűzték. *Ulászló* fiatal francia felesége, aki pedig korábban szívesen ivott e kút vizéből, annyira megundorodott ettől, hogy soha többet nem ízlelte meg innen a vizet.¹⁷⁶

VI.

A harcok ilyen alakulása közepette 1502 január 31-én Isvalies újabb levelet küldött országszerte a plébánosoknak, amelyben közölte velük a jubileumi búcsú újabb meghosszabbítását, azzal az indoklással, hogy a terjesztést valamennyi helyen még nem sikerült végrehajtani. Az erről szóló és a selmebányai plébánosnak címzett levél reánk maradt.¹⁷⁷ Ebből megállapíthatjuk, hogy ezt az utasítást is nyilvánvalóan számos példányban irták: mind a kiállítás napját, mind a város nevét utólagosan más kéz írta be. A búcsú hirdetése egyre nagyobb és nagyobb adminisztrációs feladatot jelentett. Gondoljunk csak arra, hogy milyen munkába került a terjedelmes pápai bullának számos példányban történt lemásoltatása, amelyre — mint ezt már láttuk — 1501 márciusa végén sor került. Az újabb és újabb utasítások leírása — mint ez a legutóbbi is — temérdek munkát és időt igényelt. Az írásbeliség viszont — éppen a visszaélések elkerülése végett — egyre elengedhetetlenebbé vált.

Az egységes szöveg és a nagyobb példányszám problémájának ideális megoldását jelentette a nyomtatás. Valóban igen hamar felismerték ennek jelentőségét a búcsú hirdetésével kapcsolatos adminisztráció megkönnyítésére. Először természetesen a legnagyobb példányszámban forgalomba került búcsúlevelek kinyomtatására került sor, folyamatosan már Gutenberg idejétől kezdve. Később azután a búcsú terjesztésének egyes részleteivel foglalkozó utasításokat is nyomtatásban adták közre még a XV. században, első sorban Németországban.¹⁷⁸

Erre a folyamatra nálunk is sor került, amikor nyomda működött hazánk területén. Az 1480. évi jubileumi búcsú pozsonyi hirdetéséhez már használtak nyomtatott búcsúlevelet.¹⁷⁹ Utána két évtizedig nem ismerünk ilyet Magyarországról.

Visszatérve azonban az előbb említett és a selmebányai plébánosnak szóló utasításra ott, ahol a legátus utasítást adott arra vonatkozólag, hogy terjesszék a búcsút a hívek között, a következő kitétel szerepel: „idecirco discretionem tuam ad confessionalia huiusmodi *per impressionem facta* et sigillo nostro sigillata.” Tehát a feloldozási formulát és a búcsú privilégiumait tartalmazó búcsúleveleket Isvalies által előre lepecsételve és nyomtatvány formájában terjesztették ez alkalommal.

Valóban a régi oklevelek között — első sorban az Országos Levéltárban — a mai napig öt fajta ilyen nyomtatott búcsúlevelet sikerült felfedezni tíz példányban. Miután ezeknek szövege lényegében azonos, összefoglalóan ismer-tjük őket.

Nyomdatörténetileg vizsgálva ezeket az 1500. évi jubileumi búcsú alkal-mával Magyarországon felhasználásra került, nyomtatott búcsúleveleket, a következőket állapíthatjuk meg.

Az Országos Levéltárban levő hat azonos szövegű, egyleveles nyomtatvány közül kettő gótbetűvel, a többi antiqua típusal készült. A két gótbetűs nyomtatvány, jóllehet azonos betűvel és azonos sorvégződésekkel készítették, a számtalan szedési eltérés tanúsága szerint két különböző kiadáshoz tartozik. (A tanulmány végén levő leírásunkban „C” és „D” betűkkel jelölve.)

Az első pillanatra azonosnak tűnő antiquabetűsek közül az egyik az 1502. nyomtatott évszámot (E. jelű), amíg a többi az 1501. számot viseli. A gondosabb összehasonlítás után kiderül, hogy ez az utóbbi három nyomtatvány sem azonos, hanem kétféle kiadású. Az egyikből (B. jelű) egy, a másikkól (A. jelű) két darabot találunk az említett gyűjteményben. A két legutóbbi kiadás között a 4—39. sorokban — azonos sorvégződés mellett — nem kevesebb, mint tizenhárom eltérés található, míg az utolsó négy sor szedése egészen eltérő, még a sorvégződések sem azonosak. Az 1502. évszámú, antiqua típusal készült nyomtatványnál sem csupán az évszámot változtatták meg az esetleg állva hagyott szedésben, ahogy ezt feltételezhetnénk, hanem — a részletes összehasonlítás tanúsága szerint — a sorvégződések megtartása mellett teljesen újraszedték.

A tipológiai vizsgálat egyértelműleg bizonyítja, hogy valamennyi búcsúlevél Johann *Winterburger* bécsi nyomdájában készült. Ez nem is meglepő, hanem szinte természetes, hiszen ez volt az a műhely, amely abban az időben legközelebb működött Budához. E nyomda már a korábbi években is számos megbízást kapott Magyarországról. Elég ha az 1494. évi esztergomi zsinati határozatokra¹⁸⁰, vagy Johann *Muntz*-nak az 1495. évre a budai délkörre számított naptárára¹⁸¹, akár az 1500-ban megjelent *Baptismale Strigoniense*-re¹⁸² gondolunk.

PETRVS

Miseratione dñi. *1601* Sicuti Cytad in Thermis sacro sancte Romani
ecclie pbi Cardinalis Regius ad Hungarie Bohemie se Polonie regnarum non Prussiam Russiam Lituaniam
am Lituaniam Valachiam Slesiam Lusatiam Moravianam Transilvaniam Dalmaniam Sclaviniam Croaci-
am Corbantiam Moconiam omnesq; & singulas regionis & ptoinctas predictarū Ciuitates Terras ac lo-
ca illis subiecta et alia eis a facienda aplice sedis Legatus de Latere Venerabilis & singulari ptes lris inspectu
ris saluti in dño sempiterni. Notū factum quod Sanctissimus in xpo pater & dominus noster dñs Alexander
diuina prouide[n]tia papa sextus prouide[n]tia & ple considerans quod perdiditissimi Turci xpi nominis hostes xpianam
fanguine cōterere solentes sui mali & iniqui ppositū feracissimi professores. nil aliud die noctuq; querit
& excogitantū omnia xpianorū dominia sine trāquili & spurcissime secte subletere & legem xpi redemptorū
nostrū subuertere. Et cū propterea idem sanctissimus dñs noster pro tutiōe orthodoxe fidei intendens omnino
facere altissimo magnā contra ipsos perdiditissimos Turcos parare expeditionē & amplius suos impetus nō
expectare. Concessit omnibus et singulis uiribus seors xpifidelibus pro huiusmodi expedite cōtra dictos
perdiditissimos Turcos iuxta ordinationē nram seu Cōmissariorū & delegatorū nrorū manus ad iuricas pot-
rigentibus ultra iubilē et alias indulgentias grās & facultates quas xpifideles obtinere possunt usitadō ec-
clesias p nos aut Cōmissarios seu subdelegatos nros deputatos prout in lris aplice desuper constitutis ple-
nitas continet. Quod possint eligere Confessorē cōtinentem uel regulare q; ipsi oim pctōre suoꝝ de qbus cor de
cōtūri & ore confitēti fuerit in sinceritate fidei unquam scire roman. ecclie ac obedire. & deuote eiusdē sancti
fimi dñi nri pape & successores eius canonice iurantiū pstitentibus semel tñ in uita. De referuatis exceptis cō-
tentis in Bulla q; in die Cene dñi legit. De aliis uero nō referuatis casibus quotiens fuerit oportanti absoluti
onē & pnam salutariē impendere. Necnō semel duntaxat in uita & in mortis articulo ac etiā cōtēs quotiens
de eorū morte dubitat. Et si nō decedere nō cōtingat oim pctōre suoꝝ plenariā indulgentiā & remissionē
concedere ualeat. Induluit etiā idem sanctissimus dñs noster de aplice sedis plenitudine & liberalitate oim uirū
scilicet quoscuq; alicuius huiusmodi pccatorum ac omēs & singulos eorū paten-
tes defunctos aut eorū benefactores q; cū caritate decederit in omnibus scilicet usufructibus elemosinis elemosinif
erationibus in illis horis canonicis disciplinis peregrinationibus & ceteris omnibus spiritualibus bonis que
sunt & fieri poterūt in tota uniuersali sacrosancta ecclia militante & oimib; membris eiusdem ac de omnibus
operibus meritoris que arma cōtra ipsos pñdos Turcos assumētes pmererunt perinde ac si occasione ad
hūmā sancte expeditionē se cōferret ac se exerceret pncipes imperpetui fieri. Et ne super pmissis a quoquam
uero possit in alio uoluit idem Sanctissimus dñs noster quod pntibus nris lris tāta adhibeas fides quāta adhi-
beret si sub bulla sua plumbea expedire forent. Et iuxta

ad hūmā sanctam expeditionē iuxta summi pontificis
intentionē nram seu Cōmissariorū & delegatorū nrorū ordinationē prout p ptes lras sub hūmā testimo-
niū a nobis traditū approbatas manus potteret. ad iuricas lras auctoritate aplice nobis cōmissa ipi
ut dictis gratiā & indulgentiis uti & gaudere possit & ualeat. Cōcedimus pariter & indulgemus p pnter
Dani. *1601* sigillo nro ad hoc ordinato Die *1601* mensis *1601*
Anno dñi Millesimo quingentesimo primo.

FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QVOTIENS

Miserere mihi. Dñs noster ihesus xp̄us per meritū sue passionis te absoluat auctoritate curis & aplice m̄i in hac
parte cōmissa & tibi cōcessa Ego te absoluo ab omnibus pctis tuis In nomine patris & filii & spiritus sancti. Amen.

FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS SEMEL IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI.

Miserere mihi. Dñs noster ihesus xp̄us per meritū sue passionis te absoluat Et ego auctoritate ipsius & aplice m̄i in
hac parte cōmissa & tibi cōcessa absoluo te primo ab omni sententiā excommunicationis in mortis & in mortis si
quā incurrit Deinde ab oibus pctis cōtēntis cōfessis & oblati cōferendo tibi plenariā oim pctōre remissionē
nem et eadem auctoritate remitto tibi penas in pñti sacule & in purgatorio patenti. In nomine patris et filii
et spiritus sancti. Amen.

Antikva betükkel nyomott búcsúlevél (B alatt leírva)

A búcsúlevelekben használt antiqua típust Haebler repertóriumában¹⁸³ a 12. számmal jelölte és összehasonlításra alkalmas reprodukcióban is közreadták.¹⁸⁴ Nyomdászunk ezeket a betűket 1500 derekától használta.¹⁸⁵

A gótbetűkkel szedett búcsúlevélben három típust különböztethetünk meg: az egyikkel a szöveget, a másikkal a két feloldozási formula címét, a harmadikkal pedig az első szót (Petrus) szedték. A szövegtípust Haebler a 7., a címsorokét a 4., míg az első szóét a 9. szám alatt regisztrálta¹⁸⁶. Ezek közül *Winterburger* legrégebbi típusa a 4., amelyet már két 1495-re szóló naptárában is alkalmazott¹⁸⁷. A 7. típust, akárcsak a már említett antiquabetűket, évszámmal ellátott kiadványban nyomdászunk első alkalommal 1500-ban használta.¹⁸⁸ A legfiatalabbnak a 9. típus tűnik: datált nyomtatványban eddig először az 1503 május 25-én befejezett *Missale Pataviense* kánonjából¹⁸⁹ ismertük. E búcsúlevelekben történt felhasználása e típus bizonyítható munkabavételének időpontját kb. egy évvel előbbrehozta.¹⁹⁰

Jóllehet valamennyi ismertett búcsúlevél szövege azonos, azonban a gótbetűsek nem csupán a betűk formájában térnek el az antiquáktól: az előbbieket ugyanis a hagyományos fekvő alakban készítették. Ezzel szemben ilyen kiadványban, amely bizonyos rituális szöveget is tartalmazott, antiquabetűk használata önmagában is igen szokatlan, amit még csak tetéz e búcsúlevelek álló formátuma. Mindkét jelenség figyelmet érdemel, mert az egyházi jellegű nyomtatványok tipográfiája rendkívül konzervatív: formátumot és betűtípust — legalább is a könyvnyomtatás első évtizedeiben — nem igen változtattak. Ugyanekkor azonban a betűtípusok kicsit liberálisabb kezelése nyomdászunknál nem egyedülálló. *Winterburger* ugyanis antiquáját még szertartáskönyvekben is használta¹⁹¹, amelyeknél pedig a gótbetűk használata e korban iratlan szabály volt.¹⁹² Végül eltérés van a kétféle betűtípussal készült búcsúlevelek között még abban is, hogy a gótbetűsek ismert példányai mind hártýára, az antiquák pedig mind papírra készültek.

Nyomdai díszítést (iniciálé, lombard stb.) egyik búcsúlevélben sem találunk. Az egyetlen, nem a felsorolt betűtípusokkal nyomott szöveg az antiquakiadások „Petrus” kezdőszava, amely mindhárom variánsnál egy keveset eltér egymástól. Tekintettel arra, hogy *Winterburger* csupán egyetlen antiqua betűtípussal rendelkezett, a kiemelt szavakat kénytelen volt külön elkészíteni. Ezt erősítik meg maguk az egyes betűk is, mert ezek — mint már említettük — mind a három esetben mások és mások. Ezt az eltérést különösen jól lehet érzékelni a betűszárak végződéseinél. Így világos, hogy ezek nem azonos alakú, öntött fém-, hanem egyedileg vésett fabetűk, amelyek minden kiadásban eltértek egymástól. Ez, valamint az a körülmény, hogy az „R” és „V” betűk — különösen az 1502. évszámú kiadásnál — egymás fölé hajolnak, valószínűvé teszik, hogy nem különálló, összerakható fabetűket, hanem egyetlen fakockába vésett „Petrus” szót használtak kiadásonként.

Amint már említettük az antiquatípussal készült búcsúlevelek általunk ismert valamennyi példány papírra készült, amelynek szélessége 21—23 cm, magassága pedig 31—33 cm között váltakozik. (A két hártýapéldány mérete 20×29, ill. 19×29 cm.) Három példányban¹⁹³ vízjelet is találunk, amelyek egy szőlőfürtöt ábrázolnak elcsavarodott száron. Az ilyen vízjelű¹⁹⁴ papírok Svájcban készültek ezekben az években.¹⁹⁵ A régi osztrák nyomtatványok *Langer-Dolch*-féle bibliográfiájában két helyen bukkanunk hasonló vízjelre: az 1500-

ban készült *Baptismale Strigoniense*-ben¹⁹⁶ és az évszám nélküli *Albertus Magnus: De secretis mulierum*-ban.¹⁹⁷

Ha szemügyre vesszük lelőhelyenként az ismert példányokat, különös tekintettel a kitöltés időpontjára és nyomdai variánsára, a következő jegyzéket kapjuk:

Budapest, Orsz. Levéltár: 1. Dl. 22.544 (E) 1502. I. 1.
2. Dl. 36.087 (B) 1501. III. 26.
3. Dl. 46.599 (D) 1502. VIII. 8.
4. Dl. 60.895 (A) 1502. V. 25.
5. Dl. 66.756 (A) 1502. IV. 23.
6. Dl. 93.699 (C) 1502. VIII. 22.

Budapest, Akadémiai Könyvtár: 7. Okl. 556. (A) 1502. III. 1.

Košice, városi levéltár: 8. Appendix Schwartzbachiana N 18117. (B) 1502. III. 20.

Bratislava, állami levéltár: 9. Zay F. VI. 1. (E) 1502. V. 16.

Trnava, városi levéltár: 10. F. ecclesiastica III. altarisica (B) 1502. III. 28.

11. [Másolat a Henckel-kódexban:] 1502. IV. 2.

A fentiekből kiderül, hogy az 1501. évszámmal ellátott antiqua-kiadás „A” és „B” variánsából együttesen hat példányt ismerünk. Ezek közül ötnél az évszámot a kitöltéskor kijavították: áthúzták a nyomtatott „primo”-t és azt „secundo”-ra változtatták. Az egyetlen nem javított évszámú¹⁹⁸ is nyilván 1502 és nem 1501 március 26-ról kelt. Ezt több érveléssel lehet alátámasztani. 1501 márciusában Péter bíboros éppen csak megkezdte tevékenységét Magyarországon, az általa szervezett búcsúhirdetés még nem bontakozott ki. Akciójának első ismert búcsúleveleit 1501 május-júniusából keltezték és azokat kézzel írták¹⁹⁹. Ekkor még nyilván nem állottak rendelkezésre nyomtatott úrlapok. A négy fentemlített, javított évszámú búcsúlevelet mind 1502 március-június hónapjaiban töltötték ki: jól beleillik tehát ezek sorába a fent említett búcsúlevél is, ha az évszámot — az említett módon — korrigáljuk.

Az 1502. évszámmal készített antiquabetűs kiadás egyik példányának,²⁰⁰ datálása január elsejére szól. Az igazítás itt is jogosnak tűnik: az évszámot ez esetben 1503-ra kellett volna javítani. Ez nyilván azért maradt el, mert az új év első napján különösen gyakran vétjük el az évszámot, hiszen az előző évi annyira belénk rögződött még. Különösen elfogadható ez a magyarázat ebben az esetben, amikor az évszám (az előző) már elő volt nyomtatva. Továbbá nyilván előbb használták fel az 1501. évszámú nyomtatványokat — ahogy láttuk 1502 március-május hónapjaiban — az 1502. évszámúaknál.²⁰¹ Az 1503. év első napja reális abból a szempontból is, hogy a búcsú hirdetése ekkor még tartott.²⁰²

A búcsúlevelek keltezése alapján a következő sorrendet lehet feltételezni a nyomtatásnál. Először az 1501. évszámmal ellátott antiquabetűs kiadások készültek el, feltehetően az év második felében, hiszen júniusig csak kéziratos búcsúleveleket ismerünk. Mindkét variáns („A” és „B”) egyidejűleg került felhasználásra — eddigi adataink szerint — a következő év március-május hónapjaiban. Elgondolható tehát, hogy e két kiadás egyszerre készült. Ha ugyanis a sajtóval nem csupán fél ívet, hanem egy egészet nyomtak, úgy ahhoz — ennél a félféves nyomtatvány elkészítésénél — két szedés volt gazdaságos. Könnyen elképzelhető, hogy variánsaink is innen erednek.

Amíg az 1502. évszámú antiquabetűs kiadás az év első felében, addig a két gótbetűs kiadás az év közepe táján kerülhetett ki a bécsi nyomdából, mert felhasználásukra augusztusban már sor került.

Vegyük most szemügyre azt is, hogy kik számára állították ki az ismert nyomtatott búcsúleveleket.

1. 1502. III. 1. — Pozsony. „Circumspectus Nicolaus Belser d'Posonio carnifex dioecesis Strigoniensis.”

2. 1502. III. 20. — Miskolc. „Gregorius Olayos cum conjuge Martha cum filia Dorothea et filio suo Matheo”.

Ezt a búcsúlevelet már ismertette *Obál* Béla²⁰³. *Olajos* Gergelyről több okleveles adat maradt reánk,²⁰⁴ ezekből tudjuk, hogy mint városi esküdt jelentős szerepet vitt Miskolc város életében az 1500—4 években. Egy további oklevélből²⁰⁵ azt is tudjuk, hogy 1501. december 3-án *Ulászló* neki adta a miskolci Szinva patakon levő királyi malom jogát.

3. 1501. [1502] III. 26. — „Remonticuli”. „Nobilis Johannes de Trunsach cum uxore eius Dorothea filis Bernardo Wantissaor [?]”, kívül: „Johannes de Druskoucz”.

4. 1502. III. 28. — Nagyszombat. „Barbara”.

5. 1502. IV. 2. — Lőcse. „Honorabilis Dominus Quirinus filius Michaelis Hammann de Poprad presbyter Strigoniensis dioecesis”.

6. 1502. IV. 23. — Lőcse. „Nobilis dominus Stephanus Marias cum conjuge sua Lucia, Anna matre, Francisco Johanne filiorum[!] et Helena Filia”.

Nincs e helyen mód és nem is szükséges, hogy *Máriássy* Istvánnak, a Zápolyaiak kedves emberének, a híres szepesi kapitánynak életrajzát ismertessük. Erre amúgy is bő irodalom áll rendelkezésre.²⁰⁶ Ezért — témánknak megfelelően — csak az ő részére kiállított búcsúlevelekről szóló ismereteinket kívánjuk összefoglalni.

Máriássy István a jubileumi búcsút meglehetősen hamar igénybe vette, mert egy reánk maradt kéziratos búcsúlevele Eperjesről 1501. június 17-én kelt.²⁰⁷ Érdekes, hogy a jubileumi búcsú meghosszabbítása alkalmával, már a következő év tavaszán — amint ez az ismertetett, nyomtatott búcsúlevélből kiderül — *Máriássy* ismételtlen igénybe vette ezt a lehetőséget. Ugyancsak tőle maradt reánk egy harmadik, más jellegű búcsúlevél is 1505-ből.²⁰⁸

A *Máriássy* családnak az említett búcsúlevelekben említett tagjairól a következőket tudjuk: *István* (1463—1516), akinek szülei György fia László és Csehi Imre leánya *Anna* voltak,²⁰⁹ felesége pedig az 1501—1502 években Csaholy Sebestyén leánya *Lucia*,²¹⁰ majd 1505-ben *Potentia* volt.^{210a} István gyermekei közül *Ferenc* szerepel mindhárom búcsúlevélben, akinek felesége nagymihályi Pongrácz Zsófia volt és őmaga 1534 táján halt meg.²¹¹ István többi gyermekei: *János*, *Ilona* és *Klára* csupán az 1501—1502. évi búcsúlevelekben szerepelnek, de az 1505. évben nem!?

7. 1502. V. 16. — Deáki [?]. „Petrus nobilis Zay necnon conjunx sua Barbara ac filia Magdalena.”

Ezt a búcsúlevelet teljes terjedelmében ismertette már Zay Károly a múlt század közepén.²¹² Zay Péterről és főleg fiáról igen részletes ismertetést adott közre Thallóczy Lajos, aki ezt a nyomtatott búcsúlevelet is ismerte.²¹³ Ennek alapján tudjuk, hogy Zay Péter (1450—1508) felesége Lankai Kamarás *Borbála* volt, legidősebb leányuk *Magdolna* később Zoltay Balázshoz ment nőül.

8. 1502. V. 25. — Liptó. „Circumspectus Stanislaus cum conjugue sua Eufemia (Katherina matre eius) et filiabus Gertrude Christiana Margaretha”²¹⁴

9. 1502. VIII. 8. — Esztergom. „Nobilis dominus Melchiar (de kapy) unacum fratre suo Sandrino ac conjugibus eorum Katherina et Elisabet et filie Ursula”.

Kapy *Menyhért* és testvére *Sándor* Kapy János fiai voltak.²¹⁵ Azt is tudjuk róla, hogy *Menyhért* — testvérei nevében is — 1505 májusában eladta *Sárkány* falut és *Karva* felét, mert távol feküdtek *Sáros* megyei birtokaitól.²¹⁶

10. 1502. VIII. 22. — Újlak. „Generosa domina Elisabeth coniunx Egregii Johannis Nagwelgy cum filio suo Ludovico”.

Érdekes, hogy ismerünk ugyanennek a családnak számára — akárcsak fentebb a *Máriássy*knál — 1505-ben kiállított búcsúlevelet is.²¹⁷

11. 1502. [1503]. I. 1. — Székesfehérvár. „Nobilis Nicolaus de Hrwssocz natus Johannis de eadem etc.”

Talán az említett János azonos azzal a *Verebélyi* György fia Jánossal, aki többedmagával 1482 táján megvette a bajnai *Both* családtól *Hrusso* várát.²¹⁸

A fenti tizenegy névből természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a búcsút igénybevevők társadalmi tagozódását illetően, hiszen a nemesi családok levéltáraiban maradtak e búcsúlevelek leginkább reánk. Azonban kétségtelen, hogy e búcsúból igen széles rétegek vették ki részüket, hiszen a birtokos nemesek mellett papot (4.) és polgárokat is (1., 2. és 7.) találunk ezek között.

VII.

A búcsúnak a már előbb említett újabb meghosszabbításával párhuzamosan természetesen *Ulászló* is azonnal intézkedett a begyűlt pénz mielőbbi átvételéről.²¹⁹ Ez a hosszabbítás — ahogy ezt a *Henckel-kódex*ből tudjuk — ez alkalommal 1502. április 3-ig történt. Ekkor azután — amint az említett kéziratból értesülünk *Lócsén* is — ünnepélyes keretek között, *Te Deum* mondása után ismét bezárták a búcsút. A fent ismertetett nyomtatott búcsúlevelek közül négyet ebben az időszakban állítottak ki.²²⁰

Az intézkedés ezuttal sem maradt el a király részéről, akinek most is nagy szüksége volt a pénzre.²²¹ A begyűjtéssel ismét *Bornemisza* János kincstárost bízta meg, aki azonban ezúttal a sárosi pénzek átvételére *Horváth* Gergelyt jelölte ki.²²²

Az e tárgyban írt későbbi keltezésű (IV. 8.) levelében a kincstáros — nyilván mint legújabb értesülését — sajátkezűleg írta hozzá, hogy a jubileumi búcsút augusztus 22-ig újra meghosszabbították. Ebből az időszakból — amely így már a negyedik volt e búcsút illetően — további öt nyomtatott búcsúlevelet ismerünk.²²³

Miután április 6-án, amikor *Bornemisza* a bártfaiaknak írt, még nem ismerte ezt az újabb meghosszabbítást, május 14-i levelében²²⁴ adott utasítást számukra a legújabb begyűlt pénz átadására.

Az eredeti pápai bulla 1502 karácsonyát jelölte meg végső határidőül, amíg a jubileumi búcsú hirdethető volt.²²⁵ Amint láttuk az újabb és újabb meghosszabbításokban hazánkban sem volt hiány. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy augusztus 22. sem volt az utolsó terminus. Nyilván nem hagytak ki egyetlen lehetőséget sem, hogy az örökös pénzzavarban szenvedő király

pénztárát a jóhiszemű hívők adományával feltöltésük.²²⁶ Ismerjük továbbá *Bornemisza* egy további utasítását is 1503. január 9-ről²²⁷, amelyben ismét utasította az eperjesieket, hogy a jubileumi búcsú során begyűlt pénzt a kassai harmincadosoknak adják át. Erősen valószínűtlen, hogy a kincstár közismerten kétségbeejtő helyzetében közel fél évet várt volna ennek begyűjtésével. A korábbi sorozatos intézkedések időpontja a pénz begyűjtését illetően is mind azt valószínűsíti, hogy a jubileumi búcsút 1502. augusztus 22 után is folytatták. Feltehető, hogy talán 1503. január 5-ig, amint Rómában is a tervezett karácsony helyett csak ezen a napon zárták be — két évvel azelőtt — a szentévet, amint ezt már fentebb említettük.

Azonban a szégyenletes játék a hívők jóhiszeműségével még ezzel sem fejeződött be. Miután a jubileumi búcsú hirdetésének lehetőségére véglegesen elmúlt, más címet kellett adni ennek a pénzforrásnak. Nyilván ezen a gondolatmeneten haladhatott a legátus is, amikor 1503. március 16-án újabb körlevelet intézett országszerte a plébánosokhoz.²²⁸ Isvalies ez alkalommal is arra hivatkozott, hogy sokan — elsősorban a határidő rövidege miatt — a kívánt búcsút nem tudták elnyerni. Így 1503. április 23-ig újabb lehetőséget nyújtott — ezúttal azonban nem a jubileumi búcsú formájában, ahogy ezt korábban tette — hanem csupán minősített gyónás formájában, az apostoli szentszék által e célra részére biztosított különleges kegyelmekkel.

A bíboros e levelét csatolták azokhoz a királyi utasításokhoz, amelyeket néhány napra rá, március 19-ről keltezve küldtek ugyancsak szerte az országba.²²⁹ Ebben *Ulászló* utasította az előjárókat, hogy buzdítsák a népet, hogy minél többet kívánják átvenni a gyóntatólevelet (*litterae confessionalis*). Amit azután ezekért adnak, azt a korábban már rendszeresített ládába helyezték. A legátus ugyanis a búcsúlevelek értékét (*pretium*) a végvárak, különösen Jajca és más boszniai erősség szükségleteire fordítani rendelte. Ezek pedig az adóz török torkában vannak és gyakori támadásoknak vannak kitéve. Mindenesetre furcsa színjáték volt ez, amikor a törökökkel a békekötésben — amint ezt még alább látni fogjuk — elvben már megegyeztek.

1503. V. 1-ről kelt *Ulászló* újabb rendelete, amelyben utasította a ládák kulcsainak őreit, hogy mind a jubileumi búcsú, mind a gyóntatólevelekből származó bevételt *Bornemisza* Jánosnak adják át.²³⁰ A kincstárnok — a szokott módon — még aznap további utasításokat adott e rendelet vérehajtására.²³¹

Közben az általános európai helyzet egyre kedvezőtlenebbé vált a törökök elleni háború folytatása szempontjából. *Miksa* nem volt hajlandó közvetlen segítséget nyújtani a harcokhoz. Hiába igyekezett Velence követe, Hieronymo *Donato* — aki hazánkban is tevékenykedett²³² — a császárt ennek szükségességéről meggyőzni.²³³ Beszédét nyomtatott formában is kiadták, amelyben a szónok még *Ulászló* példájára is hivatkozott.²³⁴ Ez természetesen — ismerve a király harckészségét — nem lehetett valami meggyőző. *Miksa* tehát támogatás helyett pénzt követelt *Peraudi*-tól,²³⁵ a franciák zúgolódtak a kivetett tized miatt, stb.

Egyes uralkodók ugyan még ez időtájtban is támogatásukról biztosították *Ulászlót*, de csak írásban. Így tett *VII. Henrik* angol király is 1502. május 27-én kelt leveleiben, amelyeket Budán tevékenykedő követe, Geoffrey *Blythe* révén juttatott el.²³⁶

A háború azonban — a nagyszabású elgondolásokkal szemben — egyre inkább ellanyhult. A németek és a franciák magatartása kiábrándítólag hatott.

Az itthoni viszonyok is egyre több csalódásra adtak okot. Így pl. a bihari nemesek hatalmaskodása és a király elleni lázadása aggodalommal töltötte el magát a pápát is. A legátus útján tudtára adatta 1502 derekán *Ulászló*nak, hogy nem tűrheti a rend felbomlását a törökök elleni arcvonal egyik bástyájában, Magyarországon. A helyzet tisztázására kész akár a keresztes hadakat is igénybe venni.²³⁷

Közben Velence érdekei is úgy alakultak, hogy az szükségesnek találta a törökök elleni háború befejezését. Így azután 1502 nyarán megindultak a tájékoztató tárgyalások a béke megkötésére a portával, ahol erre nagy készség mutatkozott. Jóllehet hivatalosan erről a pápát nem tájékoztatták, a budai udvarnál tartózkodó *Isválies* bíboros meglehetősen hamar értesült arról, hogy *Somi Józsa* tárgyal a törökökkel, és titkos követeket fogadnak. Október 19-én közölte a legátus a királlyal, hogy a béke megkötése szegényt és veszélyt jelentene. Felhívta figyelmét arra, hogy a követek küldéséhez ki kell kérnie a nemesek tanácsának véleményét.²³⁸ *Ulászló* a béketapogatózásokról a legátust már korábban tájékoztatni kívánta,²³⁹ amire azután november 4-én a velencei követ jelenlétében sor is került. *Péter* bíboros felháborodott ezen és szemére vetette az uralkodónak, hogy ígérete ellenére sem szállt táborba és a rendeket sem szólította fegyverbe. Közölte, hogy a szövetség értelmében a béke megkötéséhez a pápa beleegyezése elengedhetetlen. Minderről írásos beszámolót küldött a nuncius a pápának és utasítást kért a továbbiakra.

Mielőtt azonban *Péter* bíboros említett tájékoztatója Rómába érkezett volna, Velence ottani követe december 8-án közölte a pápával köztársasága békekötési szándékát. *VI. Sándor* nagy haragra gerjedt, hiszen nagyszabású terveinek teljes bukását látta ebben. Tegyük hozzá, jogosan. Másnap a bíborosok testülete előtt a követ megismételte bejelentését. A konzisztórium hiányolta a szövetségesek beleegyezését. Hamarosan megérkezett azonban *Isválies* fentebb említett levele. Ennek alapján a pápa belátta, hogy céltalan lenne az ügyet tovább erőltetnie. December 14-én azután beleegyezett a béke megkötésébe, ha azt az összes keresztény fejedelmek nevében kötik meg a törökökkel.

Időközben a legátus is megbarátkozott a békekötés gondolatával.²⁴⁰ Ebben nyilván segítette őt a nyitrai püspökség javadalmainak elnyerése. *Ulászló*nak ezt a kinevezését ugyan a pápa nem hagyta jóvá, de hamarosan kárpótlást kapott *Isválies* a gazdagabb veszprémi püspökség javadalmaival. A béke megkötésének lehetőségével azután a velenceiek még ez év decemberében éltek.

Közben a Budán tevékenykedő velencei követeknek ez alkalommal is sikerült megnyernie érdekeik támogatására Bakócz érseket. Így volt lehetséges, hogy a magyarok, bár a tárgyalásokat — a hadi állapot idejére szóló évi 100 000 arany összegű velencei támogatás meghosszabbítása érdekében — egyre nyújtották, végül is elfogadták a béke megkötése után a köztársaság által ígért évi 30 000 arany támogatást. Érdekes ehhez azt is tudnunk, hogy a velencei követek titkos felhatalmazása eredetileg évi 50 000 aranyra szólt.²⁴¹

Ulászló magyarázkodásra Rómába titkárát, *Beriszló* Pétert küldte. Ő 1503. január 20-án jelent meg a pápa előtt és arra hivatkozott, hogy a tatárok és az oroszok fenyegetik Lengyelországot: ezért fogadták el a törökök békekezdeményezését. A pápa — jóllehet belenyugodott tervei megghiúsulásába — egyre neheztelt Bakócz-ra, aki — mint láttuk — a béke megkötése esetében is teljes

erejével Velence érdekeit szolgálta, és ezzel keresztelte VI. Sándor elgondolá-
sait. Nem csoda tehát, hogy a pápa nem engedett Velence nyomásának, ami-
kor az az 1503. április 11-én elhunyt konstantinápolyi pátriárka címét Bakócz-
nak adni kérte.

Péter legátus — miután azt előbb Esztergomban Bakócz-cal és Budán a
velencei követtel megbeszélte — Ulászlóval is megtárgyalta és több pontban
módosításokat is eszközölt a török békeajánlatokon. Így kerültek azután azok
vissza Konstantinápolyba, ahol nem is akadtak komoly ellenzésre.²⁴² A Budán és
a portán egyidejűleg, de külön-külön kiállított két békeeskü szövege némi eltérést
mutatott. Ezt azután a kiküldött megbízottak egyeztették, amikor is Ulászló
kifejezett kérésére belevették a szövegbe azt a kitélt, amely szerint a király
a békét az összes keresztény fejedelmek nevében kötötte. Erre a pápa már koráb-
ban említett kívánsága adott okot.²⁴³ A hét évre szóló béke 1503. augusztus
20-tól számított.

VIII.

Péter legátus magyarországi tevékenységén kívül, amely az általunk most
tárgyalt búcsúbiztosi és diplomáciai ténykedésén jóval túlterjedt, de ennek
ismertetése e tanulmány kereteit meghaladja, járt más országokban is. Haza-
térőben 1503. október 8-án Velencében tartott beszámolójában megemlíttette,
hogy felkereste Csehországot, Moldvát, Erdélyt stb. is.²⁴⁴ Ezen utazásai közül
számunkra a csehországi igényel még külön említést, miután ott is nyomatott
búcsúlevelet.

Ulászló 1501-ben ismételten fellépett a valdensek ellen, akik Csehország-
ban jelentős tevékenységet fejtettek ki. VI. Sándor utasította Isvaliest, hogy
a királyt útjára Csehországba kísérje el és legyen segítségére ennek a Róma
által már hosszú idő óta üldözött eretnekségnek felszámolásában.²⁴⁵

A római egyház a valdensek elleni akciójához ezekben az években az iro-
dalmat is igénybe vette. Így a neves humanista, *Augustinus Olomucensis Trac-*
tatus de secta waldensium című műve,²⁴⁶ valamint *Henricus Institoris*, a német-
országi főinkvizitor *Sancte Romane ecclesie fidei defensionis clipeum adversus*
waldensium . . . című munkáját — az utóbbit kétszer is egy esztendőn belül —
ezekben az években jelentették meg.²⁴⁷ Mindhárom kötet Konrad *Baumgarten*
olmützi nyomdájából került ki. Nyilván az itteni érsekség volt az egyik fő támasz-
pontja a valdensek elleni akciónak.

Institoris művének 1502. évi kiadásánál — egyes források szerint²⁴⁸ —
több esetben a kötetben egy egyleveles, fólió méretű nyomtatvány is található,
amely a betűtípusok, valamint a metszetek tanúsága szerint ugyancsak *Baum-*
garten műhelyéből származik. Sajnos a hazai könyvtárakban található számos
példány egyikében sem sikerült ezt az említett egyleveles nyomtatványt meg-
találni, a krakkói Jagelló-egyetem könyvtárában azonban rábukkantam ennek
egyik példányára.²⁴⁹ Így mód nyílt annak pontosabb tanulmányozására.

Baumgarten, aki korábban (1498) Danzigban, majd később (1502—1506)
Boroszlóban dolgozott, azon nyomdászok közé tartozik, akiknek munkái álta-
lában igen ritkák. Így különösen értékes, hogy az említett egyleveles nyomtat-
vány egyik lapján, éppen tőle könyvkereskedői hirdetés maradt reánk.²⁵⁰ Ebben
Baumgarten Institoris említett munkájának műhelyében készült, újabb kia-
dására hívja fel a figyelmet és kínálja megvételre.

A mi szempontunkból ez alkalommal még fontosabb az egyleveles másik lapja, ahová — igen szokatlan módon — Péter bíboros búcsúlevél őrületét nyomták. Ez is kétségtelenül *Baumgarten* műhelyében készült, és szövege teljesen megegyezik a Magyarországon használtakkal, amelyeket fentebb már ismertettünk. A nyomtatott évszám itt az 1501. évre szól.

Miután három példányról is tudunk,²⁵¹ amely ugyanilyen összeállításban készült, ezt nem lehet véletlennek, vagy alkalmilag felhasznált makulatúrának minősíteni, már csak azért sem, mert a búcsú hirdetése — amint ezt tanulmányunkban fentebb már láttuk — 1502 tavaszán, amikor is a könyvhirdetés készülhetett, még javában tartott, és így a búcsúlevél őrület továbbra is jól felhasználható volt. Inkább arra kell következtetnünk, hogy rendkívül ügyes, kereskedői fogásról van itt szó, amikor egy nagy példányszámú és igen széles körben terjesztésre került nyomtatvány, a búcsúlevél hátlapját hirdetés céljára használta fel a nyomdász. Erre ilyen korai példát eddig még Európa-szerte sehol sem ismertünk. Nyilván közrejátszott ebben az a körülmény is, hogy Péter bíboros küldetése Cseh- és Morvaországban mind a búcsú hirdetésére, mind a valdensesk elleni küzdelemre egyaránt vonatkozott.

IX.

Miután a békét megkötötték a törökökkel, Isvalies megbízatása is tárgyalanná vált: 1503. szeptember 7-én a király által gazdagon megajándékozva, ünnepélyesen búcsúztatták Budáról. A legátus ezután még tíz napot tartózkodott mint *Bakócz* vendége Esztergomban, csak ezután vette útját Itália felé.²⁵² A velencei nagytanács előtt október 8-án jelent meg a bíboros, ahol kifejtette, hogy milyen fontos szerepe van Magyarországnak a törökök elleni harcban. Így mentegette magát azért, hogy kénytelen volt egy időben — amikor a Velence által tervezett békét megakadályozni igyekezett — a Signoria ellen állást foglalni. Egyben beszámolt arról a hatalmas anyagi támogatásról, amelyben Magyarország a pápaságtól és Velencétől részesült. A magyarok azonban nem sokat tettek a törökök elleni harc érdekében, ő viszont azon fáradozott, hogy a keresztyenek ezek után minél tisztességesebb békét kössenek.²⁵³

A történelmi áttekintés teljességéhez helyesnek látszik megvizsgálni, hogy mennyi is volt az az említett anyagi támogatás összesen, amelyet *Ulászló* a törökök ellen szervezett harc címén ezekben az években kapott.

Forrásaink szerint a pápától 106 773²⁵⁴, Velencétől 188 533²⁵⁵, míg *Pétertől*, mint a keresztes hadjárat hirdetőjétől — ahogy ezt alább látni fogjuk — a beszédett búcsúpénzekből 60 000 arany, vagyis összesen 355 306 arany jutott a királynak. Tengernyi pénz volt ez az akkori fogalmak szerint. Felhasználása azonban nagy részében nem felelt meg a kitűzött célnak. Példa legyen erre az a hétezer arany, amelyet *Ulászló* követői, akik a Franciaországból érkező uralkodói jegyes elé utaztak, közvetlenül Velencében vettek fel saját költségeik fedezésére.²⁵⁶

A velencei köztársaság, ill. a pápaság anyagi támogatása Magyarországra két úton került. Az egyik a közvetlen szállítás volt, amikor is az aranyakat Zeng kikötőjében adták át *Lónyai* Albertnak, *Ulászló* megbízottjának.²⁵⁷

A másik mód a kereskedőkön, ill. bankárokon keresztül történt lebonyolítás volt. A köztársaság segélyének átutalásából élénken kivették részüket

a Budán tevékenykedő velencei kereskedők, akik a szülővárosukban átvett összegek fejében folyósították a királynak az említett segély egy részét.²⁵⁸

A pápai támogatás — a fentmaradt iratok tanúsága szerint²⁵⁹ — úgy látszik kizárólag a *Fuggger*-bankházon keresztül bonyolódott le. Az évi 40 000 aranyat három részletben folyósította a pápai kincstár 1501. március 25. és 1502. november 4. között. A bonyolult pénzügyi tranzakciók különféle hitelek, követelések átruházásával stb. jártak. Ennek során kezdődött a pápaság eladósodása a *Fuggereknél*, akik a velük rokon *Thurzó* családon keresztül Magyarországra akkori zavaros pénzügyeiből már korábban is dús hasznot húztak.

Hogy végül is ez a Magyarországon több mint két éven keresztül folytatott búcsúhirdetéshez kapcsolt pénzszerző manőver kinek-kinek milyen bevételt eredményezett, azt megbízható, összefüggő adatok ismeretének hiányában igen nehéz megítélni.

A jubileumi búcsú során begyűlt összeget a pápa hazánkban — egyes források szerint²⁶⁰ — teljes egészében átengedte a törökök elleni harc költségeire, így annak begyűjtéséről, mint láttuk, a király gondoskodott. A jubileumi búcsú teljes magyarországi bevételéről az 1500—1503 évekből *Burgio* nuncius 1525 augusztus 9-én azt írta, hogy az 120 000 arany volt.²⁶¹ Péter bíboros említett velencei beszédében elmondotta, hogy *Ulászló* a jubileumi jövedelemből összesen 60 000 aranyat kapott a pápától.²⁶²

E két adatot összevetve úgy tűnik, hogy a pápa mégsem engedte át a teljes összeget a király céljaira. Bár a begyűjtést — ahogy ezt már eddig számtalan esetben láttuk — a király megbízottai végezték, a legátus a kiemelt összegekről²⁶³ pontos elszámolást követelt.²⁶⁴ *Bornemisza János* kincstáros egyik leveléből pedig²⁶⁵ az derül ki, hogy egyes helyeken formai okok miatt a bevétel teljes egészében *Isváliest* illette, és a királynak ebből semmi haszna sem volt. Intette tehát az alattvalókat, hogy nehogy ismét ebbe a hibába essenek.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy a teljes bevétel — feltehetően fele-fele alapon — megoszlott a király és a legátus között. Kérdéses, hogy ez utóbbi saját személyében tartotta meg az összeget, mint *Peraudi* Németországban a búcsú hirdetésének költségei címén — gondoljunk csak az ismertetett 1501. évi budai úrnapi körmenettel kapcsolatos ünnepek jelentős kiadásaira — vagy abból Rómába is kellett neki bizonyos százalékot továbbítania.

Hogy ez a hazánkban begyűlt 120 000 arany milyen hatalmas összeg volt, arra a kincstár évről évre csökkenő teljes bevételéből lehet következtetni: ez 1494-ben 177 305, 1495-ben pedig 136 636 arany volt.²⁶⁶ Vagy álljon itt egy adat *Ulászló* egy évi teljes bevételéről az összes-várostól, Erdélyből és a szászoktól: 39 730 arany.²⁶⁷

Így végül is teljes egészében haszontalanul veszett kárba az a nagy erőfeszítés, amelyhez egyes országok, és mint láttuk az egyes kisemberek olyan komoly áldozatot hoztak. Ennek az lett volna a rendeltetése, hogy hazánkat megszabadítsa a törökök egyre elviselhetlenebbé váló nyomásától. Hogy ez Magyarország számára mit jelentett volna, azt a később végigszenvedett másfél évszázad pusztításainak ismeretében, így utólag tudjuk csak igazán lemérni.

FÜGGELÉK

Az öt Magyarországról ismert, nyomtatott búcsúlevél leírása — a Gesamtkatalog der Wiegendrucke módszerével — a következő:

A. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1501.

1 Bl. eins. bedr. 215 × 160 mm 46 Z. Type 12:88R Xylogr. Überschrift

Z.1 xylogr. PETRVS q̄dr.: Miferatione diuina tituli Sancti Cyriaci in Thermis sacro fanete Romañ // eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna: ... Z.35: Datu fub figillo nro ad hoc ordinato Die Menfis // Anno dñi Millefimoquingentefimoprimo. // FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QVOTIENS // Misereat tui. ... Z.40: FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS SEMEL // IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI // Misereat tui. ... Endet Z.45: ... & in purgatorio pacieñ. // In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen. Budapest, Staatsarchiv (2 Ex. D.L. 60.895, 66.756) Budapest, Ak. Bibl. (Okl. 556.)

B. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1501.

1 Bl. eins. bedr. 215 × 160 mm 46 Z. Type 12:88R Xylogr. Überschrift

Z.1 xylogr. PETRVS q̄dr.: Miferatione diuina tituli Sancti Cyriaci in Thermis sacro fanete Romañ // eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna: ... Z.35: Datu fub figillo nro ad hoc ordinato Die Menfis Anno dñi Millefimoquingentefimoprimo. // FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QVOTIENS // Misereat tui. ... Z.40: FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS SEMEL // IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI. // Misereat tui. ... Endet Z.45: ... In nomine patris et filii // et spiritus sancti. Amen. Budapest, Staatsarchiv (D.L. 36.087) Košice, Stadtarchiv (App. Schwartzbachiana N. 18117) Trnava, Stadtarchiv (Iratok F. ecclesiastica III. altarisica, 1502. III. 28.)

C. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1502.

1 Bl. eins. bedr. 110 × 236 mm 28 Z. Typen: 9:165G, 4:124G, 7:68G

Z.1: Petrus Miferatiõe diuina tituli Sancti Ciriaci in Thermis sacro fanete Romañ eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna. necnon pruffiam // Ruffiam ... Z.20: ... Datu fub figillo nostro ad // hoc ordinato Die Menffis Anno dñi Milefimo quingentefimofecundo // Forma Abfolutionis totiens quotiens // Misereat tui ... Z.25: Forma Abfolutionis et plenarie remiffionis semel in vita et in mortis articulo vel verisimili // Misereat tui. ... Endet Z.27. ... remitto tibi pe- // nas in pñti feculo & in purgatorio paciendas In nomine patris & filii et spiritus sancti. Amen. Budapest, Staatsarchiv (D.L. 93.699)

D. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1502.

1 Bl. eins. bedr. 110 × 236 mm 28 Z. Typen: 9:165G, 4:124G, 7:68G

Z.1: Petrus Miferatione diuina tituli Sancti Ciriaci in Thermis sacro fanete Romañ eccl'ie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie regna: necnõ pruffiam // Ruffiam ... Z.20: ... Datu fub figillo nostro ad // hoc ordinato Die Menffis Anno dñi Milefimo quingentefimofecundo // Forma Abfolutionis totiens quotiens // Misereat tui. ... Z.25: Forma Abfolutionis et plenarie remiffionis semel in vita et in mortis articulo vel verifimili. // Misereatur tui. ... Endet Z.27. ... remitto tibi pe-//nas in pñti feculo & in purgatorio paciendas In nomine patris & filii et spiritus sancti. Amen.

Budapest, Staatsarchiv (D.L. 46.599)

E. [Isualies,] Petrus: Ablassbrief zum Besten des Kampfes gegen die Türken. [Wien: Johann Winterburger,] 1502.

1 Bl. eins. bedr. 215 × 157 mm 46 Z. Type 12:88R Xylogr. Überschrift
 Zl. xylogr. PETRVS gedr.: Miferatõe diuina tituli Sancti Cyriaci in Thermis sacro
 fancte Romañ // ecclesie pbr Cardinalis Reginus ad Hungarie Bohemie ac Polonie Regna:
 ... Z.35: Datũ fub figillo nrõ ad hoc ordinato Die Menfis // Anno
 dñi Millefimoquingentefimolecundo. // FORMA ABSOLVTIONIS TOTIENS QUOTIENS
 // Mifereat tui. ... Z.40: FORMA ABSOLVTIONIS ET PLENARIE REMISSIONIS
 SEMEL // IN VITA ET IN MORTIS ARTICVLO VEL VERISIMILI. // Mifereat tui.
 ... Endet Z.45: ... In nomie patris et filii // et fpirituffancti. Amen.
 Budapest, Staatsarchiv (D.L. 22.544)
 Bratislava, Staatsarchiv (Zay F. VI. 1)

Jegyzetek:

1. A búcsúhirdetésre vonatkozó irodalomból ki kell emelnünk az általunk használt alábbi munkákat: *Lozinszkij*, Sz. G.: Papszkij „departament” pokanjüh del. Voproszű isztorii religii i ateizma. Zbornik sztatyej II. Moszkva 1954, 320—350. l. (marxista feldolgozás); *Paulus*, Nikolaus: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. I—III*. Paderborn, 1922—3. (katolikus, pozitivistá); *Obál Béla*: *Az egyház és a városok a reformáció előtt*. Eperjes, 1914. (protestáns, marxista ismeretekkel).
2. Pl. Tob. 4,11; 12,9; Ezek. 3,33; Dan. 4,24; Luk. 11,41.
3. Keleten, ahol a redemptio nem alakult ki, ilyen búcsú-hirdetésre sem került sor.
4. *Theiner*, Augustinus: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Roma, 1859. I. köt., 183. l., CCCXXXVII. sz. és 184. l. CCCXXXVIII. sz.
5. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Bp., 1888. I/3 köt. 170. l.
6. *Jorga*, N.: *Notes extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*. Paris, 1899. II. sor 81. sz.
7. *Paulus*, i. m. III. köt. 196. l.
8. *Raynaldus*, Odoricus: *Annales ecclesiastici*. Roma, 1659. XVII. köt. 1407. év. 32. és 33. sz.
9. *Theiner* i. m. II. köt. 215—217 l. CCCLXXI. sz.
10. *Raynaldus* i. m. XVIII. köt. 1448. év. 6. sz.
11. *Theiner* i. m. II. köt. 378. l. DLXIII. sz.
12. *Paulus* i. m. III. köt. 103. l.
13. *Gregorovius*, Ferdinand: *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*. Stuttgart, 1892. V. köt. 534. l.
14. *Gregorovius* i. m. V. köt. 555. l.
15. *Kraus*, Franz Xaver: *Das anno santo*. Essays. 2. Sammlung. Berlin, 1901. 274. l.
16. *Vincke*, Johannes: *Zur Frühgeschichte der Jubiläumswallfahrt. Wallfahrt und Volkstum*, szerk. Georg. Schreiber. Düsseldorf, 1934. 245. l.
17. *Fessler*, I. A.: *Die Geschichten der Ungarn und Ihrer Landsässen*. Leipzig. 1816, III. rész 990. l.
18. *A három Villani krónikája*. Bp., 1909. 219. l.
19. *Fraknói Vilmos*: A római magyar gyóntatók. *Katolikus Szemle*, 1901. 386—7. l.
20. *Riedl Frigyes*: *Magyarok Rómában*. Bp., 1930. 25—31. l.
21. *A magyar nemzet története*. Bp., 1896. III. köt. 221. l.
22. *Schuller Richard*: *Pilgerfahrten im Mittelalter aus Ungarn und dem Siebenbürger Sachsenlande nach berühmten Gnadenorten. Festschrift für Bischof Fr. Tetusch*. Hermannstadt, 1931. 315. l.
23. *Fejér*, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Buda, 1834. IX.5. 635—6. l. V. sz.
24. *Bossányi Árpád*: *Regesta supplicationum*. Bp., 1916. I/2 köt. 196. l. CD. sz.
25. *Vincke* i. m. 248—249. l.
26. *Theiner* i. m. I. köt. 791. l. MCCIV. sz. — Itt jegyezhető meg, hogy a királynő 1443-ban már járt zárándokként Rómában. (*A Magyarországi Papi Imaegyesület és Eucharistia-Társulat Értesítője*. Győr, 1903. 8. sz. 126. l.)
27. *Vincke* i. m. 250. l.
28. *Paulus* i. m. III. köt. 181. l.
29. *Gregorovius* i. m. VI. köt. 527. l.

30. *Vincke* i. m. 247. l.
31. *Paulus* i. m. III. köt. 187. l.
32. *Raynaldus* i. m. XVIII. köt. 1450. év 6. sz.
33. *Schwandmer*, Joh. Georg: *Scriptores rerum hungaricarum veteres*. Wien, 1746. II. köt. 81—84. l.
34. *Fessler* i. m. III. rész 1179—1180. l.
35. *Pastor*, Ludwig: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance bis zur Wahl Pius II.* Freiburg i. B., 1926. 597—8. l.
36. *Paulus* i. m. III. köt. 189. l.
37. *Pastor* i. m. 574. l.
38. Ennek a búcsúnak Lőcsén történt kihirdetése érdekében Dénes esztergomi érsek egy reánk maradt oklevelében átírta a pápai bullát. (*Wagner*, Carolus: *Analecta Scepusii*. Wien, 1774. I. rész 277—8. l. VIII. sz.)
39. *Paulus* i. m. III. köt. 190. l. — Ez a rendelkezés különben ma is érvényben van.
40. A beszédet még a 15. században két alkalommal nyomtatásban is közreadták:
 a) [Roma: Johann Schurener, 1475] H 16079, RMK. III. 87.
 b) [Róma: Stephan Planck, 1481—7 között] H 16080, RMK. III. 88.
 Az említett idézet az első kiadásban a harmadik levél verzóján a 2—7. sorokban, a második kiadásban a második levél rektóján a 30—33. sorokban található. — A két kiadás szövegének kritikai kiadása: *A veszprémi püspökség római oklevéltára*. Bp., 1902. III. köt. CDLXXXI. sz.
41. Országos Levéltár, Dl. 45.854. 1475. XI. 19.
42. Országos Levéltár, Dl. 45.672, 60.833, 60.834, 63.865, 88.576, 90.162, 99.519.
43. *Martène*, Edmund — *Durand*, Ursinus: *Veterum scriptorum et monumentorum ... collectio*. Paris, 1724. II. köt. 1529. has. CI. levél.
44. *Dubay*, Anton: *Bratislavská prvolač. Slovanská Bratislava*. Bratislava, 1949—1950. II—III. köt. 118. l. Városi levéltár: Lad. 34. No. 4834.
45. *Tergina* Gyula: *Magyarország pénzügyi és közgazdasági állapotának vázlata. 1458—1526* Bp., 1880. 13. l.
46. *A Magyarországi Papi Imaegyesület ...* 126. l.
47. *Theiner* i. m. II. köt. 466—469. l. DCXLIV. sz. — 1479. VI. l.
48. *Ráth* György: *Aragóniai János. Századok*. 1890. 334. l.
49. *Báton Lénárt* apát és *Gosztonyi* Tamás pécsi örkanonok (*Koller*, Josephus: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. Pozsony, 1796. IV. köt. 428. l. — 1480. VI. 9.) (Esztergomi káptalan magánlevéltára, Lad. 44. fasc. 4. n. 12. — 1481. III. 4.), Fehérváron *Egyed* és *Bálint* kanononok (Országos Levéltár, Dl. 93.546 — 1481; Dl. 45.857 — 1481. I. 9.), Váradon *Miklós* vikárius és *Husztli* János kanonok (Országos Levéltár, Dl. 45.863 — 1481. II. 6.), Kassán *János* plébános és *Domokos* perjel (Országos Levéltár, Dl. 45.866 — 1481. II. 9; Dl. 95.123 — 1481. III. 7; Dl. 45.870 — 1481. III. 8.) Pozsonyban pedig *Han* János kanonok plébános volt a jubileumi búcsú helyi megbízottai. Ez utóbbi nevében készült az a nyomtatott búcsúlevél, 1480 május 11-én, amelynek nyomdatörténeti jelentőségéről már az OSzK 1959. évi évkönyvében (280. l. 6. sz. jegyzet) megemlékeztünk. Azonban ismerünk *Han*-tól még egy későbbben, 1481. II. 1-én kelt, kéziratos búcsúlevelet is. (*Archív Mesta Bratislavy*. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Praha. 1956. 3789. sz. [Lad. 34. No. 4866.] — Fényképe a *Knížnica c. tůrčeszentmártoni folyóirat* 1957. évi 4. számának hátsó borítékán található.)
50. *Theiner* i. m. II. köt. 477—478. l. DCLII. sz.
51. *Obál* i. m. 46. l.
52. Az 1481—3 évekből: Kassa város levéltára: 492., 520. és 539. okl. (*Obál* i. m. 46. l.)
53. *Barta* István: *Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén*. Bp., 1935. 89. l.
54. *Barta* i. m. 76. l.
55. *Mayer* Béla: *Pápai bankárok Magyarországon a középkor végén. Századok*. 1924. 668. l.
56. *Tóth—Szabó* Pál: *Szatmári György primás*. Bp. 1906. 41. l.
57. *Wenzel* Gusztáv: *Marino Sanuto Magyarországról 1496—1501-ben. Századok*. 1871. 6. l.
58. *Balogh* István: *Velencei diplomatik Magyarországról. 1500—1526*. Szeged, 1929. 16. l.
59. E történelmi események legjobb, átfogó ismertetése: *Fraknói* Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal*. Bp., 1902. II. köt. 256—264

- l. — A részletekről kimagasló tájékoztatást nyújt Marino *Sanuto* gazdag feljegyzése. (Marino *Sanuto* világhírnévének Magyarországot illető tudósításai. *Magyar Történelmi Tár* [továbbiakban *M. T. T.*] XIV. és XXIV. köt.)
60. 1498. IV. 12., 1499. III. 28. és 1499. XII. 20. — *Kraus* i. m. 316. l. Nyomatásban is megjelentek: GW 899, 904, 906—907.
61. *Burchard*, Johannes: *Diarium*. Paris, 1884. II. köt. 597. l.
62. *Így Amat di S. Filippo*, P.: *Biografia dei viaggiatori italiani*. Roma, 1882. 239. l. — *Benisch* Artur: *Marino Sanuto „Diarium”-jának magyar művelődéstörténeti vonatkozásai*. Bp., 1903. 58. l. — *M. T. T.* XIV. köt. 96. l. és 136. l.
63. *Szántó* István jezsuita emlékirata 1579 január 12-ről. Kéziratos másolata: OSZK (Quart. lat. 1106.) — *Fraknói* Vilmos: A római magyar seminárium története. *Katholikus Szemle*. 1912. 451. l.
64. *Ortway* Tivadar: *Pozsony város története*. Pozsony, 1903. II/4. köt. 389, 391, 392, 393. l. — *Sopron város története*. Sopron, 1928. I/6. köt. 150—151. l.; II/1. köt. 248—251. és 262—264. l. — *Házi* Jenő: *Sopron középkori egyháztörténete*. Sopron, 1939. 305—306. l.
65. Országos Levéltár, Dl. 46.282 — *Fejérfataky László*: Bártfától Rómáig 1494-ben. *Ország-Világ*. 1882. 419. l.
66. *Engel*, Johann Christian: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*. Halle, 1798. II. rész 562. l. — *Kupelwieser*, L.: *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács*. Wien-Leipzig, 1899. 191. l.
67. Országos Levéltár, Dl. 25.405.
68. *Iványi* Béla: Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez. *Történelmi Tár*. 1906. 169—170. l.
69. *Kraus* i. m. 318. l.
70. *Fraknói* Vilmos: A Szt. Istvántól Rómában alapított magyar zarándokház. *Katholikus Szemle*. 1893. 180. l.
71. *Tóth-Szabó* Pál: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világnál. *Századok*, 1903. 333. l.
72. *Fraknói* Vilmos: A római magyar gyóntatók. *Katholikus Szemle*. 1901. 391. l.
73. *Monay* Ferenc: A római magyar gyóntatók. Róma, 1956. 52. l. — GW 907a.
74. *Fraknói* Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. században. *Katholikus Szemle*. 1887. 407. l.
75. *Liber confraternitatis S. Spiritus de urbe*. Bp., 1889. (*Monumenta Vaticana hist. regni Hungarici illustrantia*. Ser. I. tom. 5.)
76. *Kraus* i. m. 320. l.
77. *Paulus* i. m. III. köt. 194. l.
78. *Pastor* i. m. III. köt. 612. l.
79. *Wenzel* i. m. 168. l.
80. *Pray*, Georgius: *Annales regum Hungariae*. Wien, 1767. IV. rész 294. l.
81. *M. T. T.* XIV. 113.
82. *Theiner* i. m. II. köt. 550. l.
83. *Theiner* i. m. II. köt. 547—550. l. DCCXXXI. sz.
84. *Theiner* i. m. II. köt. 550—552. l. DCCXXXII. sz.
85. *Balogh* i. m. 16. l.
86. *Wenzel* i. m. 9. l.
87. a) [latinul] *Hain-Reichling* 9645, *Apponyi* 40.
b) [olaszul] *Copinger ad H* 9645, *BMC*. V. 549.
88. *Tóth-Szabó* i. m. 42—44. l.
89. *Wenzel* i. m. 177. l. — 1500. VI. 17.
90. *Fraknói* Vilmos: Rapports diplomatiques de la Hongrie avec la France au commencement du XVIe siècle. *Revue d'Histoire Diplomatique*. 1889. 236—268. l.
91. *Wenzel* i. m. 169. l.
92. *Kropf* Lajos: Anna királyné, II. Ulászló neje. *Századok*. 1895. 696. l.
93. *Wenzel* Gusztáv: II. Ulászló magyar és cseh királynak házasi élete. *Századok*. 1877. 727. l.
94. *Wagner*, Carolus: *Diplomatarium Sarosiensis*. Pozsony-Kassa, 1780. 17—19. l. VII. sz. — 1500. VII. 21.
95. Francesco de la *Zuscha* zárójelentése 1500 november 11-ről. — *Balogh* i. m. I—II. l.
96. *A magyar nemzet története*. Bp., 1896. IV. köt. 370. l.
97. *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai*. Közzéteszi *Divéky* Adorján. Bp., 1914. 5. l.
98. *Balogh* i. m. II. l.

99. *Balogh* i. m. 16. l.
100. *Wenzel: Marino Sanuto* ... 168. l.
101. *Ca'alogus concinnus librorum manuscriptorum bibliothecae Batthányanae*. Szeged, 1958 287—8. l. 648. sz. — Ez a mostani tárgyunk szempontjából rendkívül értékes tartalmú kéziratot követ valaha *Henckel* János lőcsei plébános, humanista könyve volt. A kézirat — a továbbiakban röviden csak *Henckel-kódex* — számos dokumentumot tartalmaz másolatban az 1500. évi jubileumi búcsú lőcsei hirdetésére vonatkozólag. Ebből sok igen érdekes részletet ismerhetünk meg. — *Bunyitai* Vince: *A váradi képtalan legrégebbi statutumai*. Nagyvárad, 1886. X—XIII. l.
102. *M. T. T. XIV.* 127. l.
103. A *Henckel-kódex* hetedik tagja.
104. Hasonló kísérőlevéllel és utasításokkal küldte el Budáról *II. Ulászló* a pápai bulla másolatát augusztus 17-én Nagyszombat városába is. A kísérőlevél, amelyet „venerabili plebano necnon nobilibus Paulo Holy et Ambrosio Sarkan ac circumspecto iudici civitatis nostrae Tirnauiensis fidelibus nobis dilectis” címzéssel láttak el, a nagyszombati városi levéltárban (Diplomata no 219.) reánk maradt.
105. A *Henckel-kódex* hatodik tagja. — *Battyán*, Ignatius de: *Leges ecclesiasticae regni Hungariae*. Kolozsvár, 1827. III. köt. 636—640. l. CLXI. sz.
106. *Pásztor* Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp. 1940. 120—121. l.
107. A *Henckel-kódex* hatodik tagja.
108. Adatunk van erre Kassáról szeptember 8-i keltezéssel (*Iványi* Béla: *Bártfa szabad város levéltára*. Bp. 1910. I. köt. 523. l. 3527. sz.) és Vasvárról december 22-ről (Országos Levéltár: *Dl.* 90.582.).
109. A *Henckel-kódex* nyolcadik tagja.
110. A *Henckel-kódex* hetedik tagja.
111. Az azonos szövegű rendelet Eperjesnek szóló példányát ismertette *Iványi* Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára*. Szeged. 1931. II. köt. 316. l. 816. sz. alatt. A Lőcsének szóló másolata pedig a *Henckel-kódex* kilencedik tagja.
112. *Kubinyi* András: A kincstári személyzet a XV. század második felében. *Tanulmányok Budapest múltjából*. XII. köt. 31. l.
113. Eperjes: *Iványi: Eperjes* ... II. köt. 317. l. 818. sz.; Lőcse: a *Henckel-kódex* kilencedik tagja.
114. Ezt a meglehetősen átlátszó és a nagyobb bevételt célzó álláspontot már a *Henckel-kódex* egyik használója is kétségbe vonta a lapszélre írt: „Et hoc non est verum” megjegyzésével.
115. *Pásztor* i. m. 121. l.
116. Egri Állami Levéltár: Gyöngyösi ferences rendház oklevelei, LXXXII. sz. — [Kaizer Nándor:] *A gyöngyösi zárda oklevéltára*. Bp., 1930. 11. l. 82. sz.
117. *Pastor*, Ludwig: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*. Freiburg i. B., 1926 III. köt. 554. l.
118. *Wenzel: Sanuto* ... 177. l.
119. E nevet a különböző források más és más alakban közlik: *Isvailes, Isvaglies, Isvalia, Isvaglia* stb. Mi egységesen az első alakot használjuk.
120. *M. T. T. XIV.* 157. l.
121. *Wenzel: Sanuto* ... 177. l.
122. *Burchard* i. m. III. köt. 85. l.
123. *M. T. T. XIV.* 246—247. l. Szerencsés módon reánk maradt a Péter bíborosnak szóló részletes írásbeli utasítás is a pápától, amely 1500. IX. 18-án kelt és részletes fényt vet a legátus magyarországi küldetésére. (Vatikáni levéltár, Misc. Arm. II. vol. 30. fol. 141v—151r.)
124. *Modenai és velencei követek jelentései Magyarország földrajzi és kulturai állapotáról a XV. és XVI. században*. Bp., 1881. 5—25. l.
125. *Főgel* József: Velencei diplomaták Budán a XVI-ik század elején. *A bp.-i VI. ker. főgimn. értesítője*. 1911/2. 13. l.
126. *M. T. T. XIV.* 246. l.
127. *M. T. T. XIV.* 254—256. l.
128. *Főgel* i. m. 14. l.
129. *M. T. T. XIV.* 252—254. l.
130. *M. T. T. XIV.* 259. l.
131. *M. T. T. XIV.* 278—279. l.

132. M. T. T. XIV. 269. és 275—276. l.
133. A *Henckel-kódex* ezt III. 14-re teszi.
134. II. 24—IV. 11, ebben az évben.
135. M. T. T. XIV. 267. l.
136. 1500. X. 5. — „Domini et Salvatoris nostri”.
137. Transsumptum és nem copia, amely utóbbi csak egyszerű másolatot jelentett.
138. Eredetiben maradt reánk az athinai ferencesek számára március 26-án kelt másolat. (Egri, Állami Levéltár: Gyöngyösi ferences rendhez oklevelei LXXXIII. sz. — [Kaizer Nándor:] *A gyöngyösi zárdá oklevéltára*. Bp. 1930. 11. l. 83. sz.) — Ugyancsak eredetiben őrzi e bulla március 27-én kelt és Nagyszombat város részére készült másolatát az esztergomi főkáptalan magánlevéltára. (Lad. 44. Fasc. 5. Nr. 1.) — A *Henckel-kódex*-ből ismerjük a Lőcse számára készült másolat keltét is: március 31, amely április 4-én, virágvasárnap érkezett meg rendeltetési helyére.
139. Így ismerünk ilyet május 20-ról (Országos Levéltár: Dl. 65.989), június 16-ról kettőt, amelyeket Bártfán állítottak ki. (Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára*. II. köt. 3605. és 3606. sz. [Kéziratban az OSZK Kézirattár: Fol. hung. 2940.] Varasdon június 17-én állítottak ki egy búcsúlevelet (Országos Levéltár: Dl. 94.629.) és ugyan-ezen a napon Eperjesen egy másikat (Országos Levéltár Dl. 74.975.). A búcsú vonzerejéről tanuskodik egy bártfai oklevél (Bártfa II. köt. 3600. sz.), amelyben *Sziecluczky* Jakab krakkói várgróf június 3-án közölte a várossal, hogy a jubileumi év búcsúja alkalmával felkeresi őket.
140. „Quoniam ad conductionem gentium et ad faciendam expeditionem contra Thurcos, qui postquam trewege quas ipsis feceramus expiraverunt, vires eorum in nos concitare et regnum hoc nostrum invadere moliantur, pecunias summe indigemus.” (*Eperjes* II. köt. 827. sz.)
141. *Eperjes* II. köt. 828. sz.
142. *Csomfájai* László diákok hatalmazta meg, hogy Eperjesen, ill. *Sasvári* Dénes bártfai harmincadost, hogy Bártfán a jubileumi év alkalmával összegyűlt pénz nevében átvegyék. (*Wagner, Carolus: Diplomatarium*... 492—493. [bis] l. XXII. sz. — *Eperjes* II. köt. 829. sz. — *Bártfa* II. köt. 3609. sz.)
143. *Eperjes* II. köt. 830. sz.
144. *Bártfa* II. köt. 3611. sz.
145. Ilyenek voltak a súlyosabb bűnök: akik a pápaság ellen összeküvést szóttek, akik a hitetleneknek fegyvert szállítottak, akik pápai oklevelet hamisítottak stb.
146. *Karácsonyi* János: *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Bp., 1923. I. köt. 360. l.
147. *Tóth-Szabó* i. m. 46. l.
148. *Tóth-Szabó* i. m. 47. l.
149. *RMK*. III. 99., Ballagi 81. Sajnos a MTA könyvtárának példánya, amelyet a *Régi Magyar Könyvtár* említ, ma nem lelhető fel. A szakirodalom még két példányról tud: az egyik a berlini Staatsbibliothek-ban, a másik a londoni British Museum-ban [Proctor 10004].
150. *RMK*. III. 100., Ballagi 82. Ezt a kiadást már a korábbi szakirodalom (*Panzer: Annalen* I. 259. 531, *Hammer* 125.) is ismerte, de példányt ma csak kettőt ismerünk: mindkettőt az OSZK őrzi. (*Apponyi* H 62, *Hubay* 10. Az utóbbiban a címlap reprodukciója is szerepel.)
151. *Haebler, Konrad: Typenreperiorium der Wiegendrucke*. Leipzig, 1922. IV. köt. 57. l. I. köt. 8—9. l.
152. *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde*. 611. és 612. tábla.
153. *Benzing, Josef: Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. Frankfurt a. M., 1952.
154. *Metlinger: Regiment der Jungen Kinder*. 1500. II. 13. Weller, Rep. 159.
155. *Göllner, Carl: Turcica*. I. București—Berlin, 1961. 10. sz. — Az egyetlen ismert példányt a müncheni Bayerische Staatsbibliothek őrzi. [4°Turc.80/8]
156. A szöveget a nyomda 3., a címet a 2. típusával állították elő, amelyekhez a β, ill. γ megjelölésű rubrikajelet használták. — *Vö. Proctor* 11.573; *Veröffentlichungen*... 490. tábla.
157. *Göllner* (i. m. 10. sz.) strassburgi eredetre gyanakdott.
158. *Adelphus, Johannes: Die Türkisch Chronica*. Strassburg, 1513. H_{IV}—H_{IV} leveleken.
159. *Modenai és velencei*... 16—17. l.
160. M. T. T. XXII. 10. l. — *Lónyai Albert velencei követségei*. 1501—1515.

161. *Fessler* i. m. V. köt. 806. l.
162. *Divéky* Adorján: Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. *Századok*. 1914. 570. l.
163. *Thallóczy* Lajos: *Jajca története*. Bp., 1915. 172—180. l.
164. *Weller*, Rep. 212. — *München SB* [2° Europ. 6^m.]
165. *Weller*, Rep. 211., *Kertbeny* 58., *Ballagi* 80. — *München SB*, Bp., OSZK. (Az egykori *Schlauch*-példány: *Hubay* 11/a. *Ranschburg* G., Bp., 140. kat. 1. sz. — *Fraknói* Vilmos: *Schlauch* Lőrincz szatmári püspöknek Török János által gyűjtött könyvtára. *Magy. Könyvszle.* 1877. 79—80. l.)
166. *Fraknói* Vilmos: *Schlauch* Lőrincz... 80. l.
167. *Ballagi* Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban*. Bp., 1925. I. köt. 80. sz.
168. *Veröffentlichungen*... 61. tábla.
169. Megerősíti a meghatározást *Wegener*, Johannes: *Die deutsche oberrheinische Type (M⁴⁴) im 15. und 16. Jahrhundert*. Leipzig, 1909. 62—3. l. 6. sz. 84—5. l. 8. sz.
170. *Veröffentlichungen*... 1160. tábla.
171. *Proctor*, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum*. London, 1903. Part II. 1501—1520. Section I. Germany. 102. l.
172. *Baumann*, Walter: *Die Druckerei Stuchs zu Nürnberg. (1484—1537)*. *Gutenberg-Jahrbuch* 1954. 122—132. l.
173. *Veröffentlichungen*... 1220. tábla. — 84 mm.
174. *Veröffentlichungen*... 2285. tábla. — 80 mm.
175. *Proctor* i. m. 98. l. — 82 mm.
176. *Katona* Stephanus: *Historia critica*... Buda, 1792. XI. köt. XVIII. rész 312—313. l.
177. Országos Levéltár: *Selmecbánya* II. 770.
178. *Borsa* Gedeon: Két Peraudi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban. *OSZK Évkönyve* 1959. 279—291. l.
179. *Soltész* Zolténné: Eine Unikum-Inkunabel der Budapester Universitätsbibliothek. *Gutenberg-Jahrbuch*. 1958. 58—68. l. — u. a. A második magyarországi ősnymoda nyomai. *Magy. Könyvszle.* 1958. 144—157. l.
180. *RMK*. III. 28. — *Borsa* Gedeon: *Constitutiones Novae Almae Ecclesiae Strigoniensis*. *Magy. Könyvszle.* 1956. 287—293. l.
181. *Ballagi* 46.
182. *RMK*. III. 54.
183. *Haebler* i. m. I. köt. 111. l.
184. *Veröffentlichungen*... 2293. tábla.
185. A legkorábbi datált nyomtatvány ezzel a típussal: *Andreae*, Johannes: *Arbor consan-*
186. *Haebler* i. m. I. köt. 111. l., V. köt. 69—70. l.
187. *Langer*, Eduard — *Dolch*, Walter: *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Wien, 1913. 38—39. l. 13. és 14. sz.
188. *GW* 204 = *Langer-Dolch* 24; *Langer-Dolch* 27.
189. *Langer-Dolch* 35. és 36. sz.
190. Itt kell megjegyeznünk, hogy a *GW* két alkalommal (*GW* 4418 és 8430) az e típusok felhasználásával készített műveket — vitatható módon — ősnymtatványoknak minősítette.
191. *Langer-Dolch* 35., 38., 42., 51., 74., 75. stb.
192. Igaz ugyan, hogy csak az ajánlóversekben és nem a rituális szövegekben alkalmazta az antiquát.
193. Országos Levéltár: *DI*. 36.087, 60.895, 66.756.
194. *Briquet*, C. M.: *Les filigranes*. Paris-Amsterdam, 1907. IV. köt. 13015—13016 sz.
195. *Briquet* i. m. IV. köt. 645. l.
196. *Langer-Dolch* 25. sz. = *GW* 3242.
197. *Langer-Dolch* 105. sz. = *GW* 765. — A fentiek alapján ez utóbbi munka elkészítésének időpontját az 1500—1501 évekre tehetjük. A *GW* kormeghatározása: „nach 1500(?)”, *Langer-Dolch*-é pedig: „etwa 1504, vor 1506”.
198. Országos Levéltár: *DI*. 36.087.
199. Például Kassán és Eperjesen. (Országos Levéltár: *DI*. 65.989 és *DI*. 74.975.)
200. Országos Levéltár: *DI*. 22.544.
201. Különbösen sem ismerünk 1502 márciusa előtt kiállított, nyomtatott búcsúlevelet.
202. Bővebben erről a tanulmány későbbi részeiben.
203. *Obál* i. m. 45. l.

204. Szendrei János: *Miskolcz város története és egyetemes helyirata*. Miskolc, 1890. III.köt. 130, 132, 134, 136, 138, 142 l.
205. Országos Levéltár: Dl. 48.346.
206. Iványi Béla: *A márkusfalvi Máriássy család levéltára*. Lőcse, 1917. XIV—XVIII. 1. — Kayser, Michael: *Compendium historiae familiae Máriássy*. Pozsony, 1803. 7. l.
207. Országos Levéltár: Dl. 74. 975. — Iványi Béla: *Máriássy* ... 80. l. 280. sz. „Stephanus Máriássy et Lucia consors eiusdem ac elena et clara filie eiusdem necnon Anna mater et Franciscus et Johannes filii sui” szöveggel kiállítva.
208. Országos Levéltár: Dl. 74.979. — Iványi Béla: *Máriássy* ... 81. l. 288. sz. „Stephanus Mariassy una cum consorte sua Potentia et filio suo Francisco” szöveggel kiállítva.
209. Iványi Béla: *Máriássy* ... XIV. l.
210. Nagy Iván: *Magyarország családai*. Pest, 1858. III. köt. 62. l.
- 210a. Iványi Béla: *Máriássy István végrendelete 1515-ből*. Közlemények Szepes vármegye multjából. 1913. 163. l.
211. Iványi Béla: *Máriássy* ... XIX. l.
212. *Historiai forgácsok*. XX. sz. Egy érdekes bűnbocsító levél. Új Magyar Múzeum. 1854. I. köt. 393—395. l.
213. Csömöri Zay Ferencz. Bp., 1885. 10. l.
214. Sajnos erről a családról nincsenek adataink. Nem ismeri Majláth Béla: *Liptómegegye törzsköcs családjaianak története 1526-ik évig*. Bp., 1892. (Kiny. a Turul-ból.)
215. Nagy Iván i. m. VI. köt. 77. l.
216. Országos Levéltár: Dl. 39.238 és 83.107.
217. Országos Levéltár: Dl. 93.720 — 1505. XII. l. „Egregius dominus Johannes de Naghwelgh, Lodovicus et Bonaventura filii Anna et Katherina filiae et Justina” szöveggel kiállítva.
218. Soós Elemér: Hruszó vára. *Archeológiai Értesítő*. 1913. 172. l.
219. 1502. I. 5. — *Eperjes* II. köt. 839. sz.
220. Felsorolásunkban 1—4 számokkal jelölve.
221. „... pecuniis vehemētissime indigemus...” 1502. III. 28. — *Eperjes* II. köt. 843. sz. és *Bártfa* II. köt. 3643. sz.
222. 1502. IV. 6. és 8. — *Bártfa* II. köt. 3646. sz. és *Eperjes* II. köt. 844. sz.
223. Felsorolásunkban 5—9 számokkal jelölve.
224. *Bártfa* II. köt. 3714. sz.
225. *Paulus* i. m. III. köt. 217. l.
226. *Barta* i. m. 90. l.
227. *Eperjes* II. köt. 867. sz.
228. Országos Levéltár: Selmecebánya II. 885.
229. Országos Levéltár: Selmecebánya II. 500.
230. *Eperjes* II. köt. 874. sz. — Országos Levéltár: Selmecebánya II. 507.
231. *Eperjes* II. köt. 875. sz.
232. *Balogh* i. m. XI—XII. l.
233. *Hieronymy Donati dignissimi oratoris veneti ad Caesarem pro re Christiana*. Velence: Bernardinus de Vitalibus, 1501. VI. l. — 4° [4] lev. — *Apponyi* H 60. — OSZK.
234. A harmadik levél verzóján.
235. *Borsa Gedeon: Két Peraudi* ... 285—286. l.
236. *Fest, Alexander: Anglo-Hungarian contacts in the Middle Ages. Studies in English Philology*. Bp., 1937. II. köt. 54—59. l.
237. *Horváth Mihály: Magyar regeszták a bécsi császári levéltárból. M. T. T. IX. 79.* — Az 1502. július 6-án kelt oklevél 18. századi másolata az Országos Levéltárban: Dl. 24.386.
238. *M. T. T. XXIV. 24. l.*
239. *M. T. T. XXIV. 25. l.*
240. *M. T. T. XXIV. 32. l.*
241. *Balogh* i. m. V. l.
242. *M. T. T. XXIV. 71. l.*
243. *II. Bajazid szultán levele 1503 november 4-ről, ma az Országos Levéltárban: Dl. 39. 328.*
244. *M. T. T. XXIV. 92.*
245. *Spondanus, Henricus: Annalium ... Baronii continuatio*. Paris, 1647. II. köt. 249. l.—*Timon, Samuel: Synopsis novae chronologicae regnorum Hungariae ... Nagyszombat, 1715. III. rész. 102—103. l.*

246. 1500. X. 29. — *GW* 3061. Az előszó éppen Budáról kelt.
247. 1501. IV. 20. és 1502. III. 20.
248. *Ranschburg* Gusztáv, Bp. 106. kat. 469. sz. — *Gilhofer és Ranschburg*, Wien. 165. kat. 50. sz.
249. 1891-ben került a könyvtárba egy lengyel professzortól csere útján. Jelezte: *Cim.Vol.* 34—35. — Biblioteka Narodowa, Katalog mikrofilmów. Rok 2. Warszawa, 1952. 523. sz.
250. Facsimilében közölte a fenti *Gilhofer és Ranschburg* katalógus a 32. l.-on.
251. A bűcsülevél űrlapot egyikén sem töltötték ki.
252. *M. T. T.* XXIV. 91. l.
253. *M. T. T.* XXIV. 92. l.
254. *Fraknói* i. m. 261. l.
255. *M. T. T.* XXII. 6. és 22. l.
256. *M. T. T.* XXII. 12—13. l.
257. *Kardos* Tibor: Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló korból. 1502—1518. *Századok*. 1951. 434—435. l. — *M. T. T.* XXII. 17., 22. és 25. l.
258. *Kubinyi* András: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló korban. *Budapest Régiségei*. XIX. (1959.) 101. l.
259. *Schulte*, Aloys: *Die Fugger in Rom*. Leipzig, 1904. I. köt. 22—24. l. és II. köt. 9—10. l. — *Mayer* i. m. 668. l.
260. *Pásztor* i. m. 121. l. — *Batthyány* i. m. III. köt. 636. l.
261. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Ser. II. Tom. 1. Bp., 1889. 253—4. l. — *Fraknói* Vilmos: *Magyarország a mohácsi vész előtt*. Bp., 1884. 127—128 l.
262. *Benisch* i. m. 115. l. — *M. T. T.* XXIV. 92. l.
263. Van két adatunk egy-egy láda kinyitásokor kiemelt pénz összegéről: Bártfán 1501. július 12-én 54 aranyat (*Bártfa* II. köt. 3611. sz.) Eperjesen pedig egy nappal korábban 113 arany 19 dénár 11 garast nyugtáztak (*Eperjes* II. köt. 830. sz.).
264. Országos Levéltár: *Selmecbánya* II. 885.
265. *Eperjes* II. köt. 844. sz.
266. *Tergina* i. m. 18. l.
267. *Fejérvataky* L.: II. Ulászló jövedelmeinek jegyzéke. *Történelmi Tár*. 1880. 167—170. l.

Sándor István „Magyar könyvesház”-ának fogadtatása

ISZLAI ZOLTÁN

A bibliográfiát, mint tudományos produktumot a társadalomfejlődés bizonyos kulturális foka által meghatározott szükségszerűség hozza létre. Nem véletlen például, hogy a polgári forradalmat győzelemrevitt Franciaország már állami rendelettel hívja életre kurrens könyvészetét, mert ebben törekvései támogatásának fontos segédeszközét látja.¹

A bibliográfiaírás Magyarországon ezidőben személyes, egyéni kezdeményezés. Állami feladatként csak a 19. század fordulóján merül fel, de 1945-ig többé-kevésbé megvalósítatlan marad.

A társadalom szempontjából jelentős személyi kezdeményezés alapja: a társadalmi szükséglet felismerése. Ezért a bibliográfus, mint személy, nem önmagában, hanem abból a szempontból méltó figyelemre, hogy mit tett ennek kielégítésére. Pozitívista módszerű szaktörténetírásunk ebben a tekintetben értékes adatokat hozott felszínre. A történeti összefüggéseket azonban nem tette világossá. Többek között ezért nehéz nyomonkövetni bibliográfiaírásunk fejlődését s megmagyarázni a fejlődés során létrejött minőségi változásokat: új bibliográfiafajták keletkezését, régebbiek elhalását, vagy funkcióváltását.

A bibliográfia létrejöttéhez szükséges feltételek: a nyomtatásban megjelent könyvek viszonylag nagy arányú felhalmozódása, társadalmi, tudományos és kulturális szükséglet ezek áttekintésére, valamint az a szükséglet, hogy ezt a könyvtömeget a kulturális továbbfejlődés — társadalmi, vagy egyéni fejlődés — érdekében felhasználják. Nemzeti bibliográfia keletkezésében közrejátszanak a nemzeti államok kialakulásának, a nemzeti öntudat megerősödésének és a nemzeti könyvtermelés megizmosodásának következtében nacionalista indítékú dokumentálási célok is. (A kurrens bibliográfiáknál mindezekhez kereskedelmi szempontok is hozzájárulnak.)

A nyomtatványok bibliográfiában való megjelenésének formája, azaz, a gyűjtés, a feltárás és a leírás módja ebben a viszonylatban másodrendű kérdés, az alapkövetelmények erre is befolyást gyakorolnak. (Kutatási igény, az anyag önelrendeződése, a bibliográfia célja stb.) A fenti feltételek megérése általában egybeesik a polgárosodás kezdetével, amely tekintetbe véve a nemzeti államok kialakulásának sorrendjét is, a 16—17. századra tehető.²

A külföldi és a magyar bibliográfia történetének összehasonlítása azt mutatja, hogy a magyar bibliográfiaírás is keresztülment, a külföldihez hasonlóan a fejlődés különböző fokain, azzal a különbséggel, hogy jelentős világ bibliográfiai kísérlet nem jött létre. A latinnyelvű bibliográfiák is nagyrészt csak az akkori Magyarország területét ölelik fel. A legfőbb különbség az, hogy Magyarország

a fejlődésben két évszázaddal elmaradt s ezt az elmaradást csak a 19. század végére hozta be.

Ismeretes, hogy a gazdasági és kulturális elmaradottság főoka a másfél százados török hódoltság. Az első magyar bibliográfusok és irodalomtörténészek szubjektív ösztönzője az elmaradottság elleni küzdelem. Hosszú ideig propagandisztikus célokat követve próbálják műveikkel eloszlatni a külföld bizalmatlanságát. Ezt a bizalmatlanságot *Czittinger* Dávid, *Spangár* András, *Horányi* Elek egyaránt kénytelen tudomásul venni. A magyarság kulturális képességeiben való kételkedés, amely irodalmunk szegényességéből fakad, jelentkezik pl. a sokat idézett *Reinmann*-féle nyilatkozatban, vagy az ehhez logikailag is közelálló olyan más megnyilvánulásokban, mint amelyekkel — ahogy lentebb látni fogjuk — *Sándor* István is találkozott.

Mindebből az a lényeges, hogy nálunk a szubjektív indítékok kezdetben elsődleges, de még később (*Sándor* Istvánnál) is jelentős szerepet játszanak a bibliográfiák keletkezésében, ugyanakkor, amikor még sem az objektív feltételek, sem az objektív szükségletek belülről, sürgető módon nem jelentkeznek. Amikor jelentkeznek — mint látni fogjuk — minőségi jellegű változás jön létre a bibliográfiaírás területén.

Módszereit tekintve a magyar bibliográfiaírás *Czittinger* Dávidtól *Sándor* Istvánig egyhelyben, a kialakult biobibliográfiai módszer alapján áll. *Rotarides* tervezetében már szerepelnek a történetibb áttekintés követelményei. Ezt a kezdetleges történetiséget megvalósulásában *Benkő* József századonként csoportosított bibliográfiája mutatja. Ez a fejlődés végül az irodalomtörténet irányába kanyarodik és *Wallaszky* Pál *Conspectus*-ában csúcsosodik ki.³ Itt a bibliográfiaírás irodalomtörténetírássá való átváltozását követhettük nyomon, s ha a fejlődést erről az oldalról nézzük, a felsorolt biobibliográfiai kísérleteket kezdetleges irodalomtörténeteknek is nevezhetjük. (Az „irodalom” ekkor természetesen még igen tág fogalom!) A bibliográfiaszerkesztők ugyanis itt nem a könyvtermésen, hanem az egyes személyekhez kötött irodalmi munkásságon igyekeznek úrrá lenni, első számukra az alkotó, a mű másodrendű. Ehhez képest a bibliográfusi alapállás gyökeresen más, általánosabb és szakmafelettibb.

A teljes könyvterméssel való megbirkózásnak és a nyomdatermékek megnyugtató szempont szerinti összegezésének társadalmi szükségességét már jelzi az a könyvjegyzékáradat, amely a 18. század közepétől Magyarországon is megindul. Könyvtárak, kollégiumok, könyvkereskedések, nyomdák, aukciók egyre másra dobják piacra könyvjegyzékeiket.⁴ A század végén *Schedius* Lajos János egy referáló jellegű folyóirat indításán gondolkozik.⁵

Minez azt mutatja, hogy az eligazodás egyre nehezebbé vált és, hogy szükség volt ennek a korszaknak bibliográfiai lezárására. Egyben nyilvánvaló lett, hogy a kizárólagosan egyes személyek munkásságához kötött bibliográfiai törekvések ideje lejárt, azaz, hogy az életrajzi bibliográfia ezentúl csak mint a nemzeti bibliográfia kiegészítése, ellenpontja jöhet számításba. Ehhez a lezáráshoz szükség lett volna egy tudományos intézmény apparátusára és — miután a bibliográfiai gyűjtőmunka műhelyei magánkönyvtárak voltak — főleg tekintélyére. Ilyen tudományos intézménynek azonban csak „Jámbor szándék”-ai voltak meg, tehát a bibliográfia összeállítása egyes személyek feladata lett.

Sándor István, műkedvelő nyelvész és történész, társadalmi helyzete szerint gyakorló és — ráadásul — jómódú földbirtokos vállalkozott a feladatra.

Mindhárom foglalkozásának van bizonyos jelentősége a retrospektív nemzeti bibliográfia létrejöttében.

A kor nagy feladata a nyelvművelés. Ez szépirodalmi fordításokban és eredeti alkotásokban ölt testet, de elengedhetetlen követelménye a nyelvészkedés és szógyártás is. Megindul a kutatás az ősi szavak, szóképzési példák után: csakhamar fontossá válik egy új értelmező szótár elkészítése. Ehhez bibliográfiai alapra van szükség. Ennek a bibliográfiának teljesnek és átfogónak kellett lennie, hiánytalanul fel kellett ölelnie a nyelvvizsgálatra érdemes műveket.⁶ Ahogy *Sándor* bibliográfiája Előbeszédében írja „ki fog tetszeni . . . kik, mikoron és hol fogtak leginkább Nyelvünk míveléséhez és tsinosításához.”⁷

A történelem-felfogás magyarázza azt, amit *Szinnyei* József csodálattal említi *Sándor* bibliográfiájának, a Magyar Könyvesház-nak rendszerével kapcsolatosan. „Meglehető Sándor Istvánnak azon bibliographiai érzéke, mellyel már a mult század első éveiben felfedezte a helyes irányt, amelyen haladnunk kell: t. i. a könyvcímek évenkénti sorozatát és ezen belül azoknak városok szerinti elhelyezését Csak így nyerhetünk képet irodalmunk haladásáról, fejlődéséről és ezáltal az egyes városok, megyék monographusainak is megkönnyíti az illető munkák gyors áttekintését”⁸ Itt nem bibliográfiai érzékről van szó. *Sándor* szemben ez a kitétel egyrészt anakronisztikus, másrészt azzal misztifikálja egy rendszer létrejöttének indítékait, hogy intuitív elemet helyez a tudományos és tapasztalati belátás helyébe. Már *Wallaszky*nál kimutatható, hogy a történelmi szemléletmód arra készíti az alkotót, hogy az irodalom történetét fejlődésében dolgozza fel. Ez a szemléleti változás nem elégszik meg az anyag akármilyen, esetleges akkumulációjával, mert ebben az esetben az irodalomtörténetírás akár megmaradhatott volna a *Czittinger*-féle fokon, hanem, objektívebben akarván látni a történetet, az objektív tényeket megközelítőbben tükröző rendszerbe akarja foglalni. Ugyanezek a megfontolások érvényesek a biobibliográfiától a nemzeti bibliográfiáig vezető úton. Ha ennek belátásával még nyomdászattörténelmi érdeklődés is párosult, akkor megtörténhetett a korabeli irodalomtörténetírással adekvát bibliográfiai rendszer felé az utolsó lépés a könyv- és nyomdászattörténelmi jellegű retrospektív nemzeti bibliográfia szerkesztésének területén. Ez biztosította a minőségi ugrás létrejöttét. *Sándor* nyomdászattörténelmi érdeklődését bizonyítja korábbi munkássága.⁹

Érdemes ehhez hozzátenni, hogy *Sándor* eredetileg igyekezett magától elhárítani a bibliográfiaírás terheit. A bibliográfiát ő csupán mint kutató akarta használni. Így tehát végül olyan bibliográfiát állított össze, amelyet saját maga is használni tudott. (Itt tehát a szubjektív kutatói szükséglet találkozott az objektív, tudományrendszertani fejlődés követelményeivel.) S végül említsünk meg egy gyakorlati tény is: Mialatt *Sándor* Bécsben tartózkodott, szoros kapcsolatban volt *Révai* Miklóssal, aki viszont jól ismerte *Michael Denist*. Így *Sándor* is kapcsolatot teremtett vele. *Denis* időrendi bibliográfiája a tekintélyi elv alapján feltétlenül hatást gyakorolt *Sándor* bibliográfiai nézeteire. *Sándor* István igen korán, már 1778 körül foglalkozik egyedi könyvleírással. *Gellert*-fordítása¹¹ előszavában megemlékezik *Székely* István 1558-as (!1559)¹² világkrónikájáról és egy, még a 20. században is kétes, *Valkai* András által írt könyvről.¹³ „Egyszemélyi” folyóiratának, a *Sokfélének* 3. kötetében már találunk fejezeteket a Mátyás könyvtárából származtatott 1485-ben megjelent missaléről, „Némely írott és nyomtatott magyar régiségek”-ről és a „Pestinek Ezópus meséiről”.

A *Sokféle* egyébként jellemző kísérlet arra, hogy egy polihisztor-jellegű író a tapasztalt és olvasott korabeli életről elmondja véleményét, kifejtse — mozaik szerűen, rendszer nélkül — nézeteit. A folyóiratból jól rekonstruálhatjuk a 18. század szellemi és gazdasági képét, felépíthetjük az adott történeti korszakot nyugtalanító kérdések szellemi és gazdasági épületét a nemesi osztályhoz tartozó szerző szubjektív véleménye alapján.

Ismeretes, hogy nálunk a 18. század második felének emberét nem annyira a politikai, mint inkább a kulturális és tudományos élet előbbrevitelének kérdései foglalkoztatták. A politikai kordonok áttörésének fizikai lehetetlensége az értelmiségi jellegű megmozdulásokat erőszakosan ebbe az irányba mozdította el. A kimondottan politikai szférába tartozó nacionalista „öntudatraébredés” is kulturális öntudathangoztatásként jelentkezik. Természetesen, egyedi méretekben ez a nemzeti-kulturális öntudat igen hamar kifejlődött. Mint láttuk, kimutatható ez már *Czvittingernél* is¹⁴ de ebben a korszakban még határozottabban, magasabb, társadalmi síkon jelentkezik. Bibliográfiatörténeti viszonylatban — többek között — például a következőképpen: 1792-ben jelenik meg a „Statistik des Königreichs Ungarn” című mű, amely szerint a magyar írók száma ötvenre tehető. *Sándor Révai*hoz intézett 1800 március 2-i levelében¹⁵ felháborodottan teszi hozzá: „Habár a Vakarék íróinkat is egyszersmind számba vesszük.” Azonnal ellenbizonyítékot ad közre: a *Magyar Hírmondó* ¹⁶ 1799. 46; 47 és 49. számában mintegy 150 íróat sorakoztat fel.

Miután a *Sokféle* 3. kötetében már megjelent a 16. században nyomtatott magyar könyvek jegyzéke, tájékozottsága nem tekinthető véletlennek. Megjegyezzük, hogy már ebben az összeállításban érvényesül a nyomdászattörténeti szempont, az összeállítás időrendi. Ekkor azonban még nem gondol a Magyar Könyvesház kiadására, mert említi, hogy szeretné, ha a 17. századi könyveket is hasonlóképpen összeállítaná valaki. Munkájának időbeli és térbeli korlátozottságára utal, amikor arról panaszskodik, hogy nem tud minden könyvet kézbevenni és így kénytelen a forrásmunkák megállapításaira hagyatkozni.¹⁷

A magyar kultúra fejlődését szorgalmazó nemzeti öntudata azonban újabb sebeket kap és ezek végül is arra ösztönzik, hogy magára vállalja a további bibliográfiai munkát. A *Sokféle* 10. kötetében, „Hogy a Magyar Könyvesháznak”... c. cikke megemlít egy társaságbeli esetet, amely bevallása szerint végleg megerősítette benne a *Magyar Könyvesház* kiadásának gondolatát. Az esemény Bécsben játszódott le. Egy németalföldi utazót láttak vendégül. Az utazó azt hangoztatta, hogy a magyarok mindössze harminc éve tudnak magyarul írni. (Ez a vélemény valószínűleg a testőrírók bécsi működésének egyik nyugateurópai visszhangja.) *Sándor* ezt személyes sértésnek vette és szó nélkül kisetett a teremből. Rövid idő múlva ismét megjelent és — ugyancsak hangtalanul — a németalföldi utazó elé tette *Pesti Aesópusi meséit*, amely 1536-ban jelent meg.

Még *Bessenyei* sem volt mentes az ilyen sommás elintézésről a magyar irodalommal kapcsolatban. *Sándor* idézi a pesszimista hangvételű *Magyar Néző*-ből a következőket: „még magyarul, amint mondani szokták, profanus írók nem is voltak.” Ez a megállapítás arra készíti, hogy a *Könyvesház* száraz, tényközlő jellegű Előbeszédébe egy indulatosabb félmondatot szúrjon: „Hogy ez nyelvünk betsületére mennyire nem igaz, azt ez a Könyveshárom is elegendőképpen meg fogja mutatni”.¹⁸

Sándor tisztában van azzal, hogy a feladatra elsőként és egyedül vállalkozik: „A nyelvünkbeli könyveknek illendő rostálójuk eddig még meg nem jelent.” Tudja, hogy kötelezettségei is nagyok. Ő mindenesetre erejéhez képest igyekszik feladatának megfelelni, természetesen azt már előljáróban is közli, hogy sokkal több magyarnyelvű könyv van, mint amennyit összegyűjtött, ezért várja a hibák helyrehozását.¹⁹

A *Magyar Könyvesház* egy évi nyomdai huzavona után 1803-ban jelent meg.²⁰ Ma csupán történeti értéke van. Legfigyelemreméltóbb része az Előbeszéd, mert ebből következtethetünk a tudományos adatok gyűjtésének és feltárásának módszereire. Ezenkívül érdekes betekintést nyerünk egy akkori magyar bibliográfus „könyvészeti elveibe.” Ezek a módszerek és elvek még kialakulatlanok. A tudományos feladatból következő valamilyen határozottabb célkitűzés helyett a ma már szokatlan jó szándék helyettesítődik be. A nyomdászattörténeti funkcióból következő időrendi elrendezési forma kialakításának alapötlete, amely lényegében Magyarországon korszakalkotónak is nevezhető, a megvalósításban kissé eltorzul. A gyűjtőkör határai tartalmilag és formailag is elmosódtak, a „körülhatárolás” a meglevő anyag áttekintése után készülhetett. A leírás módszere sem előre meghatározott, csupán ennek tapasztalatait vehetjük tudomásul az előszó elolvasásakor. *Sándor* — érthető okokból kénytelen lemondani az autopsziáról, ezt meg is mondja, de nem tesz említést forrásösszehasonlításról és forráskritikáról sem. A minden és mindenkor kezdő kutató attitűdje, az írott szóban, adatban való vak bizakodás itt a történetileg kialakulatlan kutatói módszerekre, az időrend négyeszeres újrakezdése pedig arra mutat, hogy, noha elképzelhető, hogy cédulázó módszerrel végezte a gyűjtőmunkát, ennek előnyeit az anyag elrendezésénél nem tudja kihasználni. A revízió és a szelektálás — a már megírt lapokról készült, s így nem volt arra lehetősége, hogy az időközben előkerült vagy gyűjtött anyagot besorolja, a feleslegeseket pedig eltávolítsa. Emiatt közöl azonos műveket is.²¹ A bibliográfia használhatóságát növelni akaró szerzők szerinti betűrendes mutató célját téveszti. Elsikkad a tételre, vagy lapszámra való utalás a biobibliográfiai adatszolgáltatás (a szerzők foglalkozásának közlése) mellett. Hogy ezidőben nálunk a tudományos gyűjtőmunka módszerei általában is kialakulatlanok, azt frappánsan bizonyítja az, hogy a korabeli kritikusok és a használók is főleg a kevés adatot hiányolják és nem, vagy csak mellékesen említik a pontatlan adatfeldolgozást. (Ez utóbbiak közé tartozik viszont *Kazinczy* is egy megjegyzéssel.)²²

A bibliográfia fogadtatása kedvező. A kortársak értékelik a *Magyar Könyvesházat*. Mindkét alaposabb kritikája német nyelvű, magyar kritikára ebben az időben nincs mód. A *Magyar Hírmondó* ezidőtájt szünt meg, a *Magyar Kurír* nem foglalkozik irodalmi kritikával. Az első kritikus *Schedius* Lajos János, aki *Révai* Miklóssal, *Sándor* egyidőben jó barátjával rivalizálva 1792-ben, 24 éves korában került a pesti egyetem esztétikai tanszékére.²³

„Ein sehr erwünschtes Hilfsmittel für die ungarische Literärgeschichte Herr von Sándor, der in Wien ein beneidenswerthes Leben im Schoosse der Musen führt, hat sich . . . um die ungrischen Alterthümer und besonders um die Literärgeschichte sehr verdient gemacht . . . Auch die gegenwärtige Schrifte . . . gewährt . . . eine sehr gute Grundlage: zu einer künftig auszuarbeitenden vollständigen Uebersicht der eigentlichen Nationalliteratur unsers Vaterlandes . . . kann-

ten es nicht anders geschehen, als dass eine grosse Anzahl von hierhergehörigen Schriften aus diesem Verzeichnisse wegblieb"²⁴

A kritika kissé fanyalgó. Már az első mondatok között érezhető bizonyos elhatárolódás *Sándortól*, aki irigylésreméltó életet folytat Bécsben. Ez már az értelmiségi foglalkozásából és nem csupán a vagyonából élő új irodalmár-típus elkülönülési szándékának alig észrevehető jelentkezése. Összehasonlítva azonban tartalmilag a másik kritika konkrét kiegészítéseket is felsoroló, tájékoztatóbb, objektívebb hangjával *Schedius* recenziója alulmarad.

Ez a kritika is foglalkozik *Sándor* személyével, de másként: Hr. Stephan Sándor ist der erste Schriftsteller Ungarns der sich dieser mühsamen Arbeit unterzog und daher ist er sehr zu entschuldigen, wenn er hier ein Verzeichniss liefert . . . Sein patriotisches Unternehmen und der Fleiss, bey dieser Compilation arbeitete, verdient vielmehr Dank als Tadel."²⁵

Mint említettük, a két kritika közti különbség a tartalmi kérdések tárgyalásánál válik teljesen nyilvánvalóvá. *Schedius*énak a lényege: a hiányok tényének többszöri hangsúlyozása, körülírása. Ezenfelül már csak az abban az időben elmaradhatatlan nyelvészkedés következhet: „In der Vorrede vertheidigt der würdige Vfs. auch den auf dem Titel gebrauchten Ausdruck: Könyvesház (Bibliothek) statt Könyvház, durch die Analogie von Halastó, Borospintze, Szöllőskert etc. Allein man sagt doch auch Söház, Tárház, Hadház . . . warum nicht auch Könyvház?"²⁶

Ez a kritika „hatásos” zárómondata. A kor nagy feladata: a nyelvművelés. Aki írónak, vagy tudósnak tartotta magát, az minden adandó alkalmat megragadott a nyelv művelésére, csinostására.

A másik — ismeretlen — kritikus viszont egyhuzamban felsorol egy csokor kimaradt művet, többek között kolozsvári nyomtatványokat, teljes címléírással. Felhívja a figyelmet néhány, 1802-ben tett utazásakor megismert könyvtár földérintetlen gazdagságára, a nagyváradi főgimnázium prodirektorának magánkönyvtárára, a Telemi könyvtárra és a reformata-könyvtárakra. Egyszóval: azonnal megragadja az alkalmat az ismeretkör és a kutatási lehetőségek tágítására. Neki is vannak nyelvészeti jellegű megfigyelései de megfigyelhető, hogy *Schedius*szal szemben nyelvtörténetileg átfogóbb, lényegesebb kérdést ragad meg: „Uebrigens verdient Hr Sándor dafür alles Lob, dass er am Ende seiner ungarischen Bibliothek . . . von 249 S an sehr viele technische Ausdrücke, die sich aus fremden Sprachen in die ungrische eingeschlichen haben, durch seine ungrische von ihm glücklich ausgedachte, ersetzte, wodurch er die künftigen ungrischen Wörterbücher nicht wenig bereichert hat"²⁷

A szerző reagálva *Schedius* kritikájára 1803 dec. 13-án eléggé epésen írja *Révai* Miklósnak: „Kérlek ne sajnáljad *Schedius* urat nevémmel megtisztelni s egyetemben néki megjelenteni, hogy a Könyvesházom Recenziójával megelégedtem. Ez az érdemes és tudós hazafi igen lekötelezne, ha észrevett hibáimat, melyeket a hibás katalógusok követtek el velem, kijegyezgetné s azokat akár kezemhez küldené, akár pedig Zeitschriftjében iktatná, hogy mentől előbb hasznokat vehessem s amit vétettem, a Toldalékban helyre hozhassam . . . S mivel ő kegyelme olly szerentsés (amiről teljességgel nem kételkedem) [!] hogy még fél annyi Magyar Könyvet is említhetne, azokat egyszersmint tudtomra adni méltóztassék. Fogadom, hogy a teendő fáradságát illendőképpen megszolgálám”²⁸

Három hónap múlva újra ír *Révainak*. Kéri, értesítse *Schediust*, hogy ne fáradjon, ő már megkezdte kiírni a címeket a Széchényi-katalógus Supplementumából.²⁹

Sándor kétségtelenül gunyolódik, éppúgy, ahogy *Schedius* is ironizál az ő „műzsák ölében folytatott irigylésreméltó életéről.” Ismételjük: nem csupán egyszerű véleménykülönbségekről van itt szó. Igaz, hogy a bibliográfia mögött kitartó és nem is teljesen dilettáns jellegű munka rejtőzött, a kritika hangja pedig túl általános. Mindez igazolni látszik *Sándor* sértődöttségét. Ennek ellenére figyelemre kell méltatnunk azt, hogy a két ember társadalmi helyzete más és értékelnünk kell a személyi hozzáállás gyökeres különbségének társadalmi indokait.

Ebből a szempontból is érdekes két másik vélemény idézése, a tanár *Szombathy* Jánosé és *Kazinczyé*. *Szombathyé* csupa lelkesedés: „Elhiszem — írja *Kazinczynak* 1805 jún. 4-én — „nagyon elbámulna ha látná a *Sándor István Magyar Könyvesházából*, hogy már *Székely István* krónikája előtt leg-alább 27 Magyar Könyvek ki-jöttek volt nyomtatásban s még most is sajnállaná, hogy azokat nem láthatta”³⁰

Kazinczy kilenc hónap múlva kapja kézhez a bibliográfiát. Azonnal tudósítja erről *Nagy Gábort*, háza ügyvédjét: „Tegnap érkezett inasom *Patakról*. Elhozá a Collegiumnak következő című könyvét is: *Magyar Könyvesház . . . stb. . .* Ez a munka még nincs meg az úrnál. El ne legyen nála nélkül. Valóban *Sándor István* nagy hálát érdemel érette. Hijánosak a tudósításai és hibások. De ki kíván tökéletesebbet első próbában?”³¹

Máshol: „Visszatérek *Sándorra*: Ismerem magát egyszeri látás után, ismerem s bírom *Könyvesházát* és *Sokféléjét*. Ezek felől azt szoktam mondani . . . derék és felette rossz munkák, ezt sok ember meg nem akarja érteni”³²

Szombathy, aki egyébként is történeti kutatásokban van elmélyülve, tehát szinte letaglózódik a sok ismeretlen adat láttán, feltétel nélküli csodálatát fejezi ki. *Kazinczy*, aki ekkor már az irodalmi haladás élvonalában jár, sokkal gyanakvóbb ítéletet mond minden felületes elismerése mellett is. A „derék” de „felette rossz munkák” kitétel ma már inkább érthető, mint akkoriban: ez a kialakulóban levő új értelmiségi, szakmabeli, „literátor” ösztönös elhatárolódása a régi típusú, a tudományokkal kedvtelésből foglalkozó dilettánszal szemben. Még abban az esetben is érthető és történetileg újat jelentő ez a magatartás, ha nyilvánvaló, hogy *Kazinczy* a *Könyvesház* megjelenése előtt — éppúgy mint más magyar írók — csakugyan *Székely István Chronica*-ját tartotta az első nyomtatott magyar könyvnek.

Mindezzel azonban még nem jutottunk el a *Magyar Könyvesház* valódi, korabeli értékének tisztázásához. Ezt a valódi értéket ma már nehéz meghatározni. *Kertbeny* Károly a tőle megszokott, közvetlen szubjektivitással kifejti, hogy a bibliográfia „gyermeki egyszerűséggel” idézett címei „nagyobbrészt az akkor már nyomtatásban megjelent *Cornidés* és *Széchényi* könyvtárak jegyzékeiből vannak véve” s csupán arra jók, hogy pótolják a *Széchényi-katalógusból* hiányzó időrendi mutatót.³³ *Lukinich* Imre ugyanezt igen mértéktartóan és finoman így fejezte ki: „Művét már az egykorúak is egy tüzetesebben kidolgozandó magyar bibliográfia alapjául tekintették s ezen a megállapításon ma sincs okunk változtatni.”³⁴

Jellemző viszont a magyar tudománypolitika relatív elmaradottságára az, hogy hosszú ideig — lényegében csaknem egy évszázadon át — alig tárgyaltak

a további bibliográfiai munkáról, vagy annak szükségességéről. Pedig volt erre néhány átgondolt és reális terv is.

Mindezen tervek megvalósulása, vagy kudarca azonban, történelmileg tekintve, bár fontos, mégis felületi jelenség. Az sem döntő kérdés, hogy az esetlegesen megvalósult művek hagytak volna-e maguk után kívánivalót, vagy sem. A legfontosabb az, hogy bár nemzeti (nyomdászattörténeti) bibliográfiára kétségtelenül jelentkezik a társadalmi igény, ennek felfogására, tudomásul vételére csak egyének voltak képesek, kollektív kezdeményezéssel ennek az igénynek kielégítésére nem találkozunk. Természetszerűen: nem arról van itt szó, hogy a retrospektív nemzeti bibliográfia ezen ciklusainak megszerkesztése már feltétlenül kollektív munkát kívánt volna, abban az értelemben, ahogyan a 20. század közepén dolgoznak a bibliográfiakeresztő kollektívák, hiszen az áttekintés a nemzeti könyvanyag felett még egy személy számára is elképzelhető. Arról viszont szót kell ejteni, hogy a külső, az anyagi kereteket társadalmi úton lehetett volna biztosítani. Ez sem történt meg. Itt rejlik a korabeli magyar kultúrpolitika nemcsak bibliográfiai téren fennálló egyik ellentmondása, cselekvésképtelenségének egyik forrása is. Ezt a tudománypolitikai ellentmondást ismert társadalmi gyökerei miatt az egyéni kezdeményezés nem képes megszüntetni, vagy láthatatlanná tenni, noha sokat tehet feloldása érdekében. Egy kollektív gyökerű ellentmondás egyéni megoldásának kísérlete azonban nyilvánvalóan csak még jobban hangsúlyozza a kollektíva tehetetlenségét. Ebből a szemszögből tekintve azok, akik (*Sándor István*) után végrehajtották ezt a kísérletet, nemcsak úttörők, hanem a 19. századi kultúrpolitika egészen akaratlan bírálói is.

Jegyzetek:

1. *Fleischhack*, Kurt. — *Rückert*, Ernst — *Reichart*, Günther: *Grundriss der Bibliographie*. Leipzig 1957. 18. l.
2. „Im 17. Jahrhundert zeigte sich die Verbindung der Bibliographie mit den Verhältnissen des gesellschaftlich-politischen, literarischen und wissenschaftlichen Lebens besonders deutlich. In Deutschland verursachte der dreissigjährige Krieg einen Niedergang auf allen Gebieten, einschliesslich der Bibliographie. In Spanien, das auf der Höhe seiner Macht stand . . . wurde . . . das nationale Verzeichnis „Bibliotheca Hispana“ . . . geschaffen, das mit der „Bibliotheca Hispana vetus“ zusammen wohl die grösste bibliographische Leistung des Jahrhunderts darstellt. Auch in den damals als Weltmacht jungen Niederlanden war die bibliographische Tätigkeit rege und erfolgreich . . . Ein dritter Schwerpunkt zeichnet sich in dem unter Richelieu und Ludwig XIV. aufstrebenden Frankreich ab.” I. m. 17. l.
3. Többek között idézi: *Szinnyei József*, ifj.: *A magyar irodalomtörténetírás ismertetése*. 2. jav., bőv. kiad. Bp. 1878. 4. l.
4. i. m. 21. l.
5. *Lukinich Imre*: *A magyar bibliográfiaírás első kísérletei*. = *Magy. Könyvszle*. 1925. 6. l. *Abafi Lajos*: *A magyar könyvészet történetéhez*. = *Magy. Könyvszle*. 1879. 118. l.
6. *Lukinich* i. m. 17. l.
6. v. ö. *Abafi*, u. o.
8. *Sándor István*: *Magyar Könyvesház avagy a magyar könyveknek kinyomtatások szerint való rövid említésük*. Győr 1803. A 2. l.
9. *Szinnyei József*: *Az első magyar bibliographus*. Bp. 1901. 20. l.
10. *Sándor István*: *Sokféle*. (Írá s egybeszedé —) Győr — Wien 1791-1808. 6. köt. 3—7. l.
11. *Bánóczy József*: *Révai Miklós élete és munkái*. Bp. 1879. 1. köt. 54. l.
12. G* nevezetű svéd grófnának rendes történeti egy juhászi játékkal egyetemben. *Kiad. ném. nyelven Gellert R. R. Ford. Sándor István*. Pozsony 1778.

13. v. 6. még RMK 38.
14. *Magy. Könyvszle.* 1911. 53. l.
15. v. 6. *Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve.* 2. r. Bp. 1942. 49. l. *Szinnyei, ifj. i. m.* 5. l.
16. OSzK Kézirattár. Quart. Lat. 2225.
17. Korábban: *Hadi és Más Nevezetes Történetek.*
18. *Sokféle* 3. köt. 94. l.
19. *Magyar Könyvesház A* 5. l.
20. u. o.
21. 1803 máj. 20-i lev. jelz.: u. a.
22. A számos tévedés közül: v. 6. *RMK* 462 és *Magyar Könyvesház* 19., 20. l.
23. L. a 31 és 32 jegyz.
24. *Bánóczi i. m.* 1. köt. 233. l.
25. *Zeitschrift v. u. für. Ungarn...* Hrsgeg. Ludwig v. *Schedius.* Pest 1803. 4. Bd. 3. H. 181—182. l.
26. *Annalen d. Literatur u. Kunst...* Wien 1804. 28. Bd. 2. St. Nr 74. 14—15. l.
27. u. o.
28. *Zeitschrift...* u. o.
29. idézi: *Szinnyei i. m.* 21. l.
30. u. o.
31. *Kazinczy Ferenc Levelezése.* Közzéteszi *Váczy János.* 4. köt. 359. l.
32. *Kazinczy i. m.* 4. köt. 116. l. 1806. ápr. 12.
33. *Kazinczy i. m.* 8. köt. 390. l. 1810. szept. 19. Levél *Döbrentéinek.*
34. *Keribeny Károly: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. 1454—1600.* Bp. 1880. CXXIV. l.
35. *Lukinich i. m.* 18. l.

„Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jövődölései”

APOKRIF CSOKONAI-JÓSLATOK KÉZIRATBAN ÉS PONYVÁN

VARGHA BALÁZS

I.

Csokonairól azt tartja a néphit, hogy jövődömondó volt. Ahogy *Hadházi István* 83 éves parasztember mondta: „Csokonai jövődölni is tudott. Ő jósolta meg, hogy 1940-ben még kutya se szeretne lenni, de 1950-ben még a sírjából is szeretne feljönni, olyan jó világ lesz.”¹

Milyen forrásokból táplálkozhatnak az efféle hiedelem?

Bizonyos, hogy van valami régi, *Csokonai*-előtti alapja a költő és a jövődömondó azonosításának. Niklán például *Berzsenyinek* tulajdonítanak olyan jóslatokat, hogy a szekerek ló nélkül fognak menni az utcán és az emberek röp-ködnek majd a levegőben.²

Aligha lehetne utánanyomozni, hogy az ilyen hiedelmekbe belejátszik-e a sámánhit ősi emléke. Ennek kutatása a néprajzosok feladata lehet.

Ha a jövődölés képességét ismert költőkkel hozzák kapcsolatba, eleve az a gyanúnk, hogy a hiedelmeknek valami irodalmi forrása lehet. Literátus emberektől, diákoktól, tanítóktól, papoktól kerülhetett a parasztokhoz valamiféle értesülés *Csokonai* jóstehetségéről.

Ezt a feltevésünket magának *Csokonainak* művei nem erősítik meg. Felvilágosult verseiben ő is beszélt az emberiség boldog jövőjéről, (mint minden valamirevaló költő akkoriban), de jóslatokat nem mondott. Sem a műveiben, sem a róla szóló emlékezésekben nem leljük nyomát annak, hogy tréfái között szerepelt volna a jövődömondás. Hiteles alapja nincs a jövődöléseiről szóló hiedelmeknek. Misztifikációival nem egyszer megnevettette és megharagította kortársait — ez az egy misztifikáció azonban, úgy látszik, nem tőle származik.

Az egész legenda *Csokonai* halála után keletkezett. Forrása egy jövődölés-sorozat, amely talán nem is Magyarországról származott s amely első alakjában kéziratban terjedt el, *Csokonai* neve nélkül, 1820—1830 körül. 1850 körül találunk olyan kéziratot, amelyet már *Csokonainak* tulajdonítja a jövődöléseket. 1866-ban a sajtóban közlik a *Csokonai*-jövődölést, mint kuriózumot. A hetvenes években verses ponyvafeldolgozások jelennek meg, szintén *Csokonai* névvel, attól kezdve egészen az első világháború végéig sokféle ponyvaváltozatban találkozunk „Csokonai csalhatatlan jövődölései”-vel. Sokszoros irodalmi forrása lehetett tehát azoknak a *Csokonai*-jóslatoknak, amelyek az újabb néprajzi gyűjtésekben felbukkantak.³

A jövődölés-sorozatnak — akár *Csokonai* névvel, akár más címmel szerepelnek, akár kéziratban, akár ponyván — szembetűnő közös vonásaik vannak. A címek, a verses vagy prózai bevezetők és záradékok eléggé eltérőek, a hason-

lóság a lényeges részben, az évszámsorozatban és a hozzáfűzött jövendölésekben van.

A leírás vagy megjelenés időpontjában az évszámok egyrésze már elmúlt. Ezeknek a múltbeli, s már beteljesedett jövendöléseknek az a szerepe, hogy bizalmat keltsenek a később következő évek jóslatai iránt.

A legrégebbi ismert sorozatok például 1811-gyel, a devalvációval kezdődnek. Akinek először jutott eszébe, hogy a jövendölésekhez Csokonai nevét tapassza hozzá, annak jó kronológiai érzéke volt. Mert ha az 1805-ben meghalt költő megjósolta a devalvációt, akkor bizonyára hitelt érdemelnek a későbbi évekre szóló jóslatai is. *Csokonai* neve frappánsabb hatást biztosított, mint az ilyesféle zavaros datálások: „... a 16-ik Lajos királynak megölése után ... a Karbonáriusok ellen való had után ... 1809-ik esztendőben, melyet követ a víz árja.”⁴

A jóslatsorozat eredete homályba vész. A legkorábbi, amit eddig találtam, 1822-es dátumú, és latin nyelvű.⁵ Egy másik kézirat a másolónak (*Fáy András*-nak?) ezzel a megjegyzésével záródik: „Csokonai Mihály jövendöléseinek leírása, de németbe sokkal értelmesebben olvastam”.⁶ Akár német, akár magyar volt az évszám-sorozat első összeállítója, szándékos játékot űzött az elmúlt és leendő dátumokkal, s számolt az emberek hiszékenységgel. Ha volt is esetleg régebbi minta az ismeretlen szerző előtt, az eddig előkerült jövendölés-sorozatok őstípusa 1820 körül keletkezhetett.

Ezt a jóslatok tartalmának változásából sejthetjük. Az 1810-es évekhez fűzött mondatok megtörtént eseményekre utalnak, de stílusuk már itt is titokzatos, zavaros:

1811. Rendkívüli vízáradások és pénzváltozások lesznek.

1814. A Francziák álhatatlanok lesznek a bajságban.⁷

Van olyan változat, amely pontosabban meghatározza a dátumokat, sőt *Napoleont* is megnevezi:

1814 a Francziák megveretnek.

1815 Bonaparte fogságba vitetik⁸

Waterloo-nak és a „száz nap”-nak ez az említése árulja el a történelmi hitelesítés szándékát.

Az 1820-as évektől a jövendölések már általánosabbak, földrengést, szűk esztendőt, savanyú bort ígérnek. Az egyik változat döghalált jósol, de nem 1831-re, hanem 1834-re. Ez a legbiztosabb jele, hogy itt már nem utólagos jövendölésről van szó.

A tizenkilencedik században keletkezett jövendölések a század végére a a világvégét ígérnek. Hogy ez pontosan melyik évben következik be, arról nincsenek egy véleményen, 1896-ot 97-et, 99-et is mondanak. De hogy a bibliai Utolsó ítélet a század utolsó éveiben beteljesedik, azt mindegyik megjósolja.

A világvégének előzményei közt nemcsak biblikus motívumok szerepelnek, hanem naív forradalmi és antiklerikális jóslatok is. Például: „Egy koronás fejedelem sem lesz Európában. Sem pap, sem pápa nem lesz.”⁹

Ez az eschatológikus tartalom még jobban elősegítette a jóslatok elterjedését, folklorizációját, mint *Csokonai* neve. Eleinte kedélyes szkepszissel másolták bele a sorozatot minden gyűjteményükbe irodalombarát úriemberek. A későbbi évekből azonban már primitív helyesírású, paraszti kéztől származó másolatokra is bukkanunk.¹⁰ *Cs. Szatmári* Károly, aki először közölte nyomtatásban

az állítólagos *Csokonai*-jövendölést, 1866-ban azt írja, hogy ez az irat „minden háznál — hol csak írni tudó egyén van — találhatóik . . .” „. . . a tiszántúli kerületben a nép szentnek hiszi.”¹¹

Nincs terünk arra, hogy a másolt változatok eltéréseit, egyezéseit elemezzük, talán nem is érdemlik meg ezek a naív szövegek a filológiai feldolgozást. Az eltérések ellenére is kétségtelen a közös eredet. A későbbi kéziratok már nem 1811-nél kezdik a sort, de meglelik a módját, hogy hitelesítő eseményekkel kapcsolják össze a kezdő évszámokat. A történelem néhány előre leírt évszámmal is megtette ezt a tréfát, hogy utólag beteljesítette. Így például az 1866-ban nyomtatásban közölt változat azt jósolja 1867-re: „Az ausztriai házban új király jelenik meg.” Ugyanez a szöveg más kéziratban is szerepel, tehát nincs okunk arra, hogy a közlőt lojális hamisítással, a kiegyezés előzetes propagálásával gyanúsítsuk. Egyszerűen véletlenről van szó, s ezek a véletlenek is hozzájárultak ahhoz, hogy a *Csokonai*-jövendöléseket a tiszántúli nép „szentnek higye”.

A *Csokonai*-jövendölések kéziratban elterjedése adhatta az ötletet ponyvanyomtatványok kiadójának, hogy a nép hiszékenységéből hasznot húzzanak.

Az 1876—1918 közti időben nyolc ilyen ponyvanyomtatványról tudok. A ponyvafüzetek különböző terjedelemben, s különböző szövegezésben adják a lényegében azonos jövendölés-sort. Több olyan kiadást láttam, ahol a *Csokonai*-jósolatok már csak helytöltő anyagként szerepelnek „borzasztó gyilkosságok” leírása mellett. Más füzetekben viszont rövidebb-hosszabb versekkel, vagy prózai magyarázatokkal megbővítve találjuk meg az alapszöveget. Már a *Cs. Szatmári* közölte jövendölésekhez is járult egy rövid verses intés:

„1897. Utolsó ítélet: egy akol és egy pásztor, s mennyei Jeruzsálem.

Ekkor vége lesz az
Egész nagy világnak.
Ember! vedd gondolóra
Mivoltát azoknak.”

A ponyvanyomtatványok egyrészének címlapján ajánló rigmust olvasunk, amelynek stereotíp bevezető sorai:

„Ilyet senki más nem csinál:
Csokonai Vitéz Mihály!
Kinek nem is akad párja
Ebbe a rongyos világba.”

A három legkésőbbi nyomtatvány — mindhárom mezőtúri kiadás — ezzel a rigmussal végződik:

„Öröme virradunk, akik ezt megérjük,
Népünk haladását boldogságát nézzük.
A népnek atyjai könyítnek a terhen,
Hogy a szegénynek is úri dolga legyen.”

Az igényesebb ponyvaszerkesztők nem elégedtek meg effajta kurta vers-toldalékokkal, hanem verses jóslatokat, sőt históriákat írtak a jövendölésekhez. *Csokonai* költő-híre is így kívánta, de a ponyva olvasóközönsége is igényelte a verses ráadást.

Az ismert legkorábbi nyomtatvány 1876-ban jelent meg ilyen címmel: „Csokonay Vitéz Mihály utazása az égbe és jövőndölése. Írta Ördögároki János . . . Nyomatott Bartalits Imrénél”.

A hangzatos álnevet használó vérfagyasztó és kedélyes motívumokat kever össze verseiben. A haldokló *Csokonai* ágyánál megjelenik csontváz alakban a halál, de *Csokonai* kívánságára huszárruhára eseréli át jelmezét. A Göncöl-szekerén felkocsiznak a mennybe, itt Mihály árkangyal megvendégeli ujonnan érkezett druszáját. *Csokonai* az ismeretlen mennyei étkek helyett füstölt sonkát, túrósbélest s hasonló földi jókat kér, s meg is kapja a csikóbőrös kulaccsal együtt. Lelke fenn is maradt a mennyországban, testét, amely ott feküdt a halálos ágyon, eltemették „nagy cantussal”. A fiókjában talált jövőndölések így hangzanak.

Ez a gyarló vers, amelyet hihetőleg egy félrecsúszott pályájú újságíró rögtönzött *Bartalits* nyomdász számára néhány forintért, kitűnően alkalmazkodott olvasóinak ízléséhez, s maradandó hatást keltett. Biztosra vehetjük, hogy több kiadást megért, s variánsai is születtek. Más évszámú példányát egyelőre nem találtam, de meglepő módon a szájhagyományból bukkantak elő a verszet töredékei 1955-ben, a *Csokonai*-emlékezés pályázat során.

Id. *Szabó* Vince hajdubagosi lakos 79 éves korában írta le a *Csokonairól* szóló verseket. Mint kísérelésében elmondja, fiatal korában, tehát évtizedekkel ezelőtt Forroencsen kapta meg a *Csokonai* pokolbeli útjáról szóló könyvet, de csak néhány napig volt nála. Azóta is hiába kereste, de emlékezetből le tudja írni egyrészét. (Részletet közöltem belőle a *Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítőjében*, 1955. 1—2. m. 23. 1.)

Témánk szempontjából az az érdekes, hogy a *Szabó* Vince emlékezetében megőrzött vers három fontos motívuma: a Halál átöltözése huszárruhába, az utazás a Göncöl szekerén és a mennyei lakomázás tartalmilag megegyezik az Ördögároki János néven 1876-ban kiadott ponyvanyomtatvány versével. A két vers alapanyaga azonban különbözik. Az a „könyv” tehát, amelyet *Szabó* Vince olvasott, későbbi ponyvanyomtatvány lehetett, vagy az ő emlékezetében keveredett össze a *Csokonairól* szóló vers egy másik ponyvafüzet anyagával. Bizonyosat erről nem tudhatunk, mert olyan nyomtatvány nem került elő, amely több részletében megegyezik az 1955-ben lejegyzett szöveggel. Ez a példa mutatja, hogy ponyván megjelent *Csokonai*-jövőndölések milyen mélyen megrögződtek a nép emlékezetében.

A ponyvára került *Csokonai*-jövőndölések nagyrészében feltűnik a fölényes, tréfálkozó hang. Mintha a szerző ezzel akarná demonstrálni, hogy az egész jövőndölést ostobaságnak, népámításnak tartja. Úgy gondolkozhattak a szerzők, hogy aki ezt a tréfás zagyva szöveget komolyan veszi, az megérdemli, hogy ilyet kapjon, aki pedig nem hisz benne, az legalább mulasson rajta.

Már az *Ördögároki* János nevével jelzett 1876-os füzetben is érzik a szerző szándékos distanciája a megverselt témától. Egészen nyilvánvaló ez az 1899-ben kelt mezőtúri jövőndölésben. A bevezető vers az idézett stereotíp négy sor után így folytatódik:

Benne van a világ vége,
A háború meg a béke.
Sárkány kígyó krokodilus
Forradalom szocilizmus,
Szóval annyi mindenféle
Hogy öröm venni belőle.

A jövendölés-sorozatban egymást érik a tréfák, amelyekhez hozzá kell képzelnünk a históriaárus hangos deklamálását és a körülötte álló hallgatók kacagását:

1840. Ezen évben azon nevezetes dolog történik, hogy nem történik semmi, Európa bámulna, de hogy nincs mit bámulni, nem bámul.

1841. Több beteg ember meghal, azonban igen sok életben marad, mert a koporsó ára felszökik...

1845. Az egész világ nagy változások elé néz, de lesz alkalma utána is nézni...

1874. Szünni nem akaró éljenzés.

1875. Tetszés minden oldalról.

1876. A szónokot számosan üdvözlük.

Hogy a ponyvafüzetek szocializmust, forradalmat emlegetnek, a szegény népnek közeli boldogulását hirdetik, ez csak a kiadók élelmességére mutat. Ezekkel a népszerű szólamokkal is csak a kelendőséget akarták emelni.

A Csokonai-jövendölések utolsó korszakában is akadt egy sajtóságosan bevált jövendölés. Az egyik legkésőbbi, 1913-ban megjelent nyomtatványban ezt olvashatjuk:

1914. A balkánháború kitörése...

1915. Nagy világháború lesz...

Bár ennek a kiadványnak megjelenési évében, sok jele volt már a készülő világháborúnak, nem gondolhatjuk, hogy a mezőtúri ponyvás tudatosan jóslt ilyet. Egyszerűen ráhibázott a bekövetkező háborúra, s ezzel még utóljára újabb tápot adott a *Csokonai* jóstehetségéről elterjedt, s nagyrészt ponyvanyomtatványokból származó népi hiedelmeknek.

A jövendölések bibliográfiai adatai

1. 1822.

Prophetia Neapoli in crypta Pior[um] Benedictor[um] in Laminea [!] cuprea inventa, inde post Bellum Carbonarior[um] finitum allata

Latinnyelvű jövendölés-sorozat 1811-től 1899-ig, összesen 15 évszámmal. *Csokonai* neve nem szerepel benne.

Az OSzK Kéziratáár Oct. Hung. 1115. sz. kötetének 28/b lapján. A kötet D. S. (talán *Dézi Sándor*) mindenes gyűjteménye volt, bejegyzései 1830 körüli időből valók. *Csokonai* sok műve szerepel itt, egyebek közt a *Gerson le Malheureux* c. darab teljes szövege.

2. 1843 előtt.

Magyar Próféciák vagy jövendölések. Utóirata: melyek a 16-ik Lajos király megölése után Neapolisban arany táblán a Benediktinusok kr. ptájában a Karboneriusok [!] ellen való had után találtattak 1809-ik esztendőben, melyet követ a víz árja.

Tizenhárom dátum, 1811-től 1899-ig.

Sz. J. (id. *Szinnyei József*) közölte a *Vasárnapi Ujság* 1866. 39. számában, a 471. lapon „Még egy pár meghíúsult jövendölés” címmel. A közlemény címe *Cs. Szatmári Károly* cikkére utal, amely két számmal előbb jelent meg a *Vasárnapi Ujságban*. *Szinnyei* a bevezető sorokban azt írja, hogy 1843-ban Rév-Komáromban másolta le egy régibb kéziratból. Nem tartja kizártnak, hogy *Csokonai* vitte magával Debrecenből Komáromba, bár *Csokonai* neve nem szerepelt a kéziratban.

3. 1850 körül.

Címnélküli jövendölés-sor. Utóirata: *Csokonai Mihály jövendöléseinek leírása, de németbe sokkal értelmesebben olvastam.*

Huszzonegy dátum, 1811-től 1899-ig.

Az OSzK Kézirattár Oct. Hung. 368-as kötetének 34 a—35/b lapján. A kötetben *Kávásy István* és *Kondor Zsigmond* neve szerepel, de később *Fáy Andrásé* volt, s a jövendőléssor valószínűleg az ő kézírása. A kötetben szerepel *Vörösmarty Görgey*-verse, *Sárosi Farsangi dal*-a, ennek alapján következtethetünk a másolás dátumára.

4. 1861. febr. 23.

Csokonai Vitéz Mihály jövendőlései.

Nyolcvanhat dátum, 1811-től 1896-ig, tehát minden esztendőre.

Déri Múzeum Néprajzi Adattára 115. sz. Kézirat. A címlapon: *Pávay Juliánna sajátja. Irta Pávay Gábor.*

5. Dátum nélkül.

Vitéz tsokonáji mihálynak jövendőlései.

Negyvenkilenc dátum, 1847-től 1897-ig minden évre.

Déri Múzeum Néprajzi Adattára 327-1 sz. kézirat.

6. 1866 előtt.

Csokonai jövendőlései.

Hatvannégy dátum, 1834-től 1897-ig minden évre.

Vasárnapi Újság 1866. 37. sz. 447. l. Cs. Sza'mári Károly közleménye „Csokonai mint jövendőmondó” címmel. A magyarázó szöveg megemlíti, hogy egyik kéziraton „Csokonai jövendőlései” cím olvasható, másikon „Jövendőlések, melyek találtattak Nápolyban, a benediktinus barátok kriptájában faragott terméskőre kimetszve.”

7. 1876.

Csokonay Vitéz Mihály u'azása az égbe és jövendölése. Irta Örlögároki János.

Negyvenhét dátum, 1837-től 1899-ig.

Ponyvanyomatvány az OSzK Aprónyomatványtárában. Impresszuma: Budapest 1876. Nyomatott Bartalits Imrénél.

8. Dátum nélkül.

Csokonai jövendőlései mely Nápolyban találtatott e század elején.

Nyolcvanhét dátum, 1811-től 1896-ig minden évre.

Ponyvanyomatvány a Déri Múzeum Néprajzi Adattárában 327/1 sz. A címlap szakadt, az impresszumból csak ennyi olvasható: ... áts Imre könyvnyomdája. A jövendőlések után nyole versszak.

9. 1899.

Csokonai Vitéz Mihály hírneves poétának csalhatatlan jövendőlései.

Kilencven dátum, 1821-től 1910-ig minden évre.

Ponyvanyomatvány az OSzK Aprónyomatványtárában.

Impresszuma: Kiadja: Nagy Károly. Nyom. Dolesch és Braun könyvnyomdájában Mezőtúr, 1899. 257. A címlapon és a jövendőlések előtt versek.

10. 1902.

Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jövendőlései.

Két dátumsorozat, az egyik 1900-tól 1910-ig, versben, a másik 1901-től 1910-ig, prózában, minden évre.

Ponyvafüzet, OSzK L. eleg. m. 424. f. sz. Impresszuma: Budapest 1902, Nyomatott Budapesten Bagó Márton és fiánál. A füzetben versek és imák is vannak. A címlapon egyebek közt ez olvasható: „A világ vége 1821-től 1910-ig” — a füzetben azonban csak 1900-zal kezdődnek a jövendőlések.

11. 1903.

Csokonai Vitéz Mihály jövendőlései.

Tíz dátum, 1901-től 1910-ig minden évre.

Ponyvanyomatvány az OSzK Aprónyomatványtárában. Címlapja: A „Friss Újság” július 13-iki számából átvéve. Barabás Béla véres beszámolója Nagyváradon. A katonaság kétszer sortüzet adott. Hogy kezdődik a forradalom? Kiadják Nagy Károly és Csató Ignác. (stb.) Nyom. Gyiko K., utóda Kanyó Antal, Mezőtúron. 1903. 421.

12. 1908.

Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jóvendölései és hogy kezdődik a világ vége.

Kilenc dátum, 1908-tól 1916-ig.

Ponyvanyomtatvány az OSzK Aprónyomtatványtárában.

A címlapon a Csokonai-jövendölések és a hozzá tartozó versek mellett ez a cím is szerepel: Csizmadiafogás és csizmadiaücsüztató, vagy mikor a csizmadia borjút ellett. Impresszuma: Kiadták Nagy Károly és Csató Ignác. Kanyó Antal könyvnyomdája, Mezőtúr. 1908.

13. 1913.

Csokonai Vitéz Mihály jóvendölései.

Tizenegy dátum, 1910-től 1920-ig minden évre.

Ponyvanyomtatvány az OSzK Aprónyomtatványtárában. A címlapon a Csokonai-jövendölés nem szerepel, csak ez a cím: A paraszt Borgia Lukréciát, aki megölette férjét a szeretőivel, Déván akasztófára ítélték... stb. Impresszuma: Kiadja Nagy Károly. Török Ignác könyvnyomdájából. Mezőtúr, 1913.

14. 1913.

Csokonai Vitéz Mihály jóvendölései.

Nyolc dátum, 1913-től 1920-ig.

Ponyvanyomtatvány az OSzK Aprónyomtatványtárában. A címlapon: A nagyszénási borzasztó gyilkosság Kiscsákó mellett, hogy ölték meg Németh Jánost, Szendi Horváth Mária és György nevű testvére... stb. (még két gyilkosság). Impresszuma: Kiadják Nagy Károly és Csató Ignác. Nyomtatott Kis Kálmán könyvnyomdájában Mezőtúr, 1913.

15. 1918.

Csokonai Vitéz Mihály csalhatatlan jóvendölései.

A címlapon meg: IV. Károly király koronáztatása. Mezőtúr 1918. Nagy K. Leírása Kozocsa: Magyar Könyvészet 1920—1920.

Jegyzetek

1. *Enyedi József* tanár gyűjtése, 1954.
2. *Viktor János* gyűjtése, 1955. Idéztem *Berzsenyi* c. könyvem 75. lapján.
3. A töredékesen közölt, vagy csak utalásokból ismert hiedelmek mellett (égből pottyant Csokonai-levél) különleges figyelmet érdemel *Fedics Mihály* meséje a könyvből jóvendölő *Csokona*iról. Gyűjtötte és közölte *Ortvay Gyula*. *F. M. meséi* 1940. 370—374. Ennek a mesének motívumai nincsenek kapcsolatban a ponyván elterjedt jóvendölésekkel.
4. Még egy pár meghíusult jóvendölés. *Sz. J.* (id. *Szinnyei József*) közleménye a *Vasárnapi Újság*. 1866. szept. 30-i számában, 471. l.
5. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1115. 28/b.
6. OSzK Kézirattár. Oct. Hung. 380. 34a—35b.
7. u. o.
8. Déri Múzeum Néprajzi Adattára. 115. sz. kézirat.
9. *Vasárnapi Újság*. 1866. 39. sz. 471. l.
10. Déri Múzeum Néprajzi adattára 327—1. sz. kézirat.
11. *Vasárnapi Újság*, 1866. 37. sz. 447. l.

A negyvennyolcas osztrák forradalom eszmei előtörténetének problémáiról

S. LENGYEL MÁRTA

Nincs olyan ország, amelynek történeti fejlődése független volna más országokétól. S éppen ezért nincs olyan ország, amelynek történeti fejlődését kellőképpen megérthetnők, ha önmagában, elszigetelten vizsgáljuk. Különösen elmondható pedig ez az olyan országokról, amelyeknek fejlődése többé-kevésbé huzamos időn át nagyobb, vegyes összetételű birodalmak keretei között zajlott le, tehát a Habsburg-birodalom alkotórészeiről s köztük Magyarországról is.

Ennek ellenére a magyar történetírók számottevő részének műveire hosszú időn át egyfajta provinciális szemlélet volt jellemző (ami nyilvánvalóan a polgári történetírásban eluralkodott nacionalista látásmód kihatása volt és csak e látásmód akaratlan hatásának minősíthető még azoknál a történetíróknál is, akiktől egyébként a nacionalizmus teljességgel idegen). Az utóbbi időben viszont végre fordulat állott be ezen a téren történetkutatatóink körében, s ma már, elmondhatjuk, általános az a meggyőződés, hogy már csak a magyar fejlődés jobb megértése érdekében is elengedhetetlen más országok s mindenek előtt az egykori osztrák örökös tartományok történetének az eddiginél lényegesen alaposabb vizsgálata és megismertetése.

Ami mármost a közelebbi tennivalókat illeti: az osztrák történet egészének vizsgálatán belül is különösen nagy gondot kell fordítanunk a birodalom utolsó, mintegy százharminc esztendőös válságkorszakának a tanulmányozására, mivel a birodalom válságának a lefolyása és kimenetele sok tekintetben döntő, máig is ható következményekkel járt a birodalom keretei közül utóbb kivált valamennyi nép további fejlődésére nézve.

Ezt a feladatot azonban kielégítően nem oldhatjuk meg pusztán az osztrák történeti irodalom eddig eredményeinek számbavétele és felhasználása révén. Az osztrák történetírásban mindmáig uralkodó konzervatív irányzat ugyanis éppen azoknak a haladó törekvéseknek a kutatásával nem foglalkozott jelentőségűkhöz mérten, amelyek politikai síkon elsősorban járultak hozzá a birodalom válságának a kibontakoztatásához s amelyek ugyanakkor magát a válság megoldását is előmozdították. Ezt a sajnálatos mulasztást pedig egyedül az is megmagyarázza, hogy a konzervatív osztrák történetírókat 1918 előtt is, után is mindenekelőtt összbirodalmi szempontok vagy illúziók vezérelték, s ezek eleve is nagy mértékben megnehezítették számukra, hogy kellőképpen méltányoljanak olyan törekvéseket, amelyeknek végső soron számottevő részük volt a birodalom felbomlásában.

A birodalom felbomlását a már említett hosszan elhúzódó válság előzte meg. Ezt a válságot két mélyremenő ellentmondás létrejötte idézte elő. Az egyik ellentmondás egyfelől a birodalomban uralkodó feudális rend, másfelől a feudalizmus méhében (Ausztriában egyébként rendkívül lassan) kifejlődő (a 18. század második felére mégis már bizonyos minimális fejlettségi fokot elérő) kapitalista termelési viszonyok között alakult ki. A másik pedig, az előbbivel egyidejűleg és attól el nem választhatóan, egyfelől maga a birodalom mint feudális eredetéből következően nemzetek fölötti, azaz nemzetietlen alakulás, másfelől a kibontakozó kapitalista viszonyok talaján megszülető antifeudális és nemzeti mozgalmak között bontakozott ki.

A Habsburg-birodalom válságának haladó irányú megoldására törekvő mozgalmak három időbeli csomópont körül sűrűsödtek össze. E mozgalmak első nagyobb hulláma az első francia forradalom idején és azzal szoros összefüggésben borította el a birodalmat. Ennek legfontosabb (de korántsem azonos tartalmú és jelentőségű) összetevői az Osztrák-Németalföldön lejátszódott függetlenségi háború, az 1790-i Habsburg-ellenes magyar nemesi ellenállás, valamint az osztrák és a magyar jakobinus szervezkedés voltak; ezek közül egyedül a belga függetlenségi harc járt eredménnyel, Belgiumnak a birodalom keretei közül történt kiválásával, a többi, mivel — a kapitalista viszonyok akkori alacsony fejlettségi fokának megfelelően — még meglehetősen gyenge és súlyos belső ellentmondásokkal is terhelt volt, közvetlen céljait nem érte el s ezért elsősorban mint a későbbi hasonló mozgalmak úttörője bírt jelentőséggel.

A második ilyen hullámot az 1848-i forradalmak sorozata képezte. Ezek a forradalmak a kapitalista irányú fejlődés időközben végbement fokozatos térhódítása következtében már sokkal nagyobb erőt képviseltek, mint a korábbi mozgalmak, a birodalom szétzúzását azonban még ezek sem tudták elérni. Ebben részint belső és egymás közti ellentétek számottevő volta, részint és különösen pedig a nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulása gátolta meg őket. De jelentőségük így is hatalmas volt. Vereségük ellenére ugyanis olyan súlyos csapást mértek a birodalomra, amelyet az soha többé nem tudott kiheverni. Kivívták a jobbágyfelszabadítást, aminek következtében az alapon uralkodóakká lettek a kapitalista viszonyok, s ha nem is azonnyomban, kihatásaikban elérték az immár évszázadok óta fennálló feudális-abszolutisztikus államberendezés felszámolását. Mindez pedig természetesen még tovább mélyítette a birodalom válságát, hiszen lehetővé tette, hogy a birodalom elnyomott népei ezután haladottabb, immár túlnyomóan kapitalista viszonyokra támaszkodva folytassák harcukat a birodalom feudális keretei ellen.

A harmadik hullám azután a huszadik század folyamán, már az imperializmus szakaszában bontakozott ki. S az imperialista viszonyok talaján a birodalmat feszítő osztály- és nemzeti ellentétek minden előzőnél élesebb alakot öltöttek. Ekkorra a birodalom feudális kereteinek a szétzúzására irányuló törekvések már elég erősek voltak ahhoz, hogy — a most viszont a Habsburgokra nézve kedvezőtlen nemzetközi körülmények között — véghez tudják vinni a birodalom felszámolását.

Mindezekben a harcokban a legfőbb szerepet a soknemzetiségű Ausztria elnyomott népeinek haladó elemei játszották, de magának az osztrák uralkodó nemzetnek a feltörekvő erői is tevékenyen részt vettek bennük. S ez a részvétel különösen az 1848-i forradalom előkészítésének és megvívásának a szakaszában,

vagyis éppen a Habsburg uralomra mért első nagy csapás idején volt a legjelentősebb. Ha tehát fel akarjuk tárni a szóbanforgó válságkorszak haladó osztrák mozgalmainak a történetét, akkor legelső és legfontosabb tennivalónkat azoknak az erőknél kell vizsgálatában kell látnunk, amelyek 1848. március 13-án a metternichi kormányzat megdöntésével írták be nevüket a történelembe.

*

Persze Magyarországon Ausztria történetét eredeti források alapján kutatni általában nem könnyű dolog. De a szóbanforgó mozgalom lefolyásának eddig legkevésbé feltárt kérdései történetesen éppen olyanok, amelyeknek eredeti források alapján történő tisztázása még az osztrák levéltáraktól meglehetősen elzárt kutatók számára sem megoldhatatlan feladat. A legkevésbé feltárt ugyanis az osztrák forradalomnak a fennálló kormányrendszer bírálata alapuló eszmei előkészítése. Ennek tanulmányozásához pedig elsősorban és túlnyomóan nyomtatott források feldolgozására van szükség.

Mert Ausztriában a forradalmat előkészítő politikai harcot szinte kizárólag szellemi fegyverekkel s még ezekkel is csak igen szűk keretek között lehetett megvívni. Ennek magyarázata mindenekelőtt abban keresendő, hogy az örökös tartományokban semmiféle politikai szervezkedésre (pártok alakítására stb.) nem adódott lehetőség. Politikai nézetek kicserélésére legfeljebb bizonyos rendeltetészerűen tulajdonképpen gazdasági és kulturális célokat szolgáló egyesületek összejövetelein nyílt alkalmuk a legbátrabbaknak (ilyen volt például a Niederösterreichischer Gewerbeverein, a Juridisch-politischer Leseverein vagy a Concordia nevű irodalmi társaság), ezeknek a keretei azonban fölöttébb elégtelenek voltak, s ezért ezek jelentőségét még csak összehasonlítni sem lehet olyan külszínre rokon alakulásokkal, amilyen példának okáért a pesti Nemzeti Kör volt, nem is szólva a magyar Védegyletről.

Hiányoztak továbbá a közvélemény formálásának olyan alkotmányos fórumai, amilyeneknek a korszak magyar történetéből az országgyűléseket és a megyegyűléseket ismerjük. A Habsburgok örökös tartományait 1804-ben Osztrák Császárság néven formailag is egy államban egyesítették ugyan, a császárság rendjeit azonban közös birodalmi gyűlésre sohasem hívták egybe. S ha az egyes tartományokban tartottak is időnként rendi gyűléseket, ezeknek a jelentősége is eltörpült a hasonló magyarországi testületeké mellett. Az örökös tartományok rendjei még annyira sem szólhattak bele az állam életének az irányításába, amennyire ezt a magyar rendek a törvényhozásban való részvételük jogánál fogva megtehették, s a rendi gyűlések tárgyalásainak anyaga még olyan szűk csatornának sem kerülhetett a nyilvánosság elé, amilyeneken a magyar országgyűlések.

Ezek után politikai vélemények nyilvánításának eszközeül maradt volna a sajtó és a könyvkiadás. Csakhogy, ami a lapkiadást illeti: az osztrák abszolút állam szigorúan őrködött azon, hogy semmiféle politikai kérdésre vonatkozó önálló vélemény sajtóhoz ne jusson. Bécsben mindössze két kifejezetten politikai jellegű lap jelent meg, a hivatalos *Wiener Zeitung* és a félhivatalosnak számító *Oesterreichischer Beobachter*; ezekbe egyedül a kormányhivatalok által alapos megfontolás után engedélyezett híryanag kerülhetett, politikai vezércikkeket az olvasók ezektől természetesen nem várhattak. Az egyes tartományok hivatalos lapjainak pedig a Bécsben megjelent szintelen és szokványos cikkek átvételére kellett szorítkozniuk. Így Magyarországtól eltérően az örökös tar-

tományokban a szó igazi értelmében vett politikai sajtó voltaképpen nem létezett. Az ártalmatlan irodalmi és egyéb nem kifejezetten politikai jellegű lapokat meg, ha számuk lényegesen nagyobb volt is, teljesen gúzsba kötötte a cenzura. S ami végül a könyvkiadást illeti: ennek a körülményei sem voltak sokkal kedvezőbbek a sajtóéinál, politikai tárgyú művek megjelentetésére az írók már eleve nem is gondolhattak, a szépirodalmi vagy tudományos munkák pedig szintén meg kellett hogy járják a könyvvizsgálat kálváriáját.

A feudális abszolútizmus válságának elmélyülésével párhuzamosan azonban — ilyen nehézségek ellenére, sőt talán éppen ezeknek a nehézségeknek a hatására is — nőttön nőtt Ausztriában a politikai kérdések iránti érdeklődés. Ennek az érdeklődésnek a kibontakozásában nagy szerepet játszott az 1830-i francia forradalom s annak németországi visszhangja is. Egyre többen figyeltek fel ez idő tájt a meglevő állapotok konzerválását célul tűző metternichi rendszer visszasságaira, s egyre többen igyekeztek kitörni a szabad véleménynyilvánítás gátjai közül.

De mit tehettek ilyen körülmények között azok, akik nem tudták szó nélkül tudomásul venni az Ausztriában uralkodó közállapotokat? Anton *Auersperg* gróf például (akinek a magyar *Mádl* Antal legújában külön tanulmányt is szentelt) egy egész kötetnyi versben juttatta kifejezésre a rendszer iránti elégedetlenségét, kötetére azonban Frankfurtban volt kénytelen kiadót keresni s címlapjára még ott is az *Anastasius Grün* álnevet nyomatni. Anton *Johann Gross-Hoffinger* pedig németországi tartózkodását felhasználva merhetett csak az osztrák viszonyok bírálatainak szentelt röpiratait megjelentetni, természetesen szintén álnévvel vagy névtelenül. S a prágai születésű *Karl Herlossn*ak a monarchia fullasztó levegőjéből végleg ki kellett szakítania magát, hogy Németországban letelepedve regényeken kívül néhány politikai szatírárt is napvilágra bocsáthasson. Mivel pedig egyre többen kényszerültek hasonló megoldásokhoz folyamodni, mindinkább növekedett a külföldön kiadott Ausztriával foglalkozó politikai jellegű írások száma.

E növekedésnek azután a negyvenes években döntő lökést adott a kiéleződő kül- és belpolitikai helyzet következtében Ausztriában is erősebben meginduló politikai erjedés. Szabadabb léghőbe vágó osztrák férfiak sorozatosan vándoroltak ebben az időben Németországba, hogy az ottani kedvezőbb cenzuralehetőségeket kihasználva, a toll fegyverével küzdjenek a hazájukban uralkodó viszonyok megjavításáért. S ha sokan ezek közül már főleg szépírói eszközökkel folytatták is a harcot (mint például *Moritz Hartmann*, *Alfred Meissner* és *Hermann Rollett*, az osztrák politikai líra jelentős képviselői), az egyre élesedő társadalmi ellentmondások félreérthetlenebb kifejezésének a vágya mind többjüket készítette közvetlenebb eszköznek, a publicisztika fegyverének a választására. Így vált például az eredetileg novellistának indult *Franz Schuselka* a röpiratirodalom egyik legjelentősebb képviselőjévé. Innen *Kuranda* pedig, aki Lipcét, az emigrált osztrákok legfőbb menedékét választotta végül lakóhelyéül, *Die Grenzboten* című — részint politikai, részint irodalmi — lapjának a megindításával megteremtette az Ausztriával foglalkozó írások állandó gyűjtőhelyét, s benne korlátlan teret biztosított az otthonmaradottak részére is, hogy híryanagok és cikkek kiküldésével szintén hozzájárulhassanak az osztrák abszolútizmus fonákságainak és ellentmondásainak leleplezéséhez. Sőt, hovatovább az otthonmaradottak sem érték be azzal, hogy rövid leveleket és cikkeket juttassanak

el a *Grenzboten*hez és más szabadelvű német lapokhoz, hanem névtelenül egész röpiratokat is megjelentettek Ausztrián kívüli kiadóknál, mint például Viktor *Andrian-Werburg* báró a nevezetes *Oesterreich und dessen Zukunft*ot, Karl *Moering* a *Sibyllinische Bücher aus Oesterreich*et vagy Eduard *Bauernfeld* a *Pia desideria eines österreichischen Schriftstellers* című írását. S mi több, idővel Adolf *Wiesner* személyében még olyan író is akadt, aki az osztrák cenzura-viszonyok részletes elemzésével és bírálatával foglalkozó munkáját — bár hazulról s természetesen az osztrák cenzura engedélye nélkül juttatta el külföldi megjelentetési helyére — saját nevével sem riadt vissza jegyezni, amihez hasonlóra addig csak emigrált szerzőknél adódott példa.

*

Együttvéve körülbelül 25-re tehető azoknak a név szerint máris ismert osztrák íróknak a száma, akik — nem számítva ide a mintegy 20 szépirodalmi működést kifejtő ellenzéki szellemű író — ebben az időben politikai röpiratok közzétételére vállalkoztak, s tevékenységük eredményeképpen — mint arra *Engels* is rámutatott — a negyvenes évekre egy egész kis hadseregét hozták létre Németországban a Habsburg-abszolutizmus ellen harcoló irodalmi Ausztriának. Ez a már csak mennyiségénél fogva is tekintélyes illegális irodalom (a hozzá tartozó művek számát legalább 125-re becsülhetjük, még ha figyelmen kívül hagyjuk is azt a temérdek verset, novellát és egyéb szépirodalmi jellegű művet, amelyek ebben az időben ugyancsak politikai célok jegyében születtek) tulajdonképpen azért emelkedett nagy jelentőségre, mert Ausztria határain kívül pótolta az otthon szükségképpen hiányzó szabad sajtót s így az abszolút rendszer páratlan erőfeszítése ellenére is hangot adott az osztrák nép javarésze-
ben érlelődő ellenzékiiségnek.

Ez az irodalom természetesen a cenzura-rendelkezők ellen indított min-
denekelőtt harcot, nem mulasztván el gúny tárgyává tenni az óvatoskodó vagy hozzá nem értő cenzorok ostoba melléfogásait sem. De nem mulasztott el fel-
lépni a hatóságok aktatologató bürokratizmusá s egyúttal maga a bürokrácia intézménye ellen sem, sőt az államvezetés bírálata során személy szerint is fog-
lalkozott annak főbb képviselőivel. Feltárta az igazságszolgáltatás visszasságait és a rendőrség túlkapásait, kritizálta a hadseregben uralkodó viszonyokat s ezzel ítéletet mondott az állam egész elnyomó rendszere felett.

Szóvá tette továbbá a katolikus egyháznak az állami életre gyakorolt mér-
hetetlen befolyását, sőt nem kímélte magát az egyház szervezetét és intézmé-
nyeit sem. Részletesen taglalta a közoktatásnak — nem utolsósorban éppen az erős egyházi befolyás érvényesülése következtében meglévő — számos fogya-
tékosságát. De nem feledkezett meg a gazdasági és társadalmi életéről sem. Elemezte az egyes társadalmi osztályok és rétegek állapotát s azoknak egymás-
hoz való viszonyát; képet festett az ipar és kereskedelem kedvezőtlen helyzeté-
ről, ezzel kapcsolatban pedig elmarasztalta a helytelen gazdaságpolitikai intéz-
kedéseket, külön is kitérve a kormány pénzügyi politikájára, kivált az egyre
növekedő államadósság veszélyeire.

Ausztria belső problémáit ez az irodalom egyébként nem szűkítette le az
osztrák tartományok problémáira, hanem a birodalom soknemzetiségű jelle-
gének megfelelően behatóan tárgyalta a Habsburgok alávetett népeinek, illetve
elnyomott tartományainak viszonyait s az anyaországgal, illetve az osztrák-

németekkel kialakult kapcsolatait is. A birodalmat gyengítő nemzeti széttagoltság és a birodalom nagyhatalmi állása közti ellentmondást érezve, nagy figyelmet fordított azután ez az irodalom Ausztria külpolitikai helyzetének és külkapcsolatainak problematikus voltára. Az az Ausztria határain túlmutató kérdés pedig, amely érthető okokból leginkább foglalkoztatta szerzőinket, a német egység problémája volt, s ennek kapcsán részletesen kitértek az Ausztrián kívüli német államok ügyeire is.

E röpiratok írói azonban nem elégedtek meg annyival, hogy Ausztria belső és külső helyzetét ecsetelve pusztán bírálják a fennálló állapotokat s az értük felelős kormánypolitikát, hanem a polgári átalakulás irányába mutató javaslatokkal kísérletet tettek a bajokból kivezető út felvázolására is. De persze, amennyire közös jellemzőjük volt a jelen és a jövő problémáinak haladó álláspontból való szemlélete, annyira megoszlottak a haladás mérvének és módzatainak meghatározásában.

Már az átalakulás vezetését illetően is lényegbevágó eltérés mutatkozott az egyes röpiratírók között. *Andrian-Werburg* például, aki a bürokrácia elburjánzását tartotta a legnagyobb veszélynek s az ellene folytatandó harcot a legsürgetőbbnek, a nemesség vezető szerepének a biztosításával kívánta az állami élet reformját megvalósítani, igaz, csak a nemesi intézmény bizonyos angol minta szerinti korszerű átalakítása után. Ezzel ellentétben mások, így *Schuselka* is, határozottan felleptek az idejüket múlt nemesi kiváltságok ellen, s saját szavaik szerint a nép, valójában meg a polgárság uralmáért szálltak síkra. Hasonlóképpen nagy eltéréseket mutatott ez a röpiratirodalom a német egységgel kapcsolatos állásfoglalásban is; az egységes Németország létrehozásának egyaránt akadtak ellenzői s akadtak (sokszorta nagyobb számban) hívei, de az utóbbiak is számos árnyalatra oszlottak annak a kérdésnek a megítélésében, hogy az egységes Németország megteremtését hogyan egyeztessék össze a soknemzetiségű osztrák birodalom kereteinek fenntartásával. S természetesen nem alakítottak ki egységes véleményt a birodalom határai között élő nem-német népek állásának rendezéséről sem, elképzeléseik egyfajta szorosabb egység létrehozása s egyfajta lazább szövetségi forma kiépítése között meglehetősen széles skálán váltakoztak.

De nemcsak az egyes nagy korkérdések megválaszolásában, hanem magában az illető kérdések iránti fogékonyságban is nagy különbségek állottak fenn az egyes szerzők között. Voltak, akik erősen szívükön viselték a jobbágykérdés rendezését, voltak viszont mások, akik ezt a kérdést nem is, vagy csak alig érintették. Voltak, akik figyelmet fordítottak már a kialakuló munkásság nyomorúságos helyzetére is, a többség azonban szótlannul ment el az ebből adódó problémák mellett. Voltak, akik javaslataikat összefüggő rendszerbe foglalták, s átfogó változtatásokat, Ausztria életét a maga egészében újjászervező alkotmányt sürgettek, voltak viszont olyanok is, akik csak egyes részkérdések megoldásán fáradoztak, akik részleges változtatásokkal is beérték volna.

*

Az ilyen és hasonló problémák felsorolását még hosszan lehetne folytatni. Annyi azonban talán már az eddigiekből is kitűnik, hogy ez a röpiratirodalom a birodalom 1848 előtti viszonyainak minden lényeges kérdéséhez hozzászólt, éspedig alapjábanvéve előremutató módon.

Mégis nagy hiba volna túlbecsülni ennek az irodalomnak az értékét: bármennyire jelentős volt is kiterjedése, tartalmi színvonalát tekintve meg sem közelítette például a korszak magyar publicisztikájának mértékét. Még nagyobb hiba volna viszont alábecsülni ennek az irodalomnak a szerepét: a politika síkján legfőbb előkészítője volt a negyvennyolcas osztrák forradalomnak. Ennek az irodalomnak a megismerése nélkül tehát nem érthető meg kellőképpen maga a negyvennyolcas osztrák forradalom sem, s ha nem vizsgáljuk meg azokat a nézetkülbségeket és -ellentéteket, amelyek ennek az irodalomnak a keretei között megmutatkoztak, akkor a forradalom később felszínre került belső ellentmondásainak tekintélyes részét sem érthetjük meg kellőképpen. Éppen ezért sürgető feladat végre feltárni ennek az irodalomnak teljes történetét, mégpedig úgy, hogy a kutatás fényt derítsen ez irodalom egyes irányzatainak, árnyalatainak különbségeire, eltéréseire is.

Az ilyen irányú kutatás során persze számos nehézséggel kell megküzdeni. Az első és legdöntőbb problémát jelenti mindjárt az a tény, hogy a szóbanforgó munkák legnagyobb része névtelenül vagy álnévvel jelent meg. Ezért már maguknak a külföldön kiadott osztrák szerzőktől származó röpiratoknak az ez idő tájt Németország könyvpiacát szinte elárasztó osztrák tematikájú egyéb írásoktól való elhatárolása is komoly gondot okoz. S még sokkalta nehezebb feladat persze az egyes szerzők kilétének a megállapítása, nem is beszélve azokról a gátaokról, amelyek a különböző németországi lapokban, vagy éppenséggel a *Grenzboten*ben napvilágot látott — álnevekkel, névbetűkkel vagy csupán jelekkel jegyzett, többnyire pedig szintén névtelen — kisebb cikkek, levelek íróinak kinyomozásával kapcsolatban állanak a kutatás előtt.

Az ezirányú kutatások problematikussá voltát mutatja, hogy a *Holzmann* és *Bohatta*-féle nagy német *Anonymen-Lexikon* sem tud sok esetben még útbaigazítással sem szolgálni, nem egyszer pedig — különböző forrásokból és időből származó értesüléseinek megfelelően — két-három lehetséges szerző nevét is említi egy munkával kapcsolatban, s néha még azokban az esetekben is téved, amikor határozottan és egyértelműen foglal állást. És mindez nem is csodálható, hiszen már maguk a kortársak is, akiknek ilyen irányú utalásaira pedig elsősorban vagyunk kénytelenek támaszkodni, sokszor tulajdonítottak nem egy névtelen művet más szerzőnek, mint aki valójában írta, s kivált olyannak, akinek a neve már ismertebb volt. Az idevágó problémákat azonban talán nem szükséges részletezni. Hadd említsem meg inkább áttekinthető tájékoztatóképpen azt, hogy a szóbanforgó röpiratirodalomnak egyötöd részét sem teszik ki azok a művek, amelyeket szerzőjük nevével jegyzett, s a névtelenül vagy álnévvel kiadott műveknek is csak alig több mint a feléről állapította meg az eddigi szakirodalom — úgy látszik — megnyugtató módon szerzőjük kilétét; a fennmaradó művek nagyobbik felének szerzősége mindmáig vitatott, s az egész itt tárgyalt röpiratirodalomnak csaknem egyötöd részét képezik azok a művek, amelyeknek a szerzőségével kapcsolatban még soha senki sem próbált állást foglalni.

Ha azonban e munkák szerzőinek kilétére vonatkozó kutatások terén a továbbiakban sikerülne is előbbre jutnunk, ezzel még csak az első lépést tennők meg az előttünk álló úton. A szerzők kilétének tisztázását nevezetesen nyomon kell követnie a szerzők életpályájára vonatkozó kutatásoknak, már csak azért is, mert enélkül nemigen magyarázhatjuk meg, miért jutottak el a maguk ellen-

zéki álláspontjára s miért csatlakoztak ennek az irodalmi ellenzéknek éppen egyik vagy éppen másik irányzatához. És az efféle életrajzi jellegű kutatásokra az adott esetben azért is különösen nagy szükség van, mert ez a röpiratírói gárda, tagjainak pályafutását, életkörülményeit tekintve, fölöttébb tarka képet mutat. Ami például eredetüket illeti: a szóbanforgó 25 szerzőnek mintegy ötöd-része nemesi, háromötöde nem nemesi származású volt (a többinek a származásáról közelebbit még nem tudunk), s a nem nemesi származásúaknak hozzávetőlegesen a fele volt az, akit kifejezetten polgári eredetűnek minősíthetünk. S ha azt vizsgáljuk, honnan jöttek, olyan magyarázatra váró sajátosságok is szemünkbe tűnnek, mint például az, hogy e szerzőknek csaknem a fele a birodalom cseh-morva tartományaiából származott, vagy az, hogy meglehetősen jelentős részük, mintegy 20—25%-uk zsidó eredetű.

Ami pedig ez írói kör tagjainak életkörülményeit illeti: ennek képe sem mutat kisebb tarkaságot. E gárda legjelentősebb hányadát, mintegy a felét olyanok tették, akik hivatásszerűen foglalkoztak írással, s ezek kivált a Németországba emigráltak sorából kerültek ki. (Legnagyobb részük folyóiratok szerkesztőségében dolgozott, s akadtak köztük önálló lapszerkesztők is, így *Kurandán* kívül a már említett *Herloss Der Komet* és *Eduard Duller Phoenix*, majd *Das Vaterland* című lapjával.) Íróink másik fele pedig foglalkozási szempontból több kisebb csoportra oszlott, volt közöttük ügyvéd, egyetemi oktató (Svájcban), uradalmi ügyész, sőt nem egy állami hivatalnok is, mind például *Andrian-Werburg*, az udvari kancellária titkára, aki földbirtoka révén egyben tagja volt az alsó-ausztriai rendi gyűlésnek is. S ez utóbbiak között, ami még feltűnőbb (mert az abszolút rendszer válságának különösen kirívó jele), katonatisztek is akadtak. Ilyen volt például *Karl Moering*, a császári hadsereg mérnökkari kapitánya és *Rainer* főherceg gyermekeinek nevelője (!), vagy *Daniel Fenner von Fenneberg*, az ismertnevű császári altábornagy fia.

Mindezek csak tájékoztatásul felvázolt adatok, amelyek természetesen részletes kiegészítésre szorulnak, ma azonban még korántsem volnának kiegészíthetők annyira, amennyire ez szükséges, mert az idevágó életrajzi jellegű kutatások javarésze még előttünk álló feladat. Hiszen ma még igen sok szerző életének tényszerű eseményeit sem ismerjük eléggé, s még kevésbé tudunk kielégítő magyarázatokat adni olyan kérdésekre, hogy életsorsuk alakulása miképpen járult hozzá nézeteik alakulásához, vagy hogy egyesek, akik emigráltak közülük, utóbb miért tértek vissza mégis Ausztriába, meggyőződésük módosulása miatt-e avagy az ellenük foganatosított kormányintézkedések hatására stb.

Nem kevésbé halaszthatatlan feladat volna azután felderítenünk azt a politikát, amelyet az osztrák kormányzervek ennek az irodalmi ellenzéki mozgalomnak a kudarcbafullasztása érdekében kifejtettek. Mindenekelőtt tisztázni kell azt a kérdést (amelynek vizsgálatával osztrák részről ma egyedül *Julius Marx* foglalkozik), hogy milyen tiltó és korlátozó rendszabályokkal próbálták meggátolni az egyes ellenzéki röpiratok Ausztriába kerülését. Beható tanulmányozásra szorulnak továbbá az osztrák hatóságoknak azok a lépései, amelyek az emigrált írók külföldi tevékenységének megbénítását célozták. *Karl Glossy* félévszázadja kiadott *Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz* című gyűjteményében sok adatot közölt ugyan az emigránsok működését rendszeresen megfigyelő titkosrendőrök tevékenységére vonatkozólag, az idevágó forrásanyagot azonban nyilvánvalóan nem merítette ki a maga teljességében, s a szó-

banforgó problémakör különben sem korlátozódik a rendőri ügynökök működésére. Hiszen az osztrák hatóságok nem érték be emigránsellenfeleik pusztá megfigyeltetésével, hanem mindent elkövettek megfélemlítésük érdekében (többször hazarendelték némelyiküket, s ha az illetők nem engedelmeskedtek, állampolgári jogaik korlátozásával sem késlekedtek), diplomáciai úton is felléptek szabad mozgásuk lehetetlenné tétele végett (s egyes esetekben sikerült is például nem egy osztrák röpiratíróit kitiltatniuk bizonyos német államok területéről), sőt még azzal is megpróbálkoztak, hogy bértollnokok elleniratainak közzétételével ellensúlyozzák hatásukat. Ezeknek az intézkedéseknek a részletei és az eredményei pedig ma még nagyrészt feltáratlanok.

S épp így lényegében feltáratlanok azok a kapcsolatok, amelyet ez az irodalom megannyi ellenrendszabály dacára is képes volt fenntartani az abszolút rendszer ellen küzdők otthoni csoportjaival, és az a hatás, amelyet a maga nehéz körülményei között is gyakorolhatott az osztrák társadalom haladó rétegeire. Hiszen tudjuk például, hogy a szigorú tilalmi intézkedések az Ausztriába irányuló könyvcsempészet felvirágzását vonták maguk után (amiről már csak azok a nagyszabású razziák is árulkodnak, amelyeket a hatóságok az osztrák könyvkereskedők raktáraiban voltak kénytelenek lebonyolítani időnként), ennek a csempészetnek azonban egyelőre sem útjait-módjait, sem számszerű méreteit nem ismerjük eléggé s még kevésbé tudjuk ma még megmondani, kikhez és milyen számban jutottak el végül a szóbanforgó művek, arra pedig végképp nehezen tudnánk jelenleg választ adni, hogy mennyiben járultak hozzá egyes társadalmi rétegek ellenzékiességének felkeltéséhez, illetve elmélyítéséhez. Vagy tudjuk például azt is, hogy idővel létrejött bizonyos együttműködés az emigráció liberálisai és az alsó-ausztriai rendi gyűlés balszárnya között (a *Grenzboten* példának okáért 1846-ban nagy készséggel biztosított nyilvánosságot az alsó-ausztriai rendek feliratának, amely többek között a robot- és tizedmegváltás kötelezővé tételét sürgette), ennek az együttműködésnek egyéb részleteit azonban alig ismerjük s még kevésbé ismerjük azokat a kapcsolatokat, amelyek nyilvánvalóan fennállottak ez irodalmi emigráció és más rokonirányzatú otthoni csoportosulások között.

*

Az utóbb említett kérdések teljes tisztázásához persze már nem elegendő a — különben ez esetben elsőrendű — nyomtatott forrásanyagnak, maguknak az érintett röpiratoknak és hírlapoknak a tanulmányozása, ehhez már jelentős levél- és kéziratári forrásanyagot (cenzura-iratokat, rendőri és követi jelentéseket, missilis leveleket stb.) is mozgósítani kellene, ami — mint már volt róla szó — magyar kutatók számára nem egykönnyen megoldható feladat; kevésbé áll viszont ez az elvégzendő munkának arra a részére, amely a magyar közönséget legközvetlenebbül érdekelheti: e Fiatál Ausztria és az egykorú haladó magyar politikai és irodalmi élet kapcsolatainak feltárására (amit viszont még meg is könnyít az, hogy a magyarországi könyvtárak — kivált az Országos Széchényi Könyvtár —, ha nem is hiánytalan, mindenesetre gazdag gyűjteményrel rendelkeznek az osztrák emigráció röpirodalmának termékeiből).

E haladó osztrák-magyar kapcsolatok meglehetősen kiterjedtek és sokrétűek voltak. Mindenekelőtt említést érdemelnek a közvetlen mindennapi érintkezések, amelyek azáltal jöttek létre, hogy a Fiatál Ausztria köréhez tartozó

szerzők egy része magyarországi lapokban és almanachokban is publikált, mások pedig személyesen is megfordultak Magyarországon, s ezek közül néhányan a magyarországi németnyelvű lapok szerkesztésébe is bekapcsolódtak, mint például Julius *Seidlitz* és Isidor *Heller* a *Der Ungar*éba. Mindebben nyilvánvalóan nem mellékes része volt annak, hogy a magyarországi cenzura-viszonyok még mindig türethetőbbek voltak az ausztriaiaknál, amit már csak az is mutat, hogy magyar lapok — mint azt *Szemző Piroska* és *Réz Henrik* már részletesen kimutatta — nem egyszer adtak teret a haladó osztrák írók olyan dolgozatainak, amelyeknek otthoni közlését a cenzura meggátolta.

Még inkább figyelemre kell azonban méltatnunk azt a tényt, hogy a szóbanforgó írók műveikben is jelentős teret szenteltek a magyarországi állapotoknak. Voltak közöttük, akik — mint például *Gross-Hoffinger* — egész köteteket is írtak Magyarország földrajzi, gazdasági és társadalmi viszonyairól. Voltak, akik emlékiratszerű művekben dolgozták fel magyarországi élményeiket, mint például Friedrich *Schönholz* *Zehn Jahre in Ungarn* című könyvében. Voltak azután mások, akik egyes szépirodalmi műveiknek választották színhelyét Magyarországot, mint például *Herloss* a Hunyadiak korát felidéző *Der Ungar* című regényében. S voltak végül olyanok — és számunkra nyilván ezek a legfontosabbak —, akik egyes röpirataikban a magyar politikai élet kérdéseire szólnak hozzá. Így járt el például a már többször említett *Gross-Hoffinger*, amikor *Ungarisches Portefeuille* című munkájában kerek alkotmánytervezetet dolgozott ki Magyarország számára. És így járt el Franz *Schuselka* is, megírván *Oesterreich und Ungarn* című röpiratát, amelyben — mint másutt már bővebben foglalkoztam vele — mind Magyarországnak Ausztriához való viszonyát, mind Magyarország belső problémáit részletes kritikai elemzésnek vetette alá. De itt kell megemlékezni a *Guter Rath für Oesterreich* című röpiratról is, amelynek Karl *Moering*ben feltételezhető szerzője szükségesnek tartotta a németül olvasó közönség számára mint nem tanulság nélküli olvasmányt teljes egészében közzétenni a magyar liberálisok Ellenzéki Nyilatkozatát.

Ezek a szerzők sok tekintetben elítélték az osztrák kormányzat magyarországi politikáját, a magyar haladó mozgalmak célkitűzéseivel azonban csak kis részben értettek egyet, sőt olykor kifejezetten vitába is szálltak magyar liberálisokkal, így az augsburgi *Allgemeine Zeitung* hasábjain *Schuselka* is *Lukács* Móriccál. Nézeteik alapos tanulmányozása azonban függetlenül attól, hogy a vitás kérdésekben a maguk idején igazuk volt-e vagy sem, mellőzhetetlen kötelességünk, hiszen, ha eltérő eszközökkel is, ők végső soron szintén azért a célért küzdöttek, amelyért az akkori Magyarország legjobbjai: a birodalom népeit egyaránt elnyomó Habsburg-abszolútizmus felszámolásáért.

РЕЗЮМЕ

Деятельность Государственной библиотеки им. Сечени в 1960 году

Библиотека успешно развивала свои функции в 1960 году, несмотря на многочисленные затруднения, которые пришлось преодолеть. Больше всего ее заботила проблема помещения. Насчитывающий 3 с половиной миллиона библиографических единиц фонд, а также центральная служба венгерского библиотечного дела уже едва могут выполнять свои задачи из-за тесноты помещения Национального музея. Уже в этом году шла подготовка к тому, чтобы национальная библиотека через несколько лет получила достойное место в бывшем королевском дворце, находящемся в будайской крепости.

Администрация

В важнейших делах библиотеки главный директор был поддержан руководящей коллегией, которая обсуждала возникающие в течение года наиболее существенные вопросы. Как единственное изменение в организации библиотеки в 1960 году следует упомянуть создание Отдела книгохранилища, происшедшее в начале года. Повышение квалификации сотрудников получило новые формы. Местные органы Партии и Профсоюзов активно поддерживали работу дирекции. Расширились международные книгообменные и абонентные связи библиотеки; многие из сотрудников участвовали в международных конференциях и много иностранцев посетило наше учреждение. Бюджет библиотеки был более высокий, чем в прошлом году, все же в некоторых областях работы были затруднения. Приобретение нескольких новых машин улучшило техническое оборудование библиотеки.

Комплектование

Библиотека увеличилась примерно на 150 000 библиографические единицы (книги: 33%, периодика: 10%, рукописи: 3%, ноты, грампластинки, карты: 1,4%, плакаты, мелкие печатные произведения, стандарты, гравюры: 45%, репродукции: 2,3%, прочие документы: 5,3%. Самым обильным источником комплектования явилось представление обязательных экземпляров (70%), затем покупка (15,3%), подарки (8,8%), заграничный обмен (4%), собственная продукция (1,9%).

В течение года продолжали улучшаться уровень и организация работы комплектования. Расширилась наблюдательная служба, основное внимание обратили на комплектование книг и журналов соседних народов, более строго придерживались профили библиотеки и пр. Библиотека получила несколько больших и ценных наследств. Материал специальных фондов увеличился сверх плана.

Не очень продвигались вперед дополнение пробелов и организация подсобного фонда нового читального зала.

Обработка

Материал поступивший в качестве обязательных экземпляров был обработан Библиографическим отделом, а поступающий из прочих источников материал Отделом обработки и спецфондами. Планы, с небольшим исключением, везде удалось выполнить. Закончилось фотографирование старого каталога и включение его в новый. Продолжалась ревизия систематического каталога и т. д. Более быстрая обработка не оказалась возможной — из-за низкой мощности размножающего карточки Адрема-производства.

Отдел периодики планомерно расширил также свои каталоги, и успешно была выполнена работа по каталогизации и в спецфондах (напр. Отдел музыки: обработка бывших барских собраний; Отдел истории театра: кадастр ролей; Отдел мелкопечатного материала: каталог графических плакатов; Отдел карты: аналекты-собрание; Отдел рукописи: вышло в свет издание: «Каталог томовых рукописей Государственной библиотеки им. Сечени на французском языке», продолжалась подготовка томовых каталогов латинских, немецких и венгерских каталогов новейшего времени; Отдел старой книги: работы по государственному центральному кадастру инкунабул и пр.

Библиографическая работа

Библиотека выпускала регулярно — хотя по сравнению с выходом книг с некоторым запозданием — ежемесячники «Magyar Nemzeti Bibliográfia» и «Magyar Folyóiratok Repertórium» (венгерская национальная библиография). В течение 1960 года были приняты необходимые меры, чтобы с 1962 года национальная библиография была составлена на новоприобретенной наборной машине «Vary-typer» ксерографическим способом, что дало бы возможность выпускать ее чаще. Продолжалась также подготовка к печати ретроспективной кумулятивной национальной библиографии за 15-летний период 1945—1959 гг. *Отдел периодики* работал также над ретроспективной библиографией. *Отдел рукописи* продолжал редактировать государственный центральный каталог рукописей. Вышло в свет издание «A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1956—57» (Библиография венгерских библиографий 1956—57). *Отдел музыки* составил венгерские данные международной библиографии «Repertoire International des Sources Musicales».

Обслуживание читателя. Информация

Общее число читателей и исследователей составило в 1960 году 86 258 (на 8% больше, чем в 1959 году), а число использованных ими библиографических единиц 585 561 (примерно на 9% меньше, чем в 1959 году). Перед общим читальным залом нередко стояла очередь. Живая исследовательская работа проводилась и в спецфондах.

Началась реорганизация подсобного фонда читального зала с особым учетом предусматриваемого переселения. *Справочный отдел* составлял — по поступающим запросам — 76 больших библиографических списков случайного характера, в том числе 42 для заграничных библиотек. Для напоминания читателям о важнейших культурных событиях и годовщинах были организованы небольшие выставки книг. Отдел рукописи в 108-и случаях представлял посетителям ценные и редкие издания библиотеки. Отдел музыки активно участвовал на торжествах Эркеля. Посещаемость библиотеки-музея в Кестхелье составляет 44 200 лиц.

Хранение, защита фонда, микрофильмирование

Библиотека боролась с большими трудностями из-за недостатка помещений, что только в небольшой мере смог устранить новый Отдел книгохранилища перегруппировкой материала. Были проведены подготовки к тому, чтобы в новом здании библиотека перешла на новую систему хранения. Библиотека реорганизовала собрание траурных объявлений, театральных афиш и экслибрисов. К сожалению, и в 1960 году не удалось ликвидировать отставание в отношении переплета. *Микролаборатория* библиотеки продолжала репродукцию ценного материала, а параллельно с тем производила съемки, фотографии и для внешних заказчиков (присланы всего 308 000 негативных и 470 000 позитивных микрофильмовых съемок и 31 000 фотосъемок).

Междубиблиотечные службы

Отдел распределения книг продолжал распределение общественного материала журналов и книг. Всего он распределил приблизительно 100 000 томов среди 222 венгерских библиотек. Кроме этой работы Отдел проверял работу государственной охраны книг и разработал проекты для создания будущей венгерской резервной библиотеки. К *Междубиблиотечному абонементу* направлено было в течение 1960 года всего около 12 000 запросов, отечественных и заграничных. На основании поступающих заявок служба абонемента предоставила заявщикам 6635 печатных произведений и 4325 микрофильмов т. е. успешно выполнила 93,4% всех дел. *Группа обязательного экземпляра* предоставила библиотеке 124 520 книг, номера периодических изданий, мелкопечатного материала и пр., а в то же время распределила 650 000 книг и пр. среди остальных венгерских библиотек. При содействии группы в 1960 году появилось постановление, регулирующее поставку обязательных экземпляров. Реорганизация *Сводного каталога* продолжалась и в 1960 году. Благодаря увеличению кадров часть остатков удалось ликвидировать. Редактирование Сводного каталога иностранных журналов также приняло большой размах. Были разработаны проекты для выпуска сводного бюллетеня новых поступлений (книг) с 1961 года. *Международный книгообмен* выслал за границу 20 375 книг и 1000 годовых комплектов периодики, а получил 19 073 книг и 1507 годовых комплектов периодики. Книгообменная служба кроме того распределила 4154 заграничных бандеролей. По поручению

библиотеки Отдел организовал Европейскую конференцию международного книгообмена, состоявшуюся при помощи ЮНЕСКО осенью 1960 года в Будапеште. Он содействовал дирекции в исполнении дел международных отношений, выполнял задачи венгерских библиотек, возникшие в связи с ЮНЕСКО, и пр.

Центр библиотековедения и методической работы при Государственной библиотеке им. Сечени

Отдел библиотековедения успешно продвигался вперед в 1960 году в организации проводимых в Венгрии исследований в области библиотековедения. Он провел расценки общегосударственного состояния, разработал перспективные исследовательские планы, организовал осенью 1960 года библиотечное совещание, развил дальше специальную библиотеку библиотековедения, как главное вспомогательное средство исследования, подписался на 192 специальных журналов, прислал 242 переводов заграничной литературы, регулярно выпускал документационное издание «Könyvtári Figyelő» и опубликовал 10 библиотечных изданий. Сживлению издательской деятельности способствовала модернизация способа размножения изданий. *Отдел методической работы* частью назначенными для венгерских библиотек изданиями, частью выездами на место старался содействовать лучшей работе библиотек а также осуществлению культурно-политических целей правительства. На первом плане деятельности Отдела стояло изучение вопросов комплектования, обработки, обслуживания читателя и организации в массовых библиотеках, а также распространение относящихся к тем вопросам инструкций. Отдел выработал единую схему для составления планов и докладов библиотек и выпустил 10 методических указателей.

Отдел обучения занимался теорией подготовки библиотекарей и руководством ведущихся в других местах курсов, а также непосредственной работой обучения. Элементарное обучение Отдел совершал в профсоюзной сети. 380 лиц, в том числе 298 заочных слушателей обучались на курсах среднего уровня, организованных в разных библиотеках страны под руководством Отдела. Отдел озаботился о подходящих учебных пособиях (5 конспектов лекций). Отделом были организованы также два курса на высшем уровне и два курса для переподготовки работающих уже библиотекарей (1. Редактирование библиографии, 2. Классификация).

Издания библиотеки

Уже шла речь о изданиях «Magyar Nemzeti Bibliográfiája», «Magyar Folyóiratok Repertórium», «Magyar Bibliográfiák», о каталоге томовых рукописей на французском языке и о 25-и изданиях Центра библиотековедения и методической работы. Кроме того библиотека выпустила свой Ежегодник 1958 года, один очерк о выпуске списков новых поступлений по Холлерит-системе и еще один о новом здании в крепости Буда. Вышли также Список избранных венгерских журналов, Список изданий Государственной библиотеки им. Сечени и путеводитель библиотеки «Helikon» в Кестхелье.

Подробное о деятельности отдельных служб указывают следующие таблицы.

Таблица № 1.

Разделение прироста по способу комплектования в 1960 году

	Купля	Подарок	Обмен	Обязат. экз.	Фото- репрод.	Всего
Книга (том)	4 992	5 686	4 873	33 702	—	49 253
Период. издание	2 791	3 360	645	1 795	—	8 591
<i>В том числе: текущие</i> ..	405	61	376	1 795	—	2 637
<i>(г. комплекты)</i>						
<i>Не текущие (экз.)</i> ..	2 386	3 299	269	—	—	5 954
Рукопись (экз.)	4 353	176	19	—	—	4 548
Ноты (экз.)	493	27	29	1 098	—	1 647
Карта (экз.)	470	15	31	172	—	688
Плакат, театр. афиша (экз.)	409	132	4	24 004	—	24 549
Мелкопеч. материал (экз.)	847	202	69	34 862	—	35 980
Стандарт, патент (экз.)	—	—	—	7 836	—	7 836
Микрофильм (поз. и нег.) в пленках (800□)	1	12	3	—	546	562
Диафильм в пленках (50□)	—	—	—	113	—	113
Фотопластинка (экз.) ..	—	—	—	—	532	532
Фото (экз.)	1 277	23	—	—	1 659	2 959
Грампластинка (экз.) ...	69	2	6	227	—	304
Прочие документы (экз.)	7 358	306	—	1 355	—	9 019
Библиотеки-музеи	79	3 171	—	164	—	3 414
<i>В том числе</i>						
<i>книга (том) .....</i>	10	2 902	—	84		2 996
<i>периодика .....</i>	69	269	—	80		418
Гос. Библиотека им. Се- чени и библиотеки-му- зеи вместе	23 139	13 112	5 679	105 328	2 737	149 995

Таблица № 2.

Разделение прироста по языкам

	1959	1960		1959	1960
Венгерский	12 806	14 119	Голландский	17	17
Немецкий	2 790	3 201	Коми	3	16
Английский	1 702	1 668	Словенский	32	15
Русский	1 104	1 249	Альбанский	9	12
Французский	937	762	Марийский	2	12
Латынский	1 114	736	Датский	9	12
Многоязычный	590	690	Латвийский	—	8
Чешский	242	388	Греческий	10	6
Румынский	355	351	Норвежский	6	5
Польский	416	310	Японский	—	4
Итальянский	140	309	Китайский	19	3
Словацкий	157	219	Эсперанто	1	2
Еврейский	17	213	Старославянский ..	—	1
Хорватский	84	172	Киргизский	—	1
Болгарский	85	143	Литовский	2	1
Сербский	92	125	Таджикский	—	1
Испанский	105	68	Вьетнамский	—	1
Украинский	48	51	Исландский	—	1
Мордовский	1	30	Армянский	3	—
Финнский	170	29	Чувашский	1	—
Удмуртский	2	27	Македонский	1	—
Шведский	32	26	Новогреческий	1	—
Эстонский	25	23	<i>Всего</i>	23 149	25 065
Португальский	—	21			
Турецкий	19	17			

. В эту таблицу включены из рубрики поступления обязательных экземпляров только книги (брошюры, конспекты, отдельные оттиски не учтены); прирост книг Библиотек-музеев также не фигурирует.

Таблица № 3.

Разделение прироста книг по основным отделам УДК.

	0	1—2	3к	3	4	5	6	7	8	9	Всего
1959	6665	1037	823	2655	595	416	2101	1060	5683	2114	23 149
1960	7370	1184	1476	2806	532	398	2311	1087	6427	1474	25 065

. В эту таблицу включены из рубрики поступления обязательных экземпляров только книги (брошюры, конспекты, отдельные оттиски не учтены); прирост книг Библиотек-музеев также не фигурирует.

Таблица № 4.

Разделение прироста в отделе периодики

По происхождению										
	Внутри страны		Сов. Союз		Страны нар. демокр.		Прочие		Всего	
	тек.	не тек.	тек.	не тек.	тек.	не тек.	тек.	не тек.	тек.	не тек.
1959	2003	845	58	25	189	68	316	297	2566	1235
1960	1821	4212	82	111	177	91	378	1540	2458	5954

По способу комплектования										
	Обяз. экз.		Покупка		Подарок		Обмен		Всего	
	тек.	не тек.	тек.	не тек.	тек.	не тек.	тек.	не тек.	тек.	не тек.
1959	1986	—	283	552	5	628	292	55	2566	1235
1960	1792	—	327	2386	45	3299	294	269	2458	5954

Таблица № 5.

Развитие прироста и фонда с 1958 года

	Прирост			Фонд		
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Книга (том)*	50 512	50 078	52 249	1 360 110	1 410 188	1 462 437
Периодика (текущие комплекты + не текущие экземпляры)	4 172	4 125	9 009	146 164	150 289	159 298
укопись (экз.)	4 142	10 493	4 548	303 039	313 532	318 080
оты (экз.)	1 540	1 988	1 647	50 657	52 645	54 292
Карта (экз.)	338	460	688	70 338	70 798	71 486
Плакат, театр. афиша (экз.)	64 063	56 284	60 529	1 626 600	1 682 884	1 743 413
Микрофильм (пленки) .	1 186	478	562	4 579	5 057	5 619
Прочие документы (экз.)*	8 805	15 459	20 763	131 563	147 022	167 785
Всего	134 758	139 365	149 995	3 693 050	3 832 415	3 982 410

* Включая и данные библиотек-музеев.

Таблица № 6.

Работа по обработке и распределению Отдела распределения книг
в 1960 году

	Название	Том	Экз.
I. Обработка			
Число обработанных книг и периодики	103 407	124 200	27 522
В ходе того:			
а) сокращенное описание	65 561	13 536	—
б) сокращенная классификация	—	55 217	—
в) расстановка карточек (альфавит.)	—	—	10 168
г) число справок	—	—	224
II. Распределение			
Число распределенных книг и периодики	88 547	101 408	94 102
В том числе:			
а) библиотекам:			
1. Гос Библиотека им. Сечени	7 722	8 761	6 667
2. Гос. массовые библиотеки	8 964	9 964	138
3. Профсоюзные библиотеки	153	165	—
4. Библиотека Акад. Наук Венгрии и библиотeki институтов	4 758	5 481	122
5. Центральные специальные библиотеки	4 675	5 642	414
6. Университетские библиотеки	20 057	23 765	70 770
7. Библиотеки музеев	6 149	7 639	3 276
8. Прочие специальные библиотеки	8 745	9 717	143
9. Гос. Педагогическая библиотека	1 338	1 495	877
10. Библиотеки педагогических институтов	1 463	1 606	—
11. Вузовые библиотеки	9 175	9 932	210
12. Прочие библиотеки	3 106	3 699	11 485
Всего	76 305	87 866	94 102
б) Для обмена и продажи	10 659	11 560	—
в) Передано в склад дублетов	1 583	1 982	—
III. Распределение остатков обяз. экземпляров			
Полученный остаток обяз. экз.-ов	—	—	22 726
Распределенный остаток обяз. экз.-ов			
В том числе:			
а) Будапештским библиотекам (выбирающим только остатки)	—	—	7 566
б) Провинциальным библиотекам в порядке распределения дублетов	—	—	6 298
Всего	—	—	13 864
IV. Прием дублетов			
Число полученных от библиотек и других учреждений книг	52 594	библиотечных единиц	
В том числе:			
а) От будапештских библиотек	44 256	библиотечных единиц	
б) От сборных пунктов Предприятия для побочных продуктов и утиля в Будапеште	768	библиотечных единиц	
в) От провинциальных библиотек	7 570	библиотечных единиц	

Таблица № 7.

Работа междубиблиотечного абонемента в 1960 году

I. Поступившие заявления		
а) из Будапешта	5 950	
б) из провинции	4 415	
в) из зарубежных стран	1 372	
Всего	11 737	
2. Отправленные заявления		
а) внутри страны	6 348	
б) за границу	9 781	
Всего	16 129	
3. Выполненные заявления		
I. Печатные произведения и фильмы		
а) Поступившие из зарубежных стран <i>произведения</i> :		
для Будапешта	2 570	
для провинции	1 422	
Всего		3 992
б) Поступившие из зарубежных стран <i>микрофильмы</i> :		
для Будапешта	30	
для провинции	10	
Всего	40	
Всего		4 032
г) Высланные за границу произведения ...	607	
д) Отправки отечественных библиотек другим отечественным библиотекам при посредничестве Отдела Международного абонемента	1 996	
Всего		6 635
II. Микрофильмы, фотокопии:		
а) Поступление из зарубежных стран:		
для Будапешта	1 905	
для провинции	686	
Всего		2 591
б) Высылка за границу:	683	
г) Отправки отечественных библиотек другим отечественным библиотекам при посредничестве Отдела Международного абонемента	1 051	
Всего		4 325
Итого поступлений		10 960 = 93,4%

Таблица № 8.

Статистика отдела международного книгообмена за 1960 г.

1. Обменный оборот

Страна	Выслано			Получено		
	книга	Периодика		книга	Периодика	
		экз.	г. компл.		экз.	г. компл.
Сов. Союз	8 545	10 151	570	5 964	10 536	546
Страны нар. демократии	8 538	24 999	1 649	5 945	27 847	1 009
Прочие	3 292	8 678	410	7 164	10 958	882
Всего	20 375	43 828	2 629	19 073	49 341	2 437

2. Оборот пакетов

Страна	Выслано	Получено
Сов. Союз	79	5
Страны нар. дем.	198	945
Прочие	424	3204
Всего	701	4154

3. Оборот подарков

Страна	Выслано	Получено	
		книга	периодика
Сов. Союз	53	—	—
Страны нар. дем.	283	227	—
Прочие	552	985	15 300
Всего	888	1212	15 300

4. Распределение венгерского материала внутри страны 3840
 5. Переписка по книгообмену по регистру 1939
 6. Упаковка 7427

Микрофильмотека Государственной библиотеки им. Сечени

БЕЛА ВАБИЦКИ

Попытки изготовления микрокопий начались вместе с распространением фотографии. Но история микрофильма начинается лишь в XX столетии после первой мировой войны. Некоторые крупные зарубежные библиотеки уже в последней трети XIX века устраивают для себя фотолаборатории. В Государственной библиотеке им. Сечени для удовлетворения потребностей исследователей еще в 30-х годах организуется фотообслуживание с помощью аппарата для съемки фотокопий. Работы по фотографии выполняются в общей с Национальным музеем лаборатории. Негативы начинают сохранять уже в 40-х годах, но к их систематизации и каталогизации приступают лишь в 50-х годах.

Микрофильмирование библиотечных фондов началось в 1951 году с помощью подаренного Юнеско и налаженного в Венгерской технической библиотеке микросъемочного аппарата «Рекордак». Одновременно в библиотеке им. Сечени была организована самостоятельная фотолаборатория и микрофильмотека в составе 3 человек. В 1952 году он возрос до 4, а в 1954 г. — до 6 человек. В 1959 году наша библиотека получила в свою собственность съемочный аппарат для микрофильмов Micro Jutma и аппаратуру для проявления (КТ 136).

За пятилетний срок 1951—1956 г. фонд микрофильмотеки увеличился до 520 000 снимков, что соответствовало 3323 произведениям, главным образом рукописям и старинным печатным изданиям. В это время библиотека удовлетворяла значительные заказы на микрофильмы со стороны зарубежных библиотек. В 1956 году, во время контрреволюции, фонды микрофильмотеки пострадали и 1957 год прошел в работе по замещению утраченных снимков, после чего копирование микрофильмовых позитивов приняло большие масштабы.

С марта 1959 г. по апрель 1960 г. отдел микрофильма провел в качестве специального задания обширную съемку каталогов. В связи с этим было снято 119 070 страниц каталогов большого формата и изготовлено 285 320 увеличений каталожных карточек нормального формата.

В 1960 году отдел получил добавочные помещения для лаборатории, которая теперь работает в 11 помещениях (для съемки микрофильмов, для проявления, для копирования, для репродукции фотографий).

Для специальной фотолаборатории, помещения для сушки и оформления, камера для хранения химических продуктов, для микрофильмотеки, два помещения для микрочитательных аппаратов, каталога и администраторов. В настоящее время в отделе работает 7 человек.

Микрофильмы хранятся в 30-метровых рулонах соответственно главным разделам библиотечных коллекций. Внутри этих разделов произведения, т. е. рулоны, получают порядковые номера. На микрофильмы, изготовленные в собственной лаборатории мы фотографируем и шифр.

К 31 декабря 1960 года фонд микрофильмотеки распределяется следующим образом: Рукописей — 1326—278 400 снимков. Старинных и редких печатных изданий — 1217 произведений — 155 200 снимков. Газетных статей — 215 — 730 000 снимков. Музыкально-произведений — 1152—91 200 снимков. Географических карт — 44 — снимков — 65: Материалов по истории театра — 93 — снимков — 41 600. Современные материалы — 343 произведения — 68 000 снимков. Всего 4390 произведений в 1364 265 снимках (1 605 300 метровых рулонов). Со значительной части негативов были изготовлены микропозитивы, всего 1137 рулонов.

Готовится топографический каталог микрофильмового фонда на основании: 1) Алфавита, 2) спецификации отдельных коллекций и 3) происхождения снятых оригиналов.

Из рукописных коллекций для микрофильмирования были выбраны прежде всего самые старинные и самые ценные рукописи. Средневековые кодексы на латинском языке уже все сняты. Из числа старинных и редких печатных изданий были сняты на микрофильм прежде всего старинные книги на венгерском языке XVI столетия. Из числа стариннейших печатных изданий микрофильмированы пока лишь те, которые касаются Венгрии. Систематически проводится приобретение микрофильмов материала «Хунгарика», имеющегося только за рубежом. Эти микрофильмы помещаются также в фильмотеку. Наши неполные материалы мы стремимся с помощью микрофильмов восстановить полностью.

В больших масштабах микрофильмируем мы и газетный материал библиотеки. Почти половину наших коллекций микрофильма составляют снимки газет. Больше всего мы снимаем на микрофильм газеты, имеющие за собой долгое историческое прошлое, как напр. «Непсава» (с 1868 по 1944 г) — 216 рулонов; «Будапешти Хирлап» микрофильмирован пока с 1881 по 1913 год, а также революционные газеты 1948 г. и 1918—19 гг. Мы имеем также большую коллекцию микрофильмов наших библиотечных коллекций по истории музыки и театра, например с оригинальных рукописей композиторов XVIII и XIX столетий.

Несмотря на достигнутые результаты, необходимо установить, что по сравнению с масштабами задач, темпы микрофильмирования нашей библиотеки весьма медленны. Причиной этого отчасти является то, что ни общественность, ни часть библиотекарей и, даже, ведущие органы не видят достаточно ясно цели и важность микрофильмирования и его роли в библиотечках различного типа и поэтому не оказывают нам в этой работе достаточной поддержки.

В оценке роли, которую играют в библиотеке микрофильм и микрокопия необходимо различать два, в корне различных случая: а) они занимают в фонде библиотеки место оригинала и б) если они существуют в ней наряду с оригиналом.

В настоящее время необходимость микрофильмов для документации и научных исследований общепризнана, так как они дают возможность рационального собирания материалов, изучения оригиналов, недоступных из-за расстояния, помогают избежать работу по аннотации. Несомненно и то, что в настоящее время при комплектовании библиотек нельзя обойтись без микрофильмирования и других методов репродукции ибо они в несколько раз увеличивают возможности комплектования; кроме того, микрофильмирование дает возможность восполнить разрозненные части произведений или неполные произведения. Значительна роль микрофильмов заключается в межбиблиотечном абонементе, предоставляя фонды библиотеки читателям на периферии, не рискуя при этом оригиналами. В то же время микрофильм делает доступным для читателей библиотеки материалы, хранящиеся в других библиотеках.

При оценке микрофильма нерешительная позиция наблюдается прежде всего в вопросе микрофильмирования, как способа защиты фондов от порчи, так как в Национальной библиотеке выполняющей в то же время и функции хранителя музеев, произведения имеются в оригинале и могут быть употребляемы.

Работы по микрофильмированию в целях защиты фонда от порчи или его «страховки» были вызваны во всем мире печальным опытом. Цель его — в случае гибели оригинала (война, стихийные бедствия, спонтанное разрушение оригиналов) сохранить для потомства, по крайней мере текст. Для этого необходимо, чтобы копии микрофильмов были технически совершенны и долговечны, чтобы они сохранялись в надежном месте и быть может, чтобы, изготовленные в нескольких экземплярах, они хранились в различных местах. Одновременно микрофильм дает возможность эффективно сохранять оригиналы, предоставляя в распоряжение библиотеки микрофильм или его копию. Лишь пользование микрофильмом вместо оригинала означает непосредственную защиту фонда от изнашивания. Препятствия, мешающие в нашей библиотеке пользованию микрокопиями еще значительны. Мы не имеем в достаточном количестве читательных аппаратов для различных микрокопий в надлежащих местах. Читатели, да и сами библиотекари как будто избегают пользоваться микрофильмами и предпочитают перелистывать оригинальные экземпляры.

Но рано или поздно наступит время, когда изношенность оригиналов достигнет такой степени, что читатели будут принуждены удовлетворяться микрофильмами, как например, в случае спонтанно разрушающихся старых газет. Нельзя забывать, что по мере того, как время идет вперед, износ все большей части нашего фонда становится все сильнее и вместе с тем уменьшается возможность изготовления хороших копии. Поэтому микрофильмирование должно быть проведено возможно скорее, т. е. необходимо повысить темпы этой работы.

При разработке программы микрофильмирования надо учитывать необходимость снимать прежде всего наиболее ценный исторический материал, а затем материал, уже начинающий разрушаться и которому грозит полная гибель, а также материалы, часто находящиеся в употреблении. Оригиналы эти нужно хранить особенно заботливо и реставрировать их.

Из числа уже разработанных методов получения микрокопий (микрофильм, микро-страница, микрокарточка) надо выбирать наиболее подходящий для данной цели. Однако

же, так как надо спешить, то не следует дожидаться конкретной возможности введения подходящего метода, а выполнять задачу на возможно высоком технологическом уровне тем способом, который нам доступен (перфорированная 35 мм-я пленка), чтобы создать основу для дальнейшего изготовления копий, например, с помощью Копифло.

Многие считают, что для нашей библиотеки наиболее целесообразна репродукция на микрокарточках. Для этого до сих пор мы не имели технических возможностей, но вследствие сравнительной медленности этого метода, он и вообще, а в особенности для газетного материала, кажется непригодным. (Парижская Национальная библиотека снимает ежегодные комплекты французских газет на рулоны длиной 120—300 метров каждый).

В связи с вопросом использования микрофильмов создались различные мнения. В настоящее время преобладает мнение, что микрофильм не есть нечто окончательное, а лишь одно из средств для создания архивов, собирания материалов, документации, исходный пункт изысканий и что для обратного увеличения нужных страниц необходимо ввести в употребление соответствующие дешевые методы (напр. диазотические вещества, метод Копифло и т. д.).

В области расширения применения фотографирования наша библиотека не должна терять из виду различные специальные технические возможности для будущего, как например: изготовление цветных фотографий и фотографий в освещении инфракрасными или ультрафиолетовыми лучами. При оборудовании нового помещения нашей библиотеки в Будайском замке необходимо озаботиться тем, чтобы технически она (была оснащена достойно новой Национальной библиотеке Венгрии и могла бы таким образом выполнять свои задачи на современном уровне библиотечного дела. Однако, мы не должны терять времени и микрофильмирование продолжать с максимальной интенсивностью, чтобы коллекции микронегативов стали основой будущих задач.

Положение хранения периодики в перспективе оборудования нового здания библиотеки им. Сечени

НАДЬДИОШИ ГЕЙЗАНЕ

В истории Государственной Библиотеки им. Сечени важным событием является то, что она получит новое здание в реконструируемом бывшем королевском замке. Новое размещение Библиотеки на десятилетия определит ход работы и фонды, а периодику ставит перед отдельные, подлежащие рассмотрению, проблемы, так как работа с периодикой и ее хранения во многих отношениях отличается от правил, действующих в отношении книг.

Отдел периодики Государственной библиотеки им. Сечени один из первых учреждений такого рода и, учитывая полноту фонда венгерских периодических изданий, является почти беспримерным среди зарубежных национальных учреждений такого характера. Сначала существовала самостоятельная библиотека периодики (1884), а потом она развивалась в качестве одного из отделов Государственной Библиотеки им. Сечени (с 1888 г.). Нынешний фонд по размеру делится на четыре группы: ин октаво (до 25 см.), ин-кварто (26—35 см.), ин-фолио (36—50 см), большое ин-фолио (сверх 50 см). Весною 1961 года в состав отдела входил следующий материал:

ин-октаво	= 1510 текущих метров полок (29,26%)
ин-кварто	= 1520 текущих метров полок (29,45%)
ин-фолио	= 1785 текущих метров полок (34,6%)
большое ин-фолио	= 345 текущих метров полок (6,69%)

и примерно 240 текущих метров полок текущих изданий.

Фонды распределены в 9 хранилищах (в том числе 3 хранилища с металлическими стеллажами), на многих местах полки переполнены, фонды на полках тянутся в двух рядах.

Перспективная потребность хранилищ до переезда в новое здание и в последующие 15—20 лет определяется в размере 14 000—17 000 текущих метров полок, с учетом все более увеличивающегося значения периодики, как источника для научных исследований.

Автор излагает положительные и отрицательные стороны новых типов стеллажей и системы планирования нового расположения, а затем анализирует возможность компактного хранения по размерам, с целью использования площади. Этот способ хранения имел бы своим результатом экономию места в размере примерно 20%, но был связан с большой работой, вследствие сортировки фондов по размерам и перестройки учета. Хранение и потребность в помещениях для периодики следует планировать и установить в соответствии со специфическими условиями периодики. Большое ин-фолио требует широкую полку и допускает меньше рядов один над другим, чем обычное ин-фолио, однако для этого последнего требуется больше места, чем для материала меньшего размера. С учетом этого, для фондов размером большего ин-фолио требуется площадь в 172,5 кв метров, для фондов размером ин-фолио 535,5 кв метров, а для фондов размером ин-квартио и ин-октаво 414 кв метров; вместе с годовым текущим фондом требуется площадь всего около 1300 кв метров. Увеличение фондов можно ожидать в размерах ин-фолио, ин-квартио и ин-октаво. В связи с вышеуказанными потребностью площади хранения в новом здании составляет минимально 2900 кв метров. До некоторой степени потребность в площади увеличилась бы в том случае, если бы фонды максимального размера расположить горизонтально.

Настоящая научная статья содержит соображения и расчеты также и в этой области.

В заключение автор приводит зарубежный опыт в области компактного хранения фондов и в отечественных условиях считает более всего подходящей систему передвижных стеллажей. (Вроде системы *Иногольда*.)

В соответствии со специфическим хранением периодики возникает еще один вопрос, состоящий в том, отдельно-ли следует хранить периодику, непубликующуюся в настоящее время, и отдельно-ли хранить издающуюся в настоящее время периодику и если отдельно, то с учетом каких принципов следует хранить периодику, либо каким образом следует перейти на специфическое хранение.

Научная статья содержит также предложения относительно переезда библиотеки на новое место, соответствующих средств и способов передвижения.

Новые направления в строительстве крупных библиотек

ТИБОР ТОМБОР

В период, прошедший с 20-х—30-х годов нашего столетия общественные функции библиотек постепенно изменились. Во всех концах мира создались многочисленные типы библиотек, в том числе и библиотек с многомиллионными фондами. Работа крупных библиотек требует организации, подобной организации производства, ибо в таких библиотеках собирается огромный библиотечный материал, требующий обработки, хранения, а также обслуживания громадного количества читателей. Круг задач современной библиотеки расширился и стал многослойным, так как она располагает материалом для всех слоев общества. Под лозунгом этих новых задач повсюду строятся новые библиотечные здания. Мощный процесс развития начался в этой области и в Венгрии. Национальной библиотеке (Государственная библиотека им. Сечени) отводится западное крыло бывшего королевского дворца в Буде. Проектируются и строятся многочисленные областные, районные и городские библиотеки.

В настоящей статье автор — председатель Комиссии по постройке библиотек при Всевенгерском совете библиотечного дела и руководитель планирования работ, связанных с перестройкой западного крыла Будайского замка — рассматривает новые направления в строительстве библиотек.

Согласно новейшим воззрениям библиотечные здания не являются просто зданием для библиотеки, а культурным сооружением, имеющим свою специфику, вытекающую из сущности библиотеки (т. е. из ее функции). Полное или почти полное осуществление этой идеи возможно лишь при постройке нового здания. Каждая же перестройка является компромиссом. Но заключать компромиссы в жизненных вопросах недопустимо.

Автор знакомит с возможностями горизонтального и вертикального строительства библиотек, со значением современного умеренно-горизонтального строительства.

Ныне строительство библиотеки — вопрос не только архитектора: в функциональном проектировании на одинаковых с архитектором правах принимает участие — как отличный знаток и специалист библиотечного дела — и библиотечарь. Далее автор знакомит с существующей в Венгрии комиссией по постройке библиотек, с задачами подобных комиссий в нескольких других странах, а также с работой, выполненной в этой области FIAВ с целью обеспечения сотрудничества.

Автор указывает на характерные для XX века направления: «американское направление» и «скандинавское понимание», знакомит с выработавшимися до сих пор важными типами библиотек и с новейшими принципами, стоящими ныне в центре библиотечного строительства. Прежде чем подробно остановиться на актуальных проблемах, он обобщается в принципиальной плоскости уроки истории строительства библиотек и характерные черты библиотек в период древней истории, в средние века и современных библиотек; указывает на то, как сложился тип библиотеки с книгохранилищем и на разные формы этого типа, на то, как стало книгохранилище центральным вопросом проектирования всего здания библиотеки. Рассмотрев существенные, принципиальные в этом отношении вопросы книгохранилища, автор излагает, наконец, заключения, касающиеся нового направления. Впервые основные принципы этого нового направления были сформулированы в библиотеках США. Автор кратко излагает историю строительства библиотек в США и выработавшиеся в этом понимании самые характерные типы, как например, характерные черты «departmentalized library» и «divisional system», характеризует предложенную SNEAD «modular system» и ее значение с точки зрения библиотечного строительства в Европе.

Вопросы «европейского направления» в строительстве библиотек автор показывает на примерах северных стран (прежде всего Швеции), а также Норвегии, Финляндии, Дании, Голландии, Англии, Франции, Германии и в Советском Союзе, где оно распространяется на все большей и большей территории. Автор устанавливает, что в настоящее время в Европе в области библиотечного строительства уже не придерживаются так строго классического расчленения на три части и что это проявляется все в большей и большей мере, главным образом в части, граничащей с одной стороны с книгохранилищем, с другой — с читальным залом. Произошло — и дальнейшее развитие идет скорее в этом направлении — до некоторой степени смещение мест, предназначенных для читателей и мест для хранения книг. Принцип «открытого доступа» победил и в крупных библиотеках. Автор рассматривает вытекающие из этого требования, как, например, соответствующую мебель, размещение ее, контроль читателей, употребление каталогов и справочное обслуживание читателей «reference». «Европейский тип библиотеки» находится сейчас в процессе своего образования. Во всем мире библиотеки ищут — и находят — более широкие, более удобные пути, чтобы поставить свои фонды на службу человечества. На библиотечарях и архитекторах лежит совместная обязанность, хорошей архитектурной планировкой и соответствующим оборудованием помочь наиболее успешному выполнению новых задач библиотек. К статье приложена обширная библиография.

Теория системы подчиненных кодов для двухрядных перфорированных карточек с отверстиями по краям, служащих для хранения данных

ГАБОР ОРОС

В документальной работе возникает необходимость в хранении и поиске данных, характеризующих документы в иерархическом порядке. Этим мотивируется разработка теории кодов, выражающих отношение подчиненности.

Для двухрядных перфокарточек с отверстиями по краям — учитывая единое поле знаков — могут быть построены системы кодов, содержащие двухступенчатые, т. е. генерические и специфические коды. При построении этих систем следует принять во внимание следующие принципы:

генерический характер обозначается нами на карточке глубокой вырезкой (щелью), а специфический характер мелкой щелью;

генерические коды содержат только фактор, выражающий генерический характер, стало быть они состоят исключительно из глубоких вырезов;

специфические коды характеризуются комплексной структурой и в них равным образом отражен фактор генерического и специфического характеров. Поэтому специфический код слагается из глубоких вырезов генерического характера и мелких вырезов специфического характера;

после знаков для формирования специфического компонента получим таким образом, если из полного поля знаков вычтем пары перфораций, необходимых для генерического кода.

На основании состава (структуры) кодов различаем четыре типа систем кодов, в зависимости от того, все ли или оба, генерический и специфический компонента составлены прямым или комбинированным методом.

В отношении всех типов определяем систему кодов, применяемую для поля знаков любого размера с одной стороны, и принципы, равно как и методы построения системы кодов максимальной вместимости.

Можно определить также и формулы, необходимые для расчета данных, характерных для вышеуказанных систем. На таблице отражены важнейшие системы кодов всех типов. В приложении излагается полный комплект тех кодов, которые могут быть приняты во внимание с практической точки зрения применения систем кодов.

Кого и что интересует в Газетном архиве Государственной библиотеки им. Сечени

ДЪЕРДЬ КОКАИ

Анализ данных, касающийся пользования Газетным архивом библиотеки им. Сечени был мотивирован с одной стороны наблюдающимся во всем мире признанием значения исследований, связанных с запросами читателей, с другой — вопросами просвещения и библиотечной политики со специфически венгерской точки зрения. Среди коллекций библиотеки им. Сечени Газетный архив в настоящее время по своей посещаемости занимает второе место: ежегодно в нем около 25 тысяч читателей пользуются свыше 100 тысячами томов периодических изданий. Чтобы достичь такого высокого уровня использования, коллекции газет и журналов Национальной библиотеки прошли долгий путь: одним из первых, признавших значение собрания газет и журналов — даже в общеевропейском отношении — был Йозеф Синнеи. Газетный архив, основанный им в 1884 году, лишь в 1950 году получил отдельный читальный зал. Уже в первые 10 лет своего существования этот читальный зал периодики стал весьма популярным среди научных исследователей и читающей публики.

На основании результатов анализа с помощью статистических методов, мы получили более точную, чем раньше картину о числе, составе и целях читателей, пользовавшихся читальным залом, а также о количестве и характере полученного ими материала. Из сравнения данных выясняется, что из всех коллекций библиотеки Газетный архив посещается наибольшим количеством научных исследователей. На основании статистических данных 30% читателей были научные исследователи; 20% — студенты университета и высших школ и 50% — иных профессий. Однако взятые наудачу пробы показали, что часть этой последней категории посещает нашу коллекцию также с целью научных исследований или собрания материалов, тогда как другая часть в большинстве случаев имеет в виду какую-нибудь практическую цель (старые правительственные и другие распоряжения, розыски, касающиеся назначений, чтение старых газет и т. п.).

Что касается характера используемых газет и журналов, то — в противоположность архивам периодики других библиотек — у нас преобладает интерес к старинным газетам и журналам, которые, в большинстве случаев, найти и иметь к ним доступ можно исключительно в Газетном архиве библиотеки им. Сечени. Выданный материал был большею частью литературного, исторического или общественно-научного характера.

Из анализа данных о наших читателях надо сделать выводы, касающиеся дальнейшей работы по обслуживанию материалами Газетного архива.

Примечания к вопросу 93/99 отдела УДК История

ЗВА В. ВИНДИШ

Статья подвергает испытанию отдел 93/99 УДК с точки зрения исторической науки. Известно, что особенным принципом УДК является группировка книг по тематике, по содержанию, а период, к которому относится произведение, учитывается только вторично. Историю каждого вопроса следует включать в раздел данного вопроса с формальным определителем (091), а в 93/99 отдел входят только исторические работы общего характера, равно как и политические.

Статья устанавливает, что такая чрезмерная рассеянность исторических произведений весьма затрудняет работу историка, если он желает собрать материал своей дисциплины по систематическому каталогу. Эта обстановка не соответствует и принципиально установленным задачам классификации, ведь целью классификации является то, чтобы произведения одинакового содержания и характера попадали в одно место и читатель во всех разделах каталога нашел полноту соответствующей литературы. Статья доказывает на примерах комплектов 1956—1958 Magyar Nemzeti Bibliográfia (*Венгерская национальная библиография*), что в настоящее время исторические произведения, классифицированные в полном соответствии с правилами УДК, в одном разделе фигурируют с совсем несходными произведениями, а в то же время связанные друг с другом с точки зрения историка произведения попадают в различные разделы.

По мнению автора главным источником неполадок является исключительный учет предмета и содержания при классификации исторических произведений. Большинство исторических произведений, в частности в нашей современной историографии, вместе трактуют именно политические, общественные, экономические и даже идеологические вопросы. Они усматривают одну из своих главных задач как раз в указании на связь различных областей знания. Таким образом, как это доказывается в статье, на примерах невозможно удовлетворительно определить какое-либо произведение индексом в классификации, отражающим одну или даже несколько тем его. Автор считает единственным решением вопроса распределение произведений исторического характера не только в отдел, относящийся к их тематике, но и в 93/99 отдел, или по крайней мере регулярное применение ссылочных карточек. Впрочем на возможность такого решения не раз было указано, более или менее подчеркнуто, специальной литературой, касающейся УДК.

В дальнейшем автор выдвигает некоторые предложения принципиального характера, касающиеся содержания 9 основного отдела. Первое из этих представляет собой размежевание области науки, включаемой в раздел *История*. Ввиду того, история философии, языка, искусств и художественной литературы становились самостоятельными отраслями знания, произведения, входящие в основные отделы 1, 4, 7 и 8, несмотря на то, что они случайно занимают места явлениями прошлого, по предложению статьи не должны быть включены в 93/99 отдел, разве что трактуют специально и затрагивающие историческую науку вопросы. А в общем без исключения следует включать и в 9 основной отдел все произведения исторического характера, которые по их тематике причислены к основным отделам 3, 5 и 6.

Дальнейших принципиальных рассуждений требует расстановка в десятичном каталоге библиотечного материала старых лет, ибо множество произведений, выполнивших в свое время функции другого рода, вследствие одной только их древности, становятся историческими. Отдельно следовало бы рассмотреть вопрос потерявшей свое практическое достоинство специальной литературы, для которой статья предлагает обеспечить, по более обширной тематике, самостоятельное место либо в соответствующем их тематике отделе, либо в отделе *История*. Рассмотрение этих вопросов особенно оправдывается временной необходимостью перестройки, именно с точки зрения историчности, систематического каталога.

В дальнейшем статья распространяется на вопрос 92 отдела (биография) и присоединяясь к *Амбарцумяну* предлагает, чтобы этот отдел содержал только ссылочные карточки, а биографии получили место прежде всего по их содержанию, — ввиду того что деятельность отдельных лиц теснее связана с их областью знания в целом, чем с биографиями других лиц.

В заключение статья делает конкретные предложения для подхода к отделу *История* в каталогах и библиографиях Венгрии — согласно выдвинутым выше точкам зрения и подчеркивает необходимость обсуждения принципиальных проблем.

О некоторых вопросах подготовки библиотечных кадров в СССР

ЗСТЕР БЕШЕНЕИ

Начиная с 1959 года, когда опубликовалось решение КПСС «О состоянии и мерах улучшения библиотечного дела в стране», значение подготовки библиотекарей подчеркивается еще больше. Подготовка библиотекарей происходит в библиотечных техникумах, на кафедрах библиотекведения и библиографии отдельных университетов и педагогических институтов а также в крупных библиотеках.

После опубликования решения КПСС усилилась тенденция расширения подготовки библиотекарей и возросло требование приблизить ее к жизни во всех ее формах. Поэтому открыли новый библиотечный вуз в городе Улан-Удэ и создали новые кафедры библиотекведения и библиографии в различных университетах и педагогических институтах. — Этой цели служило введение в среднее и высшее образование дисциплин: «основы современного естествознания», «основы промышленного производства» и «основы сельскохозяйственного производства». Срок обучения увеличился на один год и создалось очно-заочное отделение в вузах. Увеличилось и количество практических занятий.

При московском и ленинградском библиотечных институтах создано вечернее и заочное отделение для технических библиотекарей, как первый шаг к решению подготовки научных и специальных библиотекарей, о наилучших формах которой идет еще дискуссия на страницах специальной печати.

Согласно возросшим требованиям строительства коммунизма в СССР следует развивать и библиотечное дело и в то же время подготовку библиотекарей. Поэтому принимаются меры — кроме вышеупомянутых — для создания лучшей пропорции специальных и общих дисциплин и для ускорения издания учебников и повышения их качества.

Проблемы и решения в исследовании кодексов

ЛАСЛО МЕЗЕИ

Автор поставил перед собой задачу показать в исследовательской практике две основные методические проблемы и их решение в области исследования рукописей. Эти две проблемы состоят в определении даты и места возникновения рукописи. Один из кодексов Государственной библиотеки им. Сечени (Clmae. 340) согласно исследованиям *Бартоникеа* возник в м. Аухетте, а согласно исследованиям П. *Радо* в м. Lorgsch. Однако согласно палеографическим и текстовым исследованиям указанный кодекс возник в м. Carcasson Южной Франции, с определением того, что кодекс является бревиярием абатства S. Sauveur et Notre Dame. Второй кодекс (Clmae. 33) — происходящий из Венгрии — дает возможность определить старинность древней формы (архетипа) кодекса. Результаты показывают, что с кодекса — происходящего по всей вероятности из района Серемшег или во всяком случае из архиепископского округа Калоча—Бач — во второй половине XIV-го столетия была сделана копия из образцового экземпляра XIII-го столетия в такой совершенной форме, что почти все характерные черты оригинала с XIII-го столетия сохранились.

Древние армянские печатные произведения в Государственной библиотеке им. Сечени

Е Д Е Н Ш Ю Ц

В Государственной библиотеке им. Сечени недавно обнаружилось несколько армянских книг, напечатанных в первой половине 18 века. Ввиду того, что те книги не дают полной картины типографического производства переходного периода до начала армянской национальной типографии (Эджмиацин, 1771), автор резюмирует некоторые характерные черты данного периода. Печатание армянских книг производилось, до начала работы мехитарской типографии на острове Св. Лазаря, коммерческим предприятием итальянских типографов в Венеции, которые выпуском главным образом схоластическо-теологических произведений выполняли запросы униатского армянского духовенства. Главный аббат *Мехитар Себастиани* и его ученики были также вынуждены печатать у них свои произведения и переводы.

В Константинополе, как важном центре армянской культуры, армянские специалисты практиковали печатание на художественном и культурном уровне. Благодаря тому образовывались семейные типографии и типографические династии, которые помимо удовлетворения запросов армянской грегорианской церкви издавали и древние церковные памятники и хроники.

Трагуемые в статье книги, по свидетельству записанных в них имен, должны были представлять собой собственность трансильванских армян. На экслибрисах часто фигурирует имя П. Захариас *Вертан де Доноган*. В его собственность входило также несколько хранимых в Коложваре, в Трансильванском музее, (Клуж, Музеул Арделеан) рукописей. Имя З. В. *Доноган* до сих пор не было известно в литературе об армянах в Венгрии. Автор выяснил, что Доноган, как мехитарист родом из Трансильвании (1782—1840), в период 1808—1810(?) преподавал армянский язык детям армянского происхождения в Эржебетвароше (Елизабетштадт, Думбравени).

Дополнения к томам 1-3 „Старинной венгерской библиотеки” Кароя Сабо

Библиографически не описанный старинный венгерский печатный материал, находящийся в Государственной библиотеке им. Сечени

(Второе сообщение)

Й О Ж Е Ф Ф А З А К А Ш

В томе за 1959 год нашего Ежегодника мы приступили к описанию старинного венгерского печатного материала, находящегося в нашей Библиотеке. Мы уже упоминали о том, что в наших сообщениях изложены такие произведения, которые не фигурируют в основном библиографическом труде Кароя Сабо («Старинная венгерская библиотека», 1—3 том, Будапешт, 1879—1898), о которых библиографическое описание с тех пор не появилось.

В настоящем сообщении мы излагаем 5 печатных изданий на венгерском, 11 на латинском и 2 на немецком языках. Материал на венгерском языке состоит из календарей, а на остальных языках в большинстве случаев из стихов, из случайных изданий. Между публикациями имеется также и один фармацевтический труд на латинском языке.

В первых частях сообщения автор излагает один венгерский календарь из конца 16 столетия и четыре венгерских календаря из первой половины 17 столетия, сохранившиеся только в отрывках. Определение трех отрывков оказалось не легкой задачей, так как годы календарей пришлось определить на основании обозначений лунных фаз. Редакторы календаря определили срок лунных фаз на основании астрономических расчетов,

с действием в отношении определенного географического места. Эти определения, разумеется, не совпадают с соответствующим положением луны в системе конвенциональных новых лун по календарю грегорианскому. Поэтому автору пришлось провести обстоятельные исследования с целью определения взаимоотношений между отдельными обозначениями луны. Результаты исследований могут оказать методическую помощь в дальнейшем анализе старинных календарей Венгрии, сохранившихся в отрывках. (Подробное описание полученных результатов см. в статье 24.)

Свои описания мы имеем в виду продолжать в дальнейших томах нашего Ежегодника.

Гонимая поэзия

Запрещенные, конфискованные, привлеченные к суду тома стихов и стихотворения в Хортистскую эпоху

ДЬЕРДЬИ МАРКОВИЧ

Статья занимается историей конфликтов между венгерской поэзией и цензурой в 1919—1944 годах. Она показывает, как выступали самые выдающиеся венгерские поэты против господствующих классов и государственного аппарата с помощью поэзии. Главным средством государства и цензуры было устрашение. Больше 50-и процессов свидетельствуют реализацию террористических попыток. Но вопреки показным результатам цензуры борьба становится все более резкой. Тяжелые общественные проблемы, разумеется, не прекратили своего существования, не смотря на процессы, конфискации и высылки.

1919: костеры книг, черные списки извещают о начале работы «цензуры». В 20-х годах больше всего преобладала борьба против произведений эмигрировавших поэтов, так как литературная жизнь в самой стране словно замерла. Однако, с начала 30-х годов тогдашняя генерация поэтов, во главе с поэтами А. Йожеф, Д. Иллеш, М. Радноти, из года в год занимала суды. Оживленная деятельность Коммунистической партии дала почувствовать свое влияние и в поэзии. Травля цензуры против поэтов не в последнюю очередь устремилась против коммунистического влияния.

Статья следует за событиями в строгом хронологическом порядке. Судебные документы, инкриминированные стихи, отклики современной печати иллюстрируют борьбу между поэтами и цензурой. В качестве мотивировки следствий чаще всего были указаны стремление к нарушению общественного порядка, оскорбление религии, развратность, равно как и подстрекательство к классовой ненависти.

Привлеченные к суду поэты, разумеется, не образовали какого-то организованного фронта против режима. Они были поэты, не один из них выдающийся, ныне признанный классиком творец, но встречаются среди них и поэты меньшего таланта, меньшего влияния. Их соединяла критика существующих в режиме Хорти тяжелых общественных противоречий. Некоторых их них уже нет в живых: в конце эпохи цензура уже не довольствовалась запугиванием, а показала свое подлинное лицо. Она затравила до смерти А. Йожефа, М. Радноти, Л. Фенье и много других.

Косвенная цель статьи — нарисовать картину о подлинном лице т. н. «свободного» режима.

Индульгенция 1500 года, объявленная в Венгрии в ее борьбе против турок и связанные с этой печатные произведения

ГЕДЕОН БОРША

1. Статья дает краткий обзор по поводу крестовых походов, в связи с объявленными праздниками отпущения грехов, установившимися в ряде веков, — по случаю так называемых священных лет, касательно объявления крестовых походов против татар, потом об этом же в Венгрии против турок и также о бывших паломничествах венгров в Рим по случаю особых священных лет. Начиная с 1450-ого года, в Венгрии — в интересах борьбы против турок — связывали индульгенции священных лет с объявленными крестовыми походами. Так произошло и в 1500 году.

2. Удобный повод к этому подало то обстоятельство, что как раз приблизительно около того времени образовался тройственный союз против турок с участием папства, французов и венецианцев. Естественно, что в него пожелали привлечь наряду с другими государствами и Венгрию, которая была главным бастионом в борьбе против турок. В интересах этого все три члена упомянутого союза сделали жест по отношению к венгерскому королю *Владиславу II*, который однако больше всего претендовал на материальную помощь в награду за участие в происходившей борьбе. Венеция — после долгих переговоров — согласилась гарантировать крупный взнос на время войны, тогда как папство, на покрытие расходов по объявленному крестовому походу, постановило выдать для этой цели десятину из всех церковных доходов Европы, и, кроме этого, в 1500 году разрешило выдачу значительных сумм из венгерских и польских поступлений на юбилейных праздниках отпущения грехов этим государствам. После этих предшествовавших событий летом 1500 года дошло очередь и до Венгрии для объявления праздников отпущения грехов.

3. Запланированная в грандиозных размерах солидарность в борьбе против турок выявлялась с большим трудом. Военные успехи турок летом 1500 года всколыхнули общественное мнение. Под влиянием этого коллегия кардиналов постановила послать легатов из своей среды по всей Европе, чтобы они организовали крестовый поход против турок и чтобы в интересах этого повысили доходы объявленных праздников отпущения грехов. Для выполнения этих заданий в Венгрии уполномочили архиепископа города *Реджио Петруса Исвалиеса*. Легат, имея далеко идущие папские полномочия, вскоре отправился в путь через Венецию, где подробно разобрался в планах союза против турок, и в конце января 1501 года прибыл в столицу Венгрии — Буду. Здесь с привлечением венецианских дипломатов скоро было проведено в жизнь соглашение между венграми, венецианцами и папством касательно связывающих союз условий в интересах борьбы против турок.

4. Между тем кардинал *Исвалиес*, как главный уполномоченный в Венгрии по праздником отпущения грехов, в марте 1501-го года объявил в самой торжественной обстановке крестовый поход против турок и продолжил распространение указанного юбилейного праздника отпущения грехов. Статья с помощью имеющихся у нас документов подробно знакомит с условиями праздника отпущения грехов и способами его проведения. Так как король получал свою часть из доходов праздника, то он был чрезвычайно заинтересован как в распространении праздника, так и в накоплении поступающих от него денег. Этим можно объяснить его многочисленные мероприятия и распоряжения, которыми он ускорил распространение праздника отпущения грехов.

5. После того, как папа и венецианцы одобрили в окончательной форме запланированный союз, договор на это был подписан в торжественной обстановке 12 мая 1501 года в г. Буде. Как об этом, так и о последовавших за этим праздниках у нас имеется информация очевидца-современника в двух печатных выпусках, под названием «Die Ordnung zu Ofen wider den Türcken» из которых один сделан — согласно свидетельства импрессума — в страсбургской типографии Матиаса *Хунфубфа*, а другой, как теперь уже установлено, на основании типа букв, был отпечатан в аугсбургском цехе *Schauer*. После краткого ознакомления с очень интересными свидетельствами в культурно-историческом отношении, статья дает сводки военных событий второй половины 1501 года. Хотя вооруженные столкновения с турками начались, но дело шло довольно медленно: сам *Владислав II*, не смотря на взятые на себя ранее обязательства, в войну не вступил.

Так как объявление об отпущении грехов по всей Европе в интересах крестовых походов продолжалось, общественное мнение в связи с этим проявило живой интерес к новейшему развитию обстановки. Это раскрывает и появившееся известие в печати, которое осведомило читателей о событиях, происшедших в последние месяцы 1501-го года в войне против турок. Листовки, вышедшие под двумя различными названиями («*Ain brieff an den . . . herren Raymunden . . .*» и «*Das ist abschrift von dem brieff den der Hertzog von venedig . . .*», но с одинаковым содержанием (без импрессума) показывают, что они готовились в аугсбургской типографии Иоганна *Фрошауера*, и в нюрнбергской типографии Амброзиуса *Хубера*.

6. Результаты, ожидавшиеся от войны, были еще далеки, наоборот — задержка в боях давала хороший повод к тому, чтобы объявление об отпущении грехов снова и снова продолжалось. Так получилось и в январе 1502 года, когда, по указанию папского легата в Венгрии, с новой энергией взялись за распространение праздников в отпущения грехов и за вытекающее из этого повышение доходов. От выполнения условий по отпущению грехов и, таким образом, на основании полной возможности получения документа на отпущение, установили так называемую индульгенцию. Идеальным разрешением проблемы единообразного текста и выпуск его в более значительном количестве экземпляров являлось его напечатание. Это уже давно сознавали во всей Европе и по этому случаю появились бланки индульгенции для употребления и в Венгрии.

На основании сохранившихся в разных библиотеках и архивах десяти таких печатных бланков была возможность установить, что они готовились пятью различными наборами, два готическими, три же латинскими буквами, в большинстве — с одинаковым текстом. Из пяти печатных бланков два выпуска с антиква-шрифтом 1501 года, на остальных стоит 1502 год. Тип букв показывает, что все пять выпусков — работа типографии Иоганна *Винтербургера*. И много печатных бланков уже ранее удостоверили живые венгерские отношения с этим венским цехом. Выбор близлежащей типографии уже и потому был необходим, что в те времена в Венгрии не работал ни один цех, а венский был самый близкий.

После подробного ознакомления типографически очерк содержит данные о тех лицах, на имя которых выдавали находящиеся у нас печатные индульгенции.

7. В течение 1502 года папский легат повторно продолжал объявление венгерского праздника отпущения грехов. Так как булла папы наметила конечный срок юбилейного отпущения грехов Рождество 1502 года, в марте следующего года *Исваллес* ускорил объявление о расширении праздника отпущения грехов уже только в пользу крестовых походов.

Между тем дальнейшее продолжение войны против турок уже не служило интересам венецианцев, поэтому с лета 1502 года начались дипломатические нащупывания в интересах заключения перемирия. Венецианцы решили возможно скорее заключить перемирие и поэтому обеспечили *Владиславу* денежную помощь и в дальнейшем, хотя и в умеренном размере, да и с венгерской стороны не было никаких возражений касательно завершения войны. После этого и папе надо было примириться с провалом войны против турок, и в августе 1503 г. было заключено семилетнее перемирие между венграми и турками.

8. Легат *Петр* в связи с деятельностью в Венгрии посетил и соседнюю Моравию, чтобы — соответственно указаниям папы — она стала в помощь королю *Владиславу* в подавлении движения вальденсов. И в этом случае кардинал не оставил без внимания объявления об отпущении грехов, что подтверждает имеющаяся в Венгрии индульгенция, одинакового текста с выпущенной из оломоуцской типографии *Баумгартена*, которую очень странным образом напечатали на оборотной странице однолистного объявления, помещенного в книге, написанной против вальденсов.

9. После происшедшего примирения с турками мясца *Исваллеса* отпала и он оставил страну в сентябре 1503 г. На основании различных источников установлено, что *Владислав II* в счет помощи ему за участие в крестовых походах получил приблизительно 360 000 золотых, из которых 60 000 из венгерских доходов от индульгенции (для сравнения можно упомянуть, что полный годовой доход короля колебался в среднем между 100 000 и 150 000 золотых).

В приложении к статье сообщается описание печатных бланков пяти индульгенций в стиле *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*.

Отклик о выпуске первого венгерского библиографического произведения „Magyar Könyvesház” Иштвана Шандора

ЗОЛТАН ИСЛАИ

В 1803 году вышло в свет произведение Иштвана Шандора *Magyar Könyvesház* представляющее собой попытку первой венгерской ретроспективной национальной библиографии.

Статья рассматривает значение библиографии в связи с культурой и научной деятельностью того времени. Она раскрывает общественный фон точек зрения критик, опубликованных на немецком языке, которые последовали непосредственно за выпуском произведения. Статья знакомит с взглядами Ференца Казинци и его круга о достоинстве библиографии. Она дает представление о мнении Иштвана Шандора насчет этих критик, а также оценку библиографии в последующий период — в конце 19 века.

В заключение статья, на примере трактуемого здесь произведения, показывает противоречия тогдашней венгерской культурной политики, проявившиеся в том, что не официальные общественные органы, а только отдельные лица смогли воспринять общественные требования.

„Непогрешные предсказания Чоконаи Витез Михая”

Апокрифичные предсказания Чоконаи в рукописи и в макулатуре

БАЛАЖ ВАРГА

Серии-предсказания в рукописях известны с 1830 года; они относятся к отдельным годам XIX-го столетия и предсказывают последний суд в конце этого столетия. Самый ранний рукописный вариант этих предсказаний написан на латинском языке и согласно нарочно неясному титульному листу рукопись была найдена в городе Неаполь, а монастыре ордена Бенедиктинов. По одной записи известный был и немецкий вариант этой рукописи. Начиная с 1840 года авторство подобных предсказаний приписывается уже Чоконаи Витез Михая (1773—1805), одному из самых знаменитых венгерских поэтов эпохи Возрождения, хотя никакого основания для этого нельзя найти ни в произведениях Чоконаи, ни в его биографических данных. Начиная с 1876 года серии подобных предсказаний появляются в лубочной литературе, теперь уже всегда под именем Чоконаи. В период до 1918 года нам известны восемь таких макулатурных изданий, однако их количество — по всей вероятности, — было гораздо больше. Причиной того, что крестьяне поверили, что Чоконаи предсказал некоторые события, повидимому, являются эти лубочные издания.

О проблемах идеологической подготовки австрийской революции 1848 года

МАРТА Ш. ЛЕНДЬЕЛ

Самым значительным этапом борьбы австрийского народа против феодального абсолютизма считается революция 1848 года. А меньше всего обработанный в исторической литературе период этой борьбы — подготовка революции, которая из-за тяжелых препятствий велась почти исключительно в области публицистики. Следует однако отметить, что выросшая в 30-ых годах оппозиция абсолютизма, даже таким орудием как печать, смогла пользоваться только в очень тяжелых условиях. Писатели Молодой Австрии, идеологически подготовившие революцию, если они хотели выражать перед общественностью свое недовольство существующим строем, вынуждены были или эмигрировать, или же высылать за границу нелегальным путем рукописи своих произведений, но даже произведения, изданные за границей, пришлось им выпускать анонимно или под псевдонимом.

Возникшая таким образом оппозиционная литература 30—40-ых годов (около 125 листовок 25 авторов и периодика *Ди Гренцботен*) подвергала всесторонней критике весь политический режим абсолютического государства, а также пользующуюся большим влиянием церковь, равно как и многочисленные препятствия экономического и общественного развития Австрии. Та литература обстоятельно обсуждала и внешнеполитическое положение Австрии, вопрос национальностей и вопрос германского единства. С точки зрения своей позиции та листовочная литература разделилась на многочисленные оттенки, поэтому важнейшей задачей настоящего исследования является именно различение этих оттенков. В интересах того придется еще совершать множество основных предварительных работ, как обнаружение псевдонимов, выяснение авторства анонимных произведений, установление классовой принадлежности и жизненного пути отдельных авторов и пр.

Выдвигающая множество проблем статья Марты Ш. Лендъел, после изложения роли и значения данной листовочной литературы, старается пересмотреть как раз эти исследовательские задачи, подчеркивая при этом, что только по исполнению, в рамках возможности, этих задач, можно приступить к истинно основному анализу самих взглядов, отраженных в отдельных произведениях. Автор выражает мнение, что более углубленное чем до сих пор изучение этой литературы способствовало бы не только лучшему пониманию австрийской революции сорок восьмого года, но во многих отношениях и ознакомлению с венгерской историей этого периода.

SUMMARIES

Report on the activity of the National Széchényi Library in 1960

During the year 1960 the National Széchényi Library succeeded in expanding its manifold services. The main difficulty, as in the past, centered around the extreme shortage of space. The rich collections consisting of about three and a half millions bibliographical units are accommodated only with difficulty in the old building of the National Museum and besides, several nation-wide library services had to be equally operated within the same restricted area. In 1960 arrangements were continued preparatory to moving into the designated new home of the Library, the former royal castle in the fortress of Buda. The new accommodation (in about 5 years' time) will enable the national library to exercise its important functions, under more favourable circumstances.

Administration

Throughout the year all the important current matters were discussed jointly by the Director-General and the Council of the Library, composed of the leading officials. The establishment of a new division, the stack, was the only change in the library's organizational structure. New methods were introduced in the professional training of the collaborators. The Library's party and trade-union organizations assisted the management in many respects. Relations with countries abroad expanded, exchanges and loans increased in both directions. Several collaborators participated in international meetings and numerous foreign librarians visited the Library in 1960. Despite the increase in the Library's general budget, some difficulties had to be overcome in the financial domain. New technical equipment improved the services of the Library's printing and book-binding shops, etc.

Acquisitions

150,000 bibliographical units were added to the Library's collections in 1960 (of which books represent 33%; manuscripts 10%; musical compositions, records and geographical maps 1,4%; posters, small-prints, standards, engravings 45%; reproductions 2,3%, other documents 5,3%. Considering the additions to the collections by source, 70% came from copyright deposits, 15,3% from purchase, 8,8% from gifts (including the material handed over to the Library by the service which distributed old material), 4,0% from exchanges and 1,9% represented the Library's own production.

The acquisition work was further improved during the year. More emphasis was given to acquiring material from the neighbouring countries. The new acquisition policies were more closely followed. Also some valuable legacies fell to the Library. The special collections acquired more documents than planned. Unfortunately the filling of the painful gaps in the Library's holdings did not proceed at the prescribed pace and the planned establishing of a new open-shelf collection in the main reading room was only partially realized.

Cataloguing

The main stream of current Hungarian material deposited as legal copies was catalogued by the Bibliographical Division, the rest by the Processing Division; in general, both services complied with the prescriptions regarding plan figures. The drive instituted with regard to the photographic reproduction of the old catalogue cards was terminated, the cards were inserted into the new catalogues. The revision of the subject-catalogue continued. Because of shortage in the personnel of the service charged with the multiplication of catalogue-cards, the planned speeding up of the processing of books, etc., could not be realized.

The Division of Periodicals and the Special Collections did good work in the processing of their material. (Some features: the Music Division continued its work on its collection of autographs; the Theatre-history Division worked on the completion of its file of theatrical casts; the Division of Posters and Small-prints catalogued its graphical posters; the Map Division compiled its collection of analecta; the Manuscript Division edited a new publication by the title „Catalogue des volumes manuscrits français” and continued working on the catalogue of the Library's Latin, German and Hungarian manuscripts. The Old and Rare Books Division made important progress in compiling the Union Catalogue of Incunabula of Hungary, etc.).

Bibliographical work

The Hungarian National Bibliography and the Repertory of Hungarian Periodicals were published regularly, though some slight delays could not be avoided. Arrangements were made to improve techniques in order to enable the Library to publish these important bibliographical tools in due time. Simultaneously the work of editing the retrospective cumulative national bibliographies of books and periodicals was continued. The Manuscript Division devoted much time to the Union Catalogue of Hungarian manuscripts. The new publication in 1960 entitled „Bibliography of Hungarian Bibliographies, 1956—57” proved to be a success both at home and abroad. The Music Division compiled the Hungarian contribution to the „Répertoire International des Sources Musicales”.

Reader and Reference Service

The total number of readers (visitors) was 86,258 in 1960, a figure 8% in excess over 1959. The bibliographical units used amounted only to 585,561, 9% less than in the previous year. Not rarely readers formed a queue in front of the entrance to the main reading-room. Numerous researchers, scientists, etc., visited the Special Collections. 76 important bibliographical informations were compiled, 42 out of this number upon demand from abroad. The Reader and Reference Service organized several minor exhibitions to commemorate outstanding anniversaries.

Mediaeval manuscripts, old and rare books, Hungarian linguistic monuments were constantly exhibited by the Manuscript Division that registered 108 visitors during the year. The Music Division contributed to the success of celebrating the 150th anniversary of the birth of Hungary's great composer, Ferenc Erkel. The museum-type libraries in the country were visited by numerous tourists; 44,200 persons were counted alone at Keszthely.

Storage, preservation of stock, microrecording

The shortage of space could be mitigated only slightly by a regrouping of materials. For the purpose of the future removal of the stocks to the new building, a new storage system was elaborated. The collection of death-announcements, theatrical posters and ex-libris labels was rearranged. The volume of binding and repair proved to be insufficient also in 1960. The photo-laboratory of the Library worked at a good pace; it continued the micro-recording work of the Library's valuable and rare materials and, at the same time, fulfilled the demands for microfilms coming from outside.

Inter-library services

The Book Distributing Division distributed almost 100,000 volumes of surplus material among 222 Hungarian libraries. The Division was also charged with supervising materials prior to their pulping for industrial purposes. The outlines of a Hungarian storage centre were elaborated. The Inter-library Loan Service handled altogether 12,000 demands submitted to it from Hungary and abroad. 93,4% of (the) loan requests could be complied with. The Copyright Deposit Service supplied 124,520 books, periodicals, small-prints to the Library and distributed 650,000 items among other Hungarian libraries. A new decree was promulgated in 1960 regulating pending questions in this field. The reorganization of the Union Catalogue Service was continued, some of the backlog was liquidated. Important progress was achieved in compiling the Union List of Foreign Periodicals. A plan was elaborated to publish a National List of New Acquisitions from Abroad in 1961.

The Hungarian Service of International Exchange forwarded 20,375 books and 1,000 volumes of periodicals to its 400 foreign partners and received 19,073 books and 1,507 volumes of periodicals in exchange. The same service distributed 4,154 parcels coming from abroad. The Service was also responsible for the organizing of the Conference on the International Exchange of Publications in Europe, sponsored and partly financed by Unesco.

The foreign relations of the Library were equally taken care of by this division.

Centre for Methodology and Library Science

The *Division of Library Science* made considerable progress in organizing Hungarian research work. A new large-scale research plan was elaborated, based on a nation-wide survey. In the autumn of 1960 a library science conference was organized by the Centre.

The Centre's special library took in 192 periodicals, translated 242 articles, issued the abstracting review „Könyvtári Figyelő” and with the help of the new reproduction equipment, displayed an intensive publishing activity.

The *Division of Methodology* compiled numerous guides for public libraries and gave expert advice on the spot. The collaborators of this division studied the best methods for acquisition, cataloguing and information work and transmitted their research achievements to the network of the Hungarian public libraries. New questionnaires were also worked out aiming at a unified planning and reporting system.

The *Educational Division* studied the best methods for professional training and organized several courses for altogether 380 librarians. The educating of librarians on different levels was continued, thus important progress was made towards eliminating the shortage of qualified personnel in many libraries. This division also edited several educational booklets.

Publications of the Library

Besides the publications already mentioned (Hungarian National Bibliography, Repertory of Hungarian Periodicals, Bibliography of Hungarian Bibliographies, Bibliography of French Manuscripts and about 25 brief methodological publications) the Library also published its 1958 Yearbook, a study about using the Hollerith method for the preparation of acquisition lists, another one dealing with the new library building in the fortress at Buda. The new selected list of Hungarian periodicals, the list of the Library's publications and a guide of the „Helikon” library at Keszthely were also published during the year under report.

Some detailed data regarding the activity of the single services are shown in the following tables.

Additions to the collections, by source, in 1960

1.

	By purchase	By gift	By exchange	By Copyright deposit	By photogr. repr.	Total
Books (volumes)	4,992	5,686	4,873	33,702	—	49,253
Periodicals	2,791	3,360	645	1,795	—	8,591
<i>of which current (vols.) ..</i>	405	61	376	1,795	—	2,637
<i>not current (pcs.) .....</i>	2,386	3,299	269	—	—	5,954
Manuscripts (pcs.)	4,353	176	19	—	—	4,548
Music (pcs.)	493	27	29	1,098	—	1,647
Maps (pcs.)	470	15	31	172	—	688
Posters, playbills (pcs.)	409	132	4	24,004	—	24,549
Smallprints (pcs.)	847	202	69	34,862	—	35,980
Standards, patents (pcs.)	—	—	—	7,836	—	7,836
Microfilm reels (pos.+neg.) (800 □)	1	12	3	—	546	562
Educational diapositive slides (50 □)	—	—	—	113	—	113
Photographic plates (pcs.)	—	—	—	—	532	532
Photographs (pcs.)	1,277	23	—	—	1,659	2,959
Gramophone records (pcs.)	69	2	6	227	—	304
Other documents (pcs.)	7,358	306	—	1,355	—	9,019
Special Collections in the country (museum-type libraries)	79	3,171	—	164	—	3,414
<i>Of which:</i>						
<i>Books (vols.) .....</i>	10	2,902	—	84	—	2,996
<i>Periodicals .....</i>	69	269	—	80	—	418
National Széchényi Libra- ry and provincial Collec- tions Total:	23,139	13,112	5,679	105,328	2,737	149,995

Additions to book collections, by language*

Language	1959	1960	Language	1959	1960
Hungarian	12,806	14,119	Dutch	17	17
German	2,790	3,201	Zyrian	3	16
English	1,702	1,668	Slovenian	32	15
Russian	1,104	1,249	Albanian	9	12
French	937	762	Cheremiss	2	12
Latin	1,114	736	Danish	9	12
Multilingual	590	690	Lettish	—	8
Czech	242	388	Greek	10	6
Rumanian	355	351	Norwegian	6	5
Polish	416	310	Japanese	—	4
Italian	140	309	Chinese	19	3
Slovakian	157	219	Esperanto	1	2
Hebrew	17	213	Old Slav	—	1
Croatian	84	172	Kirghiz	—	1
Bulgarian	85	143	Lithuanian	2	1
Serbian	92	125	Tadzhik	—	1
Spanish	105	68	Viet-Nameese	—	1
Ukrainian	48	51	Icelandic	—	1
Mordvinian	1	30	Armenian	3	—
Finnish	170	29	Chuvash	1	—
Votyak	2	27	Macedonian	1	—
Swedish	32	25	Modern Greek	1	—
Esthonian	25	23			
Portuguese	—	21			
Turkish	19	17	Total	23,149	25,065

* The figures in this table include only the books proper; brochures, lecture notes, reprints and acquisitions of the provincial special collections have not been distinguished by language.

Additions to book collections, by U. D. C. classification*

	0	1-2	3K	3	4	5	6	7	8	9	Total
1959	6,665	1,037	823	2,655	595	416	2,101	1,060	5,683	2,114	23,149
1960	7,370	1,184	1,476	2,806	532	398	2,311	1,087	6,427	1,474	25,065

*The figures in this table include only the books proper; brochures, lecture notes, reprints and acquisitions of the provincial special collection have not been taken into consideration.

Additions to Periodicals

	By place of origin									
	Domestic		Soviet Union		People's Democracies		Other		Total	
	Current	Not current	Current	Not current	Current	Not current	Current	Not current	Current	Not current
1959	2,003	845	58	25	189	68	316	297	2,566	1,235
1960	1,821	4,212	82	111	177	91	378	1,540	2,458	5,954

	By source									
	Copyright deposit		Purchase		Gift		Exchange		Total	
	Current	Not current	Current	Not current	Current	Not current	Current	Not current	Current	Not current
1959	1,986	—	283	552	5	628	292	55	2,566	1,235
1960	1,792	—	327	2,386	45	3,299	294	269	2,458	5,954

Development in additions to collections and holdings from 1958

	Additions			Holdings		
	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Books (vols.)*	50,512	50,078	52,249	1,360,110	1,410,188	1,462,437
Periodicals (current vols. + not current pcs.) ...	4,172	4,125	9,009	146,164	150,289	159,298
Manuscripts (pcs.)	4,142	10,493	4,548	303,039	313,532	318,080
Music (pcs.)	1,540	1,988	1,647	50,657	52,645	54,292
Maps (pcs.)	338	460	688	70,338	70,798	71,486
Posters, playbills, small- prints (pcs.)	64,063	56,284	4,579		5,057	5,619
Microfilms (reels)	1,146	478	562	1,626,600	1,682,884	1,743,413
Other documents (pcs.)*	8,805	15,459	20,763	131,563	147,022	167,785
Total	134,758	139,365	149,995	3,693,050	3,832,415	3,982,410

*Including figures for the provincial special collections

Processing and Distributing work of the Book Distributing Division in 1960

	Works	olumes	Pieces
I. PROCESSING			
Number of processed books and periodicals	103,407	124,200	27,522
Work phases:			
a) Simplified bibliographical entries	65,561	13,536	—
b) Simplified classification	—	55,217	—
c) Incorporation of entries into the catalogue in alphabetical order	—	—	10,168
d) Number of informations	—	—	224
II. DISTRIBUTING			
Number of distributed books and periodicals	88,547	101,408	94,102
a) Distributed among libraries:			
1. National Széchényi Library	7,722	8,761	6,667
2. State public libraries	8,964	9,964	138
3. Trade-union libraries	153	165	—
4. Library of the Hungarian Academy of Sciences and Institutes	4,758	5,481	122
5. Central Special libraries	4,675	5,642	414
6. University libraries	20,057	23,765	70,770
7. Museum libraries	6,149	7,639	3,276
8. Miscellaneous special libraries	8,745	9,717	143
9. Central Library of Pedagogics	1,338	1,495	877
10. Libraries of pedagogical institutes	1,463	1,606	—
11. High-school libraries	9,175	9,932	210
12. Other libraries	3,106	3,699	11,485
Total	76,305	87,866	94,102
b) For exchange and sale	10,659	11,560	—
c) Transferred to storage as surplus copies	1,583	1,982	—
III. DISTRIBUTING OF COPYRIGHT DEPOSIT COPY REMNANTS			
Remnants of copyright deposit copies taken over for distribution	—	—	22,726
Number of copies distributed, of which: received by			
a) Budapest libraries	—	—	7,566
b) Provincial libraries	—	—	6,298
Total	—	—	13,864
IV. SURPLUS COPIES			
Number of surplus copies taken over from libraries and other institutes	52,594	bibliographical units	
of which obtained from:			
a) Budapest libraries	44,256	bibliographical units	
b) Budapest waste-material utilizing centres	768	bibliographical units	
c) Provincial libraries	7,570	bibliographical units	

Inter-Library Loans in 1960

7.

1. Requests received:			
a) from Budapest	5,950		
b) from the country	4,415		
c) from abroad	1,372		
Total	11,737		
2. Requests sent:			
a) Domestic	6,348		
b) Foreign	9,781		
Total	16,129		
3. Requests fulfilled:			
I. Printed works and films on loan:			
a) Works received from abroad:			
for Budapest	2,570		
for the country	1,422		
Total	3,992		
b) Microfilms on loan from abroad:			
for Budapest	30		
for the country	10		
Total	40		
Total	4,032		
c) Works sent abroad	607		
d) Number of items sent by domestic library to domestic library through our intermediary service	1,996		
Total		6,635	
II. Microfilms, Photocopies:			
a) From abroad: for Budapest		1,905	
for the country	686		
Total	2,591		
b) Sent abroad	683		
c) Number of items sent by domestic library to domestic library through our intermediary service	1,051		
Total		4,325	
Total number of requests fulfilled			10,960=93.4%

Statistics on international exchanges in 1960

1. Number of items exchanged

(The figures include exchanges under cultural agreements, the exchange of official publications, duplicates and the National Széchenyi Library's own exchanges)

Country	Sent abroad			Received from abroad		
	Books	Periodicals		Books	Periodicals	
		No. of issues	No. of annual volumes		No. of issues	No. of annual volumes
Soviet Union	8,545	10,151	570	5,964	10,536	546
People's Democracies ...	8,538	24,999	1,649	5,945	27,847	1,009
Other	3,292	8,678	410	7,164	10,958	882
Total	20,375	43,228	2,629	19,073	49,341	2,437

2. Turnover in packages

Country	Sent abroad	Received from abroad
Soviet Union	79	5
People's Democracies	198	945
Other	424	3,204
Total	701	4,154

3. Turnover in gifts

Country	Sent abroad Books	Received from abroad	
		Books	Periodicals
Soviet Union	53	—	—
People's Democracies ...	283	227	—
Other	552	985	15,300
Total	888	1,212	15,300

4. Distribution of Hungarian publications among domestic libraries ..... 3,840 copies
 5. Number of letters written ..... 1,939 pcs.
 6. Packages made ..... 7,427 pcs.

The Microfilm Service of the National Széchényi Library

B. BABICZKY

There have been attempts at the making of microcopies ever since photography had been invented, yet the history of the microfilm began unfolding only in the 20th century, after World War I. Photo-laboratories were set up by large libraries abroad already in the latter third of the 19th century. To satisfy the information needs of researchers, a photo-service was organized by the National Széchényi Library at the beginning of the thirties, when a photocopying apparatus was also operated. The work was carried on in a laboratory common with the National Museum. The negatives of recorded material were begun to be stored already in the forties, but serious efforts to classify and catalogue them were made only as late as in 1950.

The microfilming of the Library's stock of documents began in 1951, with the help of a Rekordac microcopying camera equipment donated by Unesco and set up in the premises of the National Technical Library. At that time, too, the Library installed an independent photo-laboratory and microfilm service, with a staff of three. The number of the collaborators increased to four in 1952 and to 6 by the end of 1954. Through budgetary allocation the Library acquired its own microcopying camera (*Micro-Jumma*) and developing equipment (*Kiton 136*) in 1959.

Within the first five years of its establishment (1951—1956) the stock of micro-images of the Microfilm Service grew to altogether 520,800; it consisted of 3,323 works that were recorded, mainly manuscripts and early printed works. At that time the Library's Inter-library Loan service was already able to meet extensive demands from abroad. At the time of the 1956 counter-revolution the stock suffered serious injuries, so that work in 1957 had to be devoted to the replacing of the losses, but from that time on a large-scale growth could be registered in the stock of positive microcopies.

In the time between March 1959 and April 1960, as a special assignment, the collaborators of the Microfilm Service performed an important photographing drive: 119,070 large-size catalogue-sheets were photographed and 285,320 enlargements made in standard catalogue-card size.

In 1960 the Service was allotted new laboratory space, so that at present the work is proceeding in 11 localities (studio, laboratories for processing and copying, photograph-reproduction room, black-and-white laboratory, special photo-laboratory, drying and sorting room, storage room for chemicals, 2 rooms where the microfilm reading devices and the catalogues are located, and where the clerical staff works.) At the time of this report the Service has a staff of seven.

The microfilms are stored in reels of 30 metres each, grouped in keeping with the arrangement of the Library's main collections. Within the reels the recorded works, as well as the reels themselves are provided with current numbers. The Library's call-number is photographed onto the film in cases where the Library's own material has been recorded.

As of December 31, 1960 the Service's stock of micro-images was composed as follows: manuscripts—1,326 works—278,400 exposures; old and rare printed works—1,217 works—155,200 exposures; newspapers—215 titles—730,000 exposures; musical compositions—1,152 works—91,200 exposures; maps—44 works—65 exposures; theatre-history—93 works—41,600 exposures; modern material 343 titles—68,000 exposures—altogether 4,390 works—1,364,256 micro-images (1,605 reels of 30 metres each). Positive microcopies were also made of the majority of the negatives, altogether 1,137 reels.

The following catalogues help guide the users of the available stock: 1. an alphabetical catalogue; 2. a classified catalogue; 3. a so-called topographical catalogue, compiled by the origin of the works recorded.

From among the Library's manuscripts the most precious pieces were photographed in first line. All the mediaeval Latin codices have already been recorded. From among the ancient and rare books, the collection of old Hungarian books stemming from the 16th century was recorded in first line. As to the Library's holdings of incunabula, only the ones pertaining to Hungary were microfilmed as yet. Efforts to acquire regularly „Hungarica” type material microfilms, available only abroad, are constantly being made; this material is incorporated into the Service's stock. Our collection of microfilmed newspapers is outstanding; the following deserve special mention: *Népszava* (1868—1944) complete in 216 reels; *Budapesti Hírlap*—1881 through 1913, this work still needs to be continued. The Service

also holds microfilm records of the revolutionary press dating from 1848 and 1918/19. The collection of microfilms recording musical and theatre-historical material is important, including, among others, microcopied autographs of 18th and 19th century composers.

Despite expressed achievements in the microrecording process of the Library's material, it must be confessed that the tempo of the work is not satisfactory. This is partly explained by the fact that—seemingly—the aims and importance of the microrecording work in our national library have not yet been fully recognized and the work has not received the support it deserves on part of the leading officials of the Library.

In evaluating the role played by the microfilm and the microcopy in the life of a library, the following two basic differences should be taken into account: *a)* does the microcopy serve as a replacement of the original in the holdings of the library, or *b)* is it a duplication of the original work.

On account of several facilities afforded by the microfilm, such as rationalized collecting of data, long-distance library research, elimination of making notes, etc., the indispensability of the microfilm in documentary and scientific research work has been generally recognized and appreciated. It leaves no doubt any longer that microcopying and reproducing processes are integral parts of library acquisition policies, insofar as they multiply the chances of acquiring publications not available up to then, or complements to fragmentary or defective works, — even if only in the form of microcopies. Another important role of the microfilm is allotted to it in the inter-library loan service, making it possible for certain requested works to be made accessible to the public without having to expose the original to the danger of injury through excessive use.

Most of the reservations in connection with microrecording as a means of protecting the stocks of the national library are heard on the grounds that the book itself is accessible to anyone who wishes to use it, since the national library is responsible for the archival preservation of the requested publications.

Microrecording as a means of protecting library holdings and for security considerations was made necessary throughout the world as disaster and war damage control. The evident aim was to find ways and means that made it possible for at least the text of a certain work to survive in the case of war, or damage by the forces of nature, or crumbling of the material. With this end in mind, microcopies should be technically perfect and time-resistant, they should be stored in a safe place, in fact, dispersed in storage, and as another safety measure, possibly more than one microcopy should exist of the same work. At the same time, the microfilm or microcopy make it possible to be used as substitutes for the original works, while these, not exposed to everyday use, serve the immediate protection of the holdings of a library.

With regard to the application of microcopies in our Library, at present several grave obstacles prevent this facility, among which not the least is the lack of the necessary number and type of reading devices. Also, as already explained before, users and even librarians, still have an aversion to using microfilms instead of original works. In the opinion of the author sooner or later the time will come when the application of microrecords will have to be made compulsory by the state of wear of originals, as for instance in the case of our decaying newspapers. It should not be forgotten that with time an ever growing part of our library stocks will be exposed to wear and tear and thus the chance of making readable microcopies will lessen. It is suggested, therefore, that the work of microrecording the Library's material be performed as rapidly as possible and the pace of the work stepped up.

In working out the detailed programme for the microfilming of the Library's materials, the most valuable historical material should be recorded first of all and — in the author's opinion — preference must be given to books already in a bad condition and used mostly. In the case of this category the originals should be given increased protection and the damages speedily remedied.

From among the known microrecording processes (microfilm, microfiche, microcard, etc.) the most suitable process should be chosen for the work without waiting first for the implementation of the programme, in fact, in view of the urgency it is suggested that the available method (35 mm perforated microfilm) be utilized and the best possible techniques applied in order to create at least a basic stock for future additional duplication, for example, with the help of the Copyflo process.

There are quite a few persons who are in favour of the microcard as a more practicable method of reproduction for library application, but it was found that owing to the comparative slowness of that particular method, it should not be used, especially not with regard

to recording newspaper material. (The Bibliothèque nationale in Paris reproduces its newspaper volumes on microfilm reels of 120 to 300 metres each).

Various views have been formulated in connection with the use of microfilms. Actually it is increasingly believed that the microfilm should not be considered as the end product, but simply as a tool in the service of archival storage and a helpful medium in the collecting of data; the microfilm is said to be the starting point for research and owing to all these divergent views, it is suggested that suitable processes should be introduced to be able to make cheap re-enlargements of those passages in the works concerned that are just required by the researcher (e. g. through the use of diazo-type materials, Copyflo process, etc.). —

In developing and improving the future photo-reproducing methods of our national library, special techniques must also be considered, such as for instance the application of coloured, infra-red or ultra-violet photography. All these factors should be taken into account when installing the Microfilm Service in the national library's future new home: up-to-date technical equipment is indispensable to solve the new tasks at the required high level. There is no time for tarrying: the microrecording of the Library's material should be continued at a rapid pace and with great intensity, in order to build up, already now, a suitable collection of negative microfilms to serve as a basis for the future.

The storage situation in connection with periodicals in the light of the layout of the new national library building

I. NAGYDIÓSI

It is a great event in the history of the National Széchényi Library that a new home has been envisaged for it in the west wing of the former royal castle at Buda, which is to be especially reconstructed for the purpose of a library. The new accommodation which is to determine the life of the Library and its collections for many decades in advance, is posing additional problems to the Periodicals Division, in view of the fact that the handling and storing of periodicals differ in many respects from the rules ordinarily valid for books.

The Periodicals Division of the National Széchényi Library (a collection of newspapers and periodicals) is among the first of its kind throughout the world: with regard to the completeness of its holdings of „Hungarica” it has no equal among foreign institutions similarly custodians of material of a national character. In the beginning (from 1884 on) the Division was an independent library for periodicals, later (as of 1888) it was incorporated into the National Széchényi Library as one of its collections.

The material at present held by the Division can be grouped — by size — into four categories: octavo (up to 25 cm.), quarto (26—35 cm.), folio (36—50 cm.), large folio (over 50 cm.). The holdings of the Periodicals Division, in the four size groups, consist of the following:

Svo	= 1,510 metre run of shelving	(29.26%)
4to	= 1,520 metre run of shelving	(29.45%)
Fo	= 1,785 metre run of shelving	(34.6 %)
large Fo	= 345 metre run of shelving	(6.69%)

and approximately 240 metre run of shelving of current material. The total quantity is stored in 9 stack rooms (of which three are equipped with „steel stacks”); there is such a shortage of space, however, that often the volumes are shelved in double rows.

Storage space requirements until the moving into the new library takes place, and in the 15 to 20 years thereafter, amount to 14,000—17,000 metre run of shelving; these figures take already account of the ever increasing importance of periodicals as scientific research and source-material, and their consequent numerical growth.

To help planning the periodicals stacks in the future home of the Library, the author discusses the advantages and disadvantages of stack types and storage systems and considers the possibility of a storage in rows without gaps, arranged strictly by size, as a means of ensuring the greatest gain of capacity. That type of storage would result in a gain of space

of approximately 20%, it would, however, involve the grave task of having to separate the entire stock according to size and amend all existing records.

The author of the study counsels that the new periodicals stacks and capacity needs in the Library's new quarters should be most carefully planned, in accordance with the special prevailing requirements. The large folio sizes require broad shelves and allow less tiers one above the other, than the rest of the material of smaller format. Taking these factors into account, the following storage space should be reckoned with: for large folio periodicals 172,5 m², for folio sizes 535,5 m², for quarto and octavo volumes 414 m², which means that including the current material, a storage area of altogether 1300 m² capacity should be reserved for periodicals and newspapers. A growth in the stock of the periodicals is expected in all but the large folio size. Accordingly, the total stack space demand which emerges is 2900 m². This storage area would have to be increased somewhat if we wished to store the largest size material horizontally (that is, lying on its flat side). Practical considerations and calculations in this respect are also discussed by the author.

Finally, the author reviews experiences with regard to the compact storage systems abroad and points out that under domestic conditions she considers the mobile stack arrangement (similar to the Ingold system) to be the most favourable library storage method.

There is another question which still arises in connection with the storage of periodicals: should periodicals currently not published any longer, better said „material not alive any more” be separated from that regularly published and if so, what factors should be guiding in the separate handling of that type of material.

Some guiding remarks with regard to practical arrangements for the removal proceedings, and some suggestions as to the proper transportation methods are also contained in the article.

New ways in the construction of large libraries

T. TOMBOR

Starting with the twenties and thirties of this century, the social functions of the libraries have gradually changed. Various types of libraries were developed, quite a few with their holdings exceeding several million units. It goes without saying that a large library, with its grand collections and large-scale reader service, requires the modern organization of its manifold duties. The tasks of a modern library have expanded, it has to serve every class of the society. In consideration of the new duties incumbent upon the new-type library, new library buildings are being erected everywhere and important steps in this direction have begun also in Hungary. The national library (National Széchenyi Library) is to move into new quarters in the west wing of the former royal castle; numerous county, district and town libraries plan or build new homes. The author, who is the president of the Special Committee of Library Building of the National Council on Librarianship and guides the planning work in progress on the reconstruction of the new premises allocated to the national library of Hungary as its future home, is analysing new methods in the design and construction of large libraries.

According to the new architectural concept a library building is not merely a purpose-building, it is a specific cultural-building, which takes the motives for its formation from the functions of the library. An ideal solution can be realized or at least approximated only in the case of the erection of a new building. Every reconstruction involves a compromise, in vital questions, however, a compromise should not be permissible.

The study then goes on to discuss the horizontal and vertical possibilities of building and speaks about the chances for success of a modern, reasonably horizontal solution.

The building of libraries, today, has ceased to be a question of architecture; the professional librarian, as a good judge of his library as a working-unit, participates as expert adviser to the same extent as the architect himself in the functional planning of the library. The article continues by describing the activities of the Hungarian Special Committee of Library Building and similar committees abroad, as well as the efforts of FIAB exercised hitherto to ensure cooperation in this respect.

The characteristic features of 20th century library construction, as reflected by the „American way” and the „Scandinavian way” are also discussed in the study. The designs of libraries lately developed and the new conceptions which—at present—are the central problems of library building, are also described. Before analysing prevailing problems at length, the author discusses the theoretical conclusions he arrived at through his studies in the history of libraries and summarizes the characteristic features of the development of library building and design throughout the ages, beginning with ancient times, then continuing with the chained libraries in the Middle Ages, right up to the modern-age one-hall library. At this point the author also indicates the motives for and forms of the development of stack libraries; it is also explained why the stack has become the main problem on which library design must be focussed. The author investigates all the essential, theoretical questions in this relation and then gives a comprehensive picture of the „new way” in library design. The basic principles of that new way were first adopted by the libraries of the United States of America. A brief history of American library building follows, together with a description of the most characteristic designs that were the outcome of the American concept, such as the „departmentalized library”, the „divisional system”, the „modular type” of building construction by Snead, etc.; the importance of these systems from the viewpoint of library design in Europe is also explained.

The problems of the „European way” are discussed as reflected by library design in Scandinavia (in the first line Sweden), as well as in Norway, Finland, Denmark, Holland, England, France, Germany and also as shown by Soviet library design, which is beginning to play an increasingly important role in this field.

The author states that the classic threefold-division in the construction of large libraries in Europe today has lost its former importance and that this deviation from the previously adopted rigid system is being increasingly recognized, mainly in the neighbouring areas: stack and reading room. There are trends which show that a certain mingling of the areas used for the accommodation of the readers and books has taken place. The open-shelf system has triumphed also in the large libraries. The claims arising out of the open-shelf system are investigated in the light of the application of furniture and fittings and from the viewpoint of the supervision of the readers, use of the catalogues and standard of reference work. The „European type of library” is in the making. Throughout the world libraries are seeking and finding better ways and methods in the service of mankind. Librarians and architects should jointly strive towards the ultimate goal: better library service in the interest of the public, to be reached through better library design and improved equipment.

The study is provided with a special bibliography.

Theory of subordinated coding systems of the double-row marginal punched cards

G. O R O S Z

In documentary work it is sometimes necessary that the hierarchical feature existing between the descriptors may be expressed in the storage and retrieval of information. The elaboration of coding systems expressing the subordination is hereby justified.

For double-row marginal punched cards—when we take a single code field as a base—coding systems of two grades i.e. containing generic and specific codes can be constructed. When constructing these systems the following principles ought to be taken into consideration:

the generic features are marked onto the card by deep notchings, the specific features by shallow notchings;

the generic codes contain only the factor expressing the generic feature; they thus consist solely of deep notchings;

the specific codes are complex structures which contain the factors of the generic as well as of the specific feature. For this reason the specific code is composed of the deep notchings of the generic feature and of the shallow notchings of the specific feature;

we obtain the part of the code field suitable for forming the specific component by subtracting the hole-pairs necessary for the generic code from the whole extent of the code field.

On ground of the code structure we can distinguish four types of coding systems depending on whether one or both of the generic or specific components in the codes are of direct or combinatoric construction.

For all types we determine the principles and the method of the construction of a code system to be formed for a coding field of any extent, as well as for the code system of maximum capacity. We establish the formulas necessary for the evaluation of the characteristic data of these systems. Tables show the important data of the code systems of all types. In the appendix we publish the whole stock of codes of the systems which may practically be taken into consideration.

Analysis of the research use of the Periodicals Division in the National Széchényi Library.

G. KÓKAY

The necessity of an analysis of the research use of the Periodicals Division had arisen, on the one hand, owing to the recognition throughout the world of the growing importance of studying the library-user's information needs, on the other, due to the specific viewpoints of our domestic cultural and library policies.

The Periodicals Division of our Library is, at present, the second in the line of the most frequented collections: annually approximately 25,000 readers use more than 100,000 volumes of periodicals. Numerous difficulties marked the road until this large-scale utilization of the material was arrived at: one among the many was that the Periodicals Division, founded in 1884 by József Szinnyei, a man among the first in Europe to recognize the importance of collecting newspapers and periodicals, obtained a reading-room of its own only as late as in 1950. In the first ten years of its existence this special reading-room became very popular among scientific researchers and readers.

The analyses, carried out with the aid of statistical methods, have given a clearer picture than any up to now of the number and composition of the users and the aims they followed in visiting the collection; the statistics also afforded a good insight into the volume and type of material used. A comparison of similar data relating to the other collections of the Library revealed that in the number of visitors to the Library, scientific researchers were prevalent among those using the material of the Periodicals Division. Statistics for the last three years have shown that 30% of the readers of the Division were researchers, 20% university-, high-school or other students, 50% belonged to miscellaneous professions. Random tests, however, proved that even in this latter category a part of the readers who visited the Periodicals Division did so for the purpose of scientific research or the assembling of information, while the other part of the users pursued a more practical reason in coming to the Division by searching for old laws or the announcements of appointments in old volumes of newspapers, they wanted to read articles long ago published, etc.

Regarding the type of newspapers and periodicals used by visitors, compared with available data for similar divisions in the other Budapest libraries, in the National Széchényi Library the demand for older volumes of newspapers and periodicals was predominant; also periodicals not available elsewhere were much sought for. The material used was mainly of a literary, historical of sociological nature.

The author asserts that the results of these analyses should be taken into consideration in the future formulation of the Division's reference work.

Remarks to division 93/99 of the UDC: History.

E. WINDISCH

The author examines division 93/99 of the Universal Decimal Classification from the standpoint of the discipline of history. It is known that the basic principle of the UDC is classification by subjects, and the period to which the subject is relevant is only a secondary aspect. The history of any subject is to be classified to the respective subject with form subdivision (091), and division 93/99 contains only works of general and political history.

This dispersal of historical works causes difficulties to the historian looking for material in the classified catalogue. The author cites examples from the 1956—1958 volumes of *Magyar Nemzeti Bibliográfia—Bibliographia Hungarica* to show how historical works correctly classified according to the UDC are intermingled with works of quite an other character in their respective classes, and at the same time several works coherent from the historian's standpoint are assigned to separate classes.

The difficulties result from the subject being exclusively the basis for classification in the case of historical works. Many historical works deal with political, social, economic and ideological questions combinedly, having as their main task the demonstrating of the interdependence of the different fields. Such works cannot be defined satisfactorily by one, or even more class numbers indicating the respective subjects, as it is shown by examples. The author sees a solution to this problem in making it a practice that works of any historical reference besides their subject proper be also placed in division 93/99: History.

The author makes a proposal of how to limit the field coming under the heading of history. As the history of philosophy, language, the arts, and literature became independent branches of learning, works in these fields should not appear in division 93/99. But works from main divisions 3, 5, 6, with historical character should also be represented in 93/99 without exception.

Arrangement of older material of the library stock in the classified catalogue too requires consideration, referring now partly to such books which merely by their antiquity acquired a historical character, and partly to the books which became irrevocably obsolete after a certain lapse of time. These categories could have their separate places parallelly with their respective classes. The question of these is related to the reclassifying and redistributing of the classified catalogue due to the passing of time („the march of history”) itself.

Finally, the problem of division 92 Biography is touched upon, and siding with *Ambartsumian*, it is proposed that in this division there should be only cross-references to the various persons, the entries themselves should figure in those classes, to the field of which the persons involved belong. The paper ends with some concrete suggestions for handling the above-mentioned problems in Hungarian catalogues and bibliographies.

Some questions relating to the training of librarians in the Soviet Union

E. BESENYEI

Since the promulgation of the 1959 Resolution of the Communist Party of the Soviet Union entitled „Resolution about the status of the country's librarianship and appropriate measures for its improvement”, still greater emphasis has been laid on the training of librarians. Increased attention is being given to the subject in all the relative periodicals on librarianship.

Facilities for the training of librarians are provided by colleges and high-schools for librarianship, by the faculties of librarianship and bibliography in several universities and pedagogical institutes, and also by training courses in some of the country's largest libraries.

After the publication of the Party Resolution the tendency to broaden professional training and a desire to bring it closer to real life strengthened in every form of instruction. For this purpose a new library school was set up in Ulan-Ude (Soviet Mongolia) and additional faculties for librarianship and bibliography were established in still further universities

and high-schools. With the above aim in mind the teaching of the following subjects was introduced into high-grade and medium-grade professional library training: „The fundamentals of modern natural science”; „The fundamentals of industrial production”; „The fundamentals of agricultural production”. The original high-school study time for the training of librarians was prolonged by a year and a combined day correspondence course established. The time devoted to practical training was also increased.

Night-schools and correspondence courses were established for the training of technical librarians at the universities of Moscow and Leningrad. That was the first measure towards realizing the training of scientific and specialized librarians; the methods of best achieving the goal are still much discussed in many professional journals.

The promotion of librarianship and the training of librarians must go parallelly with the increased demands made upon the building of communism in the Soviet Union. For this reason, in addition to the steps described above, appropriate measures will be taken to establish the best equilibrium in the teaching of professional and general subjects, as well as to speed up the publishing of text-books and simultaneously improve their quality.

Problems and solutions in codex research

L. MEZEY

The author discusses the two basic methodological problems that arise in connection with manuscript research, and attempts at their solution. These problems consist in the establishing of the date and the place of origin of a given manuscript. The following examples are cited.

Auxerre was designated by *Bartoniék* as place of origin for one of the codices in the holdings of the National Széchényi Library (Clmae 3.40), whereas another researcher, *P. Radó*, stated that it stemmed from Lorsch. Finally, a palaeographic and textual investigation established the south of France, more precisely, Carcassone as the place of origin for this manuscript; it was even found that the codex represented a breviary previously owned by the Carcassone Monastery S. Sauveur et Notre Dame.

The examination of the other codex (Clmae. 33) which is of Hungarian origin, on the other hand, made the determination of the time of the archetype possible; as a result it was revealed that the codex, which most probably stemmed from the „Szerémség” (formerly Syrmium, now part of Croatia), but at all events from the territory of the archdiocese Kalocsa-Bács, was copied, in the latter half of the 14th century from a specimen copy originating from the 13th century and with such close adherence to the sample, that almost every essential textual feature of the 13th century codex was left untouched.

Old Armenian printed works in the National Széchényi Library

O. SCHÜTZ

Recently some Armenian books printed in the first half of the 18th century in Venice and Constantinople came to light from the book stack of the National Széchényi Library. In connection with them the author gives a summary picture of the transitional period in Armenian printing which lasted till the beginnings of printing in the old country (Echmiadzin 1771).

Before the Mechitarist press was established on the St. Lazarus Island in Venice, it were Italian printers who met the demands of the Uniate Armenian clergy, chiefly for scholastical-theological works. This was the case, too, with the works of Abbot Mechitar Sebastatsi and his disciples.

In Constantinople, as an important Armenian cultural centre, there were excellent Armenian printers, whole dynasties and family firms with high professional standards and

efficiency, who worked for the Gregorian Church, and printed even old sources and documents.

The recently found books were the property of Transylvanian Armenians according to the names inscribed in them. There is an ex libris too in several copies bearing the name of P. Zacharias Wertan de *Donogan* (*Tonokanian*), whose person was unknown till now. The author found that he was a Transylvanian-born Mechitarist (1782—1840) who taught Armenian children their mother-language in Dumbraveni (former Erzsébetváros) from 1808 to perhaps 1810.

Additional material to Vols I—III. of „Régi Magyar Könyvtár” (Old Hungarian Bibliography) by K. Szabó

Titles in the National Széchényi Library bibliographically not yet described.

J. FAZAKAS

In the 1959 volume of this yearbook we have begun to publish descriptions of hitherto unknown old Hungarian publications from our library, i. e. of such works, which did not appear in the fundamental bibliography of Károly Szabó (*Régi Magyar Könyvtár. Bibliographia Hungarica Vetus*. Vols. 1—3. Budapest 1879—1898).

In the present study we describe five publications written in Hungarian, eleven in Latin, and two in German. The Hungarian ones all are calendars, the others are mostly occasional publications, some in verse. There is also a Latin pharmaceutical book among them.

The Hungarian calendars are only fragments, from the end of the XVIth and the first half of the XVIIth centuries. The identification of three of them was by no means easy, because their respective years could only be determined by the indications of the lunar phases. These phases were computed by the calendar-makers through astronomical calculations with validity for a certain geographical place. The data did not agree, of course, with the respective positions of the moon according to the new moons in the Gregorian calendar. We had to make extensive investigations to determine the relation between the various lunar indications, in order to reach the definition of the individual years. The procedure may contribute to the methods of determining the dates of fragmentary old calendars from Hungary. (The results in detail are specified under item no. 24.)

We wish to continue our descriptions in the next volumes of the yearbook.

Persecuted poetry

Suppressed, confiscated and prosecuted books of verse during the
Horthy-régime

G. MARKOVITS

The study describes the conflict between Hungarian poetry and censorship in the period between 1919 and 1944. It shows how the most outstanding Hungarian poets of that time defied the ruling classes and the state organs, using their own special means of expression: poetry. Intimidation was the main tool of the state and censorship. More than fifty „cases” indicate the way in which terrorization was used as a means of silencing the speakers. Though sham results were achieved by the censors, the struggle became increasingly acute: neither legal proceedings, nor bans and confiscations could bring a solution to the social problems of the era.

1919: Bonfires of books and black-lists mark the beginning of „censorship”. The twenties were dominated by the persecution of the poets in emigration and their works, the more so, as at that time the literary life of Hungary was almost at a standstill. The thirties bring the annual reappearances of law-suits against that generation of Hungarian poets hallmarked by the names of Attila József, György Radnóti and Gyula Illyés. The reviving activity

of the communist party made itself also felt in poetry, so that the persecution of the poets of the age was, in fact, the fight of censorship against communist influence.

The study follows events in a chronological order. To illustrate the conflict between poets and censors, documents of contemporary law-suits, incriminated poems and press-cuttings are quoted. As a motivation for the instituting of legal proceedings, the censors advanced one or all of the following pretexts: attempt at the overthrow of the existing social order, abuse of religion, outrage upon decency, but most frequently of all, incitement to class hatred. The men themselves, against whom the legal machinery was directed, did not make an organized stand against the régime. They were poets, some of them very outstanding ones, whose works may be called classic by now; there were also other less-talented among them. They were united in their criticism of the grave social conflicts existing during the *Horthy*-régime. Some of these men are not alive any more: by the end of the era, censorship did not any longer use the tool of intimidation, but showed its real face: Attila József, Miklós Radnóti, László Fenyő and many others were driven to death.

The indirect aim of the study is to paint a realistic picture of an era deemed „free” by many.

Printed documents connected with the indulgence proclaimed in Hungary 1500—1503.

G. BORSA

In Hungary the Church several times preached crusades against the Tartars and the Turks towards the end of the Middle Ages. From 1450 onwards jubilee indulgence (during the jubilar „holy year”) was brought into connection with such crusades, and this was the case in 1500 also.

The occasion was a coalition formed against the Turks by the papacy, France and Venice. They also wanted to draw Hungary into it, as the main bulwark against the Turks. As the king of Hungary, *Wladislas II.*, was badly in need of financial support, the members of the coalition promised him such help. So the pope levied a tithe on all the ecclesiastical benefices in Europe for a period of three years to enable the covering of expenses of the planned crusade, and assigned considerable amounts to Hungary, among others from the income of the jubilee indulgence for the year 1500. After such preliminaries the indulgence was being announced in Hungary in the summer of 1500.

The large-scale joining of forces against the Turks got slowly under way. But the Turkish military successes in the summer of 1500 aroused public feeling. The College of Cardinals decided to send out legates to the various European countries with the task of speeding up the income from the jubilee indulgence. To Hungary they sent Peter Isvalies, archbishop of Reggio. He arrived to Buda at the end of January 1501, and soon brought about a preliminary agreement between Hungary, Venice and the papacy about the terms of their military alliance.

In the meantime Cardinal Isvalies, as supreme commissioner for indulgence in Hungary, in March of 1501 solemnly preached crusade against the Turks, and prolonged the propagation of the jubilee indulgence. The conditions of receiving indulgence are described in detail, based on surviving documents. As the king received a share in the income, he was greatly interested in both, propagating the indulgence and collecting the money for it. This accounts for his numerous arrangements and orders urging the diffusion of the indulgence.

The planned alliance having been sanctioned by the participants, the treaty was signed ceremoniously on 12th May 1501 in Buda. Of both the ceremony and the festivities following it thereport of an eyewitness is extant, with the title „Die Ordnung zu Ofen wider den Türken”, surviving in two various printed editions, one of which, according to its imprint, was made in the Strasbourg printing office of Matthias Hupfuff, the other, after a study of its types, was determined as a product of Schaur's press in Augsburg. As to the war, military action was going on very languidly in the second half of the year 1501. *Wladislas II.*, himself did not move against the enemy despite of his having undertaken an obligation. The indulgence for the cause of the crusade having been propagated throughout Europe, public opinion showed great interest for the latest news in connection with it. This is also indicated by the

printed report which relates the incidents of the war during the last two months of 1501. Its text appeared as a broadside under two different titles, "Ain brief an den ... herren Raymunden ..." and "Das ist abschrift von dem brief den der Hertzog von venedig ..." respectively, without imprints, and it is proven that the variants were made in the Augsburg press of Johann Froschauer, and the Nuremberg press of Ambrosius Huber, respectively.

The results of the war lagged far behind the expectations, but its dragging on afforded a good chance for the repeated renewal of the indulgence. So in January 1502, by order of the papal legate in Hungary, a renewed effort was made for the diffusion of the indulgence, i. e. for an increase of the income from it. Those who fulfilled the conditions for it received a certificate of their having gained full indulgence, a so-called letter of indulgence. The problem of a great number of copies with a uniform text called early for the solution of printing them, and this led also in the present case to the use of printed forms for letters of indulgence. After studying ten such prints, preserved in various letters and archives it can be stated that they represent five different compositions, two in black letters and three in Roman type, on the whole with the same text. Two editions in Roman type show the year 1501 as their date, the others the year 1502. According to the evidence of the types all five editions were products of the press of Johann Winterburger, Vienna. As there were no printing offices in Hungary at that time, and this was the nearest one, it was an obvious choice to employ Winterburger, who printed several other documents too, showing traces of relations to Hungary. Besides a detailed description of the printed letters, the paper gives data about the persons whose names appear on them.

Soon the Venetians did not see their interests served by the continuation of the war, and from the summer of 1502 on there were diplomatical soundings about the possibilities of an armistice. The Venetians secured Wladislas's consent by promising him further financial support, if only on a somewhat reduced scale. The pope had to acquiesce in it, and in August 1503 the Hungarians and the Turks concluded an armistice for the period of seven years.

The Cardinal-legate Isvalies paid a visit also to neighbouring Moravia to help the king in suppressing the movement of the Waldenses. Nor did he neglect the propaganda for the indulgence either on this occasion, as we can see from the letter of indulgence which he ordered at the Baumgarten printing house in Olomouc and which was printed on the back of a handbill advertising a book written against the Waldenses.

With the war over, Isvalies's mission became superfluous and therefore in September 1503 he left the country. From the various sources it can be established that on account of support for the crusade, Wladislas II. received almost 360,000 ducats in these years, of which 60,000 ducats proceeded from the income in the letters of indulgence sold in Hungary. (For the sake of comparison: the king's income averaged 100—150,000 ducats a year.)

A supplement contains the description of the five printed letters in the manner of the GW.

Public reaction to the first Hungarian bibliographical attempt „Magyar Könyvesház” by István Sándor

Z. ISZLAI

The work entitled „Magyar Könyvesház” compiled by István Sándor was published in 1803; it was the first Hungarian attempt at a retrospective Hungarian national bibliography.

The article examines the importance of the bibliography in the light of contemporary cultural and scientific activity. It reveals the social background of the reviews that appeared (in German) following immediately upon the publication of the work, and describes the opinions of F. Kazinczy and his followers in this connection. The study also tells about the views of István Sándor himself on the critiques of his work, and about the evaluation given to it later, at the end of the 19th century.

In terminating his study, the author shows, on the basis of the example cited by him, that one among the inconsistencies of the Hungarian cultural policy then was the fact that not official social organs but only individuals were capable of understanding the social needs of the times.

Spurious prophecies attributed to the poet Csokonai

B. VARGHA

We have knowledge of a series of prophecies in manuscripts since 1830, which refer to various years of the XIXth century and predict the Last Judgement for the end of the century. The earliest version is in Latin and its deliberately obscured title tells that it was found in the Benedictine monastery in Naples. A German version existed also. From the 1840's on the versions attribute the authorship to Mihály *Csokonai V.*, the greatest Hungarian poet of the Enlightenment, though nothing in his life or works gave the slightest foundation to it. From 1876 on these prophecies are printed as trashy literature, always under the name of *Csokonai*. We know of eight editions up to 1918, but there must have been considerably more. Presumably these publications were the chief source of the belief among the peasants that *Csokonai* predicted certain events.

Problems about the ideological preparing of the Austrian revolution of 1848

M. LENGYEL

The revolution of 1848 was the most important stage in the Austrian people's struggle against feudal absolutism. The least elaborated part of its history is its preparatory phase, which took place almost exclusively in the field of publicism. Because of the many hampering circumstances under the Hapsburg monarchy, even the weapon of the press could be used only with great difficulty. The writers of Young Austria partly were obliged to emigrate, partly to have their manuscripts smuggled out of the country and to publish them abroad, mostly anonymously or under a pseudonym.

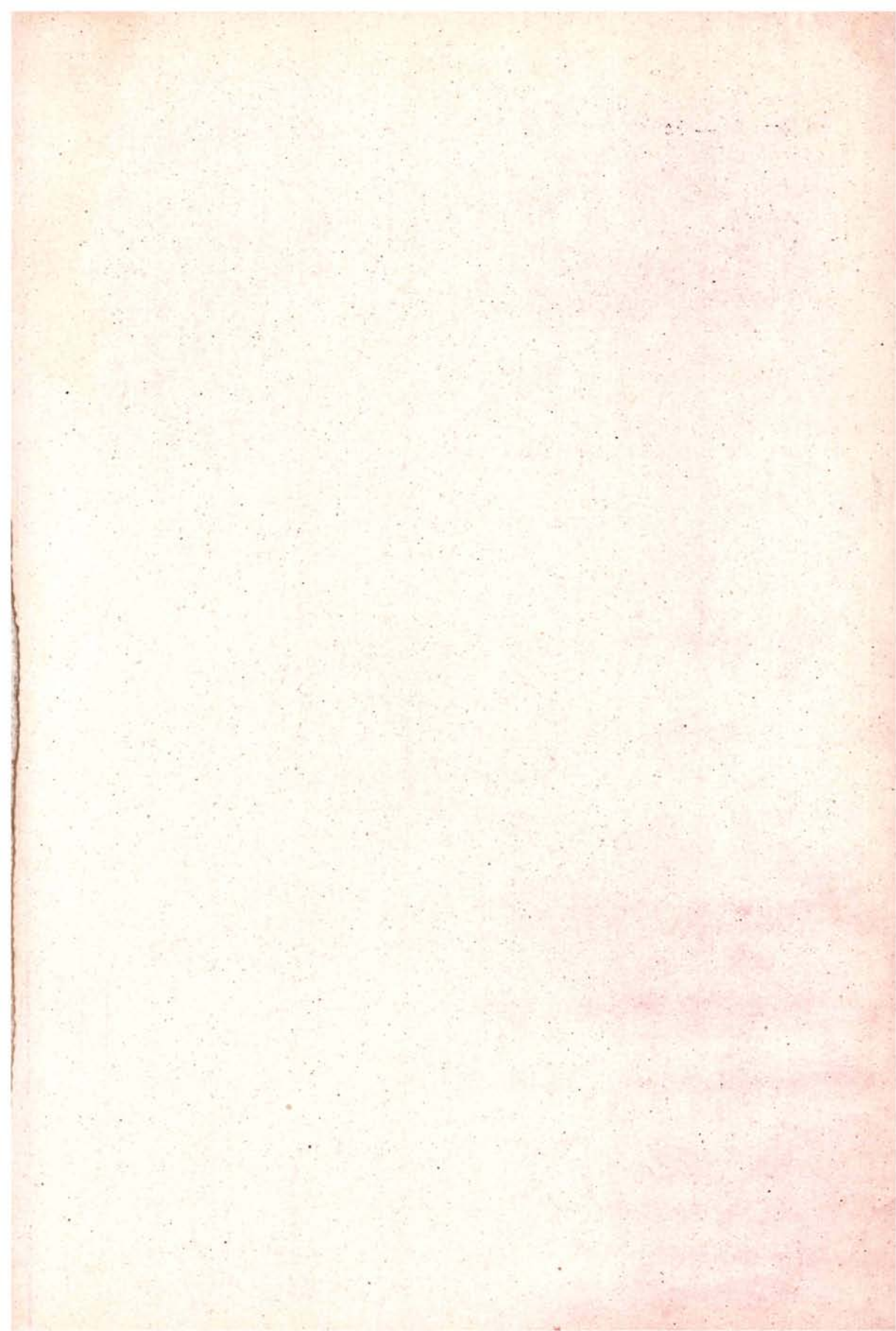
The polemical literature of the opposition in the thirties and forties (abt. 125 pamphlets by about twenty-odd authors, and the journal *Die Grenzboten*) severely criticized the whole political system of the absolutistic state, the Church and many other obstacles of social and economic progress, and discussed Austria's international position, the nationality problem and the question of German unity. As to the standpoints, this literature divides into numerous shades of opinion, and to be able to differentiate fairly among them, a lot of preliminary spadework has to be done, such as unravelling the pseudonyms, identification of anonymous authors, examination of the lives and class backgrounds of the persons involved, etc. After the achievement of such studies it will be possible to evaluate rightly the ideas in question, which would also contribute to a better knowledge of the Hungarian history of the period.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó Jóború Magda
Megjelent 1000 példányban, 29 (A/5) iv terjedelemben

62.857 Egyetemi Nyomda, Budapest

Ára: 70,— Ft